

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
พระสุตตันตปิฎก
เล่ม ๒๑

ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น
อัญญฐกัณฐิกะ
กามสุตตนิเทศที่ ๑
ว่าด้วยกาม ๒ อย่าง

[๑] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เมื่อสัตว์ปรารถนากามอยู่ ถ้ากามนั้น ย่อมสำเร็จแก่ สัตว์นั้นสัตว์นั้นได้
กามตามปรารถนาแล้ว ย่อมเป็นผู้มีใจแน่นอน .

[๒] กามในคำว่า เมื่อปรารถนากามอยู่ ได้แก่ กาม ๒ อย่าง โดยหัวข้อ คือ วัตถุ-

* กาม ๑ กิเลสกาม ๑ .

วัตถุกามเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ชอบใจ เครื่องลาด
เครื่องนุ่งห่ม ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุนัข ช้าง โค ม้า ลา นาคา ที่ดิน เงิน ทอง
บ้าน นิคม ราชธานี แวนแคว้น ขนบ กองพลรบ คลัง และวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด
อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า วัตถุกาม . อีกอย่างหนึ่ง กามที่เป็นอดีต กามที่เป็นอนาคต กามที่เป็น
ปัจจุบัน ที่เป็นภายใน ที่เป็นภายนอก ที่เป็นทั้งภายในและภายนอก ชนิดเลว ชนิดปานกลาง
ชนิดประณีต เป็นของสัตว์ผู้เกิดในอบาย เป็นของมนุษย์ เป็นของทิพย์ ที่ปรากฏเฉพาะหน้า
ที่นิรมิตเอง ที่ผู้อื่นนิรมิต ที่หวังแทน ที่ไม่ได้หวังแทน ที่ยึดถือของเรา ที่ไม่ยึดถือของเรา
ธรรมที่เป็นกามาวจรแม่ทั้งหมด ธรรมที่เป็นรูปาวจรแม่ทั้งหมด ธรรมที่เป็นอรุปาวจรแม่ทั้งหมด
ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งตัณหา เป็นอารมณ์แห่งตัณหาชื่อว่ากาม เพราะอรรถว่า อันบุคคลพึงใคร่
เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา กามเหล่านี้
เรียกว่า วัตถุกาม .

กิเลสกามเป็นไฉน? ความพอใจ ความกำหนัด ความพอใจและความกำหนัด ความดำริ
ความกำหนัดมาก ความดำริและความกำหนัด ความพอใจคือความใคร่ ความกำหนัดคือความใคร่
ความเพลิดเพลินคือความใคร่ ในกามทั้งหลาย ความปรารถนาในกาม ความเสนาหาในกาม
ความเร่าร้อนในกาม ความหลงในกาม ความติดใจในกาม ห่วงถือกาม ความประกอบในกาม
ความยึดถือในกาม เครื่องกั้นทางคือกามฉันทะ ชื่อว่า กาม .

สมจริงดังคำว่า

ดูกรกาม เราเห็นรากฐานของท่านแล้วว่า ท่านย่อมเกิดเพราะความดำริ

เราจักไม่ดำริถึงท่าน ท่านจักไม่มีอย่างนี้ .

กามเหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม . คำว่า เมื่อปรารถนากามอยู่ มีความว่า เมื่อใคร่ อยากได้
ยินดี ปรารถนา มุ่งหมาย ชอบใจกามอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อปรารถนากามอยู่ .

[๓] คำว่า ถ้ากามนั้น ย่อมสำเร็จแก่สัตว์นั้น มีความว่า คำว่า สัตว์นั้น ได้แก่ สัตว์
ผู้เป็นกษัตริย์ พรหมณ์ แพศย์ สุทร คฤหสฺถ์ บรรพชิต เทวดาหรือมนุษย์ . คำว่า กามนั้น
ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ชอบใจ ซึ่งเรียกว่า วัตถุกาม . คำว่า ย่อมสำเร็จ
มีความว่า ย่อมสำเร็จ สำเร็จโดยชอบ ได้ ได้เฉพาะ ประสบ พบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ถ้ากามนั้น ย่อมสำเร็จแก่สัตว์นั้น .

[๔] คำว่า ย่อมเป็นผู้มีใจแน่นอน มีความว่า คำว่า แน่นอน เป็นคำกล่าวโดย
ส่วนเดียว เป็นคำกล่าวโดยไม่มีความสงสัย เป็นคำกล่าวโดยไม่มีความเคลือบแคลง เป็นคำกล่าว
ไม่เป็นสองส่วน เป็นคำกล่าวไม่เป็นสองอย่าง เป็นคำกล่าวไม่รวมกัน เป็นคำกล่าวไม่ผิด คำว่า
แน่นอนนี้ เป็นคำกล่าวกำหนดแน . คำว่า อิ่ม คือ ความอิ่ม ความปราโมทย์ ความเบิกบาน
ความบันเทิง ความร่าเริง ความรื่นเริง ความปลื้มใจ ความยินดี ความชื่นใจ ความชอบใจ
ความเต็มใจ ที่ประกอบพร้อมเฉพาะด้วยกามคุณ ๕ . คำว่า ใจ คือ จิต มนะ มานัส หทัย
บัณทะระ มนะ มนายตนะ มนินทริย์ วิทยญาณ วิทยญาณขันธ มโนวิทยญาณธาตุ ที่เกิดแต่
ผัสสะเป็นต้นนั้น นี้เรียกว่า ใจ . ใจนี้สหระคต คือ เกิดร่วม เกี่ยวข้อง ประกอบ เกิดพร้อมกัน
ดับพร้อมกัน มีวัตถุอย่างเดียวกัน มีอารมณ์อันเดียวกัน กับด้วยความอิ่มนี้ . คำว่า ย่อมเป็น
ผู้มีใจ คือเป็นผู้มีใจยินดี มีใจร่าเริง มีใจเบิกบาน มีใจดี มีใจสูง มีใจปลาบปลื้ม เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ย่อมเป็นผู้มีใจแน่นอน .

[๕] คำว่า สัตว์นั้นได้กามตามปรารถนาแล้ว มีความว่า คำว่า ได้ คือ ได้ ได้แล้ว
ได้เฉพาะ ประสบ พบ . คำว่า สัตว์ คือ สัตว์ นระ มานพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด
สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์ . คำว่า ตามปรารถนา คือ รูป เสียง กลิ่น รส หรือโผฏฐัพพะ
ตามปรารถนา ยินดี ประสงค์ มุ่งหมาย ชอบใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์นั้นได้กามตาม
ปรารถนาแล้ว . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เมื่อสัตว์ปรารถนากามอยู่ ถ้ากามนั้น ย่อมสำเร็จแก่สัตว์นั้น สัตว์นั้นได้

กามตามปรารถนาแล้ว ย่อมเป็นผู้มีใจแน่นอน .

[๖] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เมื่อสัตว์นั้นปรารถนากามอยู่ เมื่อสัตว์มีฉันทะเกิดแล้ว ถ้ากามเหล่านั้น
เสื่อมไป สัตว์นั้น ย่อมกระสับกระส่าย เหมือนสัตว์ที่ถูกลูกศรแทง
เข้าแล้ว .

[๗] คำว่า เมื่อสัตว์นั้นปรารถนากามอยู่ มีความว่า คำว่า เมื่อสัตว์นั้น ได้แก่ สัตว์
ผู้เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหิณฺณ บรพชิต เทวดา หรือมนุษย์ . คำว่า
ปรารถนากามอยู่ คือ เมื่อใคร รวยได้ ยินดี ปรารถนา มุ่งหมาย ชอบใจ . อีกอย่างหนึ่ง
สัตว์ย่อมไป ออกไป ลอยไป เล่นไป เพราะกามตัณหา เปรียบเหมือนมนุษย์ย่อมไป ออกไป
ลอยไป เล่นไปด้วยยานช้างบ้าง ยานม้าบ้าง ยานโคบ้าง ยานแพะบ้าง ยานแกะบ้าง ยานอูฐบ้าง
ยานลาบ้าง ฉะนั้น สัตว์ย่อมไป ออกไป ลอยไป เล่นไป เพราะกามตัณหา ฉะนั้น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เมื่อสัตว์นั้นปรารถนากามอยู่ .

[๘] คำว่า เมื่อสัตว์มีฉันทะเกิดแล้ว ความว่า คำว่า ฉันทะ ได้แก่ ความพอใจในกาม
ความกำหนัดในกาม ความเพลินในกาม ความอยากในกาม ความเสนาหาในกาม ความเร้าร้อน
ในกาม ความหลงในกาม ความติดใจในกาม หวังถือกาม ความประกอบถือกาม ความยึดถือ
ในกาม เครื่องกั้นกามคือกามฉันทะ ความพอใจในกามนั้น เกิดแล้ว เกิดพร้อม เกิดขึ้น
เกิดเฉพาะ ปรากฏแล้วแก่สัตว์นั้น . คำว่า สัตว์ คือ สัตว์ นระ มาณพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต
ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อสัตว์มีฉันทะเกิดแล้ว .

[๙] คำว่า ถ้ากามเหล่านั้นเสื่อมไป มีความว่า กามเหล่านั้นเสื่อมไปบ้าง สัตว์นั้น
เสื่อมจากกามทั้งหลายบ้าง .

กามเหล่านั้นเสื่อมไปอย่างไร? เมื่อสัตว์นั้น ดำรงอยู่นั้นแหละ โภคะเหล่านั้น ถูก
พระราชาริบไปบ้าง ถูกโจรลักไปบ้าง ถูกไฟไหม้บ้าง ถูกน้ำพัดไปบ้าง ถูกพวกญาติผู้ไม่เป็นที่
ชอบใจนำไปบ้าง สัตว์นั้น ไม่พบโภคะที่พึงมีไว้บ้าง การงานที่ประกอบไม่ตีเสียไปบ้าง
คนพลาญสกุล ผู้แจกจ่ายกระจัดกระจายทำลายโภคะเหล่านั้นย่อมเกิดในสกุลบ้าง ความเป็นของ
ไม่เที่ยงแห่งโภคะเป็นที่เปิดเผย กามเหล่านั้นย่อมเสื่อม เสียหาย กระจัดกระจาย ไร้ไหล อันตรธาน
สูญหายไปอย่างนี้ .

สัตว์นั้นย่อมเสื่อมจากกามทั้งหลายอย่างไร? โภคะเหล่านั้น ยังตั้งอยู่นั้นแหละ สัตว์
นั้นย่อมเคลื่อน ดาย อันตรธาน สูญหายไปจากโภคะเหล่านั้น สัตว์นั้นย่อมเสื่อม เสียหาย
กระจัดกระจาย ไร้ไหล อันตรธาน สูญหายไปจากกามทั้งหลายอย่างนี้

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

โภคะที่รพฺยทั้งหลาย ถูกโจรลักไป ถูกพระราชาริบไป ถูกไฟไหม้ เสียหาย
อนึ่ง บุคคลผู้เป็นเจ้าของย่อมละทิ้งสรีรกาย กับทั้งข้าวของ เพราะ
ความตาย นักปราชญ์ทราบเหตุนี้แล้ว พึงใช้สอยบ้าง พึงให้ทานบ้าง
ครั้นให้ทาน และใช้สอยตามสมควรแล้ว เป็นผู้ไม่ถูกติเตียน ย่อมเข้า
ถึงสถาน คือ สวรรค์ .

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กามเหล่านั้นย่อมเสื่อมไป .

[๑๐] คำว่า สัตว์นั้นย่อมกระสับกระส่าย เหมือนสัตว์ที่ถูกลูกศรแทงเข้าแล้ว มี
ความว่า สัตว์ผู้ถูกลูกศรที่ท้าวด้วยเหล็กแทงเข้าแล้วบ้าง ผู้ถูกลูกศรที่ท้าวด้วยกระดูกแทงเข้าแล้วบ้าง
ผู้ถูกลูกศรที่ท้าวด้วยงาช้างแทงเข้าแล้วบ้าง ผู้ถูกลูกศรที่ท้าวด้วยเขาแทงเข้าแล้วบ้าง ผู้ถูกลูกศร
ที่ท้าวด้วยไม้แทงเข้าแล้วบ้าง ย่อมกระสับกระส่าย หวั่นไหว ดิ้นรน จุกเสียด เจ็บตัว เจ็บใจ
ฉันทะ ความโศกเศร้า พินาศ เจ็บใจ และคับแค้นใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะวัตถุกามทั้งหลาย
แปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป สัตว์นั้นถูกลูกศรคือกามแทงเข้าแล้ว ย่อมกระสับกระส่ายหวั่นไหว
ดิ้นรน จุกเสียด เจ็บกาย เจ็บใจ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์นั้นย่อม
กระสับกระส่าย เหมือนสัตว์ที่ถูกลูกศรแทงเข้าแล้ว . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
เมื่อสัตว์นั้นปรารถนากามอยู่ เมื่อสัตว์มีฉันทะเกิดขึ้น ถ้ากามเหล่านั้น
เสื่อมไป สัตว์นั้นย่อมกระสับกระส่าย เหมือนสัตว์ที่ถูกลูกศรแทงเข้าแล้ว .

[๑๑] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ผู้ใด ย่อมเว้นขาดกามทั้งหลาย เหมือนบุคคลเว้นขาดห้วงด้วยเท้า ผู้นั้น
เป็นผู้มีสติ ย่อมล่วงพ้นต้นเหตุอันชื่อว่า วิสตีตานี้ ในโลกเสียได้ .

ว่าด้วยการเว้นขาดกามด้วยเหตุ ๒ ประการ

[๑๒] คำว่า ผู้ใด ย่อมเว้นขาดกามทั้งหลาย มีความว่า คำว่า ผู้ใด คือ ผู้เช่นใด ผู้
ประกอบอย่างใด ผู้ชนิดอย่างใด ผู้ประการอย่างใด ผู้ถึงฐานะใด ผู้ประกอบด้วยธรรมใด เป็น
กษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นคฤหิณฺณ เป็นบรพชิต เป็นเทวดา หรือเป็น
มนุษย์ . กาม ในคำว่า ย่อมเว้นขาดกามทั้งหลาย ได้แก่ กาม ๒ อย่าง โดยหัวข้อ คือ วัตถุกาม ๑
กิลเลสกาม ๑ วัตถุกามเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ชอบใจ ฯลฯ
กามเหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม ฯลฯ กามเหล่านี้ เรียกว่า กิลเลสกาม . คำว่า ย่อมเว้นขาดกาม
คือ ย่อมเว้นขาดกาม โดยเหตุ ๒ ประการ คือ โดยการขมไว้อย่าง ๑ โดยการตัดขาดอย่าง ๑ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

ย่อมเว้นขาดกามโดยการชมไว้อย่างไร? บุคคลผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยโครงกระดูก เพราะอรรถว่าเป็นของมีความยินดีน้อย ย่อมเว้นขาดกามโดยการชมไว้ ผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยชิ้นเนื้อ เพราะอรรถว่าเป็นของสาธารณแก่ชนหมู่มาก ย่อมเว้นขาดกามโดยการชมไว้ ผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยคบเพลิง เพราะอรรถว่าเป็นของตามเผา ย่อมเว้นขาดกามโดยการชมไว้ ผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง เพราะอรรถว่าเป็นของให้เราร้อนมาก ย่อมเว้นขาดกามโดยการชมไว้ ผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยความฝัน เพราะอรรถว่าเป็นของปรากฏชั่วเวลาน้อย ย่อมเว้นขาดกามโดยการชมไว้ ผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยของขอยืม เพราะอรรถว่าเป็นของเป็นไปชั่วคราวที่กำหนด ย่อมเว้นขาดกามโดยการชมไว้ ผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยต้นไม้ไม่มีผลตก เพราะอรรถว่าเป็นของให้กิ่งหักและให้ต้นล้ม ย่อมเว้นขาดกามโดยการชมไว้ ผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยดาบและมิด เพราะอรรถว่าเป็นของฟัน ย่อมเว้นขาดกามโดยการชมไว้ ผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยหอกหลาว เพราะอรรถว่าเป็นของทิ่มแทง ย่อมเว้นขาดกามโดยการชมไว้ ผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยห้วง เพราะอรรถว่าเป็นของน่าสะพึงกลัว ย่อมเว้นขาดกามโดยการชมไว้ ผู้เห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยกองไฟ เพราะอรรถว่าเป็นดัง ไฟกองใหญ่ให้เราร้อน ย่อมเว้นขาดกามโดยการชมไว้ แม้ผู้เจริญพทุธานุสสติ ย่อมเว้นขาดกามโดยการชมไว้ แม้ผู้เจริญธัมมานุสสติ ย่อมเว้นขาดกามโดยการชมไว้ แม้ผู้เจริญสังฆานุสสติ . . . แม้ผู้เจริญสีลानุสสติ . . . แม้ผู้เจริญจาคานุสสติ . . . แม้ผู้เจริญเทวานุสสติ . . . แม้ผู้เจริญอานาปานุสสติ . . . แม้ผู้เจริญมรณานุสสติ . . . แม้ผู้เจริญกายคตาสติ . . . แม้ผู้เจริญอุปสมานุสสติ . . . แม้ผู้เจริญปฐมฌาน . . . แม้ผู้เจริญทุติยฌาน . . . แม้ผู้เจริญตติยฌาน . . . แม้ผู้เจริญจตุตถฌาน . . . แม้ผู้เจริญอาภาสญาณุสสาขสมาบัติ . . . แม้ผู้เจริญวิญญูญาณุสสาขสมาบัติ . . . แม้ผู้เจริญอากิญจัญญายตนสมาบัติ . . . แม้ผู้เจริญเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ย่อมเว้นขาดกามโดยการชมไว้ . ย่อมเว้นขาดกามโดยการชมไว้อย่างนี้ .

ย่อมเว้นขาดกามโดยการตัดขาดอย่างไร? แม้บุคคลผู้เจริญโสตาปัตติมรรค ย่อมเว้นขาดกามอื่นให้ไปสู่อายโดยการตัดขาด แม้บุคคลผู้เจริญสกทาคามีมรรค ย่อมเว้นขาดกามส่วนหยาบโดยการตัดขาด แม้บุคคลผู้เจริญอนาคามีมรรค ย่อมเว้นขาดกามอื่นเป็นส่วนละเอียดโดยการตัดขาด แม้บุคคลผู้เจริญอรหัตมรรค ย่อมเว้นขาดกามโดยอาการทั้งปวง โดยประการทั้งปวงหมดสิ้น มิได้มีส่วนเหลือ โดยการตัดขาด . ย่อมเว้นขาดกามโดยการตัดขาดอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดย่อม เว้นขาดกามทั้งหลาย .

[๑๓] คำว่า เหมือนบุคคลเว้นขาดห้วงด้วยเท้า มีความว่า จูเรียกว่าสัปปะ . เพราะอรรถว่าอะไร จูจึงเรียกว่าสัปปะ . เพราะอรรถว่าเลือกไป จูจึงเรียกว่าสัปปะ . เพราะอรรถว่าขาดไป จูจึงเรียกว่าภุชคะ . เพราะอรรถว่าไปด้วยอก จูจึงเรียกว่าอุระคะ . เพราะอรรถว่ามีหัวตกไป จูจึงเรียกป็นคะ เพราะอรรถว่านอนด้วยหัว จูจึงเรียกว่าสิริสปะ . เพราะอรรถว่านอนในรู จูจึงเรียกว่าวิลาสยะ . เพราะอรรถว่านอนในถ้ำ จูจึงเรียกว่าคุหาสยะ . เพราะอรรถว่ามีเขี้ยวเป็นอาวุธ จูจึงเรียกว่าทาฒาฐ . เพราะอรรถว่ามีพิษร้ายแรง จูจึงเรียกว่าโมรวิสะ . เพราะอรรถว่ามีลิ้นสองแฉก จูจึงเรียกว่าทุชิวา . เพราะอรรถว่าลิ้นมรสด้วยลิ้นสองแฉก จูจึงเรียกว่าทิสัญญ . บรรพผู้ใคร่ต่อชีวิต ไม่อยากตาย อยากได้สุข เกลียดทุกข์ พึงเว้น หลีก เลี้ยว อ้อมหนี ห่วงด้วยเท้า ฉันทใด บุคคลผู้รักสุข เกลียดทุกข์ พึงเว้น หลีก เลี้ยว อ้อมหนี กามทั้งหลาย ฉันทนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนบุคคลเว้นขาดห้วงด้วยเท้า .

[๑๔] คำว่า ผู้นั้น เป็นผู้มัสติ ย่อมล่วงพ้นตัณหาอันชื่อว่า วิสัฏฐิกานี้ ในโลกเสียได้ มีความว่า คำว่า ผู้นั้น คือ ผู้เว้นขาดกามทั้งหลาย . ตัณหาเรียกว่า วิสัฏฐิกา ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดกล้า ความพอใจ ความชอบใจ ความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยสามารถแห่งความเพลิดเพลิน ความกำหนัดกล้าแห่งจิต ความปรารถนา ความหลง ความติดใจ ความยินดี ความยินดีทั่วไป ความข้อง ความติดพัน ความแสวงหา ความหลง ความให้สัตว์เกิด ความให้สัตว์เกี่ยวกับทุกข์ ความเย็บไว้ ความเป็นดังว่าชาย ความเป็นดังว่ากระแสน้ำ ความชานไปในอารมณ์ต่างๆ ความเป็นดังว่าเส้นด้าย ความกระจายไป ความให้อายุเสื่อมไป ความเป็นเพื่อน ความตั้งมั่น เครื่องนำไปสู่ภพ ความติดอารมณ์ ความตั้งอยู่ในอารมณ์ ความสนิท ความรัก ความเพ่งเล็ง ความผูกพัน ความหวัง ความจำนง ความประสงค์ ความหวังในรูป ความหวังในเสียง ความหวังในกลิ่น ความหวังในรส ความหวังในโณภูัพพะ ความหวังในฉลาก ความหวังในทรัพย์ ความหวังในบุตร ความหวังในชีวิต ความปรารถนา ความให้สัตว์ปรารถนา ความที่จิตปรารถนา ความเหนียวรั้ง ความให้สัตว์เหนียวรั้ง ความที่จิตเหนียวรั้ง ความหวั่นไหว อาการแห่งความหวั่นไหว ความพริ้งพริ้วด้วยความหวั่นไหว ความกำเริบ ความใคร่ ความกำหนัดในกามคุณ ความโลภไม่เสมอ ความใคร่ อาการแห่งความใคร่ ความมุ่มหมาย ความปอง ความปรารถนาดี กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหาในรูปภพ ตัณหาในอรูปภพ ตัณหาในนิโรธ รูปตัณหา สัทธตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โณภูัพพะ-

* ตัณหา ธัมมตัณหา โอชะ โยคะ คันถะ อุปาทาน ความกั้น ความปิด ความบัง ความผูก ความเข้าไปเศร้าหมอง ความนอนเนื่อง ความกลมุ่มรมจิต ความเป็นดังว่าเถาวัลย์ ความปรารถนา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
วัตถุต่างๆ รากเง้าแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แดนเกิดแห่งทุกข์ บ่วงมาร เบ็ดมาร วิสัยมาร
แม่น้ำตัณหา ข่ายตัณหา ไซ้ตัณหา สมุทรตัณหา อภิขมา โลภะ อุกถมูล เรียกว่า วิสัฏฐิกา .

คำว่า วิสัฏฐิกา ความว่า เพราะอรรถว่าอะไร ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา . [อันเช่นไป
ในอารมณต่างๆ] เพราะอรรถว่า เช่นไป ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา . เพราะอรรถว่าแผ่ไป ตัณหา
จึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา . เพราะอรรถว่าเล่นไป ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา . เพราะอรรถว่าครอบงำ ตัณหา
จึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา . เพราะอรรถว่าสะท้อนไป ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา . เพราะอรรถว่าเป็นเหตุให้
พุดผิด ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา . เพราะอรรถว่ามีมูลรากเป็นพิษ ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา . เพราะ
อรรถว่ามีผลเป็นพิษ ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา . เพราะอรรถว่าเปรียบด้วยเครื่องบริโภคเป็นพิษ
ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา . อีกนัยหนึ่ง ตัณหานั้นแผ่ไปในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺข
ณะ ที่อยู่ ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร
กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ สัณญากภพ อสัณญากภพ เนวสัณญานาสัณญากภพ
เอกโวการภพ จตโวการภพ ปญฺจโวการภพ ในอดีต ในอนาคต ในปัจจุบัน เล่นไป เช่นไป
ในรูปที่เห็นแล้ว เสียงที่ได้ยินแล้ว กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ทราบแล้ว และในธรรมที่พึงรู้แจ้ง
ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา .

คำว่า ในโลก คือ อบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ชันธโลก ชาติโลก อายตนโลก .

คำว่า เป็นผู้มัสติ ได้แก่เป็นผู้มัสติโดยเหตุ ๔ อย่าง คือ เมื่อเจริญกายานุปัสสนา
สติปัฏฐานในกาย ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เมื่อเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานในเวทนาทั้งหลาย
ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เมื่อเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานในจิต ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เมื่อเจริญ
ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐานในธรรมทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ . เป็นผู้มัสติโดยเหตุ ๔
อย่างแม้อื่นอีก คือ ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เพราะเว้นจากความเป็นผู้ไม่มัสติ ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เพราะ
เป็นผู้กระทำธรรมทั้งหลายที่ควรทำด้วยสติ ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เพราะเป็นผู้กำจัดธรรมทั้งหลายที่เป็น
ข้าศึกต่อสติ ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เพราะเป็นผู้ไม่หลงลืมธรรมทั้งหลายที่เป็นนิมิตแห่งสติ . เป็น
ผู้มัสติโดยเหตุ ๔ อย่างแม้อื่นอีก คือ ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยสติ ชื่อว่า
เป็นผู้มัสติ เพราะเป็นผู้อยู่ด้วยสติ ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เพราะเป็นผู้คล่องแคล่วด้วยสติ ชื่อว่า
เป็นผู้มัสติ เพราะเป็นผู้ไม่หวนกลับจากสติ . เป็นผู้มัสติโดยเหตุ ๔ อย่างแม้อื่นอีก คือ ชื่อว่า
เป็นผู้มัสติ เพราะเป็นผู้ระลึกได้ ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เพราะเป็นผู้สงบ ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เพราะเป็น
ผู้ระงับ ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของสัตบุรุษ . ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เพราะ
พุทธานุสสติ ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เพราะธรรมานุสสติ ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เพราะสังฆานุสสติ ชื่อว่า
เป็นผู้มัสติ เพราะสีลานุสสติ ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เพราะจาคานุสสติ ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เพราะ
เทวदानุสสติ ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เพราะอานาปานุสสติ ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เพราะมรณานุสสติ
ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เพราะกายคตาสติ ชื่อว่าเป็นผู้มัสติ เพราะอุปสมานุสสติ . ความระลึก ความ
ระลึกถึง ความระลึกเฉพาะ ความระลึก กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลือนลอย ความ
ไม่หลงลืม สติ สตินทรีย์ สติพละ สัมมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมารค ธรรมนี้ เรียก
ว่า สติ . บุคคลเป็นผู้เข้าใกล้ เข้าชิด เข้าถึง เข้าถึงพร้อม เข้าไปถึง เข้าไปถึงพร้อม ประกอบ
ด้วยสตินี้ บุคคลนั้นเรียกว่า มัสติ .

คำว่า ผู้นั้นเป็นผู้มัสติ ย่อมล่วงพ้นตัณหาอันชื่อว่า วิสัฏฐิกานี้ ในโลกเสียได้ มีความว่า
เป็นผู้มัสติ ย่อมข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง ล่วงเลย ตัณหาชื่อว่า วิสัฏฐิกานี้ ในโลก เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นเป็นผู้มัสติ ย่อมล่วงพ้นตัณหาอันชื่อว่า วิสัฏฐิกานี้ ในโลกเสียได้ เพราะ
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผู้ใด ย่อมเว้นขาดกามทั้งหลาย เหมือนบุคคลเว้นขาดห้วงด้วยเท้า ผู้นั้น
เป็นผู้มัสติ ย่อมล่วงพ้นตัณหาอันชื่อว่า วิสัฏฐิกานี้ ในโลกเสียได้ .

[๑๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

นรชนใด ย่อมปรารถนาไรนา ที่ดิน เงิน โค ม้า ทาส คนภายใน
สตรี พวกพ้อง กามเป็นอันมาก .

[๑๖] คำว่า ไรนา ที่ดิน เงิน มีความว่า ไรนา คือ ไร่ข้าวสาลี ไร่ข้าวเจ้า ไร่ถั่ว
เขียว ไร่ถั่วราชมวล ไร่ข้าวเหนียว ไร่ข้าวละมาน ไร่งา . คำว่า ที่ดิน คือ ที่เรือน ที่ฉาง ที่
หน้าเรือน ที่หลังเรือน ที่สวน ที่อยู่ . คำว่า เงิน คือ กหาปณะ เรียกว่า เงิน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ไรนา ที่ดิน เงิน .

ว่าด้วยทาส ๔ จำพวก

[๑๗] คำว่า โค ม้า ทาส คนภายใน มีความว่า โคทั้งหลายเรียกว่า โค . ปลูสัตว์
เป็นต้นเรียกว่า ม้า . คำว่า ทาส ได้แก่ ทาส ๔ จำพวก คือ ทาสที่เกิดภายใน ๑ ทาสที่ซื้อ
มาด้วยทรัพย์ ๑ ผู้ที่สมัครเข้าถึงความเป็นทาสเอง ๑ เชลยผู้ที่เข้าถึงความเป็นทาส ๑ .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

คนบางพวกเป็นทาสโดยกำเนิดบ้าง คนบางพวกเป็นทาสที่เขาซื้อมาด้วย
ทรัพย์บ้าง คนบางพวกสมัครเข้าเป็นทาสเองบ้าง คนบางพวกเป็นทาส
เพราะตกเป็นเชลยบ้าง .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

คำว่า คนภายใน ได้แก่ บุรุษ ๓ จำพวก คือ คนรับจ้าง ๑ กรรมกร ๑ พวกอยู่อาศัย ๑ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โค ม้า ทาส คนภายใน .

[๑๘] คำว่า สตรี พวกพ้อง กามเป็นอันมาก มีความว่า สตรีที่มีเจ้าของ เรียกว่า สตรี . คำว่า พวกพ้อง ได้แก่ พวกพ้อง ๔ จำพวก คือ พวกพ้องโดยเป็นญาติ ชื่อว่าพวกพ้อง ๑ พวกพ้องโดยโคตร ชื่อว่าพวกพ้อง ๑ พวกพ้องโดยการเรียนมนต์ ชื่อว่าพวกพ้อง ๑ พวกพ้องโดยการเรียนศิลปะ ชื่อว่าพวกพ้อง ๑ . คำว่า กามเป็นอันมาก คือ กามมาก . กามมากเหล่านี้ ได้แก่ รูปที่พอใจ เสียงที่พอใจ กลิ่นที่พอใจ รสที่พอใจ โผฏฐัพพะที่พอใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สตรี พวกพ้อง กามเป็นอันมาก .

[๑๙] คำว่า นรชนใด ย่อมปรารภนา มีความว่า คำว่า ไค คือ เช่นใด ประกอบ อย่างไร จัดแจงอย่างไร มีประการอย่างไร ถึงฐานะอย่างไร ประกอบด้วยธรรมใด คือ เป็น กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหิณฺณ บรพพชิต เทวดา หรือเป็นมนุษย์ คำว่า นรชน คือ สัตว์ นระ มาณพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์ . คำว่า ย่อม ปรารภนา คือ ย่อมปรารภนา ย่อมตามปรารภนา ย่อมปรารภนาทั่วไป ย่อมติดพัน ในวิตถุภณ ทั้งหลาย ด้วยกิเลสภณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนใด ย่อมปรารภนา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

นรชนใด ย่อมปรารภนา ไรินา ที่ดิน เงิน โค ม้า ทาส คนภายใน
สตรี พวกพ้อง กามเป็นอันมาก .

[๒๐] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เหล่ากิเลสอันไม่มีกำลัง ย่อมครอบงำนรชนนั้น เหล่าอันตราย ย่อมย่ำยี
นรชนนั้น เพราะอันตรายนั้น ทุกขย่อมติดตามนรชนนั้น ไป เหมือน
น้ำไหลเข้าสู่เรือที่แตกแล้ว ฉะนั้น .

[๒๑] คำว่า เหล่ากิเลสอันไม่มีกำลัง ย่อมครอบงำนรชนนั้น มีความว่า คำว่า ไม่มีกำลัง คือ กิเลสอันไม่มีกำลัง คือ ทุรพล มีกำลังน้อย มีเรี่ยวแรงน้อย เลว ทราม เสื่อม ตกต่ำ ลามก มีอริยาศัยเลว เล็กน้อย กิเลสเหล่านั้น ย่อมครอบงำ ปราบปราม กตขี ท่วมทับ ก่ำจืด ย่ำยีบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหล่ากิเลสอันไม่มีกำลัง ย่อมครอบงำ นรชนนั้น แม้ด้วยประการอย่างนี้ . อีกนัยหนึ่ง สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมာธิพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตปปพละ ไม่มีแก่บุคคลใด กิเลสเหล่านั้น ย่อมครอบงำ ปราบปราม กตขี ท่วมทับ ก่ำจืด ย่ำยีบุคคลนั้น ผู้ไม่มีกำลัง มีกำลังทรม มีกำลังน้อย มีเรี่ยวแรงน้อย เลว ทราม เสื่อม ตกต่ำ ลามก มีอริยาศัยเลว เล็กน้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหล่ากิเลสอันไม่มีกำลังย่อมครอบงำนรชนนั้น แม้ด้วยประการอย่างนี้ .

ว่าด้วยอันตราย ๒ อย่าง

[๒๒] คำว่า เหล่าอันตรายย่อมย่ำยีนรชนนั้น มีความว่า อันตราย ได้แก่ อันตราย ๒ อย่าง คือ อันตรายที่ปรากฏ ๑ อันตรายที่ปกปิด ๑ .

อันตรายที่ปรากฏเป็นไฉน? คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว
หมาป่า โค กระบือ ช้าง งู แมลงปอง ตะขาบ ไจร คนที่ทำกรรมชั่ว คนที่เตรียมจะทำ
กรรมชั่ว และโรคทางจักษุ โรคทางโสต โรคทางฆาณะ โรคทางชีวหา โรคทางกาย โรคทาง
ศีระะ โรคทางหู โรคทางปาก โรคทางฟัน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้
เชื้อมซึม โรคในท้อง โรคลมสลับ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรค-
* ชักกลาก โรคมองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหืดเปื่อย โรคหืดด้าน โรคคุดทะราดหูด โรคละลอก
โรคคุดทะราดบวม โรคอาเจียรโลหิต โรคตีเดือด โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง
อาพาธมีติเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต
อาพาธเกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดแต่ความเพียรเกิน
กำลัง อาพาธเกิดแต่ริบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ
ปวดปัสสาวะ ความสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดง และสัตว์เลื้อยคลาน อันตรายเหล่านี้
เรียกว่า อันตรายที่ปรากฏ .

อันตรายที่ปกปิดเป็นไฉน? คือ กายทุจริต วาจิทุจริต มโนทุจริต กามฉันทนิเวรณ
พยาบาทนิเวรณ ถีนมิทธนิเวรณ อหังการกุกกฏนิเวรณ วิจิกิจฉานิเวรณ ราคะ โทสะ โมหะ ความ
โกรธ ผูกโกรธไว้ ลบลู่คุณท่าน ตีเสมอ ริษยา ตระหนี่ มายา โอ้อวด หัวดี แข่งดี ถือตัว
ดูหมิ่นท่าน มัวเมา ประมาท กิเลสทั้งปวง ทอริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความ
เร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อภิสังขาร คือ อกุศลธรรมทั้งปวง อันตรายเหล่านี้ เรียกว่า
อันตรายที่ปกปิด .

ที่ชื่อว่า อันตราย เพราะอรรถาว่าอะไร จึงชื่อว่าอันตราย . เพราะอรรถาว่าครอบงำ
จึงชื่อว่าอันตราย . เพราะอรรถาว่าเป็นไปเพื่อความเสื่อม จึงชื่อว่าอันตราย . เพราะอรรถาว่าเป็น
ที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตราย . เพราะอรรถาว่า ครอบงำอย่างไร? จึงชื่อว่า
อันตราย อันตรายเหล่านั้น ย่อมครอบงำ ปราบปราม กตขี ท่วมทับ ก่ำจืด ย่ำยีบุคคลนั้น เพราะ
อรรถาว่าครอบงำ จึงชื่อว่าอันตราย อย่างนี้ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

เพราะอรรถว่าเป็นไปเพื่อความเสื่อมอย่างไร? จึงชื่อว่าอันตราย อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายนั้นไปแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย. อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายนั้นไปแห่งกุศลธรรมเหล่านี้? อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายนั้นไปแห่งกุศลธรรมเหล่านี้ คือ ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความทำให้บริบูรณ์ในศีล ความเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองในอินทรีย์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบเนื่องๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ ความประกอบเนื่องๆ ในอันเจริญสติปัฏฐาน ๔ ความประกอบเนื่องๆ ในอันเจริญสัมมปปธาน ๔ ความประกอบเนื่องๆ ในอันเจริญอิทธิบาท ๔ ความประกอบเนื่องๆ ในอันเจริญอินทรีย์ ๕ ความประกอบเนื่องๆ ในอันเจริญพละ ๕ ความประกอบเนื่องๆ ในอันเจริญโพชฌงค์ ๓ ความประกอบเนื่องๆ ในอันเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายนั้นไปแห่งกุศลธรรมเหล่านี้. เพราะอรรถว่า เป็นไปเพื่อความเสื่อมอย่างนี้ จึงชื่อว่า อันตราย.

เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งกุศลธรรมทั้งหลาย อย่างไร? จึงชื่อว่าอันตราย อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในอัตภาพนั้น ย่อมเป็นธรรมอยู่อาศัยในอัตภาพ เปรียบเหมือนเหล่าสัตว์ที่อาศัยรู ย่อมอยู่ในรู ที่อาศัยน้ำ ย่อมอยู่ในน้ำ ที่อาศัยป่า ย่อมอยู่ในป่า ที่อาศัยต้นไม้ ย่อมอยู่ที่ต้นไม้ ฉะนั้น อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในอัตภาพนั้น ย่อมเป็นธรรมอยู่อาศัยในอัตภาพ ฉะนั้น เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งกุศลธรรมทั้งหลายอย่างนี้ จึงชื่อว่าอันตราย.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่ลำบาก ไม่ผาสุก ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่ลำบาก ไม่ผาสุกอย่างไร? ดูกรภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรมอันลามก มีความดำริอันซ่านไปในอารมณ์อันเกื้อกูลแก่สัญญา ๒๕ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะเห็นรูปด้วยจักขุ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมอยู่ซ่านไปในภายในแห่งภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้แล ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้นย่อมก่อกวนภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้แล ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน อีกประการหนึ่ง อกุศลธรรมอันลามก มีความดำริอันซ่านไปในอารมณ์อันเกื้อกูลแก่สัญญา ๒๕ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุ เพราะได้ยินเสียงด้วยโสต . . . เพราะสูกลิ้นด้วยฆานะ . . . เพราะลิ้มรสด้วยชีวา . . . เพราะถูกต้องไภฏฐัพพะด้วยกาย . . . เพราะรู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมอยู่ซ่านไปในภายในแห่งภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้แล ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมก่อกวนภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้แล ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่ลำบาก ไม่ผาสุกอย่างนี้แล.

เพราะฉะนั้น เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งกุศลธรรมทั้งหลายอย่างนี้ จึงชื่อว่า อันตราย.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการเหล่านี้ เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นพหุฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน? คือ โลกะ เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นพหุฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน โทสะ เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นพหุฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน โมหะ เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นพหุฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้แล เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นพหุฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน.

พระผู้มีพระภาคผู้สุตตะศาสดา ครั้นตรัสไว้ยากณภายิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปนี้ว่า—

โลกะ ยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โลกะ ยังจิตให้ให้กำเริบ โลกะ เป็นภัยเกิดขึ้นในภายใน พาลชน ย่อมไม่รู้สีกภัยนั้น คนผู้โง่แล้ว ย่อมไม่รู้รอรถ คนผู้โง่แล้ว ย่อมไม่เห็นธรรม เมื่อใด ความโลภครอบงำนรชน เมื่อนั้น นรชนนั้น ย่อมมีความมืดตื้อ โทสะ ยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โทสะ ยังจิตให้กำเริบ โทสะ เป็นภัยเกิดขึ้นในภายใน พาลชน ย่อมไม่รู้สีกภัยนั้น คนผู้โง่แล้วย่อมไม่รู้รอรถ คนผู้โง่แล้ว ย่อมไม่เห็นธรรม เมื่อใด ความโกรธครอบงำนรชน เมื่อนั้น นรชนนั้น ย่อมมีความมืดตื้อ โมหะ ยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โมหะยังจิตให้กำเริบ โมหะ เป็นภัยเกิดขึ้นในภายใน พาลชน ย่อมไม่รู้สีกภัยนั้น คนผู้โง่แล้ว ย่อมไม่รู้รอรถ คนผู้โง่แล้ว ย่อมไม่เห็นธรรม เมื่อใด ความหลงครอบงำนรชน เมื่อนั้น นรชนนั้น ย่อมมีความมืดตื้อ.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายอย่างนี้ . จึงชื่อว่า อันตราย

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดุกรรมหาบพิตร ธรรม ๓ ประการแล เมื่อเกิดขึ้นในกายในแห่งบรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน? คือ โลภะ เมื่อเกิดขึ้นในกายในแห่งบรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก โทสะ เมื่อเกิดขึ้นในกายในแห่งบรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก โมหะ เมื่อเกิดขึ้นในกายในแห่งบรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ดุกรรมหาบพิตร ธรรม ๓ ประการนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในกายในแห่งบรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก .

พระผู้มีพระภาคผู้สุตตศาสดา ครั้นตรัสไวยาภรณ์ภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถา ประพันธ์ต่อไปอีกว่า

โลภะ โทสะ โมหะ เกิดขึ้นในตน ย่อมก่อกำจัดบรุษผู้มีจิตลามก

เหมือนขยไฟก่อกำจัดไม้ไฟ ฉะนั้น .

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายอย่างนี้ . จึงชื่อว่า อันตราย

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ราคะ และโทสะ มีอิตถภาพนี้เป็นเหตุ เกิดแต่อิตถภาพนี้ ไม่ยินดีกตล

ยินดีแต่กามคุณ ทำให้ชนลูก บาปวิตรกในใจ ตั้งขึ้นแต่อิตถภาพนี้แล้ว

ผูกจิตไว้ เหมือนพวกเด็กผูกกาที่ข้อเท้าไว้ ฉะนั้น .

เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายอย่างนี้ . จึงชื่อว่าอันตราย

คำว่า เหล่าอันตราย ย่อมย่ำยिनรชนนั้น มีความว่า อันตรายเหล่านั้น ย่อมครอบงำ ปรามปราม กตขี ท่วมทับ ก่อกำจัด ย่ำยิบคคณนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหล่าอันตราย ย่อมย่ำยिनรชนนั้น .

[๒๓] คำว่า เพราะอันตรายนั้น ทุกข์ย่อมติดตามนรชนนั้นไป มีความว่า เพราะอันตรายนั้นๆ ทุกข์ย่อมติดตาม ตามไป ไปตามบุคคลนั้น คือ ขาติทุกข์ ย่อมติดตาม ตามไป ไปตาม ขราทุกข์ . . . พยธิทุกข์ . . . มรณทุกข์ . . . ทุกข์ คือ ความโศก ร่ำไร ลำบากกาย ทุกข์ใจ ความแค้นใจ . . . ทุกข์ คือ ความเกิดในนรก . . . ทุกข์ คือ ความเกิดในกำเนิดเดียรัจฉาน . . . ทุกข์ คือ ความเกิดในวิสัยเปรต . . . ทุกข์ คือ ความเกิดในมนุษย์ . . . ทุกข์มีความเกิดในครุฑเป็นมูล . . . ทุกข์มีความตั้งอยู่ในครุฑเป็นมูล . . . ทุกข์มีความคลอจากครุฑเป็นมูล . . . ทุกข์ที่ติดตามสัตว์ที่เกิดแล้ว . . . ทุกข์อันเนื่องแต่ผู้อื่นแห่งสัตว์ที่เกิดแล้ว . . . ทุกข์อันเกิดแต่ความขวนขวายของตน . . . ทุกข์อันเกิดแต่ความขวนขวายของผู้อื่น . . . ทุกข์เกิดแต่ทุกข์เวทนา . . . ทุกข์เกิดแต่สังขาร . . . ทุกข์เกิดแต่ความแปรปรวน . . . โรคทางจักขุ โรคทางโสต โรคทางฆานะ โรคทางชีวหา โรคทางกาย โรคทางศีระะ โรคทางหุ โรคทางปาก โรคทางพิน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคในท้อง โรคลมสลบ โรคบิด โรคจกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคช้ำกลาก โรคมองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหืดเปียก โรคหืดดำน โรคคุดทะราดหูด โรคละลอก โรคคุดทะราดบวม โรคอาเจียรโลหิต โรคตีเดือด โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมิดีเป็นสมณฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมณฐาน อาพาธมีลมเป็นสมณฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธเกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดแต่บริหารไม่สมำเสมอ อาพาธอันเกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธอันเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวด อุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์เกิดแต่สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน ทุกข์ เพราะความตายแห่งมารดา ทุกข์เพราะความตายแห่งบิดา ทุกข์เพราะความตายแห่งพี่ชายและน้องชายทุกข์เพราะความตายแห่งพี่สาวและน้องสาว ทุกข์เพราะความตายแห่งบุตร ทุกข์เพราะความตายแห่งธิดา ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งญาติ ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งภคทรัพย์ ทุกข์ เพราะความฉิบหายอันเกิดแต่โรค ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งศีล ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่ง ธิญฐิ ย่อมติดตาม ตามไป ไปตามบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะอันตรายนั้น ทุกข์ ย่อมติดตามนรชนนั้นไป .

[๒๔] คำว่า เหมือนน้ำไหลเข้าสู่เรือที่แตกแล้ว ฉะนั้น มีความว่า น้ำไหลซึมเข้าสู่เรือที่แตกแล้ว คือ น้ำย่อมซึมเข้าไป ตามเข้าไป ไหลเข้าไปแต่ที่นั้นๆ คือ ย่อมซึมเข้าไป ตาม เข้าไป ไหลเข้าไป ข้างหน้าบ้าง ข้างหลังบ้าง ข้างท้องบ้าง แต่ข้างๆ บ้าง ฉนใด เพราะอันตราย นั้นๆ ทุกข์ย่อมติดตาม ตามไป ไปตามบุคคลนั้น คือ ขาติทุกข์ ย่อมติดตาม ตามไป ไปตาม ขรา ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งธิญฐิ ย่อมติดตาม ตามไป ไปตามบุคคลนั้น ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนน้ำไหลเข้าสู่เรือที่แตกแล้ว . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เหล่ากิเลสอันไม่มีกำลัง ย่อมครอบงำนรชนนั้น เหล่าอันตราย ย่อม

ย่ำยिनรชนนั้น เพราะอันตรายนั้น ทุกข์ย่อมติดตามนรชนนั้นไป เหมือน

น้ำไหลเข้าสู่เรือที่แตกแล้ว ฉะนั้น .

ว่าด้วยผู้มีสติทุกเมื่อ

[๒๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
เพราะเหตุนี้ สัตว์ผู้เกิดมา พึงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ พึงเว้นขาดกาม
ทั้งหลาย ครั้นเว้นขาดกามเหล่านั้นแล้ว พึงข้ามโอชะได้ เหมือนบุคคล
วิดน้ำในเรือแล้วไปถึงฝั่ง ฉะนั้น .

[๒๖] คำว่า เพราะเหตุนี้ สัตว์ผู้เกิดมา พึงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ มีความว่า คำว่า
เพราะเหตุนี้ คือ เพราะฉะนั้น เพราะการนี้ เพราะเหตุนี้ เพราะปัจจัยนี้ เพราะนิทาน
นั้น สัตว์ผู้เกิดมา เมื่อเห็นโทษนั้นในกามทั้งหลาย ฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุนี้ . คำว่า
สัตว์ผู้เกิดมา ได้แก่ สัตว์ นรชน มานพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม
มนุษย์ . คำว่า ในกาลทุกเมื่อ คือ ในกาลทุกเมื่อ ในกาลทั้งปวง ตลอดกาลทั้งปวง ตลอด
กาลเป็นนิตย์ ตลอดกาลยังยืน ตลอดกาลเป็นนินันต์ ตลอดกาลเป็นอันเดียว ตลอดกาลติดต่อกัน
ตลอดกาลเป็นลำดับ ตลอดกาลไม่ขาดระยะ ตลอดกาลไม่มีระหว่าง ตลอดกาลสืบเนื่อง ตลอด
กาลไม่ขาดสาย ตลอดกาลกระชั้นชิด ในการก่อนเกิด ในกาลหลังเกิด ในยามต้น ในยามกลาง
ในยามหลัง ในช่วงแรม ในช่วงขึ้น ในฤดูฝน ในฤดูหนาว ในฤดูร้อน ในตอนวัยต้น .
ตอนวัยกลาง ในตอนวัยหลัง . คำว่า มีสติ (๑) - ได้แก่เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔ อย่าง คือ เมื่อ
เจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐานในกาย ก็ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เมื่อเจริญเวทนามุปัสสนาสติปัฏฐาน
ในเวทนาทั้งหลาย ก็ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เมื่อเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานในจิต ก็ชื่อว่าเป็นผู้มี
สติ เมื่อเจริญธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานในธรรมทั้งหลาย ก็ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เป็นผู้มีสติโดย
เหตุ ๔ อย่างเหมือนกัน คือ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเว้นจากความเป็นผู้ไม่มีสติ ฯลฯ บุคคลเป็น
ผู้เข้าใกล้ เข้าชิด เข้าถึง เข้าถึงพร้อม เข้าไปถึง เข้าไปถึงพร้อม ประกอบด้วยสตินี้ บุคคล
นั้นเรียกว่า มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์ผู้เกิดมาพึงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ .

[๒๗] คำว่า พึงเว้นขาดกามทั้งหลาย มีความว่า กามทั้งหลาย ได้แก่ กาม ๒ อย่าง
โดยห้วง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ . วัตถุกามเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
อันเป็นที่ชอบใจ ฯลฯ กามเหล่านี้ เรียกว่า วัตถุกาม ฯลฯ กามเหล่านี้ เรียกว่า กิเลสกาม .
คำว่า พึงเว้นขาดกามทั้งหลาย คือ พึงเว้นขาดกามทั้งหลาย โดยเหตุ ๒ ประการ คือ โดยการ
ชมไว้อย่าง ๑ โดยการตัดขาดอย่าง ๑ . พึงละเว้นขาดกาม โดยการชมไว้อย่างไร? สัตว์ผู้เกิดมา
เมื่อเห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยโครงกระดูก เพราะอรรถว่าเป็นของมีความยินดีน้อย พึง
เว้นขาดกามโดยการชมไว้ เมื่อเห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยชิ้นเนื้อ เพราะอรรถว่าเป็นของ
สาธารณะเกษมหมุมมาก พึงเว้นขาดกามโดยการชมไว้ เมื่อเห็นอยู่ว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วย
คบเพลิง เพราะอรรถว่าเป็นของตามเผา พึงเว้นขาดกามโดยการชมไว้ ฯลฯ แม้เจริญเนวสัญญานา-
* สัญญาตนสมาบัติ พึงเว้นขาดกามโดยการชมไว้ . พึงเว้นขาดกามโดยการชมไว้ดังนี้ ฯลฯ พึง
เว้นขาดกามโดยการตัดขาดอย่างนี้ ๒- เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเว้นขาดกามทั้งหลาย .

[๒๘] คำว่า ครั้นเว้นขาดกามเหล่านั้นแล้ว พึงข้ามโอชะได้ มีความว่า คำว่า เหล่า
นั้น คือ สัตว์ผู้เกิดมา กำหนดรู้วัตถุกามทั้งหลาย ละ ละทั่ว บรรเทา ทำให้สูญสิ้น ให้ถึง
ความไม่มีในภายหลัง ซึ่งกิเลสกาม คือ ละ ละทั่ว บรรเทา ทำให้สูญสิ้น ให้ถึงความไม่มีใน
ภายหลัง ซึ่งกามฉันทนิเวรณ . . . พยาบาทนิเวรณ . . . ถีนมิตถนิเวรณ . . . อุทธัจจกุกกุจจนนิเวรณ ละ
@ (๑) ต่อไปนี้จึงดูในข้อ ๑๔ .

@๒ . (๑) จงดูละเอียดในข้อ ๑๒ .

ละทั่ว บรรเทา ทำให้สูญสิ้น ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งวิกิจจกุกกุจจนนิเวรณ พึงข้าม ข้ามขึ้น
ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วง กามโอชะ ภาวโอชะ ทิฏฐิโอชะ อวิชชาโอชะ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ครั้นเว้นขาดกามเหล่านั้นแล้ว พึงข้ามโอชะได้ .

[๒๙] คำว่า เหมือนบุคคลวิดน้ำในเรือแล้วไปถึงฝั่ง ฉะนั้น มีความว่า บุคคลวิด
สาดออก ทั้งออกซึ่งน้ำในเรืออันทำให้หนัก บรรทุกหนักแล้ว พึงไปถึงฝั่งด้วยเรือที่เบา โดย
เร็วไว โดยไม่ลำบาก จันใด สัตว์ผู้เกิดมา กำหนดรู้วัตถุกามทั้งหลาย ละ ละทั่ว บรรเทา
ทำให้สูญสิ้น ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งกิเลสกาม คือ ละ ละทั่ว บรรเทา ทำให้สูญสิ้น
ให้ถึงความไม่มีในภายหลังซึ่งกามฉันทนิเวรณ . . . พยาบาทนิเวรณ . . . ถีนมิตถนิเวรณ . . . อุทธัจจ-
* กุกกุจจนนิเวรณ . . . วิกิจจกุกกุจจนนิเวรณ พึงไปถึงฝั่งโดยเร็วไว โดยไม่ลำบาก จันนั้น . อมตนิพพาน
เรียกว่า ฝั่ง ได้แก่ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา
เป็นที่คลายกำหนด เป็นที่ดับ เป็นที่ออกไป จากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด พึงถึง บรรล
ถูกต้อง ทำให้แจ้งซึ่งฝั่ง . คำว่า ถึงฝั่ง คือ ผู้ใด ใครเพื่อจะถึงฝั่ง ผู้นั้นชื่อว่า ผู้ถึงฝั่ง
ผู้ใดยอมไปสู่ฝั่ง ผู้นั้นชื่อว่า ผู้ถึงฝั่ง ผู้ใด ถึงฝั่งแล้ว ผู้นั้นชื่อว่า ผู้ถึงฝั่ง .

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ ราชวรมหาเถระ เจ้าคณะสงฆ์ไทย เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศราชวรวิหาร
ชื่อว่า เป็นพราหมณ์ . ดูกรภิกษุทั้งหลาย คำว่า พราหมณ์ เป็นชื่อพระอรหันต์ พระอรหันต์นั้น
ถึงฝั่งด้วยการรู้ยิ่ง ถึงฝั่งด้วยการกำหนดรู้ ถึงฝั่งด้วยการละ ถึงฝั่งด้วยการเจริญ ถึงฝั่งด้วยการ
ทำให้แจ้ง ถึงฝั่งด้วยการบรรลุ ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ด้วยการรู้ยิ่ง ถึงฝั่งแห่งทุกข์ทั้งปวง
ด้วยการกำหนดรู้ ถึงฝั่งแห่งกิเลสทั้งปวง ด้วยการละ ถึงฝั่งแห่งอริยมรรค ๔ ด้วยการเจริญ
ถึงฝั่งแห่งนิโรธ ด้วยการทำให้แจ้ง ถึงฝั่งแห่งสมาบัติทั้งปวง ด้วยการบรรลุ พระอรหันต์นั้น
ถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยศีล ถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยสมาธิ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิาย มหานิเทศ
ถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยปัญญา ถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยวิมุตติ
พระอรหันต์นั้น ไปสู่ฝั่งแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ไปสู่ส่วนสุดแล้ว ถึงส่วนสุดแล้ว ไปสู่ที่สุดแล้ว
ถึงที่สุดแล้ว ไปสู่ที่สตรอบแล้ว ถึงที่สตรอบแล้ว ไปสู่ความสำเร็จแล้ว ถึงความสำเร็จแล้ว
ไปสู่ที่ป้องกันแล้ว ถึงที่ป้องกันแล้ว ไปสู่ที่ลับแล้ว ถึงที่ลับแล้ว ไปสู่ที่ฟังแล้ว ถึงที่ฟัง
แล้ว ไปสู่ที่ไม่มียกแล้ว ถึงที่ไม่มียกแล้ว ไปสู่ที่ไม่จติแล้ว ถึงที่ไม่จติแล้ว ไปสู่ที่ไม่ตาย
แล้ว ถึงที่ไม่ตายแล้ว ไปสู่นิพพานแล้ว ถึงนิพพานแล้ว พระอรหันต์นั้น อยู่จบแล้ว
ประพติจรณะแล้ว มีทางไกลอันถึงแล้ว มีที่อันถึงแล้ว มีที่สุดอันถึงแล้ว มีพรหมจรรย์
อันรักษาแล้ว ถึงที่ภูมิจนอดมแล้ว มีมรรคอันเจริญแล้ว มีกิเลสอันละเสียแล้ว มีการแบ่ง-

*ตลอดมิได้กำเริบ มินิโรอันทำให้แจ้งแล้ว มีทุกขอันกำหนดรู้แล้ว มีสมุทัยอันละแล้ว มินิโร
อันทำให้แจ้งแล้ว มีมรรคอันเจริญแล้ว มีธรรมที่ควรรู้อย่างยิ่งอันได้รู้อย่างยิ่งแล้ว มีธรรมที่ควรกำหนดรู้
กำหนดรู้แล้ว มีธรรมที่ควรละอันละแล้ว มีธรรมที่ควรเจริญอันเจริญแล้ว มีธรรมที่ควรทำให้
แจ้งอันทำให้แจ้งแล้ว พระอรหันต์นั้น มีวิริยชาเป็นลิมสลักอันถอนเสียแล้ว มีกรรมเป็นอัน
กำจัดเสียแล้ว มีตัณหาเป็นเสาระเนียดอันถอนเสียแล้ว ไม่มีสัญญาชนเป็นบานประตู เป็น
ผู้ไกลจากกิเลสอันเป็นข้าศึก มีมานะเป็นธงอันให้ตกไปแล้ว มีภะระอันปลงเสียแล้ว มีโยค
กิเลสมิได้เกี่ยวข้อง มีองค์ห้าอันละเสียแล้ว ประกอบด้วยองค์หก มีสติเป็นธรรมเอกเป็น
เครื่องรักษา มีธรรมเป็นเครื่องอาศัย มีที่ปฏิสัมภิทาจะเฉพาะอย่างอันบรรเทาเสียแล้ว มีการแสวง
หาอันชอบ ไม่หย่อน ประเสริฐ มีความดำริมิได้ขุ่นมัว มีกายสังขารอันระงับแล้ว มีจิตพ้นดีแล้ว
มีปัญญาพ้นดีแล้ว เป็นผู้มีความบริบูรณ์ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว เป็นอุตมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ
ถึงความบรรลุปรมาตมะ พระอรหันต์นั้น มิได้ก่อ มิได้กำจัด กำจัดตั้งอยู่แล้ว มิได้ละ มิได้ถือมั่น
แล้วจึงตั้งอยู่ มิได้เย็บ มิได้ยก เย็บแล้วจึงตั้งอยู่ มิได้ดับ มิได้ให้หลก ดับแล้วจึงตั้งอยู่
ดำรงอยู่ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยศีลชั้นร สมาริชั้นร ปัญญาชั้นร วิมุตติชั้นร วิมุตติญาณ-

*ที่สสนชั้นร ซึ่งเป็นอเสขะ แห่งตลอดอริยสังขะแล้วจึงตั้งอยู่ ก้าวล่วงตัณหาอย่างนี้แล้ว จึง
ตั้งอยู่ ดับไฟกิเลสแล้วจึงตั้งอยู่ ตั้งอยู่เพราะเป็นผู้ไม่ต้องไปรอบ ยึดถือเอาอยู่แล้ว ตั้งอยู่
ตั้งอยู่เพราะเป็นผู้ของสพวิมุตติ ดำรงอยู่ด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาอันบริสุทธิ์ ดำรง
อยู่ด้วยความบริสุทธิ์โดยส่วนเดียว ดำรงอยู่ในการเป็นผู้ไม่แข่งกระด้างด้วยตัณหาที่ปฏิสัมภิทา มานะ
อันบริสุทธิ์ ตั้งอยู่เพราะเป็นผู้หลุดพ้น ตั้งอยู่เพราะเป็นผู้สิ้นโทษ ตั้งอยู่ในส่วนสตรอบแห่งชั้นร
ธาตุ อายตนะ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ ตั้งอยู่ในภพอันมีในที่สุด ตั้งอยู่
ในสรีระที่สุด ทรงไว้ซึ่งร่างกายที่สุด .

สมจริงดังประพันธ์คาถาว่า : -

พระชินาสพนั้น มีภพนี้เป็นที่สุด มีสรีระนี้เป็นที่หลัง มิได้

มีชาติ มรณะ สงสาร และภพใหม่ .

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนบุคคลวิดน้ำในเรือแล้วไปถึงฝั่ง ฉะนั้น .

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เพราะเหตุนี้ สัตว์ผู้เกิดมา ฟังเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ ฟังวันชาติกาม

ทั้งหลาย ครั้นวันชาติกามเหล่านั้น ฟังข้ามโอฆะได้ เหมือนบุคคล

วิดน้ำในเรือแล้วไปถึงฝั่ง ฉะนั้น ดังนี้ .

จบ กามสูตรนิเทศที่ ๑ .

คฤหัสถ์กมุตตนิเทศที่ ๒

ว่าด้วยนรชนเป็นผู้ช้องอยู่ในถ้ำคือกาย

[๓๐] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

นรชนเป็นผู้ช้องอยู่ในถ้ำ เป็นผู้อันกิเลสมากปิดบังไว้แล้ว นรชนเมื่อตั้งอยู่ ก็

หยั่งลงในที่หล่ง นรชนเช่นนั้น ย่อมอยู่ไกลจากวิเวก ก็เพราะกามทั้งหลายใน

โลก ไม่เป็นของอันนรชนจะได้โดยง่าย .

[๓๑] คำว่า นรชนเป็นผู้ช้องอยู่ในถ้ำ เป็นผู้อันกิเลสมากปิดบังไว้แล้วมีความว่า

ทรงตรัสคำว่า เป็นผู้ช้องไว้ก่อน . ก็แต่ว่าถ้ำควรกล่าวก่อน กายเรียกว่า ถ้ำ . คำว่า กายก็ดี ถ้ำ

ก็ดี ร่างกายก็ดี ร่างกายของตนก็ดี เรือกดี รถก็ดี ธงก็ดี จอมปลวกก็ดี รางก็ดี เมืองก็ดี

กระท่อมก็ดี ฝักก็ดี หม้อก็ดี เหล่านี้เป็นชื่อของกาย .

คำว่า เป็นผู้ช้องอยู่ในถ้ำ คือ ช้อง เกี่ยวข้อง ช้องทั่วไป ติดอยู่ พันอยู่ เกี่ยวพัน

อยู่ในถ้ำ เหมือนสิ่งของที่ข้อง เกี่ยวข้อง ช้องทั่วไป ติดอยู่ พันอยู่ เกี่ยวพันอยู่ที่ตะปู ซึ่ง

ตอกติดไว้ที่ฝา หรือที่ไม้ข้อ ฉะนั้น .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิน ความ

ปรารถนาในรูป ความเข้าไปถือ ความเข้าไปยึดในรูป อันเป็นความตั้งมั่น ความถือมั่น และ

ความนอนตามแห่งจิต บุคคลมาเกี่ยวข้องอยู่ในความพอใจเป็นต้นนั้น เพราะเพราะนั้น . จึงเรียก

ว่า สัตว์ . คำว่า สัตว์เป็นชื่อของผู้เกี่ยวข้อง เพราะฉะนั้น . จึงชื่อว่า เป็นผู้ช้องอยู่ในถ้ำ . คำว่า

ผู้ช้องอันกิเลสมากปิดบังไว้แล้ว คือ ผู้ช้องอันกิเลสมากปิดบังไว้แล้ว คือ ผู้ช้องอันกิเลสเป็นอันมาก ปิดบังไว้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
แล้ว คือ อันความกำหนัด ความขัดเคือง ความหลง ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่
ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความดื้อ ความแข็งดี ความ
ถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท ปิดบังไว้แล้ว อันกิเลสทั้งปวง อันทุจริตทั้งปวง
อันความกระวนกระวายทั้งปวง อันความเร่าร้อนทั้งปวง อันความเดือดร้อนทั้งปวง อัน
อกิสฺสขารคืออกุศลธรรมทั้งปวง บังไว้ ควบคุมไว้ หุ้มห่อไว้ ปิดไว้ ปิดบังไว้ ปกปิดไว้ ปกคลุมไว้
ครอบงำไว้แล้ว เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เป็นผู้ช้องอยู่ในถ้ำ เป็นผู้อันกิเลสมากปิดบังไว้แล้ว .

[๓๒] คำว่า นรชนเมื่อตั้งอยู่ ก็ยังลงในที่หลง มีความว่า คำว่า นรชน เมื่อตั้งอยู่
ก็เป็นผู้กำหนัด ย่อมตั้งอยู่ด้วยสามารถความกำหนัด เป็นผู้ขัดเคือง ย่อมตั้งอยู่ด้วยความ
สามารถความขัดเคือง เป็นผู้หลง ย่อมตั้งอยู่ด้วยสามารถความหลง เป็นผู้ผูกพัน ย่อม
ตั้งอยู่ด้วยสามารถความถือตัว เป็นผู้ยึดถือ ย่อมตั้งอยู่ด้วยสามารถความเห็น เป็นผู้ฟุ้งซ่าน
ย่อมตั้งอยู่ด้วยสามารถความฟุ้งซ่าน เป็นผู้ไม่แน่นอน ย่อมตั้งอยู่ด้วยสามารถความสงสัย เป็น
ถึงความมั่นคง ย่อมตั้งอยู่ด้วยสามารถกิเลสที่นอนเนื่อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเมื่อตั้งอยู่
แม้ด้วยประการอย่างนี้ .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดุริยกิจทั้งหลาย รูปที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ ที่นำ
ปรารภนา นำโคร นำพอใจ นำรัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด มียอยู่ หากว่ากิจ
ผลิตเพลิน ขมเซย ยึดถือรูปนั้น ตั้งอยู่ ดุริยกิจทั้งหลาย เสี่ยงที่พึงรู้แจ้งด้วยโสต . . . กลิ่นที่
พึงรู้แจ้งด้วยฆนะ . . . รสที่พึงรู้แจ้งด้วยชีวหา . . . โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งด้วยกาย . . . ธรรมที่พึงรู้แจ้ง
ด้วยมนะ ที่นำปรารภนา นำโคร นำพอใจ นำรัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด
มียอยู่ หากกิจผลิตเพลิน ขมเซย ยึดถือธรรมนั้นตั้งอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเมื่อตั้งอยู่
แม้ด้วยประการอย่างนี้ .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดุริยกิจทั้งหลาย วิญญาณที่เข้าถึงรูป เมื่อตั้งอยู่
ย่อมมีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้ง ช่องเสพความผลิตเพลินตั้งอยู่ ย่อมถึงความเจริญงอกงาม
ไพบูลย์ ดุริยกิจทั้งหลาย วิญญาณที่เข้าถึงเวทนา . . . วิญญาณที่เข้าถึงสัญญา . . . หรือวิญญาณที่
เข้าถึงสังขาร เมื่อตั้งอยู่ ย่อมมีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้ง ช่องเสพความผลิตเพลิน
ตั้งอยู่ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเมื่อตั้งอยู่ แม้ด้วยประการ
อย่างนี้

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดุริยกิจทั้งหลาย ถ้าวว่า ความกำหนัด ความ
ผลิตเพลิน ความปรารภนา มียอยู่ในกาวพึงการหาร ญาณกิจตั้งอยู่งอกงาม ในที่นั้น ญาณ
ตั้งอยู่งอกงามในที่ใด ความหยั่งลงแห่งนามรูปก็มียู่ในที่นั้น ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายมี
อยู่ในที่ใด ความเกิดในภพใหม่ต่อไป ก็มียู่ในที่นั้น ความเกิดในภพใหม่ต่อไปมียู่ในที่ใด
ชาติ ขรา มรณะต่อไปก็มีอยู่ในที่นั้น ชาติ ขรา มรณะต่อไปมียู่ในที่ใด ดุริยกิจทั้งหลาย
เรากล่าวว่า ที่นั้นมีความโศก มีความหม่นหมอง มีความคับแค้น . ดุริยกิจทั้งหลาย ถ้าวว่า
ความกำหนัด ความผลิตเพลิน ความปรารภนา มียู่ในผัสสาหาร . . . ดุริยกิจทั้งหลาย ถ้าวว่า
ความกำหนัด ความผลิตเพลิน ความปรารภนา มียู่ในมนโสนัญญาเจตนาหาร . . . ดุริยกิจ
ทั้งหลาย ถ้าวว่า ความกำหนัด ความผลิตเพลิน ความปรารภนา มียู่ในวิญญาณาหาร ญาณกิจ
ตั้งอยู่งอกงามในที่นั้น ญาณตั้งอยู่งอกงามในที่ใด ความหยั่งลงแห่งนามรูปก็มียู่ในที่นั้น
ความหยั่งลงแห่งนามรูปมียู่ในที่ใด ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายก็มียู่ในที่นั้น ความเจริญ
แห่งสังขารทั้งหลายมียู่ในที่ใด ความเกิดในภพใหม่ต่อไปก็มีอยู่ในที่นั้น ความเกิดในภพใหม่
ต่อไปมียู่ในที่ใด ชาติ ขรา มรณะต่อไปก็มีอยู่ในที่นั้น ชาติ ขรา มรณะต่อไปมียู่ในที่ใด
ดุริยกิจทั้งหลาย เรากล่าวว่า ที่นั้นมีความโศก มีความหม่นหมอง มีความคับแค้น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า นรชนเมื่อตั้งอยู่ แม้ด้วยประการอย่างนี้ .

คำว่า หยั่งลงในที่หลง มีความว่า กามคุณ ๔ คือ รูปที่พึงเห็นแจ้งด้วยจักขุ ที่นำปรารภนา
นำโคร นำพอใจ นำรัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เสี่ยงที่พึงรู้แจ้งด้วยโสต . . .
กลิ่นที่พึงรู้แจ้งด้วยฆนะ . . . รสที่พึงรู้แจ้งด้วยชีวหา . . . โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งด้วยกาย ที่นำ
ปรารภนา นำโคร นำพอใจ นำรัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด พระผู้มีพระภาค
ตรัสว่า ที่หลงเพราะเหตุไร กามคุณ ๕ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ที่หลง . เพราะเหตุว่า เทวดา
และมนุษย์โดยมาก ย่อมหลง หลงพร้อม หลงเสมอ เป็นผู้หลง เป็นผู้หลงพร้อม เป็นผู้หลงเสมอ
ในกามคุณ ๕ เป็นผู้อันอริยาทำให้ตาบอด หุ้มห่อไว้ ปิดไว้ ปิดบังไว้ ปกปิดไว้ ปกคลุมไว้
ครอบงำแล้ว เพราะเหตุนั้น กามคุณ ๕ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ที่หลง . คำว่า หยั่งลงในที่หลง
คือ หยั่งลง ก้าวลง หมกมุ่น จมลงในที่หลง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเมื่อตั้งอยู่ก็หยั่งลงใน
ที่หลง .

ว่าด้วยวิเวก ๓ อย่าง

[๓๓] คำว่า นรชนเช่นนั้น ย่อมอยู่ไกลจากวิเวก มีความว่า วิเวก ได้แก่ วิเวก ๓
อย่าง คือ กายวิเวก จิตตวิเวก อปวิเวก .

กายวิเวกเป็นไฉน? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมช่องเสพเสนาสนะอันสงัด คือ
ป่า โคนต้นไม้ ภูเขา ขอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง ลอมฟาง และเป็นผู้สัจด้วยกายอยู่

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
คือ เคนผู้เดียว ยืนผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว เข้าบ้านเพื่อบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่ง
อยู่ในที่เรือนลับผู้เดียว อริษฐานจกรมผู้เดียว เป็นผู้เดียว เทียว อยู่ เปลี่ยนนอริยาบถ ประพฤติ
รักษาเป็นไป ให้เป็นไป นี่ชื่อว่า กายวิเวก .

จิตตวิเวกเป็นไฉน? ภิขุผู้บรรลุปฐมฌาน มีจิตสงัดจากนิวรณ์ บรรลุตติยฌาน มีจิต
สงัดจากวิตกและวิจารณ์ บรรลุตติยฌาน มีจิตสงัดจากปิตี บรรลุตตตถฌาน มีจิตสงัดจากสุขและ
ทุกข์ บรรลู่กาสานัญญาตนฌาน มีจิตสงัดจากรูปสัญญา ภูมิสัญญา นานัตตสัญญา บรรลู่
วิญญาณัญญาตนฌาน มีจิตสงัดจากอากาสานัญญาตนสัญญา บรรลู่อาภิกขัญญาตนฌาน มีจิต
สงัดจากวิญญาณัญญาตนสัญญา บรรลู่เนวสัญญานาสัญญาตนฌาน มีจิตสงัดจากอาภิกขัญญาตน
สัญญา (เมื่อภิขุเช่นนั้น) เป็นโสดาบันบุคคล มีจิตสงัดจากสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมภพิตตปราคาส
ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับสักกายทิฏฐิเป็นต้น
เป็นสกทาคามบุคคล มีจิตสงัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ อย่างหยาบ กามราคานุสัย
ปฏิฆานุสัย อย่างหยาบ และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับกามราคสังโยชน์อย่างหยาบ
เป็นต้นนั้น เป็นอนาคามบุคคล มีจิตสงัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด
กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างละเอียด และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับกามราค-
*สังโยชน์อย่างละเอียดเป็นต้นนั้น เป็นอรหันตบุคคลมีจิตสงัดจากรูปราคะ อรูปราคะ มานะ
อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย กิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับ
รูปราคะเป็นต้นนั้น และจากสังขารนิมิตทั้งปวงในภายนอก นี่ชื่อว่าจิตตวิเวก .

อุปปริวิเวกเป็นไฉน? กิเลสกิตติ ชันธกิตติ อภิสังขารกิตติ เรียกว่าอุปปริ . อมตะ นิพพาน
เรียกว่าอุปปริวิเวก ได้แก่ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอุปปริทั้งปวง เป็นที่สิ้น
ต้นเหตุนั้น เป็นที่สละสลวย เป็นที่ดับ เป็นที่ออกไปจากต้นเหตุนั้นเป็นเครื่องร้อยรัด นี่ชื่อว่าอุปปริวิเวก .

กีกายวิเวก ย่อมมีแก่บุคคลผู้มีกายหลีกออกแล้ว ยืนดียิ่งในเนกขัมมะ จิตตวิเวก
ย่อมมีแก่บุคคลผู้มีจิตบริสุทธิ์ ถึงซึ่งความเป็นผู้มีจิตผ่องแผ้วอย่างยิ่ง อุปปริวิเวก ย่อมมีแก่
บุคคลผู้หมดอุปปริถึงซึ่งนิพพานอันเป็นวิสังขาร .

คำว่า ไกลจากวิเวก มีความว่า นรชนนั้นใด เป็นผู้ข้องอยู่ในถ้อยคำนี้ อันกิเลส
มากปิดบังไว้อย่างนี้ หยั่งลงในที่หลงอย่างนี้ นรชนนั้นย่อมอยู่ไกลแม้จากกายวิเวก ย่อมอยู่
ไกลแม้จากจิตตวิเวก ย่อมอยู่ไกลแม้จากอุปปริวิเวก คืออยู่ในที่ห่างไกลแสนไกล มิใช่ใกล้
มิใช่ใกล้ชิด มิใช่เคียง มิใช่ใกล้เคียง . คำว่า อย่างนั้น คือ ผู้หยั่งลงในที่หลง ชนิดนั้น
เช่นนั้น ดำรงอยู่ดั่งนั้น แบบนั้น เหมือนเช่นนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเช่นนั้น
ย่อมอยู่ไกลจากวิเวก .

ว่าด้วยกาม ๒ อย่าง

[๓๔] คำว่า กามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของอันนรชนจะได้โดยง่ายมีความว่า (๑) - กาม
ได้แก่กาม ๒ อย่าง โดยหัวข้อ คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑

วัตถุกามเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ชอบใจเครื่องลาด
เครื่องนุ่งห่ม ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุนัข ช้าง โค ม้า ลา นก ที่ดิน เงิน ทอง
บ้าน นิคม ราชธานี แวนแคว้น ขนบท กองพลรบ คลัง และวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความ
@ (๑) ต่อไปนี้จึงดูข้อ ๒ .

กำหนดอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าวัตถุกาม . อีกอย่างหนึ่ง กามที่เป็นอดีต กามที่เป็นอนาคต
กามที่เป็นปัจจุบัน ที่เป็นภายใน ที่เป็นภายนอก ที่เป็นทั้งภายในและภายนอก ชนิดเลว
ชนิดปานกลาง ชนิดประณีต เป็นของสัตว์ผู้เกิดในอบาย เป็นของมนุษย์ เป็นของทิพย์
ที่ปรากฏเฉพาะหน้า ที่นิรมิตเอง ที่ผู้อื่นนิรมิต ที่หวังเห็น ที่ไม่ได้หวังเห็น ที่ยึดถือว่าของเรา
ที่ไม่ยึดถือว่าของเรา ธรรมที่เป็นกามาวจรแม้ทั้งหมด ธรรมที่เป็นรูปาวจร แม้ทั้งหมด ธรรมที่
เป็นอรูปาวจรแม้ทั้งหมด ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งต้นเหตุ เป็นอารมณ์แห่งต้นเหตุ ชื่อว่ากาม เพราะ
อรรถว่า อันบุคคลพึงใคร่ เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้ง
แห่งความมัวเมา กามเหล่านี้เรียกว่าวัตถุกาม .

กิเลสกามเป็นไฉน? คือ ความพอใจ ความกำหนัด ความพอใจและความกำหนัด
ความดำริ ความกำหนัดมาก ความดำริและความกำหนัด ความพอใจคือความใคร่ ความกำหนัด
คือความใคร่ ความเพลิดเพลินคือความใคร่ ในกามทั้งหลาย ความปรารถนาในกาม ความเสนาหา
ในกาม ความร่ำร้อนในกาม ความหลงในกาม ความติดใจในกาม ห่วงคือกาม ความประกอบ
ในกาม ความยึดถือในกาม เครื่องกันกางคือกามฉันทะ ชื่อว่ากาม .

สมจริงดังคำว่า

ดูกรรม เราเห็นรากฐานของท่านแล้วว่า ท่านย่อมเกิด

เพราะความดำริ เราจักไม่ดำริถึงท่าน ท่านจักไม่มีอย่างนี้ .

กามเหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม . คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก
เทวโลก ชันธโลก ชาติโลก อายุตนโลก . คำว่า กามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของอันนรชนจะได้
โดยง่าย มีความว่า กามทั้งหลายในโลกเป็นของอันนรชนจะได้โดยยาก สละได้โดยยาก
สลัดได้โดยยาก ย้ายได้โดยยาก แหวกออกได้โดยยาก ข้ามได้โดยยาก พ้นได้โดยยาก ก้าว

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิกาย มหานิทเทส
ล่วงได้โดยยาก ข้ามพ้นได้โดยยาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของอัน
นรชนจะได้โดยง่าย . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

นรชนเป็นผู้ข้องอยู่ในถ้า เป็นผู้อันกิเลสมากปิดบังไว้แล้ว นรชนเมื่อ
ตั้งอยู่ ก็ยังลงในที่หลง นรชนเช่นนั้นย่อมอยู่ไกลจากวิเวก ก็เพราะ
กามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของอันนรชนจะได้โดยง่าย .

[๓๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

สัตว์เหล่านั้น ผู้ติดพันด้วยความแช่มชื่นในภพ เพราะเหตุแห่งความ
ปรารถนา มุ่งหวังอยู่ในข้างหลังบ้าง ในข้างหน้าบ้าง ปรารถนาอยู่ซึ่ง
กามเหล่านี้ หรือกามที่มีมาก่อน เป็นผู้หลุดพ้นได้ยาก และไม่ยัง
บุคคลอื่นให้หลุดพ้น .

[๓๖] คำว่า ผู้ติดพันด้วยความแช่มชื่นในภพ เพราะเหตุแห่งความปรารถนา มีความ
ว่า ตัณหา เรียกว่า ความปรารถนา ได้แก่ความกำหนัด (๑) – ความกำหนัดกล้า ความพอใจ
ความชอบใจ ความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยสามารถแห่งความกำหนัดกล้าแห่งจิต ความ
ปรารถนา ความหลง ความติดใจ ความยินดี ความยินดีทั่วไป ความข้อง ความติดพัน
ความแสวงหา ความหลง ความให้สัตว์เกิด ความให้สัตว์เกี่ยวกับทุกข์ ความเย็บไว้ ความ
ที่จิตเป็นดังว่าข้าย ความที่จิตเป็นดังว่ากระแสน้ำ ความชานไปในอารมณ์ต่างๆ ความที่จิตเป็น
ดังว่าเส้นด้าย ความกระจายไป ความให้อายเสื่อมไป ความเป็นเพื่อน ความตั้งไว้ เครื่องนำ
ไปสู่ภพ ความติดอารมณ์ ความตั้งอยู่ในอารมณ์ ความสนิท ความรัก ความเพ่งเล็ง ความ
ผูกพัน ความหวัง ความจำนง ความประสงค์ ความหวังในรูป ความหวังในเสียง ความหวัง
ในกลิ่น ความหวังในรส ความหวังในโณภูมิจิต ความหวังในลาภ ความหวังในทรัพย์ ความ
หวังในบุตร ความหวังในชีวิต ความปรารถนา ความให้สัตว์ปรารถนา ความที่จิตปรารถนา
ความเหนียวรั้ง ความให้สัตว์เหนียวรั้ง ความที่จิตเหนียวรั้ง ความหวั่นไหว อากาโรแห่งความ
หวั่นไหว ความพริ้งพริ้วด้วยความหวั่นไหว ความกำเริบ ความไคร่ดี ความกำหนัดในที่ผิด
ธรรม ความโลภไม่เสมอ ความไคร่ อากาโรแห่งความไคร่ ความมุ่งหมาย ความปอง ความ
ปรารถนาดี กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหาในรูปภพ ตัณหาในอรูปภพ ตัณหาใน
นิโรธ รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โณภูมิจิตตัณหา ธรรมตัณหา โอชะ

@ (๑) ต่อไปนี้จึงดูข้อ ๑๔

โยคะ คันถะ อุปาทาน ความกั้น ความปิด ความบัง ความผูก ความเข้าไปเส้าหมอง
ความนอนเนื่อง ความกลมุ่มรมจิต ความเป็นดังว่าเถาวัลย์ ความปรารถนาวัตถุต่างๆ รากเง่า
แห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แดนเกิดแห่งทุกข์ บ่วงมาร เบ็ดมาร วิสัยมาร แม่น้ำ ตัณหา
ข้ายตัณหา ไซ้ตัณหา สมุทรรตัณหา อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล . คำว่า เพราะเหตุแห่งความ
ปรารถนา คือ เพราะเหตุแห่งความปรารถนา เพราะความปรารถนาเป็นเหตุ เพราะความ
ปรารถนาเป็นปัจจัย เพราะความปรารถนาเป็นตัณหา เพราะความปรารถนาเป็นแดนเกิด ฉะนั้น
จึงชื่อว่า เพราะเหตุแห่งความปรารถนา

คำว่า ผู้ติดพันด้วยความแช่มชื่นในภพ คือ ความแช่มชื่นในภพอย่างหนึ่ง ได้แก่
สุขเวทนา . ความแช่มชื่นในภพ ๒ อย่าง ได้แก่สุขเวทนา ๑ วัตถุที่ปรารถนา ๑ . ความแช่มชื่น
ในภพ ๓ อย่าง ได้แก่ ความเป็นหนุ่มสาว ๑ ความไม่มีโรค ๑ ชีวิต ๑ . ความแช่มชื่นในภพ ๔
อย่าง ได้แก่ ลาก ยศ สรรเสริญ สุข . ความแช่มชื่นในภพ ๕ อย่าง ได้แก่ รูป เสียง
กลิ่น รส โณภูมิจิต ที่น่าพอใจ . ความแช่มชื่นในภพ ๖ อย่าง ได้แก่ ความถึงพร้อมแห่ง
จักขุ ความถึงพร้อมแห่งโสต ความถึงพร้อมแห่งฆานะ ความถึงพร้อมแห่งชีวา ความถึง
พร้อมแห่งกาย ความถึงพร้อมแห่งใจ . คำว่า ผู้ติดพันด้วยความแช่มชื่นในภพ คือ ติดพัน
ในสุขเวทนา ติดพันในวัตถุที่ปรารถนา ติดพันในความเป็นหนุ่มสาว ติดพันในความไม่มีโรค
ติดพันในชีวิต ติดพันในลาภ ติดพันในยศ ติดพันในสรรเสริญ ติดพันในสุข ติดพันในรูป
ติดพันในเสียง ติดพันในกลิ่นติดพันในรส ติดพันในโณภูมิจิต ที่น่าพอใจ ติดพันคือ
เกี่ยวพัน ผูกพัน ข้อง เกี่ยว หมกมุ่น ในความถึงพร้อมแห่งจักขุ ในความถึงพร้อม
แห่งโสต ในความถึงพร้อมแห่งฆานะ ในความถึงพร้อมแห่งชีวา ในความถึงพร้อมแห่งกาย
ในความถึงพร้อมแห่งใจ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้ติดพันด้วยความแช่มชื่นในภพ เพราะเหตุ
แห่งความปรารถนา .

[๓๗] คำว่า สัตว์เหล่านั้น เป็นผู้หลุดพ้นได้ยาก และไม่ยังบุคคลอื่นให้หลุดพ้น
มีความว่า ธรรมที่เป็นวัตถุแห่งความแช่มชื่นในภพ เหล่านี้อันสัตว์หลุดพ้นได้ยาก หรือสัตว์
เหล่านั้นเป็นผู้หลุดพ้นได้ยากจากธรรมที่เป็นวัตถุแห่งความแช่มชื่นในภพเหล่านั้น .

ธรรมที่เป็นวัตถุแห่งความแช่มชื่นในภพ เหล่านี้อันสัตว์หลุดพ้นได้ยากอย่างไร?
คือ สุขเวทนา วัตถุที่ปรารถนา ความเป็นหนุ่มสาว ความไม่มีโรค ชีวิต ลาก ยศ
สรรเสริญ สุข รูป เสียง กลิ่น รส โณภูมิจิต ที่น่าพอใจ ความถึงพร้อมแห่งจักขุ
ความถึงพร้อมแห่งโสต ความถึงพร้อมแห่งฆานะ ความถึงพร้อมแห่งชีวา ความถึงพร้อมแห่ง
กาย ความถึงพร้อมแห่งใจ อันสัตว์พ้นได้ยาก คือหลุดพ้นได้ยาก เปลื้องได้ยาก ปลอ่ยได้ยาก

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ย้ายได้ยาก แหวกออกได้ยาก ข้ามได้ยาก ข้ามพ้นได้ยาก ก้าวล่วงได้ยาก ประพฤติล่วงได้
ยาก . ธรรมที่เป็นวัตถุแห่งความแช่มชื่นในภพ อันสัตว์หลุดพ้นได้ยากอย่างนี้ .

สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้หลุดพ้นได้ยากจากธรรมที่เป็นวัตถุแห่งความแช่มชื่นในภพเหล่านั้น
อย่างไร? คือ สัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้พ้นได้ยาก หลุดพ้นได้ยาก ถอนขึ้นได้ยาก ปลดเปลื้อง
ได้ยาก พรากออกได้ยาก จุดออกได้ยาก จากสุขเวทนา วัตถุที่ปรารถนา ความเป็นหนุ่มสาว
ความไม่มีโรค ชีวิต ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข รูป เสียง กลิ่น รส โภกฐิพพะ ที่น่าพอใจ
ความถึงพร้อมแห่งจักขุ ความถึงพร้อมแห่งโสต ความถึงพร้อมแห่งมานะ ความถึงพร้อมแห่ง
ชีวหา ความถึงพร้อมแห่งกาย ความถึงพร้อมแห่งใจ . สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้หลุดพ้นได้ยากจาก
ธรรมที่เป็นวัตถุแห่งความแช่มชื่นในภพเหล่านั้นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์เหล่านั้น
เป็นผู้หลุดพ้นได้ยากอย่างนี้ .

คำว่า และ ไม่ยังบุคคลอื่นให้หลุดพ้น มีความว่า สัตว์เหล่านั้นจมอยู่ด้วยตน ย่อม
ไม่อาจจะจุดผู้อื่นที่จมอยู่ให้ขึ้นได้ . สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรจุนทะ บุคคลนั้น
หนอ จมอยู่ด้วยตนแล้ว จักจุดผู้อื่นที่จมอยู่ขึ้นได้ ข้อนี้มิใช่ฐานะที่จะมีได้ ดูกรจุนทะ
บุคคลนั้นหนอ ไม่ฝึกฝน ไม่อบรม ไม่ดับกิเลสด้วยตนแล้ว จักยังผู้อื่นให้ฝึกฝน ให้อบรม
ให้ดับกิเลสได้ ข้อนี้มิใช่ฐานะที่จะมีได้ . สัตว์เหล่านั้นไม่ยังบุคคลอื่นให้หลุดพ้นได้อย่างนี้ .
อีกอย่างหนึ่ง ไม่มีใครๆ อันที่จะยังสัตว์เหล่านั้นให้พ้นได้ ถ้าสัตว์เหล่านั้นจะพึงพ้นได้ไซ้
สัตว์เหล่านั้นก็ปฏิบัติอยู่ซึ่งสัมมาปฏิบัติ อนุโลมปฏิบัติ อปจณิกปฏิบัติ อนวัตรปฏิบัติ
ธัมมานุสรมมาปฏิบัติโดยตนเอง ด้วยเรียวแรง กำลัง ความเพียร ความบากบั่น เรียวแรงของ
บุรุษ กำลังของบุรุษ ความเพียรของบุรุษ ความบากบั่นบุรุษ ของตนเอง จึงจะพึงพ้นได้
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และ ไม่ยังบุคคลอื่นให้หลุดพ้นแม้ด้วยประการอย่างนี้ . สมจริงดังที่
พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ดูกรโธตกมาณพ เราไม่อาจยังใครๆ ที่มีความสงสัยในโลกให้หลุดพ้น
ได้ แต่ท่านรู้เฉพาะอยู่ซึ่งธรรมอันประเสริฐ พึงข้ามห้วงทุกขนี้ได้
ด้วยประการอย่างนี้ .

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และ ไม่ยังบุคคลอื่นให้หลุดพ้น แม้ด้วยประการอย่างนี้ . สมจริงดังที่
พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ความช่วยอันบุคคลกระทำด้วยตน บุคคลนั้นจักเศร้าหมองด้วยตนเอง
ความช่วยอันบุคคล ไม่กระทำด้วยตน บุคคลนั้นจะบริสุทธิ์ด้วยตนเอง
ความบริสุทธิ์ และความไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน ผู้อื่นไม่พึงให้
ผู้อื่นบริสุทธิ์ได้ .

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และ ไม่ยังบุคคลอื่นให้หลุดพ้น แม้ด้วยประการอย่างนี้ . สมจริงดังที่
พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรพราหมณ์ ข้อนี้ก็ฉันนั้น นิพพานก็ตั้งอยู่ หนทางไปนิพพานก็ตั้ง
อยู่ เราผู้ชักชวนก็ตั้งอยู่ ก็เมื่อเป็นดังนั้น สวากทั้งหลายของเรา ผู้อื่นเราสั่งสอนอยู่อย่างนี้
พราสสอนอยู่อย่างนี้ บางพวกก็บรรลุถึงนิพพานอันแน่นอนโดยส่วนเดียว ทางพวกก็ไม่บรรลุ
ดูกรพราหมณ์ ในเรื่องนี้ เราจะทำอย่างไรได้ ดูกรพราหมณ์ พระตถาคตเป็นเพียงผู้บอกหนทาง
พระพุทธรเจ้าย่อมบอกหนทาง สัตว์ทั้งหลายผู้ปฏิบัติอยู่ด้วยตนเอง จึงจะพึงหลุดพ้นได้
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และ ไม่ยังบุคคลอื่นให้หลุดพ้นแม้ด้วยประการอย่างนี้ .

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์เหล่านั้นเป็นผู้หลุดพ้นได้ยาก และ ไม่ยังบุคคลอื่นให้
หลุดพ้น .

[๓๔] คำว่า มุ่งหวังอยู่ในข้างหลังบ้าง ในข้างหน้าบ้าง มีความว่า อนาคตเรียกว่า
ข้างหลัง อดีตเรียกว่าข้างหน้า . อีกอย่างหนึ่ง อนาคตใกล้อดีตก็ ปัจจุบันใกล้อดีตก็
เรียกว่าข้างหลัง อดีตไกลอนาคตก็ ปัจจุบันไกลอนาคตก็ เรียกว่าข้างหน้า .

บุคคลทำความมุ่งหวังในข้างหน้า อย่างไร? คือ บุคคลย่อมหวนระลึกถึงความ
ผลิตเพิลินในอารมณะนั้นว่า ในอดีตกาล เราได้มีรูปอย่างนี้ มีเวทนาอย่างนี้ มีสัญญาอย่างนี้
มีสังขารอย่างนี้ มีวิญญาณอย่างนี้ . บุคคลชื่อว่า ทำความมุ่งหวังในข้างหน้าแม้ด้วยประการอย่างนี้ .
อีกอย่างหนึ่ง วิญญาณเป็นของพัวพันด้วย จันทรหะในอารมณะนั้นว่า ในอดีตกาล เราได้มี
จักขุดังนี้ มีรูปดังนี้ เพราะวิญญาณเป็นของพัวพันด้วยจันทรหะ บุคคลนั้น จึงผลิตเพิลิน
อารมณะนั้น เมื่อผลิตเพิลินอารมณะนั้น จึงชื่อว่าย่อมกระทำความมุ่งหวังในข้างหน้าแม้ด้วย
ประการอย่างนี้ . วิญญาณเป็นของพัวพันด้วยจันทรหะในอารมณะนั้นว่า ในอดีตกาลเราได้มีโสต
ดังนี้ มีเสียงดังนี้ . . . ในอดีตกาล เราได้มีมานะดังนี้ มีกลินดังนี้ . . . ในอดีตกาลเราได้มีชีวหา
ดังนี้ มีรสดังนี้ . . . ในอดีตกาล เราได้มีกายดังนี้ มีโภกฐิพพะดังนี้ . . . ในอดีตกาลเราได้มี
ใจดังนี้ เพราะวิญญาณเป็นของพัวพันด้วยจันทรหะ บุคคลนั้นจึงผลิตเพิลินอารมณะนั้น เมื่อ
ผลิตเพิลินอารมณะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมกระทำความมุ่งหวังในข้างหน้าแม้ด้วยประการอย่างนี้ . อีก
อย่างหนึ่ง บุคคลย่อมยินดี มุ่งหวัง ถึงความปลื้มใจด้วยการหัวเราะ การเจรจา การเล่น กับ
มาตุคามในกาลก่อน . บุคคลจึงชื่อว่า ย่อมกระทำความมุ่งหวังในข้างหน้าแม้ด้วยประการ
อย่างนี้ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

บุคคลทำความมุ่งหวังในข้างหลังอย่างไร? คือ บุคคลตามระลึกถึงความเพลิดเพลิน ในอารมณ์นั้นว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีรูปร่างนี้ เวทนายาณนี้ สัญญาอย่างนี้ สังขารอย่างนี้ วิญญาณอย่างนี้. บุคคลชื่อว่าทำความมุ่งหวังในข้างหลัง แม้ด้วยประการอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลตั้งจิตเพื่อจะได้อารมณ์ที่ยังไม่ได้ว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีจิตดังนี้ มีรูปดังนี้ เพราะเหตุแห่งการตั้งจิตไว้ บุคคลนั้นจึงเพลิดเพลินอารมณ์นั้น เมื่อเพลิดเพลินอารมณ์นั้น จึงชื่อว่า ย่อมกระทำความมุ่งหวังในข้างหลัง แม้ด้วยประการอย่างนี้. บุคคลตั้งจิตเพื่อจะได้อารมณ์ที่ไม่ได้ว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีสติดังนี้ มีเสียงดังนี้ . . . ในอนาคตกาล เราพึงมีมานะดังนี้ . . . มีกิลันดังนี้ . . . ในอนาคตกาล เราพึงมีชิวหาดังนี้ มีรสดังนี้ . . . ในอนาคตกาล เราพึงมีกายดังนี้ มีโณรูฐัพพะดังนี้ . . . ในอนาคตกาล เราพึงมีใจดังนี้ มีธรรมดังนี้ เพราะเหตุแห่งการตั้งจิตไว้ บุคคลนั้นจึงเพลิดเพลินอารมณ์นั้น เมื่อเพลิดเพลินอารมณ์นั้น บุคคลนั้นจึงชื่อว่า ทำความมุ่งหวังในข้างหลัง แม้ด้วยประการอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมตั้งจิตเพื่อจะได้อารมณ์ที่ยังไม่ได้ว่า เราจักเป็นเทวราช หรือจักเป็นเทวดาตนใดตนหนึ่ง ด้วยศีล ด้วยพรต ด้วยตบะ หรือด้วยพรหมจริยนี้ เพราะเหตุแห่งการตั้งจิตไว้ บุคคลนั้นจึงเพลิดเพลินอารมณ์นั้น เมื่อเพลิดเพลินอารมณ์นั้น บุคคลนั้นจึงชื่อว่า ทำความมุ่งหวังในข้างหลัง แม้ด้วยประการอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุ่งหวังอยู่ในข้างหลังบ้าง ในข้างหน้าบ้าง.

[๓๙] คำว่า ปรรณนายอชังกามเหล่านี้ หรือกามที่มีในก่อน มีความว่า คำว่า ชังกามเหล่านี้ คืออยากได้ ยินดี ปรรณนา ทะเยอทะยาน เพื่อฝัน ถึงกามคุณ ๕ ที่เป็นปัจจุบัน. คำว่า ปรรณนายอชังกามที่มีในก่อน มีความว่า ปรรณนายอชังกาม บันเพื่อยุ รัพันอยุ ชังกามคุณ ๕ ที่เป็นอดีต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปรรณนายอชังกามเหล่านี้ หรือกามที่มีในก่อน. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

สัตว์เหล่านั้น ผู้ติดพันด้วยความแช่มชื่นในภพ เพราะเหตุแห่งความ
ปรรณนา มุ่งหวังอยู่ในข้างหลังบ้าง ในข้างหน้าบ้าง ปรรณนายอชังกามเหล่านี้ หรือกามที่มีในก่อน เป็นผู้หลุดพ้นได้ยาก และไม่ยัง
บุคคลอื่นให้หลุดพ้น.

[๔๐] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

สัตว์เหล่านั้นปรรณนา ขวนขวาย หลงใหลอยู่ในกามทั้งหลาย เป็นผู้
ตกต่ำ ตั้งอยู่ในกรรมอันไม่เสมอ ถึงทุกข์เข้าแล้ว ย่อมรำพันอยู่ว่า
เราทั้งหลายเคลื่อนจากภพนี้แล้วจักเป็นอะไรหนอ.

ว่าด้วยกาม ๒ อย่าง

[๔๑] คำว่า ปรรณนา ขวนขวาย หลงใหลอยู่ในกามทั้งหลาย มีความว่า กาม
ได้แก่กาม ๒ อย่าง โดยหัวข้อ คือวัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ กามเหล่านี้ เรียกว่า
วัตถุกาม ฯลฯ กามเหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม. ตัณหาเรียกว่า ความปรรณนา ได้แก่
ความกำหนัด ความกำหนัดกล้า ฯลฯ อภิขมา โลภะ อกุศลมูล. สัตว์ทั้งหลาย กำหนด
ปรรณนา หลงใหล ติดใจ ลุ่มหลง ช้อง เกี้ยว พัวพัน ในวัตถุกามทั้งหลายด้วยกิเลสกาม
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปรรณนาในกามทั้งหลาย. คำว่า ขวนขวาย มีความว่า แม้สัตว์เหล่าใด
ย่อมแสวงหา เสาะหา ค้นหา กามทั้งหลาย เป็นผู้เที่ยวไปเพื่อกาม มักมากในกาม หนักในกาม
เอนไปในกาม โอนไปในกาม โน้มไปในกาม น้อมใจไปในกาม มุ่งกามเป็นใหญ่ แม้สัตว์
เหล่านั้น ชื่อว่าผู้ขวนขวายในกาม. แม้สัตว์เหล่าใด ย่อมแสวงหา เสาะหา ค้นหา รูป เสียง
กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ด้วยสามารถแห่งตัณหา เป็นผู้เที่ยวไปเพื่อกาม มักมากในกาม
หนักในกาม เอนไปในกาม โอนไปในกาม โน้มไปในกาม น้อมใจไปในกาม มุ่งกามเป็นใหญ่
แม้สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า ผู้ขวนขวายในกาม. แม้สัตว์เหล่าใด ได้เฉพาะรูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะ ด้วยสามารถแห่งตัณหา เป็นผู้เที่ยวไปเพื่อกาม มักมากในกาม หนักในกาม
เอนไปในกาม โอนไปในกาม โน้มไปในกาม น้อมใจไปในกาม มุ่งกามเป็นใหญ่ แม้สัตว์
เหล่านั้น ชื่อว่า ผู้ขวนขวายในกาม. แม้สัตว์เหล่าใด โดยปริโยครูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ด้วยสามารถแห่งตัณหา เป็นผู้เที่ยวไปเพื่อกาม มักมากในกาม หนักในกาม เอนไปในกาม
โอนไปในกาม โน้มไปในกาม น้อมใจไปในกาม มุ่งกามเป็นใหญ่ คนผู้ทำความทะเลาะ ชื่อว่า
ขวนขวายในความทะเลาะ คนทำการงาน ชื่อว่า ขวนขวายในการงาน คนผู้เที่ยวไปอยู่ในโจร
ชื่อว่าขวนขวายในโจร คนผู้เจริญฉฉาน ชื่อว่าขวนขวายในฉฉาน ฉินใด แม้สัตว์เหล่าใด
ย่อมแสวงหา เสาะหา ค้นหา กามทั้งหลาย เป็นผู้เที่ยวไปเพื่อกาม มักมากในกาม หนักในกาม
เอนไปในกาม โอนไปในกาม โน้มไปในกาม น้อมใจไปในกาม มุ่งกามเป็นใหญ่ แม้สัตว์
เหล่านั้น ชื่อว่า ผู้ขวนขวายในกาม. แม้สัตว์เหล่าใด ย่อมแสวงหา เสาะหา ค้นหา รูป
เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ด้วยสามารถแห่งตัณหา เป็นผู้เที่ยวไปเพื่อกาม มักมากในกาม
หนักในกาม เอนไปในกาม โอนไปในกาม โน้มไปในกาม น้อมใจไปในกาม มุ่งกามเป็นใหญ่
แม้สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่าผู้ขวนขวายในกาม. แม้สัตว์เหล่าใด ได้เฉพาะรูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะ ด้วยสามารถแห่งตัณหา เป็นผู้เที่ยวไปเพื่อกาม มักมากในกาม หนักในกาม
เอนไปในกาม โอนไปในกาม โน้มไปในกาม น้อมใจไปในกาม มุ่งกามเป็นใหญ่ แม้สัตว์

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
เหล่านั้น ชื่อว่า ผู้ชวนชายในกาม. แม่สัตว์เหล่าใดบริโภครูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ด้วยสามารถแห่งตัณหา เป็นเหยื่อไปเพื่อกาม มักมากในกาม เอนไปในกาม โอนไปในกาม
โน้มไปในกาม น้อมใจไปในกาม มุ่งกามเป็นใหญ่ แม่สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า ผู้ชวนชาย
ในกาม ฉะนั้น. คำว่า หลงใหล มีความว่า โดยมากเทวดาและมนุษย์ ย่อมหลง หลงใหล
หลงพร้อมอยู่ในกามคุณ ๕ เป็นผู้หลง หลงใหล หลงพร้อม อันอวิชชาทำให้ตาบอด
หุ้มห่อไว้ ปิดไว้ ปิดบังไว้ ปกปิดไว้ ปกคลุมไว้ ครอบงำไว้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปรรณนา
ชวนชาย หลงใหลอยู่ในกามทั้งหลาย.

[๔๒] คำว่า สัตว์เหล่านั้น เป็นผู้ตกต่ำ ตั้งอยู่ในกรรมอันไม่เสมอ มีความว่า
คำว่า ตกต่ำ คือแม่สัตว์ผู้ไปต่ำ ชื่อว่า ผู้ตกต่ำ. แม่ผู้มีความตระหนี่ ก็ชื่อว่า ผู้ตกต่ำ.
ผู้ไม่เชื่อถือคำ ถ้อยคำ เทศนา คำสอนของพระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ก็ชื่อว่า ผู้ตกต่ำ.

ผู้ไปต่ำ ชื่อว่า ผู้ตกต่ำ อย่างไร? สัตว์ผู้ไปต่ำ คือสัตว์ที่ไปสุนทรก ไปสุตริจฉาน-

*กำเนิด ไปสุเปรตวิสัย ชื่อว่าไปต่ำ ผู้ไปต่ำอย่างนี้ จึงชื่อว่า ผู้ตกต่ำ.

ว่าด้วยตระหนี่ ๕ ประการ

ผู้มีความตระหนี่ อย่างไร? ชื่อว่า ผู้ตกต่ำ ความตระหนี่ ๕ ประการ คือ ความ
ตระหนี่ที่อยู่ ความตระหนี่สกุล ความตระหนี่ลาก ความตระหนี่วรรณะ ความตระหนี่ธรรม
ความตระหนี่เห็นปานนี้ อากาทรตระหนี่ ความเป็นผู้ประพฤติดตระหนี่ ความเป็นผู้ปรรณนาต่างๆ
ความเหนียวแน่น ความเป็นผู้มีจิตหดหู่ เจ็บร้อนในการให้ ความที่จิตอันใครๆ ไม่เชื่อถือได้
ในการให้ นี้เรียกว่าความตระหนี่. อีกอย่างหนึ่ง ความตระหนี่ชั้นรักก็ดี ความตระหนี่ชาติกิตติ
ความตระหนี่อายตนะกิตติ นี้เรียกว่าความตระหนี่. ความมุ่งจะเอา ก็เรียกว่าความตระหนี่. นี้
ชื่อว่า ความตระหนี่. ชนผู้ประกอบด้วยความตระหนี่ ไม่รู้จักถ้อยคำที่ยากกล่าว ประมาทอยู่แล้ว
ผู้มีความตระหนี่อย่างนี้ ชื่อว่าผู้ตกต่ำ.

สัตว์ที่ไม่เชื่อถือคำ ถ้อยคำ เทศนา คำสอนของพระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ชื่อว่า ผู้ตกต่ำ อย่างไร? สัตว์ทั้งหลาย ไม่เชื่อถือ ไม่ฟัง ไม่เจียโลตลงฟัง
ไม่ตั้งจิตเพื่อจะรู้คำ ถ้อยคำ เทศนา คำสอนของพระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
เป็นผู้ไม่เชื่อฟัง ไม่ทำตามคำ ประพฤติฝ่าฝืน เบือนหน้าไปทางอื่น สัตว์ที่ไม่เชื่อคำ ถ้อยคำ
เทศนา คำสอนของพระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลายอย่างนี้ ชื่อว่า ผู้ตกต่ำ.

คำว่า สัตว์เหล่านั้นตั้งอยู่ในกรรมอันไม่เสมอ มีความว่า สัตว์เหล่านั้น ตั้งอยู่
ตั้งอยู่เฉพาะ ติดแน่น เข้าถึง ติดพัน ติดใจ ช้อง เกี้ยว เกาะเกี่ยว ในกายกรรม วาจกรรม
มโนกรรม การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติดผิดในกาม การกล่าวคำเท็จ คำส่อเสียด
คำหยาบ คำพ้อเจ้อ ความเพ่งเล็ง ความปองร้าย ความเห็นผิด สังขารทั้งหลาย กามคุณ ๕
นิวรรณ์ ๕ ความคิดอ่าน ความปรรณนา ความตั้งใจ อันไม่เสมอ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์
เหล่านั้น เป็นผู้ตกต่ำ ตั้งอยู่ในกรรมอันไม่เสมอ.

[๔๓] คำว่า ถึงทุกข์เข้าแล้ว ย่อมรำพันอยู่ มีความว่า คำว่า ถึงทุกข์เข้าแล้ว
คือ เข้าถึงทุกข์ ถึงทุกข์ ประสบทุกข์ ประจวบทุกข์ ถึงมาร ประสบมาร ประจวบมาร ถึงมรณะ
ประสบมรณะ ประจวบมรณะเข้าแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถึงทุกข์เข้าแล้ว. คำว่า ย่อมรำพันอยู่
คือ ย่อมรำไรถึง เพื่อถึง โทกถึง ลำบากใจ รำพัน ตบอคร่ำครวญถึง ถึงความหลงใหล
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถึงทุกข์เข้าแล้ว ย่อมรำพันอยู่.

ความสงสัยในอนาคต ๑๔ ประการ

[๔๔] คำว่า เราทั้งหลายเคลื่อนจากภพนี้แล้วจักเป็นอะไรหนอ มีความว่า สัตว์
เหล่านั้น เล่น ไปสู่ความสงสัย เล่น ไปสู่ความเคลือบแคลง เกิดไม่แน่ใจ ย่อมพุดถึง เพื่อถึง
โทกถึง ลำบากใจ รำพัน ตบอคร่ำครวญถึง ถึงความหลงใหลอยู่ว่า เราทั้งหลายเคลื่อนจาก
ภพนี้แล้ว จักเป็นอะไรหนอ (๑) - คือ จักเป็นสัตว์เกิดในนรก จักเป็นสัตว์เกิดในดิรัจฉาน
กำเนิด จักเป็นสัตว์เกิดในเปรตวิสัย จักเป็นมนุษย์ จักเป็นเทวดา จักเป็นสัตว์มีรูป จักเป็น
สัตว์ไม่มีรูป จักเป็นสัตว์มีสัญญา จักเป็นสัตว์ไม่มีสัญญา หรือจักเป็นผู้มีสัญญาก็มิใช่
ไม่มีสัญญาก็มิใช่ เราทั้งหลายจักมีในอนาคตหรือหนอ หรือจักไม่มีในอนาคต เราทั้งหลาย
จักเป็นอะไรหนอแลในอนาคต เราทั้งหลายจักเป็นอย่างไรหนอแลในอนาคต เราทั้งหลาย

๑๑. ต่อไปนี้คือความสงสัยในอนาคต ๑๔ ประการ -

เป็นอะไรแล้วจึงจักเป็นอะไรอีกในอนาคตกาล ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า (สัตว์เหล่านั้น
ย่อมรำพันว่า) เราทั้งหลายเคลื่อนจากภพนี้แล้ว จักเป็นอะไรหนอ. เพราะฉะนั้น พระผู้มี
พระภาคจึงตรัสว่า

สัตว์เหล่านั้น ปรรณนา ชวนชาย หลงใหลอยู่ในกามทั้งหลาย
เป็นผู้ตกต่ำ ตั้งอยู่ในกรรมอันไม่เสมอ ถึงทุกข์เข้าแล้ว ย่อมรำพันอยู่ว่า
เราทั้งหลายเคลื่อนจากภพนี้แล้ว จักเป็นอะไรหนอ.

[๔๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เพราะฉะนั้นแล สัตว์ผู้เกิดมาพึงศึกษาในศาสนานี้แหละ พึงรู้กรรมอัน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ไม่เสมออย่างใดอย่างหนึ่งในโลกว่าเป็นกรรมอันไม่เสมอ ไม่พึงประพฤติ
กรรมอันไม่เสมอ เพราะเหตุแห่งกรรมอันไม่เสมอนั้น นักปราชญ์ทั้ง
หลายได้กล่าวชีวิตนี้ว่าเป็นของน้อย .

ว่าด้วยสิกขา ๓

[๔๖] คำว่า เพราะฉะนั้นแล สัตว์ผู้เกิดมาพึงศึกษาในศาสนานี้แหละ มีความว่า คำว่า
เพราะฉะนั้น เพราะการนั้น เพราะเหตุนั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น คือ เพราะเห็น
โทษนั้นในกามทั้งหลาย . คำว่าพึงศึกษา มีความว่า พึงศึกษาสิกขาทั้ง ๓ คือ อริศีลสิกขา ๑
อริจิตตสิกขา ๑ อริปัญญาสิกขา ๑ .

อริศีลสิกขา เป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มศีล สำรวมแล้วด้วยการสำรวม
ในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจารและโคจร เห็นภัยในโทษมีประมาณเล็กน้อย สมาทานศึกษา
อยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ศีลขันธ์น้อย ศีลขันธ์ใหญ่ ศีล ที่ตั้ง เบื้องต้น เบื้องบาท ความ
สำรวม ความระวัง ปาก ประธาน แห่งความถึงพร้อมด้วยกุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่าอริศีล-
*สิกขา .

อริจิตตสิกขา เป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรม
ทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน มีวิตกมวิจาร์ มีปิตีและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ . เพราะวิตกและวิจาร์สงบไป
จึงบรรลุตติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายในเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มี
ปิตีและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ . เพราะปิตีสิ้นไป จึงมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุข
ด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มอุเบกขา มีสติ
อยู่เป็นสุข . เพราะละสุขและทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อนๆ ได้ จึงบรรลุตตตฌาน ไม่
มีทุกข์ ไม่มีสุข มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ นี้เรียกว่าอริจิตตสิกขา .

อริปัญญาสิกขา เป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มปัญญา ประกอบด้วยปัญญา
อันให้ถึงความเกิดและความดับ อันประเสริฐ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ภิกษุ
นั้น ย่อมรู้ชัด ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินี
ปฏิปทา เหล่านี้อาสวะ นี้เหตุให้เกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ
นี้เรียกว่าอริปัญญาสิกขา .

สัตว์ผู้เกิดมา เมื่อนึกถึงสิกขาทั้ง ๓ นี้ เมื่อรู้ เมื่อเห็น เมื่อพิจารณา เมื่ออธิษฐานจิต
เมื่อน้อมใจไปด้วยความเชื่อ เมื่อประคองความเพียร เมื่อดังสติ เมื่อดังจิต เมื่อรู้ชัดด้วย
ปัญญา เมื่อรู้ยิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง เมื่อกำหนดรู้ซึ่งธรรมที่ควรกำหนดรู้ เมื่อละธรรมที่ควรละ
เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญ เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง พึงศึกษา พึงประพฤติเอื้อเพื่อ
ประพฤติเอื้อเพื่อโดยชอบสมาทานประพฤติ . คำว่า ในศาสนานี้ คือ ในความเห็นนี้ ในความ
ควรนี้ ในความชอบใจนี้ ในความยึดถือนี้ ในธรรมนี้ ในวินัยนี้ ในธรรมวินัยนี้ ในปาพจน์นี้
ในพรหมจรรย์นี้ ในสัตตกาศานนี้ ในอรรถาพจน์ ในมนุษยโลกนี้ . คำว่า สัตว์ผู้เกิดมา คือ สัตว์
นระ ๗ มนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะฉะนั้นแล สัตว์ผู้เกิดมาพึงศึกษาในศาสนานี้
แหละ .

[๔๗] คำว่า พึงรู้กรรมอันไม่เสมออย่างใดอย่างหนึ่งในโลกว่าเป็นกรรมอันไม่เสมอ มี
ความว่า คำว่า อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ทั้งปวงโดยอาการทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง
ไม่เหลือ ไม่มีเหลือ คำว่า อย่างใดอย่างหนึ่งนี้ เป็นเครื่องกล่าวกรรมทั้งสิ้น . คำว่า พึงรู้ว่า
เป็นกรรมอันไม่เสมอ มีความว่า สัตว์ผู้เกิดมา พึงรู้ พึงรู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้เฉพาะ เทงตลอด
กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉาจาร มุสาวาท ปิสฺสวาจา
มุสฺสวาจา สัมผัสฺปาลาปะ อภิฆาต พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ สังฆารทั้งหลาย กามคุณ ๕ นีวรณ ๕
เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจ อันไม่เสมอ ว่าเป็นกรรมอันไม่เสมอ . คำว่า ในโลก คือ
ในอบายโลก ๗ ในอายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงรู้กรรมอันไม่เสมออย่างใดอย่างหนึ่ง
ในโลก ว่าเป็นกรรมอันไม่เสมอ .

[๔๘] คำว่า ไม่พึงประพฤติกรรมอันไม่เสมอเพราะเหตุแห่งกรรมอันไม่เสมอนั้น มี
ความว่า สัตว์ผู้เกิดมา ไม่พึงประพฤติ ไม่พึงเอื้อเพื่อประพฤติ ไม่พึงเอื้อเพื่อประพฤติโดยชอบ
ไม่พึงสมาทานประพฤติ ซึ่งกรรมอันไม่เสมอเพราะเหตุแห่งกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม
ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉาจาร มุสาวาท ปิสฺสวาจา มุสฺสวาจา สัมผัสฺปาลาปะ
อภิฆาต พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ สังฆารทั้งหลาย กามคุณ ๕ นีวรณ ๕ เจตนา ความปรารถนา
ความตั้งใจอันไม่เสมอ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงประพฤติกรรมอันไม่เสมอ เพราะเหตุ
แห่งกรรมอันไม่เสมอนั้น .

ชีวิตน้อยด้วยเหตุ ๒ ประการ

[๔๙] คำว่า นักปราชญ์ทั้งหลายได้กล่าวชีวิตนี้ว่า เป็นของน้อย มีความว่า ชีวิต
ได้แก่ อายุ ความตั้งอยู่ ความดำเนิน ไป ความให้อัตภาพดำเนินไป ความเคลื่อนไหว ความ
เป็นไป ความเลี้ยว ความเป็นอยู่ ชีวิตนทรีย์ . ก็ชีวิตน้อยด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ชีวิตน้อย
เพราะตั้งอยู่น้อย ๑ ชีวิตน้อยเพราะมีกิจน้อย ๑ .

ชีวิตน้อยเพราะตั้งอยู่น้อยเป็นอย่างไร? ชีวิตเป็นอยู่แล้วในขณะที่จิตเป็นอดีต ย่อมไม่

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
เป็นอยู่ จักไม่เป็นอยู่ . ชีวิตจักเป็นอยู่ ในขณะที่จิตเป็นอนาคต ย่อมไม่เป็นอยู่ ไม่เป็นอยู่แล้ว .
ชีวิตย่อมเป็นอยู่ในขณะจิตเป็นปัจจุบัน ไม่เป็นอยู่แล้ว จัก ไม่เป็นอยู่ . สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาค
ตรัสว่า

ชีวิต อตภาพ สุขและทุกข์ทั้งมวล เป็นธรรมประกอบกันเสมอด้วยจิต
ดวงเดียว ขณะย่อมเป็นไปพลัน เทวดาเหล่าใดย่อมตั้งอยู่ตลอดเปด-
หมื่นสี่พันกัป เทวดาเหล่านั้น ย่อมไม่เป็นผู้ประกอบด้วยจิตสองดวง
ดำรงอยู่เลย ชันธ์เหล่าใดของสัตว์ผู้ตายหรือของสัตว์ที่เป็นอยู่ในโลก
นี้ดับแล้ว ชันธ์เหล่านั้นทั้งปวงเทียว เป็นเช่นเดียวกันดับไปแล้ว มิ
ได้สืบเนื่องกัน ชันธ์เหล่าใด แยกไปแล้วในอดีตเป็นลำดับและชันธ์
เหล่าใดแตกไปแล้วในอนาคตเป็นลำดับ ความแปลกกันแห่งชันธ์ทั้ง
หลาย ที่ดับไปในปัจจุบันกับด้วยชันธ์เหล่านั้น ย่อมมิได้มีในลักษณะ
สัตว์ไม่เกิดแล้วด้วยอนาคตชันธ์ ย่อมเป็นอยู่ด้วยปัจจุบันชันธ์ สัตว์
โลกตายแล้วเพราะความแตกแห่งจิต นี่เป็นบัญญัติทางปรมาตม ชันธ์
ทั้งหลาย แปรไปโดยฉันทะ ย่อมเป็นไป ดูกนำไหลไปตามที่ลุ่ม ฉะนั้น
ย่อมเป็นไปตามวาระ อันไม่ขาดสายเพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัย ชันธ์
ทั้งหลายแตกแล้ว มิได้ถึงความตั้งอยู่ กองชันธ์มิได้มีในอนาคต ชันธ์
ทั้งหลายที่เกิดแล้วย่อมตั้งอยู่ เหมือนเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ตั้งอยู่บนปลาย
เหล็กแหลม ฉะนั้น ก็ความแตกแห่งธรรมชันธ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้น
สก็ตยฺชางหน้าแห่งสัตว์เหล่านั้น ชันธ์ทั้งหลายมีความทำลายเป็นปกติ
มิได้รวมกับชันธ์ที่เกิดก่อน ย่อมตั้งอยู่ ชันธ์ทั้งหลายมาโดยไม่ปรากฏ
แตกแล้วก็ไปสู่ที่ไม่ปรากฏ ย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป เหมือนสายฟ้า
แลบในอากาศ ฉะนั้น .

ชีวิตน้อยเพราะตั้งอยู่น้อยอย่างนี้ .

ชีวิตน้อยเพราะมีกิจน้อยอย่างไร? ชีวิตเนื่องด้วยลมหายใจออก ชีวิตเนื่องด้วยลม
หายใจเข้า ชีวิตเนื่องด้วยลมหายใจออกและลมหายใจเข้า ชีวิตเนื่องด้วยมหาภูตรูป ชีวิตเนื่อง
ด้วยไอออน ชีวิตเนื่องด้วยอาหารที่กลืนกิน ชีวิตเนื่องด้วยวิญญาน . กริษกายอันเป็นที่ตั้งแห่ง
ลมหายใจออกและลมหายใจเข้าเหล่านี้กิตติ อวิชชา สังขาร ตณหา อุปาทาน และภพอันเป็น
เหตุเดิม แห่งลมหายใจออกและลมหายใจเข้าเหล่านี้กิตติ ปัจจัยทั้งหลายกิตติ ตณหาอันเป็นแดน
เกิดก่อนกิตติ รูปธรรมและอรุปรธรรมที่เกิดร่วมกันแห่งลมหายใจออกและลมหายใจเข้าเหล่านี้กิตติ
อรุปรธรรมที่ประกอบกันแห่งลมหายใจออกและลมหายใจเข้าเหล่านี้กิตติ ชันธ์ที่เกิดร่วมกันแห่งลม
หายใจออกและลมหายใจเข้าเหล่านี้กิตติ ตณหาอันประกอบกันกิตติก็มีกำลังทรม ธรรมเหล่านี้มี
กำลังทรมเป็นเนติยต่อกันและกัน มิได้ตั้งมั่นต่อกันและกัน ย่อมยังกันและกันให้ตกไป เพราะ
ความต้านทานมิได้มีแก่กันและกัน ธรรมเหล่านี้จึงไม่ดำรงกันและกันไว้ได้ ธรรมใดให้ธรรม
เหล่านี้เกิดแล้ว ธรรมนั้นมิได้มี ก็แต่ธรรมอย่างหนึ่งมิได้เสื่อมไปเพราะธรรมอย่างหนึ่ง ก็ชันธ์
เหล่านี้แตกไปเสื่อมไปโดยอาการทั้งปวง ชันธ์เหล่านั้นอันเหตุปัจจัยมีในก่อนให้เกิดแล้ว แม้เหตุ
ปัจจัยอันเกิดก่อนเหล่าใด เหตุปัจจัยเหล่านั้นก็ตายไปแล้วในก่อน ชันธ์ที่เกิดก่อนกิตติ ชันธ์ที่
เกิดภายหลังกิตติ มิได้เห็นกันและกันในกาลไหนๆ ฉะนั้น ชีวิตจึงชื่อว่า เป็นของน้อยเพราะมีกิจ
น้อยอย่างนี้ .

อนึ่ง เพราะเทียบชีวิตของเทวดาชั้นจาตมมหาราชิกา ชีวิตมนุษย์ก็น้อยคือ เล็กน้อย
นิดหน่อย เป็นไปชั่วขณะ เป็นไปพลัน เป็นไปชั่วกาลบัดเดียวเดียว ตั้งอยู่ไม่ช้า ไม่ดำรงอยู่
นาน . เพราะเทียบชีวิตของเทวดาชั้นดาวดึงส์ . . . เพราะเทียบชีวิตของเทวดาชั้นยามา . . . เพราะ
เทียบชีวิตของเทวดาชั้นดุสิต . . . เพราะเทียบชีวิตของเทวดาชั้นนิมมานรดี . . . เพราะเทียบชีวิตของ
เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตติ . . . เพราะเทียบชีวิตของเทวดาที่เนื่องในหมู่พรหม ชีวิตมนุษย์น้อย
คือ เล็กน้อย นิดหน่อย เป็นไปชั่วขณะ เป็นไปพลัน เป็นไปชั่วกาลบัดเดียวเดียว ตั้งอยู่ไม่ช้า
ดำรงอยู่ไม่นาน . สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อายุของพวกมนุษย์นี้น้อย
จำต้องจะไปสู่ปรโลก มนุษย์ทั้งหลายจำต้องประสบความตายตามที่รู้กันอยู่แล้ว การทำกุศล การ
ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่มีมนุษย์ที่เกิดมาแล้วจะไม่ตาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดย่อมเป็นอยู่นาน
ผู้นั้นก็เป็นอยู่ได้เพียง ๑๐๐ ปี หรือที่เกินกว่า ๑๐๐ ปี ก็มีน้อย .

พระผู้มีพระภาคผู้สุตตะศาสดา ครันตรัสไวยากรณ์ภาษิตนั้นจบลงแล้ว จึงตรัสคาถาประ-

* พันธต่อไปอีกว่า

อายุของพวกมนุษย์น้อย บรุษผู้ใคร่ความดี พึงดูหมิ่นอายุที่น้อยนี้
พึงรับประพฤติให้เหมือนคนถูกไฟไหม้ศีรษะ ฉะนั้น เพราะภาวะความ
ตาย จะไม่มาถึงมิได้มี วันคืนย่อมล่วงเลยไป ชีวิตก็กระชั้นเข้าไป
สู่ความตาย อายุของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมสิ้นไป เหมือนน้ำในแม่น้ำ
น้อยย่อมสิ้นไป ฉะนั้น .

ว่าด้วยปัญญาที่เรียกว่ารี

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

คำว่า นักปราชญ์ทั้งหลาย ได้กล่าวชีวิตนี้ว่าเป็นของน้อย มีความว่า นักปราชญ์ทั้งหลาย ได้แก่ผู้มีปัญญาทรงจำ ผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาทรงจำ ผู้ดีเตยนบาป. ปัญญาเรียกว่าริ ได้แก่ความรู้ ความรู้ทั่ว ความเลือกเฟ้น ความเลือกเฟ้นทั่ว ความเลือกเฟ้นธรรม ความกำหนดดี ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ความเป็นบัณฑิต ความเป็นผู้ฉลาด ความเป็นผู้มีปัญญารักษาตน ปัญญาเป็นเครื่องจำแนก ปัญญาเป็นเครื่องคิด ปัญญาเป็นเครื่องเข้าไปเห็น ปัญญาอันกว้างขวางดวงแผ่ดิน ปัญญาเป็นเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาอันนำไปรอบ ปัญญาเป็นเครื่องเห็นแจ้ง ความรู้สึกตัว ปัญญาเป็นเครื่องเจาะแทง ปัญญาเป็นเครื่องเห็นชัด ปัญญาเป็นใหญ่ ปัญญาเป็นกำลัง ปัญญาเป็นศัตตรา ปัญญาเพียงดังปราสาท ปัญญาอันสว่าง ปัญญาอันแจ่มแจ้ง ปัญญาอันรุ่งเรือง ปัญญาเป็นดังแก้ว ความไม่หลง ความเลือกเฟ้น ธรรม ความเห็นชอบ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญา [ที่เรียกว่า ริ] นั้น จึงชื่อว่า ริรา [นักปราชญ์]. อีกอย่างหนึ่ง ชนผู้มีปัญญาในชั้นนี้ มีปัญญาในชาติ มีปัญญาในอายตนะ มีปัญญาในปฏิจลสมุปบาท มีปัญญาในสติปัฏฐาน มีปัญญาในสัมมปธาน มีปัญญาในอิทธิบาท มีปัญญาในอินทรีย์ มีปัญญาในพละ มีปัญญาในโพชฌงค์ มีปัญญาในมรรค มีปัญญาในผล มีปัญญาในนิพพาน ชื่อว่า ริรา. ผู้มีปัญญาทั้งหลายนั้น ได้กล่าว คือ กล่าว บอก พูด แสดง แถลงว่า ชีวิตมนุษย์น้อย คือ เล็กน้อย นิดหน่อย เป็น ไปชั่วขณะ เป็น ไปพลัน เป็น ไปตลอดกาลบัดเดียวเดียว ตั้งอยู่ตลอดกาลไม่ช้า ไม่ดำรงอยู่นาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นักปราชญ์ทั้งหลายได้กล่าวชีวิตนี้ว่าเป็นของน้อย. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เพราะฉะนั้นแล สัตว์ผู้เกิดมาพึงศึกษาในศาสนานี้แหละ พึงรู้กรรม อันไม่เสมออย่างใดอย่างหนึ่งในโลกว่า เป็นกรรมอื่นไม่เสมอ ไม่พึง ประพฤติกรรม อันไม่เสมอเพราะเหตุแห่งกรรมอื่น ไม่เสมอนั้น นัก-ปราชญ์ทั้งหลาย ได้กล่าวชีวิตนี้ว่าเป็นของน้อย.

[๔๐] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เราย่อมเห็นหมู่มสัตว์นี้ไปในค้นหาในภพทั้งหลาย ดันรนอยู่ในโลก นรชนทั้งหลายที่เลว ยังไม่ปราศจากค้นหาในภพน้อยภพใหญ่ ย่อม ไร้ไรใกล้ปากมัจจุ.

สัตว์ดันรนอยู่ในโลกเพราะค้นหา

[๔๑] คำว่า เราย่อมเห็น . . . ดันรนอยู่ในโลก มีความว่า คำว่า ย่อมเห็น คือ ย่อม-

*เห็น ย่อมแลดู ตรวจดู ฟังดู พิจารณาด้วยมังสจักขุบ้าง ทิพยจักขุบ้าง ปัญญาจักขุบ้าง พุทธจักขุบ้าง สมันตจักขุบ้าง. คำว่า ในโลก คือ ในอภายโลก มนุษยโลก เทวโลก ชั้นโลก ชาติโลก อายตนโลก. คำว่า ดันรนอยู่ คือ เราย่อมเห็น ย่อมแลดู ตรวจดู ฟังดู พิจารณา [ซึ่งหมู่มสัตว์นี้] ดันรน กระเสือกกระสน ทวนทวาย หวนไหว เอนเอียง กระสับกระส่ายไปมา ด้วยความดันรนเพราะค้นหา ด้วยความดันรนเพราะทวิฐิ ด้วยความดันรนเพราะกิเลส ด้วยความดันรนเพราะความประกอบ ด้วยความดันรนเพราะผลกรรม ด้วยความดันรนเพราะทุจริต ด้วยราคะของผู้กำหนัด ด้วยโทสะของผู้ขัดเคือง ด้วยโมหะของผู้หลงแล้ว ด้วยมานะเป็นเครื่อง ผูกพัน ด้วยทวิฐิที่ยึดถือไว้ ด้วยความฟุ้งซ่านที่ฟุ้งเฟ้อแล้ว ด้วยความสงสัยที่ไม่แน่ใจ ด้วย อนุสัยที่ถึงกำลัง ด้วยลาภ ด้วยความเสื่อมลาภ ด้วยยศ ด้วยความเสื่อมยศ ด้วยสรรเสริญ ด้วยนินทา ด้วยสุข ด้วยทุกข์ ด้วยชาติ ด้วยชรา ด้วยพยาธิ ด้วยมรณะ ด้วยโสกะปริเทวะ ทกข์ โทมนัสและอุปายาส ด้วยทุกข์คือความเกิดในนรก ด้วยทุกข์คือความเกิดในกามันต์ สัตว์ดิรัจฉาน ด้วยทุกข์คือความเกิดในวิสัยแห่งเปรต ด้วยทุกข์คือความเกิดในมนุษย์ ด้วยทุกข์ มีความเกิดในครุฑเป็นมูล ด้วยทุกข์มีความตั้งอยู่ในครุฑเป็นมูล ด้วยทุกข์มีความคล้อยจาก ครุฑเป็นมูล ด้วยทุกข์อันติดตามสัตว์ที่เกิดแล้ว ด้วยทุกข์อันเนื่องแต่ผู้อื่นแห่งสัตว์ผู้เกิดแล้ว ด้วยทุกข์อันเกิดแต่ความชวนชวายเป็นตน ด้วยทุกข์อันเกิดแต่ความชวนชวายเป็นผู้อื่น ด้วยทุกข์ อันเกิดแต่ทกขเวทนา ด้วยทุกข์อันเกิดแต่สังขาร ด้วยทุกข์อันเกิดแต่ความแปรปรวน ด้วย ทุกข์เพราะโรคทางจักขุ โรคทางตา โรคทางจมูก โรคทางลิ้น โรคทางกาย โรคทางศีรษะ โรค ทางหู โรคทางปาก โรคทางฟัน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคในท้อง โรคลมสลบ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมอกร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหืดเปียก โรคหืดด้าน โรคคุดทะราดหูด โรคละลอก โรคคุด ทะราดบวม โรคอาเจียนโลหิต โรคดีเดือด โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพพอง โรคริดสีดวง ด้วยอาพาธมัตติเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธ สันนิบาต อาพาธเกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดขึ้นเพราะการบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิด ขึ้นแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดแต่ผลกรรม ด้วยความหนาว ด้วยความร้อน ด้วยความหิว ด้วยความกระหาย ด้วยความปวดอุจจาระ ด้วยปวดปัสสาวะ ด้วยความทุกข์เกิดแต่สัมผัสแห่ง เหลือบ ยุง ลม แดดและสัตว์เลื้อยคลาน ด้วยทุกข์เพราะความตายแห่งมารดา ด้วยทุกข์ เพราะความตายแห่งบิดา ด้วยทุกข์เพราะความตายแห่งพี่ชายน้องชาย ด้วยทุกข์เพราะความตาย แห่งพี่สาวน้องสาว ด้วยทุกข์เพราะความตายแห่งบุตร ด้วยทุกข์เพราะความตายแห่งธิดา ด้วย ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งญาติ ด้วยทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งโภคทรัพย์ ด้วยทุกข์เพราะ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ความฉิบหายอันเกิดแต่โรค ด้วยทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งศีล ด้วยทุกข์เพราะความฉิบหาย
แห่งทัญญู เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมเห็น . . . ดันรนอยู่ในโลก .

[๕๒] คำว่า หมุสัตว์นี้ผู้ไปในตันทหาในภพทั้งหลาย มีความว่า คำว่าหมุสัตว์ เป็น
ชื่อของสัตว์. คำว่า ตันทหา คือ รูปตันทหา สัทตตันทหา คันธตันทหา รสตันทหา โผฏฐัพพตันทหา
ธัมมตันทหา. คำว่า ผู้ไปในตันทหา คือ ไปในตันทหา ไปตามตันทหา ชานไปตามตันทหา จมอยู่
ในตันทหา อันตันทหาให้ตกไปแล้ว อันตันทหาครอบงำแล้ว มีจิตอันตันทหาครอบงำแล้ว คำว่า
ในภพทั้งหลาย คือ ในกามภพ รูปภพ อรูปภพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าหมุสัตว์นี้ผู้ไปใน
ตันทหาในภพทั้งหลาย .

[๕๓] คำว่า นรชนทั้งหลายที่เลว . . . ย่อมรำไรใกล้ปากมัจจุ มีความว่า นรชนทั้งหลาย
ที่เลว คือ ผู้ประกอบด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเม-

* สมิจาจารย์ มสวาท ปิสฺสวาทา จรฺสวาทา สัมผัสฺปฺลาปะ อภิขมา พยาบาท มิจาทิฏฐิ
สังขารทั้งหลาย กามคุณ ๕ นิวรณ์ ๕ เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจอันเลว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า นรชนทั้งหลายที่เลว. คำว่า ย่อมรำไรใกล้ปากมัจจุ มีความว่า นรชนทั้งหลายเป็น
ผู้ถึงมัจจุ ประจวบกับมัจจุ เข้าถึงมัจจุ ถึงมาร ประจวบกับมาร เข้าถึงมาร ถึงมรณะ ประจวบ
กับมรณะ เข้าถึงมรณะ ย่อมรำไร บนเพือ เสร้าโศก ลำบากใจ รำพัน ตบอคร่ำครวญ
ถึงความหลงใหล ใกล้ปากมัจจุ ปากมาร ปากมรณะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนทั้งหลาย
ทั้งหลายที่เลว . . . ย่อมรำไรใกล้ปากมัจจุ .

ว่าด้วยภพน้อยภพใหญ่

[๕๔] คำว่า ยังไม่ปราศจากตันทหาในภพน้อยและภพใหญ่ มีความว่า ตันทหา คือ
รูปตันทหา ฯลฯ ธัมมตันทหา. คำว่า ในภพน้อยและภพใหญ่ ได้แก่ภพน้อยและภพใหญ่ คือ
กรรมวิภวและวิปากวิภว ในกรรมวิภวเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในวิปากวิภวเป็นเครื่องเกิดในกามภพ
ในกรรมวิภวเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในวิปากวิภวเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในกรรมวิภวเป็นเครื่องเกิด
ในอรูปภพ ในวิปากวิภวเป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ ในความเกิดบ่อยๆ ในความไปบ่อยๆ
ในความเข้าถึงบ่อยๆ ในปฏิสนธิบ่อยๆ ในอันบังเกิดขึ้นแห่งอฏฏภาพบ่อยๆ. คำว่า ยังไม่
ปราศจากตันทหา คือยังไม่ปราศจากตันทหา มีตันทหายังไม่หมดไป มีตันทหายังไม่สละแล้ว มีตันทหา
ยังไม่สละแล้ว มีตันทหายัง ไม่พ้นไปแล้ว มีตันทหายัง ไม่ละเสียแล้ว มีตันทหายัง ไม่สละคืนแล้ว
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ยังไม่ปราศจากตันทหาในภพน้อยและภพใหญ่. เพราะฉะนั้น พระผู้มี
พระภาคจึงตรัสว่า

เราย่อมเห็นหมุสัตว์นี้ ผู้ไปในตันทหาในภพทั้งหลาย ดันรนอยู่ในโลก
นรชนทั้งหลายที่เลว ยังไม่ปราศจากตันทหาในภพน้อยภพใหญ่ ย่อมรำไร
ใกล้ปากมัจจุ .

[๕๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ท่านทั้งหลายจงเห็นหมุสัตว์ ผู้ดันรนอยู่ในเพราะวัตถุที่ยึดถือของเรา
เหมือนฝูงปลาดันรนอยู่ในน้ำน้อยอันมีกระแสสิ้นไป นรชนเห็นโทษเม
นั้นแล้ว ไม่ทำซึ่งตันทหาเครื่องเกี้ยวข้อง ในภพทั้งหลาย พึงเป็นผู้ไม่
ยึดถือของเราประพฤติ .

ว่าด้วยความยึดถือ ๒ อย่าง

[๕๖] คำว่า ท่านทั้งหลายจงเห็นหมุสัตว์ ผู้ดันรนอยู่ในเพราะวัตถุที่ยึดถือของเรา
มีความว่า ความยึดถือของเรา ได้แก่ความยึดถือของเรา ๒ อย่าง คือ ความยึดถือของเรา
เรา ด้วยตันทหา ๑ ความยึดถือของเราด้วยทัญญู ๑ .

ความยึดถือของเราด้วยตันทหาเป็นไฉน? วัตถุที่ทำให้เป็นเขต เป็นแดน เป็นส่วน
เป็นแผนก กำหนดถือเอา ยึดถือเอาของเรา ด้วยส่วนแห่งตันทหา มีประมาณเท่าใด ย่อมยึด
ถือของเรา ซึ่งวัตถุมีประมาณเท่านั้น ว่าสิ่งนี้ของเรา สิ่งนั้นของเรา สิ่งมีประมาณเท่านั้นของเรา
สิ่งของๆ เรามีประมาณเท่านั้น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เครื่องลาด เครื่องนุ่งห่ม
ทาสี ทาส แพะ เกะ ไก่ สุนัข ช้าง โค ม้า ลา นก ที่ดิน เงิน ทอง บ้าน นิคม
ราชธานี แวนแคว้น ชนบท ฝูงข้าว คลังเป็นของๆ เรา ย่อมยึดถือว่าเป็นของเราแม้ซึ่ง
แผ่นดินใหญ่ทั้งสี่ ด้วยสามารถแห่งตันทหา ตลอดถึงตันทหาริปิต ๑๐๘ นี้ชื่อว่าความยึดถือของเรา
ด้วยตันทหา .

ความยึดถือของเราด้วยทัญญูเป็นไฉน? สักกายทัญญูมีวัตถุ ๒๐ มิจาทิฏฐิมิวัตถุ ๑๐
อันตทาภิภาทิฏฐิมิวัตถุ ๑๐ ทัญญู ความไปถือทัญญู รลเลียวถือทัญญู กันดารถือทัญญู เสียน
หนามถือทัญญู ความดันรนถือทัญญู เครื่องประกอบถือทัญญู ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่น
ความยึดถือ ทางผิด คลองผิด ความเป็นผิด ลัทธิเดียรฉัตร ความถือโดยแสงหาผิด ความถือวิปริต
ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือแน่นอนว่าจริงในสิ่งที่ไม่จริงอันใด เห็นปานนี้ และ
ทัญญู ๖๒ มีประมาณเท่าใด นี้ชื่อว่าความยึดถือของเราด้วยทัญญู .

คำว่า ท่านทั้งหลายจงเห็นหมุสัตว์ผู้ดันรนอยู่ในเพราะวัตถุที่ยึดถือของเรา มีความว่า
หมุสัตว์แม้ผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่ยึดถือของเรา ย่อมดันรน คือ ย่อมดันรน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิกาย มหานิทเทส
เมื่อเขากำลังชิงเอาบ้าง เมื่อเขาชิงเอาแล้วบ้าง แม่ผู้มีความหาวตระเวงในความแปรปรวนไป
แห่งวัตถุที่ยึดถือของเรา ย่อมตื่นรน คือ ย่อมตื่นรน ย่อมกระสือกกระสน ทูรันทราย
หวั่นไหว เอนเอียง กระสับกระส่ายไปมา เมื่อวัตถุนั้นกำลังแปรปรวนไปอยู่บ้าง เมื่อวัตถุนั้น
แปรปรวนไปแล้วบ้าง ท่านทั้งหลายจงเห็น จงแลดู ตรวจดู เฝงดู พิจารณา ดูซึ่งหมู่วัตถุ
ผู้ตื่นรน กระสือกกระสน ทูรันทราย หวั่นไหว เอนเอียง กระสับกระส่ายไปมาอยู่อย่างนี้
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านทั้งหลายจงเห็นหมู่วัตถุผู้ตื่นรนอยู่ในเพราะวัตถุที่ยึดถือของเรา .

[๕๓] คำว่า เหมือนฝูงปลาที่ตื่นรนอยู่ในน้ำน้อยอันมีกระแสสั้นไป มีความว่า ฝูง
ปลาที่ถูกฝูงกา เขียว หรือนกยาง จิกกัดขึ้นกินอยู่ ย่อมตื่นรน กระสือกกระสน ทูร
นทราย หวั่นไหว เอนเอียง กระสับกระส่ายไปมาในที่มีน้ำน้อย มีน้ำตื้นน้อย มีน้ำแห้ง
ไป ฉะนั้น หมู่วัตถุแม่ผู้ที่มีความหาวตระเวงในการแย่งชิงวัตถุที่ยึดถือของเรา ย่อมตื่นรน
คือ ย่อมตื่นรน เมื่อเขากำลังชิงเอาบ้าง เมื่อเขาชิงเอาแล้วบ้าง แม่ผู้มีความหาวตระเวงในความ
แปรปรวนไปแห่งวัตถุที่ยึดถือของเรา ย่อมตื่นรน คือ ย่อมตื่นรน ย่อมกระสือกกระสน
ทูรันทราย หวั่นไหว เอนเอียง กระสับกระส่ายไปมา เมื่อวัตถุนั้นกำลังแปรปรวนไปอยู่บ้าง
เมื่อวัตถุนั้นแปรปรวนไปแล้วบ้าง ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนฝูงปลาที่ตื่นรนอยู่ใน
น้ำน้อยอันมีกระแสสั้นไป .

[๕๔] คำว่า นรชนเห็นโทษเมื่อนั้นแล้ว . . . ฟังเป็นผู้ไม่ยึดถือของเราประพฤติ มีความ
ว่า เห็นแล้ว คือประสบ เทียบเคียง พิจารณา ตรวจตรา ทำให้แจ่มแจ้งซึ่งโทษนั้น ใน
เพราะวัตถุที่ยึดถือของเรา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นโทษเมื่อนั้นแล้ว . คำว่า ฟังเป็นผู้ไม่
ยึดถือของเราประพฤติ มีความว่า ความยึดถือของเรา ได้แก่ความยึดถือของเรา ๒ อย่าง
คือ ความยึดถือของเราด้วยตัณหา ๑ ความยึดถือของเราด้วยทิฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความยึด
ถือของเราด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความยึดถือของเราด้วยทิฐิ นรชนฟังละความยึดถือ
ของเราด้วยตัณหา สละคืนความยึดถือของเราด้วยทิฐิแล้ว ไม่ยึดถือของเรา ซึ่งจักขุ
โสตตะ ฆาณะ ชิวหา กาย ใจ ไม่ยึดถือของเรา คือไม่ถือ ไม่ถือมั่น ไม่ยึดมั่น รูป
เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺข คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จิวร บิณฑบาต
เสนาสนะ คิลานปัจฉิณเภสัชบริวาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ
อสังญายก พเนรสังญานาสังญายก เอกโวการภพ จตโวการภพ ปญฺญโวการภพ อดีต
อนาคต ปัจจุบัน ทิฏฐสัทมตริยญาตัพพธรรม ฟังประพฤติไป คือ ฟังอยู่ เป็นไป หม่นไป
รักษา ดำเนินไป ให้อัตภาพดำเนินไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเห็นโทษเมื่อนั้นแล้ว . . .
ฟังเป็นผู้ไม่ยึดถือของเราประพฤติ .

[๕๕] คำว่า ไม่ทำซึ่งตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย มีความว่า ในภพทั้งหลาย
คือในกามภพ รูปภพ อรูปภพ ตัณหาเรียกว่าเครื่องเกี่ยวข้อง ได้แก่ความกำหนัด ความกำหนัด
กล้า ฯลฯ อภิขมา โลภะ อคติมูล . คำว่า ไม่ทำซึ่งตัณหา เครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย
คือ ไม่ทำซึ่งตัณหาเครื่องเกี่ยวข้อง คือ ไม่ทำซึ่งความพอใจ ความรัก ความกำหนัด ความ
ขบใจ คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดเสมอ ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะในภพทั้งหลาย
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ทำซึ่งตัณหา เครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย . เพราะเหตุนี้ พระผู้
มีพระภาคจึงตรัสว่า

ท่านทั้งหลายจงเห็นหมู่วัตถุผู้ตื่นรนอยู่ในเพราะวัตถุที่ยึดถือของเรา
เหมือนฝูงปลาตื่นรนอยู่ในน้ำน้อยอันมีกระแสสั้นไป นรชนเห็นโทษ
เมื่อนั้นแล้ว ไม่ทำซึ่งตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย ฟังเป็นผู้ไม่
ยึดถือของเราประพฤติ .

[๖๐] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ธีรชนพึงจำกัดความพอใจในที่สุดทั้งสอง กำหนดรู้ผัสสะแล้ว ไม่เป็นผู้
ตามติดใจ ตนตติยธรรมใด ไม่ทำกรรมนั้นอยู่ ย่อมไม่ติดในทิฐฐา
รมณและสุตารมณ .

[๖๑] คำว่า ฟังจำกัดความพอใจในที่สุดทั้งสอง มีความว่า ที่สุด คือ ผัสสะเป็นที่
สุดอัน ๑ ผัสสสมุทัยเป็นที่สุดอัน ๒ . อดีตเป็นที่สุดอัน ๑ อนาคตเป็นที่สุดอัน ๒ . สุขเวทนา
เป็นที่สุดอัน ๑ ทุกขเวทนาเป็นที่สุดอัน ๒ . นามเป็นที่สุดอัน ๑ รูปเป็นที่สุดอัน ๒ . อายุตนะ
ภายใน ๖ เป็นที่สุดอัน ๑ อายุตนะภายนอก ๖ เป็นที่สุดอัน ๒ . สักกายะเป็นที่สุดอัน ๑
สักกายสมุทัยเป็นที่สุดอัน ๒ . คำว่า ความพอใจ ได้แก่ความพอใจคือความใคร่ ความกำหนัด
คือความใคร่ ความเพลินคือความใคร่ในกามทั้งหลาย ความปรารถนาในกาม ความเสนาหา
ในกาม ความร่ำร้อนในกาม ความหลงในกาม ความติดใจในกาม ห่วงคือกาม ความประกอบ
ในกาม ความยึดถือในกาม เครื่องกันกางคือกามฉันทะ . คำว่า ฟังจำกัดความพอใจในที่สุด
ทั้งสอง คือฟังจำกัด ฟังจำกัดเฉพาะ ฟังละ ฟังบรรเทา ฟังทำให้สิ้นไป ฟังให้ถึงความ
ไม่มีในภายหลัง ซึ่งความพอใจในที่สุดทั้งสอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังจำกัดความพอใจ
ในที่สุดทั้งสอง .

ว่าด้วยผัสสะต่างๆ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

[๖๒] คำว่า กำหนดรู้ผัสสะแล้ว ไม่เป็นผู้ตามติดใจ มีความว่า ผัสสะได้แก่ จักขุ สัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส อริยจนสัมผัส (สัมผัสทางนามคือใจ) ปฏิมสัมผัส (สัมผัสทางรูป) สัมผัสเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา สัมผัสเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา สัมผัสเป็นที่ตั้งแห่งอกุศลจิต ผัสสะอันสัมปยุตด้วยกุศลจิต ผัสสะอันสัมปยุตด้วยอกุศลจิต ผัสสะอันสัมปยุตด้วยอัปยาคจิต ผัสสะอันสัมปยุตด้วยกามาวจรจิต ผัสสะอันสัมปยุตด้วยรูปาวจรจิต ผัสสะอันสัมปยุตด้วยรูปาวจรจิต ผัสสะเป็นสัญญาตะ ผัสสะเป็นอนิมิตตะ ผัสสะเป็นอัปปณิหิตะ ผัสสะเป็นโลกิยะ ผัสสะเป็นโลกุตตระ ผัสสะเป็นอดีต ผัสสะเป็นอนาคต ผัสสะเป็นปัจจุบัน ผัสสะใดเห็นปานนี้ คือความถูกต้อง ความถูกต้องพร้อม ความที่จิตถูกต้องพร้อม นี้ชื่อว่า ผัสสะ . คำว่ากำหนดรู้ผัสสะแล้ว คือ กำหนดรู้ซึ่ง ผัสสะโดยปริญา ๓ ประการ คือ ญาตปริญา ตีรณปริญา ปหานปริญา .

ว่าด้วยปริญา ๓ ประการ

ญาตปริญาเป็นไฉน? อริยชนย่อมรู้ซึ่งผัสสะ คือ ย่อมรู้ ย่อมเห็นว่าจักขุสัมผัส นี้ โสตสัมผัส นี้ฆานสัมผัส นี้ชิวหาสัมผัส นี้กายสัมผัส นี้มโนสัมผัส นี้อริยจนสัมผัส นี้ปฏิมสัมผัส นี้สัมผัสเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา นี้สัมผัสเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา นี้สัมผัสเป็นที่ตั้งแห่งอกุศลจิต นี้ผัสสะอันสัมปยุตด้วยกุศลจิต นี้ผัสสะอันสัมปยุตด้วยอกุศลจิต นี้ผัสสะอันสัมปยุตด้วยอัปยาคจิต นี้ผัสสะอันสัมปยุตด้วยกามาวจรจิต นี้ผัสสะอันสัมปยุตด้วยรูปาวจรจิต นี้ผัสสะอันสัมปยุตด้วยรูปาวจรจิต นี้ผัสสะเป็นสัญญาตะ นี้ผัสสะเป็นอนิมิตตะ นี้ผัสสะเป็นอัปปณิหิตะ นี้ผัสสะเป็นโลกิยะ นี้ผัสสะเป็นโลกุตตระ นี้ผัสสะเป็นอดีต นี้ผัสสะเป็นอนาคต นี้ผัสสะเป็นปัจจุบัน นี้เรียกว่าญาตปริญา .

ตีรณปริญาเป็นไฉน? อริยชนทำความรู้อย่างนี้แล้ว ย่อมพิจารณาซึ่งผัสสะ คือ ย่อมพิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังหวัฬ เป็นดังลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นของไม่มีอำนาจ เป็นของชำรุด เป็นเสนียด เป็นอุบาทว์ เป็นภัย เป็นอุปสรรค เป็นของหวั่นไหว เป็นของแตกพัง เป็นของไม่ยั่งยืน เป็นของไม่มีที่ต้านทาน เป็นของไม่มีที่ซ่อนเร้น เป็นของไม่มีที่พึ่ง เป็นของว่าง เป็นของเปล่า เป็นของสูญ เป็นอนัตตา เป็นโทษ เป็นของมีความแปรไปเป็นธรรมดา เป็นของไม่มีแก่นสาร เป็นมูลแห่งความลำบาก เป็นดังพิษขมขื่น เป็นของปราศจากความเจริญ เป็นของมีอาสวะ เป็นของอันเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เป็นเหี้ยมทารุณ เป็นของมีชาติเป็นธรรมดา เป็นของมีชราเป็นธรรมดา เป็นของมีพยาธิเป็นธรรมดา เป็นของมีมรณะเป็นธรรมดา เป็นของมีโสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส เป็นธรรมดา เป็นของมีความเศร้าหมองเป็นธรรม เป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ เป็นของดับไป เป็นของชวนให้แช่มชื่น เป็นอาทินพ เป็นนิสสรณะ นี้เรียกว่า ตีรณปริญา .

ปหานปริญาเป็นไฉน? อริยชนพิจารณาอย่างนี้แล้ว ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งฉันทราคะในผัสสะ สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉันทราคะในผัสสะใด ท่านทั้งหลายจงละฉันทราคะนั้น ฉันทราคะนั้นจักเป็นของอันท่านทั้งหลายละแล้ว มีมูลรากอันตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งจดตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นในอนาคตเป็นธรรมดา โดยประการอย่างนี้ . นี้เรียกว่า ปหานปริญา .

คำว่า กำหนดรู้ผัสสะแล้ว คือ กำหนดรู้ซึ่งผัสสะด้วยปริญา ๓ นี้ . คำว่า ไม่เป็นผู้ตามติดใจ มีความว่า ตัณหาเรียกว่าความติดใจ ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดกล้า ฆล อกัชฌา โลภะ อกุศลมูล . ความติดใจนั้นอันบุคคลใดละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบได้แล้ว ระวังได้แล้ว ทำให้ไม่กำหนัดเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า เป็นผู้ไม่ติดใจ . บุคคลนั้นไม่ติดใจ คือ ไม่ถึงความติดใจ ไม่หลงใหล ไม่หมกมุ่นในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺขล ณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คีลานปัจจัยเภสัช-

*บริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีตกาล อนาคตกาล ปัจจุบัน-

*กาล ทัฏฐธรรม สุตธรรม มุตธรรม วิทยาดัพพธรรม คือ เป็นผู้คลาย ปราศจาก สละ สำรอก ปลดปล่อย ละ สละ สละคืนความติดใจแล้ว คลาย ปราศจาก สละ สำรอก ปลดปล่อย ละ สละคืน ความกำหนัดแล้ว หมดความอยาก ดับแล้ว เย็นแล้ว เสวยความสุข มีตนเป็นดุจพรหมอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กำหนดรู้ผัสสะแล้ว ไม่เป็นผู้ตามติดใจ .

[๖๓] คำว่า ตณฺตีเตยนกรมมิด ไม่ทำกรรมนั้น มีความว่า กรรมใด คือ อริยชน ย่อมตณฺตีเตยนกรมมิดด้วยตน อริยชนย่อมตณฺตีเตยนตนเพราะเหตุ ๒ ประการ คือ เพราะกระทำ และเพราะ ไม่กระทำ .

อริยชนตณฺตีเตยนตนเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำ อย่างไร? อริยชนย่อมตณฺตีเตยนตนว่า เราทำกายทุจริต ไม่ทำกายสุจริต เราทำวจีทุจริต ไม่ทำวจีสุจริต เราทำมโนทุจริต ไม่ทำมโนสุจริต . เราทำปาณาติบาต ไม่ทำความงดเว้นจากปาณาติบาต เราทำอทินนาทาน ไม่ทำความงดเว้นจากอทินนาทาน เราทำกาเมสุมิจฉาร ไม่ทำความงดเว้นจากกาเมสุมิจฉาร เราทำมุสาวาท ไม่ทำความงดเว้นจากมุสาวาท เราทำปิสุณาวาจา ไม่ทำความงดเว้นจากปิสุณาวาจา เราทำผรุสวาจา ไม่ทำความงดเว้นจากผรุสวาจา เราทำสัมผัปปลาปะ ไม่ทำความงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
เราทำอกุศล ไม่ทำอนกุศล เราทำพยาบาท ไม่ทำอัพยาบาท เราทำมิจจาติกุฐิ ไม่ทำสัมมา-
* ติกุฐิ ธีรชนย่อมติเตียนตน เพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง ธีรชนย่อม
ติเตียนตนว่า เราไม่ทำความบริบูรณ์ในศีล ไม่คุ้มครองทวารในอินทริย ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ
ไม่หมั่นประกอบในความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ ไม่ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ ไม่เจริญสติ
ปฏิฐาน ๔ ไม่เจริญสัมมปปธาน ๔ ไม่เจริญอิทธิบาท ๔ ไม่เจริญอินทริย ๕ ไม่เจริญพละ ๕
ไม่เจริญโพชฌงค์ ๗ ไม่เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ไม่กำหนดรู้ทุกข์ ไม่ละสมุทัย ไม่เจริญมรรค
ไม่ทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ ธีรชนย่อมติเตียนตน เพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างนี้. ไม่ทำกรรมที่
ตนติเตียนอย่างนี้ คือ ไม่ยังกรรมนั้นให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตนติเตียนกรรมใด ไม่กระทำการนั้น.

[๖๔] คำว่า ธีรชนย่อมไม่ติดในทิฏฐารมณและสตารมณ มีความว่า ความติด ได้แก่
ความติด ๒ อย่าง คือ ความติดด้วยตัณหา ๑ ความติดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความติดด้วย
ตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความติดด้วยทิฏฐิ คำว่า ธีรชน คือ บุคคลผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทรง ผู้ดำเนิน
ด้วยปัญญา (บัณฑิต) ผู้มีปัญญา ผู้มีความรู้ ผู้มีญาณ ผู้มีปัญญาแจ่มแจ้ง ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทำลาย
กิเลส. ธีรชนละความติดด้วยตัณหา สละคืนความติดด้วยทิฏฐิ ย่อมไม่ติด คือ ไม่ติดพัน ไม่เข้าไป
ติด เป็นผู้ไม่ติด ไม่ติดพัน ไม่เข้าไปติดแล้ว เป็นผู้ออก สละ พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องแล้ว
ในทิฏฐารมณ สตารมณ มุตตารมณ วิญญาตารมณ เป็นผู้มีจิตกระทำไปปราศจากแดนกิเลสอยู่
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ธีรชนย่อมไม่ติดในทิฏฐารมณและสตารมณ. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค
จึงตรัสว่า

ธีรชนพึงกำจัดความพอใจในที่สุดทั้งสอง กำหนดรู้ผัสสะแล้ว ไม่
เป็นผู้ตามติดใจ ตนติเตียนกรรมใด ไม่ทำกรรมนั้น ย่อมไม่ติดใน
ทิฏฐารมณและสตารมณ.

[๖๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
มุนีกำหนดรู้สัญญาแล้ว ไม่เข้าไปติดในความยึดถือทั้งหลาย พึงข้าม
โอฆะได้ เป็นผู้ถอนลูกศรเสียแล้ว ไม่ประมาทประพฤติดอยู่ ย่อม
ไม่หวังโลกนี้และโลกหน้า.

[๖๖] คำว่า กำหนดรู้สัญญาแล้ว . . . พึงข้ามโอฆะได้ มีความว่าสัญญา ได้แก่ กาม-
* สัญญา พยาบาทสัญญา วิหิงสาสัญญา เนกขัมมสัญญา อัพยาบาทสัญญา อวิหิงสาสัญญา
รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา ัมมสัญญา สัญญาใดเห็น
ปานนี้ คือ ความรู้พร้อม ความเป็นคืออันรู้พร้อม นี้เรียกว่า สัญญา. คำว่า กำหนดรู้สัญญา
แล้ว มีความว่า กำหนดรู้สัญญาดด้วยปริญา ๓ คือ ญาตปริญา ตีรณปริญา ปหานปริญา.
ญาตปริญาเป็นไฉน? มุนีย่อมรู้สัญญา คือ ย่อมรู้ ย่อมเห็นว่า นี้กามสัญญา
นี้พยาบาทสัญญา นี้วิหิงสาสัญญา นี้เนกขัมมสัญญา นี้อัพยาบาทสัญญา นี้อวิหิงสาสัญญา
นี้รูปสัญญา นี้สัททสัญญา นี้คันธสัญญา นี้รสสัญญา นี้โผฏฐัพพสัญญา นี้ัมมสัญญา
นี้เรียกว่า ญาตปริญา.

ตีรณปริญาเป็นไฉน? มุนีทำความรู้อย่างนี้แล้ว ย่อมพิจารณาสัญญาโดยความเป็น
ของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาหาร
เป็นของอื่น (เป็นของไม่มีอำนาจ) เป็นของขารุด เป็นเสนียด เป็นอุปาทว เป็นภัย เป็น
อุปสรรค เป็นของหวั่นไหว เป็นของแตกพัง ฯลฯ เป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ เป็นของดับไป เป็น
ของชวนให้แช่มชื่น เป็นอาทินพ เป็นนิสสรณะ นี้เรียกว่า ตีรณปริญา.

ปหานปริญาเป็นไฉน? มุนีพิจารณาอย่างนี้แล้ว ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป
ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งฉันทราคะในสัญญา. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกฤกษ
ทั้งหลาย ฉันทราคะ ในสัญญาใด ท่านทั้งหลายจงละฉันทราคะนั้นเสีย ฉันทราคะนั้นจักเป็นของ
อันท่านทั้งหลายละแล้ว มีมูลรากอันตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งคงตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี
ในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นในอนาคตเป็นธรรมดา ด้วยประการอย่างนี้. นี้เรียกว่า ปหาน-
* ปริญา.

คำว่า กำหนดรู้สัญญาแล้ว คือ กำหนดรู้สัญญาดด้วยปริญา ๓ นี้. คำว่า พึงข้าม
โอฆะได้ คือ พึงข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ล่วงเลย ก้าวล่วงกามโอฆะ ภวโอฆะ ทิฏฐิโอฆะ
อริชาโอฆะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กำหนดรู้สัญญาแล้ว พึงข้ามโอฆะได้.

[๖๗] คำว่า มุนีไม่เข้าไปติดในความยึดถือทั้งหลาย มีความว่า ความยึดถือ ได้แก่
ความยึดถือ ๒ อย่าง คือ ความยึดถือด้วยตัณหา ๑ ความยึดถือด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้เรียกว่า
ความยึดถือด้วยตัณหา ฯลฯ นี้เรียกว่าความยึดถือด้วยทิฏฐิ. คำว่า มุนี มีความว่า ญาณเรียกว่า
โมณะ ได้แก่ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ บุคคล
ประกอบด้วยญาณนั้น ชื่อว่ามุนี คือ ผู้ถึงญาณที่ชื่อว่า โมณะ. โมเนยยะ (ธรรมที่ทำให้เป็น
มุนี) มี ๓ อย่าง คือ โมเนยยธรรมทางกาย ๑ โมเนยยธรรมทางวาจา ๑ โมเนยยธรรมทางใจ ๑.

โมเนยยธรรมทางกายเป็นไฉน? การละกายทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย.
กายสุจริต ๓ อย่าง ญาณมีกายเป็นอารมณ์ กายปริญา มรรคอันสหระคด้วยปริญา การละ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
จันทรกะในกาย ความดับแห่งกายสังขาร ความบรรลุดุตถกถาณ ชื่อว่าโมเนยธรรมทางกาย .
นี่ชื่อว่าโมเนยธรรมทางกาย .

โมเนยธรรมทางวาจาเป็นไฉน? การละวจีทุจริต ๔ อย่าง ชื่อว่าโมเนยธรรมทางวาจา .
วจีทุจริต ๔ อย่าง ญาณมีวาจาเป็นอารมณ์ วาจาปริญา มรรคอันสหนครด้วยปริญา การละ
จันทรกะในวาจา ความดับแห่งวจีสังขาร ความบรรลุดุตถกถาณ ชื่อว่าโมเนยธรรมทางวาจา .
นี่ชื่อว่าโมเนยธรรมทางวาจา .

โมเนยธรรมทางใจเป็นไฉน? การละมโนทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมเนยธรรมทางใจ .
มโนทุจริต ๓ อย่าง ญาณมีจิตเป็นอารมณ์ จิตตปริญา มรรคอันสหนครด้วยปริญา การละ
จันทรกะในจิต ความดับแห่งจิตสังขาร การบรรลุดุตถกถาณเวทิตนโร ชื่อว่าโมเนยธรรมทางใจ .
นี่ชื่อว่าโมเนยธรรมทางใจ . สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บัณฑิตทั้งหลาย ได้กล่าวบุคคลผู้เป็นมุนีทางกาย เป็นมุนีทางวาจา
เป็นมุนีทางใจ หาสวะมิได้ว่า เป็นมุนี ผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมที่ทำให้
เป็นมุนี เป็นผู้ละกิเลสทั้งปวง . บัณฑิตทั้งหลาย ได้กล่าวบุคคลผู้เป็น
มุนีทางกาย เป็นมุนีทางวาจา เป็นมุนีทางใจ หาสวะมิได้ว่า เป็น
มุนี ผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมุนี ผู้มีบาปอันล้างเสียแล้ว .

ชนผู้ประกอบด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมุนี ๓ อย่างนี้ ชื่อว่ามุนี มุนีมี ๖ จำพวก คือ
อาคารมุนี อนาคตมุนี เสขมุนี อเสขมุนี ปัจเจกมุนี มุนิมุนี . อาคารมุนีเป็นไฉน? ชนเหล่า
ใด เป็นผู้ครองเรือน มีบพทือนิพพานอันเห็นแล้ว มีศาสนารู้แจ้งแล้ว ชนเหล่านั้น ชื่อว่า
อาคารมุนี . อนาคตมุนีเป็นไฉน? ชนเหล่าใดออกบวช มีบพทือนิพพานอันเห็นแล้ว มีศาสนา
อันรู้แจ้งแล้ว ชนเหล่านั้น ชื่อว่าอนาคตมุนี . พระเสขะ ๗ จำพวก ชื่อว่าเสขมุนี . พระอรหันต์
ทั้งหลายชื่อว่าอเสขมุนี . พระปัจเจกพุทธะทั้งหลาย ชื่อว่าปัจเจกมุนี . พระตถาคตอรหันตสัมมา
สัมพุทธเจ้า ชื่อว่ามุนิมุนี . สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บุคคล ไม่เป็นมุนีด้วยความเป็นผู้หนึ่ง แต่เป็นผู้เปล่า ไม่ใช่ผู้รู้
ส่วนบุคคลใด เป็นบัณฑิต ถือธรรมอันประเสริฐ ละเว้นบาปทั้งหลาย
เหมือนคนที่ถือเครื่องซึ่งตั้งอยู่ ฉะนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่าเป็นมุนี เรียก
ว่าเป็นมุนี โดยเหตุนี้ และบุคคลใด ย่อมรู้โลกทั้ง ๒ บุคคลนั้น
เรียกว่าเป็นมุนี โดยเหตุนี้ . บุคคลใดรู้ธรรมของอัสติบุรุษและธรรม
ของอัสติบุรุษ ในโลกทั้งปวง ทั้งภายในภายนอก ก้าวล่วงธรรมเป็น
เครื่องข้องและค้นหาเพียงดังว่าชาย ดำรงอยู่ เป็นผู้อันเทวดาและ
มนุษย์บูชา บุคคลนั้นชื่อว่ามุนี .

คำว่า ความติด ได้แก่ ความติด ๒ อย่าง คือ ความติดด้วยตัณหา ๑ ความติดด้วย
ทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี่ชื่อว่าความติดด้วยตัณหา ฯลฯ นี่ชื่อว่าความติดด้วยทิฏฐิ . มุนีละความติดด้วย
ตัณหา สละคืนความติดด้วยทิฏฐิ ย่อมไม่ติด คือ ไม่ติดพัน ไม่เข้าไปติด เป็นผู้ไม่ติด ไม่ติด
พัน ไม่เข้าไปติดแล้ว เป็นผู้ออก สละเสีย พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องแล้วในความยึดถือทั้งหลาย
เป็นผู้มีจิตกระทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีไม่เข้าไปติดในความยึดถือ
ทั้งหลาย .

[๖๘] คำว่า เป็นผู้ถอนลูกศรเสียแล้ว ไม่ประมาณ ประพุดิอยู่ มีความว่า ลูกศร
ได้แก่ลูกศร ๗ อย่าง คือ ลูกศรคือราคะ ลูกศรคือโทสะ ลูกศรคือโมหะ ลูกศรคือมานะ
ลูกศรคือทิฏฐิ ลูกศรคือความโศก ลูกศรคือความสงสัย . ลูกศรเหล่านี้ อันผู้ใดละได้แล้ว
ตัดขาดแล้ว สงบได้แล้ว ระวังได้แล้ว ทำให้ไม่ควรถูกเกิดขึ้น เผลอแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้น
เรียกว่า เป็นผู้ถอนลูกศรเสียแล้ว คือ ถอน ชัก ดึง จุด กระชาก สละ สำรอก ปลอ่ย
ละ สละคืน ลูกศรเสียแล้ว เป็นผู้หมดความอยาก ดับ เย็นแล้ว เสวยสุข มีตนคงพรหม
อยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ถอนลูกศรเสียแล้ว . คำว่า ประพุดิอยู่ คือ ประพุดิอยู่
เที่ยวอยู่ เป็นไป หมุนไป รักษา ดำเนินไป ให้ธัตถภาพดำเนินไป . คำว่า เป็นผู้ไม่ประมาณ
คือ เป็นผู้ทำด้วยความเอื้อเฟื้อ ทำติดต่อกัน ไม่หยุด มีความประพุดิไม่ย่อหย่อน ไม่ปลง
จันทะ ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย . ความไม่ประมาณ คือ ความพอใจ ความพยายาม
ความอุตสาหะ ความเป็นผู้ขยัน ความเป็นผู้ไม่ถอยกลับ ความเป็นผู้มีสติ มีสัมปชัญญะ
ความเพียรเป็นเครื่องให้กิเลสเร่าร้อน ความเพียรอันสูงสุด ความตั้งใจ ความประกอบเนื่องๆ
ความไม่ประมาณ ในกุศลธรรมนั้นว่า เราพึงยังศีลขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือพึง
อนุเคราะห์ให้ศีลขันธ์ที่บริบูรณ์ในที่นั้นๆ ด้วยปัญญา โดยอุบายอย่างไร ดังนี้ . ความไม่ประมาณ
คือ ความพอใจ ฯลฯ ในกุศลธรรมนั้นว่า เราพึงให้สมาธิขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือ
เราพึงอนุเคราะห์ให้สมาธิขันธ์ที่บริบูรณ์ในที่นั้นๆ ด้วยปัญญา โดยอุบายอย่างไร ดังนี้ . ความไม่
ประมาณ คือ ความพอใจ ฯลฯ ในกุศลธรรมนั้นว่า เราพึงให้ปัญญาขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้
บริบูรณ์ หรือพึงอนุเคราะห์ให้ปัญญาขันธ์ที่บริบูรณ์ในที่นั้นๆ ด้วยปัญญา โดยอุบายอย่างไร ดังนี้ .
ความไม่ประมาณ คือ ความพอใจ ฯลฯ ในกุศลธรรมนั้นว่า เราพึงให้วิมุตติขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์
ให้บริบูรณ์ หรือพึงอนุเคราะห์ให้วิมุตติขันธ์ที่บริบูรณ์ในที่นั้นๆ ด้วยปัญญา โดยอุบายอย่างไร ดังนี้ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ความไม่ประมาท คือ ความพอใจ ฯลฯ ในกุตลธรรมนั้นว่า เราพึงให้วิมุตติญาณทัสนชั้นที่
ไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือพึงอนุเคราะห์วิมุตติญาณทัสนชั้นที่บริบูรณ์ในที่นั้นๆ ด้วยปัญญาโดย
อุบายอย่างไร ดังนี้. ความไม่ประมาท คือ ความไม่พอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความ
เป็นผู้ขยัน ความเป็นผู้ไม่ถอยกลับ ความเป็นผู้มีสติ มีสัมปชัญญะ ความเพียรเป็นเครื่องให้
กิเลสเร้าร้อน ความเพียรอันสูงสุด ความตั้งใจ ความประกอบเนื่องๆ ความไม่ประมาท ใน
กุตลธรรมนั้นว่า เราพึงกำหนดรู้ทุกขที่ยัง ไม่กำหนดรู้ พึงละกิเลสทั้งหลายที่ยังละ ไม่ได้ พึง
เจริญมรรคที่ยัง ไม่เจริญ หรือพึงทำให้แจ้งซึ่งนิโรธที่ยังไม่ทำให้แจ้งแล้ว โดยอุบายอย่างไร ดังนี้
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ถอนลูกศรเสียแล้ว เป็นผู้ไม่ประมาทประพุดอยู่.

[๖๙] คำว่า ย่อมไม่หวังโลกนี้และโลกหน้า มีความว่า ย่อมไม่หวังโลกนี้ คือ
อัฐภาพของตน ไม่หวังโลกหน้า คือ อัฐภาพในปรโลก. ไม่หวังโลกนี้ คือ รูป เวทนา
สัญญา สังขาร และวิญญานของตน ไม่หวังโลกหน้า คือ รูป เวทนา สัญญา สังขารและ
วิญญานของผู้อื่น. ไม่หวังโลกนี้ คือ อายุตนะภายใน ๖ ไม่หวังโลกหน้า คือ อายุตนะ
ภายนอก ๖. ไม่หวังโลกนี้ คือ มนุษยโลก ไม่หวังโลกหน้า คือ เทวโลก ไม่หวังโลกนี้
คือ กามธาตุ ไม่หวังโลกหน้า คือ รูปธาตุ อรูปธาตุ. ไม่หวังโลกนี้ คือ กามธาตุ รูปธาตุ
ไม่หวังโลกหน้าคืออรูปธาตุ. ไม่หวัง ไม่อยากได้ ไม่ยินดี ไม่ปรารถนา ไม่รักใคร่ ไม่พอใจ
ซึ่งคติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร หรือวิญญะต่อไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่หวัง
โลกนี้และโลกหน้า. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

มุนีกำหนดรู้สัญญาแล้ว ไม่เข้าไปติดในความยึดถือทั้งหลาย พึงข้าม
โอฆะได้ เป็นผู้ถอนลูกศรเสียแล้ว ไม่ประมาทประพุดอยู่ ย่อมไม่
หวังโลกนี้ และโลกหน้า ดังนี้.

จบ กุหังกุสสตตนิเทศที่ ๒.

ทฎฐัญญกสสตตนิเทศที่ ๓

ว่าด้วยเตียรถียกับมุนี

[๗๐] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เตียรถียบางพวกมีใจชั่ว ย่อมติเตียนโดยแท้ แม้ชนเหล่าอื่นเข้าใจว่า
จริง กิตติเตียนตาม แต่มุนีย่อมไม่เข้าถึงวาทะติเตียนที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะ
เหตุนั้น กิเลสเครื่องตรึงจิต จึงมิได้มีแกมมุนีในที่ใดๆ.

[๗๑] คำว่า เตียรถียบางพวกมีใจชั่ว ย่อมติเตียนโดยแท้ มีความว่า เตียรถียเหล่านั้น
มีหัวใจชั่ว คือ มีใจอันโทษประทุษร้าย มีใจผิด มีใจผิดเฉพาะ มีใจอันโทษะมากกระทบ มีใจ
อันโทษะมากกระทบเฉพาะ มีใจอาฆาต มีใจอาฆาตเฉพาะแล้ว ย่อมติเตียน คือ เข้าไปติเตียน
พระผู้มีพระภาค และภิกษุสงฆ์ ด้วยคำไม่จริง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เตียรถียบางพวกมีใจชั่ว
ย่อมติเตียนโดยแท้.

[๗๒] คำว่า แม้ชนเหล่าอื่นเข้าใจว่าจริง กิตติเตียนตาม มีความว่า ชนเหล่าใด
เชื่อถือ กำหนดอยู่ น้อมใจเชื่อต่อเตียรถียเหล่านั้น เข้าใจว่าจริง มีความสำคัญว่าจริง เข้าใจ
ว่าแท้ มีความสำคัญว่าแท้ เข้าใจว่าแน่ มีความสำคัญว่าแน่ เข้าใจว่าเป็นจริง มีความสำคัญ
ว่าเป็นจริง เข้าใจว่าไม่วิปริต มีความสำคัญว่าไม่วิปริต ชนเหล่านั้นกิตติเตียน คือเข้าไปติเตียน
พระผู้มีพระภาค และภิกษุสงฆ์ด้วยคำไม่จริง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม้ชนเหล่าอื่นเข้าใจว่า
จริง กิตติเตียนตาม.

[๗๓] คำว่า แต่มุนีย่อมไม่เข้าถึงวาทะติเตียนที่เกิดขึ้นแล้ว มีความว่า วาะนั้นเป็น
วาทะเกิดแล้ว เป็นวาทะเกิดพร้อม เกิดแล้ว เกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้ว คือ
เสียงประกาศแต่บุคคลอื่น คำดำ คำเข้าไปติเตียนพระผู้มีพระภาค และภิกษุสงฆ์ ด้วยคำอัน
ไม่จริง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วาทะติเตียนที่เกิดขึ้นแล้ว. คำว่า มุนี ในคำว่า มุนีย่อมไม่เข้าถึง
มีความว่า ญาณเรียกว่าโมณะ ได้แก่ ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้น
ธรรม ความเห็นชอบ บุคคลประกอบด้วยญาณนั้น ชื่อว่ามุนี คือผู้ถึงญาณที่ชื่อว่าโมณะ ฯลฯ
บุคคลได้รู้ธรรมของสัตบุรุษและธรรมของสัตบุรุษในโลกทั้งปวง ทั้งภายในภายนอก ก้าวล่วง
ธรรมเป็นเครื่องข้องและตัดหาเพียงดังว่าชาย ดำรงอยู่ เป็นผู้อันเทวดา และมนุษย์บูชาแล้ว
บุคคลนั้นชื่อว่ามุนี. บุคคลใดจะเข้าถึงวาทะติเตียน บุคคลนั้น ย่อมเข้าถึงวาทะติเตียนด้วยเหตุ
๒ ประการ คือ เป็นผู้กระทำ ย่อมเข้าถึงวาทะ ติเตียนด้วยความเป็นผู้กระทำ (ผู้กล่าวหา) ๑
เป็นผู้ถูกเขาว่า เขาติเตียน ย่อมโกรธ ชัดเคือง โต้ตอบ ทำความโกรธ ความเคือง ความขัง
ให้ปรากฏว่าเราไม่เป็นผู้กระทำ ๑. บุคคลใดจะเข้าถึงวาทะติเตียน บุคคลนั้นย่อมเข้าถึงวาทะ
ติเตียนด้วยเหตุ ๒ ประการนี้. มุนีไม่เข้าถึงวาทะติเตียนด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ เป็นผู้ไม่
กระทำ ย่อมไม่เข้าถึงวาทะติเตียนด้วยความเป็นผู้ไม่กระทำ ๑ เป็นผู้ถูกเขาว่า เขาติเตียน ย่อม
ไม่โกรธ ไม่เคือง ไม่โต้ตอบ ไม่ทำความโกรธ ความเคือง ความขังให้ปรากฏว่าเราไม่เป็นผู้
กระทำ ๑. มุนีย่อมไม่เข้าถึง ไม่เข้าไปถึง ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่นวาทะติเตียนด้วยเหตุ ๒
ประการนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แต่มุนีย่อมไม่เข้าถึงวาทะติเตียนที่เกิดขึ้นแล้ว.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

ว่าด้วยกิเลสเครื่องตรึงจิต ๓

[๗๔] คำว่า เพราะเหตุ นั้น กิเลสเครื่องตรึงจิตจึงมิได้มีแก่นในที่ไหนๆ มีความว่า คำว่า เพราะเหตุ นั้น คือ เพราะเหตุ นั้น เพราะการณ นั้น เพราะเหตุ นั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น ความเป็นผู้มีจิตอันโสมนัสมากกระทบกิตติ ความเป็นผู้มีกิเลสเครื่องตรึงจิตเกิดขึ้นกิตติ ย่อมไม่มีแก่นนี้ . กิเลสเครื่องตรึงจิต ๕ อย่างกิตติ กิเลสเครื่องตรึงจิต ๓ อย่าง คือ รากะ โสกะ โมหะ กิตติ ย่อมไม่มี คือ ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ กิเลสอื่นๆ เป็นกิเลสอันมุนีละเสียแล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระบุแล้ว ทำให้ไม่ควรถูกตรึงได้ เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ . คำว่า ในที่ไหนๆ คือ ในที่ไหนๆ ในที่ใดที่หนึ่งทุกๆ แห่งในภายใน ในภายนอก หรือทั้งภายในทั้งภายนอก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะฉะนั้น กิเลสเครื่องตรึงจิต จึงมิได้มีแก่นในที่ไหนๆ . เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เตยรถียบางพวกมีใจชั่ว ย่อมติเตียนโดยแท้ แม้ชนเหล่าอื่นเข้าใจว่าจริง กิตติเตียนตาม แต่มนีย่อมไม่เข้าถึงวาทะติเตียนที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะเหตุ นั้น กิเลสเครื่องตรึงจิต จึงมิได้มีแก่นในที่ไหนๆ .

[๗๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บุคคลผู้ไปตามความพอใจ ตั้งมั่นแล้วในความชอบใจ พึงล่วงทิฐิของตน ได้อย่างไรเล่า แต่บุคคลเมื่อกระทำให้เต็มด้วยตนเอง ร้อย่างใด ก็พึงกล่าวอย่างนั้น .

ว่าด้วยทิฐิ

[๗๖] คำว่า พึงล่วงทิฐิของตน ได้อย่างไรเล่า มีความว่า เตยรถียเหล่าใด มีทิฐิอย่างนี้ มีความพอใจ ความชอบใจ ลัทธิ อริยาตัย ความประสงค์อย่างนี้ว่า พวกเราฆานางปริพาชกเชื่อสนธิเสียแล้ว ประกาศโทษของพวกสมณศากยบุตรแล้ว จักนำคินมาซึ่งลาภยศสักการะสัมมานะนั้น โดยอุบายอย่างนี้ เตยรถียเหล่านั้น ไม่อาจล่วงทิฐิ ความพอใจ ความชอบใจ ลัทธิ อริยาตัย ความประสงค์ของตนได้ . โดยที่แท้ ความเสื่อมยศนั้นแหละ ก็กลับย้อนมาถึงพวกเตยรถียนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลพึงล่วงทิฐิของตน ได้อย่างไรเล่า แม้ด้วยประการอย่างนี้ . อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดมีวาทะอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า บุคคลนั้นพึงล่วง ก้าวล่วง ก้าวล่วงด้วยดี ล่วงเลยทิฐิ ความพอใจ ความชอบใจ ลัทธิ อริยาตัย ความประสงค์ของตน ได้อย่างไร . ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุอะไร . เพราะเหตุว่า ทิฐินั้นอันบุคคลนั้นสมมทาน ถือเอา ยึดถือ ถือมั่น ตัดใจ น้อมใจ ให้บริบูรณ์อย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลพึงล่วงทิฐิของตน ได้อย่างไรเล่า แม้ด้วยประการอย่างนี้ . บุคคลใดมีวาทะอย่างนี้ว่า โลกไม่เที่ยง . . . โลกมีที่สุด . . . โลกไม่มีที่สุด . . . ชีพก็อันนั้นสรีระก็อันนั้น . . . ชีพเป็นอื่นสรีระก็เป็นอื่น . . . สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีก . . . สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมไม่เป็นอีก สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็มี ย่อมไม่เป็นอีกก็มี . . . สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หาไม่ได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า บุคคลนั้นพึงล่วง ก้าวล่วง ก้าวล่วงด้วยดี ล่วงเลยทิฐิ ความพอใจ ความชอบใจ ลัทธิ อริยาตัย ความประสงค์ของตน ได้อย่างไร . ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุอะไร . เพราะเหตุว่า ทิฐินั้นอันบุคคลนั้นสมมทาน ถือเอา ยึดถือ ถือมั่น ตัดใจ น้อมใจ ให้บริบูรณ์อย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลพึงล่วงทิฐิของตน ได้อย่างไรเล่า แม้ด้วยประการอย่างนี้ .

[๗๗] คำว่า บุคคลผู้ไปตามความพอใจ ตั้งมั่นแล้วในความชอบใจ มีความว่า ผู้ไปตามความพอใจ คือ บุคคลนั้น ย่อมไป ออกไป ลอยไป เคลื่อนไป ตามทิฐิ ความพอใจ ความชอบใจ ลัทธิของตน เหมือนบุคคล ย่อมไป ออกไป เลื่อนไป เคลื่อนไป ด้วยยานช้าง ยานรถ ยานม้า ยานโค ยานแพะ ยานแกะ ยานอูฐ ยานลา ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไปตามความพอใจ . คำว่า น้อมใจไป ในทิฐิ ความพอใจ ความชอบใจ ลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้ไปตามความพอใจ ตั้งมั่นแล้วในความชอบใจ .

[๗๘] คำว่า บุคคลเมื่อกระทำให้เต็มด้วยตนเอง มีความว่า บุคคลกระทำให้เต็ม ให้บริบูรณ์ ไม่บกพร่อง ให้เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม บวร คือ ยังกิฐินั้นให้ เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะด้วยตนเองว่า พระศาสดานี้เป็นพระสัพพัญญู พระธรรมนี้อันพระศาสดาตรัสดีแล้ว คณะสงฆ์นี้ปฏิบัติดีแล้ว ทิฐินี้เจริญ ปฏิปทานี้อันพระศาสดาทรงบัญญัติดีแล้ว มรรคนี้เป็นเครื่องนำออก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลเมื่อกระทำให้เต็มด้วยตนเอง .

[๗๙] คำว่า ร้อย่างใดก็พึงกล่าวอย่างนั้น มีความว่า บุคคลร้อย่างใดก็พึงกล่าว บอก พูด แสดง แกล้งอย่างนั้น . คือ ร้อย่างใดว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ก็พึงกล่าว บอก พูด แสดง แกล้งอย่างนั้น . ร้อย่างใดว่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หาไม่ได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ก็พึงกล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง อย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ร้อย่างใดก็พึงกล่าวอย่างนั้น . เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
บุคคลผู้ไปตามความพอใจ ตั้งมั่นแล้วในความชอบใจ ฟังลาง์ทฎฐิ
ของตนได้อย่างไรเล่า แต่บุคคลเมื่อกระทำให้เต็มด้วยตนเอง รืออย่างใด
ก็ฟังกล่าวอย่างนั้น .

[๔๐] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
ชนใดไม่มีใครถาม ย่อมบอกศีลและวัตรของตนแก่ชนเหล่าอื่น ผู้ฉลาด
ทั้งหลายกล่าวชนนั้นว่า ไม่มีอริยธรรม อนึ่ง ชนใดย่อมบอกตนเอง
ผู้ฉลาดทั้งหลายก็กล่าวชนนั้นว่า ไม่มีอริยธรรม .

[๔๑] คำว่า ชนใด . . . ย่อมบอกศีลและวัตรของตน มีความว่า คำว่า ใด คือชนใด
ประกอบอย่างใด ชนใดอย่างใด มีประการอย่างใดถึงฐานะใด ประกอบด้วยธรรมใด เป็นกษัตริย์
เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นคฤหิस्त เป็นบรรพชิต เป็นเทวดา หรือเป็นมนุษย์ .
คำว่า ศีลและวัตร มีความว่า บางแห่งเป็นศีลและเป็นวัตร บางแห่งเป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล .

ว่าด้วยศีลและวัตร

เป็นศีลและเป็นวัตรเป็นไหน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มืศีล สำรวมด้วยความ
สำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจรอยู่ เป็นผู้เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณ
น้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ความสำรวม ความระวัง ความไม่ก้าวล่วง ใน
สิกขาบททั้งหลายนั้น นี้เป็นศีล . ความสมาทานชื่อว่าปวัตร . เพราะอรรถว่าสำรวม จึงชื่อว่าศีล
เพราะอรรถว่า สมาทานจึงชื่อว่าวัตร นี้เรียกว่าเป็นศีลและเป็นวัตร .

เป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีลเป็นไหน? รุดงค์ (องค์ของภิกษุผู้กำจัดกิเลส) ๘ คือ อาริยญี-
* กังคธรุดงค์ ปิณฑปาติกังคธรุดงค์ ปิงสุลลิกังคธรุดงค์ เตจวิริกังคธรุดงค์ สปัตทานจาริกังคธรุดงค์
ขลุปีจกัตติกังคธรุดงค์ เนสัชชีกังคธรุดงค์ ยถาสันถติกังคธรุดงค์ นี้เรียกว่าเป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล .
แม้การสมาทานความเพียร ก็เรียกว่าเป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล กล่าวคือพระมหาสัตว์ทรงประกอบตั้ง
พระทัยว่า จงเหลืออยู่แต่หนึ่งเอ็นและกระดูกก็ตามที่ เนื้อและเลือดในสรีระจงเหือดแห้งไปเกิด
อิฐผลได้อันจะพึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรงของบรุษ ด้วยกำลังของบรุษ ด้วยความเพียรของบรุษ ด้วย
ความบากบั่นของบรุษ การไม่บรรลุผลนั้นแล้ว หยดความเพียรจักไม่มี ดังนี้ แม้การสมาทาน
ความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล . พระมหาสัตว์ทรงประกอบตั้งพระทัยว่า
จิตของเราจักยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะ ไม่ถ้อมมันเพียงใด เราจักไม่ทำลายบัลลังก์
(ความนั่งเนื่องด้วยขาที่คู่เข้าโดยรอบ) นี้เพียงนั้น แม้การสมาทานความเพียร เห็นปานนี้ ก็
เรียกว่าเป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล . ภิกษุประกอบตั้งจิตว่า

เมื่อลูกรคือดัดหน้าอันเรายังถอนไม่ได้แล้ว เราจักไม่กิน ไม่ดื่ม ไม่ออก

จากริหาร ทั้งจักไม่เอนข้าง ดังนี้

แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล . ภิกษุประกอบตั้ง
จิตว่า จิตของเราจักยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะ ไม่ถ้อมมัน เพียงใด เราจักไม่ลุก
ขึ้นจากอาสนะนี้เพียงนั้น . . . จักไม่ลงจากที่จงกรม . . . จักไม่ออกจากริหาร . . . จักไม่ออกจากเรือน
มิหลังคาแถบเดียว . . . จักไม่ออกจากปราสาท . . . จักไม่ออกจากเรือนโถ้น . . . จักไม่ออกจากถ้ำ . . .
จักไม่ออกจากถ้ำภูเขา . . . จักไม่ออกจากกุฏิ . . . จักไม่ออกจากเรือนยอด . . . จักไม่ออกจากป้อม . . .
จักไม่ออกจากโรงกลม . . . จักไม่ออกจากเรือนที่มีเครื่องกั้น . . . จักไม่ออกจากศาลาที่บ่ารุง . . . จัก
ไม่ออกจากมณฑป . . . จักไม่ออกจากโคนต้นไม้ เพียงนั้น ดังนี้ แม้การสมาทานความเพียรเห็น
ปานนี้ ก็เรียกว่า เป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล . ภิกษุประกอบตั้งจิตว่า ในเช้าวันนี้แหละ เราจักนำมา
นำมาด้วยดี บรรล ถูกต้อง ทำให้แจ้ง ซึ่งอริยธรรม ดังนี้ แม้การสมาทานความเพียรเห็น
ปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล . ภิกษุประกอบตั้งจิตว่า ในเที่ยงวันนี้แหละ . . . ในเย็นนี้
แหละ . . . ในกาลก่อนกัตนี้แหละ . . . ในกาลภายหลังกัตนี้แหละ . . . ในยามต้นนี้แหละ . . . ใน
ยามกลางนี้แหละ . . . ในยามหลังนี้แหละ . . . ในข้างแรมนี้แหละ . . . ในข้างขึ้นนี้แหละ . . . ใน
ฤดูฝนนี้แหละ . . . ในฤดูหนาวนี้แหละ . . . ในฤดูร้อนนี้แหละ . . . ในตอนวัยต้นนี้แหละ . . . ใน
ตอนวัยกลางนี้แหละ . . . ในตอนวัยหลังนี้แหละ เราจักนำมา นำมาด้วยดี บรรล ถูกต้อง ทำให้
แจ้ง ซึ่งอริยธรรม ดังนี้ แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล .
คำว่า ชน คือ สัตว์ นระ มานพ บรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนใด . . . ย่อมบอกศีลและวัตรของตน .

[๔๒] คำว่า ไม่มีใครถาม ย่อมบอก . . . แกชนเหล่าอื่น มีความว่า ชนเหล่าอื่น คือ
กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหิस्त บรรพชิต เทวดา มนุษย์ . คำว่าไม่มีใครถาม คือ
อันใครๆ ไม่ถาม ไม่ไต่ถาม ไม่ขอร้อง ไม่เชิญ ไม่เชื่อเชิญ . คำว่า ย่อมบอก คือ ย่อม
อวดอ้างศีลบ้าง วัตรบ้าง ศีลและวัตรบ้างของตน . (อธิบายว่า) ย่อมอวดอ้าง บอก พูด
แสดง แกล้งว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยศีลและ
วัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยชาติบ้าง ถึงพร้อมด้วยโคตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นบุตรแห่งสกุลบ้าง
ถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้มีรูปร่างงามบ้าง ถึงพร้อมด้วยทรัพย์บ้าง ถึงพร้อมด้วยการเชื่อเชิญบ้าง
ถึงพร้อมด้วยหน้าที่การงานบ้าง ถึงพร้อมด้วยหลักแหล่งศิลปศาสตร์บ้าง ถึงพร้อมด้วยวิทยฐานะ
บ้าง ถึงพร้อมด้วยการศึกษาบ้าง ถึงพร้อมด้วยปฏิภาณบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
บ้าง ออกบวชจากสกุลสูงบ้าง ออกบวชจากสกุลใหญ่บ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมาก
บ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติใหญ่บ้าง เป็นผู้มิเชื่อเสียมียศกว่าพวกคฤหัสถ์และบรรพชิต
บ้าง เป็นผู้ได้จิ๋ว บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริวารบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระ
สูตรบ้าง เป็นผู้ทรงพระวินัยบ้าง เป็นธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้ถืออุปัชฌาย์เป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือ
บิณฑบาตเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือทรวงผ้าบังสกุลเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือทรวง ไตรจีวรเป็นวัตรบ้าง
เป็นผู้ถือเทียวบิณฑบาต ไปตามลำดับตรอกเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือไม้จันักัดหนหลังเป็นวัตรบ้าง
เป็นผู้ถือการนั่งเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถืออยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ได้
ปฐมฌานบ้าง เป็นผู้ได้ทุติยฌานบ้าง เป็นผู้ได้ตติยฌานบ้าง เป็นผู้ได้จตุตถฌานบ้าง เป็น
ผู้ได้อากาสาณูจายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้วิญญูณูจายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้อากิญ-
ยัญญายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าไม่มี
ใครถาม ย่อมบอก . . . แก่ชนเหล่าอื่น .

[๘๓] คำว่า ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวชนนั้นว่าไม่มีอริยธรรม มีความว่าฉลาดในอายตนะ
ฉลาดในปฏิจกสมุปบาท ฉลาดในสติปัฏฐาน ฉลาดในสัมมปธาน ฉลาดในอิทธิบาท ฉลาด
ในอินทรีย์ ฉลาดในพละ ฉลาดในโพชฌงค์ ฉลาดในมรรค ฉลาดในผล ฉลาดในนิพพาน ผู้
ฉลาดเหล่านั้นกล่าว บอก พูด แสดง แกล้งอย่างนี้ว่า ธรรมนั้นของพวกอนารยชน ธรรมนั้น
ไม่ใช่ของพวกอริยชน ธรรมนั้นของพวกคนพาล ธรรมนั้นไม่ใช่ของพวกบัณฑิต ธรรมนั้นของ
พวกอัสติบุตร ธรรมนั้นไม่ใช่ของพวกสัตบุตร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวชนนั้น
ว่าไม่มีอริยธรรม .

[๘๔] คำว่า ชนใดย่อมบอกตนเอง มีความว่า อัตตาเรียกว่าตน . คำว่า ย่อมบอกเอง
คือ ย่อมอวดอ้างซึ่งตนเอง คือ ย่อมอวดอ้าง บอก พูด แสดง แกล้งว่า ข้าพเจ้าเป็น
ผู้ถึงพร้อมด้วยศีลบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยศีลและวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยชาติบ้าง
ถึงพร้อมด้วยโคตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นบุตรแห่งสกุลบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้มีรูป
งามบ้าง ถึงพร้อมด้วยทรัพย์บ้าง ถึงพร้อมด้วยการเชื่อเชิญบ้าง ถึงพร้อมด้วยหน้าที่การงานบ้าง
ถึงพร้อมด้วยหลักแหล่งแห่งศิลปศาสตร์บ้าง ถึงพร้อมด้วยวิทย์ฐานะบ้าง ถึงพร้อมด้วยการศึกษา
บ้าง ถึงพร้อมด้วยปฏิภาณบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ออกบวชจากสกุลสูงบ้าง
ออกบวชจากสกุลใหญ่บ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมากบ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภค
สมบัติใหญ่บ้าง เป็นผู้มิเชื่อเสียมียศกว่าพวกคฤหัสถ์และบรรพชิตบ้าง เป็นผู้ได้จิ๋ว บิณฑบาต
เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวารบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระสูตรบ้าง เป็นผู้ทรงพระวินัยบ้าง
เป็นธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้ถืออุปัชฌาย์เป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือทรวง
ผ้าบังสกุลเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือทรวงไตรจีวรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือเทียวบิณฑบาตไปตามลำดับ
ตรอกเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือไม้จันักัดหนหลังเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือการนั่งเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้
ถืออยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ได้ปฐมฌานบ้าง เป็นผู้ได้ทุติยฌานบ้าง
เป็นผู้ได้ตติยฌานบ้าง เป็นผู้ได้จตุตถฌานบ้าง เป็นผู้ได้อากาสาณูจายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้
วิญญูณูจายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้อากิญยัญญายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้เนวสัญญานา-
สัญญายตนสมาบัติบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนใดย่อมบอกตนเอง . เพราะเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคจึงตรัสว่า

ชนใดไม่มีใครถาม ย่อมบอกศีลและวัตรของตนแก่ชนเหล่าอื่น ผู้ฉลาด
ทั้งหลายกล่าวชนนั้นว่าไม่มีอริยธรรม อนึ่ง ชนใดย่อมบอกตนเอง ผู้
ฉลาดทั้งหลายก็กล่าวชนนั้นว่าไม่มีอริยธรรม .

[๘๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

แต่ว่าภิกษุผู้สงบ ดับกิเลสในตนแล้ว ไม่อวดในศีลทั้งหลายว่าเราเป็น
ดังนี้ ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวภิกษุนั้นว่ามีอริยธรรม อนึ่ง กิเลสเป็นเหตุ
พูนขึ้นมิได้มีแก่ภิกษุใด ในที่ใดหน้ ในโลก ผู้ฉลาดทั้งหลายก็กล่าว
ภิกษุนั้นว่ามีอริยธรรม .

ผู้ได้ชื่อว่าภิกษุ

[๘๖] คำว่า แต่ว่าภิกษุผู้สงบ ดับกิเลสในตนแล้ว มีความว่า ชื่อว่าผู้สงบ เพราะ
เป็นผู้สงบ คือระงับ เข้าไประงับ เฝ้า ดับ ปราศจาก ความสงบระงับ ความกำหนด
ความขัดเคือง ความหลง ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดีเสมอ ความริษยา
ความตระหนี่ ความกลัว ความอื้อวอด ความกระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น
ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อน
ทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อภิสังขารคือ อุกคัลกรรมทั้งปวง จึงชื่อว่าเป็นผู้สงบ เข้าไป
สงบ ดับ สงบระงับแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าผู้สงบ . คำว่า ภิกษุ มีความว่า เพราะเป็นผู้
ทำลายธรรม ๓ ประการ จึงชื่อว่าภิกษุ คือ ทำลายสักกายทิฎฐิ วิจิกิจฉา สัมภพพรามาส
ราคะ โทสะ โมหะและมานะ . ภิกษุนั้นทำลายแล้วซึ่งอกุศลธรรมอันลามก อันเป็นปัจจัยแห่ง
ความมืดมอม ให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งชาติ
ชรา และมรณะต่อไป .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ดูกรสภิกษะ ผู้ใดควรแก่การชมเชยเหล่านี้ว่าถึงปรินิพพานแล้ว ด้วย
ธรรมเป็นหนทางอันตนให้เจริญ ข้ามความสงสัยเสียแล้ว ละแล้วซึ่ง
ความเสื่อมและความเจริญ อยู่จบแล้วและเป็นผู้มีภพใหม่สิ้นแล้ว ผู้
นั้นชื่อว่าภิกษุ .

อนึ่ง ผู้สงบ ชื่อว่าภิกษุ .

คำว่า ผู้ดับกิเลสในตนแล้ว มีความว่า เพราะเป็นผู้ดับความกำหนัด ความขัดเคือง
ความหลง ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่
ความลวง ความโอ้อวด ความกระต้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา
ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทวาริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง
ความเดือดร้อนทั้งปวง อภิสังขารคืออกุศลธรรมทั้งปวง จึงชื่อว่า ผู้ดับกิเลสในตนแล้ว เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า แต่ภิกษุผู้สงบแล้ว ดับกิเลสในตนแล้ว .

[๘๓] คำว่า ไม่อวดในศีลทั้งหลายว่าเราเป็นดังนี้ มีความว่า ศัพท์ว่า อิติหิ (เรา
เป็นดังนี้) นั้น เป็นศัพท์ตอบท กี่ยวข้องแห่งบท บริบูรณ์แห่งบท เป็นที่ประชุมอักษร เป็น
ความสละสลวยแห่งพยัญชนะ ศัพท์ว่า อิติหิ นั้น เป็นไปตามลำดับบท . คำว่าไม่อวดในศีล
ทั้งหลาย มีความว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นผู้อวด เป็นผู้โอ้อวด คือยอมอวด ย่อม
โอ้อวดว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยศีลและวัตร
บ้าง ถึงพร้อมด้วยชาติบ้าง ถึงพร้อมด้วยโคตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นบุตรแห่งสกุลบ้าง
ถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้มีรูปงามบ้าง ฯลฯ เป็นผู้ได้เนาสัญญานาสัญญาตนสมาบัตถ้าง . ภิกษุนี้
ยอมไม่อวด ไม่โอ้อวดอย่างนั้น คือ เป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่
เกี่ยวข้องกับอวดอวด เป็นผู้มีจิตกระทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ไม่อวดในศีลทั้งหลายว่าเราเป็นดังนี้ .

ว่าด้วยผู้มีอริยธรรม

[๘๔] คำว่า ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวภิกษุนั้นว่ามีอริยธรรม มีความว่า ผู้ฉลาด ได้แก่
ผู้ฉลาดเหล่าใดเหล่าหนึ่ง คือ ผู้ฉลาดในชั้นนรี ฉลาดในธาตุ ฉลาดในอายตนะ ฉลาดใน
ปฏิจกสมุปบาท ฉลาดในสติปัญญา ฉลาดในสัมมปปธาน ฉลาดในอิทธิบาท ฉลาดในอินทรีย์
ฉลาดในพละ ฉลาดในโพชฌงค์ ฉลาดในมรรค ฉลาดในผล ฉลาดในนิพพาน ผู้ฉลาดเหล่านั้น
ย่อมกล่าว คือกล่าวบอก พูด แสดง แกล้งอย่างนี้ว่า ธรรมนั้นของพวกอารยชน ธรรมนั้น
มีไชของพวกอนารยชน ธรรมนั้นของบัณฑิต ธรรมนั้นมีไชของคณพาล ธรรมนั้นของพวก
สัตบุรุษ ธรรมนั้นมีไชของพวกอสัตบุรุษ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวภิกษุนั้น
ว่ามีอริยธรรม .

[๘๕] คำว่า กิเลสเป็นเหตุพຸขึ้นมิได้มีแก่ภิกษุใด ในที่ใดๆ ในโลก มีความว่า
ภิกษุใด คือ พระอรหันต์ผู้มีอาสวะสิ้นไปแล้ว . คำว่า กิเลสเป็นเหตุพຸขึ้น คือ กิเลสเป็น
เหตุพຸขึ้น ๓ ประการ คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส และกรรม . กิเลสเป็น
เหตุพຸขึ้นเหล่านี้ มิได้มี คือไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ เป็นธรรมชาติอันภิกษุนั้นละ
เสียแล้ว ตัดขาด สงบ ระงับ ทำให้ไม่ทำให้เกิดขึ้นได้ เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ . คำว่า
ไปที่ใดๆ คือ ในที่ใดๆ ในที่ใดที่หนึ่ง ทุกๆ แห่ง ในภายใน ในภายนอก หรือทั้ง
ภายในทั้งภายนอก . คำว่า ในโลก คือในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ชั้นนรีโลก ธาตูลอก
อายตนะโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสเป็นเหตุพຸขึ้นมิได้มีแก่ภิกษุใด ในที่ใดๆ ในโลก .
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

แต่ภิกษุผู้สงบ ดับกิเลสในตนแล้ว ไม่อวดในศีลทั้งหลายว่า เราเป็น
ดังนี้ ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวภิกษุนั้นว่า มีอริยธรรม อนึ่ง กิเลสเป็น
เหตุพຸขึ้นมิได้มีแก่ภิกษุใด ในที่ใดๆ ในโลก ผู้ฉลาดทั้งหลายก็กล่าว
ภิกษุนั้นว่ามีอริยธรรม .

ว่าด้วยทิฏฐิธรรม

[๘๖] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ทิฏฐิธรรมทั้งหลาย ของเจ้าทิฏฐิใด เป็นธรรมที่บุคคลนั้น กำหนด
แล้ว ที่ปัจจัยปรุงแต่งกระทำไว้ในเบื้องหน้า ไม่ชาวสะอาด มีอยู่และ
บุคคลนั้นเป็นผู้อาศัยอันสงสที่เห็นอยู่ ในตนและอาศัยสันตติที่กำเริบที่
อาศัยกันเกิดขึ้น เขาพึงยกตนหรือชมผู้อื่น .

[๘๗] คำว่า ทิฏฐิธรรมทั้งหลาย ของเจ้าทิฏฐิใด เป็นธรรมที่บุคคลนั้น กำหนดแล้ว
ที่ปัจจัยปรุงแต่ง มีความว่า คำว่า กำหนด ได้แก่ความกำหนด ๒ อย่าง คือความกำหนดด้วย
ตณหา ๑ ความกำหนดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความ
กำหนดด้วยทิฏฐิ . คำว่า ที่ปัจจัยปรุงแต่ง คือ อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว ปรุงแต่งวิเศษแล้ว ปรุง
แต่งเฉพาะแล้ว ให้ตั้งลงพร้อมแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่ปัจจัยปรุงแต่ง อีกอย่างหนึ่ง คำว่า
ที่ปัจจัยปรุงแต่ง ได้แก่ที่ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว เป็นธรรมอาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ไป มีความเสื่อมไป มีความสáros มีความดับเป็นธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่ปัจจัย
ปรุงแต่ง. คำว่า ใด คือ แห่งเจ้าทิฏฐิ ทิฏฐิ ๖๒ ประการ เรียกว่า ทิฏฐิธรรม เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ทิฏฐิธรรมทั้งหลาย ของเจ้าทิฏฐิใด เป็นธรรมที่บุคคลนั้นกำหนดแล้ว ที่ปัจจัยปรุง
แต่ง.

[๙๒] คำว่า กระทำไว้ในเบื้องหน้า ไม่ชาวสะอาด มียุ มีความว่า คำว่า กระทำ
ไว้ในเบื้องหน้า ได้แก่การกระทำไว้ในเบื้องหน้าสองอย่างคือ การกระทำไว้ในเบื้องหน้าด้วย
ตัณหา ๑ การกระทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าการกระทำไว้ในเบื้องหน้าด้วย
ตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าการกระทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิ. บุคคลนั้น ไม่ละการกระทำไว้ใน
เบื้องหน้าด้วยตัณหา ไม่ละการกระทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิ เพราะเป็นผู้ไม่ละการกระทำ
ไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา เพราะเป็นผู้ไม่ละการกระทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิ บุคคล
นั้นชื่อว่า เทียวทำตัณหาบ้าง ทิฏฐิบ้าง ไว้ในเบื้องหน้า คือ ชื่อว่าเป็นผู้มีตัณหาเป็นธงชัย
มีตัณหาเป็นธงยอด มีตัณหาเป็นใหญ่ มีทิฏฐิเป็นธงชัย มีทิฏฐิเป็นธงยอด มีทิฏฐิเป็นใหญ่
เป็นผู้อื่นตัณหาบ้าง ทิฏฐิบ้างแวดล้อมเทียว ไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กระทำไว้ในเบื้องหน้า.
คำว่า มียุ คือ ย่อมมี ย่อมปรากฏ ย่อมเข้าไปได้. คำว่า ไม่ชาวสะอาด คือ ไม่ชาวสะอาด
ไม่ผ่องแผ้ว ไม่บริสุทธิ์ คือ เศร้าหมอง มัวหมอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กระทำไว้ในเบื้องหน้า
ไม่ชาวสะอาด มียุ.

[๙๓] คำว่า อาณิสสที่เห็นอยู่ในตน มีความว่า ศัพท์ว่า ยทตฺตนิ ตัดบทเป็น
ย อตฺตนิ. ทิฏฐิเรียกว่า ตน. บุคคลนั้น ย่อมเห็นอาณิสส ๒ อย่าง แห่งทิฏฐิของตน คือ
อาณิสสมีในชาตินี้ ๑ อาณิสสมีในชาติหน้า ๑.

อาณิสสแห่งทิฏฐิมีในชาตินี้เป็นไฉน? ศาสตราเป็นผู้มีทิฏฐิอย่างใด พวกสาวกเป็น
ผู้มีทิฏฐิอย่างนั้น พวกสาวกย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ศาสตรา ผู้มีทิฏฐิ
อย่างนั้น และย่อมได้ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและกลิ่นปัจจัยเภสัชบริขาร ที่มีศาสนานั้น
เป็นเหตุ นี้ชื่อว่า อาณิสสแห่งทิฏฐิมีในชาตินี้.

อาณิสสแห่งทิฏฐิมีในชาติหน้าเป็นไฉน? บุคคลนั้นย่อมหวังผลในอนาคตว่า ทิฏฐินี้
ควรเพื่อความเป็นนาค เป็นครุฑ เป็นยักษ์ เป็นอสูร เป็นคนธรรพ์ เป็นมหาราช เป็น
พระอินทร์ เป็นพรหม หรือเป็นเทวดา ทิฏฐินี้ ควรเพื่อความหมดจด หมดจดพิเศษ บริสุทธิ์
หลุดไป พ้นไป หลุดพ้นไป ด้วยทิฏฐินี้ สัตว์ทั้งหลาย ย่อมหมดจด หมดจดพิเศษ บริสุทธิ์
หลุดไป พ้นไป หลุดพ้นไป ด้วยทิฏฐินี้ เราจักหมดจด หมดจดพิเศษ บริสุทธิ์ หลุดไป
พ้นไป หลุดพ้นไป ด้วยทิฏฐินี้ดังนี้ นี้ชื่อว่า อาณิสสแห่งทิฏฐิมีในชาติหน้า.

บุคคลนั้นย่อมเห็น แลเห็น เหลียวเห็น เล็งเห็น พิจารณาเห็น ซึ่งอาณิสสแห่ง
ทิฏฐิของตน ๒ ประการนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาณิสส ที่เห็นอยู่ในตน.

ว่าด้วยสันติ ๓

[๙๔] คำว่า บุคคลนั้นเป็นผู้อาศัยอาณิสสและอาศัยสันติ ที่กำเริบ ที่อาศัยกันเกิดขึ้น
มีความว่า สันติมี ๓ ประการ คือ สันติโดยส่วนเดียว ๑ สันติโดยองค์นั้นๆ ๑ สันติโดย
สมมติ ๑.

สันติโดยส่วนเดียวเป็นไฉน? อมตนิพพาน คือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความ
สลัดคนอุปัทวันทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสáros ความดับ ความออกจากตัณหา เรียกว่า
สันติโดยส่วนเดียว นี้ชื่อว่า สันติโดยส่วนเดียว.

สันติโดยองค์นั้นๆ เป็นไฉน? บุคคลผู้บรรลุปฐมฌาน มีนิวารณสงบไป. ผู้บรรลุ
ทุติยฌานมีวิตกและวิจารณ์สงบไป. ผู้บรรลุตติยฌานมีปีติสงบไป. ผู้บรรลุจตตฌานมีสุขและ
ทุกขสงบไป. ผู้บรรลุอาภาสญาณายตนฌาน มีรูปสัญญา ปฐมสัญญา นานัตตสัญญา สงบไป.
ผู้บรรลุวิญญูญาณายตนฌาน มีอาภาสญาณายตนสัญญาสงบไป. ผู้บรรลุอาภิญญายตนฌาน
มีวิญญูญาณายตนสัญญาสงบไป. ผู้บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน มีอาภิญญายตนสัญญา
สงบไป. นี้ชื่อว่า สันติโดยองค์นั้นๆ.

สันติโดยสมมติเป็นไฉน? ทิฏฐิ ๖๒ เป็นทิฏฐิสงบไป เรียกว่า สันติโดยสมมติ.
อนึ่ง สันติโดยสมมติ พระผู้มีพระภาคประสงคเอาจว่า สันติ ในภิกขุ.

คำว่า บุคคลนั้นเป็นผู้อาศัยอาณิสสและอาศัยสันติที่กำเริบ ที่อาศัยกันเกิดขึ้น
มีความว่า คำว่า อาศัย คือ พัวพัน ติดพัน ติดใจ น้อมใจถึง (อาณิสสนั้น) และถึงสันติ
อันกำเริบได้ คือกำเริบทั่ว เอนไป เอียงไป ห้วนไหว กระทบกระทั้ง อันตนกำหนดแล้ว
อันตนกำหนดทั่วแล้ว ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป
สárosไป ดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นเป็นผู้อาศัยอาณิสส และอาศัย
สันติอันกำเริบที่อาศัยกันเกิดขึ้น. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
ทิฏฐิธรรมทั้งหลาย ของเจ้าทิฏฐิใด เป็นธรรมที่บุคคลนั้นกำหนดแล้ว
ที่ปัจจัยปรุงแต่ง กระทำไว้ในเบื้องหน้า ไม่ชาวสะอาด มียุ และบุคคล
นั้นเป็นผู้อาศัยอาณิสสที่เห็นอยู่ในตน และอาศัยสันติที่กำเริบ อันอาศัย
กันเกิดขึ้น เขาพึงยกตนหรือชมผู้อื่น.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

ว่าด้วยการถือมั่น

[๙๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ความถือมั่นด้วยทัญญู ย่อมไม่เป็นอาการที่ก้าวล่วงโดยง่ายเลย การถึง
ความตกลงในธรรมทั้งหลายแล้วถือมั่น ก็ไม่เป็นอาการที่ก้าวล่วงโดยง่าย
เพราะฉะนั้น ในความถือมั่นเหล่านั้น นรชนย่อมสละธรรมบ้าง ยึดถือ
ธรรมบ้าง .

[๙๖] คำว่า ความถือมั่นด้วยทัญญู ย่อมไม่เป็นอาการที่ก้าวล่วงโดยง่ายเลย มีความว่า
คำว่า ความถือมั่นด้วยทัญญู คือ ความถือมั่น ยึดถือมั่นว่าโลกเที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า
หรือความยึดมั่น ถือมั่นว่า โลกไม่เที่ยงสิ่งนี้เท่านั้นจริงสิ่งอื่นเปล่า โลกมีที่สุด . . . โลกไม่มีที่สุด . . .
ชีพอันนั้นสรีระก็อันนั้น . . . ชีพเป็นอื่น สรีระก็เป็นอื่น . . . สัตว์เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมเป็นอีก . . .
สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายย่อมไม่เป็นอีก . . . สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายย่อมเป็นอีกก็มี ย่อมไม่เป็นอีกก็มี . . .
สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายย่อมเป็นอีก ก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่ง
อื่นเปล่า ดังนี้ ชื่อว่าความถือมั่นด้วยทัญญู . คำว่า ย่อมไม่เป็นอาการที่ก้าวล่วงโดยง่าย คือ ย่อม
เป็นอาการที่ก้าวล่วงโดยยาก ข้ามโดยยาก ก้าวล่วงโดยยาก ประพฤติล่วงโดยยาก เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ความถือมั่นด้วยทัญญู ย่อมไม่เป็นอาการที่ก้าวล่วงโดยง่าย .

[๙๗] คำว่า การถึงความตกลงในธรรมทั้งหลายแล้วถือมั่น มีความว่า คำว่า ในธรรม
ทั้งหลาย คือในทัญญู ๖๒ . คำว่า ถึงความตกลง มีความว่า ตัดสินแล้ว ชีชาด ค้นหา แสวงหา
เทียบเคียง ตรวจตรา สอบสวน ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว ทำให้เห็นแจ้งแล้ว จึงจับมั่น ยึดมั่น
ถือมั่น รวบถือ รวมถือ รวบรวมถือ คือ ความถือ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความถือมั่น
ความน้อมใจเชื่อ ว่าสิ่งนี้จริง แท้ แน่ เป็นสภาพจริง เป็นตามจริง มิได้วิปริต เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า การถึงความตกลงในธรรมทั้งหลายแล้วถือมั่น .

[๙๘] คำว่า เพราะฉะนั้น ในความถือมั่นเหล่านั้น นรชน . . . มีความว่า คำว่า เพราะ
ฉะนั้น คือ เพราะฉะนั้น เพราะการณนั้น เพราะเหตุนั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น .
คำว่า นรชน คือสัตว์ นระ มากพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์ .
คำว่า ในความถือมั่นเหล่านั้น คือ ในความถือมั่นด้วยทัญญูทั้งหลายนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ในความถือมั่นเหล่านั้น นรชน .

ว่าด้วยการสละ ๒ อย่าง

[๙๙] คำว่า ย่อมสละธรรมบ้าง ยึดถือธรรมบ้าง มีความว่า คำว่า ย่อมสละ คือ
ย่อมสละด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ สละด้วยความตัดสินใจของผู้อื่น ๑ ไม่สำเร็จประโยชน์เองจึง
สละ ๑ .

นรชนย่อมสละด้วยความตัดสินใจของผู้อื่นอย่างไร? ผู้อื่นยอมตัดสินใจว่า ศาสดานั้นไม่
ใช้สัพพัญญู ธรรมแห่งศาสดานั้นไม่เป็นธรรมอันศาสดากล่าวดีแล้ว หมู่คณะไม่เป็นผู้ปฏิบัติดี
ทัญญูไม่เป็นทัญญูอันเจริญ ปฏิบัติไม่เป็นปฏิบัติทางอันศาสดาบัญญัติดีแล้ว มรรคไม่เป็นทางนำ
ออกจากทุกข์ ความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความบริสุทธิ์ ความพ้น ความพ้นวิเศษ
หรือความพ้นรอบ มิได้มีในลัทธินี้ ประชาชน ไม่หมดจดไม่หมดจดวิเศษ ไม่หมดจกรอบ ไม่พ้น
ไม่พ้นวิเศษ หรือไม่พ้นรอบเพราะลัทธินี้ ลัทธินั้นเลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย .
ผู้อื่นยอมตัดสินใจอย่างนี้ เมื่อถูกผู้อื่นตัดสินใจอย่างนี้ ย่อมสละศาสดา สละธรรมที่ศาสดานั้นบอก
สละหมู่คณะ สละทัญญู สละปฏิบัติ สละมรรค . นรชน ย่อมสละด้วยความตัดสินใจของผู้อื่น
อย่างนี้ .

นรชนไม่สำเร็จประโยชน์เองจึงสละอย่างไร? นรชนไม่ยังคิดให้สำเร็จประโยชน์ ย่อม
สละคิด ไม่ยังวัตรให้สำเร็จประโยชน์ ย่อมสละวัตร ไม่ยังศีลและวัตรให้สำเร็จประโยชน์ ย่อม
สละศีล และวัตร . นรชนไม่สำเร็จประโยชน์เองจึงสละอย่างนี้ .

คำว่า ย่อมยึดถือธรรมบ้าง คือ นรชนยอมถือ ย่อมยึดมั่น ย่อมถือมั่นซึ่งศาสดา
ธรรมที่ศาสดานั้นบอก หมู่คณะ ทัญญู ปฏิบัติ มรรค เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมสละธรรม
บ้าง . ยึดถือธรรมบ้าง เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ความถือมั่นด้วยทัญญู ย่อมไม่เป็นอาการที่ก้าวล่วงโดยง่าย การถึงความ
ตกลงในธรรม ทั้งหลายแล้วถือมั่น ก็ไม่เป็นอาการที่ก้าวล่วงโดยง่าย
เพราะฉะนั้น ในการถือมั่นเหล่านั้น นรชนย่อมสละธรรมบ้าง ยึดถือ
ธรรมบ้าง .

[๑๐๐] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ทัญญู ที่กำหนดเพื่อเกิดในภพน้อยและภพใหญ่ ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้มี
ปัญญาในที่ไหนๆ ในโลก เพราะบุคคลผู้มีปัญญาละมารยาและมานะ
ได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึง จะพึงไปด้วยกิเลสอะไรเล่า .

ว่าด้วยผู้มีปัญญา

[๑๐๑] คำว่า ทัญญูที่กำหนดเพื่อเกิดในภพน้อยและภพใหญ่ ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้มีปัญญา
ในที่ไหนๆ ในโลก มีความว่า ปัญญา เรียกว่าโอรธา ได้แก่ความรู้ ความรู้ทั่ว ความเลือกเฟ้น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
 ความเลือกเฟ้นทั่ว ความเลือกเฟ้นธรรม ความกำหนดความดี ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ความเป็นบัณฑิต ความเป็นผู้ฉลาด ความเป็นผู้มีปัญญารักษาตน ปัญญา
 เครื่องจำแนก ปัญญาเครื่องคิด ปัญญาเครื่องเข้าไปเห็น ปัญญาอันกว้างขวางจดแผ่นดิน ปัญญา
 เครื่องทำลายกิเลส ปัญญาอันนำไปรอบ ปัญญาเครื่องเห็นแจ้ง ความรู้สึกตัว ปัญญาเครื่องจะแพง
 ปัญญาเครื่องเห็นชัด ปัญญาเป็นใหญ่ ปัญญาเป็นกำลัง ปัญญาเป็นศาคตรา ปัญญาเพียงดังปราสาท
 ปัญญาอันสว่าง ปัญญาอันแจ่มแจ้ง ปัญญาอันรุ่งเรือง ปัญญาเป็นดังแก้ว ความไม่หลง
 ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ . เพราะเหตุไร ปัญญาจึงเรียกว่าโธนา . เพราะปัญญานั้น
 เป็นเครื่องกำจัดล้าง ขำระ ชักฟอก ซึ่งกายทุจริต วิจิตร มโนทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ
 ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง
 ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท
 กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อน
 ทั้งปวง อภิสังขารคืออกุศลธรรมทั้งปวง . เพราะเหตุนี้ ปัญญาจึงเรียกว่า โธนา . อีกอย่างหนึ่ง
 สัมมาทิฐิเป็นเครื่องกำจัด ล้างชำระ ชักฟอกมัจฉาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ . . . ซึ่งมัจฉาสังกัปปะ
 สัมมาวาจา . . . ซึ่งมัจฉาวาจา สัมมาสัมมัตตะ . . . ซึ่งมัจฉาสัมมัตตะ สัมมาอาชีวะ . . . ซึ่งมัจฉาอาชีวะ
 สัมมาวายามะ . . . ซึ่งมัจฉายามะ สัมมาสติ . . . ซึ่งมัจฉาสติ สัมมาสมาธิ . . . ซึ่งมัจฉาสมาธิ
 สัมมาญาณะ . . . ซึ่งมัจฉาญาณะ สัมมาวิมุตติเป็นเครื่องกำจัด ล้างชำระ ชักฟอก ซึ่งมัจฉาวิมุตติ .
 อีกอย่างหนึ่ง อริยมรรคมีองค์ ๘ กำจัด ล้าง ขำระ ชักฟอก กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง
 ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อภิสังขารคืออกุศลธรรม
 ทั้งปวง พระอรหันต์เข้าถึง เข้าถึงพร้อม เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้าชิด เข้าชิดพร้อม ประกอบ
 แล้วด้วยธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกำจัดเหล่านี้ เพราะฉะนั้น พระอรหันต์จึงชื่อว่า ผู้มีปัญญา .
 พระอรหันต์นั้น กำจัดราคะ บาป กิเลส ความเร่าร้อนเสียแล้ว ฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้มีปัญญา .
 คำว่า ในที่ไหนๆ คือในที่ไหนๆ ในที่ใดที่หนึ่ง ทุกๆ แห่ง ในภายใน ในภายนอก หรือทั้ง
 ภายในทั้งภายนอก . คำว่าในโลก คือ ในอภายโลก ฯลฯ ในอายตนโลก . คำว่า กำหนด ได้แก่
 ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วยทิฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า
 ความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิฐิ . คำว่า ในภพน้อยและในภพใหญ่
 ได้แก่ในภพน้อยและภพใหญ่ คือ ในกรรมวิภว และวิปากวิภว ในกรรมวิภวเป็นเครื่องเกิดในกามภพ
 ในวิปากวิภวเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในกรรมวิภวเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในวิปากวิภวเป็นเครื่อง
 เกิดในรูปภพ ในกรรมวิภวเป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ ในวิปากวิภวเป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ ในความ
 เกิดบ่อยๆ ในความไปบ่อยๆ ในความเข้าถึงบ่อยๆ ในปฏิสนธิบ่อยๆ ในอันบังเกิดขึ้น
 แห่งอัตภาพบ่อยๆ . คำว่าทิฐิที่กำหนดเพื่อเกิดในภพน้อยและภพใหญ่ ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้มีปัญญา
 ในที่ไหนๆ ในโลก คือ ทิฐิที่กำหนด กำหนดทั่ว ประสงค์ ตั้งมั่น ในภพน้อยและภพใหญ่ทั้งหลาย
 ย่อมไม่มี มิได้มีไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ แก่บุคคลผู้มีปัญญาในที่ไหนๆ ในโลก คือ ย่อมเป็นทิฐิ
 อันบุคคลผู้มีปัญญานั้นละเสียแล้ว ตัดขาด สงบ ระเบียบ ทำให้ไม่เกิดขึ้นได้ เผลอเสียแล้ว
 ด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทิฐิที่กำหนดเพื่อเกิดในภพน้อยและภพใหญ่ ย่อมไม่มี
 แก่บุคคลผู้มีปัญญาในที่ไหนๆ ในโลก .

ว่าด้วยมารยาและมานะ

[๑๐๒] คำว่า บุคคลผู้มีปัญญามารยาและมานะได้แล้ว มีความว่าความประพฤติลง
 เรียกว่ามารยา . บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริตด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา
 ประพฤติทุจริตด้วยใจแล้ว ย่อมตั้งความปรารถนาอันลามก เพราะเหตุจะปกปิดทุจริตนั้น คือยอม
 ปรารถนาว่า ใครๆ อย่ารู้เรา (ว่าเราประพฤติทุจริต) ดำริว่า ใครๆ อย่ารู้จักเรา ย่อมกล่าว
 วาจาว่า ใครๆ อย่ารู้เรา ย่อมพยายามด้วยกายว่า ใครๆ อย่ารู้เรา . ความหลง ความเป็น
 ผู้มีความหลง ความไม่นึกถึง ความอำพราง ความปิด ความปิดบัง ความหลีกเลี่ยง ความซ่อน
 ความซ่อนเร้น ความปิด ความปกปิด ความไม่ทำให้ตื่น ความไม่เปิดเผย ความปิดด้วยดี
 ความกระทำชั่วเห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ความหลง .

คำว่า มานะ ได้แก่ความถือตัวอย่าง ๑ คือความที่จิตใฝ่สูง . ความถือตัว ๒ อย่างคือ
 ความยกตน ๑ ความชมผู้อื่น ๑ . ความถือตัว ๓ อย่าง คือความถือตัวว่า เราดีกว่าเขา ๑ เราเสมอเขา ๑
 เราเลวกว่าเขา ๑ . ความถือตัว ๔ อย่าง คือบุคคลยังความถือตัวให้เกิดเพราะลาภ ๑ ยังความถือตัวให้
 เกิดเพราะยศ ๑ ยังความถือตัวให้เกิดเพราะความสรรเสริญ ๑ ยังความถือตัวให้เกิดเพราะความ
 สุข ๑ . ความถือตัว ๕ อย่างคือ บุคคลยังความถือตัวให้เกิดว่า เราได้รูปที่ชอบใจ ๑ ยังความ
 ถือตัวให้เกิดว่า เราได้เสียงที่ชอบใจ ๑ ยังความถือตัวให้เกิดว่า เราได้กลิ่นที่ชอบใจ ๑ ยังความ
 ถือตัวให้เกิดว่า เราได้รสที่ชอบใจ ๑ ยังความถือตัวให้เกิดว่า เราได้โผฏฐัพพะที่ชอบใจ ๑ . ความ
 ถือตัว ๖ อย่าง คือบุคคลยังความถือตัวให้เกิดด้วยความถึงพร้อมแห่งจักขุ . . . ความถึงพร้อมแห่ง
 หู . . . ความถึงพร้อมแห่งจมูก . . . ความถึงพร้อมแห่งลิ้น . . . ความถึงพร้อมแห่งกาย ความถึงพร้อม
 แห่งใจ . ความถือตัว ๗ อย่างคือ ความถือตัว ๑ ความถือตัวจัด ๑ ความถือตัวและความถือตัวจัด ๑
 ความถือตัวเลว ๑ ความถือตัวยิ่ง ๑ ความถือตัวว่าเรามี ๑ ความถือตัวผิด ๑ ความถือตัว ๘ อย่าง
 คือบุคคลยังความถือตัวให้เกิด เพราะลาภ ๑ ยังความถือตัวเลวให้เกิดเพราะความเสื่อมลาภ ๑ ยัง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ความถือตัวให้เกิดเพราะยศ ๑ ยังความถือตัวให้เกิดเพราะความเสื่อมยศ ๑ ยังความถือตัวให้
เกิดเพราะสรรเสริญ ๑ ยังความถือตัวให้เกิดเพราะนินทา ๑ ยังความถือตัวให้เกิดเพราะสุข ๑
ยังความถือตัวให้เกิดเพราะทุกข์ ๑ ความถือตัว ๙ อย่าง คือ ความถือตัวว่าเราเป็นผู้ดีกว่าคนดี ๑
ความถือตัวว่า เราเป็นผู้เสมอกับคนดี ๑ ความถือตัวว่า เราเป็นผู้เลวกว่าคนดี ๑ ความถือตัวว่า
เราเป็นผู้ดีกว่าคนชั้นเดียวกัน ๑ ความถือตัวว่า เราเป็นผู้เสมอกับคนชั้นเดียวกัน ๑ ความถือตัวว่า
เราเป็นผู้เลวกว่าคนชั้นเดียวกัน ๑ ความถือตัวว่า เราเป็นผู้ดีกว่าคนเลว ๑ ความถือตัวว่า เราเป็นผู้
เสมอกับคนเลว ๑ ความถือตัวว่า เราเป็นผู้เลวกว่าคนเลว ๑. ความถือตัว ๑๐ อย่าง คือ บุคคล
บางคนในโลกนี้ยังความถือตัวให้เกิดเพราะชาติ ๑ เพราะโคตร ๑ เพราะความเป็นบุตรแห่งสกุล ๑
เพราะความเป็นผู้มีรูปงาม ๑ เพราะทรัพย์ ๑ เพราะการเชื่อเชิญ ๑ เพราะหน้าที่การงาน ๑ เพราะ
หลักแหลมศิลปศาสตร์ ๑ เพราะวิทยฐานะ ๑ เพราะการศึกษา ๑ เพราะปฏิภาณ ๑ เพราะวัตถุ
อย่างใดอย่างหนึ่ง ๑ (เกิดเป็น ๑๒) ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ความที่จิตถือตัว ความไฝสูง
ความฟูขึ้น ความทงนงตัว ความยกตัว ความที่จิตใคร่สูงตงจรง นี้เรียกว่า ความถือตัว.

คำว่า บุคคลผู้มีปัญญาละมารยาและมานะ ได้แล้ว คือบุคคลผู้มีปัญญา ละ เว้น บรรเทา
ทำให้หมด ทำให้ไม่มีซึ่งมารยาและมานะ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า บุคคลผู้มีปัญญาละมารยาและมานะ
ได้แล้ว.

ว่าด้วยกิเลสเครื่องเข้าถึง ๒ อย่าง

[๑๐๓] คำว่า (บุคคลผู้มีปัญญานั้น) เป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึง จะพึงไปด้วยกิเลส
อะไรเล่า มีความว่า กิเลสเครื่องเข้าถึง ได้แก่กิเลสเครื่องเข้าถึง ๒ อย่าง คือ กิเลสเครื่องเข้าถึง
คือตัณหา ๑ กิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่ากิเลสเครื่องเข้าถึงตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่ากิเลส
เครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ บุคคลผู้มีปัญญานั้นละกิเลสเครื่องเข้าถึงคือตัณหา สละคืนกิเลสเครื่อง
เข้าถึงคือทิฏฐิ เพราะเป็นผู้ละกิเลสเครื่องเข้าถึงคือตัณหา สละคืนกิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ จึงชื่อ
ว่า ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึง. บุคคลผู้มีปัญญานั้นจะพึงไปด้วยราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ
อุทธัจจะ วิภิจฉา อนสียะอะไรเล่าว่า เป็นผู้กำหนด ชัดเคื่อง หลง ผูกพัน ถ้อยมั่น ถึงความ
ฟุ้งซ่าน ถึงความไม่ตกลง ถึงโดยเรียวแรง. กิเลสเครื่องปรุงแต่งเหล่านั้น อันผู้มีปัญญานั้นละ
แล้ว เพราะเป็นผู้ละกิเลสเครื่องปรุงแต่งแล้ว จะพึงไปสู่คติทั้งหลายด้วยกิเลสอะไรเล่าว่า เป็น
สัตว์เกิดในนรก เกิดในกำเนิดดิรัจฉาน เกิดในเปรตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นสัตว์
มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัตว์มีสัญญา เป็นสัตว์ไม่มีสัญญาหรือเป็นสัตว์มีสัญญาก็มีไซ้ ไม่มี
สัญญาก็มีไซ้. บุคคลผู้มีปัญญานั้น ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการณะอันเป็นเครื่องไป เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึง จะพึงไปด้วยกิเลสอะไรเล่า เพราะเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคจึงตรัสว่าทิฏฐิ ที่กำหนด เพื่อเกิดในภพน้อยและภพใหญ่ ย่อม
ไม่มีแก่บุคคลผู้มีปัญญาในที่ใดๆ ในโลก เพราะบุคคลผู้มีปัญญา
ละมารยาและมานะได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงจะพึงไปด้วย
กิเลสอะไรเล่า.

[๑๐๔] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บุคคลผู้มีกิเลสเครื่องเข้าถึง ย่อมเข้าถึงวาทะติเตียนในธรรมทั้งหลาย
ใดๆ จะพึงกล่าวติเตียนบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงด้วยกิเลสอะไร
อย่างไรเล่า เพราะทิฏฐิถือว่ามัตถิ ทิฏฐิถือว่าไม่มีมัตถิ ย่อมไม่มีแก่บุคคล
ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงนั้น บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึง สลัดเสียแล้ว
ซึ่งทิฏฐิทั้งปวงในโลกนี้เห็นแหละ.

[๑๐๕] คำว่า บุคคลผู้มีกิเลสเครื่องเข้าถึง ย่อมเข้าถึงวาทะติเตียนในธรรมทั้งหลาย
มีความว่า กิเลสเครื่องเข้าถึง ได้แก่ กิเลสเครื่องเข้าถึง ๒ อย่าง คือ กิเลสเครื่องเข้าถึง
คือตัณหา ๑ กิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่ากิเลสเครื่องเข้าถึงคือตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อ
ว่ากิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ บุคคลนั้นไม่ละกิเลสเครื่องเข้าถึงคือตัณหา ไม่สละคืนกิเลสเครื่อง
เข้าถึงคือทิฏฐิ เพราะเป็นผู้ไม่ละกิเลสเครื่องเข้าถึงคือตัณหา ไม่สละคืนกิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ
จึงเข้าถึงวาทะติเตียนในธรรมทั้งหลายว่า เป็นผู้กำหนด ชัดเคื่อง หลง ผูกพัน ถ้อยมั่น ถึง
ความฟุ้งซ่าน ถึงความไม่ตกลง หรือถึงโดยเรียวแรง. กิเลสเครื่องปรุงแต่งเหล่านั้น อันบุคคล
นั้นไม่ละแล้ว เพราะเป็นผู้ไม่ละกิเลสเครื่องปรุงแต่ง จึงย่อมเข้าถึง คือเข้าไปถึง รับ ถ้อยมั่น ยึด
มั่นวาทะติเตียนโดยคิดว่า เป็นสัตว์เกิดในนรก เกิดในกำเนิดดิรัจฉาน เกิดในเปรตวิสัย เป็น
มนุษย์ เป็นเทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัตว์มีสัญญา เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา
หรือเป็นสัตว์มีสัญญาก็มีไซ้ ไม่มีสัญญาก็มีไซ้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้มีกิเลสเครื่องเข้า
ถึง ย่อมเข้าถึงวาทะติเตียนในธรรมทั้งหลาย.

[๑๐๖] คำว่า ใดๆ จะพึงกล่าวติเตียนบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงด้วยกิเลสอะไร
อย่างไรเล่า มีความว่า กิเลสเครื่องเข้าถึง ได้แก่ กิเลสเครื่องเข้าถึง ๒ อย่าง คือ กิเลสเครื่องเข้าถึง
คือตัณหา ๑ กิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่ากิเลสเครื่องเข้าถึงคือตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า
กิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ. บุคคลนั้นละกิเลสเครื่องเข้าถึงคือตัณหา สละคืนซึ่งกิเลสเครื่องเข้าถึง
คือทิฏฐิ เพราะเป็นผู้ละกิเลสเครื่องเข้าถึงคือตัณหา สละคืนกิเลสเครื่องเข้าถึงคือทิฏฐิ ใดๆ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
จะฟังกล่าวติเตียนบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงด้วยราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฐิ อุทธัจจะ
วิกิจฉา อนุสัย อะไรเล่าว่า เป็นผู้กำหนด ชัดแจ้ง หลง ผูกพัน ถือมั่น ถึงความพึงชาน
ถึงความไม่ตกลง หรือถึงโดยเร็วแรง . กิเลสเครื่องปรุงแต่งอันบุคคลเหล่านั้นละแล้ว เพราะเป็น
ผู้ละกิเลสเครื่องปรุงแต่งแล้ว ใครๆ จะฟังกล่าวติของบุคคลนั้นด้วยกิเลสอะไรเล่าว่า เป็นผู้เกิด
ในนรก ฯลฯ หรือเป็นผู้มีสัญญาภิมีไซ้ ไม่มีสัญญาภิมีไซ้ . บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงนั้น
ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการละเครื่องกล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง ได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ใครๆ จะฟังกล่าวติเตียนบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงด้วยกิเลสอะไรอย่างใดเล่า .

ว่าด้วยทิฐิ

[๑๐๓] คำว่า เพราะทิฐิถือว่ามัตถ ทิฐิถือว่าไม่มีตน ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่มีกิเลส
เครื่องเข้าถึงนั้น มีความว่า ทิฐิถือว่ามัตถ ได้แก่สัสสตทิฐิย่อมไม่มี ทิฐิถือว่าไม่มีตน ได้แก่
อจเณทิฐิย่อมไม่มี ทิฐิถือว่ามัตถ คือสิ่งที่ถือย่อมไม่มี ทิฐิถือว่าไม่มีตน คือสิ่งที่พึงปล่อยย่อม
ไม่มี . ผู้ใดมีสิ่งที่ถือ ผู้นั้นชื่อว่าย่อมมีสิ่งที่พึงปล่อย ผู้ใดมีสิ่งที่พึงปล่อย ผู้นั้นชื่อว่ามีสิ่งที่ถือ
พระอรหันต์กล่าวถึงความถือและความปล่อย ล่วงเลยความเจริญและความเสื่อมเสียแล้ว .
พระอรหันต์นั้นอยู่บพพรมจรรยเป็นเครื่องอยู่ ประพฤติธรรมเป็นเครื่องประพฤติแล้ว ฯลฯ
ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทิฐิถือว่ามัตถ ทิฐิถือว่าไม่มีตน ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่มี
กิเลสเครื่องเข้าถึง .

[๑๐๔] คำว่า เพราะบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงนั้น สลัดเสียแล้ว ซึ่งทิฐิทั้งปวง
ในโลกนี้แหละ มีความว่า ทิฐิ ๖๒ อันบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงนั้น ละ ตัดขาด สงบ
ระงับ แล้วทำให้ไม่ให้เกิดขึ้นได้ เผลอแล้วด้วยไฟคือญาณ . บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงนั้น
สลัดแล้ว คือกำจัด กำจัดดี กำจัดออก ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความ ไม่มีซึ่งทิฐิทั้งปวง
ในโลกนี้แหละ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงนั้น สลัดเสียแล้วซึ่งทิฐิ
ทั้งปวงในโลกนี้แหละ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึง ย่อมเข้าถึงวาทะดีเตียนในธรรมทั้งหลาย
ใครๆ ฟังกล่าวติเตียนบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึง ด้วยกิเลสอะไร
อย่างไรเล่า เพราะทิฐิถือว่ามัตถ ทิฐิถือว่าไม่มีตน ย่อมไม่มีแก่บุคคล
ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงนั้น บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องเข้าถึงนั้น สลัด
เสียแล้วซึ่งทิฐิทั้งปวงในโลกนี้แหละ ดังนี้ .

จบทฎฐิฎฐกสูตรนิตเทศที่ ๓ .

สทฎฐกสูตรนิตเทศที่ ๔

[๑๐๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เราย่อมเห็นนรชนผู้หมดจด เป็นผู้ไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง ความหมดจดดี
ย่อมมีแก่นรชนเพราะความเห็น บุคคลเมื่อรู้เฉพาะอย่างนี้ รู้แล้วว่า
ความเห็นนี้เป็นเยี่ยม ดังนี้ ย่อมเชื่อว่า ความเห็นนั้นเป็นญาณ
บุคคลนั้นเชื่อว่าเป็นผู้พิจารณาเห็นความหมดจด .

ว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นความหมดจด

[๑๐๖] คำว่า เราย่อมเห็นนรชนผู้หมดจดว่า เป็นผู้ไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง มีความว่า
เราย่อมเห็นนรชนผู้หมดจด คือเราย่อมเห็น ย่อมแลดู เพ่งดู ตรวจดู พิจารณาเห็นนรชน
ผู้หมดจด . คำว่า ไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง คือ ถึงความเป็นผู้ไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง ถึงธรรมอันเกษม
ถึงธรรมเป็นที่ต้านทาน ถึงธรรมเป็นที่เว้น ถึงธรรมเป็นสภาวะ ถึงธรรมเป็นที่ไปข้างหน้า
ถึงธรรมไม่มีภัย ถึงธรรมไม่เคลื่อนไหว ถึงธรรมไม่ตาย ถึงนิพพาน เป็นอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เราย่อมเห็นนรชนผู้หมดจด เป็นผู้ไม่มีโรค เป็นอย่างยิ่ง .

[๑๐๗] คำว่า ความหมดจดดี ย่อมมีแก่นรชน เพราะความเห็น มีความว่า ความ
หมดจด หมดจดพิเศษ หมดจดรอบ ความพ้น พ้นพิเศษ พ้นรอบ ย่อมมีแก่นรชน คือ
นรชนย่อมหมดจด หมดจดพิเศษ หมดจดรอบ ย่อมพ้น พ้นพิเศษ พ้นรอบ เพราะความ
เห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความหมดจดดีย่อมมีแก่นรชนเพราะความเห็น .

[๑๐๘] คำว่า บุคคลเมื่อรู้เฉพาะอย่างนี้ รู้แล้วว่า ความเห็นนี้เป็นเยี่ยม ดังนี้
มีความว่า บุคคลเมื่อรู้เฉพาะ คือ รู้ทั่ว รู้พิเศษ รู้พิเศษเฉพาะ แห่งตลอดอยู่อย่างนี้ รู้แล้ว
คือทราบแล้ว สอบสวนแล้ว พิจารณาแล้ว ตรวจตราแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้วว่า ความเห็นนี้
เป็นเยี่ยม คือ เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน เป็นสูงสุด เป็นอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า บุคคลเมื่อรู้เฉพาะอย่างนี้ รู้แล้วว่า ความเห็นนี้เป็นเยี่ยม ดังนี้ .

[๑๐๙] คำว่า ย่อมเชื่อว่า ความเห็นนั้นเป็นญาณ บุคคลนั้นเชื่อว่า เป็นผู้พิจารณา
เห็นความหมดจด มีความว่า บุคคลใดย่อมเห็นนรชนผู้หมดจด บุคคลนั้นเชื่อว่าเป็นผู้พิจารณา
เห็นความหมดจด . คำว่า ย่อมเชื่อว่า ความเห็นนั้น เป็นญาณ มีความว่า บุคคลนั้นย่อมเชื่อ
ความเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ ว่า เป็นญาณ เป็นทาง เป็นคลอง เป็นเครื่องนำออก เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ย่อมเชื่อว่า ความเห็นนั้นเป็นญาณ บุคคลนั้นเชื่อว่า เป็นผู้พิจารณาเห็นความหมดจด .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราย่อมเห็นนรชนผู้หมดจด ว่าเป็นผู้ไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง ความหมดจดดี
ย่อมมีแก่นรชนเพราะความเห็น บุคคลเมื่อรู้เฉพาะอย่างนี้ รู้แล้วว่า
ความเห็นนี้เป็นเยี่ยม ดังนี้ ย่อมเชื่อว่า ความเห็นนั้นเป็นญาณ
บุคคลนั้นเชื่อว่าเป็นผู้พิจารณาเห็นความหมดจด .

[๑๑๔] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

หากว่า ความหมดจดย่อมมีแก่นรชนด้วยความเห็น หรือว่านรชนนั้น
ย่อมละทุกข์ได้ด้วยญาณไซ้ นรชนนั้นผู้ยังมีอุปรี ย่อมหมดจดได้ด้วย
มรรคอื่น เพราะทักขิย่อมบอกนรชนนั้นว่า เป็นผู้พูดอย่างนั้น .

ว่าด้วยความหมดจดเป็นต้น

[๑๑๕] คำว่า หากว่า ความหมดจดย่อมมีแก่นรชนด้วยความเห็น มีความว่า หากว่า
ความหมดจด ความหมดจดพิเศษ ความหมดจตรอบ ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความพ้นรอบ
ย่อมมีแก่นรชน คือ นรชนย่อมหมดจด หมดจดพิเศษ หมดจตรอบ ย่อมพ้น พ้นพิเศษ พ้นรอบ
ด้วยความเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หากว่า ความหมดจดย่อมมีแก่นรชน
ด้วยความเห็น .

[๑๑๖] คำว่า หรือว่านรชนนั้นย่อมละทุกข์ได้ด้วยญาณไซ้ มีความว่า หากว่านรชน
ย่อมละชาติทุกข์ ชาติทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์คือความโศก ความรำไร ทุกข์กาย
ทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ ได้ด้วยความเห็นรูป ด้วยจักขุวิญญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
หรือว่านรชนนั้นย่อมละทุกข์ได้ด้วยญาณไซ้ .

[๑๑๗] คำว่า นรชนนั้นผู้ยังมีอุปรี ย่อมหมดจดได้ด้วยมรรคอื่น มีความว่า นรชน
ย่อมหมดจด หมดจดพิเศษ หมดจตรอบ ย่อมพ้น พ้นพิเศษ พ้นรอบด้วยมรรคอื่น คือ มรรค
อันไม่หมดจด ปฏิปทาผิด ทางอันไม่นำออก นอกจากสติปัฏฐาน สัมมปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์
พละ โพชฌงค์ อริยมรรคมีองค์ ๘ . คำว่า ผู้ยังมีอุปรี คือ ยังมีราคะ โทสะ โมหะ มานะ
ตัณหา ทิฏฐิ กิเลส อุปาทาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนนั้นผู้ยังมีอุปรี ย่อมหมดจดได้
ด้วยมรรคอื่น .

[๑๑๘] คำว่า เพราะทักขิย่อมบอกนรชนนั้นว่า เป็นผู้พูดอย่างนั้น มีความว่า ทักขิ
นั้นแหละย่อมบอกบุคคลนั้นว่า บุคคลนี้เป็นมิจฉาทักขิ มีความเห็นวิปริต . แม้เพราะเหตุนี้ คำว่า
เป็นผู้พูดอย่างนั้น คือ เป็นผู้พูด บอก กล่าว แสดง แกล้งอยู่อย่างนั้น คือ เป็นผู้พูด บอก
กล่าว แสดง แกล้งว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า โลกมีที่สด . . . โลกไม่มีที่สด . . .
ชีพอันนั้น สรรี ก้อนนั้น . . . ชีพเป็นอย่างอื่น สรรีก็เป็นอย่างอื่น . . . สัตว์เบื้องหน้าแต่ตาย
ย่อมเป็นอีก . . . สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายย่อมไม่เป็นอีก . . . สัตว์เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมเป็นอีกก็มี
ย่อมไม่เป็นอีกก็มี . . . สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้
แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะทักขิย่อมบอกนรชนนั้นว่า เป็นผู้พูดอย่างนั้น .
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

หากว่า ความหมดจดย่อมมีแก่นรชน ด้วยความเห็น หรือว่า นรชนนั้น
ย่อมละทุกข์ได้ด้วยญาณไซ้ นรชนนั้นผู้ยังมีอุปรี ย่อมหมดจดได้ด้วย
มรรคอื่น เพราะทักขิย่อมบอกนรชนนั้นว่า เป็นผู้พูดอย่างนั้น .

[๑๑๙] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

พราหมณ์ไม่กล่าวความหมดจดในอารมณที่เห็น ในอารมณที่ได้ยิน คีลและ
วัตร หรืออารมณที่ทราบ โดยมรรคอื่น พราหมณ์นั้นผู้ไม่เข้าไปติดใน
บุญและบาป ละเสียซึ่งตน เรียกว่าเป็นผู้ไม่ทำเพิ่มเติมอยู่ในโลกนี้ .

[๑๒๐] คำว่า พราหมณ์ไม่กล่าวความหมดจดในอารมณที่เห็น อารมณที่ได้ยิน คีล
และวัตร หรืออารมณที่ทราบ โดยมรรคอื่น มีความว่า ศัพทว่า น เป็นปฏิเสธ คำว่า พราหมณ์
มีความว่า บุคคลเชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะล้อยเสียแล้วซึ่งธรรม ๗ ประการ คือ เป็นผู้ล้อย
สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ราคะ โทสะ โมหะ มานะ . และบุคคลผู้เป็นพราหมณ์
นั้นล้อยเสียแล้วซึ่งอกุศลธรรมอันลามกทั้งหลาย อันเป็นปัจจัยแห่งความเศร้าหมอง ให้เกิดใน
ภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ เป็นปัจจัยแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไป .
สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ดูกรสกิยะ บุคคลใดล้อยบาปทั้งปวงเสียแล้ว ปราศจากมลทิน มีจิตตั้งมั่น
ด้วยดี มีตนตั้งอยู่แล้ว บุคคลนั้นเรียกว่า เป็นผู้สำเร็จกิจเพราะล่วง
สังสารได้แล้ว อันตัณหาทิฏฐิไม่อาศัย เป็นผู้คงที่ เรียกว่าเป็นพราหมณ์ .

ว่าด้วยการเชื่อถือว่าเป็นมงคล ไม่เป็นมงคล

คำว่า พราหมณ์ไม่กล่าวความหมดจด . . . โดยมรรคอื่น มีความว่า พราหมณ์ไม่กล่าว
ไม่บอก ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แกล้ง ซึ่งความหมดจด ความหมดจดพิเศษ ความหมดจตรอบ
ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความพ้นรอบ โดยมรรคอื่น คือ โดยมรรคอื่นไม่หมดจด ปฏิปทาผิด
ทางอันไม่นำออกนอกจากสติปัฏฐาน สัมมปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรค

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
มืองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พราหมณ์ไม่กล่าวความหมดจต . . . โดยมรรคอื่น . คำว่า
ในอารมณฺเฑเห็น อารมณฺเฑไถยีน ตีลและวัตร หรืออารมณฺเฑที่ทราบ มีความว่า สมณพราหมณ์
บางพวก ปรารณาความหมดจตด้วยการเห็นรูป สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมเชื่อถือการเห็นรูป
บางอย่างว่า เป็นมกค ย่อมเชื่อถือการเห็นรูปบางอย่างว่า ไม่เป็นมกค .

สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเชื่อถือการเห็นรูปเหล่าไหนว่าเป็นมกค? สมณพราหมณ์
เหล่านั้น ลุกขึ้นแต่เช้า ย่อมเห็นรูปทั้งหลายที่ถึงเหตุเป็นมกคยิ่งคือ เห็นนกแอ่นลม เห็นผล
มะตูมอ่อนที่เกิดขึ้นโดยปัสสฤกษ์ เห็นหญิงมีครรภ์ เห็นคนทีให้เด็กหญิงขึ้นคอเดินไป เห็น
หมอน้ำเต็ม เห็นปลาตะเพียน เห็นม้าอาชาไนย เห็นรถที่เทียมด้วยม้าอาชาไนย เห็นโคตัวผู้
เห็นนางโคต่าง ย่อมเชื่อถือการเห็นรูปเห็นปานนี้ว่าเป็นมกค .

สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเชื่อถือว่าความเห็นรูปเหล่าไหนว่าไม่เป็นมกค? สมณ-

*พราหมณ์เหล่านั้น เห็นกองฟาง เห็นหม้อเปรียง เห็นหม้อเปล่า เห็นนกฟ้อน เห็นสมณะ
เปลือย เห็นลา เห็นยานที่เทียมด้วยลา เห็นยานที่เทียมด้วยพาหนะตัวเดียว เห็นคนตาบอด
เห็นคนง่อย เป็นคนกระจอก เป็นคนเปลี้ย เห็นคนแก่ เห็นคนเจ็บ เห็นคนตาย ย่อมเชื่อ
ถือการเห็นรูปเห็นปานนี้ว่าไม่เป็นมกค . สมณพราหมณ์เหล่านั้น ปรารณาความหมดจตด้วย
การเห็นรูป ย่อมเชื่อถือความหมดจต ความหมดจตวิเศษ ความหมดจตรอบ ความพิน ความ
พินวิเศษ ความพินรอบ ด้วยการเห็นรูป .

มีสมณพราหมณ์บางพวก ปรารณาความหมดจตด้วยการได้ยินเสียง สมณพราหมณ์
เหล่านั้น ย่อมเชื่อถือการได้ยินเสียงบางอย่างว่าเป็นมกค ย่อมเชื่อถือการได้ยินเสียงบางอย่าง
ว่าไม่เป็นมกค .

สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเชื่อถือการได้ยินเสียงเหล่าไหนว่าเป็นมกค? สมณ-

*พราหมณ์เหล่านั้นลุกขึ้นแต่เช้า ย่อมได้ยินเสียงทั้งหลายที่ถึงเหตุเป็นมกคยิ่ง คือ ย่อมได้ยิน
เสียงว่าเจริญ เสียงว่าเจริญอยู่ เสียงว่าเต็มแล้ว เสียงว่าขาว เสียงไม่เศร้าโศก เสียงว่ามีใจดี
เสียงว่าถูกขดี เสียงว่ามงคลดี เสียงว่ามีศิริ หรือเสียงว่าเจริญด้วยศิริ ย่อมเชื่อถือการได้ยิน
เสียงเห็นปานนี้ว่าเป็นมกค .

สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเชื่อถือการได้ยินเสียงเหล่าไหนว่าไม่เป็นมกค? สมณ-

*พราหมณ์เหล่านั้น ย่อมได้ยินเสียงว่าคนบอด เสียงว่าคนง่อย เสียงว่าคนกระจอก เสียงว่า
คนเปลี้ย เสียงว่าคนแก่ เสียงว่าคนเจ็บ เสียงว่าคนตาย เสียงว่าถูกตัด เสียงว่าถูกทำลาย
เสียงว่าไฟไหม้ เสียงว่าของหาย หรือเสียงว่าของไม่มี ย่อมเชื่อถือการได้ยินเสียงเห็นปานนี้
ว่าไม่เป็นมกค . สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมปรารณาความหมดจตด้วยการได้ยินเสียง
ย่อมเชื่อถือความหมดจต ความหมดจตวิเศษ ความหมดจตรอบ ความพิน ความพินวิเศษ
ความพินรอบ ด้วยการได้ยินเสียง .

ว่าด้วยความหมดจตด้วยศีลและวัตร

มีสมณพราหมณ์บางพวก ปรารณาความหมดจตด้วยศีล สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อม
เชื่อถือความหมดจต ความหมดจตวิเศษ ความหมดจตรอบ ความพิน ความพินวิเศษ ความ
พินรอบ ด้วยเหตุสักว่าศีล เหตุสักว่าความสำรวม เหตุสักว่าความระวัง เหตุสักว่าความไม่
ละเมิดศีล . ปรีพาชกผู้เป็นบุตรนางปรีพาชกา ชื่อสมณมณฑิกา กล่าวอย่างนี้ว่า ดูกุรชางไม้ เรา
ย่อมบัญญัติปรีสบคคคผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล้ว เป็นผู้มฤคถึงพร้อมแล้ว มฤค
เป็นอย่างยิ่ง เป็นผู้ถึงอรหัตตมคคที่ควรถึง เป็นสมณะ เป็นผู้อันใครๆ ต่อสู้ไม่ได้ ธรรม ๔
ประการเป็นไฉน? ดูกุรชางไม้ ปรีสบคคคในโลกนี้ ย่อมไม่ทำบาปกรรมด้วยกาย ๑ ย่อมไม่
กล่าววาจาอันลามก ๑ ย่อมไม่คำถึงเหตุที่พึงคำร้ายลามก ๑ ย่อมไม่อาศัยอาชีพอันลามกเป็นอยู่
๑ ดูกุรชางไม้ เราย่อมบัญญัติ ปรีสบคคคผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล้ว เป็นผู้มฤคถึง
พร้อมแล้ว มฤคเป็นอย่างยิ่ง เป็นผู้ถึงอรหัตตมคคที่ควรถึง เป็นสมณะ เป็นผู้อันใครๆ ต่อสู้
ไม่ได้ . สมณพราหมณ์บางพวกปรารณาความหมดจตด้วยศีล สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเชื่อ
ถือความหมดจต ความหมดจตวิเศษ ความหมดจตรอบ ความพิน ความพินวิเศษ ความพิน
รอบ ด้วยเหตุสักว่าศีล เหตุสักว่าความสำรวม เหตุสักว่าความระวัง เหตุสักว่าความไม่ละเมิด
ศีล อย่างนี้เทียว .

มีสมณพราหมณ์บางพวก ปรารณาความหมดจตด้วยวัตร สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็น
ผู้ประพฤติหัตถิวัตร (ประพฤติอย่างกิริยาชาง) บ้าง ประพฤติอัสสวัตรบ้าง ประพฤติโควัตรบ้าง
ประพฤติกุกรวัตรบ้าง ประพฤติกากวัตรบ้าง ประพฤติวาสุเทวัตรบ้าง ประพฤติพลเทวัตรบ้าง
ประพฤติปณณภัทวัตรบ้าง ประพฤติมณณภัทวัตรบ้าง ประพฤติอคคิวัตรบ้าง ประพฤตินาควัตรบ้าง
ประพฤติสุปณณวัตรบ้าง ประพฤติยักขวัตรบ้าง ประพฤติอสุรวัตรบ้าง ประพฤติคณัฏพัวัตรบ้าง
ประพฤติมหาราชวัตรบ้าง ประพฤติจันทวัตรบ้าง ประพฤติสริยวัตรบ้าง ประพฤตินันทวัตรบ้าง
ประพฤติพรหมวัตรบ้าง ประพฤติเทวัตรบ้าง ประพฤติทิสวัตรบ้าง . สมณพราหมณ์เหล่านั้น
ปรารณาความหมดจตด้วยวัตร ย่อมเชื่อถือความหมดจต ความหมดจตวิเศษ ความหมดจตรอบ
ความพิน ความพินวิเศษ ความพินรอบด้วยวัตร .

มีสมณพราหมณ์บางพวกปรารณาความหมดจตด้วยอารมณฺเฑที่ทราบ . สมณพราหมณ์

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิกาย มหานิทเทส
เหล่านั้น ลูกขึ้นแต่เช้าแล้ว ย่อมจับต้องแผ่นดิน จับต้องของสดเขียว จับต้องไค้มัย จับต้องเต่า
เหยียบขยำ จับต้องเกวียนบรรทมกวาง เกวียนงาสีขาว ทาน้ำมันงาสีขาว เกวียนสีพื้นขาว
อาบน้ำด้วยดินสอพอง ฝูงขาว โปกผ้าโปกสีขาว. สมณพราหมณ์เหล่านั้น ประรณาคความหมดจด
ด้วยอารมณที่ทราบ ย่อมเชื่อถือความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น
ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยอารมณที่ทราบ.

คำว่า พราหมณ์ไม่กล่าวความหมดจดในอารมณที่เห็น อารมณที่ได้ยิน คีลและวัตร
หรืออารมณที่ทราบ โดยมรรคอื่น คือ พราหมณ์ไม่กล่าว ไม่บอก ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลง
ความหมดจดด้วยความหมดจดด้วยการเห็นรูปบ้าง โดยความหมดจดด้วยการได้ยินเสียงบ้าง โดย
ความหมดจดด้วยศีลบ้าง โดยความหมดจดด้วยวัตรบ้าง โดยความหมดจดด้วยอารมณที่ทราบบ้าง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าพราหมณ์ไม่กล่าวความหมดจดในอารมณที่เห็น อารมณที่ได้ยิน คีลและ
วัตร หรืออารมณที่ทราบโดยมรรคอื่น.

ว่าด้วยการละบุญบาป

[๑๒๑] คำว่า พราหมณ์นั้นผู้ไม่เข้าไปติดในบุญและบาป มีความว่า กุศลกิจสังฆารอัน
ให้ปฏิสนธิในไตรภว (กามภว รูปภว อรูปภว) อย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่าบุญ. อกุศล
ทั้งหมดเรียกว่าบาปไม่ใช่บุญ. ปญญาภิสังขาร อปญญาภิสังขาร อนญญาภิสังขาร เป็นสภาพ
อันพราหมณ์ละเสียแล้ว มิมีลรากอันตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งดุจตาลยอดด้วน ทำให้ถึงความ
ไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นในอนาคตเป็นธรรมดา ในกาลใด ในกาลนั้น พราหมณ์นั้น
ชื่อว่ายอมไม่ติด ไม่ติดพัน ไม่เข้าไปติด เป็นผู้ไม่ติด ไม่ติดพัน ไม่เข้าไปติดแล้ว
เป็นผู้ออกไป สละเสีย พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องแล้ว ในบุญและบาป เป็นผู้มิมีจิตกระทำให้ปราศ
จากแดนกิเลสอยู่ ด้วยเหตุเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พราหมณ์นั้นผู้ไม่เข้าไปติดในบุญและ
บาป.

ว่าด้วยการละตน

[๑๒๒] คำว่า ละเสียซึ่งตน เรียกว่า เป็นผู้ไม่ทำเพิ่มเติมอยู่ในโลกนี้ มีความว่า
ละเสียซึ่งตน คือ ละทัญญูที่ถือว่าเป็นตน หรือละความถือมั่น. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ละเสียซึ่งตน
ได้แก่ ความถือ ยึดถือ ถือมั่น ตัดใจ น้อมใจไป ด้วยสามารถแห่งตันทา ด้วยสามารถแห่ง
ทัญญู ความถือเป็นต้นนั้นทั้งปวง เป็นธรรมชาติอันพราหมณ์นั้นสละแล้ว สำรอก ปล่อย ละ
สละคืนเสียแล้ว. คำว่า ไม่ทำเพิ่มเติมอยู่ในโลกนี้ คือ ไม่ทำเพิ่มเติม ปญญาภิสังขาร อปญญา-
*ภิสังขาร อนญญาภิสังขาร คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละเสียซึ่งตน เรียกว่าเป็นผู้ไม่ทำเพิ่มเติมอยู่ในโลกนี้. เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

พราหมณ์ไม่กล่าวความหมดจดในอารมณที่เห็น อารมณที่ได้ยิน คีลและ
วัตร หรืออารมณที่ทราบ โดยมรรคอื่น พราหมณ์นั้นผู้ไม่เข้าไปติดในบุญ
และบาป ละเสียซึ่งตน เรียกว่าเป็นผู้ไม่ทำเพิ่มเติมอยู่ในโลกนี้.

[๑๒๓] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

สมณพราหมณ์เหล่านั้น ละตน อาศัยหลัง ไปตามความแสวงหา
ยอมไม่ข้ามกิเลสเครื่องเกี่ยวข้องได้ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมจับถือ
ย่อมละ เหมือนลิงจับและละกิ่งไม้เบื้องหน้า ฉะนั้น.

ว่าด้วยการจับๆ วางๆ พ้นกิเลสไม่ได้

[๑๒๔] คำว่า ละตน อาศัยหลัง มีความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ละศาสดาตัน
อาศัยศาสดาหลัง ละธรรมที่ศาสดาตันบอก อาศัยธรรมที่ศาสดาหลัง ละหมู่คณะตน อาศัยหมู่
คณะหลัง ละทัญญูตน อาศัยทัญญูหลัง ละปฏิปทาตน อาศัยปฏิปทาหลัง ละมรรคตน อาศัย
อิงอาศัย พัวพัน เข้าถึง ตัดใจ น้อมใจถึงมรรคหลัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละตน อาศัยหลัง.

[๑๒๕] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ไปตามความแสวงหา ย่อมไม่ข้ามกิเลสเครื่อง
เกี่ยวข้องได้ มีความว่า ตันทา เรียกว่าความแสวงหา ได้แก่ ความกำหนด ความกำหนดกล้า
ซลๆ อภิขณา โลภะ อุกถมูล. คำว่า ไปตามความแสวงหา คือ ไปตาม ไปตามแล้ว
เล่นไปตาม ถึงแล้ว ตกไปตามความแสวงหา อันความแสวงหาครอบงำแล้ว มีจิตอันความ
แสวงหาครอบงำแล้ว. คำว่า ย่อมไม่ข้ามกิเลสเครื่องเกี่ยวข้องได้ คือ ย่อมไม่ข้าม ไม่ข้ามขึ้น
ไม่ข้ามพ้น ไม่ก้าวพ้น ไม่ก้าวล่วง ไม่ล่วงเลยซึ่งกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง คือ รากะ โทสะ โมหะ
มานะ ทัญญู กิเลส ทุจริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ไปตามความแสวงหา
ยอมไม่ข้ามกิเลสเครื่องเกี่ยวข้องได้.

[๑๒๖] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมจับถือ ย่อมละ มีความว่า สมณพราหมณ์
เหล่านั้น ย่อมถือศาสดา ละศาสดานั้นแล้ว ย่อมถือศาสดาอื่น ย่อมถือธรรมที่ศาสดาบอก ละธรรม
ที่ศาสดาบอกนั้นแล้ว ย่อมถือธรรมที่ศาสดาอื่นบอก ย่อมถือหมู่คณะ ละหมู่คณะนั้นแล้วถือ
หมู่คณะอื่น ย่อมถือทัญญู ละทัญญุนั้นแล้วถือทัญญูอื่น ย่อมถือปฏิปทา ละปฏิปทานั้นแล้วถือ
ปฏิปทาอื่น ย่อมถือมรรค ละมรรคนั้นแล้วถือมรรคอื่น ย่อมถือและปล่อย คือ ย่อมยึดถือและ
ย่อมละ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมจับถือ ย่อมละ.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

[๑๒๓] คำว่า เหมือนลิงจับและละทิ้งไม้เบื่องหน้า ฉะนั้น มีความว่า สมณพราหมณ์เป็นอันมาก ย่อมจับถือและปล่อย คือ ย่อมยึดถือ และสละทิฐิเป็นอันมาก เหมือนลิงเที่ยวไปในป่าใหญ่ย่อมจับกิ่งไม้ ละทิ้งไม้นั้นแล้วจับกิ่งอื่น ละทิ้งอื่นนั้นแล้วจับกิ่งอื่น ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนลิงจับและละทิ้งไม้เบื่องหน้า ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

สมณพราหมณ์เหล่านั้น ละต้น อาศัยหลัง ไปตามความแสวงหา
ย่อมไม่ข้ามกิเลสเครื่องเกี่ยวข้องได้ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมจับถือ
ย่อมละ เหมือนลิงจับและละทิ้งไม้เบื่องหน้า ฉะนั้น .

[๑๒๔] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ชั้นตชนสมาทานวัตรทั้งหลายเอง เป็นผู้ข้องในสัญญา ย่อมดำเนินผิดๆ
ถูกๆ ส่วนบุคคลผู้มีความรู้ วัตรด้วยความรู้ทั้งหลาย เป็นผู้มีปัญญา
กว้างขวางตอแผ่นดิน ย่อมไม่ดำเนินผิดๆ ถูกๆ .

ว่าด้วยการดำเนินผิดๆ ถูกๆ

[๑๒๕] คำว่า ชั้นตชนสมาทานวัตรทั้งหลายเอง มีความว่า สมาทานเอง คือ สมาทาน
เอาเอง . คำว่า วัตรทั้งหลาย คือ ชั้นตชนถือเอา สมาทานถือเอาแล้ว ถือเอาโดยเอื้อเพื่อ
สมาทานแล้ว รับเอาแล้ว ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งหัตถิวัตร อัสสวัตร ไควัตร กุกัรวัตร กากัวัตร
วาสเทววัตร พลเทววัตร ปณณิกัทธิวัตร มณิกัทธิวัตร อคคัวัตร นาควัตร สปิณณวัตร ยักขวัตร
อสุรวัตร ฯลฯ ทิสวัตร . คำว่า ชั้นตชน คือ สัตว์ นรชน ฯลฯ มนุษย์ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ชั้นตชน สมาทานวัตรทั้งหลายเอง .

[๑๓๐] คำว่า เป็นผู้ข้องในสัญญา ย่อมดำเนินผิดๆ ถูกๆ มีความว่า จากศาสดาต้น
ถึงศาสดาหลัง จากธรรมที่ศาสดาต้นบอกถึงธรรมที่ศาสดาหลังบอก จากหมู่คณะต้นถึงหมู่คณะ
หลัง จากทัญฐิตันถึงทัญฐิหลัง จากปฏิบัติต้นถึงปฏิบัติหลัง จากมรรคต้นถึงมรรคหลัง . คำว่า
เป็นผู้ข้องในสัญญา คือ เป็นผู้ข้อง เกี่ยวข้อง ข้องทั่วไป ติดอยู่ พันอยู่ เกี่ยวพันอยู่ใน
กามสัญญา พยาบาทสัญญา วิหิงสาสัญญา ทัญฐิสัญญา เหมือนสิ่งของที่ข้อง เกี่ยวข้อง ข้องทั่วไป
ติดอยู่ พันอยู่ เกี่ยวพันอยู่ ที่ตะป้อนตอกติดฝ่าหรือที่ไม้ขอ ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เป็นผู้ข้องในสัญญา ย่อมดำเนินผิดๆ ถูกๆ .

ผู้รู้ธรรม ๗ ประการ

[๑๓๑] คำว่า ส่วนบุคคลผู้มีความรู้ วัตรด้วยความรู้ทั้งหลาย มีความว่า มีความรู้
ได้แก่มีความรู้ คือ ถึงวิชา ฌิญาณ มีปัญญาเครื่องตรัสรู้ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาเป็นเครื่อง
ทำลายกิเลส .

คำว่า ด้วยความรู้ทั้งหลาย มีความว่า ญาณในมรรคทั้ง ๔ ปัญญา ปัญญินทรีย์
ปัญญาพละ ธรรมวิยสัมโพชฌงค์ ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาวิปัสสนา สัมมาทัญฐิ เรียกว่าความรู้ .
บุคคลผู้มีความรู้นั้น ถึงที่สุด บรรลุที่สุด ถึงส่วนสุด บรรลุส่วนสุด ถึงที่สุดรอบ บรรลุที่สุดรอบ
ถึงที่สิ้นสุด บรรลุที่สิ้นสุด ถึงที่ป้องกัน บรรลุที่ป้องกัน ถึงที่ลับ บรรลุที่ลับ ถึงที่พึง บรรลุที่พึง
ถึงที่ไม่มิภัย บรรลุที่ไม่มิภัย ถึงที่ไม่จติ บรรลุที่ไม่จติ ถึงที่ไม่ตาย บรรลุที่ไม่ตาย ถึงนิพพาน
บรรลุนิพพาน แห่งชาติชราและมรณะ ด้วยความรู้ทั้งหลายเหล่านั้น . อีกอย่างหนึ่ง บุคคลชื่อว่า
เวทคุ เพราะอรรถว่า ถึงที่สุดแห่งความรู้ทั้งหลายบ้าง . เพราะอรรถว่า ถึงที่สุดด้วยความรู้
ทั้งหลายบ้าง และชื่อว่าเวทคุ . เพราะเป็นผู้รู้แจ้งธรรม ๗ ประการ คือ เป็นผู้รู้แจ้งซึ่งสักกายทัญฐิ
วิกิจจา สัลลพตปรามาส รากะ โทสะ โมหะ มานะ . และเป็นผู้รู้แจ้งซึ่งอกุศลธรรมอันลามก
ทั้งหลาย อันทำความเศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์
เป็นปัจจัยแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไป .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ดูกรสกียะ บุคคลเลือกเฟ้นเวททั้งสิ้นของพวกพราหมณ์ที่มีอยู่ เป็นผู้

ปราศจากรากะในเวทนาทั้งปวง ล่วงเวททั้งปวงแล้ว ชื่อว่าเป็นเวทคุ .

คำว่า ส่วนบุคคลผู้มีความรู้ วัตรด้วยความรู้ทั้งหลาย มีความว่า คือรู้ รู้เฉพาะซึ่งธรรม
คือรู้ รู้เฉพาะซึ่งธรรมว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา
เพราะอริขชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย
จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ
เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมี
อุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมี
ชราและมรณะ เพราะอริขชาดับสังขารจึงดับ เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ
นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับสฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะ
ดับเวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทาน
ดับภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับชราและมรณะจึงดับ . และรู้ รู้เฉพาะซึ่ง
ธรรมว่า นีทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ . เหล่านี้
อาสวะ นี้เหตุให้เกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ . ธรรมเหล่านี้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ควรรู้ยิ่ง ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ ธรรมเหล่านี้ควรละ ธรรมเหล่านี้ควรเจริญ ธรรมเหล่านี้
ควรทำให้แจ้ง. และรู้ รู้เฉพาะซึ่งธรรม คือ เหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่อง
สลัดออกแห่งผัสสาตนะ ๖. และรู้ รู้เฉพาะซึ่งธรรม คือ เหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ
และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ ๕. และรู้ รู้เฉพาะซึ่งธรรม คือ เหตุเกิด ความดับ
คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งมหาภูตรูป ๔. และรู้ รู้เฉพาะซึ่งธรรมว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง
มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น. จึงชื่อว่า
ส่วนบุคคลผู้มีความรู้ รู้ธรรมด้วยความรู้ทั้งหลาย.

[๑๓๒] คำว่า เป็นผู้มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน ย่อมไม่ดำเนินผิดๆ ใดๆ
มีความว่า บุคคลผู้มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน ย่อมไม่จากศาสดาต้น ถึงศาสดาหลัง
ไม่จากธรรมที่ศาสดาต้นบอก ถึงธรรมที่ศาสดาหลังบอก ไม่จากหมุ่คณะต้น ถึงหมุ่คณะหลัง
ไม่จากทิวฐิตัน ถึงทิวฐิตหลัง ไม่จากปฏิบัติทาต้น ถึงปฏิบัติทาหลัง ไม่จากมรรคต้น ถึงมรรคหลัง. คำว่า
บุคคลผู้มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน คือผู้มีปัญญาใหญ่ มีปัญญามาก มีปัญญาเป็นเครื่องรื่นเริง
มีปัญญาไว มีปัญญาคมกล้า มีปัญญาเป็นเครื่องทำลายกิเลส. แผ่นดินตรัสว่า ภูมิ. บุคคล
ประกอบด้วยปัญญากว้างขวางแผ่ไปเสมอด้วยแผ่นดินนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้มีความ
กว้างขวางดังแผ่นดิน ย่อมไม่ดำเนินผิดๆ ใดๆ. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ชั้นตชนสมาทานวัตรทั้งหลายเอง เป็นผู้ซ่องในสัญญา ย่อมดำเนิน
ผิดๆ ใดๆ ส่วนบุคคลผู้มีความรู้ รู้ธรรมด้วยความรู้ทั้งหลาย เป็นผู้
มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน ย่อมไม่ดำเนินผิดๆ ใดๆ.

[๑๓๓] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บุคคลผู้มีความรู้ปัญญากว้างขวางดังแผ่นดินนั้น เป็นผู้กำจัดเสนาในธรรม
ทั้งปวง คือ ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบอย่างใด
อย่างหนึ่ง ใดๆ ในโลกนี้พึงกำหนดซึ่งบุคคลนั้นนั่นแหละ ผู้เห็น
ผู้ประพาสเปิดเผยด้วยกิเลสอะไรเล่า.

ว่าด้วยมารเสนา

[๑๓๔] คำว่า บุคคลผู้มีความรู้ปัญญากว้างขวางดังแผ่นดินนั้น เป็นผู้กำจัดเสนาในธรรมทั้งปวง
คือ ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบอย่างใดอย่างหนึ่ง มีความว่า มารเสนาเรียกว่า
เสนา ภายทวารจิต วชิทวารจิต มโนทวารจิต รากะ โทสะ โมหะ โกรธ อุปาทนะ ฯลฯ อภิสังขารคือ
อกุศลกรรมทั้งปวง ชื่อว่ามารเสนา. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
กิเลสถาม เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๑ ของท่าน ความไม่ยินดี
เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๒ ของท่าน ความหิวกระหาย เรากล่าวว่า
เป็นเสนาที่ ๓ ของท่าน ตัณหา เรากล่าวเป็นเสนาที่ ๔ ของท่าน
ความว่างเพราะหาวนอน เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๕ ของท่าน ความขลาด
เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๖ ของท่าน ความลึกลับใจ เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่
๗ ของท่าน ความลบลผลและความกระด้าง เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๘
ของท่าน ลาก ความสรวลเสริญ สักการะ และยศที่ได้โดยทางผิด
เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๙ ของท่าน ความยกตนและข่มผู้อื่น เรากล่าวว่า
เป็นเสนาที่ ๑๐ ของท่าน ดุกระพริบมาร เสนาของท่านเหล่านี้ เป็นผู้
ปกติกำจัดผู้มีธรรมดำ คนไม่กล้าย่อมไม่ชนะเสนานั้นได้ ส่วนคนกล้า
ย่อมชนะได้ ครั้นชนะแล้วย่อมได้สุข ดังนี้.

เมื่อใด มารเสนาทั้งหมดและกิเลสอันทำความเป็นปฏิบัติทั้งหมด อันบุคคลผู้มีความ
กว้างขวางดังแผ่นดินนั้นชนะแล้ว ให้แพ้แล้ว ทำลายเสีย กำจัดเสีย ทำให้ไม่สู้หน้าแล้วด้วย
อริยมรรค ๔ เมื่อนั้นบุคคลผู้มีความรู้ปัญญากว้างขวางดังแผ่นดินนั้น เรียกว่า เป็นผู้กำจัดเสนา.
บุคคลนั้นเป็นผู้กำจัดเสนาในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ อารมณ์ที่รู้แจ้ง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า บุคคลผู้มีความรู้ปัญญากว้างขวางดังแผ่นดินนั้น เป็นผู้กำจัดเสนาในธรรมทั้งปวง คือในรูป
ที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบอย่างใดอย่างหนึ่ง.

[๑๓๕] คำว่า ซึ่งบุคคลนั้นนั่นแหละ ผู้เห็น ผู้ประพาสเปิดเผย มีความว่า ซึ่งบุคคล
นั้นนั่นแหละ ผู้เห็นธรรมอันหมดจด เห็นธรรมอันหมดจดวิเศษ เห็นธรรมอันหมดจตรอบ
เห็นธรรมอันขาว เห็นธรรมอันขาวรอบ. อีกอย่างหนึ่ง ผู้มีความเห็นอันหมดจด มีความเห็น
อันหมดจดวิเศษ มีความเห็นอันหมดจตรอบ มีความเห็นอันขาว มีความเห็นอันขาวรอบ. คำว่า
เปิดเผย มีความว่าเครื่องปิดบัง คือ ตัณหา กิเลส อวิชชา. เครื่องปิดบังเหล่านั้น อันบุคคลนั้น
เปิดเผยแล้ว กำจัดเลิกขึ้น เปิดขึ้น ละ ตัดขาด สงบ ระงับ ทำให้ไม่ให้ความเกิดขึ้นเผาะเสียแล้ว
ด้วยไฟ คือญาณ. คำว่าผู้ประพาส คือ ผู้ประพาส ผู้เที่ยวไป เป็นไป หมนไป รักษา ดำเนินไป
ให้อัตภาพดำเนินไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งบุคคลนั้นนั่นแหละ ผู้เห็น ผู้ประพาสเปิดเผย.

[๑๓๖] คำว่า ใดๆ ในโลกนี้ พึงกำหนด . . . ด้วยกิเลสอะไรเล่า มีความว่า คำว่า
กำหนด ได้แก่ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วยทิวฐิต ๑
ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิวฐิต. บุคคลนั้นละความ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
กำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทัญญูแล้ว เพราะเป็นผู้ละความกำหนดด้วยตัณหา
สละคืนความกำหนดด้วยทัญญูแล้ว ใครๆ จะพึงกำหนดบุคคลนั้นด้วยราคะ โทสะ โมหะ มานะ
ทัญญู อุทฺธัจจะ วิกิจฉา อนสฺสย อะโรเลวาทา เป็นผู้กำนัด ชัดเคื่อง หลง ผูกพัน ถือมั่น ถึง
ความฟุ้งซ่าน ถึงความไม่ตกลง หรือถึงโดยเร็วแรง . กิเลสเครื่องปรุงแต่งเหล่านั้นอันบุคคล
นั้นละแล้ว เพราะเป็นผู้ละกิเลสเครื่องปรุงแต่งเหล่านั้นแล้ว ใครๆ จะพึงกำหนดคติแห่งบุคคล
นั้นด้วยกิเลสอะไรเล่าว่า เป็นผู้เกิดในนรก เกิดในกำเนิดดิรัจฉาน เกิดในเปรตวิสัย เป็นมนุษย์
เป็นเทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัตว์มีสัญญา เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา หรือเป็น
สัตว์มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ . บุคคลนั้นไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการละ อันเป็น
เครื่องกำหนด กำหนดวิเศษ ถึงความกำหนดแห่งใครๆ . คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก
มนุษย์โลก เทวโลก ชั้นโลก ชาติโลก อายุตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใครๆ ในโลกนี้ พึง
กำหนด . . . ด้วยกิเลสอะไรเล่า . เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
บุคคลมีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดินนั้น เป็นผู้กำจัดเสนานิธรรมทั้งปวง
ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบอย่างใดอย่างหนึ่ง ใครๆ
ในโลกนี้ พึงกำหนดซึ่งบุคคลนั้นนั้นแหละ ผู้เห็น ผู้ประพฤติดิเพศ
ด้วยกิเลสอะไรเล่า .

[๑๓๗] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่ทำตัณหาและทัญญูไว้ในเบื้อง
หน้า สัตบุรุษเหล่านั้น ย่อมไม่กล่าวว่า เป็นความหมจดจส่วนเดียว
สัตบุรุษเหล่านั้นละกิเลสเป็นเครื่องถือน ผูกพัน ร้อยรัดแล้ว ไม่ทำ
ความหวังในที่ใดๆ ในโลก .

ว่าด้วยคุณลักษณะของสัตบุรุษ

[๑๓๘] คำว่า สัตบุรุษทั้งหลายย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่ทำตัณหาและทัญญูไว้ในเบื้อง
หน้า มีความว่า คำว่า กำหนด ได้แก่ ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนดด้วยตัณหา ๑
ความกำหนดด้วยทัญญู ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทัญญู
สัตบุรุษเหล่านั้นละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทัญญูแล้ว เพราะเป็นผู้ละ
ความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทัญญูแล้ว สัตบุรุษเหล่านั้น จึงไม่กำหนดซึ่ง
ความกำหนดด้วยตัณหา หรือความกำหนดด้วยทัญญู คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้
บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่กำหนด คำว่า ย่อมไม่ทำตัณหาและทัญญู
ไว้ในเบื้องหน้า มีความว่า ความทำไว้ในเบื้องหน้า ๒ อย่าง คือ ความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วย
ตัณหา ๑ ความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทัญญู ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา
ฯลฯ นี้ชื่อว่าความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทัญญู สัตบุรุษเหล่านั้น ละความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วย
ตัณหา สละคืนความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทัญญูแล้ว เพราะเป็นผู้ละความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วย
ตัณหา สละคืนความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทัญญูแล้ว จึงไม่กระทำตัณหาและทัญญูไว้ในเบื้องหน้าด้วย
เทียไป คือ เป็นผู้ไม่มีตัณหาเป็นธงชัย ไม่มีตัณหาเป็นธงยอด ไม่มีตัณหาเป็นใหญ่ ไม่มี
ทัญญูเป็นธงชัย ไม่มีทัญญูเป็นธงยอด ไม่มีทัญญูเป็นใหญ่ เป็นผู้อันตัณหาและทัญญูไม่แวดล้อม
เทียไป เพราะฉะนั้น . จึงชื่อว่า สัตบุรุษทั้งหลายย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่ทำตัณหาและทัญญู
ไว้ในเบื้องหน้า .

[๑๓๙] คำว่า สัตบุรุษเหล่านั้น ย่อมไม่กล่าวว่า เป็นความหมจดจส่วนเดียว มีความ
ว่า สัตบุรุษเหล่านั้น ย่อมไม่กล่าว ไม่บอก ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลง ซึ่งความไม่หมจดจ
ส่วนเดียว ความหมจดจจากสงสาร ความหมจดจโดยอภิชยาทัญญูวาทะว่า สัตว์สังขารเทียง ว่า
เป็นความหมจดจส่วนเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตบุรุษเหล่านั้น ย่อมไม่กล่าวว่า เป็นความ
หมจดจส่วนเดียว .

[๑๔๐] คำว่า สัตบุรุษเหล่านั้น ละกิเลสเป็นเครื่องถือน ผูกพันร้อยรัดแล้ว มี
ความว่า กิเลสเป็นเครื่องผูกพัน ได้แก่กิเลสเป็นเครื่องผูกพัน ๔ อย่าง คือ กิเลสเป็นเครื่อง
ผูกพันทางกาย คือ อภิชฌา พยาบาท สลัปปตปราคาส ความยึดมั่นว่าสิ่งนี้จริง . ความกำ
หนด ความเพ่งเล็งด้วยทัญญูของตน เป็นกิเลสเครื่องผูกพันทางกาย . ความอาฆาต ความไม่
ยินดี ความพยาบาท ในถ้อยคำของชนอื่น . สลัปปตปราคาส คือ ความยึดถือถือศีล หรือวัตร
หรือทั้งศีลและวัตรของตน . ความเห็น ความยึดถือว่าสิ่งนี้จริงของตน เป็นกิเลสเครื่องผูกพัน
ทางกาย . เพราะเหตุไรจึงเรียกว่าเป็นกิเลสเครื่องถือน ผูกพัน เพราะสัตว์ทั้งหลาย ย่อมถือ
เข้าไป ถือ จับ ถือนมั่น ยึดมั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ
สงสาร วัฏฏะ ด้วยกิเลสเป็นเครื่องผูกพันเหล่านั้น เพราะเหตุนี้จึงเรียกว่า เป็นกิเลสเครื่องถือน
มั่น ผูกพัน . คำว่า ละคือสลัด ละกิเลสเป็นเครื่องผูกพันทั้งหลาย . อีกอย่างหนึ่ง สัตบุรุษเหล่านั้น
แก่ละ กิเลสทั้งหลายที่ผูกพัน ร้อยรัด รัดรั้ง พัน ตรึง เหนียวรั้ง ติด ข้อง เกียวพัน พันอยู่
เหมือนชนทั้งหลายทำความปลดปล่อย ไม่กำหนด วอ รถ เกวียน รถมี่เครื่องประดับ ฉะนั้น เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตบุรุษเหล่านั้น ละกิเลสเป็นเครื่องถือน ผูกพัน ร้อยรัดแล้ว .

[๑๔๑] คำว่า ย่อมไม่ทำความหวังในที่ใดๆ ในโลก มีความว่า ตัณหา เรียกว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ความหวัง ได้แก่ความกำหนด ความกำหนดกล้า ฯลฯ อภิขณา โลกะ อุกุศลมูล . คำว่า ย่อมไม่
ทำความหวัง คือ ย่อมไม่ทำความหวัง ไม่ให้ความหวังเกิด ไม่เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้
บังเกิดเฉพาะ . คำว่า ในที่ไหนๆ คือในที่ไหนๆ ในที่ใดที่หนึ่งทุกๆ แห่ง ในภายใน ภายนอก
หรือทั้งภายในภายนอก . คำว่า ในโลก คือ ในอภายโลก ฯลฯ อายตนโลก เพราะฉะนั้น . จึงชื่อ
ว่า ย่อมไม่ทำความหวังในที่ไหนๆ ในโลก . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า .

สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่ทำ ตัณหาและทิฏฐิไว้ใน
เบื้องต้น สัตบุรุษเหล่านั้นย่อม ไม่กล่าวว่า เป็นความหมจดจส่วนเดียว
สัตบุรุษเหล่านั้น ละกิเลสเป็นเครื่องถ่วงผูกพัน ร้อยรัดแล้ว ไม่
ทำความหวังในที่ไหนๆ ในโลก .

[๑๔๒] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

พระอรหันต์นั้นล่วงแดนแล้ว ลอยบาปแล้ว รู้และเห็นแล้ว มิได้มีความ
ยึดถือ มิได้มีความกำหนดในกามคุณเป็นที่กำหนด มิได้กำหนดใน
สมบัตติเป็นที่ยึดถือกำหนด มิได้มีความยึดถือว่า สิ่งนี้ยอดเยี่ยม .

ว่าด้วยพระอรหันต์

[๑๔๓] คำว่า พระอรหันต์นั้นผู้ล่วงแดนแล้ว ลอยบาปแล้ว รู้และเห็นแล้ว มิได้มี
ความยึดถือ มีความว่า แดน ได้แก่ แดน ๔ อย่าง คือสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรา-

* มาส อนุสัย คือทิฏฐิ อนุสัยคือวิจิกิจฉา และเหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ฝ่ายเดียวกัน นี่เป็นแดนที่ ๑ .
สังโยชนคือกามราคะ สังโยชนคือปฏิฆะ อนุสัยคือกามราคะ อนุสัยคือปฏิฆะ ส่วนหยาบๆ
และเหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ฝ่ายเดียวกัน นี่เป็นแดนที่ ๒ . สังโยชนคือกามราคะ สังโยชนคือปฏิฆะ
อนุสัยคือกามราคะ อนุสัยคือปฏิฆะ ส่วนละเอียด และเหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ฝ่ายเดียวกัน นี่เป็น
แดนที่ ๓ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา อนุสัยคือมานะ อนุสัยคือภวราคะ
อนุสัยคืออวิชชา และเหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ฝ่ายเดียวกัน นี่เป็นแดนที่ ๔ . เมื่อใด พระอรหันต์นั้น
เป็นผู้กล่าวล่วง กล่าวด้วยดี ล่วงเลยแดน ๔ อย่างเหล่านี้ด้วยอริยมรรค ๔ เมื่อนั้น พระ
อรหันต์นั้น จึงเรียกว่าเป็นผู้ล่วงแดนแล้ว . คำว่า ผู้ลอยบาปแล้ว คือ ชื่อว่าผู้ลอยบาป เพราะเป็น
ผู้ลอยแล้วซึ่งธรรม ๗ ประการ ฯลฯ เป็นผู้อันตณหาและทิฏฐิไม่อาศัยแล้ว เป็นผู้คงที่ ชื่อว่า
เป็นพรหมณ์ . คำว่านั้น ได้แก่พระอรหันต์ผู้ชินาสพ . คำว่า รู้แล้ว คือรู้แล้วด้วยประจักษ์ญาณ
หรือด้วยปพเพนิวาสานุสสติญาณ คำว่า เห็นแล้ว คือเห็นแล้วด้วยมังสัจจะ หรือด้วยทิพยจักขุ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันต์นั้นผู้ล่วงแดนแล้ว ลอยบาปแล้ว รู้แล้ว และเห็นแล้ว
มิได้มี (ความยึดถือ) . คำว่า ความยึดถือ คือ พระอรหันต์นั้น (มิได้มี) ความถือ ถือมั่น
ยึดมั่น ตัดใจ น้อมใจไปว่า สิ่งนี้ยอดเยี่ยม เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นใหญ่ สูงสุด บวร .
คำว่า ไม่มี คือ ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ . ความยึดถือ นั้น อันพระอรหันต์นั้นละ
ตัดขาด สงบ ระเบียบ ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เมาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
พระอรหันต์นั้นผู้ล่วงแดนแล้ว ลอยบาปแล้ว รู้และเห็นแล้ว มิได้มีความยึดถือ .

[๑๔๔] คำว่า มิได้มีความกำหนดในกามคุณเป็นที่กำหนด มิได้กำหนดในสมบัตติเป็น
ที่ยึดถือกำหนด มีความว่า ขนเหล่าใด กำหนด รักใคร่ หลงใหล ตัดใจ หลุมหลง ข้อง เกี่ยว
พัวพัน ในกามคุณ ๕ ขนเหล่านั้น เรียกว่ากำหนดในกามคุณเป็นที่กำหนด . ขนเหล่าใด กำหนด
รักใคร่ หลงใหล ตัดใจ หลุมหลง ข้อง เกี่ยว พัวพัน ในรูปาวจรสมบัตติ และ
อรูปาวจรสมบัตติ ขนเหล่านั้น เรียกว่ากำหนดแล้วในสมบัตติเป็นที่ยึดถือกำหนด . คำว่า มิได้มี
ความกำหนดในกามคุณเป็นที่กำหนด มิได้กำหนดในสมบัตติเป็นที่ยึดถือกำหนด คือ เมื่อใด
กามราคะ รูปราคะ และอรูปราคะ เป็นกิเลสอันพระอรหันต์นั้นละ ตัดมูลรากขาดแล้ว ทำให้
มิที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มี ทำให้ไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เมื่อนั้น พระอรหันต์นั้น
ชื่อว่ามิได้มีความกำหนดในกามคุณเป็นที่กำหนด มิได้กำหนดในสมบัตติเป็นที่ยึดถือกำหนด โดย
เหตุเท่านั้น .

[๑๔๕] คำว่า มิได้มีความยึดถือว่าสิ่งนี้ยอดเยี่ยม มีความว่า คำว่านั้น คือ พระ
อรหันต์ผู้ชินาสพ . พระอรหันต์นั้นมิได้มี ความถือ ถือมั่น ยึดมั่น ตัดใจ น้อมใจไปว่า สิ่ง
นี้ยอดเยี่ยม เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นใหญ่ สูงสุด บวร . คำว่า ไม่มี คือย่อมไม่มี ไม่
ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ ความยึดถือ นั้น อันพระอรหันต์นั้นละ ตัดขาด สงบ ระเบียบ ทำให้
การเกิดขึ้นเมาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มิได้มีความยึดถือว่าสิ่งนี้ยอดเยี่ยม .
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

พระอรหันต์นั้น ผู้ล่วงแดนแล้ว ลอยบาปแล้ว รู้ และเห็นแล้ว
มิได้มีความยึดถือ มิได้มีความกำหนดในกามคุณเป็นที่กำหนด มิได้กา
หนดในสมบัตติเป็นที่ยึดถือกำหนด มิได้มีความยึดถือว่า สิ่งนี้ยอดเยี่ยม
ดังนี้ .

จบ สุทฎฎกสูตรนิเทศที่ ๕ .

ปรมัญญกสูตรนิเทศที่ ๕

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

[๑๔๖] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ชั้นตชนยึดถืออยู่ในทิฏฐิทั้งหลายว่า สิ่งนี้ยอดเยี่ยม ย่อมทำสิ่งใดให้ยิ่ง
ในโลก ชั้นตชนนั้น กล่าวสิ่งทั้งปวงอื่นจากสิ่งนั้นว่า เลว เพราะฉะนั้น
ชั้นตชนนั้นย่อมเป็นผู้ไม่ล่วงเลยวิาททั้งหลาย .

ว่าด้วยผู้ยึดถืออยู่ในทิฏฐิ

[๑๔๗] คำว่า ยึดถืออยู่ในทิฏฐิทั้งหลายว่า สิ่งนี้ยอดเยี่ยม มีความว่า มีสมณพราหมณ์
บางพวกเป็นเจ้าทิฏฐิ สมณพราหมณ์เหล่านั้น รับเอา ถือเอา ยึดมั่น ถือมั่นทิฏฐิ ๖๒ อย่างใด
อย่างหนึ่งว่า สิ่งนี้ยอดเยี่ยม เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นใหญ่ สูงสุด บวร ย่อมอยู่ อยู่ร่วม
อยู่อาศัย อยู่รอบด้วยทิฏฐิของตนๆ เหมือนพวกผู้อยู่ครองเรือนทั้งหลาย อยู่ในเรือน หรือ
พวกบรรพชิตผู้มีอาบัตินอกอาบัตินอก หรือพวกผู้มีกิเลสอยู่ในกองกิเลส ฉะนั้น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ยึดถืออยู่ในทิฏฐิทั้งหลายว่า สิ่งนี้ยอดเยี่ยม .

[๑๔๘] คำว่า ชั้นตชนย่อมทำสิ่งใดให้ยิ่งในโลก มีความว่า ศัพทว่า ยหฺ แปลว่าใด .

คำว่า ย่อมทำให้ยิ่ง มีความว่า ชั้นตชนย่อมทำสิ่งใดให้ยิ่ง ให้เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็น
ใหญ่ สูงสุด บวร คือ ย่อมให้บังเกิด บังเกิดเฉพาะว่า พระศาสดาเป็นพระสัพพัญญู
พระธรรมอันพระศาสดาตรัสแล้ว คณะสงฆ์ปฏิบัติแล้ว ทิฏฐินี้เจริญ ปฏิปทานี้พระศาสดา
บัญญัติแล้ว มรรคนี้ให้พ้นทุกข์ได้ . คำว่า ชั้นตชน ได้แก่สัตว์ นรชน ชลข มนุษย์ คำว่า
ในโลก คือ อายโลก ชลข อายุตนโลก . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชั้นตชนย่อมทำสิ่งใด
ให้ยิ่งในโลก .

[๑๔๙] คำว่า ชั้นตชนนั้น กล่าวสิ่งทั้งปวงอื่นจากสิ่งนั้นว่า เลว มีความว่า ชั้นตชน
ย่อมคัดค้านโต้แย้ง ปฏิเสธ ซึ่งลัทธิอื่นทั้งปวงเว้นศาสนา ธรรมที่ศาสดาบอก คณะสงฆ์
ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรคของตน คือกล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง อย่างนี้ว่า ศาสดานั้นไม่
ใช้สัพพัญญู ธรรมไม่เป็นธรรมอันศาสดากล่าวดีแล้ว หมู่คณะไม่เป็นผู้ปฏิบัติแล้ว ทิฏฐิไม่
เป็นทิฏฐิอันเจริญ ปฏิปทาไม่เป็นปฏิปทาอันศาสดาบัญญัติแล้ว มรรคไม่เป็นเครื่องนำออกจาก
ทุกข์ได้ ความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ หรือ
ความพ้นรอบ มิได้มีในลัทธินั้น พวกถือลัทธินั้น ย่อมไม่หมดจด ไม่หมดจดวิเศษ ไม่หมดจด
รอบ ไม่พ้น ไม่พ้นวิเศษ หรือไม่พ้นรอบในลัทธินั้น พวกถือลัทธินั้นย่อมเป็นผู้เลว เลวทราม
ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชั้นตชนนั้น กล่าวสิ่งทั้งปวงอื่นจากสิ่ง
นั้นว่า เลว .

[๑๕๐] คำว่า เพราะฉะนั้น ชั้นตชนนั้นย่อมเป็นผู้ไม่ล่วงเลยวิาททั้งหลาย มีความว่า
เพราะฉะนั้น เพราะการฉะนั้น เพราะเหตุนี้ เพราะปัจจัยนี้ เพราะนิทานนั้น ชั้นตชนนั้น
ย่อมเป็นผู้ไม่ล่วงเลย ไม่ก้าวล่วง ไม่ก้าวล่วงพร้อม ซึ่งความทะเลาะ บาดหมาง แกร่งแย่ง วิาท
มุ่งร้ายกันเพราะทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะฉะนั้น ชั้นตชนนั้นย่อมเป็นผู้ไม่ล่วงเลยซึ่ง
วิาททั้งหลาย . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า .

ชั้นตชนยึดถืออยู่ในทิฏฐิทั้งหลายว่า สิ่งนี้ยอดเยี่ยม ย่อมทำสิ่งใดให้
ยิ่งในโลก ชั้นตชนนั้นกล่าวสิ่งทั้งปวงอื่นจากสิ่งนั้นว่า เลว เพราะฉะนั้น
ชั้นตชนนั้น ย่อมเป็นผู้ไม่ล่วงเลยวิาททั้งหลาย .

[๑๕๑] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

นรชน ย่อมเห็นอานิสงส์ในทิฏฐิของตนกิตฺติ ในอารมณ์ที่เห็นกิตฺติ ใน
อารมณ์ที่ได้ยินกิตฺติ ในศีลและวัตรกิตฺติ ในอารมณ์ที่ทราบกิตฺติ นรชนนั้น
ถือมั่นซึ่งทิฏฐินั้นนั้นแหละ ในลัทธิของตนนั้น ย่อมเห็นสิ่งอื่นทั้งปวง
โดยความเป็นของเลว .

ว่าด้วยอานิสงส์ในทิฏฐิ

[๑๕๒] คำว่า นรชนย่อมเห็นอานิสงส์ในทิฏฐิของตนกิตฺติ ในอารมณ์ที่เห็นกิตฺติ
ในอารมณ์ที่ได้ยินกิตฺติ ในศีลและวัตรกิตฺติ ในอารมณ์ที่ทราบกิตฺติ มีความว่า ศัพทว่า ยทตฺตนิ
ตัดบทเป็น ยอ ตตฺตนิ . ทิฏฐิ ชื่อว่าทิฏฐิของตน นรชนย่อมเห็นอานิสงส์ ๒ ประการในทิฏฐิ
ของตน คือ อานิสงส์มีในชาตินี้ ๑ อานิสงส์มีในชาติหน้า ๑ .

อานิสงส์ในทิฏฐิมิในชาตินี้เป็นไฉน? ศาสดาเป็นผู้มีทิฏฐิอย่างไร พวกสาวกก็เป็นผู้
มีทิฏฐิอย่างนั้น พวกสาวกย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ซึ่งศาสดาผู้มีทิฏฐิอย่างนั้น
และย่อมได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ที่มีการสักการะเป็นต้นนั้น
เป็นเหตุ นี้ชื่อว่าอานิสงส์ในทิฏฐิมิในชาตินี้ .

อานิสงส์ในทิฏฐิมิในชาติหน้าเป็นไฉน? นรชนนั้นย่อมหวังผลในอนาคตว่า ทิฏฐินี้ควร
เพื่อความเป็นนาค เป็นเศรษฐี เป็นยักษ์ เป็นอสูร เป็นคนธรรพ์ เป็นนมหाराช เป็นพระอินทร์
เป็นพรหม หรือเป็นเทวดา ทิฏฐินี้เหมาะสมเพื่อความหมดจด หมดจดวิเศษ หมดจดรอบคอบ
พ้น พ้นวิเศษ พ้นรอบ สัตว์ทั้งหลาย ย่อมหมดจด หมดจดวิเศษ หมดจดรอบคอบ พ้น พ้นวิเศษ
พ้นรอบ ด้วยทิฏฐินี้ เราจักหมดจด หมดจดวิเศษ หมดจดรอบคอบ พ้น พ้นวิเศษ พ้นรอบด้วยทิฏฐิ
นี้ ดังนั้น นี้ชื่อว่าอานิสงส์ในทิฏฐิมิในชาติหน้า . นรชนย่อมเห็นอานิสงส์ในทิฏฐิของตน ๒

ประการนี้.

นรชนย่อมเห็นอานิสงส์ ๒ ประการ แม้ในความหมตจตด้วยอารมณที่เห็นคือ อานิสงส์ มีในชาตินี้ ๑ มีในชาติหน้า ๑ ย่อมเห็นอานิสงส์ ๒ ประการ แม้ในความหมตจตด้วยอารมณที่ได้ยิน ย่อมเห็นอานิสงส์ ๒ ประการ แม้ในความหมตจตด้วยศีล ย่อมเห็นอานิสงส์ ๒ ประการ แม้ในความหมตจตด้วยวัตร ย่อมเห็นอานิสงส์ ๒ ประการ แม้ในความหมตจตด้วยอารมณที่ทราบ คืออานิสงส์มีในชาตินี้ ๑ อานิสงส์มีในชาติหน้า ๑.

อานิสงส์ในความหมตจตด้วยอารมณที่ทราบ มีในชาตินี้เป็นไฉน? ศาสดาเป็นผู้มีทิฏฐิ อย่างไร พวกสาวกก็เป็นผู้มีทิฏฐิเช่นนั้น ฯลฯ นี้ชื่อว่าอานิสงส์ในความหมตจตด้วยอารมณที่ทราบมีในชาตินี้. อานิสงส์ในความหมตจตด้วยอารมณที่ทราบมีในชาติหน้าเป็นไฉน? นรชนนั้น ย่อมหวังผลในอนาคตว่า ทิฏฐินี้ควรเพื่อความเป็นนาค ฯลฯ นี้ชื่อว่าอานิสงส์ในความหมตจตด้วยอารมณที่ทราบ มีในชาติหน้านรชนย่อมเห็น คือ แลเห็น เหลียวเห็น เล็งเห็น พิจารณาเห็น อานิสงส์ ๒ ประการเหล่านี้ แม้ในความหมตจตด้วยอารมณที่ทราบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อนรชน ย่อมเห็นอานิสงส์ได้ ในทิฏฐิของตนกิต্তิ ในอารมณที่เห็นกิต্তิ ในอารมณที่ได้ยินกิต্তิ ในศีลและวัตรกิต্তิ ในอารมณที่ทราบกิต্তิ.

[๑๕๓] คำว่า นรชนนั้นถ่อมมันทิฏฐินั้นนั่นแหละ ในลัทธิของตนนั้น มีความว่า คำว่า ตเถว แปลว่า ซึ่งทิฏฐินั้น. คำว่า ตตถ แปลว่า ในทิฏฐิของตน คือ ในความควร ในความชอบใจ ในลัทธิของตน. คำว่า ถ่อมมัน คือถ่อม ถ้อยเอา รับเอา ยึดมัน ถ่อมมันว่า สิ่งนี้ยอดเยี่ยม เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นใหญ่ สูงสุด บวร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนนั้นถ่อมมันทิฏฐินั้นนั่นแหละ ในลัทธิของตนนั้น.

[๑๕๔] คำว่า ย่อมเห็นสิ่งอื่นทั้งปวงโดยความเป็นของเลว มีความว่า นรชนนั้นย่อมเห็น คือแลเห็น เหลียวเห็น เล็งเห็น พิจารณาเห็น ซึ่งศาสดา ธรรมที่ศาสดาบอก หมู่คณะ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรคอื่น โดยความเป็นของเลว เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมเห็นสิ่งอื่นทั้งปวงโดยความเป็นของเลว เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

นรชน ย่อมเห็นอานิสงส์ได้ในทิฏฐิของตนกิต্তิ ในอารมณที่เห็นกิต্তิ ในอารมณที่ได้ยินกิต্তิ ในศีลและวัตรกิต্তิ ในอารมณที่ทราบกิต্তิ นรชนถ่อมมันทิฏฐินั้นนั่นแหละ ในลัทธิของตนนั้น ย่อมเห็นสิ่งอื่นทั้งปวงโดยความเป็นของเลว.

[๑๕๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ผู้ฉลาดทั้งหลาย ย่อมกล่าวทสณะที่ตนอาศัยแต่นั้นว่าเป็นเครื่องร้อยรัด เห็นทสณะอื่นว่าเลว เพราะฉะนั้นแหละ ภิกษุไม่พึงอาศัยรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณที่ทราบ ศีลและวัตร.

ว่าด้วยทสณะของผู้ฉลาด

[๑๕๖] คำว่า ผู้ฉลาดทั้งหลาย ย่อมกล่าวทสณะแต่นั้นว่าเป็นเครื่องร้อยรัด มีความว่า ผู้ฉลาด ได้แก่ผู้ฉลาดเหล่าใด คือ ผู้ฉลาดในชั้น ๖ ฉลาดในธาตุ ฉลาดในอายตนะ ฉลาดในปฏิจลสมุปบาท ฉลาดในสติปัญญา ฉลาดในสัมมปปธาน ฉลาดในอิทธิบาท ฉลาดในอินทรีย์ ฉลาดในพระ ฉลาดในโพชฌงค์ ฉลาดในมรรค ฉลาดในผล ฉลาดในนิพพาน ผู้ฉลาดเหล่านั้น ย่อมกล่าวอย่างนี้ คือ ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แกล้งอย่างนี้ว่า ทสณะนั้นเป็นกิเลส เครื่องร้อยรัด เป็นกิเลสเครื่องยึดเหนี่ยว เป็นกิเลสเครื่องผูกพัน เป็นกิเลสเครื่องพัวพัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมกล่าวทสณะแต่นั้นว่าเป็นเครื่องร้อยรัด.

[๑๕๗] คำว่า ทสณะที่ตนอาศัยแล้ว ย่อมเห็นทสณะอื่นว่าเลว มีความว่า ทสณะที่ตนอาศัยแล้ว คือ ภิกษุอาศัย อิงอาศัย ติดพัน เข้าถึง ติดใจ น้อมใจถึงทสณะใด คือ ศาสดา ธรรมที่ศาสดาบอก หมู่คณะ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรคใด. คำว่า ย่อมเห็นทสณะอื่นว่าเลว คือ ย่อมเห็น แลเห็น เหลียวเห็น เล็งเห็น พิจารณาเห็น ซึ่งทสณะอื่น คือ ศาสดา ธรรมที่ศาสดาบอก หมู่คณะ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรคอื่น โดยความเป็นของเลว เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทสณะที่ตนอาศัยแล้วย่อมเห็นทสณะอื่นว่าเลว.

[๑๕๘] คำว่า เพราะฉะนั้นแหละ ภิกษุไม่พึงอาศัยรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณที่ทราบ ศีลและวัตร มีความว่า เพราะฉะนั้น คือ เพราะการณนั้น เพราะเหตุนี้ เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น ภิกษุไม่พึงอาศัย ไม่พึงถือ ไม่พึงยึดมั่น ไม่พึงถือมั่น ซึ่งรูปที่เห็นบ้าง ความหมตจตเพราะรูปที่เห็นบ้าง เสียงที่ได้ยินบ้าง ความหมตจตเพราะเสียงที่ได้ยินบ้าง อารมณที่ทราบบ้าง ความหมตจตเพราะอารมณที่ทราบบ้าง ศีลบ้าง ความหมตจตเพราะศีลบ้าง วัตรบ้าง ความหมตจตเพราะวัตรบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะฉะนั้นแหละ ภิกษุไม่พึงอาศัยรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณที่ทราบ ศีลและวัตร. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผู้ฉลาดทั้งหลาย ย่อมกล่าวทสณะที่ตนอาศัยแต่นั้นว่าเป็นเครื่องร้อยรัด ย่อมเห็นทสณะอื่นว่าเลว เพราะฉะนั้นแหละ ภิกษุไม่พึงอาศัยรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณที่ทราบ ศีลและวัตร.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

[๑๖๙] คำว่า ความตั้งไว้ซึ่งส่วนสุดทั้งสอง ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์ เพื่อภพน้อยภพใหญ่ ในโลกนี้หรือโลกหน้า มีความว่า ไฉ ได้แก่พระอรหันต์ซึ่งนิสาสพใด . คำว่า ส่วนสุด คือ ผัสสะเป็นส่วนสุดที่ ๑ ผัสสมุทัยเป็นส่วนที่ ๒ . อดีตเป็นส่วนสุดที่ ๑ อนาคตเป็นส่วนสุดที่ ๒ . สุขเวทนาเป็นส่วนสุดที่ ๑ ทุกขเวทนาเป็นส่วนสุดที่ ๒ . นามเป็นส่วนสุดที่ ๑ รูปเป็นส่วนสุดที่ ๒ . อายุตนะภายใน ๖ เป็นส่วนสุดที่ ๑ อายุตนะภายนอก ๖ เป็นส่วนสุดที่ ๒ . กายของตนเป็นส่วนสุดที่ ๑ สมุทัยแห่งกายของตนเป็นส่วนสุดที่ ๒ . ตัณหาเรียกว่าความตั้งไว้ ได้แก่ความกำหนัด ความกำหนัดกล้า ฯลฯ อภิขณา โลกะ อุกุศลมูล .

คำว่า เพื่อภพน้อยภพใหญ่ ได้แก่เพื่อภพน้อยภพใหญ่ คือ เพื่อกรรมวิภวและวิปากวิภว เพื่อกรรมวิภวเป็นเครื่องเกิดในกามภพ เพื่อวิปากวิภวเป็นเครื่องเกิดในกามภพ เพื่อกรรมวิภวเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ เพื่อวิปากวิภวเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ เพื่อกรรมวิภวเป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ เพื่อวิปากวิภวเป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ เพื่อความเกิดบ่อยๆ เพื่อความไปบ่อยๆ เพื่อความเข้าถึงบ่อยๆ เพื่อปฏิสนธิบ่อยๆ เพื่อบังเกิดขึ้นแห่งอัตภาพบ่อยๆ . คำว่า โลกนี้ คือ อัตภาพของตน . คำว่า โลกหน้า คือ อัตภาพของผู้อื่น . คำว่า โลกนี้ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของตน . คำว่า โลกหน้า คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของผู้อื่น . คำว่า โลกนี้ คือ อายุตนะภายใน ๖ . คำว่า โลกหน้า คือ อายุตนะภายนอก ๖ . คำว่า โลกนี้ คือ มนุษยโลก . คำว่า โลกหน้า คือ เทวโลก . คำว่า โลกนี้ คือ กามธาตุ . คำว่า โลกหน้า คือ รูปธาตุ อรูปธาตุ . คำว่า โลกนี้ คือ กามธาตุ . รูปธาตุ . คำว่า โลกหน้า คือ อรูปธาตุ .

คำว่า ความตั้งไว้ซึ่งส่วนสุดทั้ง ๒ ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์ใด เพื่อภพน้อยภพใหญ่ ในโลกนี้หรือโลกหน้า คือ ความตั้งไว้ซึ่งส่วนสุดทั้ง ๒ ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ แก่พระอรหันต์ใด เพื่อภพน้อยภพใหญ่ ในโลกนี้หรือโลกหน้า คือความตั้งไว้นั้น ย่อมเป็นกิริยาอันพระอรหันต์ใดละ ตัดขาด สงบ ระวังเสียแล้ว ทำให้ไม่บังเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความตั้งไว้ซึ่งส่วนสุดทั้ง ๒ ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์ใด เพื่อภพน้อยภพใหญ่ ในโลกนี้หรือโลกหน้า .

[๑๗๐] คำว่า พระอรหันต์นั้นย่อมไม่มีเครื่องอยู่อะไร มีความว่า เครื่องอยู่ ได้แก่เครื่องอยู่ ๒ อย่าง คือ เครื่องอยู่คือตัณหา ๑ เครื่องอยู่คือทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าเครื่องอยู่คือตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าเครื่องอยู่คือทิฏฐิ . คำว่า นั้น ได้แก่พระอรหันต์ซึ่งนิสาสพนั้น . คำว่า พระอรหันต์นั้น ย่อมไม่มีเครื่องอยู่ คือ เครื่องอยู่นั้นไม่มี ไม่ปรากฏ ย่อมไม่เข้าไปได้ คือเป็นธรรมอันพระอรหันต์ซึ่งนิสาสพนั้นละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่บังเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันต์นั้นย่อมไม่มีเครื่องอยู่อะไร .

[๑๗๑] คำว่า ย่อมไม่มีการถึงความตกลงในธรรมทั้งหลายแล้วถึงมโน มีความว่า ในธรรมทั้งหลาย คือในทิฏฐิ ๖๒ . คำว่า ถึงความตกลง มีความว่า ตัดสิ้นแล้ว ชีขาด ค้นคว้า แสวงหา เทียบเคียง ตรวจตรา สอบสวน ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว ทำให้เป็นแจ้งแล้ว จึงจับมั่น ยึดมั่น ถือมั่น รวบถือ รวบรวมถือ คือความถือ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความถือมั่น ความน้อมใจเชื่อว่า สิ่งนี้จริง แท้ แน่ เป็นตามสภาพ เป็นตามจริง มิได้วิปริตดังนี้ ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ เป็นธรรมอันพระอรหันต์ซึ่งนิสาสพนั้น ละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่บังเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่มีการถึงความตกลงในธรรมทั้งหลายทั้งหลายแล้วถึงมโน . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ความตั้งไว้ซึ่งส่วนสุดทั้งสอง ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์ซึ่งนิสาสพใด เพื่อภพน้อยภพใหญ่ ในโลกนี้หรือโลกหน้า พระอรหันต์นั้นย่อมไม่มีเครื่องอยู่อะไร ย่อมไม่มีการถึงความตกลงในธรรมทั้งหลายแล้วถึงมโน .

[๑๗๒] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ทิฏฐิสัญญาให้เกิดขึ้นแม้เล็กน้อย ที่สัญญากำหนดแล้ว ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบในโลกนี้ ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์นั้น ใครๆ ในโลกนี้ พึงกำหนด ซึ่งพระอรหันต์นั้น เป็นผู้ปราหมัน ไม่ยึดถือทิฏฐิ ด้วยกิเลสอะไรเล่า .

ว่าด้วยพระอรหันต์ได้ชื่อว่าปราหมัน

[๑๗๓] คำว่า ทิฏฐิสัญญาให้เกิดขึ้นแม้เล็กน้อย ที่สัญญากำหนดแล้วในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบในโลกนี้ ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์นั้น มีความว่า ทิฏฐิอันสัญญาให้เกิดขึ้น อันสัญญากำหนด ประสงค์ตั้งไว้ เพราะเป็นทิฏฐิมิสัญญาเป็นประธาน มิสัญญาเป็นใหญ่ และความถือต่างด้วยสัญญา ในรูปที่เห็นบ้าง ในความหมดจดเพราะรูปที่เห็นบ้าง ในเสียงที่ได้ยินบ้าง ในความหมดจดเพราะเสียงที่ได้ยินบ้าง ในอารมณ์ที่ทราบบ้าง ในความหมดจดเพราะอารมณ์ที่ทราบบ้าง ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ แก่พระอรหันต์ซึ่งนิสาสพนั้น คือทิฏฐินั้น อันพระชินาสพ ละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่บังเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทิฏฐิสัญญาให้เกิดขึ้นแม้เล็กน้อย ที่สัญญากำหนดแล้ว ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบ ในโลกนี้ ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์นั้น .

[๑๗๔] คำว่า ซึ่งพระอรหันต์นั้น ผู้เป็นปราหมัน ไม่ยึดถือทิฏฐิ มีความว่า ปราหมัน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ได้แก่พระอรหันต์ผู้ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะลอยเสียแล้ว ซึ่งธรรม ๗ ประการ ฯลฯ ผู้
ค้นหา ทิฐิไม่อาศัย เป็นผู้คนที่ เรียกว่าเป็นพราหมณ์ . คำว่า ซึ่งพระอรหันต์นั้น ผู้เป็นพราหมณ์
ไม่ยึดถือทิฐิ มีความว่า ซึ่งพระอรหันต์นั้น ผู้เป็นพราหมณ์ ไม่ยึด ไม่ถือเอา ไม่ถือมั่น ไม่ยึด
มั่น ซึ่งทิฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งพระอรหันต์นั้น ผู้เป็นพราหมณ์ ไม่ยึดถือทิฐิ

[๑๓๕] คำว่า ใครๆ ในโลกนี้พึงกำหนด . . . ด้วยกิเลสอะไรเล่า มีความว่า กำหนด
ได้แก่ความกำหนด ๒ อย่าง คือความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วยทิฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อ
ว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิฐิ . บุคคลนั้นละความกำหนดด้วย
ตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฐิแล้ว เพราะเป็นผู้ละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืน
ความด้วยกำหนดด้วยทิฐิแล้ว ใครๆ จะพึงกำหนดบุคคลนั้นด้วยราคะ โทสะ โมหะ มานะ
ทิฐิ อุทธีจะ วิจิกิจฉา อนุสัยอะไรเล่าว่า เป็นผู้กำหนด ชัดเคื่อง หลง ผูกพัน ถือมั่น ถึงความ
พึงชาน ถึงความไม่ตกลง หรือถึงโดยเร็วแรง . กิเลสเครื่องปรุงแต่งเหล่านั้น อันบุคคลนั้นละ
แล้ว เพราะเป็นผู้ละกิเลสเครื่องปรุงแต่งเหล่านั้นแล้ว ใครๆ จะพึงกำหนดคติแห่งบุคคลนั้น
กิเลสอะไรเล่าว่า เป็นผู้เกิดในนรก เกิดในกำเนิดดิรัจฉาน เกิดในเปรตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็น
เทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัตว์มีสัญญา เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา หรือเป็นสัตว์
มีสัญญาก็มีไซ้ ไม่มีสัญญาก็มีไซ้ . บุคคลนั้นไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการละอันเป็นเครื่อง
กำหนด กำหนดวิเศษ ถึงความกำหนด . คำว่า ในโลก คือในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก
ชั้นรโลก ชาติโลก อายุตณโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใครๆ ในโลกนี้พึงกำหนด . . . ด้วยกิเลส
อะไรเล่า . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ทิฐิที่สัญญาให้เกิดขึ้นแม้เล็กน้อย ที่สัญญากำหนดแล้ว ในรูปที่เห็น
เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบ ในโลกนี้ ย่อม ไม่มีแก่พระอรหันต์นั้น
ใครๆ ในโลกนี้ พึงกำหนดซึ่งพระอรหันต์นั้น ผู้เป็นพราหมณ์ ไม่ยึด
ถือทิฐิด้วยกิเลสอะไรเล่า .

[๑๓๖] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

พระอรหันต์ขีณาสพทั้งหลาย ย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่ทำตัณหาและทิฐิ
ไว้ในเบื้องหน้า แม้ธรรมคือทิฐิทั้งหลาย อันพระอรหันต์เหล่านั้น
ไม่ปรารถนาเฉพาะแล้ว พระอรหันต์ผู้เป็นพราหมณ์ อันใครๆ ไม่พึงนำ
ไปได้ด้วยศีลและพรต ย่อมเป็นผู้ถึงฝั่ง ไม่กลับมา เป็นผู้คงที่ .

พระอรหันต์ได้ชื่อต่างๆ

[๑๓๗] คำว่า พระอรหันต์ขีณาสพทั้งหลาย ย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่ทำตัณหาและ
ทิฐิไว้ในเบื้องหน้า มีความว่า กำหนด ได้แก่ ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนด
ด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วยทิฐิ ๑ .

ความกำหนดด้วยตัณหาเป็นไฉน? วัตถุที่ทำให้เป็นเขต เป็นแดน เป็นส่วน เป็น
แผนก กำหนดถือเอา ยึดถือเอาของเรา ด้วยส่วนแห่งตัณหาที่มีประมาณเท่าใด ย่อมยึดถือ
เอาของเราซึ่งวัตถุมีประมาณเท่านี้ว่า สิ่งนี้ของเรา สิ่งนั้นของเรา สิ่งมีประมาณเท่านี้ของเรา
สิ่งต่างๆ เรามีประมาณเท่านี้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เครื่องลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสีและ
ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา นาทิน เงิน ทอง บ้าน นิคม ราชธานี แวนแคว้น
ชนบท จาง คลัง เป็นของเรา ย่อมยึดถือเอาเป็นของของเรา แม้ซึ่งแผ่นดินใหญ่ทั้งสี่ด้วย
สามารถแห่งตัณหา ตลอดถึงตัณหาวิปริต ๑๐๘ นี้ชื่อว่า ความกำหนดด้วยตัณหา .

ความกำหนดด้วยทิฐิเป็นไฉน? สักกายทิฐิมีวัตถุ ๒๐ มิจฉาทิฐิมีวัตถุ ๑๐ อันต-

* คาทิกทิฐิมีวัตถุ ๑๐ ทิฐิ ความไปคือทิฐิ รกเรี่ยวคือทิฐิ กันดารคือทิฐิ เสียนหนามคือ
ทิฐิ ความดิ้นรนคือทิฐิ เครื่องประกอบคือทิฐิ ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่น ความ
ยึดถือ ทางผิด คลองผิด ความเห็นผิด ลัทธิเดียรฉัย ความถือโดยแสวงหาผิด ความถือวิปริต
ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือแน่นอนว่าจริงในสิ่งไม่จริง อันใดเห็นปานนี้ และทิฐิ ๖๒
มีประมาณเท่าใด นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิฐิ .

พระอรหันต์ขีณาสพทั้งหลาย ละความกำหนดด้วยตัณหา สละคือความกำหนดด้วย
ทิฐิแล้ว เพราะเป็นผู้ละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฐิแล้ว พระ-
อรหันต์เหล่านั้น จึงไม่กำหนดความกำหนดด้วยตัณหา หรือความกำหนดด้วยทิฐิ คือไม่ให้เกิด
ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดแล้วเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าไม่กำหนด .

คำว่า ย่อมไม่ทำตัณหาและทิฐิไว้ในเบื้องหน้า มีความว่า ทำไว้ในเบื้องหน้า ได้แก่
ความทำไว้ในเบื้องหน้า ๒ อย่าง คือ ความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา ๑ ความทำไว้ในเบื้อง
หน้าด้วยทิฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความทำไว้ในเบื้อง
หน้าด้วยทิฐิ พระอรหันต์ขีณาสพทั้งหลายนั้น ละความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา สละคืน
ความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฐิเสียแล้ว เพราะเป็นผู้ละความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา สละ
คืนความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฐิแล้ว จึงไม่กระทำตัณหาหรือทิฐิ ไว้ในเบื้องหน้าเตียวไป
คือเป็นผู้ไม่มัตถหาเป็นธงชัย ไม่มีตัณหาเป็นธงยอด ไม่มีตัณหาเป็นใหญ่ ไม่มีทิฐิเป็นธงชัย
ไม่มีทิฐิเป็นธงยอด ไม่มีทิฐิเป็นใหญ่ จึงชื่อว่าเป็นผู้อนัตถหาและทิฐิไม่เววล้อมเตียวไป

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันตชินาสพทั้งหลาย ย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่ทำตณหาและทัญญี
ไว้ในเบื้องหน้า.

[๑๓๘] คำว่า แม้ธรรมคือทัญญีทั้งหลาย อันพระอรหันต์เหล่านั้นไม่ปรารภนาเฉพาะ
แล้ว มีความว่า ทัญญี ๖๒ เรียกว่า ธรรม. คำว่า เหล่านั้น คือพระอรหันตชินาสพเหล่านั้น.
คำว่า ไม่ปรารภนาเฉพาะแล้ว คือไม่ปรารภนาเฉพาะว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า
ไม่ปรารภนาเฉพาะว่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อม
ไม่เกิดอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม้ธรรมคือทัญญีทั้งหลาย
อันพระอรหันต์เหล่านั้น ไม่ปรารภนาเฉพาะแล้ว.

[๑๓๙] คำว่า พระอรหันต์ผู้เป็นพราหมณ์ อันใครๆ ไม่พึงนำไปได้ด้วยศีลและพรต
มีความว่า ศัพทว่า น เป็นปฏิเสธ. คำว่า พราหมณ์ คือ พระอรหันต์ชื่อว่า เป็นพราหมณ์
เพราะลอยเสียแล้วซึ่งธรรม ๓ ประการ ฯลฯ ผู้อันค้นหาทัญญีไม่อาศัยแล้ว เป็นผู้คงที่ เรียก
ว่าเป็นพราหมณ์. คำว่า พระอรหันต์ผู้เป็นพราหมณ์ อันใครๆ ไม่พึงนำไปได้ด้วยศีลและพรต
คือ พระอรหันต์ผู้เป็นพราหมณ์ ย่อมไม่ไป ไม่ออกไป ไม่เลื่อนลอยไป ไม่แล่นไป ด้วยศีล
หรือด้วยพรต หรือด้วยศีลและพรต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันต์ผู้เป็นพราหมณ์ อัน
ใครๆ ไม่พึงนำไปได้ด้วยศีลและพรต.

[๑๔๐] คำว่า ย่อมเป็นผู้ถึงฝั่ง ไม่กลับมา เป็นผู้คงที่ มีความว่า อมตนิพพาน เรียก
ว่าฝั่ง ได้แก่วรรณเป็นทั้งสงบแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลละกินอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นค้นหา ความ
สํารอก ความดับ ความออกจากตณหาเป็นเครื่องร้อยรัด. ผู้ใดไปถึงฝั่ง บรรลู่ฝั่งแล้ว ไปถึง
ส่วนสุด บรรลู่ส่วนสุดแล้ว ไปถึงที่สุด บรรลู่ที่สุดแล้ว ฯลฯ ภพใหม่มิได้มีแก่ผู้นั้น เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ถึงฝั่ง. คำว่า ย่อมไม่กลับ คือ กิเลสเหล่าใด อันอริยบุคคลละแล้ว
ด้วยโสดาปัตติมารค อริยบุคคลนั้นย่อมไม่ถึงอีก ไม่กลับถึง ไม่กลับมาสู่กิเลสเหล่านั้น กิเลส
เหล่าใดอันอริยบุคคลละแล้วด้วยสกทาคามีมารค อริยบุคคลนั้น ย่อมไม่ถึงอีก ไม่กลับถึง ไม่กลับ
มาสู่กิเลสเหล่านั้น กิเลสเหล่าใดอันอริยบุคคลละแล้วด้วยอนาคามีมารค อริยบุคคลนั้น ย่อม
ไม่ถึงอีก ไม่กลับถึง ไม่กลับมาสู่กิเลสเหล่านั้น กิเลสเหล่าใดอันอริยบุคคลละแล้วด้วยอรหัต-
*มารค อริยบุคคลนั้นย่อมไม่ถึงอีก ไม่กลับถึง ไม่กลับมาสู่กิเลสเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ย่อมเป็นผู้ถึงฝั่ง ไม่กลับมา. คำว่า ผู้คงที่ คือพระอรหันต์ชื่อว่า เป็นผู้คงที่ โดยอาการ ๕ คือ
เป็นผู้คงที่ในอริยธรรม และอนิยธรรม เป็นผู้คงที่เพราะอรธว่าสลละแล้ว เป็นผู้คงที่เพราะ
อรธว่าข้ามแล้ว เป็นผู้คงที่เพราะอรธว่าพ้นแล้ว เป็นผู้คงที่เพราะแสดงออกซึ่งธรรมนั้นๆ.

พระอรหันต์ชื่อว่า เป็นผู้คงที่ ในอริยธรรมและอนิยธรรมอย่างไร? พระอรหันต์เป็น
ผู้คงที่แม้ในลาภ แม้ในความเสื่อมลาภ แม้ในยศ แม้ในความเสื่อมยศ แม้ในสรรเสริญ แม้
ในนิินทา แม้ในสุข แม้ในทุกข์. หากว่าชนทั้งหลายพึงลบลได้แขนข้างหนึ่งแห่งพระอรหันต์ด้วย
เครื่องหอม พึงถากแขนข้างหนึ่งด้วยมิด พระอรหันต์ย่อม ไม่มีความยินดีในการลบลได้ด้วยเครื่อง
หอมโน้น และ ไม่มีความยินร้ายในการถากด้วยมิดโน้น เป็นผู้ละการยินดียินร้ายเสียแล้ว เป็นผู้ล่วง
เลยการดีใจและการเสียใจแล้ว เป็นผู้ก้าวล่วงความยินดีความยินร้ายเสียแล้ว พระอรหันต์ชื่อว่า
เป็นผู้คงที่ในอริยธรรม และอนิยธรรมอย่างนี้.

พระอรหันต์ชื่อว่า เป็นผู้คงที่ เพราะอรธว่าสลละแล้วอย่างไร? พระอรหันต์สลละ ภาย
ปลอย ละ สลละคืนเสียแล้ว ซึ่งความกำหนัด ความขัดเคือง ความหลง ความโกรธ ความ
ผูกโกรธ ความลบหลู่ ความติเตมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความ
กระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง
พระอรหันต์ชื่อว่า เป็นผู้คงที่ เพราะอรธว่าสลละแล้วอย่างนี้.

พระอรหันต์ชื่อว่า ผู้คงที่ เพราะอรธว่าข้ามแล้วอย่างไร? พระอรหันต์ข้ามแล้ว ข้ามขึ้น
ข้ามพ้น ก้าวล่วง ก้าวล่วงด้วยดี เป็นไปล่วงซึ่งกาโมหะ ภโวหะ ทิฏฐิหะ อวิชโชหะ และ
คลองแห่งสงสารทั้งปวง พระอรหันต์นั้นอยู่จบแล้ว ประพฤติจรณะแล้ว ฯลฯ ภพใหม่มิได้มี
แก่พระอรหันต์นั้น เพราะฉะนั้น พระอรหันต์ชื่อว่า เป็นผู้คงที่ เพราะอรธว่าข้ามแล้วอย่างนี้.

พระอรหันต์ชื่อว่า เป็นผู้คงที่ เพราะอรธว่าพ้นแล้วอย่างไร? พระอรหันต์มีจิตพ้นแล้ว
พ้นวิเศษ พ้นดีแล้ว จากความกำหนัด ความขัดเคือง ความหลง ความโกรธ ความผูกโกรธ
ความลบหลู่ ความติเตมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความกระด้าง
ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง
ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง ออกสลาภสังขารทั้งปวง
พระอรหันต์ชื่อว่า เป็นผู้คงที่ เพราะอรธว่าพ้นแล้วอย่างนี้.

พระอรหันต์ชื่อว่า เป็นผู้คงที่ เพราะแสดงออกซึ่งธรรมนั้นๆ อย่างไร? พระอรหันต์
ชื่อว่า เป็นผู้คงที่ เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มศีล ในเมื่อศีลมีอยู่. ชื่อว่า เป็นผู้คงที่ เพราะแสดง
ออกว่า เป็นผู้มศีรทธา ในเมื่อศีรทธามีอยู่. ชื่อว่า เป็นผู้คงที่ เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มความ
เพียร ในเมื่อความเพียรมีอยู่. ชื่อว่า เป็นผู้คงที่ เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มสติ ในเมื่อสติมีอยู่.
ชื่อว่า เป็นผู้คงที่ เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้ตั้งมั่น ในเมื่อสมาธิมีอยู่. ชื่อว่า เป็นผู้คงที่ เพราะแสดง
ออกว่า เป็นผู้มปัญญา ในเมื่อปัญญามีอยู่. ชื่อว่า เป็นผู้คงที่ เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มวิริยชา ๓

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ในเมื่อวิชชามียอ. ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มื่อภิกขุญา ๖ ในเมื่อภิกขุญญามียอ.
พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะแสดงออกซึ่งธรรมนั้นๆ อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ย่อมเป็นผู้ถึงฝั่ง ไม่กลับมา เป็นผู้คงที่ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
พระอรหันต์ชื่อนาสพทั้งหลาย ย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่ทำค้นหาและทวิญญู
ไว้ในเบื้องหน้า แม้ธรรมคือทวิญญูทั้งหลายอันพระอรหันต์ชื่อนาสพเหล่า
นั้นไม่ปรารถนาเฉพาะแล้ว พระอรหันต์ผู้เป็นพราหมณ์ อันใครๆ
ไม่พึงนำไปได้ด้วยศีลและพรต ย่อมเป็นผู้ถึงฝั่ง ไม่กลับมา เป็นผู้คงที่ ดังนี้.
จบปรามัญฐกสูตรนิตเทสที่ ๕ .

ขราสูตรนิตเทสที่ ๖

[๑๘๑] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ชีวิตนี้น้อยหนอ มนุษย์ย่อมตายภายในร้อยปี แม้หากว่ามนุษย์ใดยอม
เป็นอยู่กินไป มนุษย์ผู้นั้นย่อมตายเพราะขราโดยแท้แล .

ว่าด้วยชีวิตเป็นของน้อย

[๑๘๒] คำว่า ชีวิตนี้น้อยหนอ มีความว่า ศัพทว่า ชีวิต ได้แก่อาย ความตั้งอยู่
ความดำเนินไป ความให้อัตภาพดำเนินไป ความเป็นไป ความหมุนไป ความเลี้ยว ความเป็น
อยู่ ชีวิตินทรีย์ อนึ่ง ชีวิตน้อย คือชีวิตนิดเดียวโดยเหตุ ๒ ประการ คือ ชีวิตน้อยเพราะ
ตั้งอยู่น้อย ๑ ชีวิตน้อยเพราะมีกิณน้อย ๑ .

ชีวิตน้อยเพราะตั้งอยู่น้อยอย่างไร? ชีวิตเป็นอยู่แล้วในขณะจิตเป็นอดีต ย่อมไม่เป็น
อยู่ จักไม่เป็นอยู่ . ชีวิตจักเป็นอยู่ในขณะจิตเป็นอนาคต ย่อมไม่เป็นอยู่ ไม่เป็นอยู่แล้ว . ชีวิต
ย่อมเป็นอยู่ในขณะจิตเป็นปัจจุบัน ไม่เป็นอยู่แล้ว จักไม่เป็นอยู่ .

สมจริงดังพระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ชีวิต อัตภาพ สุขและทุกข์ทั้งมวล เป็นธรรมประกอบกันเสมอด้วย
จิตดวงเดียว ขณะย่อมเป็น ไปพลัน เทวดาเหล่าใดยอมตั้งอยู่ตลอดแปด
หมื่นสี่พันกัป แม้เทวดาเหล่านั้นย่อมไม่เป็นผู้ประกอบด้วยจิตสองดวง
ดำรงอยู่เลย ชันธ์เหล่าใดของสัตว์ที่ตายหรือของสัตว์ที่เป็นอยู่ในโลกนี้ดับ
แล้ว ชันธ์เหล่านั้นทั้งปวงเทียว เป็นเช่นเดียวกัน ดับไปแล้ว มิได้สืบ
เนื่องกัน ชันธ์เหล่าใดแตกไปแล้วในอดีตเป็นลำดับ และชันธ์เหล่าใด
แตกไปแล้วในอนาคตเป็นลำดับ ความแปลกกันแห่งชันธ์ทั้งหลาย ที่ดับ
ไปในปัจจุบันกับชันธ์เหล่านั้น มิได้มีในลักษณะ สัตว์ไม่เกิดด้วยอนาคต
ชันธ์ย่อมเป็นอยู่ด้วยปัจจุบันชันธ์ สัตว์โลกตายแล้วเพราะความแตกแห่ง
จิตนี้เป็นบัญญัติทางปรมาตม ชันธ์ทั้งหลายแปรไปโดยฉันทะ ย่อมเป็นไป
ดจนน้ำไหลไปตามที่ลุ่ม ฉะนั้น ย่อมเป็นไปตามวาระอันไม่ขาดสายเพราะ
อายตนะ ๖ เป็นปัจจัย ชันธ์ทั้งหลายแตกแล้ว มิได้ถึงความตั้งอยู่
กองชันธ์มิได้มีในอนาคต ชันธ์ทั้งหลายที่เกิดแล้วย่อมตั้งอยู่ เหมือน
เมล็ดพันธ์ฝักกาดตั้งอยู่บนปลายเหล็กแหลม ฉะนั้น ก็ความแตกแห่ง
ธรรมชันธ์ทั้งหลายที่เกิดแล้วนั้น สกค้อยข้างหน้าแห่งสัตว์เหล่านั้น
ชันธ์ทั้งหลายมีความทำลายเป็นปกติ มิได้เจือปนกับชันธ์ที่เกิดก่อน ย่อม
ตั้งอยู่ ชันธ์ทั้งหลายมาโดยไม่ปรากฏ แตกแล้วก็ไปสู่ที่ไม่ปรากฏ
ย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป เหมือนสายฟ้าแลบในอากาศ .

ชื่อว่า ชีวิตน้อยเพราะตั้งอยู่น้อยอย่างนี้ .

ชีวิตน้อยเพราะมีกิณน้อยอย่างไร? ชีวิตเนื่องด้วยลมหายใจออก เนื่องด้วยลมหายใจ
เข้า เนื่องด้วยลมหายใจออกและลมหายใจเข้า เนื่องด้วยมหาภูตรูป เนื่องด้วยโออุณ เนื่องด้วย
กาวฬิงการารหาร เนื่องด้วยวิญญาน กรักษากายอันเป็นที่ตั้งแห่งลมหายใจออกและลมหายใจเข้า
เหล่านี้กิตติ อริขชา สังขาร ตณหา อุปาทาน และภพ อันเป็นเหตุเดิมแห่งลมหายใจออกและ
ลมหายใจเข้ากิตติ ปัจจัยทั้งหลายกิตติ ตณหาอันเป็นแดนเกิดก่อนกิตติ รูปธรรมและอรูปธรรมที่เกิด
ร่วมกันกิตติ อรูปธรรมที่ประกอบกันกิตติ ชันธ์ที่เกิดร่วมกันแห่งลมหายใจออกและลมหายใจเข้า
เหล่านี้กิตติ ตณหาอันประกอบกันกิตติ ก็มีกำลังทราวม . ธรรมเหล่านี้มีกำลังทราวมเป็นนิตย์ต่อกันและ
กัน มิได้ตั้งมั่นต่อกันและกัน ย่อมยังกันและกันให้ตกไป เพราะความต้านทานมิได้มีแก่กัน
และกัน ธรรมเหล่านี้จึงไม่ดำรงกันและกันไว้ได้ ธรรมใด ให้ธรรมเหล่านี้เกิดแล้ว ธรรมนั้นมิได้มี
ก็แต่ธรรมอย่างหนึ่งมิได้เสื่อมไปเพราะธรรมอย่างหนึ่ง . ก็ชันธ์เหล่านี้แตกไปเสื่อมไปโดยอาการ
ทั้งปวง ชันธ์เหล่านี้ อันเหตุปัจจัยมีในก่อนให้เกิดแล้ว แม้เหตุปัจจัยอันเกิดก่อนเหล่าใด
แม้เหตุปัจจัยเหล่านั้นก็ตายไปแล้วในก่อน . ชันธ์ที่เกิดก่อนกิตติ ชันธ์ที่เกิดภายหลังกิตติ มิได้เห็น
กันและกันในกาลไหนๆ ฉะนั้น . ชีวิตจึงชื่อว่า เป็นของน้อยเพราะมีกิณน้อยอย่างนี้ .

อนึ่ง เพราะเทียบชีวิตขอพวกเทวดาชั้นจาตมมหาราช ชีวิตของมนุษย์ก็น้อย
คือเล็กน้อย นิดหน่อย เป็นไปชั่วขณะ เป็นไปพลัน เป็นไปชั่วกาลเดียวเดียว ตั้งอยู่ไม่ช้า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ดำรงอยู่ไม่นาน . เพราะเทียบชีวิตของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ . . . เพราะเทียบชีวิตของพวกเทวดา
ชั้นยามา . . . เพราะเทียบชีวิตของพวกเทวดาชั้นดุสิต . . . เพราะเทียบชีวิตของพวกเทวดาชั้น
นิมมานรดี . . . เพราะเทียบชีวิตของพวกเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี . . . เพราะเทียบชีวิตของพวก
เทวดาที่เนื่องในหมู่พรหม ชีวิตของมนุษย์ก็น้อย คือเล็กน้อย นิดหน่อย เป็นไปชั่วขณะ
เป็นไปพลัน เป็นไปชั่วกาลเดียวเดียว ตั้งอยู่ไม่ช้า ดำรงอยู่ไม่นาน . สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาค
ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อายุของพวกมนุษย์นั้นน้อยจะต้องจะไปสู่ปรโลก มนุษย์ทั้งหลายจะต้อง
ประสบความตายตามที่รู้กันอยู่แล้ว ควรทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ ไม่มีมนุษย์ที่เกิดมาแล้ว
จะไม่ตาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดอยู่นาน ผู้นั้นก็เป็นอยู่ได้เพียง ๑๐๐ ปี หรือที่เกินกว่า ๑๐๐ ปี
ก็มีน้อย .

พระผู้มีพระภาคผู้สุดตถาคต ครันตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถา
ประพันธ์ต่อไปอีกว่า

อายุของพวกมนุษย์น้อย บุรุษผู้ใคร่ความดี พึงดูหมิ่นอายุน้อยนี้
พึงรีบประพฤติให้เหมือนคนถูกไฟไหม้ศีรษะ ฉะนั้น เพราะความตายจะ
ไม่มาถึงมิได้มี วันคืนย่อมล่วงเลยไป ชีวิตก็กระชั้นเข้าไปสู่ความตาย
อายุของสัตว์ทั้งหลายย่อมสิ้นไป เหมือนน้ำในแม่น้ำน้อยย่อมสิ้นไป ฉะนั้น .
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชีวิตนี้น้อยหน่อ .

[๑๘๓] คำว่า มนุษย์ย่อมตายภายใน ๑๐๐ ปี มีความว่า มนุษย์ย่อมเคลื่อน ตาย หาย
สลายไป ในกาลที่เป็นกัลละบ้าง . ในกาลที่เป็นน้ำล้างเนื้อบ้าง ในกาลที่เป็นขึ้นเนื้อบ้าง ในกาล
ที่เป็นก้อนเนื้อบ้าง ในกาลที่เป็นสาข ๕ แห่ง (มือ ๒ เท้า ๒ ศีรษะ ๑) บ้าง แม่พองเกิดก็
ย่อมเคลื่อน ตาย หาย สลายไปก็มิ ย่อมเคลื่อน ตาย หาย สลายไปในเรือนที่ตลอดก็มี ย่อม
เคลื่อน ตาย หาย สลายไป ชีวิตครึ่งเดือนก็มี เดือนหนึ่งก็มี ๒ เดือนก็มี ๓ เดือนก็มี
๔ เดือนก็มี ๕ เดือนก็มี ๖ เดือนก็มี ๗ เดือนก็มี ๘ เดือนก็มี ๙ เดือนก็มี ๑๐ เดือนก็มี ๑ ปีก็มี
๒ ปีก็มี ๓ ปีก็มี ๔ ปีก็มี ๕ ปีก็มี ๖ ปีก็มี ๗ ปีก็มี ๘ ปีก็มี ๙ ปีก็มี ๑๐ ปีก็มี ๒๐ ปีก็มี ๓๐
ปีก็มี ๔๐ ปีก็มี ๕๐ ปีก็มี ๖๐ ปีก็มี ๗๐ ปีก็มี ๘๐ ปีก็มี ๙๐ ปีก็มี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มนุษย์
ย่อมตายภายใน ๑๐๐ ปี .

[๑๘๔] คำว่า แมหากว่ามนุษย์โดยยอมเป็นอยู่เกินไป มีความว่า มนุษย์ใดเป็นอยู่เกิน
๑๐๐ ปีไป มนุษย์นั้นเป็นอยู่ ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง ๓ ปีบ้าง ๔ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง
๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แมหากว่ามนุษย์โดยยอมเป็นอยู่เกินไป .

[๑๘๕] คำว่า มนุษย์นั้นยอมตายเพราะชราโดยแท้แล มีความว่า เมื่อใดมนุษย์เป็น
ผู้แก่ คือ เจริญวัย เป็นผู้ใหญ่โดยกำเนิด ล่วงกาลผ่านวัย มีฟันหัก ผมหงอก ผมบาง
ศีรษะล้าน หนึ่งย่น ตัวตกกระ คด ค่อม ถือไม้เท้าเดินหน้า เมื่อนั้น มนุษย์นั้น ย่อมเคลื่อน
ตาย หาย สลายไปเพราะชรา การพ้นจากความตายไม่มี . สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
สัตว์ที่เกิดมามีภัยโดยความตายเป็นนิตย์ เหมือนผลไม้ที่สุกแล้ว มีภัย
โดยการหล่นในเวลาเช้า ฉะนั้น ภาชนะดินที่นายช่างทำแล้วทุกชนิด
มีความแตกเป็นที่สุด แม้ฉันใด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็เป็นฉันนั้น
มนุษย์ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ โง่และฉลาด ทั้งหมด ย่อมไปสู่อนาถมัจจุ
มิมัจจุสก็ตอยู่ข้างหน้า เมื่อมนุษย์เหล่านั้น ถูกมัจจุสก็ตข้างหน้าแล้ว
ถูกมัจจุสครอบงำ บิดากัดด้านทานไว้ไม่ได้ หรือพวกญาติก็ด้านทานไว้ไม่ได้
เมื่อพวกญาติกำลังเล็ดก็อยู่นั้นแหละ กำลังร่ำพันกันอยู่เป็นอันมากกว่า
ท่านจงดู ตนคนเดียวเท่านั้นแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันมรณะนำไปได้
เหมือนโคถูกนำไปฆ่า ฉะนั้น สัตว์โลกย่อมเป็นผู้อนาถและชราครอบงำ
อยู่อย่างนี้ .

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มนุษย์นั้นยอมตายเพราะชราโดยแท้แล . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค
จึงตรัสว่า

ชีวิตนี้น้อยหน่อ มนุษย์ย่อมตายภายใน ๑๐๐ ปี แมหากว่ามนุษย์โดยยอม
เป็นอยู่เกินไป มนุษย์นั้นยอมตายเพราะชราโดยแท้แล .

[๑๘๖] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ชนทั้งหลายยอมเศร้าโศก ในเพราะวัตถุที่ถือว่าของเรา ความยึดถือ
ทั้งหลายเป็นของเที่ยงมิได้มีเลย การยึดถือนี้ มีความพลัดพรากเป็นที่สุด
ทีเดียว กลบุตรเห็นดังนี้แล้ว ไม่ควรอยู่ครองเรือน .

ว่าด้วยคนเศร้าโศกเพราะการยึดถือ

[๑๘๗] คำว่า ชนทั้งหลายยอมเศร้าโศก ในเพราะวัตถุที่ถือว่าของเรา มีความว่า
ชนทั้งหลาย คือ ภิกษุ ภิกษุณี พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหสฺถ์ บรรพชิต เทวดา มนุษย์ . คำว่า
ยึดถือว่าของเรา ได้แก่ ความยึดถือว่าของเรา ๒ อย่าง คือ ความยึดถือว่าของเราด้วยตัณหา ๑
ความยึดถือว่าของเราด้วยทิฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความยึดถือว่าของเราด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า
ความยึดถือว่าของเราด้วยทิฐิ . ชนทั้งหลาย แม้ผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่ถือว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ของเรา ย่อมเศร้าโศก คือ ย่อมเศร้าโศกเมื่อกำลังแย่งชิงเอาบ้าง เมื่อเขาแย่งชิงเอาไปแล้วบ้าง
แม้ผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุ ที่ถือว่าของเรา ย่อมเศร้าโศก คือ ย่อม
เศร้าโศก ลำบาก คร่ำครวญ ทบอกร่ำไร ถึงความหลงใหล เมื่อวัตถุนั้นกำลังแปรปรวนไปอยู่บ้าง
เมื่อวัตถุนั้นแปรปรวนไปแล้วบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนทั้งหลายย่อมเศร้าโศกในเพราะวัตถุ
ที่ถือว่าของเรา .

[๑๘๘] คำว่า ความยึดถือทั้งหลายเป็นของเที่ยงมิได้มีเลย มีความว่า ความยึดถือ
ได้แก่ ความยึดถือ ๒ อย่าง คือ ความยึดถือด้วยตัณหา ๑ ความยึดถือด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า
ความยึดถือด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความยึดถือด้วยทิฏฐิ . ความยึดถือด้วยตัณหา เป็นของไม่เที่ยง
อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยความประชุมกันแห่งปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย
ความดับ ความแปรปรวนไป เป็นธรรมดา . ความยึดถือด้วยทิฏฐิ อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัย
ความประชุมกันแห่งปัจจัยเกิดขึ้นมีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับ ความแปรปรวน
ไปเป็นธรรมดา . สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกุริยกษัตริย์ทั้งหลาย พวกเธอย่อมเห็นหรือว่า
ความยึดถือที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง ไม่แปรปรวนไปเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่อย่างนั้นเสมอ
ด้วยของเที่ยง . กุริยกษัตริย์เหล่านั้น กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชื่อนั้นไม่มีเลย พระผู้มีพระภาค
ตรัสว่า ดูกุริยกษัตริย์ทั้งหลาย ชื่อนั้นถูกละ ดูกุริยกษัตริย์ทั้งหลาย แม้เราก็มองเห็นว่า ความยึดถือ
ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง ไม่แปรปรวนไปเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่อย่างนั้นเสมอด้วยของเที่ยง .
ความยึดถือเป็นของเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง ไม่มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ย่อมไม่มี คือ ไม่มีอยู่
ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ความยึดถือทั้งหลายเป็นของเที่ยงมิได้มีเลย .

[๑๘๙] คำว่า การยึดถือนี้มีความพลัดพรากเป็นที่สุดทีเดียว มีความว่า เมื่อความ
เป็นต่าง ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่น มีอยู่ ปรากฏอยู่ เข้าไปได้ อยู่ . สมจริงดังที่พระผู้มี
พระภาคตรัสว่า ดูกุโรอานนท์ ออย่าเลย เธออย่าโศกเศร้ารำพัน ไปเลย ดูกุโรอานนท์ ชื่อนั้น
เราได้บอกไว้ก่อนมิใช่หรือว่า ความเป็นอย่างอื่น ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่น จากสัตว์และ
สังขารอันเป็นที่รักใคร่พอใจทั้งหมดย่อมมีอยู่ ชื่อนั้นจะพึงได้แต่ที่ไหน สิ่งใดที่เกิดแล้ว มีแล้ว
อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความสลายไปเป็นธรรมดา สิ่งนั้นอย่าสลายไปเลย ชื่อนั้นไม่เป็นฐานะ
ที่จะมีได้ เพราะฉะนั้น ธาตุ อายตนะก่อนๆ แปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป ชันธ ธาตุ และอายตนะ
หลังๆ ก็ย่อมเป็นไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า การยึดถือนี้มีความพลัดพรากเป็นที่สุดทีเดียว .

[๑๙๐] คำว่า กลุบุตรเห็นดังนี้แล้ว ไม่ควรอยู่ครองเรือน มีความว่า ศัพทว่า อิต
เป็นบทสนธิ เป็นบทอุปสรรค เป็นบทพบบริบูรณ์ เป็นศัพท์เป็นที่ประชุมอักษร เป็นศัพท์ที่มี
พยัญชนะสละสลวย ศัพทว่า อิตนี้ เป็นลำดับแห่งบท . กลุบุตรเห็นแล้ว พบแล้ว เทียบเคียง
ตรวจตรา สอบสวน ทำให้แจ่มแจ้งในวัตถุที่ถือว่าของเราทั้งหลาย ดังนี้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เห็นแล้วดังนี้ . คำว่า ไม่ควรอยู่ครองเรือน คือ กลุบุตรตัดกังวลในฆราวาสทั้งหมด ตัดกังวล
ในบุตรและภรรยา ตัดกังวลในญาติ ตัดกังวลในมิตรและพวกพ้อง ตัดกังวลในความสังสม
ทั้งหมด ปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสาเยะ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เข้าถึงความเป็นผู้
ไม่มีห่วงใย พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไป คืออยู่ เป็นไป หมุนไป รักษา ดำเนินไป ให้อดภาพดำเนินไป
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กลุบุตรเห็นดังนี้แล้ว ไม่ควรอยู่ครองเรือน . เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาค
จึงตรัสว่า

ชนทั้งหลาย ย่อมเศร้าโศกในเพราะวัตถุที่ถือว่าของเราความยึดถือ
ทั้งหลายเป็นของเที่ยงมิได้มีเลย การยึดถือนี้มีความพลัดพรากเป็นที่สุด
ทีเดียว กลุบุตรเห็นดังนี้แล้ว ไม่ควรอยู่ครองเรือน .

[๑๙๑] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
บุรุษย่อมสำคัญเบญจขันธ์ใดว่า นี้ของเรา เบญจขันธ์นั้น อันบุรุษนั้น
ย่อมละ ไปแม้เพราะความตาย พุทธมามกะผู้เป็นบัณฑิตรู้เห็นโทษ
แน่นอนแล้ว ไม่ควรน้อมไปเพื่อความยึดถือว่าของเรา .

ว่าด้วยการยึดถือเบญจขันธ์

[๑๙๒] คำว่า เบญจขันธ์นั้นอันบุรุษนั้นย่อมละ ไปแม้เพราะความตาย มีความว่า
ความตาย คือความจุติ ความเคลื่อนจากหมู่สัตว์นั้นๆ แห่งเหล่าสัตว์นั้นๆ ความทำลาย
ความหายไป มีจุ มรณะ กาลกิรยา ความแตกแห่งขันธ์ทั้งหลาย ความทอดทิ้งร่างกาย ความ
เข้าไปตัดขาดแห่งชีวิตินทรีย์ . คำว่า เบญจขันธ์นั้น คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ .
คำว่า ย่อมละ คือ เบญจขันธ์อันบุรุษนั้นย่อมละ สละ ทิ้ง หายไป สลายไป . สมจริงดังภาษิตว่า
โกศสมบัติทั้งหลาย ย่อมละทิ้งสัตว์ไปก่อนบ้าง สัตว์ย่อมละทิ้งโกศ
สมบัติเหล่านั้นไปก่อนบ้าง ดูกุโรอานนท์ผู้ใคร่ถาม พวกชนเป็นผู้มีโกศ
สมบัติมิได้เที่ยง เพราะฉะนั้น เราจึงไม่เศร้าโศกในเวลาเศร้าโศก
ดวงจันทร์ย่อมขึ้น ย่อมเต็มดวง ย่อมเสื่อมสิ้นไป ดวงอาทิตย์อัสดงคต
แล้ว ย่อมจากไป ดูกุโรอานนท์ทั้งหลาย เรารู้แล้ว เพราะฉะนั้น
เราจึงไม่เศร้าโศกในเวลาโศก .

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เบญจขันธ์นั้น อันบุรุษนั้นย่อมละ ไปแม้เพราะความตาย .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

[๑๙๓] คำว่า บุรุษย่อมสำคัญเบญจขันธ์ได้ว่า นี่ของเรา มีความว่า เบญจขันธ์ใด คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ. คำว่า บุรุษ ได้แก่ ความนับ ความหมายรู้ บัญญัติ โวหาร ของโลก นาม การตั้งนาม ความทรงนาม ความพูดถึง การแสดงความหมาย ความพูดถึง. คำว่า ย่อมสำคัญเบญจขันธ์ได้ว่า นี่ของเรา มีความว่า ย่อมสำคัญด้วยความสำคัญด้วยตัณหา ด้วยความสำคัญด้วยทิฐิ ด้วยความสำคัญด้วยมานะ ด้วยความสำคัญด้วยกิเลส ด้วยความสำคัญด้วยทวาริต ด้วยความสำคัญด้วยประโยค ด้วยความสำคัญด้วยวิบาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุรุษย่อมสำคัญเบญจขันธ์ได้ว่า นี่ของเรา.

[๑๙๔] คำว่า ผู้เป็นบัณฑิตรู้โทษแม่นั้นแล้ว มีความว่า ทราบ รู้ เทียบเคียง ตรวจสอบ สอบสวน ทำให้แจ่มแจ้ง ซึ่งโทษนั้น ในวัตถุที่ยึดถือว่า ของเราทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้โทษแม่นั้นแล้ว. คำว่า บัณฑิต คือ ผู้มีความรู้ ผู้มีญาณ ผู้มีปัญญาแจ่มแจ้ง ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทรง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เป็นบัณฑิตรู้โทษแม่นั้นแล้ว.

[๑๙๕] คำว่า พุทธมามกะ ไม่ควรน้อมไปเพื่อความยึดถือว่าของเรา มีความว่า ความ—
*ยึดถือว่าของเรา ได้แก่ ความยึดถือว่าของเรา ๒ อย่าง คือ ความยึดถือว่าของเราด้วยตัณหา ๑ ความยึดถือว่าของเราด้วยทิฐิ ๑. คำว่า พุทธมามกะ คือ ผู้นับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ คือ บุคคลผู้นับถือพระพุทธผู้มีพระภาคว่า ของเรา พระผู้มีพระภาคย่อมทรงกำหนดบุคคลนั้น . สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกุริยกษัตริย์ทั้งหลาย กุริยกษัตริย์เหล่านั้น เป็นผู้คดโกง กระด้าง พุดพลอย กริดกราย มีมานะจัด มีจิตไม่ตั้งมั่น ดูกุริยกษัตริย์ทั้งหลาย กุริยกษัตริย์เหล่านั้น เป็นผู้ไม่นับถือ เรา เป็นผู้ไปปราศแล้วจากธรรมวินัยนี้ และย่อมไม่ถึงความเจริญงอกงาม ไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ ดูกุริยกษัตริย์ทั้งหลาย ส่วนว่ากุริยกษัตริย์เหล่านั้น เป็นผู้ไม่คดโกง ไม่พุดพลอย มีปัญญา ไม่กระด้าง มีจิตตั้งมั่นดี ดูกุริยกษัตริย์ทั้งหลาย กุริยกษัตริย์เหล่านั้น เป็นผู้ไม่นับถือเรา ไม่ไปปราศแล้วจากธรรมวินัยนี้ และย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้.

พระผู้มีพระภาคผู้สุตตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถา ประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ชนทั้งหลายเป็นผู้คดโกง กระด้าง พุดพลอย กริดกราย มีมานะจัด
มีจิตไม่ได้ตั้งมั่น ชนเหล่านั้น ย่อมไม่องอกงามในธรรมวินัยอันพระสัมมา—
สัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ส่วนชนทั้งหลายเป็นผู้ไม่คดโกง ไม่พุด
พลอย มีปัญญา ไม่กระด้าง มีจิตตั้งมั่นดี ชนเหล่านั้นแล ย่อมองอกงาม
ในธรรมวินัยอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว .

คำว่า พุทธมามกะ ไม่ควรน้อมไปเพื่อความยึดถือว่า ของเรา มีความว่า พุทธมามกะละ ความยึดถือว่าของเราด้วยตัณหา สะละความยึดถือว่าของเราด้วยทิฐิ ไม่พึงน้อมโน้มไปเพื่อ ความยึดถือว่าของเรา คือ ไม่พึงเป็นผู้ที่น้อมไป เอนไป โอนไป โน้มน้อมไป ในความยึดถือ ว่าของเรานั้น ไม่พึงเป็นผู้มีความยึดถือว่าของเรานั้นเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พุทธมามกะ ไม่ควรน้อมไปเพื่อความยึดถือว่าของเรา. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุรุษย่อมสำคัญเบญจขันธ์ได้ว่า นี่ของเรา เบญจขันธ์นั้นอันบุรุษนั้น
ย่อมละแ่มเพราะความตาย พุทธมามกะผู้เป็นบัณฑิต รู้โทษแม่นั้นแล้ว
ไม่ควรน้อมไปเพื่อความยึดถือว่าของเรา .

[๑๙๖] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บุรุษตื่นแล้ว ย่อมไม่เห็นสิ่งที่มาประจบด้วยความฝัน แม้นั้นใด ใครๆ
ก็ไม่เห็นชนที่รักซึ่งตายจากไปแล้ว แม้นั้นนั้น .

ว่าด้วยเปรียบสิ่งที่ได้เหมือนความฝัน

[๑๙๗] คำว่า สิ่งที่มาประจบด้วยความฝัน แม้นั้นใด มีความว่า สิ่งที่มาประจบ คือ สิ่งที่มาปรากฏ มาตั้งอยู่ ประชุมแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สิ่งที่มาประจบด้วยความฝัน แม้นั้นใด .

[๑๙๘] คำว่า บุรุษตื่นแล้วย่อมไม่เห็น มีความว่า บุรุษผู้ฝันเห็นดวงจันทร์ เห็นดวง อาทิตย์ เห็นมหาสมุทร เห็นขุนเขาสิเนรุ เห็นช้าง เห็นม้า เห็นรถ เห็นคนเดินเท้า เห็น ขบวนเสนา เห็นสวนที่นารีนรมย์ เห็นป่าที่นารีนรมย์ เห็นภูมิภาคนารีนรมย์ เห็นสระน้ำที่ นารีนรมย์ ครั้นตื่นแล้วย่อมไม่แลเห็นสิ่งอะไรๆ ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุรุษตื่นแล้ว ย่อมไม่เห็น .

[๑๙๙] คำว่า . . . คนที่รัก . . . แม้นั้นนั้น มีความว่า ศัพท์ว่า ฉะนั้น เป็นอุปมา ยัง อุปมาให้ถึงพร้อม. คำว่า คนที่รักคือคนที่รัก ที่ถือว่าของเรา ซึ่งได้แก่มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว บุตร ธิดา มิตร พวกพ้อง หรือญาติสาโลหิต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า . . . คนที่รัก . . . แม้นั้นนั้น .

[๒๐๐] คำว่า ย่อมไม่เห็น . . . ผู้ตายจากไปแล้ว มีความว่า ชนผู้ตาย ทำกาลแล้ว เรียกว่าผู้จากไปแล้ว ย่อมไม่เห็น ไม่แลเห็น ไม่ประสบ ไม่พบ ไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่เห็น . . . ผู้ตายจากไปแล้ว . เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
บุรุษตื่นแล้ว ย่อมไม่เห็นสิ่งที่มาประจบด้วยความฝัน แม้นั้นใด ใครๆ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ก็ไม่เห็นชนที่รัก ซึ่งตายจากไปแล้ว แม้นั้น .

[๒๐๑] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
ชนทั้งหลายที่เห็นกันกิตติ ที่ไดยินชื่อเรียกกันกิตติ ชนเหล่านั้นที่จากไป
แล้ว ยังเหลือแต่ชื่อเท่านั้นที่พูดถึงกันอยู่ .

ว่าด้วยสิ่งต่างๆ ย่อมสลายไปเหลือแต่ชื่อ

[๒๐๒] คำว่า ชนทั้งหลายที่เห็นกันกิตติ ที่ไดยินชื่อเรียกกันกิตติ มีความว่า ที่เห็นกัน
ได้แก่ ชนทั้งหลายมีรูปที่ทราบกันด้วยจักขุวิญญาณ . คำว่า ที่ไดยินกัน ได้แก่ มีเสียงที่ทราบกัน
โดยโสตวิญญาณ . คำว่า ชนทั้งหลาย คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ฤๅหิสต์ บรรพชิต
เทวดา มนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนทั้งหลายที่เห็นกิตติ ที่ไดยินชื่อกันกิตติ .

[๒๐๓] คำว่า มีชื่อเรียกกัน ศัพทว่า เยส ได้แก่ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์
ศูทร ฤๅหิสต์ บรรพชิต เทวดา มนุษย์ . คำว่า มีชื่อ คือ มีชื่อที่นับ มีชื่อที่หมายรู้ มีชื่อที่บัญญัติ
มีชื่อที่เรียกกันทางโลก มีนาม มีความตั้งนาม มีความทรงนาม มีชื่อที่พูดถึง มีชื่อที่แสดง
ความหมาย มีชื่อที่กล่าวเฉพาะ . คำว่า เรียก คือ กล่าว พูด แสดง แกล้ง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า มีชื่อเรียกกัน .

[๒๐๔] คำว่า ยังเหลือแต่ชื่อเท่านั้นที่พูดถึงกันอยู่ . มีความว่า รูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ อิน္ဒริยคุณ ละไป สละไป ทิ้งไป หายไป สลายไป มีเหลือแต่ชื่อเท่านั้น .
คำว่า ที่พูดถึงกันอยู่ คือ เพื่อบอก เพื่อกล่าว เพื่อบอก เพื่อบอก เพื่อบอก เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ยังเหลือแต่ชื่อเท่านั้นที่พูดถึงกันอยู่ . คำว่า ชนเหล่านั้นที่จากไปแล้ว คือ ตายไป
มิกาละกระทำแล้ว . คำว่า ชน คือ สัตว์ นระ มานพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์
เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนเหล่านั้น . . . ที่พูดถึงกันอยู่ . เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ชนทั้งหลายที่เห็นกันกิตติ ที่ไดยินชื่อเรียกกันกิตติ ชนเหล่านั้นที่จาก
ไปแล้วยังเหลือแต่ชื่อเท่านั้น ที่พูดถึงกันอยู่ .

[๒๐๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
ชนทั้งหลายผู้ตั้งใจในวัตถุที่ถือว่าของเรา ย่อมไม่ละความโศก ความ
รำพันและความหวงเหวน เพราะฉะนั้น มนุษย์ทั้งหลายผู้เห็นความปลอด
โปร่ง ละซึ่งความยึดถือได้เที่ยวไปแล้ว .

[๒๐๖] คำว่า ชนทั้งหลายผู้ตั้งใจในวัตถุที่ถือว่าของเรา ย่อมไม่ละความโศก ความรำพัน
และความหวงเหวน มีความว่า ความโศก กิริยาที่เศร้าโศก ความเป็นผู้เศร้าโศก ความที่จิต
เศร้าโศก ความเศร้าโศกในภายใน ความเศร้าโศกรอบในภายใน ความร่ำร้อนในภายใน ความ
ร่ำร้อนรอบในภายใน ความตรอมตรมแห่งจิต โทมนัส ลกฺขณคือความเศร้าโศก ของชนผู้ถูก
ความเสื่อมแห่งญาติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งโคตรสมบัติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความ
เสื่อมเพราะโรคกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งศีลกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งทฎฐิ
กระทบเข้าบ้าง ที่ประจวบกับความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง
กระทบเข้าบ้าง . คำว่า ความรำพัน คือ ความเพ้อถึง ความรำพัน อาการที่เพ้อถึง อาการ
ที่รำพันถึง ความเป็นผู้เพ้อถึง ความเป็นผู้รำพันถึง ความพูดเพ้อ ความบ่นเพ้อ อาการพรั้งเพ้อ
ความเป็นผู้พรั้งเพ้อ ของชนผู้ถูกความเสื่อมแห่งญาติกระทบเข้าบ้าง ฯลฯ ที่ถูกความเสื่อมแห่ง
ทฎฐิกระทบเข้าบ้าง ที่ประจวบกับความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใด
อย่างหนึ่งกระทบเข้าบ้าง . คำว่า ความหวงเหวน ได้แก่ ความตระหนี่ ๕ ประการ คือ ความตระหนี่
ที่อยู่ ความตระหนี่ตระกูล ความตระหนี่ลาภ ความตระหนี่วรรณะ ความตระหนี่ธรรม ความ
ตระหนี่เห็นปานนี้ อาการที่ตระหนี่ ความเป็นผู้ประพฤติดตระหนี่ ความเป็นผู้ปรารถนาต่างๆ
ความเหนียวแน่น ความเป็นผู้มีจิตหัดหุ้ใจร้อนในการให้ ความที่จิตอันใครๆ ไม่เชื่อถือได้ใน
การให้ นี้เรียกว่าความตระหนี่ . อีกอย่างหนึ่ง ความตระหนี่ชั้นร็กิตี ความตระหนี่ธาตูกิตี ความ
ตระหนี่อายตนะกิตี นี้เรียกว่าความตระหนี่ . ความมุ่งจะเอาก็เรียกว่าความตระหนี่ . ตัณหาเรียกว่า
ความติดใจ ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดกล้า ฯลฯ อภิขณา โลภะ อุกุศลมูล . คำว่า
ความยึดถือว่าของเรา ได้แก่ ความยึดถือว่าของเรา ๒ อย่าง คือ ความยึดถือว่าของเราด้วยตัณหา ๑
ความยึดถือว่าของเราด้วยทฎฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความยึดถือว่าของเราด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า
ความยึดถือว่าของเราด้วยทฎฐิ ชนทั้งหลายแม้ผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่ถือว่าของเรา
ย่อมเศร้าโศก คือ ย่อมเศร้าโศกเมื่อกำลังแย่งชิงเอาบ้าง . เมื่อเขาแย่งชิงเอาไปแล้วบ้าง . แม้ผู้
มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่ถือว่าของเรา ย่อมเศร้าโศก คือ ย่อมเศร้าโศก
เมื่อวัตถุนั้นกำลังแปรปรวนไปบ้าง เมื่อวัตถุนั้นแปรปรวนไปแล้วบ้าง . แม้ผู้มีความหวาดระแวงการ
แย่งชิงวัตถุที่ถือว่าของเรา ย่อมรำพัน คือ ย่อมรำพันเมื่อกำลังแย่งชิงเอาบ้าง เมื่อเขาแย่งชิง
เอาไปแล้วบ้าง . แม้ผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่ถือว่าของเรา ย่อมรำพัน
คือ ย่อมรำพันเมื่อวัตถุนั้นกำลังแปรปรวนไปบ้าง เมื่อวัตถุนั้นแปรปรวนไปแล้วบ้าง . ชนทั้งหลาย
ย่อมรักษาคุ้มครอง ป้องกันวัตถุที่ถือว่าของเรา หวงเหวนวัตถุที่ถือว่าของเรา ย่อมเศร้าโศก ไม่ละ
ไม่สละ ไม่บรรเทา ไม่ทำให้สิ้นไป ไม่ทำให้ถึงความไม่มี ซึ่งความโศก ความรำพัน ความหวงเหวน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ความตั้งใจในวัตถุที่ยึดถือของเรา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขนทั้งหลายผู้ตั้งใจในวัตถุที่ถือ
ของเรา ย่อมไม่ละความโศก ความรำพัน และความหวงแหน .

ว่าด้วยโมโนธรรม

[๒๐๓] คำว่า เพราะฉะนั้น มนุษย์ทั้งหลายผู้เห็นความปลอดโปร่ง ละซึ่งความยึดถือได้
เที่ยวไปแล้ว มีความว่า คำว่า เพราะฉะนั้น ได้แก่ เพราะเหตุนี้ เพราะการนี้ เพราะ
เหตุนี้ เพราะปัจจัยนี้ เพราะนิทานนี้ คือ เห็นโทษนั้นในวัตถุที่ยึดถือของเราทั้งหลาย
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า เพราะฉะนั้น . คำว่า มนุษย์ทั้งหลาย มีความว่า ญาณ เรียกว่า โมนะ
ได้แก่ ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ขนทั้งหลายประกอบ
แล้วด้วยญาณนั้น ชื่อว่ามนี คือ ผู้ถึงแล้วซึ่งญาณชื่อว่าโมนะ . โมนะยะ (ธรรมที่ทำให้เป็นมนี)
มี ๓ ประการคือ โมนะธรรมทางกาย ๑ โมนะธรรมทางวาจา ๑ โมนะธรรมทางใจ ๑ .

โมนะธรรมทางกายเป็นไฉน? การละกายทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมนะธรรมทางกาย
กายทุจริต ๓ อย่าง ญาณมีกายเป็นอารมณ์ การกำหนดรู้กาย มรรคอันสหระคตด้วยปริญา การ
ละฉันทระคะในกาย นี้ชื่อว่า โมนะธรรมทางกาย .

โมนะธรรมทางวาจาเป็นไฉน? การละวจีทุจริต ๔ อย่าง ชื่อว่าโมนะธรรมทางวาจา .
วจีทุจริต ๔ อย่าง ญาณมีวาจาเป็นอารมณ์ การกำหนดรู้วาจา มรรคอันสหระคตด้วยปริญา การ
ละฉันทระคะในวาจา ความดับแห่งวจีสังขาร ความบรรลุลหิตยณาน ชื่อว่าโมนะธรรมทางวาจา นี้
ชื่อว่าโมนะธรรมทางวาจา

โมนะธรรมทางใจเป็นไฉน? การละมโนทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมนะธรรมทางใจ . มโน-
*สุจริต ๓ อย่าง ญาณมีจิตเป็นอารมณ์ การกำหนดรู้จิต มรรคอันสหระคตด้วยปริญา การละ
ฉันทระคะในใจ ความดับแห่งจิตสังขาร การบรรลุลหิตยณาวะยัตินิโรธ ชื่อว่าโมนะธรรมทางจิต นี้
ชื่อว่าโมนะธรรมทางใจ . สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บัณฑิตทั้งหลาย ได้กล่าวมนีผู้เป็นมนีทางกาย เป็นมนีทางวาจา เป็น
มนีทางใจ หอาสวะมิได้ว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมนี
เป็นผู้ละกิเลสทั้งปวง บัณฑิตทั้งหลายได้กล่าวมนีผู้เป็นมนีทางกาย เป็น
มนีทางวาจา เป็นมนีทางใจ หอาสวะมิได้ว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วย
ธรรมที่ทำให้เป็นมนี เป็นผู้มิบาปอันล้างเสียแล้ว ฯลฯ

กล่าวธรรมเป็นเครื่องข้องและค้นหาเพียงดังว่าชาย ดำรงอยู่ เป็นผู้อันเทวดาและ
มนุษย์บูชาแล้ว บุคคลนั้นชื่อว่ามนี คำว่า ความยึดถือ ได้แก่ ความยึดถือ ๒ อย่าง คือ ความยึด
ถือด้วยตัณหา ๑ ความยึดถือด้วยทิฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความยึดถือด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความ
ยึดถือด้วยทิฐิ มนุษย์ทั้งหลายละความยึดถือด้วยตัณหา สละคืนความยึดถือด้วยทิฐิเสียแล้ว ได้
ประพฤติแล้ว เที่ยวไป เป็นไป หมุนไป รักษา ดำเนินไป ให้อรรถภาพดำเนินไป . คำว่า ผู้
เห็นความปลอดโปร่ง มีความว่า อมตนิพพานเรียกว่า ความปลอดโปร่ง ได้แก่ ความสงบสังขาร
ทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสාරอก ความดับ ความออกจากตัณหา
เป็นเครื่องร้อยรัด คำว่า เห็นความปลอดโปร่ง คือ เห็นความปลอดโปร่ง เห็นที่ด้านทาน เห็น
ที่ศีลัม เห็นที่ฟัง เห็นความไม่มียก เห็นความไม่เคลื่อน เห็นอมตะ เห็นนิพพาน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า มนุษย์ทั้งหลาย ผู้เห็นความปลอดโปร่ง ละซึ่งความยึดถือได้ เที่ยวไปแล้ว . เพราะเหตุ
นั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ขนทั้งหลายผู้ตั้งใจในวัตถุที่ถือของเรา ย่อมไม่ละความโศก ความ
รำพัน และความหวงแหน เพราะฉะนั้น มนุษย์ทั้งหลายผู้เห็นความปลอด
โปร่ง ละแล้วซึ่งความยึดถือ ได้เที่ยวไปแล้ว .

[๒๐๔] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวการไม่แสดงตนในภพนั้น ของภิกษุผู้ประพฤติ
หลักเรือน ผู้คบบั่นอันสงัดว่า เป็นความพร้อมเพรียง .

ว่าด้วยผู้ประพฤติหลักเรือน

[๒๐๕] คำว่า ของภิกษุผู้ประพฤติหลักเรือน มีความว่า พระเสขะ ๗ จำพวก เรียกว่า
เป็นผู้ประพฤติหลักเรือน พระอรหันต์เรียกว่าผู้หลักเรือน . พระเสขะ ๗ จำพวก เรียกว่าผู้ประพฤติ
หลักเรือน เพราะเหตุอะไร? พระเสขะเหล่านั้น ผู้ยังจิตให้หลักเรือน หดกลับ ถอยกลับ ปิด
กั้น ข่ม ห้าม รักษา คัมภรจจิตจากอารมณ์นั้นๆ ย่อมประพฤติอยู่ เป็นไป หมุนไป รักษา ดำเนิน
ไป ให้อรรถภาพดำเนินไป ผู้ยังจิตให้หลักเรือน หดกลับ ถอยกลับ ปิด กั้น ข่ม ห้าม รักษา
คัมภรจจิตจากอารมณ์นั้นๆ ในจักขุทวาร ประพฤติอยู่ เป็นไป หมุนไป รักษา ดำเนินไป
ให้อรรถภาพดำเนินไป ผู้ยังจิตให้หลักเรือน หดกลับ ถอยกลับ ปิด กั้น ข่ม ห้าม รักษา
คัมภรจจิตจากอารมณ์นั้นๆ ในโสตทวาร . . . ในฆานทวาร . . . ในชีวหาทวาร . . . ในกายทวาร . . .
ผู้ยังจิตให้หลักเรือน หดกลับ ถอยกลับ ปิด กั้น ข่ม ห้าม รักษา ดำเนินไป ให้อรรถภาพ
ดำเนินไป เปรียบเหมือนชนโคหรือเส้นเอ็นที่ใส่เข้าไปในไฟ ย่อมหดหู่ ไม่คล้อยออก ฉะนั้น .
เพราะเหตุนี้ พระเสขะ ๗ จำพวก จึงเรียกว่า เป็นผู้ประพฤติหลักเรือน คำว่า ของภิกษุ คือ
ของภิกษุผู้เป็นกัลยาณบุรุษ หรือของภิกษุผู้เป็นพระเสขะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของภิกษุ

ผู้ประพฤติกุศลเห็น .

[๒๑๐] คำว่า ผู้คนที่นั่งอันสงัด มีความว่า ที่นั่งแห่งภิกษุเรียกว่า อาสนะ ได้แก่ เตี้ย ตั้ง เบาะ เสื่อ ท่อนหนึ่ง เครื่องลาดด้วยหญ้า เครื่องลาดด้วยใบไม้ เครื่องลาดด้วยฟาง . ที่นั่งนั้นว่าง เวียบ สงัด จากการเห็นรูปไม่เป็นที่สบาย การได้ยินเสียงไม่เป็นที่สบาย การ สูดดมกลิ่นไม่เป็นที่สบาย การได้ลิ้มรสไม่เป็นที่สบาย การถูกต้องไฟภูฏัพพะไม่เป็นที่สบาย จากกามคุณ ๕ ไม่เป็นที่สบาย ผู้คนอยู่ คบเสมอ เสพ เข้าไปเสพ อาศัยเสพ ช้องเสพ ซึ่งที่นั้นนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้คนที่นั่งอันสงัด .

ว่าด้วยสามัคคี ๓ อย่าง

[๒๑๑] คำว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวการไม่แสดงตนในภพนั้นว่า เป็นความพร้อมเพรียง มีความว่า ความพร้อมเพรียง ได้แก่ สามัคคี ๓ อย่าง คือ คณะสามัคคี ๑ ธรรมสามัคคี ๑ อนภินิพัตตีสามัคคี ๑ .

คณะสามัคคีเป็นไหน? ภิกษุทั้งหลายแม้มาก พร้อมเพรียงกัน ชื่นชมกัน ไม่วิวาทกัน เป็นดังว่าน้ำเจือด้วยน้ำมัน แลดูกันและกันด้วยจักษุเป็นที่รักอยู่ นี้ชื่อว่า คณะสามัคคี .

ธรรมสามัคคีเป็นไหน? สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมเหล่านั้นย่อมแล่นไป ผ่องใส ประดิษฐานด้วยดี พันวิเศษโดยความเป็นอันเดียวกัน ความขัดแย้งกันแห่งธรรมเหล่านั้นย่อมไม่มี นี้ชื่อว่า ธรรม สามัคคี .

อนภินิพัตตีสามัคคีเป็นไหน? ภิกษุทั้งหลายแม้มาก ย่อมปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสส-

* นิพพานธาตุ ความเป็นของบกพร่องหรือเต็มล้นไปแห่งนิพพานธาตุของภิกษุเหล่านั้น ย่อมไม่ ปรากฏ นี้ชื่อว่า อนภินิพัตตีสามัคคี .

คำว่า ในภพ คือ นรก เป็นภพของพวกสัตว์ที่เกิดในนรก กำเนิดดิรัจฉาน เป็นภพ ของพวกสัตว์ที่เกิดในกำเนิดดิรัจฉาน เปตวิสัย เป็นภพของพวกสัตว์ที่เกิดในเปตวิสัย มนุษย-

* โลกเป็นภพของพวกมนุษย์ เทวโลกเป็นภพของพวกเทวดา . คำว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวการไม่ แสดงตนในภพนั้นว่า เป็นความพร้อมเพรียง คือ บัณฑิตทั้งหลาย กล่าว บอก พูด แสดง แฉลง อย่างนี้ว่า ภิกษุใดปฏิบัติแล้วอย่างนี้ ไม่พึงแสดงตนในนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปตวิสัย มนุษย-

* โลก เทวโลก การ ไม่แสดงตนของภิกษุนั้น เป็นความพร้อมเพรียง คือ ข้อนี้เป็นปการปกปิด เป็นการควร สมควร เป็นอนุโลม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวการไม่แสดง ตนในภพนั้นว่า เป็นความพร้อมเพรียง . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวการไม่แสดงตนในภพนั้น ของภิกษุผู้ประพฤติกุศลเห็น ผู้คนที่นั่งอันสงัดว่า เป็นความพร้อมเพรียง .

[๒๑๒] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

มณีไม่อาศัยแล้วในสิ่งทั้งปวง ไม่ทำสัตตสังขารว่าเป็นที่รัก และไม่ทำ สัตตสังขารว่าเป็นที่ชัง ความรำพันและความหวงแหนมิได้ติดในมณีนั้น เหมือนน้ำไม่ติดในใบบัว ฉะนั้น .

[๒๑๓] คำว่า มณีไม่อาศัยแล้วในสิ่งทั้งปวง มีความว่า อายุตนะ ๑๒ คือ จักษุ รูป หู เสียง จมูก กลิ่น ลิ้น รส กาย ใญ่ภูฏัพพะ ใจ ธรรมารมณ์ เรียกว่าสิ่งทั้งปวง . คำว่า มณี มีความว่า ญาณ เรียกว่า โมณะ ได้แก่ ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องขัด และค้นหาเพียงดังขลุ่ย ดำรงอยู่ และเป็นผู้อื่นเทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว บุคคลนั้นชื่อว่ามณี .

คำว่า ไม่อาศัย มีความว่า ความอาศัย ๒ อย่าง คือ ความอาศัยด้วยค้นหา ๑ ความอาศัยด้วยทัญญู ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความอาศัยด้วยค้นหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความอาศัยด้วยทัญญู . มณีละความอาศัยด้วยค้นหา สละคืนความอาศัยด้วยทัญญูแล้ว ไม่อาศัย คือ ไม่อิงอาศัย ไม่พัวพัน ไม่เข้าถึง ไม่ติดใจ ไม่น้อมใจถึง เป็นผู้ออกไป สละเสีย พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องแล้วซึ่งจักษุ หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส ใญ่ภูฏัพพะ ธรรมารมณ์ สกฺล คณะ อวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คีลานปัจฉัยเภสัชบริวาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน ทิฏฐธรรม สุตธรรม มุตธรรม วิญญาตัพพธรรม เป็นผู้มิจิตกระทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มณีไม่อาศัยแล้วในสิ่งทั้งปวง .

ว่าด้วยสิ่งเป็นที่รัก ๒ อย่าง

[๒๑๔] คำว่า ไม่ทำสัตตสังขารว่าเป็นที่รัก และไม่ทำสัตตสังขารว่าเป็นที่ชัง มีความว่า ที่รัก ได้แก่ สิ่งเป็นที่รัก ๒ อย่าง คือ สัตว์ ๑ สังขาร ๑ .

สัตว์ทั้งหลายเป็นที่รักเป็นไหน? สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ เป็นผู้ใคร่ความเจริญ ใคร่ ประโยชน์เกื้อกูล ใคร่ความผาสุก ใคร่ความปลอดโปร่งจากโยคกิเลสบ้าง คือ เป็นมารดาบิดาบ้าง เป็นพี่ชายน้องชายบ้าง เป็นพี่สาวน้องสาวบ้าง เป็นบุตรบ้าง เป็นธิดาบ้าง เป็นมิตรบ้าง เป็น พวกพ้องบ้าง เป็นสาโลหิต (ญาติสืบสาย) บ้าง แห่งบุคคลนั้น สัตว์เหล่านี้ชื่อว่าเป็นที่รัก .

สังขารทั้งหลายเป็นที่รักเป็นไหน? รูป เสียง กลิ่น รส ใญ่ภูฏัพพะ เป็นที่ชังใจ

สังขารเหล่านี้ชื่อว่าเป็นที่รัก .

คำว่า เป็นที่ซึ่ง ได้แก่ สิ่งเป็นที่ซึ่ง ๒ อย่าง คือ สัตว์ ๑ สังขาร ๑ .

สัตว์ทั้งหลายเป็นที่ซึ่งเป็นไฉน? สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ เป็นผู้ใคร่ความเสื่อม ใคร่สิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ใคร่ความไม่ผาสุก ใคร่ความไม่ปลอดภัยไปรจากโยคกิเลส ใคร่เพื่อจะปลงจากชีวิตของบุคคลนั้น สัตว์เหล่านี้ชื่อว่าเป็นที่ซึ่ง .

สังขารทั้งหลายเป็นที่ซึ่งเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ไม่เป็นที่ชอบใจ
สังขารเหล่านี้ชื่อว่าเป็นที่ซึ่ง .

คำว่า ไม่ทำสัตตสังขารว่าเป็นที่รัก และไม่ทำสัตตสังขารว่าเป็นที่ซึ่ง คือ มนัไม่ทำ
สัตตสังขารว่าเป็นที่รักด้วยสามารถแห่งความกำหนดว่า สัตว์นี้เป็นที่รักของเรา และสังขาร
ทั้งหลายนี้เป็นที่ชอบใจของเรา และไม่ทำสัตตสังขารว่าเป็นที่ซึ่งด้วยสามารถแห่งความขัดเคืองว่า
สัตว์นี้เป็นที่ซึ่งของเรา และสังขารทั้งหลายนี้เป็นที่ไม่ชอบใจของเรา คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิด
พร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ทำสัตตสังขารว่าเป็นที่รัก
และไม่ทำสัตตสังขารว่าเป็นที่ซึ่ง .

[๒๑๕] คำว่า ความรำพันและความหวงแหน มิได้ติดในมนันั้น เหมือนน้ำไม่ติดใน
ใบบัว ฉะนั้น มีความว่า ในมนันั้น คือ ในบุคคลผู้เป็นพระอรหันตชินาสพ . คำว่า ความรำพัน
คือ ความเพ้อถึง ความรำพัน อากาโรถึง อากาโรถึง ความเป็นผู้เพ้อถึง ความเป็นผู้
รำพันถึง ความพูดเพ้อ ความบนเพ้อ ความพรา้เพ้อ อากาโรพรา้เพ้อ ความเป็นผู้พรา้เพ้อ
ของชนผู้ถูกความเสื่อมแห่งญาติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งภคสมบัติกระทบเข้าบ้าง
ที่ถูกความเสื่อมเพราะโรคกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งศีลกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อม
แห่งกฏีกระทบเข้าบ้าง ที่ประจวบกับความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใด
อย่างหนึ่งกระทบเข้าบ้าง . คำว่า ความหวงแหน ได้แก่ ความตระหนี่ ๕ ประการ คือ ความตระหนี่
ที่อยู่ ความตระหนี่สกุล ความตระหนี่ลาภ ความตระหนี่วรรณะ ความตระหนี่ธรรม ความตระหนี่
กิริยาที่ตระหนี่ ความเป็นผู้ประพฤติดตระหนี่ ความเป็นผู้ปรารภนาตาบ ความเหนียวแน่น ความ
เป็นผู้มีจิตหดหู่เจ็บร้อนในการให้ ความที่จิตอันใครๆ ไม่เชื่อถือได้ในการให้เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า
ความตระหนี่ . อีกอย่างหนึ่ง ความตระหนี่ชั้นรักก็ติ ความตระหนี่ธาคก็ติ ความตระหนี่อายตนะก็ติ
นี้เรียกว่าความตระหนี่ ความมุ่งจะเอาเรียกว่าความตระหนี่ นี้เรียกว่า ความตระหนี่ . คำว่า ไม่ติด
เหมือนน้ำไม่ติดในใบบัว ฉะนั้น คือ ใบปทุมเรียกว่าใบบัว . น้ำเรียกว่าวารี . ความรำพันและ
ความตระหนี่ย่อมไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด คือ ย่อมเป็นของไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไป
ติดในมนันั้น คือ ในบุคคลผู้เป็นพระอรหันตชินาสพ เหมือนน้ำย่อมไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไป
ติด คือ เป็นของไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติดในใบปทุม ฉะนั้น และบุคคลนั้น ย่อมไม่ติด
ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด คือ เป็นผู้ไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด เป็นผู้ออกไป สละเสียแล้ว
พ้นขาดแล้ว ไม่เกี่ยวข้องแล้ว ด้วยกิเลสเหล่านั้น เป็นผู้มิจิตกระทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความรำพันและความหวงแหน ย่อมไม่ติดในมนันั้น เหมือนน้ำย่อมไม่ติด
ในใบบัว ฉะนั้น . เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

มนั ไม่อาศัยแล้วในสิ่งทั้งปวง ไม่ทำสัตตสังขารว่าเป็นที่รักและไม่ทำ
สัตตสังขารว่าเป็นที่ซึ่ง ความรำพันและความหวงแหนมิได้ติดในมนันั้น
เหมือนน้ำไม่ติดในใบบัว ฉะนั้น .

[๒๑๖] หยาดน้ำย่อมไม่ติดในใบบัว วารีย่อมไม่ติดในดอกบัว จันได มนีย่อม
ไม่เข้าไปติดในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน และอารมณ์ที่ทราบ จันนั้น .

[๒๑๗] คำว่า หยาดน้ำย่อมไม่ติดในใบบัว มีความว่า หยาดน้ำ เรียกว่า หยาดน้ำ .
ใบปทุม เรียกว่า ใบบัว . หยาดน้ำย่อมไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด คือ เป็นของไม่ติด
ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติดอยู่ในใบบัว จันได เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า หยาดน้ำย่อมไม่ติด
ในใบบัว .

[๒๑๘] คำว่า วารีย่อมไม่ติดในดอกบัว จันได มีความว่า ดอกปทุมเรียกว่าดอกบัว .
น้ำเรียกว่าวารี . วารีย่อมไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด คือ เป็นของไม่ติด ไม่ติดพร้อม
ไม่เข้าไปติดอยู่ในดอกบัว จันได เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วารีย่อมไม่ติดในดอกบัว จันได .

[๒๑๙] คำว่า มนีย่อมไม่เข้าไปติดในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน และอารมณ์ที่ทราบ
จันนั้น มีความว่า คำว่า จันนั้น เป็นอุปมาอย่างอุปมาให้ถึงพร้อมเฉพาะ . คำว่า มนั มีความว่า
ญาณเรียกว่า มนะ ได้แก่ ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง และตัณหา
เพียงดังชาย ดำรงอยู่ และเป็นผู้อันท้าวดาและมนุษย์บูชาแล้ว บุคคลนั้นชื่อว่ามนั . คำว่า ติด
ได้แก่ ความติด ๒ อย่าง คือ ความติดด้วยตัณหา ๑ ความติดด้วยทัญญู ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความติด
ด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความติดด้วยทัญญู มนัละความติดด้วยตัณหา สละคืนความติดด้วย
ทัญญูเสียแล้ว ย่อมไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด คือ เป็นผู้ไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไป
ไปติดแล้ว เป็นผู้ออกไป สละเสียแล้ว พ้นขาดแล้ว ไม่เกี่ยวข้องแล้ว ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน
อารมณ์ที่ทราบ อารมณ์ที่รู้แจ้ง เป็นผู้มิจิตกระทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
มนีย่อมไม่เข้าไปติดในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน และอารมณ์ที่ทราบ จันนั้น . เพราะเหตุนี้ พระผู้

มีพระภาคจึงตรัสว่า

หยาดน้ำย่อมไม่ติดในใบบัว วารีย่อมไม่ติดในดอกบัว จันใด มนีย่อม
ไม่เข้าไปติดในรูปที่เห็น เสี่ยงที่ไต่ย็น และอารมณ์ที่ทราบ จันนั้น .

[๒๒๐] พระอรหันต์ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด ย่อมไม่สำคัญในรูปที่เห็น เสี่ยง
ที่ไต่ย็น และอารมณ์ที่ทราบ พระอรหันต์นั้นย่อมไม่ปรารภความหมัด
จดด้วยมรรคอื่น ย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่คลายกำหนดเลย .

[๒๒๑] คำว่า พระอรหันต์ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด ย่อมไม่สำคัญในรูปที่เห็น เสี่ยงที่
ไต่ย็น และอารมณ์ที่ทราบ มีความว่า คำว่า โธนะ มีความว่า ปัญญาเรียกว่าโธนา ได้แก่ ความรู้
ความรู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ . เพราะเหตุอะไร ปัญญา
จึงเรียกว่าโธนา . เพราะปัญญานั้นเป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ชักฟอกซึ่งกายทุจริต วิจิตร
มโนทุจริต ราคะ โสสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดีเสมอ ความ
ริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น
ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อน
ทั้งปวง อุกุศลกิเลสทั้งปวง เพราะเหตุนี้ ปัญญาจึงชื่อว่าโธนา . อีกอย่างหนึ่ง สัมมาทิฐิ
เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ชักฟอกซึ่งมิจฉาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ
ชักฟอกซึ่งมิจฉาสังกัปปะ สัมมาวาจาเป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ชักฟอกซึ่งมิจฉาวาจา สัมมา
กัมมันตะ เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ชักฟอกซึ่งมิจฉากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ เป็นเครื่องกำจัด
ล้าง ชำระชักฟอกซึ่งมิจฉาอาชีวะ สัมมาวายามะ เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ชักฟอกซึ่งมิจฉายามะ
สัมมาสติ เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ชักฟอกซึ่งมิจฉาสติ สัมมาสมาธิ เป็นเครื่องกำจัด ล้าง
ชำระ ชักฟอกซึ่งมิจฉาสมาธิ สัมมาญาณ เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ชักฟอกซึ่งมิจฉาญาณ .
สัมมาวิมุตติ เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ชักฟอกซึ่งมิจฉาวิมุตติ . อีกอย่างหนึ่ง อริยมรรคมีองค์ ๘
เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ชักฟอกซึ่งกิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง
ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อุกุศลกิเลสทั้งปวง พระอรหันต์เข้าถึง เข้าถึง
พร้อม เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้าชิด เข้าชิดพร้อมแล้ว ประกอบแล้วด้วยธรรมทั้งหลายอัน
เป็นเครื่องกำจัดนี้ เพราะเหตุนี้ พระอรหันต์จึงชื่อว่า มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด พระอรหันต์นั้น
กำจัดราคะ บาป กิเลส ความเร่าร้อนเสียแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด .

คำว่า พระอรหันต์ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด ย่อมไม่สำคัญในรูปที่เห็น เสี่ยงที่ไต่ย็น
และอารมณ์ที่ทราบ คือ พระอรหันต์ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด ย่อมไม่สำคัญซึ่งรูปที่เห็น ย่อมไม่
สำคัญในรูปที่เห็น ย่อมไม่สำคัญแต่รูปที่เห็น ย่อมไม่สำคัญว่า รูปเราเห็นแล้ว ย่อมไม่สำคัญ
ซึ่งเสี่ยงที่ไต่ย็น ย่อมไม่สำคัญในเสี่ยงที่ไต่ย็น ย่อมไม่สำคัญแต่เสี่ยงที่ไต่ย็น ย่อมไม่สำคัญว่า
เสี่ยงเราไต่ย็นแล้ว ย่อมไม่สำคัญซึ่งอารมณ์ที่ทราบ ย่อมไม่สำคัญในอารมณ์ที่ทราบ ย่อมไม่
สำคัญแต่อารมณ์ที่ทราบ ย่อมไม่สำคัญว่า อารมณ์เราทราบแล้ว ย่อมไม่สำคัญซึ่งอารมณ์ที่รู้แจ้ง
ย่อมไม่สำคัญในอารมณ์ที่รู้แจ้ง ย่อมไม่สำคัญแต่อารมณ์ที่รู้แจ้ง ย่อมไม่สำคัญว่า อารมณ์เรา
รู้แจ้งแล้ว . สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกฤกษ์ทั้งหลาย ปุถุชนได้สำคัญว่า เรามีอยู่
ว่าเราไม่มี ว่าเราจักมี ว่าเราจักไม่มี ว่าเราจักเป็นสัตว์มีรูป ว่าเราจักเป็นสัตว์ไม่มีรูป ว่าเรา
จักเป็นสัตว์มีสัญญา ว่าเราจักเป็นสัตว์ไม่มีสัญญา ว่าเราจักเป็นสัตว์มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญา
ก็มิใช่ และปุถุชนได้สำคัญว่า เป็นดังโรค เป็นดังหวัฬ เป็นดังลูกศร เป็นอบาทว ดูกฤกษ์
ทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้มีจิตไม่สำคัญอยู่
เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันต์ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด
ย่อมไม่สำคัญในรูปที่เห็น เสี่ยงที่ไต่ย็น และอารมณ์ที่ทราบ .

[๒๒๒] คำว่า พระอรหันต์ย่อมไม่ปรารภความหมัดจดด้วยมรรคอื่น คือ พระอรหันต์
ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด ย่อมไม่ปรารภ ไม่ยินดี ไม่ประสงค์ ไม่รัก ไม่ชอบใจ ซึ่งความ
หมัดจด ความหมัดจดพิเศษ ความหมัดจดรอบ ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยมรรค
อื่น คือ ด้วยมรรคอื่นไม่หมัดจด ด้วยปฏิบัติทางอันผิด ด้วยทางอันไม่นำออกจากทุกข์ เว้นจาก
สติปัฏฐาน สัมมปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พระอรหันต์ย่อมไม่ปรารภความหมัดจดด้วยมรรคอื่น .

[๒๒๓] คำว่า พระอรหันต์นั้น ย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่คลายกำหนดเลย มีความว่า
พาลปุถุชนทั้งปวงย่อมกำหนด พระอริยบุคคลผู้เสขะ ๗ จำพวก ตลอดถึงกัลยาณปุถุชน
ย่อมคลายกำหนด ส่วนพระอรหันต์ย่อมกำหนดหาไม่ได้ ย่อมคลายกำหนดก็หาไม่ได้ . เพราะ
พระอรหันต์นั้นคลายกำหนดแล้ว เพราะเป็นผู้ปราศจากราคะโดยราคะสิ้นไปแล้ว เพราะเป็นผู้
ปราศจากโทสะโดยโทสะสิ้นไปแล้ว เพราะเป็นผู้ปราศจากโมหะโดยโมหะสิ้นไปแล้ว และพระ-
*อรหันต์นั้นย่อมอยู่แล้ว มีวาระอันประพฤติกแล้ว ฯลฯ ภพใหม่มิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันต์นั้น ย่อมไม่กำหนด ไม่คลายกำหนดเลย . เพราะเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคจึงตรัสว่า

พระอรหันต์ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด ย่อมไม่สำคัญในรูปที่เห็น เสี่ยง
ที่ไต่ย็น และอารมณ์ที่ทราบ พระอรหันต์นั้น ย่อมไม่ปรารภความ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิาย มหานิทเทส
หมดจตด้วยมรรคอื่น ย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่คล้ายกำหนดเลย ดังนี้ .
จบ ขราสตัดนิทเทสที่ ๖ .

ติสสเมตเตยยสุตตนิทเทสที่ ๗

[๒๒๔] (ท่านพระติสสเมตเตยยะ กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า)
ข้าแต่พระองค์ผู้หาทุกข์มิได้ ขอพระองค์จงตรัสบอกซึ่งความคับแค้น
ของบุคคลผู้ประกอบเนื้อๆ ในเมถุนธรรม พวกข้าพระองค์ได้ฟัง
คำสอนของพระองค์แล้ว จะศึกษาในวิเวก .

ว่าด้วยเมถุนธรรม

[๒๒๕] คำว่า ของบุคคลผู้ประกอบเนื้อๆ ในเมถุนธรรม ความว่า ชื่อว่าเมถุนธรรม
ได้แก่ ธรรมของอัสติบุรุษ ธรรมของชาวบ้าน ธรรมของคนเลว ธรรมชั่วหยาบ ธรรมมีน้ำเป็นที่สุด
ธรรมอันพึงทำในที่ลับ ธรรมคือความถึงพร้อมแห่งคนคู่ๆ กัน . เพราะเหตุไร จึงเรียกว่า เมถุน-
* ธรรม . เพราะเป็นธรรมของคนทั้งสองผู้กำหนด กำหนดกล้า ผู้ชุ่มด้วยราคะ มีราคะกำเริบขึ้น
มีจิตอันราคะครอบงำ เป็นธรรมของคนเช่นเดียวกันทั้งสองคน เพราะเหตุดังนั้น จึงเรียกว่า
เมถุนธรรม . คนสองคนทำความทะเลาะกัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนทำความมุ่งร้ายกัน เรียกว่าคนคู่
คนสองคนทำความอิจฉากัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนทำความวิวาทกัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคน
ก่ออิริยกรณกัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนพูดกัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนปราศรัยกัน เรียกว่าคนคู่
ฉันใด ธรรมนั้นเป็นธรรมของคนทั้งสองผู้กำหนด กำหนดกล้า ผู้ชุ่มด้วยราคะ มีราคะกำเริบขึ้น
มีจิตอันราคะครอบงำ เป็นคนเช่นเดียวกันทั้งสองคน ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุดังนั้น
จึงเรียกว่า เมถุนธรรม . คำว่า ของบุคคลผู้ประกอบเนื้อๆ ในเมถุนธรรม คือ ของบุคคลผู้ประกอบ
ประกอบทั่ว ประกอบเอื้อเพื่อ ประกอบพร้อมในเมถุนธรรม คือ ประพฤติในเมถุนธรรม มักมาก
ในเมถุนธรรม หนักอยู่ในเมถุนธรรม น้อมไปในเมถุนธรรม น้อมไปในเมถุนธรรม โอนไปใน
เมถุนธรรม น้อมใจไปในเมถุนธรรม มีเมถุนธรรมนั้นเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของ
บุคคลผู้ประกอบเนื้อๆ ในเมถุนธรรม .

[๒๒๖] คำว่า ท่านพระติสสเมตเตยยะกราบทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า มีความว่า ศัพทว่า
อิตติ เป็นบทสนธิ เป็นบทอุปสัคคะ เป็นบทปฐมนะ เป็นศัพท์ประชุมอักษระ เป็นศัพท์สละ
สลวยด้วยพยัญชนะ เป็นลำดับบท . คำว่า อายสฺมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าว
ด้วยความเคารพ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพ เป็นเครื่องกล่าวด้วยความยำเกรง
คำว่า ติสส เป็นนาม เป็นเครื่องนับ เป็นเครื่องหมายรู้ เป็นบัญญัติ เป็นโวหาร เป็นชื่อ
เป็นความตั้งชื่อ เป็นความทรงชื่อ เป็นเครื่องกล่าวถึง เป็นเครื่องแสดงความหมาย เป็นเครื่อง
กล่าวเฉพาะ แห่งพระเถระนั้น . คำว่า เมตเตยยะ เป็นโคตร เป็นเครื่องนับ เป็นเครื่องหมาย
รู้ เป็นบัญญัติ เป็นโวหาร แห่งพระเถระนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านพระติสสเมตเตยยะ
กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า .

[๒๒๗] คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้หาทุกข์มิได้ ขอพระองค์จงตรัสบอกความคับแค้น
(ของบุคคลผู้ประกอบเนื้อๆ ในเมถุนธรรม) มีความว่า ขอพระองค์จงตรัสบอก คือ โปรดบอก
ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศซึ่งความคับแค้น คือ ความ
เข้าไปประกอบ ความเบียดเบียน ความกระทบกระทั่ง ความทรมาน ความขัดข้อง . คำว่า
มาริสะ เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ เป็นเครื่องกล่าวด้วยยำเกรง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้หาทุกข์มิได้ ขอพระองค์จงตรัสบอกความคับแค้น .

[๒๒๘] คำว่า ได้ฟังคำสอนของพระองค์แล้ว มีความว่า ได้ฟัง ได้สดับ ศึกษา
เข้าไปทรง เข้าไปกำหนดแล้ว ซึ่งคำเป็นทาง เทศนา คำพราสสอนของพระองค์ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ได้ฟังคำสั่งสอนของพระองค์แล้ว .

ว่าด้วยวิเวก ๓

[๒๒๙] คำว่า จะศึกษาในวิเวก มีความว่า วิเวก ได้แก่ วิเวก ๓ คือ กายวิเวก ๑
จิตตวิเวก ๑ อปปริวิเวก ๑ .

กายวิเวกเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมชองเสพเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า
โค่นไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง ลอมฟาง และเป็นผู้สงัดด้วยกายอยู่ คือ
เดินผู้เดียว ยืนผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว เข้าบ้านเพื่อบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งอยู่ใน
ที่หลีกเร้นผู้เดียว อริชฐานเจกรมผู้เดียว เป็นผู้เดียวเที่ยว อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ
รักษา เป็นไป ให้เป็นไป นี้ชื่อว่า กายวิเวก .

จิตตวิเวกเป็นไฉน? ภิกษุเข้าปฐมฌาน มีจิตสงัดจากนิวรณ์ เข้าทุติยฌาน มีจิตสงัด
จากวิตกและวิจาร เข้าตติยฌาน มีจิตสงัดจากปิติ เข้าจตุตถฌาน มีจิตสงัดจากสุขและทุกข
เข้าอากาสาณัญญาตนฌาน มีจิตสงัดจากรูปสัญญา ภูมิสัญญา นานัตตสัญญา เข้าวิญญูญาณัญญา
ตนฌาน มีจิตสงัดจากอากาสาณัญญาตนสัญญา เข้าอาภิกขัญญาตนฌาน มีจิตสงัดจาก
วิญญูญาณัญญาตนสัญญา เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน มีจิตสงัดจากอาภิกขัญญาตนสัญญา
(เมื่อภิกษุนั้น) เป็นโสดาบันบุคคล มีจิตสงัดจากลักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ทิฏฐา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
นุสย วิจิจจานุสย และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับสักกายทิฐิเป็นต้นนั้น เป็นพระ
สกทาคามี มีจิตสั่งจจากามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กามราคานุสย ปฏิฆานุสย อย่าง
หายาๆ และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับกามราคสังโยชน์เป็นต้นนั้น เป็นพระอนาคามี
มีจิตสั่งจจากามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กามราคานุสย ปฏิฆานุสย อย่างละเอียดๆ
และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับกามราคสังโยชน์อย่างละเอียดเป็นต้นนั้น เป็นพระ-
* อรหันต์ มีจิตสั่งจจากปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสย ภวราคานุสย
อวิชชานุสย กิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับปราคะเป็นต้นนั้น และจากสังขารนิมิตทั้งปวงใน
ภายนอก นี่ชื่อว่า จิตตวิเวก .

อุปวิธีเวกเป็นไฉน? กิเลสกิตติ ชันธกิตติ อภิสังขารกิตติ เรียกว่าอุปริ . อมตนิพพาน
เรียกว่าอุปวิธีเวก ได้แก่ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสลัดคิณอุปริทั้งปวง ความสิ้นตัณหา
ความสารถ ความดับ ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด นี่ชื่อว่า อุปริวิเวก .

ก็กายวิเวก ย่อมมีแก่บุคคลผู้มีกายหลีกออก ผู้ยินดียิ่งในเนกขัมมะ จิตตวิเวก ย่อมมี
แก่บุคคลผู้มีจิตบริสุทธิ์ ถึงซึ่งความเป็นผู้มีจิตผ่องแผ้วอย่างยิ่ง อุปริวิเวก ย่อมมีแก่บุคคลผู้หมด
อุปริ ถึงซึ่งนิพพานอันเป็นวิสังขาร . (๑) -

@ (๑) ดูข้อ ๓๓

คำว่า จะศึกษาในวิเวก มีความว่า พระเถระนั้นมีสิกขาอันศึกษาแล้วโดยปกติ
อีกอย่างหนึ่ง พระเถระนั้นเมื่อจะทูลขอพระธรรมเทศนา จึงทูลอย่างนี้ว่า จะศึกษาในวิเวก .
เพราะเหตุนั้น พระตีสสมตเตยยะเถระจึงทูลว่า

(ท่านตีสสมตเตยยะกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้หาทุกข์
มิได้ ขอพระองค์จงตรัสบอกความคับแค้นของบุคคลผู้ประกอบเนืองๆ
ในเมถุนธรรม พวกข้าพระองค์ได้ฟังคำสอนของพระองค์แล้วจะศึกษา
ในวิเวก .

[๒๓๐] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูรเมตเตยยะ) คำสั่งสอนของบุคคลผู้ประกอบ
เนืองๆ ในเมถุนธรรม ย่อมเลอะเลือน และบุคคลนั้นย่อมปฏิบัติผิด นี่
เป็นธรรมอันไม่ประเสริฐในบุคคลนั้น .

[๒๓๑] คำว่า ของผู้ประกอบเนืองๆ ในเมถุนธรรม ความว่า ชื่อว่าเมถุนธรรม คือ
ธรรมของอัสติบุรุษ ธรรมของชาวบ้าน ธรรมของคนเลว ธรรมชั่วหยาบ ธรรมมีน้ำเป็นที่สุด
ธรรมอันพึงทำในที่ลับ ธรรมคือความถึงพร้อมแห่งคนคู่ๆ กัน . เพราะเหตุไร จึงเรียกว่า เมถุนธรรม .
เพราะเป็นธรรมของคนทั้งสองผู้กำหนด กำหนดดกกล้า ผู้ชุ่มด้วยราคะ มีราคะกำเริบขึ้น มีจิตอัน
ราคะครอบงำ เป็นคนเช่นเดียวกันทั้งสองคน เพราะเหตุตั้งนี้ขึ้น จึงเรียกว่า เมถุนธรรม . คน
สองคนทำความทะเลาะกัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนทำความมุ่งร้ายกัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคน
ทำความอื้อฉาวกัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนทำความวิวาทกัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนก่ออิริการณ์
กัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนพูดกัน เรียกว่าคนคู่ คนสองคนปราศรัยกัน เรียกว่าคนคู่ ฉันท
ธรรมนั้นเป็นธรรมของคนทั้งสองผู้กำหนด กำหนดดกกล้า ผู้ชุ่มด้วยราคะมีราคะ กำเริบขึ้น มีจิตอัน
ราคะครอบงำ เป็นคนเช่นเดียวกันทั้งสองคน ฉันทนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุตั้งนี้ขึ้น จึงเรียกว่า
เมถุนธรรม . คำว่า ของบุคคลผู้ประกอบเนืองๆ ในเมถุนธรรม คือ ของบุคคลผู้ประกอบ
ประกอบทั่ว ประกอบเอื้อเฟื้อ ประกอบพร้อมในเมถุนธรรม คือ ประพฤติในเมถุนธรรม มักมาก
ในเมถุนธรรม หนักมากในเมถุนธรรม หนักอยู่ในเมถุนธรรม น้อมไปในเมถุนธรรม โน้มไป
ในเมถุนธรรม โอนไปในเมถุนธรรม น้อมใจไปในเมถุนธรรม มีเมถุนธรรมนั้นเป็นใหญ่
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของบุคคลผู้ประกอบเนืองๆ ในเมถุนธรรม . (ความหมายของคำว่า ภควา)
พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระเถระนั้นโดยโคตรว่า เมตเตยยะ . คำว่า ภควา เป็นพระนามเครื่อง
กล่าวด้วยความเคารพ . อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ภควา เพราะอรธว่า ผู้ทำลายราคะแล้ว ทำลาย
โทสะแล้ว ทำลายโมหะแล้ว ทำลายมานะแล้ว ทำลายทิฐิแล้ว ทำลายเสียสันทนามแล้ว ทำลาย
กิเลสแล้ว และเพราะอรธว่า ทรงจำแนก ทรงจำแนกพิเศษ ทรงจำแนกเฉพาะ ซึ่ง
ธรรมรัตนะ . เพราะอรธว่า ทรงทำซึ่งที่สุดแห่งภพทั้งหลาย . เพราะอรธว่า มีพระกายอันอบรม
แล้ว . มีศีลอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว . มีปัญญาอันอบรมแล้ว . อนึ่งพระผู้มีพระภาค
ทรงช่องเสพเสนาสนะอันเป็นปาละเมาะ และปาทิอันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง
ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำการมัลลของมนุษย์ สมควรแก่วิเวก เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ภควา . อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และกิลานปัจฉัย
เภสัชบริวาร เพราะฉะนั้นจึง ชื่อว่า ภควา . อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งอริศีล อริจิต
อริปัญญา อันเป็นอรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา . อนึ่ง .
พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งฉาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปสมาบัติ ๔ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า
ภควา . อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิกายตนะ ๘ (ฉานเป็นที่ตั้งแห่งความ
ครอบงำอารมณ์ในกสิณ) อนุปปพพิหารสมาบัติ ๔ (รูปฉาน ๔ อรูปฉาน ๔ สัญญาเวทิตนโรธ ๑)
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ภควา . อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กสิณสมาบัติ ๑
อานาปานสติสมาธิ อสุกสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา . อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
แห่งสติปิฎก ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๓ อริยมรรคมี
องค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา . อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งตถาคตพลญาณ ๑๐
เวลาวัชรธรรม ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา . พระนาม
ว่า ภควา นี้พระมารดา พระบิดา พระภาคดา พระภคินี มิตร อำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณ
พราหมณ์ เทวดา มิได้เจเลิมให้ พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกขันติกนาม (พระนามในอรหัตผล
ในลำดับแห่งอรหัตมรรค) เป็นสังคิกขาบัญญัติ (บัญญัติที่เกิดเพราะทำแจ่มแจ้งอรหัตผลและธรรม
ทั้งปวง) พร้อมด้วยการทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ โคนแห่งต้นโพธิ์ ของพระผู้มีพระภาค
ทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดุรเมตเตยยะ

[๒๓๒] คำว่า คำสั่งสอน . . . ย่อมเลอะเลือน มีความว่า คำสั่งสอน ย่อมเลอะเลือน
ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ คำสั่งสอนทางปริยัติย่อมเลอะเลือน ๑ คำสั่งสอนทางปฏิบัติย่อม
เลอะเลือน ๑ .

คำสั่งสอนทางปริยัติเป็นไฉน? คำสั่งสอนใด คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา
อุทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อัฏฐกธรรม เวทีละ อันบุคคลนั้นศึกษาแล้ว นี้ชื่อว่าคำสั่งสอนทาง
ปริยัติ . คำสั่งสอนทางปริยัติเมื่อนั้น ย่อมเลอะเลือน ฟันเฟืองไป ย่อมเห็นห่าง คำสั่งสอน . . . ย่อม
เลอะเลือนเมื่อยังนี้ ด้วยประการดังนี้ .

คำสั่งสอนทางปฏิบัติเป็นไฉน ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติ
ไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความทำให้
สมบูรณ์ในศีล ความเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ
ความประกอบเนื้อหา ในความเป็นผู้ต้น สติสัมปชัญญะ สติปิฎก ๔ สัมมปปธาน ๔
อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๓ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ชื่อว่า คำสั่งสอนทางปฏิบัติ .
คำสั่งสอนทางปฏิบัติเมื่อนั้น ย่อมเลอะเลือน ฟันเฟืองไป ย่อมเห็นห่าง คำสั่งสอน . . . ย่อม
เลอะเลือนเมื่อยังนี้ ด้วยประการดังนี้ .

[๒๓๓] คำว่า บุคคลนั้นย่อมปฏิบัติผิด มีความว่า บุคคลนั้น ย่อมฆ่าสัตว์บ้าง
ลักทรัพย์บ้าง ตัดที่ต่อบ้าง ปล้นโดยไม่เหลือบ้าง ปล้นเฉพาะเรือนหลังเดียวบ้าง ตักปล้นที่หนทาง
เปลี่ยวบ้าง คบหารายาของผู้เฒ่าบ้าง กล่าวคำเท็จบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นย่อมปฏิบัติ
ผิด .

[๒๓๔] คำว่า นี่เป็นธรรมอันไม่ประเสริฐในบุคคลนั้น มีความว่า ข้อปฏิบัติผิดนี้
เป็นธรรมไม่ประเสริฐ เป็นธรรมของคนพาล เป็นธรรมของคนหลง เป็นธรรมของคนไม่รู้ เป็น
ธรรมของคนมีถ้อยคำกำกวมไม่ตายตัว ในบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นี่เป็นธรรมอัน
ไม่ประเสริฐในบุคคลนั้น . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดุรเมตเตยยะ)

คำสั่งสอนของบุคคลผู้ประกอบเนื้อหา ในเมถุนธรรม ย่อมเลอะเลือน
บุคคลนั้นย่อมปฏิบัติผิด นี่เป็นธรรมอันไม่ประเสริฐในบุคคลนั้น .

[๒๓๕] บุคคลใด เป็นผู้เดียวเที่ยวไปในเบื้องต้น (ภายหลัง) ย่อมชองเสพ
เมถุนธรรม บันทิตทั้งหลาย กล่าวบุคคลนั้นว่า เป็นปุถุชนคนเลว ใน
โลก เหมือนยวดยานที่หมุนไป ฉะนั้น .

ว่าด้วยผู้บวชแล้วสึก

[๒๓๖] คำว่า เป็นผู้เดียวเที่ยวไปในเบื้องต้น มีความว่า เป็นผู้เดียวเที่ยวไปใน
เบื้องต้นด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยส่วนบรรพชา ๑ ด้วยการละความคลุกคลีด้วยหมู่ ๑ .

เป็นผู้เดียวเที่ยวไปในเบื้องต้นด้วยส่วนบรรพชาอย่างไร? บุคคลตัดกัณฑ์ในฆราวาส
ทั้งหมด ตัดกัณฑ์ในบุตรและภรรยา ตัดกัณฑ์ในญาติ ตัดกัณฑ์ในมิตรและพวกพ้อง ตัดกัณฑ์
ในความสังสม ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกบวชเป็นบรรพชิต เข้าถึงความเป็น
ผู้ไม่มีความกังวล เป็นผู้เดียวเที่ยวไป คือ อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา เป็นไป ยังอัตภาพ
ให้เป็นไป ชื่อว่าเป็นผู้เดียวเที่ยวไปในเบื้องต้นด้วยส่วนบรรพชาอย่างนี้ .

เป็นผู้เดียวเที่ยวไปในเบื้องต้นด้วยการละความคลุกคลีด้วยหมู่อย่างไร? บุคคลนั้น
บวชแล้วอย่างนั้น เป็นผู้เดียว ชองเสพเสนาสนะเป็นป่าละเมาะ และป่าที่อันสงัด มีเสียงน้อย
ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่
วิเวก . ภิกษุเหล่านั้นผู้เดียว ยืนผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว เข้าบ้านที่เฝ้าบิณฑบาตผู้เดียว
กลับผู้เดียว นั่งในที่ลับผู้เดียว อริชฐานจกกรมผู้เดียว เป็นผู้เดียวเที่ยวไป คือ อยู่ เปลี่ยน
อิริยาบถ ประพฤติ รักษา เป็นไป ยังอัตภาพให้เป็นไป ชื่อว่าเป็นผู้เดียวเที่ยวไปในเบื้องต้นด้วย
การละความคลุกคลีด้วยหมู่อย่างนี้ .

[๒๓๗] คำว่า บุคคลใด . . . ย่อมชองเสพเมถุนธรรม มีความว่า ชื่อว่า เมถุนธรรม
ได้แก่ ธรรมของสัตว์บุรุษ ฯลฯ เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่า เมถุนธรรม . คำว่า บุคคลใด . . . ย่อม
ชองเสพเมถุนธรรม คือ สมัยต่อมา บุคคลนั้น บอกคินพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ลึกขา
เวียนมาเป็นภุคทัสส ย่อมเสพ ชองเสพ หมกมุ่น เสพเฉพาะเมถุนธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
บุคคลใด . . . ย่อมชองเสพเมถุนธรรม .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

[๒๓๘] คำว่า บุคคลนั้น . . . ในโลก เหมือนยานที่หมุนไป ฉะนั้น มีความว่า ยาน คือ ยานช้าง ยานม้า ยานโค ยานแพะ ยานแกะ ยานอูฐ ยานลา ที่หมุนไป คือ ที่เขามิได้ฝึกหัด มิได้ฝึกฝน มิได้อบรม ย่อมเล่นไปผิดทาง ย่อมขึ้นบนตอไม้บ้าง กองหินบ้าง ที่ไม่เรียบร้อย ทำลายอวัยวะผู้ขึ้นขี่ขี่บ้าง ตกไปในเหวบ้าง ยานนั้นที่หมุนไป คือ ที่เขามิได้ฝึกหัด มิได้ฝึกฝน มิได้อบรม ย่อมเล่นไปผิดทาง ฉะนั้น บุคคลนั้น หมุนไปผิด เปรียบเหมือนยานที่หมุนไป ย่อมถลอกจากผิด คือ ถลอมิจฉาปฏิฐิ ฯลฯ ถลอมิจฉาสมาริ ก็ฉนั้น . ยานนั้นที่หมุนไป คือ ที่เขามิได้ฝึกหัด มิได้ฝึกฝน มิได้อบรม ย่อมขึ้นไปบนตอไม้บ้าง กองหินบ้าง ที่ไม่เรียบร้อย ฉะนั้น บุคคลนั้นหมุนไปผิดเปรียบเหมือนยานที่หมุนไป ย่อมขึ้นสู่กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มสสาวาท ปิสฺสวาทาจา ผรฺสวาทาจา สัมผัสฺปฺลาปะ อภิขณา พยาบาท มิจฉาปฏิฐิ สังฆาร กามคุณ ๕ นีวรณฺ อื่นไม่เสมอ ฉะนั้น . ยานนั้นที่หมุนไป คือ ที่เขามิได้ฝึกหัด มิได้ฝึกฝน มิได้อบรม ย่อมทำลายอวัยวะผู้ขึ้นขี่ขี่บ้าง ฉะนั้น บุคคลนั้นหมุนไปผิด เปรียบเหมือน ยานที่หมุนไป ย่อมทำลายตนในนรก ทำลายตนในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ทำลายตนในวิสัยแห่งเปรต ทำลายตนในมนุษย์โลก ทำลายตนในเทวโลก ฉนั้น . ยานนั้นที่หมุนไป คือ ที่เขามิได้ฝึกฝน มิได้ฝึกหัด มิได้อบรม ย่อมตกเหวบ้าง ฉะนั้น บุคคลนั้นหมุนไปผิด เปรียบเหมือนยานที่หมุนไป ย่อมตกไปสู่เหวคือชาติบ้าง ตกไปสู่เหวคือชราบ้าง ตกไปสู่เหวคือพยาธิบ้าง ตกไปสู่เหวคือ มรณะบ้าง ตกไปสู่เหวคือโสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสบ้าง ฉนั้น . คำว่า ในโลก คือ ในอภยโลก ฯลฯ มนุษยโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งบุคคลนั้น . . . ในโลก เหมือนยานที่หมุนไป ฉะนั้น .

[๒๓๙] คำว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นปฤชชนคนแล้ว มีความว่า ชื่อว่าปฤชชน เพราะ อรรถาว่าอย่างไร? เพราะอรรถว่า ยังกิเลสอันหนาแน่นให้เกิด เพราะอรรถว่า มีสักกายทิฏฐิที่ยัง ไม่ได้กำจัดอันหนาแน่น เพราะอรรถว่า ปฏิญาณต่อศาสดามาก เพราะอรรถว่า อันคติที่ปวงร่อยไวก มาก เพราะอรรถว่า ผู้อ่อนน้อมสังฆารต่างๆ ประสงค์ไว้มาก เพราะอรรถว่า ผู้ลอบไปตามโอฆกิเลส ต่างๆ มาก เพราะอรรถว่า ผู้ร่าร้อนด้วยความร่าร้อนต่างๆ มาก เพราะอรรถว่า ผู้กำหนด ปรารภนา ยินดี ติดใจ ลุ่มหลง ช้องเกี่ยว พัวพัน ในเบญจกามคุณมาก และเพราะอรรถว่า อันนัวรณ ๕ ร้อยรัด ปกคลุม หุ้มห่อ ปิดบัง ครอบงำไว้มาก . คำว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นปฤชชนคนแล้ว มีความว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าว ได้กล่าว บอก พูด แสดง แกล้งอย่างนี้ว่า เป็นปฤชชน คนแล้ว ทรม ตำซ้ำ ลามก สกปรก ตำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวว่าเป็นปฤชชนคนแล้ว . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า บุคคลใด เป็นผู้เดียวเที่ยวไปในเบื้องตน (ภายหลัง) ย่อมชองเสพเมถุน ธรรม บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่าบุคคลนั้นว่า เป็นปฤชชนผู้เลวในโลก เหมือนยานหมุนไป ฉะนั้น .

[๒๔๐] ยศและเกียรติในกาลก่อนของภิกษุ นั้น ย่อมเสื่อมไป ภิกษุเห็นความ เสื่อมเมื่อนั้นแล้ว พึงศึกษาเพื่อละเมถุนธรรมเสีย .

ว่าด้วยยศและเกียรติ

[๒๔๑] คำว่า ยศและเกียรติในกาลก่อนของภิกษุ นั้น ย่อมเสื่อมไป มีความว่า ยศเป็น ไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้อันชนทั้งหลายสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมแล้ว เป็นผู้ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ในกาลก่อน คือ ในคราว เป็นสมณะ นี้เรียกว่ายศ . เกียรติเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้อันชนทั้งหลาย สรรเสริญเกียรติคุณว่า เป็นบัณฑิต ผู้ฉลาด มีปัญญา เป็นพหูสูตร มีถ้อยคำอันไพเราะ มีปฏิภาณดี ทรงจำพระสูตรบ้าง ทรงจำพระวินัยบ้าง เป็นพระธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้ถือการอยู่ในป่าเป็น วัตรบ้าง เป็นผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือการทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ ถือการห้ามกัถในภายหลังเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือการนั่งเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะ ตามที่เขาจัดให้เป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ได้ปฐมฌานบ้าง เป็นผู้ได้ทุติยฌานบ้าง เป็นผู้ได้ตติยฌานบ้าง เป็นผู้ได้จตุตถฌานบ้าง เป็นผู้ได้อากาสนัญญาตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้วิญญูณัญญาตนสมาบัติบ้าง

*สมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้อากิญจัญญายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติบ้าง ในกาลก่อน คือ ในคราวเป็นสมณะ นี้เรียกว่าเกียรติ . คำว่า ยศและเกียรติในกาลก่อนของภิกษุ นั้น ย่อมเสื่อมไป คือ สมัยต่อมา เมื่อภิกษุนั้นบอกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ สิกขา เวียน มาเป็นคฤหัสถ์ ยศและเกียรตินั้น ย่อมเสื่อมไป คือ เสื่อมรอบ สิ้นไป หมดไป สูญไป สลาย ไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ยศและเกียรติในกาลก่อนของภิกษุ นั้น ย่อมเสื่อมไป . (๑) -

ว่าด้วยสิกขา ๓ อย่าง

[๒๔๒] คำว่า ภิกษุเห็นความเสื่อมเมื่อนั้นแล้ว พึงศึกษา เพื่อละเมถุนธรรมเสีย มีความว่า คำว่า นั้น คือ ภิกษุ เห็น พบ เทียบเคียง พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้ง ซึ่ง สมบัติและวิบัติ นั้น คือ ยศและเกียรติในกาลก่อน คือ ในคราวเป็นสมณะ ย่อมกลายเป็นความเสื่อม ยศและเสื่อมเกียรติของภิกษุ ผู้บอกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ สิกขาแล้ว เวียนมาเป็น คฤหัสถ์ในภายหลัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นความเสื่อมเมื่อนั้นแล้ว . คำว่า พึงศึกษา ได้แก่

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
สิกขา ๓ อย่าง คือ อริศีลสิกขา ๑ อริจิตตสิกขา ๑ อริปัญญาสิกขา ๑ .

อริศีลสิกขาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศีล สारวมด้วยความสำรวมใน
ปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย สมาทาน
ศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ศีลชั้นน้อย ศีลชั้นใหญ่ ศีลเป็นที่ตั้ง เป็นเบื้องต้น เป็นเครื่อง
ประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นปาก เป็นประธาน แห่งความถึงพร้อมแห่ง
กุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่า อริศีลสิกขา .

อริจิตตสิกขาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรม บรรล
ปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์ มีปิติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป บรรลทุติย-
* ฌานอันมีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปิติและสุข
อันเกิดแต่สมาธิอยู่ เพราะปิตินั้นไป จึงมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย
บรรลุตติยฌาน ที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มียุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข
เพราะละสุขละทุกข์และดับโสมนัสก่อนๆ ได้ บรรลจตุตถฌานอันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มี
อุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธอยู่ นี้เรียกว่า อริจิตตสิกขา .

อริปัญญาสิกขาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มียุปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอัน
๑(๑) ดูข้อ ๘๔

ให้ถึงความเกิดและความดับ เป็นอริยะ ขำแรกกิเลส อันให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ภิกษุนั้น
ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา
เหล่านี้อาสวะ นี้เหตุให้เกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ นี้เรียก
ว่า อริปัญญาสิกขา .

คำว่า เมถุนธรรม มีความว่า ชื่อว่าเมถุนธรรม ได้แก่ ธรรมของอัสติบุรุษ ฯลฯ เพราะ
เหตุนั้น จึงเรียกว่า เมถุนธรรม . คำว่า ภิกษุเห็นความเสื่อมเมถุนนั้นแล้ว ฟังศึกษาเพื่อละเมถุน-
* ธรรมเสีย มีความว่า ภิกษุฟังศึกษาเมื่ออริศีล ฟังศึกษาเมื่ออริจิต ฟังศึกษาเมื่ออริปัญญา เพื่อละ
เพื่อสงบ เพื่อสลละคืน เพื่อระงับเมถุนธรรม คือ ภิกษุเมื่อนึก เมื่อรู้ เมื่อเห็น เมื่อพิจารณา
เมื่ออธิษฐานจิต เมื่อน้อมจิตไปด้วยศรัทธา เมื่อประกอบความเพียร เมื่อเข้าไปตั้งสติ เมื่อตั้งจิต
ไว้มั่น เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา เมื่อรู้ยังธรรมที่พึงรู้ยัง เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่พึงกำหนดรู้ เมื่อละ
ธรรมที่พึงละ เมื่อเจริญธรรมที่พึงเจริญ เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่พึงทำให้แจ้ง ฟังศึกษา ฟัง
ประพฤติเอื้อเพื่อ ประพฤติด้วยดี สมาทานประพฤติ ซึ่งสิกขา ๓ เหล่านี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อ
ว่า ภิกษุเห็นความเสื่อมเมถุนนั้นแล้ว ฟังศึกษาเพื่อละเมถุนธรรมเสีย . เพราะเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคจึงตรัสว่า

ยศและเกียรติในกาลก่อนของภิกษุนั้น ย่อมเสื่อมไป ภิกษุเห็นความ
เสื่อมเมถุนนั้นแล้ว ฟังศึกษาเพื่อละเมถุนธรรมเสีย .

[๒๔๓] ภิกษุนั้น ถึงพร้อมด้วยความดำริ ย่อมชบเซา เหมือนคนกำพรา ได้ยิน
เสียงติเตียนของชนเหล่าอื่นแล้ว ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน เป็นผู้ชุนนั้น .

ว่าด้วยข้อเสียของภิกษุ

[๒๔๔] คำว่า ภิกษุนั้น ถึงพร้อมด้วยความดำริ ย่อมชบเซา เหมือนคนกำพรา มี
ความว่า ภิกษุนั้น อันความดำรินอกในกาย ดำริในพยาบาท ดำริในความเบียดเบียน ดำริด้วยทฎฐิ
กระทบ ครอบงำ กลุ้มรุม ประกอบ ย่อมชบเซา ชิมเซา เชื่องซึม หงอยเหงา เหมือนคนกำพรา
คนโง่ คนหลงใหล . นกเค้าคอยดักหนูอยู่ที่กิ่งต้นไม้ ย่อมชบเซา ชิมเซา เชื่องซึม หงอยเหงา จันใด
แมวคอยดักจับหนูอยู่ในที่ต่อ ที่ท่อน้ำ และที่ฝั่งน้ำมีเปือกตม ย่อมชบเซา ชิมเซา เชื่องซึม
หงอยเหงา จันใด ลามิแมลงที่หลัง ย่อมชบเซา ชิมเซา เชื่องซึม หงอยเหงาอยู่ในที่โขดเขิน ที่มี
น้ำและฝั่งมีเปือกตม จันใด ภิกษุนั้น ผู้หม่นไปผิ ด อันความดำรินอกในกาย ความดำรินพยาบาท
ความดำรินความเบียดเบียน ความดำริด้วยทฎฐิ กระทบ ครอบงำ กลุ้มรุม ประกอบ ย่อม
ชบเซา ชิมเซา เชื่องซึม หงอยเหงา จันนั้น เหมือนคนกำพรา คนโง่ คนหลงใหล เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นถึงพร้อมด้วยความดำริ ย่อมชบเซา เหมือนคนกำพรา .

[๒๔๕] คำว่า ได้ยินเสียงติเตียนของชนเหล่าอื่นแล้ว ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน เป็นผู้ชุนนั้น
มีความว่า ชนเหล่าอื่น คือ อภิษมาเยบ้าง อาจารย์บ้าง พวกชนอภิษมาเยบ้าง พวกชนอาจารย์
บ้าง มิตรบ้าง คนที่เคยเห็นกันบ้าง คนที่เคยคบกันบ้าง คนที่เป็นสหายบ้าง ย่อมตักเตือนว่า
ดูกรอาวโส ไม่ใช่นกของท่าน ท่านได้ไม่ดีแล้ว คือ ข้อที่ท่านได้พระศาสดาผู้ยิ่งใหญ่เห็นปานนี้
บวชในธรรมวินัยที่พระศาสดาตรัสดีแล้วอย่างนี้ ได้หมุ่คณะพระอริยะเจ้าเห็นปานนี้แล้ว บอกถึง
พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ สิกขาแล้ว เวียนมาเพื่อความเป็นคฤหัสถ์ เพราะเหตุแห่ง
เมถุนธรรมอันแล้ว ท่านเป็นผู้ไม่มีศรัทธาบ้าง หิริบ้าง โอตตัปปะบ้าง วิริยะบ้าง สติบ้าง ปัญญา
บ้าง ในกุศลธรรมทั้งหลาย ดังนี้ ภิกษุนั้น ได้ยิน ได้ฟัง กำหนด พิจารณา ตรวจตราแล้ว ซึ่ง
ถ้อยคำ คำเป็นคล่อง คำแสดง คำสั่งสอน ของอภิษมาเยเป็นต้นเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน
คือ ขวยเขิน อึดอัด กระดากอาย เสียใจ . คำว่า เป็นผู้ชุนนั้น คือ ภิกษุผู้หม่นไปผิ ดนั้น
ย่อมเป็นผู้ชุนนั้น เป็นผู้เหมือนกันชุนนั้น เป็นผู้ดำรงอยู่อย่างนั้น เป็นผู้มิประการอย่างนั้น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
เป็นผู้ชนิดนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้ยินเสียงติเตียนของชนเหล่าอื่นแล้ว เป็นผู้เก้อเขิน
เป็นผู้เช่นนั้น . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุ นั้น ถึงพร้อมด้วยความดำริ ย่อมขบเขา เหมือนคนกำพร้าว ได้ยิน
เสียงติเตียนของชนเหล่าอื่นแล้ว ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน เป็นผู้เช่นนั้น .

[๒๔๖] ลำดับนั้น ภิกษุนั้นถูกวาตะของชนอื่นตักเตือน ย่อมกระทำศัตรา
การกล่าวเท็จทั้งร้อยนั้น เป็นเครื่องผูกพันภิกษุนั้น ภิกษุนั้นย่อมหยั่งลงสู่
ความเป็นผู้พุดเท็จ .

[๒๔๗] คำว่า ลำดับนั้น ภิกษุนั้นถูกวาตะของชนอื่นตักเตือน ย่อมกระทำศัตรา มี
ความว่า ศัพท์ว่า อถ เป็นบทสนธิ เป็นอุปสรรค เป็นบทปุระณะ เป็นศัพท์ประสมอักษร เป็นศัพท์
มีพยัญชนะสละสลวย เป็นลำดับบท . คำว่า ศัตรา ได้แก่ ศัตรา ๓ อย่าง คือ ศัตราทางกาย ๑
ศัตราทางวาจา ๑ ศัตราทางใจ ๑ กายทุจริต ๓ อย่าง เป็นศัตราทางกาย วาจิทุจริต ๔ อย่าง เป็น
ศัตราทางวาจา มโนทุจริต ๓ อย่าง เป็นศัตราทางใจ . คำว่า ถูกวาตะของชนอื่นตักเตือน คือ
ภิกษุนั้น อันอุปัชฌายะบ้าง อาจารย์บ้าง พวกขึ้นอุปัชฌายะบ้าง พวกขึ้นอาจารย์บ้าง มีตราบ้าง คนที่
เคยเห็นกันบ้าง คนที่เคยคบกันบ้าง คนที่เป็นสหายกันบ้าง ตักเตือนแล้ว ย่อมกล่าวเท็จทั้งรู้ คือ
ย่อมกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้ายินดียิ่งนักในบรรพชา แต่ข้าพเจ้าต้องเลียมารดา ฉะนั้น
จึงต้องลาสิกขา ข้าพเจ้าต้องเลียมบิดา ข้าพเจ้าต้องเลียมพี่ชายน้องชาย ต้องเลียมพี่สาวน้องสาว
ต้องเลียมบุตร ต้องเลียมธิดา ต้องเลียมมิตร ต้องเลียมพวกพ้อง ต้องเลียมญาติ ต้องเลียมคนที่
สืบเชื้อสาย ฉะนั้น จึงต้องลาสิกขา ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมทำศัตราทางวาจา คือ ย่อมให้ศัตราทางวาจา
เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ลำดับนั้น ภิกษุนั้น
ถูกวาตะของชนอื่นตักเตือนแล้ว ย่อมกระทำศัตรา .

[๒๔๘] คำว่า กล่าวเท็จทั้งร้อยนั้น เป็นเครื่องผูกพันภิกษุนั้น มีความว่า การกล่าวเท็จ
ทั้งร้อยนั้น เป็นเครื่องผูกพัน คือ เป็นปาใหญ่ เป็นปาชฎใหญ่ เป็นกัณดารใหญ่ เป็นทาง ไม่เสมอ
มาก เป็นทางคดมาก เป็นหลุมมาก เป็นเปือกตมมาก เป็นเครื่องกังวลมาก เป็นเครื่องผูกมัดมาก
ของภิกษุนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า การกล่าวเท็จทั้งร้อยนั้น เป็นเครื่องผูกพันภิกษุนั้น .

[๒๔๙] คำว่า ภิกษุนั้นย่อมหยั่งลงสู่ความเป็นผู้พุดเท็จ มีความว่า มุสาวาท เรียกว่า
ความเป็นผู้พุดเท็จ . บุคคลบางคนในโลกนี้ อยู่ในสภากิติ อยู่ในที่ประชุมชนกิติ อยู่ในท่ามกลาง
ญาติกิติ อยู่ในท่ามกลางสมาคมกิติ อยู่ในท่ามกลางราชสกุลกิติ ถูกเขานำไปถามเป็นพยานว่า
มาเกิดบวชผู้เจริญ ท่านรู้สิ่งใด ก็จงบอกสิ่งนั้น . บุคคลนั้น เมื่อไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้ เมื่อรู้ก็บอกว่า
ไม่รู้บ้าง เมื่อไม่เห็นก็บอกว่าเห็นบ้าง เมื่อเห็นก็บอกว่าไม่เห็นบ้าง ย่อมกล่าวเท็จทั้งรู้ เพราะ
เหตุแห่งตนบ้าง เพราะเหตุแห่งผู้อื่นบ้าง เพราะเห็นแก่อาภิสเล็กน้อยบ้าง ด้วยประการดังนี้ นี้
เรียกว่า ความเป็นผู้พุดเท็จ . อีกอย่างหนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๓ คือ ในเบื้องต้น บุคคลนั้น
ก็มีความรู้ เราจักพุดเท็จ เมื่อพุดอยู่ก็รู้ว่า เรากำลังพุดเท็จ เมื่อพุดแล้วก็รู้ว่า เราพุดเท็จแล้ว
มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๓ นี้ . อนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๔ ย่อมมีด้วยอาการ ๕ ย่อมมี
ด้วยอาการ ๖ ย่อมมีด้วยอาการ ๗ ย่อมมีด้วยอาการ ๘ คือ ในเบื้องต้น บุคคลนั้นก็มีความรู้
เราจักพุดเท็จ เมื่อพุดอยู่ก็รู้ว่า เรากำลังพุดเท็จ เมื่อพุดแล้วก็รู้ว่า เราพุดเท็จแล้ว ปิดบังซึ่งทัก
ความควร ความชอบใจ ความสำคัญ ความจริง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๘ นี้ . คำว่า ย่อมหยั่งลง
สู่ความเป็นผู้พุดเท็จ คือ ย่อมหยั่งลง ก้าวลง ยึดถือ เข้าไปสู่ความเป็นผู้พุดเท็จ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ย่อมหยั่งลงสู่ความเป็นผู้พุดเท็จ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ลำดับนั้น ภิกษุนั้น ถูกวาตะของชนอื่นตักเตือนแล้ว ย่อมกระทำศัตรา
การกล่าวเท็จทั้งร้อยนั้น เป็นเครื่องผูกพันภิกษุนั้น ภิกษุนั้นย่อมหยั่งลง
สู่ความเป็นผู้พุดเท็จ .

[๒๕๐] ภิกษุเป็นที่เลื่องลือว่า เป็นบัณฑิต อริฐานความประพฤติผู้เดียว
แม้ภายหลังประกอบในเมถุนธรรม จักเศร้าหมอง เหมือนคนโง่ ฉะนั้น .

ว่าด้วยต้นตรงปลายคด

[๒๕๑] คำว่า ภิกษุเป็นที่เลื่องลือว่า เป็นบัณฑิต มีความว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้
เป็นผู้อันชนทั้งหลายสรรเสริญเกียรติคุณว่า เป็นบัณฑิต เป็นผู้ฉลาด มีปัญญา เป็นพหูสูตร
มีถ้อยคำไพเราะ มีปฏิภาณดี ทรงจำพระสูตรบ้าง ทรงจำพระวินัยบ้าง เป็นพระธรรมกถึกบ้าง ฯลฯ
เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติบ้าง ในกาลก่อน คือ ในคราวเป็นสมณะ เป็นผู้อันประชุม
ชนรู้ หมายรู้ เลื่องลือกันอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุเป็นที่เลื่องลือว่า เป็นบัณฑิต .

[๒๕๒] คำว่า อริฐานความประพฤติผู้เดียว มีความว่า อริฐานความประพฤติ
ผู้เดียวด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยส่วนบรรพชา ๑ ด้วยการละความคลุกคลีด้วยหมู่ ๑ .
อริฐานความประพฤติผู้เดียวด้วยส่วนบรรพชาอย่างไร? ภิกษุตัดกังวลในฆราวาสทั้งหมด ฯลฯ
อริฐานความประพฤติผู้เดียวด้วยส่วนบรรพชาอย่างนี้ . อริฐานความประพฤติผู้เดียวด้วยการละ
ความคลุกคลีด้วยหมู่อย่างไร? ภิกษุนั้นบวชแล้วอย่างนั้น เป็นผู้เดียว ชองเสพเสนาสนะเป็นปา
ละเมาะ และป่าทิบอันสงัด ฯลฯ อริฐานความประพฤติผู้เดียวด้วยการละความคลุกคลีด้วยหมู่
อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อริฐานความประพฤติผู้เดียว .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

[๒๕๓] คำว่า แม้ภายหลังประกอบในเมถุนธรรม มีความว่า ชื่อว่าเมถุนธรรม ได้แก่ ธรรมของอัสติบุรุษ ฯลฯ เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่า เมถุนธรรม . คำว่า แม้ภายหลังประกอบในเมถุนธรรม คือ สมัยต่อมา ภิกษุเหล่านั้นบอกกับพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และสิกขาแล้ว เรียบมาเป็นคฤหัสถ์ ประกอบ ประกอบทั่ว ประกอบด้วยความเอื้อเฟื้อ ประกอบด้วยดี ในเมถุนธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม้ภายหลังประกอบในเมถุนธรรม .

ว่าด้วยการลงโทษ

[๒๕๔] คำว่า จักเฝ้าหมอง เหมือนคนโง่ ฉะนั้น มีความว่า บุคคลนั้นจักลำบาก จักเฝ้าหมอง มัวหมอง เหมือนคนกำพรา เหมือนคนหลงใหล ฉะนั้น คือ ย่อมมาสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง ตัดที่ต่อบ้าง ปล้นโดยไม่เหลือบ้าง ปล้นเรือนหลังเดียวบ้าง ดักปล้นที่หนทาง เปลี่ยวบ้าง คบหารรยาของผู้อื่นบ้าง กล่าวเท็จบ้าง จักลำบาก จักเฝ้าหมอง มัวหมอง แม้อย่างนี้ . พระราชาธิบดีให้จับกุมบุคคลนั้นแล้วให้ทำกรรมกรณต่างๆ ๑- คือ ให้เขียนด้วยหาวบ้าง ให้ตีด้วยไม้พลองบ้าง ให้ตัดมือบ้าง ให้ตัดเท้าบ้าง ให้ตัดมือและเท้าบ้าง ให้ตัดใบหูบ้าง ให้ตัดจมูกบ้าง ให้ตัดใบหูและจมูกบ้าง วางก้อนเหล็กแดงบนศีรษะบ้าง ถลกหนังศีรษะออกแล้วขีด ให้ขาวเหมือนสังข์บ้าง ใส่ไฟลูกไฟลงเข้าไปในปากจนโลหิตไหลออกเต็มปากเหมือนปากราหูบ้าง พันตัวด้วยผ้าขบน้ำมันแล้วเผาทั้งเป็นบ้าง พันมือด้วยผ้าจุดไฟให้ลุกเหมือนประทีปบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอลงมาข้อเท้าลุกเดินเหยียบบนหนังนั้นจนล้มลงบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอลงมาถึงบันเอวทำให้เป็นดั่งหนังผ้าคารองบ้าง สวมปลอกเหล็กที่ข้อศอกและเข่าทั้งหมดแล้วเสียบหลาวเหล็ก ๕ ทิศ ตั้งไว้เผาไฟบ้าง เอาเบ็ดเกี่ยวหนัง เนื้อ เอ็นออกมาบ้าง เอามัดเอ็นเนื้อออกเป็นแวนๆ ดึงเหยียดกระชากบ้าง เนื้อหนัง เนื้อ เอ็นออกเหลือแต่กระดูกบ้าง เอาหลาวเหล็กแทงที่ช่องหูจนทะลุถึงกันเสียบติดดินแล้วจับขามุมนไปโดยรอบบ้าง ทบให้กระดูกละเอียดแล้วถลกหนังออกเหลือแต่กองเนื้อดั่งตั้งใบไม้บ้าง เอาน้ำมันเดือดพล่านรดตัวบ้าง ให้สุนัขกัดกินจนเหลือแต่

๑๑. ต่อไปนี้คือกรรมกรณ ๓๒ แต่นับได้เพียง ๒๖

กระดูกบ้าง เสียบหลาวยกขึ้นนอนหงายทั้งเป็นบ้าง เอาดาบตัดศีรษะบ้าง บุคคลนั้นจักลำบาก จักเฝ้าหมอง มัวหมองแม้อย่างนี้ . อีกอย่างหนึ่ง บุคคลนั้น ถูกถามค้นหาครอบงำแล้ว มีจิตอันกามตัณหาตรึงไว้แล้ว เมื่อแสวงหาโภคทรัพย์ย่อม เล่นไปสุ่มหาสมุทรด้วยเรือ ฝ่าหนาว ฝาร้อน ถูกสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานเบียดเบียน ถูกความหิว กระจายเบียดเบียนอยู่ ไปคมพริฐ ไปตักโกฐรัฐ ไปตักกลิลรัฐ ไปกาลมขรัฐ ไปมรณปารัฐ ไปเวสขรัฐ ไปเวราปกรัฐ ไปขวรัฐ ไปกมลรัฐ ไปรงกรัฐ ไปเอพรทณรัฐ ไปสุวัณณภฏฐัฐ ไปสุวัณณภฏฐัฐ ไปตัมพปณัฐัฐ ไปสุปปารัฐ ไปภกรัฐ ไปสุทรัฐ ไปอังคณัฐัฐ ไปคังคณัฐัฐ ไปปรณคังคณัฐัฐ ไปโยนรัฐ ไปป็นรัฐ ไปอัลลันทรรัฐ ไปมรกันตารัฐ ๑- เดินทางที่ต้องไปด้วยเขา เดินทางที่ต้องไปด้วยแพะ เดินทางที่ต้องไปด้วยแกะ เดินทางที่ต้องไต่ไต่ไปด้วยเชือกและหลัก เดินทางที่ต้องไต่ไต่ด้วยตัวรมหนังแล้วจึงเดินไปได้ เดินทางที่ต้องไปด้วยพะวงไม้ไผ่ เดินทางตามทางนก เดินทางตามทางหนู เดินทางตามทางชอกกฐา เดินทางตามลำธารที่ตื้นไปไปตามเส้นหาว ๒- จักลำบาก จักเฝ้าหมอง มัวหมองแม้อย่างนี้ . เมื่อแสวงหาไม่ได้ ย่อมเสวยทุกข์และโศกเศร้าแม้มีความไม่ได้เป็นมูล จักลำบาก จักเฝ้าหมอง มัวหมองแม้อย่างนี้ . เมื่อแสวงหาได้ ครั้นได้แล้วก็เสวยทุกข์และโศกเศร้าแม้มีความรักษาเป็นมูล ด้วยวิตกอยู่ว่า ด้วยอบายอะไรหนอ พระราชาจึงจะไม่รับโภคทรัพย์ของเรา พวกโจรจะไม่ลักไป ไฟจะไม่ไหม้ น้ำจะไม่พัดไป พวกทนายอาชีพจะไม่ชวนเอาไป เมื่อรักษาปกครองอย่างนี้ โภคทรัพย์ย่อมสลายไป บุคคลนั้นก็เสวยทุกข์และโศกเศร้าแม้มีความสลายไปแห่งทรัพย์เป็นมูล จักลำบาก จักเฝ้าหมอง มัวหมองแม้อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จักเฝ้าหมอง เหมือนคนโง่ ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุเป็นที่เลื่องลือว่า เป็นบัณฑิต อริฐานความประพฤติผู้เดียว แม้ภายหลังประกอบในเมถุนธรรม จักเฝ้าหมองเหมือนคนโง่ ฉะนั้น .

[๒๕๕] มณีทราบโทษนั้น ในความเป็นฆราวาสอื่นแต่ความเป็นสมณะก่อนในธรรมวินัยนี้ พึงทำความเป็นผู้ประพฤติผู้เดียวให้มั่นคง ไม่พึงเสพเมถุนธรรม .

๑๑. รวม ๒๔ รัฐตามอรรถกถา ๒. ทางเดินลำบาก ๑๐ ทาง .

ว่าด้วยปฏิปทาของมณี

[๒๕๖] คำว่า มณีทราบโทษนั้น ในความเป็นฆราวาสอื่นแต่ความเป็นสมณะก่อนในธรรมวินัยนี้ มีความว่า คำว่า นั้น คือ มณี ทราบ รู้ เทียบเคียง พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้ง ซึ่งสมบัติและวัตินั้น คือ ยศและเกียรติในกาลก่อน คือ ในคราวเป็นสมณะ ย่อมกลายเป็นความเสื่อมยศและเสื่อมเกียรติ ของภิกษุผู้บอกคือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ สิกขาแล้ว เรียบมาเป็นคฤหัสถ์ในภายหลัง . คำว่า มณี มีความว่า ญาณเรียกว่าโมณะ ได้แก่ ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ คำว่าลงธรรมเป็นเครื่องข้องและตัดหาเพี้ยดังชาย ดำรงอยู่ และเป็นผู้อื่นทวดาและมนษย์บุชชาแล้ว บุคคลนั้นชื่อว่ามณี . คำว่า ในธรรมวินัยนี้ คือ ในลัทธิ ในความควร ในความชอบใจ ในเขตแดน ในธรรม ในวินัย ใน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ธรรมวินัย ในปาพจน์ ในพรหมจรรย์ ในสัตตกาศน์ ในอัทธภาพ ในมนุษย์โลกนี้ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า มุณีทราบโทษนั้น ในความเป็นขรवासอันแต่ความเป็นสมณะก่อนในธรรม
วินัยนี้ .

[๒๕๓] คำว่า ฟังทำความประพฤดีผู้เดียวให้มั่นคง มีความว่า ฟังทำความประพฤดี
ผู้เดียวให้มั่นคง ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยส่วนบรรพชา ๑ ด้วยการละความคลุกคลีด้วย
หมู่ ๑ .

ฟังทำความประพฤดีผู้เดียวให้มั่นคงด้วยส่วนบรรพชาอย่างไร? มุณีตัดกังวลใน
ขรवासทั้งหมด ตัดกังวลในบุตรและภรรยา ตัดกังวลในญาติ ตัดกังวลในมิตรและพวกพ้อง
ตัดกังวลในความสังสมแล้ว ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกบวชเป็นบรรพชิต
แล้ว เข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีกังวล ฟังเป็นผู้เดียวประพฤดี คือ อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤดี
รักษา เป็น ไป ยังอัทธภาพให้เป็น ไป มุณีฟังทำความประพฤดีผู้เดียวให้มั่นคงด้วยบรรพชา
อย่างนี้ .

ฟังทำความประพฤดีผู้เดียวให้มั่นคงด้วยการละความคลุกคลีด้วยหมู่อย่างไร? มุณินั้น
บวชแล้วอย่างนั้น ฟังเป็นผู้เดียวของเสพเสนาสนะเป็นปาละมะ และป่าที่อันสงัด มีเสียง
น้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์
สมควรแก่วิเวก มุณินั้น ฟังเดินผู้เดียว ฟังยืนผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว เข้าบ้านเพื่อ
บิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งในที่ลับผู้เดียว อธิษฐานจงกรมผู้เดียว เป็นผู้เดียวประพฤดี
คือ อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤดี รักษา เป็น ไป ยังอัทธภาพให้เป็น ไป มุณีฟังทำความ
ประพฤดีผู้เดียวให้มั่นคงด้วยการละความคลุกคลีด้วยหมู่อย่างนี้ . มุณีฟังทำความประพฤดีผู้เดียว
ให้มั่นคงถาวร มีการสมาทานมั่นคง มีการสมาทานตั้งลงในกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ฟังทำความประพฤดีผู้เดียวให้มั่นคง .

[๒๕๔] คำว่า ไม่ฟังเสพเมถุนธรรม มีความว่า ชื่อว่าเมถุนธรรม ได้แก่ ธรรมของ
อัสติบรุษ ฯลฯ เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่า เมถุนธรรม ไม่ฟังเสพ ไม่ฟังของเสพ ไม่ฟังร่วม
ไม่ฟังเสพเฉพาะซึ่งเมถุนธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ฟังเสพเมถุนธรรม . เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

มุณีทราบโทษนั้น ในความเป็นขรवासอันแต่ความเป็นสมณะก่อนใน
ธรรมวินัยนี้ ฟังทำความประพฤดีผู้เดียวให้มั่นคง ไม่ฟังเสพเมถุน
ธรรม .

[๒๕๕] บุคคลฟังศึกษาวิเวกนั้นเทียว เพราะความประพฤดีวิเวกนั้น เป็นกิจอัน
สูงสุดของพระอริยเจ้าทั้งหลาย บุคคลไม่ฟังสำคัญว่า เราเป็นผู้
ประเสริฐด้วยความประพฤดีวิเวกนั้น บุคคลนั้นแล ย่อมปฏิบัติในที่ใกล้
นิพพาน .

[๒๖๐] คำว่า บุคคลฟังศึกษาวิเวกนั้นเทียว มีความว่า วิเวก ได้แก่ วิเวก ๓ อย่าง
คือ กายวิเวก ๑ จิตตวิเวก ๑ อปปริวิเวก ๑ กายวิเวก เป็นโฉน ฯลฯ นี้ชื่อว่าอปปริวิเวก
ก็กายวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้มีกายหลีกออกแล้ว ยินดียิ่งในเนกขัมมะ จิตตวิเวกย่อมมีแก่บุคคล
ผู้มีจิตบริสุทธิ์ ถึงซึ่งความเป็นผู้มีจิตผ่องแผ้วอย่างยิ่ง อปปริวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้หมดอุป
ซึ่งนิพพานอันเป็นวิสังขาร . คำว่า ศึกษา ได้แก่ ศึกษา ๓ อย่าง คือ อริยศึกษา ๑ อริยจิต-
ศึกษา ๑ อริยปัญญาศึกษา ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า อริยปัญญาศึกษา . คำว่า บุคคลฟังศึกษาวิเวก
นั้นเทียว คือ ฟังศึกษา ฟังประพฤดีเพื่อ ฟังประพฤดีด้วยดี ฟังสมาทานประพฤดีวิเวก
นั้นเทียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลฟังศึกษาวิเวกนั้นเทียว .

[๒๖๑] คำว่า ความประพฤดีวิเวกนั้น เป็นกิจอันสูงสุดของพระอริยเจ้าทั้งหลาย
มีความว่า พระพุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า เรียกว่า พระอริยเจ้า
ทั้งหลาย ความประพฤดีวิเวกนั้น เป็นกิจอันเลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นใหญ่ สูงสุด บวร
ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความประพฤดีวิเวกนั้น เป็นกิจอันสูงสุด
ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย .

[๒๖๒] คำว่า บุคคลไม่ฟังสำคัญว่า เราเป็นผู้ประเสริฐด้วยความประพฤดีวิเวกนั้น
มีความว่า บุคคลไม่ฟังทำความกำเริบขึ้น ไม่ฟังทำความยกตน ไม่ฟังทำความถือตัว ไม่ฟังทำ
ความกระด้าง ด้วยความประพฤดีวิเวกนั้น คือ ไม่ยังความถือตัวให้เกิด ไม่ฟังทำความผูกพัน
ด้วยความประพฤดีวิเวกนั้น ไม่ฟังเป็นผู้กระด้าง เย่อหยิ่ง หัวสูง ด้วยความประพฤดีวิเวกนั้น
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลไม่ฟังสำคัญว่า เราเป็นผู้ประเสริฐ ด้วยความประพฤดีวิเวกนั้น .

[๒๖๓] คำว่า บุคคลนั้นแล ย่อมปฏิบัติในที่ใกล้นิพพาน มีความว่า บุคคลนั้น
ย่อมปฏิบัติในที่ใกล้ ในที่ใกล้รอบ ในที่ใกล้เคียง ไม่ห่างไกล ในที่ใกล้ชิด ต่อนิพพาน เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นแล ย่อมปฏิบัติในที่ใกล้นิพพาน . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึง
ตรัสว่า

บุคคลฟังศึกษาวิเวกนั้นเทียว เพราะความประพฤดีวิเวกนั้น เป็นกิจอัน
สูงสุดของพระอริยเจ้าทั้งหลาย บุคคลไม่ฟังสำคัญว่า เราเป็นผู้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิกาย มหานิทเทส
ประเสริฐด้วยความประพติริเวกนิน บุคคลนั้นแล ย่อมปฏิบัติในที่
ใกล้นิพพาน .

[๒๖๔] หมุสัตรผู้ยินดีในกามทั้งหลาย ย่อมรักใคร่ต่อมุนีผู้ประพติวาง ไม่มี
อาลัยในกามทั้งหลาย ผู้ข้ามโอฆะได้แล้ว .

[๒๖๕] คำว่า ต่อมุนีผู้ประพติวาง มีความว่า ว่า คือ ผู้วาง ผู้เปล่า สัจจาก
กายทุจริต วิจิตรจิต มโนทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่
ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี
ความถือตัว ความดูหมิ่นท่าน ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวน
กระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อุกสลาภิสังขารทั้งปวง . คำว่า มุนี
มีความว่า ญาณ เรียกว่าโมณะ ได้แก่ ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง และ
ค้นหาเพียงดังชาย ดำรงอยู่ และเป็นผู้นิเวศนาและมนะยบยาแล้ว บุคคลนั้นชื่อว่ามุนี . คำว่า
ผู้ประพตติ คือ ผู้เที่ยว ไป อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพตติ รักษา เป็นไป ยังอรรถภาพให้เป็นไป เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ต่อมุนีผู้ประพติวาง .

[๒๖๖] คำว่า ไม่มีอาลัยในกามทั้งหลาย มีความว่า กาม ได้แก่ กาม ๒ อย่าง โดย
หัวข้อ คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ นี้เรียกว่าวัตถุ ฯลฯ นี้เรียกว่ากิเลสกาม มุนีกำหนดรู้
วัตถุกาม ละ เว้น บรรเทา ทำให้สิ้น ให้ถึงความไม่มีซึ่งกิเลสกาม ชื่อว่าไม่มีอาลัยในกาม
ทั้งหลาย คือ สละ สำรอก ปล่อย ละ สละคืนกามเสียแล้ว สละ สำรอก ปล่อย ละ สละคืน
ราคะเสียแล้ว เป็นผู้หมดค้นหา ดับแล้ว เย็นแล้ว เสวยพร้อมเฉพาะซึ่งความสุข มีตนเป็นผู้
ประเสริฐอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีอาลัยในกามทั้งหลาย .

[๒๖๗] คำว่า หมุสัตรผู้ยินดีในกามคุณทั้งหลายย่อมรักใคร่ . . . ผู้ข้ามโอฆะได้แล้ว มี
ความว่า ปชา เป็นชื่อของสัตว์ . หมุสัตรผู้กำหนด ปราธนา ยินดี ติดใจ ลุ่มหลง ข้อง เกี่ยว
พัวพันในกามทั้งหลาย หมุสัตรเหล่านั้นย่อมอยากได้ ยินดี ปราธนา รักใคร่ ชอบใจ ต่อมุนี
ผู้ข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง ล่วงเลย เป็นไปล่วง ซึ่งกามโอฆะ ภาโอฆะ ทิฏฐิโอฆะ
อริชาโอฆะ และทางแห่งสงสารทั้งปวงแล้ว ผู้ไปสู่ฝั่งถึงฝั่งแล้ว ไปสู่ส่วนสุดถึงส่วนสุดแล้ว
ไปสู่ที่สุดถึงที่สุดแล้ว ไปสู่ส่วนสุดรอบถึงส่วนสุดรอบแล้ว ไปสู่ที่จบถึงที่จบแล้ว ไปสู่ที่ด้าน
ทานถึงที่ด้านทานแล้ว ไปสู่ที่ลี้ลับถึงที่ลี้ลับแล้ว ไปสู่ที่พึงถึงที่พึงแล้ว ไปสู่ที่ไม่มียกยถึงที่ไม่
มียกยแล้ว ไปสู่ที่ไม่เคลื่อนไหวถึงที่ไม่เคลื่อนไหวแล้ว ไปสู่อมตะถึงอมตะแล้ว ไปสู่นิพพานถึงนิพพาน
แล้ว . พวกลูกหนี้ย่อมปราธนารักใคร่ความเป็นผู้หมดหนี้ จันใด พวกที่ป่วยไข้ย่อมปราธนา
รักใคร่ความเป็นผู้หายโรค จันใด พวกที่ติดอยู่ในเรือนจำ ย่อมปราธนารักใคร่ความพ้นจาก
เรือนจำ จันใด พวกที่เป็นทาส ย่อมปราธนารักใคร่ความเป็นไท จันใด พวกที่เดินทางกันดาร
ย่อมปราธนารักใคร่ภาคพื้นที่พักแรม จันใด หมุสัตรผู้กำหนด ปราธนายินดี ติดใจ ลุ่มหลง
ข้อง เกี่ยว พัวพันในกามทั้งหลาย หมุสัตรนั้นย่อมอยากได้ ยินดี ปราธนารักใคร่ ชอบใจ
ต่อมุนีผู้ข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง ล่วงเลย เป็นไปล่วง ซึ่งกามโอฆะ ภาโอฆะ ฯลฯ
ไปสู่นิพพาน ถึงนิพพานแล้ว จันนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หมุสัตรผู้ยินดีในกาม
ทั้งหลาย ย่อมรักใคร่ . . . ผู้ข้ามโอฆะแล้ว . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
หมุสัตรผู้ยินดีในกามทั้งหลาย ย่อมรักใคร่ต่อมุนีผู้ประพติวาง ไม่มี
อาลัยในกามทั้งหลาย ผู้ข้ามโอฆะได้แล้วดังนี้ .

จบ ติสสมตเตยยสุตตนิเทศที่ ๗ .

ปฐรสุตตนิเทศนิเทศที่ ๘

[๒๖๘] สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมกล่าวว่า ความหมจดจในธรรมนี้เท่านั้น
ไม่กล่าวความหมจดจวิเศษในธรรมเหล่านี้ อาศัยสิ่งใดแล้ว กล่าว
สิ่งนั้น ว่างามในเพราะทฤษฎีของตนนั้น สมณพราหมณ์เป็นอันมาก เป็น
ผู้ตั้งมั่นในสิ่งจะเฉพาะอย่างหนึ่งๆ .

ว่าด้วยความหมจดจ

[๒๖๙] คำว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมกล่าวว่า ความหมจดจย่อมมีในธรรมนี้เท่านั้น
มีความว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง ซึ่งความหมจดจ ความ
หมจดจวิเศษ ความหมจดจรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ในธรรมนี้เท่านั้น คือ
ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง ซึ่งความหมจดจ ความหมจดจวิเศษ ความหมจดจรอบ
ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า ย่อมกล่าว
บอก พูด แสดง แกล้ง ซึ่งความหมจดจ ความหมจดจวิเศษ ความหมจดจรอบ ความพ้น ความ
พ้นวิเศษ ความพ้นรอบว่า โลกไม่เที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า โลกมีที่สุด โลกไม่มี
ที่สุด ชีพภิกอื่นนั้น สรีระภิกอื่นนั้น ชีพอย่างอื่น สรีระอย่างอื่น สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว
ย่อมเป็นอีก สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมไม่เป็นอีก สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีก
ก็มี ย่อมไม่เป็นอีกก็มี สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้
สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมกล่าวว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ความหมจดจิในธรรมนี้เท่านั้น .

[๒๓๐] คำว่า ไม่กล่าวความหมจดจิพิเศษในธรรมเหล่านี้ มีความว่า สมณพราหมณ์
ทั้งหลายย่อมทั้ง ทอดทั้ง ละทิ้งวาทะอื่นทั้งหมด เว้นศาสนาธรรมที่ศาสดากล่าว คณะ ทัฎฐิ
ปฏิบัติ มารคของตน ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง อย่างนี้ว่า ศาสดานั้นไม่ใช่สัตัพัญญ
ธรรมไม่เป็นธรรมอันศาสดานั้นกล่าวดีแล้ว คณะสงฆ์ไม่เป็นผู้ปฏิบัติดี ทัฎฐิไม่เป็นทัฎฐิเจริญ
ปฏิบัติไม่เป็นปฏิบัติอันศาสดาบัญญัติดีแล้ว มารคไม่เป็นธรรมนำออกจากทุกข์ ความหมจดจิ
ความหมจดจิพิเศษ ความหมจดจิรอบ ความพิน ความพินวิเศษ หรือความพินรอบ ย่อมไม่มี
ในธรรมนั้น สัตว์ทั้งหลายย่อมไม่หมจดจิ ไม่หมจดจิพิเศษ ไม่หมจดจิรอบ ไม่พิน ไม่พินวิเศษ
หรือไม่พินรอบ ในเพราะธรรมทั้งหลายนั้น คือ ย่อมเป็นผู้เลว เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก
ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่กล่าวความหมจดจิพิเศษในธรรมเหล่านี้ .

[๒๓๑] คำว่า อาศัยสิ่งใดแล้ว กล่าวสิ่งนั้นว่างามในเพราะทัฎฐิของตนนั้น มีความว่า
อาศัยสิ่งใด คือ อาศัย อาศัยด้วยดี พัวพัน เข้าถึง ติดใจ น้อมใจถึง สิ่งใด คือ ศาสดา
ธรรมที่ศาสดากล่าว คณะสงฆ์ ทัฎฐิ ปฏิปทามารคใด . คำว่า ในเพราะทัฎฐิของตนนั้น คือ
ในเพราะทัฎฐิ ความควร ความชอบใจ ลัทธิของตน . คำว่า กล่าวสิ่งนั้นว่างาม คือ กล่าวสิ่งนั้น
ว่าดี กล่าวว่าเป็นบัณฑิต กล่าวว่าเป็นนักปราชญ์ กล่าวว่าเป็นญาณ กล่าวว่าเป็นเหตุ กล่าวว่าเป็น
ลักษณะ กล่าวว่าเป็นการณะ กล่าวว่าเป็นฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
อาศัยสิ่งใดแล้ว กล่าวสิ่งนั้นว่างามในเพราะทัฎฐิของตนนั้น .

[๒๓๒] คำว่า สมณพราหมณ์เป็นอันมาก เป็นผู้ตั้งมั่นในสัจจะเฉพาะอย่างหนึ่งๆ
มีความว่า สมณพราหมณ์เป็นอันมาก ตั้งมั่น ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง ติดใจ น้อมใจไป
ในสัจจะเฉพาะอย่างหนึ่งๆ เป็นอันมาก คือ ตั้งมั่น ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง ติดใจ น้อมใจ
ไปว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า ตั้งมั่น ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง ติดใจ
น้อมใจไปว่าโลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หาได้ ย่อมไม่เป็นอีก
ก็หาได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เป็นอันมาก
เป็นผู้ตั้งมั่นในสัจจะเฉพาะอย่างหนึ่งๆ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมกล่าวว่า ความหมจดจิย่อมมีในธรรมนี้
เท่านั้น ไม่กล่าวความหมจดจิพิเศษในธรรมเหล่านี้ อาศัยสิ่งใดแล้ว
กล่าวสิ่งนั้นว่างามในเพราะทัฎฐิของตนนั้น สมณพราหมณ์เป็นอันมาก
เป็นผู้ตั้งมั่นในสัจจะเฉพาะอย่างหนึ่งๆ .

[๒๓๓] สมณพราหมณ์เหล่านั้น ไครวาทะ เข้าไปสูบริษัท เป็นคู่ปรับ
ย่อมมุ่งกันและกันว่าเป็นพาล สมณพราหมณ์เหล่านั้น อาศัยสิ่งอื่นแล้ว
ย่อมกล่าวถ้อยคำคัดค้านกัน เป็นผู้ไครความสรรเสริญ กล่าววาทน
เป็นคนฉลาด .

ว่าด้วยการยกวาทะ

[๒๓๔] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ไครวาทะ เข้าไปสูบริษัท มีความว่า
สมณพราหมณ์เหล่านั้น ไครวาทะ คือ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ไครวาทะ ต้องการวาทะ
ประสงค์วาทะ มุ่งหมายวาทะ เทียวแสวงหาวาทะ . คำว่า เข้าไปสูบริษัท คือ เข้าไป หยั่งลง
เข้าถึง เข้าหา ชัดตียบริษัท พราหมณบริษัท คหบดีบริษัท สมณบริษัท เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
สมณพราหมณ์เหล่านั้น ไครวาทะ เข้าไปสูบริษัท .

[๒๓๕] คำว่า เป็นคู่ปรับ ย่อมมุ่งกันและกันว่าเป็นพาล มีความว่า เป็นคู่ปรับ คือ
เป็นคนสองฝ่าย เป็นผู้ทำความทะเลาะกันสองฝ่าย ทำความหมายมั่นกันทั้งสองฝ่าย ทำความ
อื้อฉาวกันทั้งสองฝ่าย ทำความวิวาทกันทั้งสองฝ่าย ก่ออิกรรมกันทั้งสองฝ่าย ทำวาทะกัน
ทั้งสองฝ่าย ได้เถียงกันทั้งสองฝ่าย สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมมุ่งกันและกัน คือ ดู เห็น
แลเห็น ฟังดู พิจารณา เห็นกันและกันโดยความเป็นคนพาล เป็นคนเลว เป็นคนเลวทราม
เป็นคนต่ำช้า เป็นคนลามก เป็นคนสกปรก เป็นคนต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นคู่ปรับ
ย่อมมุ่งกันและกันว่าเป็นพาล .

[๒๓๖] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น อาศัยสิ่งอื่นแล้ว ย่อมกล่าวถ้อยคำคัดค้านกัน
มีความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นอาศัย อาศัยด้วยดี พัวพัน เข้าถึง ติดใจ น้อมใจถึงสิ่งอื่น คือ
ศาสดา ธรรมที่ศาสดากล่าว คณะสงฆ์ ทัฎฐิ ปฏิปทา มารค . ความทะเลาะกัน ความหมายมั่น
ความแค้นแยะ ความวิวาท ความมุ่งร้าย เรียกว่า ถ้อยคำคัดค้านกัน . อีกอย่างหนึ่ง ถ้อยคำที่
ไม่มีนัยมีนวล เรียกว่า ถ้อยคำคัดค้านกัน . สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมกล่าว คือ พูด แสดง แกล้ง
ซึ่งคำคัดค้านกัน ความทะเลาะ คำหมายมั่นกัน คำแค้นแยะกัน คำวิวาทกัน คำมุ่งร้ายกัน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น อาศัยสิ่งอื่นแล้ว ย่อมกล่าวถ้อยคำคัดค้านกัน .

[๒๓๗] คำว่า เป็นผู้ไครความสรรเสริญ กล่าววาทนเป็นคนฉลาด มีความว่า
เป็นผู้ไครความสรรเสริญ คือ เป็นผู้ไครความสรรเสริญ ต้องการความสรรเสริญ ประสงค์
ความสรรเสริญ มุ่งหมายความสรรเสริญ เทียวแสวงหาความสรรเสริญ . คำว่า กล่าววาทน
เป็นผู้ฉลาด คือ พูดวาทนเป็นคนฉลาด พูดวาทนเป็นบัณฑิต พูดวาทนเป็นนักปราชญ์

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
พูดว่าตนเป็นผู้มีญาณ พูดว่าตนเป็นผู้มีเหตุ พูดว่าตนเป็นผู้มีลักษณะ พูดว่าตนเป็นผู้มีการณะ
พูดว่าตนเป็นผู้มีฐานะ ด้วยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ใคร่ความสรรเสริญ กล่าวว่
ตนเป็นผู้ฉลาด เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

สมณพราหมณ์เหล่านั้น ใครวาทะ เข้าไปสู่บริษัท เป็นคู่ปรับ ย่อมมุ่งกัน
และกันว่าเป็นพาล สมณพราหมณ์เหล่านั้น อาศัยสิ่งอื่นแล้ว
ย่อมกล่าวถ้อยคำคัดค้านกัน เป็นผู้ใคร่ความสรรเสริญ กล่าวว่
ตนเป็นคนฉลาด .

[๒๓๘] ขนผู้ประกอบถ้อยคำในท่ามกลางบริษัท เมื่ออยากได้ความสรรเสริญ
ย่อมเป็นผู้ลึกลับใจ ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน ในเมื่อถ้อยคำของตนถูกเขาค้าน
ตกไป ย่อมขัดเคืองเพราะความดีเตียน ย่อมเป็นผู้แสวงหาช่องทาง
แก้ตัว .

ว่าด้วยแพ้วาทะแล้วขัดเคือง

[๒๓๙] คำว่า ขนผู้ประกอบถ้อยคำในท่ามกลางบริษัท มีความว่า ขนผู้ประกอบ คือ
ประกอบทั่ว ประกอบเอื้อเพื่อ ประกอบด้วยดี ประกอบพร้อม ในถ้อยคำของตน เพื่อกล่าว
ในท่ามกลางชัตติยบริษัท พราหมณบริษัท คหบดีบริษัท สมณบริษัท เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ขนผู้ประกอบถ้อยคำในท่ามกลางบริษัท .

[๒๔๐] คำว่า เมื่ออยากได้ความสรรเสริญ ย่อมเป็นผู้ลึกลับใจ มีความว่า เมื่ออยากได้
ความสรรเสริญ คือ เมื่ออยากได้ ยินดี ปราบปราม ชอบใจ รักใคร่ ความสรรเสริญ คือ
ความชม ความมีเกียรติ ความยกย่องคุณ . คำว่า ย่อมเป็นผู้ลึกลับใจ คือ ก่อนแต่ได้ตอบ ย่อมเป็น
ผู้มีความสงสัย ลึกลับใจ คือ ก่อนแต่ได้ตอบ ย่อมเป็นผู้สงสัย ลึกลับใจอย่างนี้ว่า เราจักมีชัย
หรือไม่หนอ หรือเราจักปราชัย เราจักชมเขาอย่างไร จักทำลัทธิของเราให้เชิดชวยังไร จักทำ
ลัทธิของเราให้วิเศษอย่างไร จักทำลัทธิของเราให้พิเศษเฉพาะอย่างไร จักทำความผูกมัดเขาอย่างไร
จักทำความปลดปล่อยอย่างไร จักทำความตีดรอบวาทะเขาอย่างไร เราจักขนาวาทะเขาไว้อย่างไร
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่ออยากได้ความสรรเสริญ ย่อมเป็นผู้ลึกลับใจ .

[๒๔๑] คำว่า ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน ในเมื่อถ้อยคำของตนถูกเขาค้านตกไป มีความว่า
ขนผู้พิจารณาปัญหามีความเอ็นดูปรานี ย่อมคัดค้านให้ตกไป คือ ย่อมคัดค้านให้ตกไป คือ
ย่อมคัดค้านโดยอรรถว่า คำที่ท่านกล่าว ไม่ประกอบด้วยอรรถ ย่อมคัดค้านโดยพยัญชนะว่า
คำที่ท่านกล่าว ไม่ประกอบด้วยพยัญชนะ ย่อมคัดค้านโดยอรรถและพยัญชนะว่า คำที่ท่านกล่าว
ไม่ประกอบทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ย่อมคัดค้านว่า เนื้อความท่านชักมาไม่ดี พยัญชนะท่านยกขึ้นไม่ดี
อรรถและพยัญชนะท่านชักมาไม่ดี ยกขึ้นไม่ดี ความชมผู้อื่นท่านไม่กระทำ ความเชิดชูลัทธิ
ท่านทำไม่ดี วาทะอันวิเศษท่านไม่กระทำ วาทะอันวิเศษเฉพาะท่านทำไม่ดี ความผูกมัดผู้อื่น
ท่านไม่ทำ ความปลดปล่อยท่านทำไม่ดี ความตีดรอบวาทะผู้อื่นท่านไม่ทำ ความขนาวาทะผู้อื่น
ท่านทำไม่ดี ท่านพูดชั่ว กล่าวชั่ว เจริญชั่ว เปล่งวาจาชั่ว ภาษิตชั่ว . คำว่า ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน
ในเมื่อถ้อยคำของตนถูกเขาค้านตกไป คือ เมื่อถ้อยคำของตนถูกเขาค้านตกไป ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน
คือ อับอาย กระวนกระวาย ลำบากกาย ทุกข์ใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน
ในเมื่อถ้อยคำของตนถูกเขาค้านตกไป .

[๒๔๒] คำว่า ย่อมขัดเคืองเพราะความดีเตียน ย่อมเป็นผู้แสวงหาช่องทางแก้ตัว มี
ความว่า เพราะความดีเตียน คือ เพราะความนินทา ครหา ไม่ชมเชย ไม่สรรเสริญคุณ . คำว่า
ย่อมขัดเคือง คือ ขัดเคือง ขัดใจ หมายถึงแค้น ย่อมทำความโกรธ ความเคือง ความไม่
ยินดีให้ปรากฏ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมขัดเคืองเพราะความดีเตียน . คำว่า ย่อมเป็นผู้แสวง
หาช่องทางแก้ตัว คือ ย่อมเป็นผู้แสวงหาช่องทางแก้ตัว แสวงหาความผิด ความพลั้ง ความ
พลาด ความเผลอ และช่องทาง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมขัดเคืองเพราะความดีเตียน ย่อม
เป็นผู้แสวงหาช่องทางแก้ตัว . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ขนผู้ประกอบถ้อยคำในท่ามกลางบริษัท เมื่ออยากได้ความสรรเสริญ
ย่อมเป็นผู้ลึกลับใจ ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน ในเมื่อถ้อยคำของตนถูกเขาค้าน
ตกไป ย่อมขัดเคืองเพราะความดีเตียน ย่อมเป็นผู้แสวงหาช่องทางแก้ตัว .

[๒๔๓] ขนผู้พิจารณาปัญหา กล่าววาทะของชนนั้นว่าเลว คัดค้านให้ตกไป
ชนนั้นมิวาทะเสื่อมไปแล้ว ย่อมรำพัน เศร้าโศก ทอดถอนใจอยู่ว่า เขา
ล่วงเลยเรา .

ว่าด้วยถูกชมด้วยวาทะแล้วเสียใจ

[๒๔๔] คำว่า กล่าววาทะของชนนั้นว่าเลว มีความว่า ขนผู้พิจารณาปัญหา ย่อม
กล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง ซึ่งวาทะของชนนั้นว่า เลว เลวทราม เสื่อมเสีย เสียหาย
ไม่บริบูรณ์อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กล่าววาทะของชนนั้นว่าเลว .

[๒๔๕] คำว่า ขนผู้พิจารณาปัญหา . . . คัดค้านให้ตกไป มีความว่า ขนผู้พิจารณา
ปัญหา มีความเอ็นดูปรานี ย่อมคัดค้านให้ตกไป คือ ย่อมคัดค้านโดยอรรถว่า คำที่ท่านกล่าว
ไม่ประกอบด้วยอรรถ ย่อมคัดค้านโดยพยัญชนะว่า คำที่ท่านกล่าว ไม่ประกอบด้วยพยัญชนะ ย่อม

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
คัดค้านโดยอรรถและพยัญชนะว่า คำที่ท่านกล่าวไม่ประกอบทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ย่อมคัดค้านว่า
เนื้อความท่านชักมาไม่ดี พยัญชนะท่านยกขึ้นไม่ดี อรรถและพยัญชนะท่านชักมาไม่ดี ยกขึ้นไม่ดี
ความชมผู้อื่นท่านไม่กระทำ ความเชิดชูลัทธิท่านทำไม่ดี วาทีอันวิเศษท่านไม่กระทำ วาทีอัน
วิเศษเฉพาะท่านทำไม่ดี ความผูกมัดผู้อื่นท่านไม่ทำ ความปลดปล่อยท่านทำไม่ดี ความดีตรอน
วาทีผู้อื่นท่านไม่ทำ ความขนานวาทีผู้อื่นท่านทำไม่ดี ท่านพูดชั่ว กล่าวชั่ว เจรจาชั่ว เปล่ง
วาจาชั่ว ภาสิตชั่ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนผู้พิจารณาปัญหา . . . คัดค้านให้ตกไป .

[๒๘๖] คำว่า ชนนั้นมิว่าทะเลียมไปแล้ว ย่อมรำพัน เศร้าโศก มีความว่า ย่อม
รำพัน คือ เป็นผู้มีการพูดเพ้อ บ่นเพ้อ พร่ำเพ้อ อากาพร่ำเพ้อ ความเป็นแห่งอาการพร่ำเพ้อ
เห็นปานนี้ว่า เหตุการณ์อื่น เรานึกคิดพิจารณาใคร่ครวญแล้ว เรามีพวกมาก มีบริษัมาก มี
บริวารมาก กับบริษันี้ เป็นพวกแต่ไม่พร้อมเพรียงกัน การเจรจาปราศรัยจึงมีเพื่อความพร้อม
เพรียง เราจึงทำลายเขาอีก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมรำพัน . คำว่า ย่อมเศร้าโศก คือ
ย่อมเศร้าโศก ลำบากใจ รำพันบอกคร่ำครวญ ถึงความหลงใหลว่า เขามีชัย เราปราศัย เขา
มีลาภ เราเสื่อมลาภ เขามียศ เราเสื่อมยศ เขาได้ความสรรเสริญ เราได้ความนินทา เขามีสุข
เรามีทุกข์ เขาได้รับสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลาน-
* ปัจจัยเภสัชบริวาร เราไม่ได้รับสักการะ เคารพนับถือบูชายำเกรง ไม่ได้จิวร บิณฑบาต เสนา
สนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมรำพัน เศร้าโศก . คำว่า มิว่าทะเลียม
ไปแล้ว คือ มิว่าทะเลียมไปแล้ว มิว่าทะเลียมธรรม มิว่าทะเลียมรอบ มิว่าทะเลียมเขาให้
เสื่อมรอบ มิว่าทะเลียมบริบูรณ์แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนนั้นมิว่าทะเลียมไปแล้ว ย่อมรำพัน
เศร้าโศก .

[๒๘๗] คำว่า ทอดถอนใจอยู่ว่า เขาล่วงเลยเราแล้ว มีความว่า ทอดถอนใจอยู่ว่า
เขาล่วง ล้า เกิน เลย ล่วงเลย ซึ่งวาทีเราด้วยวาทีเขา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เขาล่วง
เลยเราไปแล้ว แม้ด้วยประการอย่างนี้ . อีกอย่างหนึ่ง ทอดถอนใจอยู่ เขาคดขี่ครอบงำย่ำยีวาที
เราแล้ว ย่อมประพฤติ อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ หมุนไป รักษา เป็นไป ยังอัตภาพให้เป็นไป เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เขาล่วงเลยเราไปแล้ว แม้ด้วยประการอย่างนี้ . การพูดเพ้อ การบ่นเพ้อ การ
พร่ำเพ้อ อากาพร่ำเพ้อ ความเป็นแห่งอาการพร่ำเพ้อ เรียกว่าทอดถอนใจอยู่ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ทอดถอนใจอยู่ว่า เขาล่วงเลยเราแล้ว . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
ชนผู้พิจารณาปัญหา กล่าววาทีของชนนั้นว่าเลว คัดค้านให้ตกไป ชน
นั้นมิว่าทะเลียมไปแล้ว ย่อมรำพัน เศร้าโศก ทอดถอนใจอยู่ว่า เขา
ล่วงเลยเราแล้ว .

[๒๘๘] ความวิวาทกันเหล่านี้ เกิดแล้วในสมณะทั้งหลาย ความยินดีและความ
ยินร้าย ย่อมมีในเพราะความวิวาทเหล่านั้น บุคคลเห็นโทษแน่แล้ว
พึงงดเว้นการค้ำกัน เพราะประโยชน์อื่นจากการได้ความสรรเสริญ ย่อม
ไม่มี .

ว่าด้วยโทษของการวิวาท

[๒๘๙] คำว่า ความวิวาทกันเหล่านี้ เกิดแล้วในสมณะทั้งหลาย มีความว่า สมณะ
ได้แก่ ชนบางเหล่า ผู้เป็นปริพาชกภายนอกศาสนานี้ ความทะเลาะกันเพราะทิฐิ ความหมาย
มั่นกันเพราะทิฐิ ความแก่งแย่งกันเพราะทิฐิ ความวิวาทกันเพราะทิฐิ ความมุ่งร้ายกันเพราะ
ทิฐิ เกิดแล้ว คือ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแล้วในสมณะทั้งหลาย เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ความวิวาทกันเหล่านี้ เกิดแล้วในสมณะทั้งหลาย .

[๒๙๐] คำว่า ความยินดีและความยินร้าย ย่อมมีในเพราะความวิวาทเหล่านั้น มีความ
ว่า ย่อมมีความชนะและความแพ้ ลากและความเสื่อมลาก ยศและความเสื่อมยศ นินทาและ
ความสรรเสริญ สุขและทุกข์ โสมนัสและโทมนัส อภิภูตรามณ์ และอนิภูตรามณ์ ความปลอดโปร่ง
และความกระทบกระทั่ง ความยินดีและความยินร้าย ความดีใจและความเสียใจ คือ จิตยินดี
เพราะความชนะ จิตยินร้ายเพราะความแพ้ จิตยินดีเพราะลาก จิตยินร้ายเพราะความเสื่อมลาก
จิตยินดีเพราะยศ จิตยินร้ายเพราะความเสื่อมยศ จิตยินดีเพราะสรรเสริญ จิตยินร้ายเพราะนินทา
จิตยินดีเพราะสุข จิตยินร้ายเพราะทุกข์ จิตยินดีเพราะโสมนัส จิตยินร้ายเพราะโทมนัส จิตยินดี
เพราะเฟื่องฟูขึ้น จิตยินร้ายเพราะตกอับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความยินดีและความยินร้าย
ย่อมมีในเพราะความวิวาทเหล่านั้น .

[๒๙๑] คำว่า บุคคลเห็นโทษแน่แล้ว พึงงดเว้นการค้ำกัน มีความว่า เห็น
โทษแน่แล้ว คือ เห็น พบ เทียบเคียง พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งซึ่งโทษนั้น
ในเพราะความทะเลาะกันเพราะทิฐิ ความหมายมั่นกันเพราะทิฐิ ความแก่งแย่งกันเพราะทิฐิ
ความวิวาทกันเพราะทิฐิ ความมุ่งร้ายกันเพราะทิฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นโทษแน่
แล้ว . คำว่า พึงงดเว้นการค้ำกัน คือ ความทะเลาะกัน ความหมายมั่นกัน ความแก่งแย่ง
กัน ความวิวาทกัน ความมุ่งร้ายกัน เรียกว่าการค้ำกัน . อีกอย่างหนึ่ง ถ้อยคำที่ไม่มียำมี
นวล เรียกว่าถ้อยคำค้ำกัน . บุคคลไม่พึงทำถ้อยคำค้ำกัน คือ ไม่พึงทำความทะเลาะกัน
ความหมายมั่นกัน ความแก่งแย่งกัน ความวิวาทกัน ความมุ่งร้ายกัน พึงละ บรรเทา ทำให้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งความทะเลาะกัน ความหมายมั่นกัน ความแก่งแย่งกัน
ความวิวาท ความมุ่งร้ายกัน คือ ฟังเป็นฝูงด เว้น เว้นขาด ออกไป สละ พ้น พ้นขาด
พราศออกจากความทะเลาะกัน ความหมายมั่นกัน ความแก่งแย่งกัน ความวิวาทกัน และความ
มุ่งร้ายกัน ฟังเป็นผู้มีจิตกระทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลเห็น
โทษแน่แล้ว ฟังงดเว้นการคัดค้านกัน .

[๒๙๒] คำว่า เพราะประโยชน์อื่นจากการได้ความสรรเสริญย่อมไม่มี มีความว่า ไม่
มีประโยชน์อื่นจากการได้ความสรรเสริญ คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้ง ๒
อย่าง ประโยชน์มีในชาตินี้ ประโยชน์มีในชาติหน้า ประโยชน์เดิน ประโยชน์ลึก ประโยชน์
ลึกลับ ประโยชน์ที่ปิดบัง ประโยชน์ที่ควรนำไป ประโยชน์ที่นำไปแล้ว ประโยชน์ไม่มีโทษ
ประโยชน์ปราศจากกิเลส ประโยชน์อันบริสุทธิ์ ประโยชน์อย่างยิ่ง ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไป
ได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะประโยชน์อื่นจากการได้ความสรรเสริญย่อมไม่มี . เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ความวิวาทกันเหล่านี้ เกิดแล้วในสมณะทั้งหลาย ความยินดีและความ
ยินร้ายย่อมมีในเพราะความวิวาทเหล่านั้น บุคคลเห็นโทษแน่แล้ว ฟัง
งดเว้นการคัดค้านกัน เพราะประโยชน์อื่นจากการได้ความสรรเสริญย่อม
ไม่มี .

[๒๙๓] ก็หรือว่า บุคคลกล่าววาทะในท่ามกลางบริษัท ย่อมเป็นผู้ถูกสรรเสริญ
ในเพราะทฤษฎีนั้น บุคคลนั้นย่อมหัวเราะ และเฟื่องฟูขึ้นด้วยประโยชน์
ในความขณะนั้น เพราะบุคคลนั้น บรรลุประโยชน์นั้นแล้ว เป็นผู้สมใจนึก .

[๒๙๔] คำว่า ก็หรือว่า . . . ย่อมเป็นผู้ถูกสรรเสริญในเพราะทฤษฎีนั้น มีความว่า คำว่า
ในเพราะทฤษฎีนั้น คือ บุคคลย่อมเป็นผู้อันชนหมู่มากสรรเสริญ ชมเชย ยกย่อง พรรณาคณใน
เพราะทฤษฎี ความความ ควรขบใจลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็หรือว่า . . . ย่อมเป็นผู้
ถูกสรรเสริญในเพราะทฤษฎีนั้น .

[๒๙๕] คำว่า กล่าววาทะในท่ามกลางบริษัท มีความว่า กล่าว บอก พูด แกล้ง
แสดง ให้รู้เรื่อง บัญญัติ กำหนดซึ่งวาทะของตนและวาทะอนุโลมแก้วาทะของตน ในท่าม
กลางชัตติยบริษัท พราหมณบริษัท คหบดีบริษัท สมณบริษัท เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กล่าววาทะ
ในท่ามกลางบริษัท .

[๒๙๖] คำว่า บุคคลนั้นย่อมหัวเราะ และเฟื่องฟูขึ้นด้วยประโยชน์ในความขณะนั้น
มีความว่า บุคคลนั้น เป็นผู้ยินดี หัวเราะ ร่าเริง ขบใจ มีความดำริบริบูรณ์ ด้วยประโยชน์
ในความขณะนั้น . อีกอย่างหนึ่ง บุคคลนั้นหัวเราะจนเห็นฟัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคล
นั้นย่อมหัวเราะ . คำว่า และเฟื่องฟูขึ้นด้วยประโยชน์ในความขณะนั้น คือ บุคคลนั้น เป็นผู้เฟื่องฟู
ขึ้น คือ เหนือเหิมเป็นดั่งธงชัย ยกย่องตนขึ้น ความที่จิตเป็นผู้ใคร่ยกไว้ดังธงยอด ด้วยประโยชน์
ในความขณะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นย่อมหัวเราะ และเฟื่องฟูขึ้นด้วยประโยชน์ใน
ความขณะนั้น .

[๒๙๗] คำว่า เพราะบุคคลนั้น บรรลุประโยชน์นั้นแล้ว เป็นผู้สมใจนึก มีความว่า บรรล
คือ ถึง ได้ ประสพ ได้เฉพาะซึ่งประโยชน์นั้นแล้ว . คำว่า เป็นผู้สมใจนึก คือ สมเจตนา
สมความดำริ สมดังวิญญาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บรรลุประโยชน์นั้นแล้ว เป็นผู้สมใจนึก .
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ก็หรือว่า บุคคลกล่าววาทะในท่ามกลางบริษัท ย่อมเป็นผู้ถูกสรรเสริญ
ในเพราะทฤษฎีนั้น บุคคลนั้นย่อมหัวเราะ และเฟื่องฟูขึ้นด้วยประโยชน์
ในความขณะนั้น เพราะบุคคลนั้น บรรลุประโยชน์นั้นแล้ว เป็นผู้สมใจนึก .

[๒๙๘] ความเฟื่องฟู เป็นพื้นย่ำยีแห่งบุคคลนั้น บุคคลนั้นย่อมกล่าวความถือตัว
และความดูหมิ่น บุคคลเห็นโทษแน่แล้ว ไม่ควรวิวาทกัน ผู้ฉลาด
ย่อมไม่กล่าวความหมดจดเพราะวิวาทนั้น .

[๒๙๙] คำว่า ความเฟื่องฟู เป็นพื้นย่ำยีแห่งบุคคลนั้น มีความว่า ความเฟื่องฟู คือ
ความเหนือเหิมเป็นดั่งธงชัย ความยกย่องตนขึ้น ความที่จิตเป็นผู้ใคร่ยกไว้ดังธงยอดใด
ความเฟื่องฟูนั้น เป็นพื้นย่ำยี คือ เป็นพื้นตำรอน เป็นพื้นเบียดเบียน เป็นพื้นบีบคั้น เป็นพื้น
อันตราย เป็นพื้นอุปสรรคแห่งบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความเฟื่องฟู เป็นพื้นย่ำยีแห่ง
บุคคลนั้น .

[๓๐๐] คำว่า บุคคลนั้นย่อมกล่าวความถือตัวและความดูหมิ่น มีความว่า บุคคลนั้นย่อม
กล่าวความถือตัว และย่อมกล่าวความดูหมิ่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าบุคคลนั้นย่อมกล่าวความ
ถือตัวและความดูหมิ่น .

[๓๐๑] คำว่า เห็นโทษแน่แล้ว ไม่ควรวิวาทกัน มีความว่า เห็น พบ เทียบเคียง
พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้วซึ่งโทษนั้น ในเพราะความทะเลาะ
กันเพราะทฤษฎี ความหมายมั่นกันเพราะทฤษฎี ความแก่งแย่งกันเพราะทฤษฎี ความวิวาทกันเพราะ
ทฤษฎี ความมุ่งร้ายกันเพราะทฤษฎี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นโทษแน่แล้ว . คำว่า ไม่ควร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
วิวาทกัน ความว่า ไม่พึงทำความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่งกัน ความวิวาทกัน
ความมุ่งร้ายกัน คือ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความ ไม่มีในภายหลังซึ่งความทะเลาะกัน
ความหมายมั่นกัน ความแก่งแย่งกัน ความวิวาทกัน และความมุ่งร้ายกัน คือ พึงเป็นผู้งด เว้น
เว้นขาด ออกไป สละ พ้นขาด พราศออกไปจากความทะเลาะกัน ความหมายมั่นกัน ความ
แก่งแย่งกัน ความวิวาทกัน และความมุ่งร้ายกัน พึงเป็นผู้มีจิตกระทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นโทษแน่นอนแล้ว ไม่ควรวิวาทกัน .

[๓๐๒] ชื่อว่า ผู้ฉลาด ในคำว่า ผู้ฉลาดย่อมไม่กล่าวความหมจดใจเพราะวิวาทนั้น
ความว่า ผู้ฉลาดในชั้นธรรมาจล จลลในอภยตนะ จลลในปฏิจจสมุปบาท จลลใน
สติปัญญาน จลลในสัมมปปธาน จลลในอิทธิบาท จลลในอินทริย จลลในพละ จลลใน
โพชฌงค์ จลลในมรรค จลลในผล จลลในนิพพาน ผู้ฉลาดเหล่านั้น ย่อมไม่กล่าว ไม่บอก
ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลงถึงความหมจดใจ ความหมจดจิตพิเศษ ความหมจดจรรจบ ความพ้น
ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ เพราะความทะเลาะกันเพราะทิฐิ ความหมายมั่นกันเพราะ
ทิฐิ ความแก่งแย่งกันเพราะทิฐิ ความวิวาทกันเพราะทิฐิ ความมุ่งร้ายกันเพราะทิฐิ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ฉลาดย่อมไม่กล่าวความหมจดใจเพราะวิวาทนั้น . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค
จึงตรัสว่า

ความเฟื่องฟู เป็นพื้นย่ำยีแห่งบุคคลนั้น บุคคลนั้นย่อมกล่าวความถือตัว
และความดูหมิ่น บุคคลเห็นโทษแน่นอนแล้ว ไม่ควรวิวาทกัน ผู้ฉลาด
ย่อมไม่กล่าวความหมจดใจเพราะวิวาทนั้น .

[๓๐๓] คนกล้าที่พระราชาทรงชุบเลี้ยงด้วยของควรเคี้ยว ผู้ครองปรารภนาคน
กล้าที่เป็นศัตรู ย่อมพบคนกล้าที่เป็นศัตรู จันใด เจ้าทิฐิย่อมพบเจ้า
ทิฐิ จันนั้น ดุรปสุระ เจ้าทิฐิอยู่ที่ใด ท่านจงไปเสียจากที่นั่น กิเลส
ทั้งหลายของตถาคตมิได้มีในเบื้องต้นเพื่อจะรบ .

[๓๐๔] ชื่อว่า คนกล้า ในคำว่า คนกล้าที่พระราชาทรงชุบเลี้ยงด้วยของควรเคี้ยว คือ
คนกล้า คนมีความเพียร คนต่อสู้ คนไม่ขาดคน คนไม่ขาดเสีย คนไม่ครั้นคร้าม คนไม่หนี .
คำว่า ที่พระราชาทรงชุบเลี้ยงด้วยของควรเคี้ยว ความว่า ผู้อันพระราชาทรงชุบเลี้ยง คือ
พอกเลี้ยง บำรุงเพิ่มพูนให้เจริญแล้วด้วยของควรเคี้ยว ด้วยของควรบริโภคของพระราช เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า คนกล้าที่พระราชาทรงชุบเลี้ยงด้วยของควรเคี้ยว .

[๓๐๕] คำว่า ผู้ครองปรารภนาคนกล้าที่เป็นศัตรู ย่อมพบคนกล้าที่เป็นศัตรู
จันใด เจ้าทิฐิย่อมพบเจ้าทิฐิ จันนั้น ความว่า คนกล้าที่ผู้ครอง ปองท้าทาย บั่นลื้อลั่น
ผู้ปรารภนา ยินดีมุ่งหวัง ประสงค์ พอใจ ซึ่งคนกล้าผู้เป็นศัตรู คือ บุรุษที่เป็นปฏิปักษ์
ศัตรูเป็นข้าศึก นักรบที่เป็นปฏิปักษ์ ย่อมพบ คือ ถึง เข้าถึง ซึ่งคนกล้าผู้เป็นศัตรู เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ผู้ครองปรารภนาคนกล้าที่เป็นศัตรู ย่อมพบคนกล้าที่เป็นศัตรู จันใด เจ้าทิฐิย่อมพบ
เจ้าทิฐิ จันนั้น .

[๓๐๖] คำว่า ดุรปสุระเจ้าทิฐิอยู่ที่ใด ท่านจงไปเสียจากที่นั่น ความว่า
เจ้าทิฐินั้นอยู่ที่ใด ท่านจงไป คือ จงดำเนิน เดินก้าวไปเสียจากที่นั่นนั้นแหละ เพราะเจ้าทิฐิ
นั้นเป็นคนกล้าที่เป็นศัตรู เป็นบุรุษที่เป็นปฏิปักษ์ เป็นศัตรูที่เป็นข้าศึก เป็นนักรบที่เป็นปฏิปักษ์
ต่อท่าน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดุรปสุระเจ้าทิฐิอยู่ที่ใด ท่านจงไปเสียจากที่นั่น .

[๓๐๗] คำว่า กิเลสทั้งหลายของตถาคตมิได้มีในเบื้องต้นเพื่อจะรบ ความว่า กิเลสเหล่า
ใด อันทำความขัดขวาง ทำความเป็นข้าศึก ทำความเป็นเสี้ยนหนาม ทำความเป็นปฏิปักษ์
กิเลสเหล่านั้น มิได้มี คือ ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ เป็นบาปธรรมอันตถาคต ละ
ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เมาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ในเบื้องต้น คือ
ที่โณโฬภพฤษ . คำว่า เพื่อจะรบ คือ เพื่อประโยชน์ที่จะรบ เพื่อความทะเลาะ เพื่อความหมายมั่น
เพื่อความแก่งแย่ง เพื่อความวิวาท เพื่อความมุ่งร้าย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสทั้งหลาย
ของตถาคตมิได้มีในเบื้องต้นเพื่อจะรบ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

คนกล้าที่พระราชาทรงชุบเลี้ยงด้วยของควรเคี้ยว ผู้ครองปรารภนาคน
กล้าที่เป็นศัตรู ย่อมพบคนกล้าที่เป็นศัตรู จันใด เจ้าทิฐิย่อมพบเจ้าทิฐิ
จันนั้น ดุรปสุระ เจ้าทิฐิอยู่ที่ใด ท่านจงไปเสียจากที่นั่น กิเลส
ทั้งหลายของตถาคตมิได้มีในเบื้องต้นเพื่อจะรบ .

[๓๐๘] ก็ชนเหล่าใดถือทิฐิแล้ว ย่อมวิวาทกัน และย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง
ดังนี้ ท่านจงกล่าวกับชนเหล่านั้น เพราะกิเลสที่ทำความขัดขวางกัน
ในเมื่อวาทะเกิดแล้ว ย่อมไม่มีในที่นี้ .

ว่าด้วยวิวาทกันเพราะทิฐิ

[๓๐๙] คำว่า ชนเหล่าใดถือทิฐิแล้ว ย่อมวิวาทกัน ความว่า ชนเหล่าใด ถือ คือ
จับถือ ถือเอา ถือมั่น ยึดมั่นซึ่งทิฐิ ๖๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ย่อมวิวาทกัน คือ
ทำความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความมุ่งร้ายกันว่า ท่านไม่รู้
ธรรมวินัยนี้ เรารู้ธรรมวินัยนี้ ท่านจักรู้ธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด เราปฏิบัติชอบ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
คำของเรามีประโยชน์ คำของท่านไม่มีประโยชน์ คำที่ควรกล่าวก่อน ท่านกลับกล่าวทีหลัง
คำที่ควรกล่าวทีหลัง ท่านกลับกล่าวก่อน คำที่คล่องแคล่วของท่านกลับขัดข้องไป เราใส่โทษ
ท่านแล้ว ท่านถูกเราปราบแล้ว ท่านจงเที่ยวไป หรือจงแก้ไขเพื่อเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนเหล่าใดถือทิฐิแล้ว ย่อมวิวาทกัน .

[๓๑๐] คำว่า และย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง ดังนี้ ความว่า ย่อมกล่าว คือ
ย่อมบอก พูด แสดง แล่งว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ
สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง
สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง ดังนี้ .

[๓๑๑] คำว่า ท่านจงกล่าวกับชนเหล่านั้น เพราะกิเลสที่ทำความขัดขวางกันในเมื่อ
วาทะเกิดแล้ว ย่อมไม่มีในที่นี้ ความว่า ท่านจงกล่าวกับชนเหล่านั้น ผู้เป็นเจ้าทิฐิ คือ ท่าน
จงทำความข่มด้วยความข่ม ทำกรรมตอบด้วยกรรมตอบ ทำกรรมแปลงด้วยกรรมแปลง ทำกรรม
แปลงเฉพาะด้วยกรรมแปลงเฉพาะ ทำความผูกมัดด้วยความผูกมัด ทำความปลดปล่อยด้วยความ
ปลดปล่อย ทำความตัดด้วยความตัด ทำความขนาบด้วยความขนาบ ชนเหล่านั้น เป็นคนกล้า
ที่เป็นศัตรู เป็นบุรุษที่เป็นปฏิปักษ์ เป็นศัตรูที่เป็นข้าศึก เป็นนักรบที่เป็นปฏิปักษ์ต่อท่าน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านจงกล่าวกับชนเหล่านั้น .

คำว่า เพราะกิเลสที่ทำความขัดขวางกันในเมื่อวาทะเกิดแล้ว ย่อมไม่มี ความว่า เมื่อ
วาทะเกิดแล้ว เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแล้ว กิเลสเหล่าใดที่ทำความขัดขวาง
กัน ความขัดแย้งกัน ความเป็นเลี่ยนหนามกัน ความเป็นปฏิปักษ์กัน พึงทำความทะเลาะ
หมายมั่น แกร่งแย่ง วิวาท มุ่งร้ายกัน กิเลสเหล่านั้นย่อมไม่มี คือ ย่อมไม่มีพร้อม ไม่ปรากฏ
ไม่เข้าไปได้ ย่อมเป็นบาปธรรมอันตถาคต ละ ตัดขาด สงบ ระเบียบแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น
เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านจงกล่าวกับชนเหล่านั้น เพราะกิเลส
ที่ทำความขัดขวางกันในเมื่อวาทะเกิดแล้ว ย่อมไม่มีในที่นี้ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค
จึงตรัสว่า

ชนเหล่าใดถือทิฐิแล้ว ย่อมวิวาทกัน และย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้
เท่านั้นจริง ดังนี้ ท่านจงกล่าวกับชนเหล่านั้น เพราะกิเลสที่ทำความ
ขัดขวางกันในเมื่อวาทะเกิดแล้ว ย่อมไม่มีในที่นี้ .

[๓๑๒] ก็พระอรหันตชินาสพเหล่าใด กำหนดเสนาแล้ว ไม่กระทบทิฐิด้วยทิฐิ
ย่อมเที่ยวไป ดุจรปุระ ท่านจักได้อะไรในพระอรหันตชินาสพเหล่านั้น
ผู้ไม่มีความถือว่า สิ่งนี้ประเสริฐ .

ว่าด้วยมารเสนา

[๓๑๓] พึงทราบอธิบายในคำว่า ก็พระอรหันตชินาสพเหล่าใด กำหนดเสนาแล้ว . . .
ย่อมเที่ยวไป ดังต่อไปนี้ มารเสนา เรียกว่าเสนา . กายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ราคะ
โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่
ความลวง ความอื้อวอด ความกระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา
ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง
ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลากิสังขารทั้งปวง เป็นมารเสนา .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กิเลสคาม เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่หนึ่งของท่าน ฯลฯ
ส่วน (คนกล้าย่อมชนะได้) ครั้นชนะแล้ว ย่อมได้สุข ดังนี้ . เมื่อใด มารเสนาทั้งหมด และ
กิเลสอันทำความเป็นปฏิปักษ์ทั้งหมด อันบุคคลนั้นชนะแล้ว ไม่แพ้แล้ว ทำลายเสีย กำหนด
เสีย ทำให้ไม่สู้หน้าแล้ว ด้วยอริยมรรค ๔ เมื่อนั้น บุคคลนั้นเรียกว่า เป็นผู้กำหนดเสนา . คำว่า
เหล่าใด ได้แก่ พระอรหันตชินาสพ . คำว่า ย่อมเที่ยวไป คือ ย่อมเที่ยวไป อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ
ประพฤติ รักษา เป็นไป ให้อัธภาพเป็นไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็พระอรหันตชินาสพเหล่าใด
กำหนดเสนาแล้ว ย่อมเที่ยวไป .

[๓๑๔] คำว่า ไม่กระทบทิฐิด้วยทิฐิ ความว่า ทิฐิ ๖๒ อันพระอรหันตชินาสพ
เหล่านั้นละแล้ว ตัดขาด สงบ ระเบียบแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เเผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ
พระอรหันตชินาสพเหล่านั้น ไม่กระทบ คือ ไม่กระทบ ไม่บันรอน ไม่ทำลายทิฐิ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ไม่กระทบทิฐิด้วยทิฐิ .

[๓๑๕] คำว่า ดุจรปุระ ท่านจักได้อะไรในพระอรหันตชินาสพเหล่านั้น ความว่า
ดุจรปุระ ผู้กล้าหาญ ผู้เป็นบุรุษปฏิปักษ์ ผู้เป็นศัตรูปฏิปักษ์ ผู้เป็นนักรบปฏิปักษ์ ท่านจักได้
อะไรในพระอรหันตชินาสพเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดุจรปุระ ท่านจักได้อะไรใน
พระอรหันตชินาสพเหล่านั้น .

[๓๑๖] คำว่า ผู้ไม่มีความถือว่า สิ่งนี้ประเสริฐ ความว่า ความถือ ความยึดมั่น
ความติดใจ ความน้อมใจไปว่า สิ่งนี้ประเสริฐ คือ เลิศ เป็นใหญ่ วิเศษ เป็นประธานสูงสุด
บวร ย่อมไม่มี คือ ย่อมไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่พระอรหันตชินาสพเหล่าใด คือ เป็นกิเลส
อันพระอรหันตชินาสพเหล่านั้นละ ตัดขาด สงบ ระเบียบแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เเผาเสียแล้ว
ด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีความถือว่า สิ่งนี้ประเสริฐ . เพราะเหตุนี้

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ก็พระอรหันตชินาสพเหล่าใด กำจัดเสนาแล้ว ไม่กระทบทิวาด้วยทิวา
ยอมเพียวไป ดุกรปฐะ ทานจักได้อะไรในพระอรหันตชินาสพเหล่านั้น
ผู้ไม่มีความถือว่า สิ่งนี้ประเสริฐ .

[๓๑๓] ก็ท่านตริกคิดถึงทิวาทั้งหลายด้วยใจมาแล้ว ท่านมาแข่งคู่ด้วยพระพุท
เจ้า ผู้มีปัญญาชื่อโธนา ท่านไม่อาจเพื่อเทียมทันได้เลย .

ว่าด้วยพระปัญญาของพระพุทเจ้า

[๓๑๔] บทว่า อถ ในคำว่า ก็ท่านตริก . . . มาแล้ว เป็นบทสนธิ เป็นบทเกี่ยวเนื่อง
เป็นบทปริวรรต เป็นศัพท์ประชุมอักษร เป็นศัพท์ทำพยานะให้สละสลวย บทว่า อถ นี้
เป็นลำดับบท . คำว่า ท่านตริก . . . มาแล้ว คือ ท่านตริก ตรอง ดำริ คือ ตริก ตรอง
ดำริอย่างนี้ว่า เราจักมีชัยหรือไม่หนอ หรือเราจักปราชัย เราจักขมเขาย่างไร จักทำลัทธิ
ของเราให้เชิดชูอย่างไร จักทำลัทธิของเราให้วิเศษอย่างไร จักทำลัทธิของเราให้พิเศษเฉพาะ
อย่างไร จักทำความผูกพันเขาย่างไร จักทำความปลดปล่อยอย่างไร จักทำความตัดรอน
วาทะเขาย่างไร จักขนาบวาทะเขาย่างไร ดังนี้ เป็นผู้มาแล้ว คือ เข้ามา มาถึง มา
ประจวบแล้วกับเรา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็ท่านตริก . . . มาแล้ว .

[๓๑๕] ชื่อว่า ใจ ในคำว่า คิดถึงทิวาทั้งหลายด้วยใจ ความว่า ใจ คือ จิต ใจ
มานัส หทัย ปิณฑะ มนะ มนยตนะ มนินทรีย์ วิญญาน วิญญานขันธ มโนวิญญาน
ธาตุที่เกิดแต่ผัสสะเป็นต้นนั้น . ท่านตริกคิดถึงทิวาทั้งหลายด้วยจิตว่า โลกเที่ยงบ้าง โลกไม่
เที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า คิดถึงทิวาทั้งหลายด้วยใจ .

[๓๑๖] พึงทราบอธิบายในคำว่า ท่านมาแข่งคู่ด้วยพระพุทเจ้าผู้มีปัญญาชื่อโธนา
ท่านไม่อาจเพื่อเทียมทันได้เลย ดังต่อไปนี้ ปัญญา เรียกว่าโธนา ได้แก่ ความรู้ ความรู้ทั่ว ฯลฯ
ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ . เพราะเหตุไร ปัญญาจึงเรียกว่าโธนา . เพราะ
ปัญญานั้น เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ชักฟอกซึ่งกายทุจริต ฯลฯ อุกุศลวิสัยทั้งปวง .
อีกอย่างหนึ่ง สัมมาทิวาเป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ชักฟอกซึ่งมิจฉาทิวา ฯลฯ สัมมาวิมุตติ
เป็นเครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ชักฟอกซึ่งมิจฉาวิมุตติ . อีกอย่างหนึ่ง อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็น
เครื่องกำจัด ล้าง ชำระ ชักฟอกซึ่งอกุศลทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง
ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อุกุศลวิสัยทั้งปวง . พระผู้มีพระภาคเข้าถึง
เข้าถึงพร้อมแล้ว เข้าไป เข้าไปพร้อมแล้ว เข้าชิด เข้าชิดพร้อมแล้ว ประกอบแล้วด้วยธรรมทั้ง
หลายอันเป็นเครื่องกำจัดนี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค จึงชื่อว่า มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด .
พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงกำจัดราคะ บาป กิเลส ความเร่าร้อนเสียแล้ว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า มีปัญญาเป็นเครื่องกำจัด .

คำว่า ท่านมาแข่งคู่ด้วยพระพุทเจ้าผู้มีปัญญาชื่อโธนา ท่านไม่อาจเพื่อเทียมทันได้เลย
ความว่า ปสุตปริพาชก ไม่อาจมาแข่งคู่ คือ มาเพื่อถือคู่ เพื่อสนทนาปราศรัยโต้ตอบกับ
ด้วยพระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระพุทเจ้า ผู้มีปัญญาชื่อโธนา . ข้อนี้เพราะเหตุอะไร . เพราะ
ปสุตปริพาชกเป็นคนเลว ทรม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย . ส่วนพระผู้มีพระภาคพระ
องค์นั้น เป็นผู้เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน บวร . ปสุตปริพาชกไม่อาจมาแข่งคู่ คือ
มาเพื่อถือคู่ เพื่อสนทนาปราศรัยโต้ตอบกับด้วยพระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระพุทเจ้า ผู้มีปัญญา
ชื่อโธนา เปรียบเหมือนกระต่าย ไม่อาจมาแข่งคู่ คือ มาเพื่อถือคู่กับด้วยช้างใหญ่ซัดมัน
เหมือนสุนัขจิ้งจอกแก่ ไม่อาจมาแข่งคู่ คือ มาเพื่อถือคู่กับด้วยสิงห์ผู้เป็นมฤคราช เหมือนลูก
โคตัวเล็กยังคืบหน้านม ไม่อาจมาแข่งคู่ คือ มาเพื่อถือคู่กับด้วยโคใหญ่ผู้มีกำลังมาก เหมือนกา ไม่
อาจมาแข่งคู่ คือ มาเพื่อถือคู่กับด้วยพวกครุฑเวไนยโคตร เหมือนคนจันทาล ไม่อาจมาแข่งคู่
คือ มาเพื่อถือคู่กับด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ และเหมือนปีศาจเล่นฝุ่น ไม่อาจมาแข่งคู่ คือ มาเพื่อถือ
คู่กับด้วยพระอินทร์ผู้เทวราชา ฉะนั้น ข้อนี้เพราะเหตุอะไร เพราะปสุตปริพาชก มีปัญญาเลว
มีปัญญาทรม มีปัญญาดำช้า มีปัญญาลามก มีปัญญาสกปรก มีปัญญาดำต้อย . เพราะพระผู้มี
พระภาคพระองค์นั้น มีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญารุ่งเรือง มีปัญญาแล่น มีปัญญา
เฉียบแหลม มีปัญญาชำแรกกิเลส ผู้ฉลาดในประเภทปัญญา มีญาณแตกฉาน ทรงบรรลุ
ปฏิสัมภิทาแล้ว ถึงแล้วซึ่งวสาวิชฌญาณ ๔ ทรงศพลญาณ เป็นบุรุษผู้องอาจ เป็นบุรุษสืบทอด เป็น
บุรุษนาค เป็นบุรุษอาชาไนย เป็นบุรุษนารถะไปเป็นปกติ มีญาณหาที่สุดมิได้ มีเดชหาที่สุดมิได้
มียศหาที่สุดมิได้ เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีปัญญาเป็นทรัพย์ เป็นผู้นำ เป็นผู้นำปวิเศษ
เป็นผู้นำไปเนืองๆ ให้รู้จักประโยชน์ ให้เพ่งพินิจ เป็นผู้เห็นประโยชน์ ให้เล่นไปด้วย
ปสาทะ . พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นผู้ให้มรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ผู้ให้มรรคที่ยังไม่เกิด
พร้อมให้เกิดพร้อม ผู้ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก ทรงรู้ซึ่งมรรค ทรงทราบซึ่งมรรค ทรง
ฉลาดในมรรค . ก็แหละในบัดนี้ พระสาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นผู้ดำเนิน
ตามมรรคอยู่ เป็นผู้ประกอบด้วยศีลาทีคุณ ในภายหลัง . พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงรู้
ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น เป็นผู้มีพระจักขุ มีพระญาณ มีธรรมเป็นพรหม เป็นผู้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ตรัสบอก เป็นผู้แนะนำ เป็นผู้นำออกซึ่งอรต เป็นผู้ให้อมตธรรม เป็นพระธรรมสามี เป็น
พระตถาคต . สิ่งที่ไม่รู้ สิ่งที่ไม่เห็น สิ่งที่ไม่ทราบชัด สิ่งที่ไม่ทำให้แจ้ง สิ่งที่ไม่ได้ถูกต้องด้วย
ปัญญา ย่อมไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น . ธรรมทั้งปวง รวมทั้งอดีต อนาคต และ
ปัจจุบัน ย่อมมาสู่คตลงในพระญาณของพระผู้มีพระภาค ผู้ตรัสรู้แล้วโดยอาการทั้งปวง .
ชื่อว่าประโยชน์ที่ควรแนะนำทุกๆ อย่าง อันชนควรรู้มีอยู่ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น
ประโยชน์ทั้ง ๒ อย่าง ประโยชน์ในชาตินี้ ประโยชน์ในชาติหน้า ประโยชน์ดิน ประโยชน์ลึก
ประโยชน์ที่ลึกลับ ประโยชน์ปกปิด ประโยชน์ที่ควรแนะนำ ประโยชน์ที่บัณฑิตแนะนำแล้ว
ประโยชน์ที่ไม่มีโทษ ประโยชน์ที่ไม่มีกิเลส ประโยชน์อันผ่องแผ้ว ประโยชน์อย่างยิ่ง
ประโยชน์ทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธานุภาพ . กายกรรม วาจกรรม มโนกรรมทั้งหมด
ย่อมเป็นไปตามพระญาณของพระผู้มีพระภาค ผู้ตรัสรู้แล้ว . พระญาณของพระผู้มีพระภาค ผู้ตรัส
รู้แล้ว มิได้ขัดข้องในอดีต อนาคต ปัจจุบัน . บทธรมที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น
พระญาณเท่าใด บทธรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณมีส่วนสตรอบแห่งบทธรมที่ควร
แนะนำ บทธรมที่ควรแนะนำก็มีส่วนสตรอบแห่งพระญาณ . พระญาณย่อมไม่เป็นไปเกินบท
ธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรมที่ควรแนะนำก็ได้เกินพระญาณไป . ธรรมทั้งหลายนั้น
มีความตั้งอยู่ในส่วนสตรอบของกันและกัน . เมื่อขึ้นฉะบ ๒ ขึ้น ปิดสนิทพอดีกัน ขึ้นฉะบ
ข้างล่างก็ไม่เกินขึ้นฉะบข้างบน ขึ้นฉะบข้างบนก็ไม่เกินขึ้นฉะบข้างล่าง ขึ้นฉะบทั้ง ๒
มีความตั้งอยู่ในส่วนสตรอบของกันและกัน ฉะนั้น บทธรมที่ควรแนะนำก็ดี พระญาณก็ดี
ของพระผู้มีพระภาค ผู้ตรัสรู้แล้ว มีความตั้งอยู่ในส่วนสตรอบของกันและกัน บทธรมที่ควร
แนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น พระญาณเท่าใด บทธรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณมี
ส่วนสตรอบแห่งบทธรมที่ควรแนะนำ บทธรมที่ควรแนะนำก็มีส่วนสตรอบแห่งพระญาณ พระ
ญาณย่อมไม่เป็นไปเกินบทธรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรมที่ควรแนะนำก็ได้เกินพระญาณไป
ธรรมเหล่านั้น มีความตั้งอยู่ในที่สตรอบของกันและกัน ฉะนั้น . พระญาณของพระผู้มีพระภาค
ผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปในธรรมทั้งสิ้น . ธรรมทั้งสิ้น เนื่องด้วยความนึก เนื่องด้วยความหวัง
เนื่องด้วยมนสิการ เนื่องด้วยจิตตบาท แห่งพระผู้มีพระภาค ผู้ตรัสรู้แล้ว . พระญาณของพระผู้
มีพระภาค ผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปในสัตว์ทั้งปวง . พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบอริยาตัย อนุสัย
จริต อริมิตี แห่งสัตว์ทั้งปวง ย่อมทรงทราบซึ่งเหล่าสัตว์ผู้มีกิเลสฐลีน้อยในปัญญจักข มกิล
ฐลีนอกในญาณจักข มือนทรีย์แก่กล้า มือนทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้ควรแนะนำ
ได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก เป็นภพพลัตว์ เป็นอภพพลัตว์ . โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก
หมูสัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธานุภาพ . ปลา
และเตาทุกชนิด รวมทั้งปลาตมิ ปลาตมิงคละ และปลาตมิตตมิงคละ โดยที่สุด ย่อมเป็นไปใน
ภายในมหาสมุทร ฉะนั้น โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมูสัตว์พร้อมทั้ง
สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธานุภาพ ฉะนั้น . นกทุกชนิด
รวมทั้งครุฑเวไนยโคตร โดยที่สุด ย่อมเป็นไปในประเทศอากาศ ฉะนั้น พระพุทธานุภาพ
ผู้เสมอด้วยพระสารีบุตรเถระโดยปัญญา ย่อมเป็นไปในประเทศแห่งพระพุทธานุภาพ ฉะนั้น .
พระพุทธานุภาพ ย่อมแผ่คลุมปัญญาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายตั้งอยู่ . พวกบัณฑิต ผู้เป็นกษัตริย์
พราหมณ์ คหบดี สมณะ มีปัญญาละเอียด รู้วาทะของผู้อื่น เหมือนนายขมังธูยิงชนทางสัตว์แม่น
เทียบไปจดทำลายทัญญูของผู้อื่นด้วยปัญญาของตน บัณฑิตเหล่านั้น ประสงค์ปัญหาแล้ว เข้าไปเฝ้า
พระตถาคต ทูลถามปัญหา . ปัญหาเหล่านั้น อันพระผู้มีพระภาคตรัสย้อนถามและตรัสแก้แล้ว
เป็นปัญหามีเหตุที่ทรงแสดงออกและทรงสลัดออก . บัณฑิตเหล่านั้น ย่อมเลื่อมใสต่อพระผู้มี
พระภาค . พระผู้มีพระภาคย่อมทรงไพโรจน์ยิ่งด้วยพระปัญญาในที่นั้นโดยแท้แล เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ท่านมาแข่งคู่ด้วยพระพุทธเจ้าผู้มีปัญญาชื่อโรนา ท่านไม่อาจเทียมทันได้เลย . เพราะ
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ก็ท่านตรีกิตถึงทัญญูทั้งหลายด้วยใจมาแล้ว ท่านมาแข่งคู่ด้วยพระพุทธ
เจ้า ผู้มีปัญญาชื่อโรนา ท่านไม่อาจเพื่อเทียมทันได้เลย .

จบ ปุสสุตตนิเทศที่ ๘ .

มาคันตียสุตตนิเทศที่ ๙

ว่าด้วยเมถุนธรรม

[๓๒๑] [พระผู้มีพระภาคตรัสว่า] แม้ความพอใจในเมถุนธรรม มิได้มี เพราะ
เห็นนางตณหา นางอรติ และนางราคาเลย ความพอใจในเมถุนธรรม
ไฉนจักมี เพราะเห็นสรีระอันเต็มด้วยมูลและกรีสนี้เล่า เราไม่ปรารถนา
จะถูกต้องสรีระนั้นแม้ด้วยเท้า .

[๓๒๒] คำว่า แม้ความพอใจในเมถุนธรรม มิได้มี เพราะเห็นนางตณหา นางอรติ
และนางราคาเลย ความว่า ความพอใจกิตติ ความกำหนดกิตติ ความรักกิตติ ในเมถุนธรรม มิได้มี
เพราะเห็น คือ ประสมมาริตตา คือ นางตณหา นางอรติ และนางราคาเลย เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า แม้ความพอใจในเมถุนธรรม มิได้มี เพราะเห็นนางตณหา นางอรติ และนางราคาเลย .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

[๓๒๓] คำว่า ความพอใจในเมถุนธรรม โฉนจักมี เพราะเห็นสรีระอันเต็มด้วยมูตร และกรีสนี้เล่า เราไม่ปรารถนาจะถูกต้องสรีระนั้นแม้ด้วยเท้า ความว่า ความพอใจในเมถุนธรรม โฉนจักมี เพราะเห็นสรีระนี้อันเต็มด้วยมูตร เต็มด้วยกรีส เต็มด้วยเสมหะ เต็มด้วยเลือด มีกระดูกเป็นโครง มีเส้นเอ็นเป็นเครื่องผูกพันไว้ มีเลือดและเนื้อเป็นเครื่องฉาบทา อันหนึ่งหุ้มห่อไว้ อันผิวหนึ่งปิดบังไว้ มีช่องน้อยและช่องใหญ่ ไหลเข้าไหลออกเป็นปกติ อันหมู่นอนอาศัยอยู่ บริบูรณ์ด้วยมลทินโทษต่างๆ เราไม่ปรารถนาจะเหยียบด้วยเท้า การสังวาสหรือสมาคมด้วยสรีระนั้น จะมีแต่ไหน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความพอใจในเมถุนธรรม โฉนจักมี เพราะเห็นสรีระ อันเต็มด้วยมูตรและกรีสนี้เล่า เราไม่ปรารถนาจะถูกต้องสรีระนั้นแม้ด้วยเท้า . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

แม้ความพอใจในเมถุนธรรม มิได้มี เพราะเห็นนางตันทหา นางอรดี และนางราคาเลย ความพอใจในเมถุนธรรม โฉนจักมี เพราะเห็นสรีระ อันเต็มด้วยมูตรและกรีสนี้เล่า เราไม่ปรารถนาจะถูกต้องสรีระนั้น แม้ด้วยเท้า .

[๓๒๔] (มาคันทียพราหมณ์ทูลถามว่า) ถ้าท่านไม่ปรารถนานารีผู้เป็นอิตถิรัตนะ เช่นนี้ ที่พระราชเป็นอันมาก ผู้เป็นใหญ่กว่านรชนปรารถนากันแล้วไซ้ ท่านยอมกล่าวทักขิ คือ พรต ชีวิต และอุปติตถิว่าเป็นเช่นไร .

[๓๒๕] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรมาคันทียะ) การถึงความตกลงในธรรมทั้งหลายแล้วถ้อยมั่นว่า เรากล่าวสิ่งนี้ ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่เรานั้น ก็เราเห็นโทษในทักขิทั้งหลาย ไม่ยึดถือ เมื่อเลือกเฟ้นอยู่ ได้เห็นแล้ว ซึ่งความสงบภายใน .

[๓๒๖] คำว่า เรากล่าวสิ่งนี้ ในคำว่า เรากล่าวสิ่งนี้ ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่เรานั้น ความว่า เรายอมกล่าวสิ่งนี้ กล่าวสิ่งนั้น กล่าวเท่านั้น กล่าวโดยเหตุเท่านั้น กล่าวทักขินี้ว่า โลกเที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ . คำว่า ย่อมไม่มีแก่เรานั้น คือ มิได้มีแก่เรา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า . . . เรากล่าวสิ่งนี้ ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่เรานั้น . พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า มาคันทียะ . คำว่า ภควา เป็นคำเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้เป็นสังคิกขาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรมาคันทียะ .

ว่าด้วยทักขิ ๖๒

[๓๒๗] คำว่า ในธรรมทั้งหลาย ในคำว่า การถึงความตกลงในธรรมทั้งหลายแล้ว ถ้อยมั่น ความว่า ในทักขิ ๖๒ . คำว่า ถึงความตกลง ความว่า ตัดสินแล้ว คือ ชีชาด คันทหา แสวงหา เทียบเคียง ตรวจตรา สอบสวน ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว จึงจับมั่น ยึดมั่น ถ้อยมั่น รวบถือ รวมมือรวบรวมถือ คือ ความถือ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความถ้อยมั่น ความน้อมใจเชื่อว่า สิ่งนี้จริง แท้ แน่นอน เป็นตามสภาพ เป็นตามจริง มิได้วิปริต ดังนี้ ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ เป็นธรรมอันตถาคต ละ ตัดขาด สงบ ระเบียบแล้ว ทำให้ไม่ควรถูกขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า การถึงความตกลงในธรรมทั้งหลายแล้วถ้อยมั่น .

[๓๒๘] คำว่า ก็เราเห็นโทษในทักขิทั้งหลาย ไม่ยึดถือ ความว่า เราเห็นโทษในทักขิทั้งหลาย ย่อมไม่ถือ คือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถ้อยมั่นทักขิทั้งหลาย . อีกอย่างหนึ่ง ทักขิทั้งหลาย เราไม่ฟังถือ ไม่ฟังยึดมั่น ไม่ฟังถ้อยมั่น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ก็เราเห็นโทษในทักขิทั้งหลาย จึงไม่ถ้อยมั่น .

อีกอย่างหนึ่ง เราเห็นโทษในทักขิทั้งหลายว่า ทักขินี้ว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้ เป็นทักขิกริยา เป็นทักขิเสียนนาม เป็นทักขิชาตัก เป็นทักขิฉันท เป็นทักขิเครื่องประกอบไว้ มีทุกข์ มีความลำบาก มีความคับแค้น มีความเร่าร้อน ไม่เป็นไป เพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อความดับ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อย่าง ไม่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน จึงไม่ถือ ไม่ลูบคลำ ไม่ยึดมั่น ซึ่งทักขิทั้งหลาย . อีกอย่างหนึ่ง ทักขิทั้งหลายเราไม่ฟังถือ ไม่ฟังยึดมั่น ไม่ฟังถ้อยมั่น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ก็เราเห็นโทษในทักขิทั้งหลายจึงไม่ยึดถือ .

อีกอย่างหนึ่ง เราเห็นโทษในทักขิทั้งหลายว่า ทักขินี้ว่า โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สด โลกไม่มีที่สุด ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ชีพเป็นอื่น สรีระก็เป็นอื่น สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีก สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมไม่เป็นอีก สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็มิ ย่อมไม่เป็นอีกก็มิ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้ เป็นทักขิกริยา เป็นทักขิเสียนนาม . . . ไม่เป็นไปเพื่อความ ตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน จึงไม่ถือ ไม่ลูบคลำ ไม่ยึดมั่น ซึ่งทักขิทั้งหลาย . อีกอย่างหนึ่ง ทักขิทั้งหลายเราไม่ฟังถือ ไม่ฟังยึดมั่น ไม่ฟังถ้อยมั่น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ก็เรา เห็นโทษในทักขิทั้งหลายจึงไม่ยึดถือ .

อีกอย่างหนึ่ง เราเห็นโทษในทักขิทั้งหลายว่า ทักขิเหล่านี้ อันบุคคลถืออย่างนี้ ลูบ คลាយอย่างนี้ ย่อมเป็นผู้มีคติอย่างนี้ มีภพหน้าอย่างนี้ จึงไม่ถือ ไม่ลูบคลำ ไม่ยึดมั่น ซึ่งทักขิ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง ติฎฐิทั้งหลายเราไม่พึงถือ ไม่พึงยึดมั่น ไม่พึงถือมั่น แม้ด้วยเหตุอย่าง
นี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ก็เราเห็นโทษในติฎฐิทั้งหลายจึงไม่ยึดถือ .

อีกอย่างหนึ่ง เราเห็นโทษในติฎฐิทั้งหลายว่า ติฎฐิเหล่านี้ เป็นไปเพื่อให้เกิดใน
นรก เป็นไปเพื่อให้เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เป็นไปเพื่อให้เกิดในเปรตวิสัย จึงไม่ถือ ไม่
ลบลคล่า ไม่ยึดมั่น ซึ่งติฎฐิทั้งหลาย . อีกอย่างหนึ่ง ติฎฐิทั้งหลายเราไม่พึงถือ ไม่พึงยึดมั่น
ไม่พึงถือมั่น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ก็เราเห็นโทษในติฎฐิทั้งหลายจึงไม่ยึดถือ .

อีกอย่างหนึ่ง เราเห็นโทษในติฎฐิทั้งหลายว่า ติฎฐิเหล่านี้ ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุง
แต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไป
เป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา จึง ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น . อีกอย่างหนึ่ง ติฎฐิทั้ง
หลายเราไม่พึงถือ ไม่พึงลบลคล่า ไม่พึงยึดมั่น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ก็เราเห็นโทษ
ในติฎฐิทั้งหลายจึงไม่ยึดถือ .

[๓๒๙] คำว่า เมื่อเลือกเฟ้นอยู่ ได้เห็นแล้วซึ่งความสงบภายใน ความว่า ซึ่งความ
สงบ ความเข้าไปสงบ ความดับ ความระงับราคะ โสหา โมหะ ความโกรธ ความผูก
โกรธ . . . ความเดือดร้อนทั้งปวง อุกุสลาภิสังขารทั้งปวง คำว่า เมื่อเลือกเฟ้นอยู่ ความว่า
เมื่อเลือกเฟ้นอยู่ คือ ค้นหา แสวงหา เทียบเคียง ตรวจสอบ ทำให้แจ่มแจ้งว่า
สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมี
ความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา . คำว่า ได้เห็นแล้ว ความว่า
ได้เห็นแล้ว ได้ประสบพบเห็น แท้ตลอดแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อเลือกเฟ้นอยู่ ได้
เห็นแล้วซึ่งความสงบภายใน . เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูมาราคันตียะ) การถึงความตถกถในธรรมทั้ง
หลายแล้วถือมั่นว่า เรากล่าวสิ่งนี้ ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่นานัน ก็เราเห็น
โทษในติฎฐิทั้งหลายจึงไม่ยึดถือ เมื่อเลือกเฟ้นอยู่ ได้เห็นแล้วซึ่งความ
สงบภายใน .

[๓๓๐] (มาคันตียพราหมณ์ทูลว่า) ติฎฐิเหล่าใด ที่ตถกถใจดำริแล้ว ท่านเป็น
มุนีไม่ถือมั่นติฎฐิเหล่านั้น กล่าวอรรถไฉน ความสงบภายใน อรรถ
นั้น ธีรชนทั้งหลายประกาศไว้อย่างไรหนอ .

[๓๓๑] คำว่า ติฎฐิเหล่าใด ที่ตถกถใจดำริแล้ว ความว่า ติฎฐิ ๖๒ ประการ เรียกว่า
ติฎฐิที่ตถกถใจ . คำว่า ดำริแล้ว คือ กำหนดแล้ว ปรุงแต่งแล้ว ตั้งไว้ด้วยดีแล้ว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ดำริแล้ว . อีกอย่างหนึ่ง ติฎฐิทั้งหลาย ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น
มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับ
เป็นธรรมดา มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดำริแล้ว เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ติฎฐิเหล่าใด ที่ตถกถใจดำริแล้ว . บทว่า อิติ ในประชุมบทว่า อิติ มาคนทีโย ดังนี้
เป็นบทสนธิ ฯลฯ บทว่า อิตินี้ เป็นลำดับบท . บทว่า มาคนทีโย เป็นนาม เป็นเครื่องหมาย
เป็นที่หมายรู้ เป็นเครื่องเรียก ของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อิติ มาคนทีโย .

[๓๓๒] คำว่า ติฎฐิเหล่านั้น ในคำว่า ท่านเป็นมุนีไม่ถือมั่น ติฎฐิเหล่านั้น กล่าว
อรรถไฉน ความสงบภายใน ดังนี้ คือ ติฎฐิ ๖๒ . คำว่า มุนี ความว่า ญาณเรียกว่าโมณะ
ได้แก่ ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง และค้นหาเพียงดังชาย บุคคลนั้น
ชื่อว่า มุนี . คำว่า ไม่ถือมั่น ความว่า ท่านรับรองว่า เราเห็นโทษในติฎฐิทั้งหลาย จึง ไม่ถือ
ไม่ลบลคล่า ไม่ยึดมั่น ซึ่งติฎฐิทั้งหลาย และกล่าวว่า ความสงบภายใน . คำว่า อรรถนั้นใด คือ
อรรถอย่างยิ่งใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านเป็นมุนีไม่ถือมั่นติฎฐิเหล่านั้น กล่าวอรรถไฉน
ความสงบภายใน .

[๓๓๓] คำว่า ถลัน ในคำว่า อรรถนั้น ธีรชนทั้งหลายประกาศไว้อย่างไรหนอ
เป็นคำถามโดยสงสัย เป็นคำถามโดยแคลงใจ เป็นคำถามสองทาง เป็นคำถามโดยส่วนเป็น
อนันตว่า อย่างนั้นหรือหนอ ว่ามีใช่หรือหนอ ว่าเป็นอย่างไรหรือหนอ ว่าอย่างไรเล่าหนอ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า อย่างไรหนอ . คำว่า ธีรชนทั้งหลาย คือ บัณฑิต บุคคลผู้มีปัญญา ผู้มีความรู้
ผู้มีญาณ ผู้มีปัญญาแจ่มแจ้ง ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทรงจำ . คำว่า ประกาศไว้ คือ กล่าว ประกาศ
บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศแล้ว เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า อรรถนั้น ธีรชนทั้งหลายประกาศไว้อย่างไรหนอ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึง
ตรัสว่า

(มาคันตียพราหมณ์ทูลว่า) ติฎฐิเหล่าใด ที่ตถกถใจดำริแล้ว ท่านเป็นมุนี
ไม่ถือมั่นติฎฐิเหล่านั้น กล่าวอรรถไฉน ความสงบภายใน อรรถนั้น
ธีรชนทั้งหลายประกาศไว้อย่างไรหนอ .

[๓๓๔] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูมาราคันตียพราหมณ์) บัณฑิตไม่กล่าวความ
หมดจดแม้ด้วยติฎฐิ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยสตะ ไม่กล่าวความ
หมดจดแม้ด้วยญาณ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยศีลและพรต บุคคล
ย่อมถึงความสงบภายใน ด้วยความไม่มีติฎฐิ ด้วยความไม่มีสตะ ด้วย

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ความไม่มีญาณ ด้วยความไม่มีศีล ด้วยความไม่มีพรต ก็หาไม่ได้ บุคคล
สละธรรมเหล่านั้นแล้ว ไม่ถือมั่น เป็นผู้สงบ ไม่อาศัยแล้ว ไม่พึง
หวังภพ .

[๓๓๕] คำว่า บัณฑิตไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยทิวฐิ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วย
สตะ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยญาณ ความว่า บัณฑิตไม่กล่าว คือ ไม่บอก ไม่พูด ไม่
แสดง ไม่แถลง ซึ่งความหมดจด คือ ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความ
พ้นวิเศษ ความพ้นรอบ แม้ด้วยทิวฐิ . . . แม้ด้วยสตะ . . . แม้ด้วยทิวฐิและสตะ . . . แม้ด้วย
ญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บัณฑิตไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยทิวฐิ ไม่กล่าวความหมดจด
แม้ด้วยสตะ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยญาณ . พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อ
ว่า มาคันทิยะ . คำว่า ภควา เป็นคำกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้เป็นสังคิกขาบัญญัติ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรมาคันทิยะ .

[๓๓๖] คำว่า บัณฑิตไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยศีลและพรต ความว่า บัณฑิตไม่
กล่าว ไม่บอก คือ ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลง ซึ่งความหมดจด คือ ความหมดจดวิเศษ ความ
หมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบแม้ด้วยศีล . . . แม้ด้วยพรต . . . แม้ด้วย
ศีลและพรต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บัณฑิตไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยศีลและพรต .

[๓๓๗] พึงทราบอธิบายในคำว่า บุคคลย่อมถึงความสงบภายใน ด้วยความไม่มีทิวฐิ
ด้วยความไม่มีสตะ ด้วยความไม่มีญาณ ด้วยความไม่มีศีล ด้วยความไม่มีพรต ก็หาไม่ได้ ดัง
ต่อไปนี้ แม้ทิวฐิพึงประสงค์เอาสัมมาทิวฐิมิวัตถุ ๑๐ คือ ทานที่ให้แล้วย่อมมีผล การบูชาย่อม
มีผล การเชนสรวงย่อมมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและกรรมที่ชั่วมีอยู่ โลกนี้มีอยู่ โลก
หน้ามีอยู่ มารดา มีอยู่ บิดามีอยู่ สัตว์ทั้งหลายที่เป็นอุปาทิกะ [ผุดเกิด] มีอยู่ สมณพราหมณ์
ที่ดำเนินชอบ ปฏิบัติชอบ ผู้ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วประกาศ
มีอยู่ในโลก . แม้สตะพึงประสงค์เอาเสียงแต่บุคคล คือ สุตตะ เกยยะ เวยยากระณะ คาลา
อุทาน อิตฺตุตตะ ขาดก อัมพุตธรรม เวทลละ . แม้ญาณพึงประสงค์เอากัมมัชฌกตาญาณ
สังจานโลมิกญาณ อภิญาญาณ สมาปัตติญาณ . แม้ศีลพึงประสงค์เอาปาติโมกขสังวรศีล . แม้
วัตรพึงประสงค์เอาธุดงค์ ๘ คือ อารยญฺกัฏฐงค์ ปิณฺหาปาทักัฏฐงค์ ปังสูลักัฏฐงค์
เตจวิรักัฏฐงค์ สปะทานจารักัฏฐงค์ ขลปิณฺณกัฏฐงค์ เนสฺสชิกัฏฐงค์ ยถาสันถ-
*ติักัฏฐงค์ .

คำว่า บุคคลย่อมถึงความสงบภายใน ด้วยความไม่มีทิวฐิ ด้วยความไม่มีสตะ ด้วย
ความไม่มีญาณ ด้วยความไม่มีศีล ด้วยความไม่มีพรต ก็หาไม่ได้ ความว่า บุคคลเป็นผู้บรรลุ
ถึงความสงบภายในด้วยธรรมสีกาสัมมาทิวฐิกิหาได้ ด้วยธรรมสีกาการฟังก็หาได้ ด้วยธรรม
สีกาญาณก็หาได้ ด้วยธรรมสีกาศีลก็หาได้ ด้วยธรรมสีกาพรตก็หาได้ ย่อมบรรลุถึง
ความสงบภายในวันจากธรรมเหล่านี้ก็หาได้ ก็เพราะธรรมเหล่านี้เป็นองค์เครื่องอดทนเพื่อถึง
บรรลุ ถูกต้อง ทำให้แจ้ง ซึ่งความสงบภายใน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลย่อมถึงความสงบ
ภายในด้วยความ ไม่มีทิวฐิ ด้วยความไม่มีสตะ ด้วยความไม่มีญาณ ด้วยความไม่มีศีล ด้วยความ
ไม่มีพรต ก็หาได้ .

[๓๓๘] คำว่า บุคคลสละธรรมเหล่านั้นแล้ว ไม่ถือมั่น ความว่า การละโดยความ
กำจัดธรรมฝ่ายดำ ด้วยธรรมเหล่านั้น จำต้องปรารภณา . ความหมดจดในธรรมทั้งหลายส่วน
กศลอันมีในไตรธาตุ จำต้องปรารภณา . ธรรมฝ่ายดำเป็นธรรมอันบุคคลละได้แล้ว ด้วยการละ
โดยความกำจัด มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ต้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีภายหลัง
มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา และความหมดจดในธรรมทั้งหลายส่วนกศลอันมีใน
ไตรธาตุ ย่อมมีได้โดยเหตุใด บุคคลย่อมไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น แม้โดยเหตุเท่านั้น .
อีกอย่างหนึ่ง ธรรมฝ่ายดำเหล่านั้น บุคคลไม่พึงถือ ไม่พึงยึดมั่น ไม่พึงถือมั่น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้
ดังนี้ จึงชื่อว่า บุคคลสละธรรมเหล่านั้นแล้ว ไม่ถือมั่น .

ตัดหา ทิวฐิ และมานะ เป็นกิเลสชาติอันบุคคลละได้แล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว
ทำให้ไม่มีที่ต้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง โดยเหตุใด บุคคลย่อมไม่ถือ ไม่
ยึดมั่น ไม่ถือมั่น แม้โดยเหตุเท่านั้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า บุคคลสละธรรมเหล่านั้น
แล้วไม่ถือมั่น .

ปัญญากิสังขาร อပ္ปัญญากิสังขาร อเนญซากิสังขาร เป็นสภาพอันบุคคลละได้แล้ว
มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ต้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิด
ขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา โดยเหตุใด บุคคลย่อมไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น แม้โดยเหตุเท่านั้น
แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า บุคคลสละธรรมเหล่านั้นแล้วไม่ถือมั่น .

[๓๓๙] คำว่า ผู้สงบ ในคำว่า เป็นผู้สงบแล้ว ไม่อาศัยแล้ว ไม่พึงหวังภพ ความว่า
ชื่อว่าสงบ เข้าไปสงบ ดับ รั้งแล้ว เพราะระกะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ
ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความอื้อวอด ความกระด้าง
ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความมัวเมา กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง
ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อุกุสลาภิสังขารทั้งปวง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
เป็นกิลสสงบ ถึงความสงบ เข้าไปสงบ ใหม่แล้ว ตับหายไป ระเบียบแล้ว เพราะฉะนั้น จึงสงบ
แล้ว .

นิสัย ในคำว่า ไม่อาศัยแล้ว มี ๒ อย่าง คือ ตัณหานิสัย ๑ ทิฏฐินิสัย ๑ ฯลฯ นี่ชื่อว่า
ตัณหานิสัย ฯลฯ นี่ชื่อว่าทิฏฐินิสัย . บุคคลละตัณหานิสัย สละคืนทิฏฐินิสัยเสียแล้ว ไม่อาศัย
ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่นจักขุ หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

(ธรรมมารมณ) สกฺก คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ
คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ
อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต
ปัจจุบัน ธรรมที่ได้เห็น ที่ได้ยิน ที่ทราบ ที่รู้แจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้สงบแล้ว
ไม่อาศัยแล้ว . คำว่า ไม่พึงหวังภพ คือ ไม่พึงหวัง ไม่พึงประสงค์ ไม่พึงปรารถนา ซึ่งกามภพ
รูปภพ อรูปภพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้สงบแล้ว ไม่อาศัยแล้ว ไม่หวังภพ . เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกุมารคันถียพราหมณ์) บัณฑิตไม่กล่าวความ
หมดจดแม้ด้วยทิฏฐิ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยสุตตะ ไม่กล่าวความ
หมดจดแม้ด้วยญาณ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยศีลและพรต บุคคล
ย่อมถึงความสงบภายใน ด้วยความไม่มีทิฏฐิ ด้วยความไม่มีสุตตะ ด้วย
ความไม่มีญาณ ด้วยความไม่มีศีล ด้วยความไม่มีพรต ก็หามิได้ บุคคล
สละธรรมเหล่านั้นแล้วไม่ถือมั่น เป็นผู้สงบแล้ว ไม่อาศัยแล้ว ไม่พึง
หวังภพ .

[๓๔๐] (มาคันถียพราหมณ์ทูลว่า) ได้ยินว่า ถ้าบัณฑิตไม่กล่าวความหมดจดแม้
ด้วยทิฏฐิ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยสุตตะ ไม่กล่าวความหมดจด
แม้ด้วยญาณ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยศีลและพรต บุคคลย่อม
ถึงความสงบภายใน ด้วยความไม่มีทิฏฐิ ด้วยความไม่มีสุตตะ ด้วย
ความไม่มีญาณ ด้วยความไม่มีศีล ด้วยความไม่มีพรต ก็หามิได้ ไชร
ข้าพเจ้าย่อมสำคัญธรรมของท่านว่า เป็นธรรมของคนโง่เขลาโดยแท้
เพราะสมณพราหมณ์บางพวก ย่อมถึงความหมดจดด้วยทิฏฐิ .

[๓๔๑] คำว่า ได้ยินว่า ถ้าบัณฑิตไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยทิฏฐิ ไม่กล่าวความ
หมดจดแม้ด้วยสุตตะ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยญาณ ความว่า บัณฑิตไม่กล่าว คือ ไม่บอก
ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลง ซึ่งความหมดจด คือ ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความ
ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ แม้ด้วยทิฏฐิ . . . แม้ด้วยสุตตะ . . . แม้ด้วยทิฏฐิและ
สุตตะ . . . แม้ด้วยญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้ยินว่า ถ้าบัณฑิตไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วย
ทิฏฐิ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยสุตตะ ไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยญาณ .

บทว่า อติ ในที่ประชุมบทว่า อติ มาคนทีโย เป็นบทสนธิ ฯลฯ บทว่า อติ นี้
เป็นลำดับบท . ศัพทว่า มาคนทีโย เป็นนาม เป็นเครื่องหมาย เป็นที่หมายรู้ เป็นเครื่องเรียก
ของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อติ มาคนทีโย .

[๓๔๒] คำว่า บัณฑิตไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยศีลและพรต ความว่า บัณฑิตไม่
กล่าว คือ ไม่บอก ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลง ซึ่งความหมดจด คือ ความหมดจดวิเศษ
ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ แม้ด้วยศีล . . . แม้ด้วยพรต . . .
แม้ด้วยศีลและพรต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บัณฑิตไม่กล่าวความหมดจดแม้ด้วยศีลและพรต .

[๓๔๓] คำว่า บุคคลย่อมถึงความสงบภายใน ด้วยความไม่มีทิฏฐิ ด้วยความไม่มี
สุตตะ ด้วยความไม่มีญาณ ด้วยความไม่มีศีล ด้วยความไม่มีพรต ก็หามิได้ ไชร ความว่า ท่าน
กล่าวอย่างนี้ว่า แม้ทิฏฐิก็พึงประสงค์เอา แม้สุตตะก็พึงประสงค์เอา แม้ญาณก็พึงประสงค์เอา
แม้ศีลก็พึงประสงค์เอา แม้พรตก็พึงประสงค์เอา ท่านไม่อาจเพ้ออนุญาตโดยส่วนเดียว ท่านไม่
อาจเพ้อห้ามโดยส่วนเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลย่อมถึงความสงบภายใน ด้วยความ
ไม่มีทิฏฐิ ด้วยความไม่มีสุตตะ ด้วยความไม่มีญาณ ด้วยความไม่มีศีล ด้วยความไม่มีพรต ก็หา
มิได้ ไชร .

[๓๔๔] คำว่า ข้าพเจ้าย่อมสำคัญธรรมของท่านว่า เป็นธรรมของคนโง่เขลาโดยแท้
ความว่า ข้าพเจ้าย่อมสำคัญ คือ ยอมรับ ยอมรับทั่ว ยอมรับแทงตลอดอย่างนี้ว่า ธรรมของท่านนี้
เป็นธรรมของคนโง่เขลา คือ เป็นธรรมของคนพาล เป็นธรรมของคนหลง เป็นธรรมของคนไม่
มีความรู้ เป็นธรรมกวัดแกว่ง ไม่ตายตัว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพเจ้าย่อมสำคัญธรรมของ
ท่านว่า เป็นธรรมของคนโง่เขลาโดยแท้ .

[๓๔๕] คำว่า เพราะสมณพราหมณ์บางพวก ย่อมถึงความหมดจดด้วยทิฏฐิ ความว่า
สมณพราหมณ์บางพวก ย่อมถึงความหมดจด คือ ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น
ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยทิฏฐิ คือ สมณพราหมณ์บางพวก ย่อมถึงความหมดจด . . .
ความพ้นรอบด้วยทิฏฐิว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า สมณพราหมณ์บางพวก ย่อมถึง
ความหมดจด ความพ้นรอบ ด้วยทิฏฐิว่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อม

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
เป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เพราะสมณพราหมณ์บางพวก ย่อมถึงความหมดจตด้วยทิฐิ. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึง
กล่าวว่

(มาคันทียพราหมณ์เหล่า) ได้ยินว่า ถ้าบัณฑิตไม่กล่าวความหมดจต
แม้ด้วยทิฐิ ไม่กล่าวความหมดจตแม้ด้วยสตะ ไม่กล่าวความหมดจต
แม้ด้วยญาณ ไม่กล่าวความหมดจตแม้ด้วยศีลและพรต บุคคลย่อมถึง
ความสงบภายใน ด้วยความไม่มีทิฐิ ด้วยความไม่มีสตะ ด้วยความ
ไม่มีญาณ ด้วยความไม่มีศีล ด้วยความไม่มีพรต ก็หามิได้ไซ้ ข้าพเจ้า
ย่อมสำคัญธรรมของท่านว่า เป็นธรรมของคนโง่เขลาโดยแท้ เพราะ
สมณพราหมณ์บางพวก ย่อมถึงความหมดจตด้วยทิฐิ.

[๓๔๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรมาคันทียพราหมณ์) ท่านอาศัยทิฐิ
ทั้งหลายถ้อยอยู่เนืองๆ ได้ถึงความหลงใหลในทิฐิทั้งหลายที่ท่านยึด
ถือแล้ว และท่าน ไม่ได้เห็นสัญญาเมื่อน้อย จากธรรมนี้ เพราะฉะนั้น
ท่านจึงประสพแต่ความหลง.

[๓๔๗] คำว่า ท่านอาศัยทิฐิทั้งหลายถ้อยอยู่เนืองๆ ความว่า มาคันทียพราหมณ์
อาศัยทิฐิ อาศัยความเกี่ยวข้องถ้อยความเกี่ยวข้อง อาศัยความผูกพันถ้อยความผูกพัน อาศัย
ความกังวลถ้อยความกังวล. คำว่า ถ้อยอยู่เนืองๆ ถ้อย ถ้อยอยู่บ่อยๆ. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ท่านอาศัยทิฐิทั้งหลายถ้อยอยู่เนืองๆ. พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า มาคันทียะ
คำว่า ภควา เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังคิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรมาคันทียพราหมณ์.

[๓๔๘] คำว่า ได้ถึงความหลงใหลในทิฐิทั้งหลายที่ท่านยึดถือแล้ว ความว่า ทิฐิ
ใดท่านถือ ถ้อย ยึดมั่น ถ้อยมั่น ติดใจ ถ้อยใจเชื่อแล้ว ท่านเป็นผู้หลง หลงใหล หลงหลง ถึง
ความหลง ถึงความหลงใหล ถึงความหลงใหล เป็นผู้เล่นไปสู่อันตรายด้วยทิฐินั้นแหละ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้ถึงความหลงใหลในทิฐิทั้งหลายที่ท่านยึดถือแล้ว.

[๓๔๙] คำว่า และท่าน ไม่ได้เห็นสัญญาเมื่อน้อยจากธรรมนี้ ความว่า ท่านย่อมไม่ได้
พบสัญญาอันควร สัญญาอันถึงแล้ว สัญญาในลักษณะ สัญญาในการณะ หรือสัญญาในฐานะ
จากธรรมนี้ คือ จากความสงบภายใน จากความปฏิบัติ หรือจากธรรมเทศนา ท่านจักได้ญาณแต่
ที่ไหน แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า และท่าน ไม่ได้เห็นสัญญาเมื่อน้อยจากธรรมนี้. อีกอย่าง
หนึ่ง ท่าน ไม่ได้พบปัญจขันธ์อันไม่เที่ยงบ้าง ญาณอันอนโลมแก่นิจจังสัญญาบ้าง ปัญจขันธ์เป็น
ทุกขบ้าง ญาณอันอนโลมแก่ทุกขสัญญาบ้าง ปัญจขันธ์เป็นอนัตตาบ้าง ญาณอันอนโลมแก่
อนัตตสัญญาบ้าง ธรรมสักว่าความเกิดขึ้นแห่งสัญญาบ้าง ธรรมเป็นนิमितแห่งสัญญาบ้าง ท่าน
จักได้ญาณแต่ที่ไหน แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า และท่าน ไม่ได้เห็นสัญญาเมื่อน้อยจากธรรม
นี้.

[๓๕๐] คำว่า ตสฺมา ในคำว่า เพราะฉะนั้น ท่านจึงประสพแต่ความหลง ความว่า
เพราะฉะนั้น เพราะการณนั้น เพราะเหตุนี้ เพราะปัจจัยนี้ เพราะนิทานั้น ท่านจึงประสพ
คือ พบ เห็น แลเห็น เพ่งเห็น พิจารณาเห็น แต่ธรรมของคนหลง คือ แต่ธรรมของคนพาล
ธรรมของคนหลงใหล ธรรมของคนไม่มีความรู้ ธรรมอันกวัดแกว่งไม่ตายตัว เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า เพราะฉะนั้น ท่านจึงประสพแต่ความหลง. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรมาคันทียพราหมณ์) ท่านอาศัยทิฐิ
ทั้งหลายถ้อยอยู่เนืองๆ ได้ถึงความหลงใหลในทิฐิทั้งหลายที่ท่านยึดถือ
แล้ว และท่าน ไม่ได้เห็นสัญญาเมื่อน้อยจากธรรมนี้ เพราะฉะนั้น ท่าน
จึงประสพแต่ความหลง.

[๓๕๑] ผู้ใดย่อมสำคัญว่า เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา หรือว่าเราเลวกว่าเขา
ผู้นั้นพึงวิเวกด้วยความถือตัวนั้น บุคคลไม่หวั่นไหวในเพราะความถือตัว ๓
อย่าง ความสำคัญว่า เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา หรือว่าเราเลวกว่าเขา
ก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น.

[๓๕๒] คำว่า ผู้ใดย่อมสำคัญว่า เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา หรือว่าเราเลวกว่าเขา
ผู้นั้นพึงวิเวกด้วยความถือตัวนั้น ความว่า ผู้ใดย่อมสำคัญว่า เราเป็นผู้เสมอเขาก็ดี เราเป็นผู้
ดีกว่าเขาก็ดี เราเป็นผู้เลวกว่าเขาที่ดี ผู้นั้นพึงทำความทะเลาะ ทำความหมายมั่น ทำความแก่งแย่ง
ทำความวิวาท ทำความมุ่งร้ายกัน ด้วยความถือตัวนั้นบ้าง ด้วยทิฐินั้นบ้าง ด้วยบุคคลนั้นบ้าง
ว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ เรารู้ธรรมวินัยนี้ ท่านจักรู้ธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด เรา
ปฏิบัติชอบ คำของเรามีประโยชน์ คำของท่าน ไม่มีประโยชน์ คำที่ควรกล่าวก่อนท่านกลับกล่าว
ทีหลัง คำที่ควรกล่าวทีหลังท่านกลับกล่าวก่อน คำที่คล่องแคล่วของท่านกลับขัดข้องไป เรา
ใส่โทษท่านแล้ว ท่านถูกเราปราบแล้ว ท่านจงเที่ยวไป หรือแก้ไขเพื่อเปลื้องวาทะ ถ้าท่าน
สามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดย่อมสำคัญว่า เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา หรือว่าเราเลวกว่าเขา
เขา ผู้นั้นพึงวิเวกด้วยความถือตัวนั้น.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

[๓๕๓] คำว่า บุคคลไม่หวั่นไหวในเพราะความถือตัว ๓ อย่าง ความสำคัญว่า เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา หรือว่าเราเลวกว่าเขา ก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น ความว่า ความถือตัว ๓ อย่างนั้น บุคคลได้ละได้แล้ว ตัดขาด สงบระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหว ไม่เอนเอียงไปในเพราะความถือตัว ๓ อย่าง ความสำคัญว่า เราเป็นผู้เสมอเขาก็ดี เราเป็นผู้ดีกว่าเขาก็ดี เราเป็นผู้เลวกว่าเขาก็ดี ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่หวั่นไหว . คำว่า ความสำคัญก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น ความว่า ไม่มีแก่เรานั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลไม่หวั่นไหวในเพราะความถือตัว ๓ อย่าง ความสำคัญว่า เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา หรือว่าเราเลวกว่าเขา ก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ผู้ใดย่อมสำคัญว่า เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา หรือว่าเราเลวกว่าเขา ผู้นั้นพึงวิเวกด้วยความถือตัวนั้น บุคคล ไม่หวั่นไหวในเพราะความถือตัว ๓ อย่าง ความสำคัญว่า เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา หรือว่าเราเลวกว่าเขา ก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น .

[๓๕๔] บุคคลผู้เป็นพราหมณ์นั้น พึงกล่าวสิ่งอะไรว่าจริงเล่า หรือบุคคลอื่นชื่อว่าพราหมณ์นั้น พึงได้เถียงว่าสิ่งนั้นเท็จด้วยความถือตัวอะไรเล่า ความสำคัญว่าเสมอเขาก็ดี ความสำคัญว่าดีกว่าเขาก็ดี ความสำคัญว่าเลวกว่าเขาก็ดี ย่อมไม่มีในพระอรหันตชินาสพิด พระอรหันตชินาสพินั้น จะพึงได้ตอบวาทะด้วยความถือตัวอะไรเล่า .

[๓๕๕] ชื่อว่าพราหมณ์ ในคำว่า บุคคลผู้เป็นพราหมณ์นั้น พึงกล่าวสิ่งอะไรว่าจริงเล่า ความว่า บุคคลชื่อว่าพราหมณ์ เพราะลดยเสียแล้วซึ่งธรรม ๗ ประการ ฯลฯ บุคคลนั้น อันตณหาและทิฐิไม่อาศัยแล้ว เป็นผู้คงที่ เรียกว่าพราหมณ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้เป็นพราหมณ์นั้น พึงกล่าวสิ่งอะไรว่าจริงเล่า . คำว่า พึงกล่าวสิ่งอะไร ความว่า พึงกล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง สิ่งอะไรเล่าว่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้เป็นพราหมณ์นั้น พึงกล่าวสิ่งอะไรว่าจริงเล่า .

[๓๕๖] คำว่า หรือบุคคลผู้เป็นพราหมณ์นั้น พึงได้เถียงว่าสิ่งนั้นเท็จด้วยความถือตัวอะไรเล่า ความว่า พราหมณ์พึงทำความทะเลาะ ทำความหมายมั่น ทำความแก่งแย่ง ทำความวิวาท ทำความมุ่งร้าย ด้วยความถือตัวอะไรเล่า ด้วยทิฐิอะไรเล่า หรือด้วยบุคคลไรเล่า คำของเราแต่ละจริง คำของท่านเท็จ ท่านไม่รู้ธรรมวินัย ฯลฯ หรือปลดเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือบุคคลผู้เป็นพราหมณ์นั้น พึงได้เถียงว่าสิ่งนั้นเท็จด้วยความถือตัวอะไรเล่า .

[๓๕๗] คำว่า ความสำคัญว่าเสมอเขาก็ดี ความสำคัญว่าดีกว่าเขาก็ดี ความสำคัญว่าเลวกว่าเขาก็ดี ย่อมไม่มีในพระอรหันตชินาสพิด ความว่า ความถือตัวว่า เราเป็นผู้เสมอเขา ความถือตัวจัดว่า เราเป็นผู้ดีกว่าเขา ความถือตัวต่ำว่า เราเป็นผู้เลวกว่าเขา ย่อมไม่มี คือ ย่อมไม่-
*ปรากฏ ย่อมไม่เข้าไปได้ในพระอรหันตชินาสพิด คือ ย่อมเป็นกิเลสอันพระอรหันตชินาสพิดแล้ว ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความสำคัญว่าเสมอเขาก็ดี ความสำคัญว่าดีกว่าเขาก็ดี ความสำคัญว่าเลวกว่าเขาก็ดี ย่อมไม่มีในพระอรหันตชินาสพิด .

[๓๕๘] คำว่า พระอรหันตชินาสพินั้น จะพึงได้ตอบวาทะด้วยความถือตัวอะไรเล่า ความว่า พระอรหันตชินาสพินั้น พึงได้ตอบ คือ ได้เถียงวาทะ ทำความทะเลาะ ทำความหมายมั่น ทำความแก่งแย่ง ทำความวิวาท ทำความมุ่งร้ายกัน ด้วยความถือตัวอะไรเล่า ด้วยทิฐิอะไรเล่า หรือด้วยบุคคลไรเล่าว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ เพื่อปลดเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันตชินาสพินั้น จะพึงได้ตอบวาทะด้วยความถือตัวอะไรเล่า . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลผู้เป็นพราหมณ์นั้น พึงกล่าวสิ่งอะไรว่าจริงเล่า หรือบุคคลผู้เป็นพราหมณ์นั้น พึงได้เถียงว่าสิ่งนั้นเท็จด้วยความถือตัวอะไรเล่า ความสำคัญว่าเสมอเขาก็ดี ความสำคัญว่าดีกว่าเขาก็ดี ความสำคัญว่าเลวกว่าเขาก็ดี ย่อมไม่มีในพระอรหันตชินาสพิด พระอรหันตชินาสพินั้น จะพึงได้ตอบวาทะด้วยความถือตัวอะไรเล่า .

[๓๕๙] บุคคลละที่อาศัยแล้ว ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ที่อยู่ มณีไม่ทำความเยื่อใยในกาม เปล่าจากกามทั้งหลาย ไม่มุ่งหมายอรรถภาพต่อไป ไม่พึงทำถ้อยคำ แก่งแย่งกับด้วยชน .

[๓๖๐] ครั้งนั้นแล ฤๅหนติชื่อหาลินทกานี เข้าไปหาท่านพระมหากัจจายนะถึงที่อยู่ อภิเวทแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้ถามท่านพระมหากัจจายนะดังนี้ว่า ข้าแต่-

*พระมหากัจจายนะผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสพระภาษิตนี้ไว้ในมาคันตียปัญหาวรรคในอรรถกถารว่า

บุคคลละที่อาศัยแล้ว ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ที่อยู่ มณีไม่ทำความเยื่อใยในกาม

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
แปลจากกามทั้งหลาย ไม่มุ่งหมายอรรถภาพต่อไป ไม่พึงทำถ้อยคำแก่งแย่ง
กับด้วยชน ดังนี้.

ข้าแต่พระมหาภิจจาจะผู้เจริญ เนื้อความแห่งพระภิกษุที่พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วโดยย่อ
จะพึงเห็นโดยพิสดารได้อย่างไร?

ท่านพระมหาภิจจาจะตอบว่า ดุรคฤหบดี รูปธาตุเป็นที่ยากแก่แห่งวิญญาน ก็แหละ
วิญญานที่ผูกพันไว้ด้วยราคะในรูปธาตุเรียกว่า ท่องเที่ยวไปสู่ที่อาลัย. ดุรคฤหบดี เวทนาธาตุ . . .
สัญญาธาตุ . . . สังขารธาตุ เป็นที่ยากแก่แห่งวิญญาน ก็แหละวิญญานที่ผูกพันไว้ด้วยราคะใน
สังขารธาตุ เรียกว่าท่องเที่ยวไปสู่ที่อาลัย ดุรคฤหบดี บุคคลเป็นผู้ท่องเที่ยว ไปสู่ที่อาลัยอย่างนี้แล.
ดุรคฤหบดี บุคคลเป็นผู้ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ที่อาลัยอย่างไร? ความพอใจ ความกำหนด ความเพลิน
ความปรารถนา อบายและอุปาทานอันเป็นเหตุยึดมั่นถือมั่นและนอนเนื่องแห่งจิตใดในรูปธาตุ
ความพอใจเป็นต้นนั้น อันพระตถาคตทรงละเอียดแล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่
ตั้งตาลยอดด้วย ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น
พระตถาคตบัณฑิตจึงเรียกว่า ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ที่อาลัย. ดุรคฤหบดี ความพอใจ ความกำหนด
ความเพลิน ความปรารถนา อบายและอุปาทานอันเป็นเหตุยึดมั่นถือมั่นและนอนเนื่องแห่งจิต
ในเวทนาธาตุ . . . ในสัญญาธาตุ . . . ในสังขารธาตุ . . . ในวิญญานธาตุ ความพอใจเป็นต้นนั้น
อันพระตถาคตทรงละเอียดแล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งตาลยอดด้วย ให้ถึงความ
ไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น พระตถาคตบัณฑิตจึงเรียกว่า
ไม่ท่องเที่ยว ไปสู่ที่อาลัย ดุรคฤหบดี บุคคลเป็นผู้ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ที่อาลัยอย่างนี้แล.

ดุรคฤหบดี ก็บุคคลเป็นผู้ท่องเที่ยว ไปสู่ที่อยู่อย่างไร? ดุรคฤหบดี ความผูกพันด้วย
สามารถแห่งความท่องเที่ยวไปในที่อยู่คือรูปนิมิต สัททนิมิต คันธนิมิต รสนิมิต โผฏฐัพพ-

* นิมิต ธรรมนิมิต เรียกว่าความท่องเที่ยวไปในที่อยู่ ดุรคฤหบดี บุคคลเป็นผู้ท่องเที่ยวไปใน
ที่อยู่อย่างนี้แล. ดุรคฤหบดี ก็บุคคลเป็นผู้ไม่ท่องเที่ยวไปในที่อยู่อย่างไร? ดุรคฤหบดี
ความผูกพันด้วยสามารถแห่งความท่องเที่ยวไปในที่อยู่คือรูปนิมิต อันพระตถาคตทรงละเอียดแล้ว
มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งตาลยอดด้วย ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้น
ต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น พระตถาคตบัณฑิตจึงเรียกว่า ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ที่อยู่. ดุรคฤหบดี
ความผูกพันด้วยสามารถแห่งความท่องเที่ยวไปในที่อยู่คือสัททนิมิต . . . คันธนิมิต . . . รสนิมิต . . .
โผฏฐัพพนิมิต . . . และธรรมนิมิต อันพระตถาคตทรงละเอียดแล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มี
ที่ตั้งตาลยอดด้วย ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น
พระตถาคตบัณฑิตจึงเรียกว่า ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ที่อยู่ ดุรคฤหบดี บุคคลเป็นผู้ไม่ท่องเที่ยวไปสู่-
* ที่อยู่อย่างนี้แล.

ดุรคฤหบดี ก็บุคคลเป็นผู้เกิดความเยื่อใยในกามอย่างไร? ดุรคฤหบดี ก็ภิกษุบางรูป
ในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้เกี่ยวข้องกับภกตีสถ์ทั้งหลาย เพลินร่วมกัน โศกร่วมกัน เมื่อพวกภกตีสถ์
ถึงความสุขก็สุขด้วย ถึงความทุกข์ก็ทุกข์ด้วย เมื่อพวกภกตีสถ์มีกิจที่ควรทำเกิดขึ้น
ก็ช่วยเหลือด้วยตนเอง ดุรคฤหบดี ภิกษุเป็นผู้เกิดความเยื่อใยในกามอย่างนี้แล. ดุรคฤหบดี
ก็บุคคลเป็นผู้ไม่เกิดความเยื่อใยในกามอย่างไร? ดุรคฤหบดี ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่-

* เกี่ยวข้องกับพวกภกตีสถ์ ไม่เผลอร่วมกัน ไม่โศกร่วมกัน เมื่อพวกภกตีสถ์ถึงความสุข
ก็ไม่สุขด้วย ถึงความทุกข์ก็ไม่ทุกข์ด้วย เมื่อพวกภกตีสถ์มีกิจที่ควรทำเกิดขึ้น ก็ไม่ช่วยเหลือ
ด้วยตนเอง ดุรคฤหบดี ภิกษุเป็นผู้ไม่เกิดความเยื่อใยในกามอย่างนี้แล.

ดุรคฤหบดี ก็ภิกษุเป็นผู้ไม่แปลจากกามทั้งหลายอย่างไร? ดุรคฤหบดี ภิกษุบางรูป
ในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่ปราศจากความกำหนด ความพอใจ ความรักใคร่ ความหวัง ความเร่าร้อน
ความปรารถนาในกามทั้งหลาย ดุรคฤหบดี ภิกษุเป็นผู้ไม่แปลจากกามทั้งหลายอย่างนี้แล.
ดุรคฤหบดี ก็ภิกษุเป็นผู้แปลจากกามอย่างไร? ดุรคฤหบดี ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้-

* ปราศจากความกำหนด ความพอใจ ความรักใคร่ ความหวัง ความเร่าร้อน ความปรารถนา
ในกามทั้งหลาย ดุรคฤหบดี ภิกษุเป็นผู้แปลจากกามทั้งหลายอย่างนี้แล.

ดุรคฤหบดี ก็ภิกษุเป็นผู้มุ่งหมายอรรถภาพต่อไปอย่างไร? ดุรคฤหบดี ภิกษุบางรูป
ในธรรมวินัยนี้ มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ในอนาคตกาล ขอเราพึงมีรูปอย่างนี้ ก็ถึงความเพลิน
ในรูปนั้น มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ในอนาคตกาล ขอเราพึงมีเวทนายอย่างนี้ . . . ขอเราพึงมีสัญญา
อย่างนี้ . . . ขอเราพึงมีสังขารอย่างนี้ . . . ขอเราพึงมีวิญญานอย่างนี้ ก็ถึงความเพลินในวิญญานนั้น
ดุรคฤหบดี ภิกษุเป็นผู้มุ่งหมายอรรถภาพต่อไปอย่างนี้แล. ดุรคฤหบดี ก็ภิกษุเป็นผู้ไม่มุ่งหมาย
อรรถภาพต่อไปอย่างไร? ดุรคฤหบดี ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า
ในอนาคตกาล ขอเราพึงมีรูปอย่างนี้ ก็ไม่ถึงความเพลินในรูปนั้น ไม่มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า
ในอนาคตกาล ขอเราพึงมีเวทนายอย่างนี้ . . . ขอเราพึงมีสัญญาอย่างนี้ . . . ขอเราพึงมีสังขารอย่างนี้ . . .
ขอเราพึงมีวิญญานอย่างนี้ ก็ไม่ถึงความเพลินในวิญญานนั้น ดุรคฤหบดี ภิกษุเป็นผู้ไม่มุ่งหมาย
อรรถภาพต่อไปอย่างนี้แล.

ดุรคฤหบดี ก็ภิกษุเป็นผู้ทำถ้อยคำแก่งแย่งกับด้วยชนอย่างไร? ดุรคฤหบดี ภิกษุ-

* บางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ทำถ้อยคำเห็นปานนี้ว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้ไข

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
เพื่อปลดปล่อยภาวะ ถ้าท่านสามารถ ดูกรคฤหบดี ภิกษุเป็นผู้ทำถ้อยคำแก่งแย่งกับด้วยชน-

*อย่างนี้แล . ดูกรคฤหบดี ภิกษุ ไม่เป็นผู้ทำถ้อยคำแก่งแย่งกับด้วยชนอย่างไร? ดูกรคฤหบดี
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นผู้ทำถ้อยคำเห็นปานนี้ว่า ท่าน ไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ ท่านจงแก้ไข
เพื่อปลดปล่อยภาวะ ถ้าท่านสามารถ ดูกรคฤหบดี ภิกษุเป็นผู้ไม่ทำถ้อยคำแก่งแย่งกับด้วยชน
อย่างนี้แล .

ดูกรคฤหบดี พระผู้มีพระภาคตรัสพระภาษิตใด ในมาคันทียปัญหาอันมีมาในอัฐกุ
วรรคว่า

บุคคลละที่อาลัยแล้ว ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ที่อยู่ มณีไม่ทำความเยื่อใยใน
กาม เปล่าจากกามทั้งหลาย ไม่มุ่งหมายอติภาพต่อไป ไม่พึงทำถ้อยคำ
แก่งแย่งกับด้วยชน ดังนี้ .

ดูกรคฤหบดี เนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วโดยย่อนี้ จะพึงเห็นได้โดย
พิสดารอย่างนี้ . เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลละที่อาลัยแล้ว ไม่ท่องเที่ยวไปสู่ที่อยู่ มณีไม่ทำความเยื่อใยใน
กาม เปล่าจากกามทั้งหลาย ไม่มุ่งหมายอติภาพต่อไป ไม่พึงทำถ้อยคำ
แก่งแย่งกับด้วยชน .

[๓๖๑] บุคคลชื่อว่านาค (ท่านผู้ประเสริฐ) สัตว์แล้วจากทัญญูเหล่าใด พึงเที่ยว
ไปในโลก บุคคลชื่อว่านาค ไม่พึงยึดถือทัญญูเหล่านั้นกล่าว ดอกบัวมี
ก้านขรุขระเกิดแต่อัมพุคือน้ำ อันน้ำและเปือกตมไม่เข้าไปติด ฉันท
มณีผู้กล่าวความสงบ ไม่ติดพัน ไม่เข้าไปติดในกามและในโลก ฉันทนั้น .

[๓๖๒] คำว่า เหล่าใด ในคำว่า สัตว์แล้วจากทัญญูเหล่าใด พึงเที่ยวไปในโลก ได้แก่
ทัญญูทั้งหลาย . คำว่า สัตว์แล้ว คือ สัตว์ วาง เปล่า จากกายทุจริต วาจิตทุจริต มโนทุจริต
ราคะ ฯลฯ อุกุศลภังขารทั้งปวง . คำว่า พึงเที่ยวไป คือ พึงเที่ยวไป อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ
ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา . คำว่า ในโลก คือ ในมนุษยโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
สัตว์แล้วจากทัญญูเหล่าใด พึงเที่ยวไปในโลก .

[๓๖๓] คำว่า นาค ในคำว่า บุคคลผู้ชื่อว่านาค ไม่พึงยึดถือทัญญูเหล่านั้นกล่าว พึง
ทราบอธิบายดังต่อไปนี้ บุคคลชื่อว่าเป็นนาค เพราะไม่ทำความชั่ว เพราะไม่ถึงความชั่ว เพราะ
ไม่มาสู่ความชั่ว .

บุคคลชื่อว่าเป็นนาค เพราะไม่ทำความชั่วอย่างไร? ธรรมทั้งหลายที่เป็นบาป เป็นอกุศล
อันทำความเศร้าหมอง อันให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ มีชาติ
ชราและมรณะต่อไป เรียกว่าความชั่ว .

(สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรสภิกษุ) บุคคลไม่ทำความชั่ว
น้อยหนึ่งในโลก สลัดกิเลสเป็นเครื่องผูก ในความประกอบทั้งปวง
ไม่เกี่ยวข้องกับธรรมทั้งปวง เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว บัณฑิตกล่าวบุคคลนั้น
ผู้คงที่ว่าเป็นนาค เพราะเป็นผู้เที่ยงตรง .

บุคคลชื่อว่าเป็นนาค เพราะไม่ทำความชั่วอย่างนี้ .

บุคคลชื่อว่าเป็นนาค เพราะไม่ถึงอย่างไร? บุคคลชื่อว่าเป็นนาค ย่อมไม่ถึงฉันทาคติ
ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยาคติ ไม่ถึงด้วยสามารถแห่งราคะ ไม่ถึงด้วยสามารถ
แห่งโทสะ ไม่ถึงด้วยสามารถแห่งโมหะ ไม่ถึงด้วยสามารถแห่งมานะ ไม่ถึงด้วยสามารถแห่งทัญญู
ไม่ถึงด้วยสามารถแห่งอหังการะ ไม่ถึงด้วยสามารถแห่งวิจิกิจฉา ไม่ถึงด้วยสามารถแห่งอนุสัย
ย่อมไม่ไป ดำเนินไป เลื่อนลอยไป เล่นไป เพราะธรรมทั้งหลายอันทำความเป็นพวก บุคคล
ชื่อว่าเป็นนาค เพราะไม่ถึงอย่างนี้ .

บุคคลชื่อว่าเป็นนาค เพราะไม่มาอย่างไร? กิเลสเหล่าใด อันบุคคลนั้นละได้แล้ว ด้วย
โสดาปัตติมารค บุคคลนั้นย่อมไม่มา ไม่ย้อนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสเหล่านั้นอีก กิเลสเหล่าใด
อันบุคคลนั้นละได้แล้ว ด้วยสกทาคามิมารค . . . ด้วยอนาคามิมารค . . . ด้วยอรหัตมารค บุคคลนั้น
ย่อมไม่มา ไม่ย้อนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสเหล่านั้นอีก บุคคลชื่อว่าเป็นนาค เพราะไม่มาอย่างนี้ .

คำว่า บุคคลชื่อว่านาค ไม่พึงยึดถือทัญญูเหล่านั้นกล่าว ความว่า บุคคล ชื่อว่านาค
ไม่ถือ คือ ไม่พึงจับถือเอา ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่นทัญญูเหล่านั้นกล่าว คือ บอก พูด แสดง
แถลงว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อม
ไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลชื่อว่านาค ไม่
พึงยึดถือทัญญูเหล่านั้นกล่าว .

[๓๖๔] คำว่า ดอกบัวมีก้านขรุขระเกิดแต่อัมพุคือน้ำ อันน้ำและเปือกตมไม่เข้าไป
ติด ฉันท ความว่า น้ำเรียกว่าเอละ น้ำเรียกว่าอัมพุ ดอกบัวเรียกว่าอัมพุชะ ก้านขรุขระ
เรียกว่าก้านมีหนาม น้ำเรียกว่าวาริ ดอกบัวที่เกิดแต่น้ำ มีในน้ำ เรียกว่าวาริชะ น้ำเรียกว่าชละ
เปือกตมเรียกว่าปิงกะ ดอกบัวที่เกิดแต่น้ำ มีในน้ำ อันน้ำและเปือกตมไม่ติด ไม่ติดพร้อม
ไม่เข้าไปติด คือ เป็นของอันน้ำและเปือกตมไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด ฉันท เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ดอกบัวมีก้านขรุขระเกิดแต่อัมพุคือน้ำ อันน้ำและเปือกตมไม่เข้าไปติด

ฉันใด .

[๓๖๕] ศัพทว่า เอว ในคำว่า มณีผู้กล่าวสันติธรรม ผู้ไม่ติดพัน ไม่เข้าไปติดแล้ว ในกามและในโลก ฉันนั้น ดังนี้ เป็นอุปมาอย่างอุปมาให้ถึงพร้อม คำว่า มณี ความว่า ญาณ เรียกว่าโมณะ ฯลฯ กล่าวธรรมเป็นเครื่องข้องและค้นหาเพียงดังชาย บุคคลนั้นชื่อว่า มณี . คำว่า ผู้กล่าวความสงบ คือ มณี ผู้กล่าวธรรมสงบ กล่าวธรรมต้านทาน กล่าวธรรมที่หลีกเลี่ยง กล่าวธรรมเป็นที่พึ่ง กล่าวธรรมที่ไม่มีภัย กล่าวธรรมที่ไม่เคลื่อนไหว กล่าวธรรมที่ไม่ตาย กล่าวนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มณีผู้กล่าวความสงบ . . . ฉันนั้น . คำว่า ไม่ติดพัน คือ ค้นหา เรียกว่า ความติดพัน ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดกล้า ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อุกุศลมูล . ความติดพันนั้นอันมณีใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่เกิดการขึ้น เผลอเสียแล้วด้วย ไฟคือญาณ มณีนั้นเรียกว่า ผู้ไม่ติดพัน ไม่พัวพัน . มณีนั้นไม่ติดพัน ไม่หมกมุ่น ไม่หลุ่มหลง ในรูปเสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ สกฺข คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉิมยถาบรรณาการ กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัมมัญญาภพ อสัมมัญญาภพ เนวสัมมัญญานาสัมมัญญาภพ เอกโวการภพ จตโวการภพ ปญฺญโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน ในธรรมที่เห็น ที่ได้ยิน ที่ทราบ ที่รู้แจ้ง คือ เป็นผู้มีความติดพัน อันปราศจาก สละ คาย พัน ละ สละคืนแล้ว เป็นผู้มีความกำหนัดอันปราศจาก สละ คาย พัน ละ สละคืนแล้ว เป็นผู้ไม่หิว เป็นผู้ดับ เป็นผู้เย็น เป็นผู้มีตนอันประเสริฐเสวยสุขอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มณีผู้กล่าวความสงบ ไม่ติดพัน . . . ฉันนั้น .

โดยอุทานว่า กาม ในคำว่า ไม่เข้าไปติดในกามและในโลก กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ นี้เรียกว่าวัตถุกาม ฯลฯ นี้เรียกว่ากิเลสกาม . คำว่า ในโลก คือ ในอภายโลก มนุษยโลก เทวโลก ชนธโลก ชาติโลก อายุตณโลก . ชื่อว่าความติด ได้แก่ ความติด ๒ อย่าง คือความติดด้วยค้นหา ๑ ความติดด้วยทักขิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความติดด้วยค้นหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความติดด้วยทักขิ . มณีละความติดด้วยค้นหา สละคืนความติดด้วยทักขิแล้ว ย่อมไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด คือ เป็นผู้ค้นหาและทักขิไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด ในกามและในโลก ฯลฯ เป็นผู้ออก สลัดออก พันขาด ไม่เกี่ยวข้อง เป็นผู้มิติดปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มณีผู้กล่าวความสงบ เป็นผู้ไม่ติดพัน ไม่เข้าไปติดในกามและในโลก ฉันนั้น . เพราะเหตุนี้ พระภาคผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลชื่อว่านาค สัจแล้วจากทักขิเหล่าใด พึงเที่ยวไปในโลก บุคคล
ชื่อว่านาค ไม่พึงยึดถือทักขิเหล่านั้นกล่าว ดอกบัวมีก้านขรุขระเกิดแต่
อัมพาคือน้ำ อันน้ำและเปือกตมไม่เข้าไปติด ฉันใด มณีผู้กล่าวความ
สงบ ผู้ไม่ติดพัน ไม่เข้าไปติดในกามและในโลก ฉันนั้น .

[๓๖๖] มณีผู้ถึงเวทนัน ย่อมไม่ไปด้วยทักขิ ไม่ถึงความถือตัวด้วยอารมณ์
ที่ทราบ มณีนั้นเป็นผู้ไม่มิตถนา อันกรรมและเสียงที่ได้ยินไม่พึงนำ
ไปได้ เป็นผู้ค้นหาและทักขิไม่นำเข้าไปในที่อาศัยทั้งหลาย .

[๓๖๗] ศัพทว่า น ในคำว่า มณีผู้ถึงเวทนัน ย่อมไม่ไปด้วยทักขิ ไม่ถึงความถือตัว
ด้วยอารมณ์ที่ทราบ ดังนี้ เป็นปฏิเสธ . คำว่า ผู้ถึงเวท ความว่า ญาณในมรรค ๔ ปัญญา
ปัญญนทรีย์ ปัญญาพละ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา วิปัสสนา
สัมมาทักขิ เรียกว่า เวท . มณีนั้นเป็นผู้ถึงที่สุด บรรลุตที่สุด ถึงส่วนสุด บรรลุส่วนสุด ถึงที่
สุดรอบ บรรลุตที่รอบสุด ถึงที่สิ้นสุด บรรลุตที่สิ้นสุด ถึงที่ป้องกัน บรรลุตที่ป้องกัน ถึงที่หลีกเลี่ยง
บรรลุตที่หลีกเลี่ยง ถึงที่พึ่ง บรรลุตที่พึ่ง ถึงที่ไม่มีภัย บรรลุตที่ไม่มีภัย ถึงที่ไม่เคลื่อนไหว บรรลุตที่ไม่
เคลื่อนไหว ถึงที่ไม่ตาย บรรลุตที่ไม่ตาย ถึงนิพพาน บรรลุนิพพาน แห่งชาติ ชราและมรณะ
ด้วยเวทเหล่านั้น .

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลชื่อว่าผู้ถึงเวท เพราะอรรถว่า ถึงที่สุดแห่งเวททั้งหลายบ้าง เพราะ
อรรถว่า ถึงที่สุดด้วยเวททั้งหลายบ้าง เพราะเป็นผู้รู้แจ้งธรรม ๓ ประการ คือ สักกายทักขิ
วิจิจจนา สัมมัตถปริมาส รากะ โทสะ โมหะ มานะ เป็นธรรมอันบุคคลนั้นรู้แจ้งแล้ว เป็นผู้
รู้แจ้งซึ่งอกุศลธรรมอันลามก อันทำความเศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย
มีวิบากเป็นทุกข์ เป็นปัจจัยแห่งชาติ ชราและมรณะต่อไป .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

(ดูกรสภิกะ) บุคคลเลือกเฟ้นเวททั้งสิ้น ของสมณพราหมณ์ที่มีอยู่
เป็นผู้ปราศจากราคะในเวทนาทั้งปวง ล่วงเวททั้งปวงแล้ว ชื่อว่าเป็น
เวทคุ .

คำว่า ย่อมไม่ไปด้วยทักขิ ความว่า ทักขิ ๖๒ อันมณีนั้นละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว
ทำให้ไม่เกิดการขึ้น เผลอเสียแล้วด้วย ไฟคือญาณ มณีนั้นย่อมไม่ไป ไม่ดำเนินไป ไม่เลื่อน
ลอยไป ไม่แล่นไปด้วยทักขิ ทั้งไม่ย้อน ไม่กลับมาสู่ทักขินั้นโดยความเป็นสาระ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า มณีผู้ถึงเวทนัน ย่อมไม่ไปด้วยทักขิ .

คำว่า ไม่ถึงความถือตัวด้วยอารมณ์ที่ทราบ ความว่า มณีนั้นไม่ถึง ไม่เข้าถึง ไม่เข้าไปถึง
ไม่ถึง ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น ซึ่งความถือตัว ด้วยรูปที่ทราบ ด้วยเสียงแห่งผู้อื่น หรือด้วย

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ความสมมติแห่งมหาชน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มนุผู้ถึงเวทนัน ย่อมไม่ไปด้วยทัญญู ไม่ถึง
ความถือตัวด้วยอารมณ์ที่ทราบ .

คำว่า มนุนี้เป็นผู้ไม่มีตัณหา ความว่า มนุเป็น ย่อมเป็นผู้ไม่มีตัณหา คือ ไม่เป็นผู้มี
ตัณหาอย่างยิ่ง ไม่เป็นผู้มีตัณหาเป็นเบื้องต้น ด้วยสามารถแห่งตัณหา ด้วยสามารถแห่งทัญญู
ตัณหา ทัญญู และมานะเป็นสภาพอันมีผล ตัดรากขาดแล้ว ทำให้มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน
ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุเท่าใด มนุเป็นชื่อว่า เป็น
ผู้ไม่มีตัณหา ไม่มีตัณหาเป็นอย่างยิ่ง ไม่มีตัณหาเป็นเบื้องต้น ด้วยเหตุนี้ เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า มนุเป็นผู้นี้ไม่มีตัณหา .

[๓๖๘] คำว่า อังกรม . . . ไม่ ในคำว่า เป็นผู้อังกรมและเสียงที่ได้ยินไม่ฟังนำไปได้
ความว่า มนุเป็นผู้นี้ย่อมไม่ไป ไม่ดำเนินไป ไม่เลื่อนลอยไป ไม่เล่นไป ด้วยปัญญากิสังขารบ้าง
อุปปัญญากิสังขารบ้าง อเนญชากิสังขารบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้อังกรมไม่นำไปได้ .
คำว่า เป็นผู้อังเสียงที่ได้ยินไม่ฟังนำไปได้ คือ มนุยอมไม่ไป ไม่ดำเนินไป ไม่เลื่อนลอยไป ไม่
เล่นไป ด้วยความหมัดจดโดยเสียงที่ได้ยิน ด้วยเสียงกึกก้องแห่งผู้อื่น หรือด้วยความสมมติ
แห่งมหาชน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้อังกรมและเสียงที่ได้ยินไม่ฟังนำไปได้ .

[๓๖๙] คำว่า ความนำเข้าไป ในคำว่า เป็นผู้อันตัณหาและทัญญูไม่นำเข้าไปในท้อคัย
ทั้งหลาย ได้แก่ ความนำเข้าไป ๒ อย่าง คือ ความนำเข้าไปด้วยตัณหา ๑ ความนำเข้าไปด้วย
ทัญญู ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความนำเข้าไปด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความนำเข้าไปด้วยทัญญู . มนุเป็นผู้นี้
ความนำเข้าไปด้วยตัณหา สละคืนความนำเข้าไปด้วยทัญญูแล้ว เพราะเป็นผู้ละความนำเข้าไปด้วย
ตัณหา สละคืนความนำเข้าไปด้วยทัญญู มนุเป็นผู้นี้จึงชื่อว่า เป็นผู้อันตัณหาและทัญญูไม่นำเข้าไป ไม่
เข้าไปติด ไม่เข้าถึง ไม่ติดใจ ไม่น้อมใจ ออกไป สละแล้ว พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องแล้ว ในที่
อาศัยทั้งหลาย เป็นผู้มิจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้อันตัณหาและ
ทัญญูไม่นำเข้าไปในท้อคัยทั้งหลาย . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
มนุผู้ถึงเวทนัน ย่อมไม่ไปด้วยทัญญู ไม่ถึงความถือตัวด้วยอารมณ์ที่
ทราบ มนุเป็นผู้นี้ไม่มีตัณหา อังกรมและเสียงที่ได้ยินไม่ฟังนำไปได้
อันตัณหาและทัญญูไม่นำเข้าไปในท้อคัยทั้งหลาย .

[๓๗๐] กิเลสเป็นเครื่องร้อยกรอง ย่อมไม่มีแก่มนุผู้เว้นแล้วจากสัญญา โมหะ
ย่อมไม่มีแก่มนุผู้หลุดพ้นแล้วด้วยปัญญา ขนเหล่าใด ยังถือสัญญาและ
ทัญญู ขนเหล่านั้น กระทบกระทั้งกันอยู่ ย่อมเที่ยวไปในโลก .

[๓๗๑] คำว่า กิเลสเป็นเครื่องร้อยกรอง ย่อมไม่มีแก่มนุผู้เว้นแล้วจากสัญญา
ความว่า มนุใด เจริญอริยมรรคมีสมณะเป็นเบื้องต้น กิเลสเป็นเครื่องร้อยกรอง เป็นสภาพ
อันมนุเป็นขมเสียแล้วตั้งแต่กาลเบื้องต้น . เมื่อมนุเป็นถึงความเป็นพระอรหันต์แล้ว กิเลสเป็น
เครื่องร้อยกรอง โมหะ นิวรณ์ กามสัญญา พยาบาทสัญญา วิหิงสาสัญญา และทัญญูสัญญา
เป็นสภาพอันพระอรหันต์สละเสียแล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ไม่ทำให้มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน
ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลส
เป็นเครื่องร้อยกรอง ย่อมไม่มีแก่มนุผู้เว้นแล้วจากสัญญา .

[๓๗๒] คำว่า โมหะยอมไม่มีแก่มนุผู้หลุดพ้นแล้วด้วยปัญญา ความว่า มนุใด เจริญ
อริยมรรคมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้น โมหะ เป็นสภาพอันมนุเป็นขมเสียแล้วตั้งแต่กาลเบื้องต้น
เมื่อมนุเป็นถึงความเป็นพระอรหันต์แล้ว โมหะ กิเลสเป็นเครื่องร้อยกรอง นิวรณ์ กามสัญญา
พยาบาทสัญญา วิหิงสาสัญญา ทัญญูสัญญา เป็นสภาพอันพระอรหันต์สละเสียแล้ว มีรากอัน
ตัดขาดแล้ว ไม่ทำให้มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไป
เป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โมหะยอมไม่มีแก่มนุผู้หลุดพ้นแล้วด้วยปัญญา .

[๓๗๓] คำว่า ขนเหล่าใดยังถือสัญญาทัญญู ขนเหล่านั้น กระทบกระทั้งกันอยู่ ย่อม
เที่ยวไปในโลก ความว่า ขนเหล่าใดยังถือสัญญา คือ กามสัญญา พยาบาทสัญญา วิหิงสาสัญญา
ขนเหล่านั้นย่อมกระทบกระทั้งกัน คือ เบียดเบียนกันด้วยสามารถแห่งสัญญา กล่าวคือ พวกชน
ที่ยังถือสัญญา แม้เป็นพระราชา ก็ย่อมวิวาทกับพวกพระราชา แม้เป็นกษัตริย์ย่อมวิวาทกับพวก
กษัตริย์ แม้เป็นพราหมณ์ก็ย่อมวิวาทกับพวกพราหมณ์ แม้เป็นคฤหบดีก็ย่อมวิวาทกับพวกคฤหบดี
แม้มารดาภิเษกก็ย่อมวิวาทกับบุตร แม้บุตรก็ย่อมวิวาทกับมารดา แม้บิดาก็ย่อมวิวาทกับบุตร แม้บุตร
ก็ย่อมวิวาทกับบิดา แม้พี่ชายน้องชายก็ย่อมวิวาทกับพี่ชายน้องชาย แม้พี่สาวน้องสาวก็ย่อมวิวาท
กับพี่สาวน้องสาว แม้พี่ชายน้องชายก็ย่อมวิวาทกับพี่สาวน้องสาว แม้พี่สาวน้องสาวก็ย่อมวิวาท
กับพี่ชายน้องชาย แม้สหายก็ย่อมวิวาทกับสหาย . ขนเหล่านั้นถึงความทะเลาะแ่งแย่งวิวาทกัน
ย่อมทำร้ายกันและกันด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศัสตรา ในเพราะ
วิวาทกันนั้น . ขนเหล่านั้น ย่อมถึงความตายบ้าง ถึงทุกข์ปางตายบ้าง ในเพราะการทำร้ายกัน
นั้น . ขนเหล่าใดยังถือสัญญาว่า โลกเที่ยง ฯลฯ หรือว่าสัตว์เบื้องต้นแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีก
ก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หาไม่ได้ ขนเหล่านั้นย่อมกระทบกระทั้งกัน คือ เบียดเบียนกันด้วย
สามารถแห่งทัญญู กล่าวคือ ย่อมกระทบกระทั้งศาสดาแต่ศาสดา ย่อมกระทบกระทั้งการบอก
ธรรมแต่การบอกธรรม ย่อมกระทบกระทั้งคณะแต่คณะ ย่อมกระทบกระทั้งทัญญูแต่ทัญญู ย่อม

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
กระทบกระทั่งปฏิบัติแต่ปฏิบัติ ย่อมกระทบกระทั่งมรรคแต่มรรค .

อีกอย่างหนึ่ง ชนเหล่านั้นย่อมวิวาทกัน คือ ทำความทะเลาะกัน ทำความหมายมั่นกัน
ทำความแค้นกัน ทำความวิวาทกัน ทำความมุ่งร้ายกันว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ
หรือจงแก้ไขเพื่อปลดปล่อยภาวะ ถ้าท่านสามารถ . ชนเหล่านั้นยังละอกิสังขารไม่ได้แล้ว ย่อม
กระทบกระทั่งในคติ คือ ย่อมกระทบกระทั่งเบียดเบียนกันในโลก ย่อมกระทบกระทั่งเบียดเบียน
กันในกำเนิดดิรัจฉาน ย่อมกระทบกระทั่งเบียดเบียนกันในเปรตวิสัย ย่อมกระทบกระทั่ง
เบียดเบียนกันในมนุษยโลก ย่อมกระทบกระทั่งเบียดเบียนกันในเทวโลก ย่อมกระทบกระทั่ง
เบียดเบียนในคติแต่คติ ย่อมกระทบกระทั่งเบียดเบียนอุปบัติแต่อุปบัติ ย่อมกระทบกระทั่ง
เบียดเบียนปฏิสนธิแต่ปฏิสนธิ ย่อมกระทบกระทั่งเบียดเบียนภพแต่ภพ ย่อมกระทบกระทั่ง
เบียดเบียนสังสารแต่สังสาร ย่อมกระทบกระทั่งเบียดเบียนวิภวัญญะแต่วิภวัญญะ กระทบกระทั่งกันอยู่
ย่อมเที่ยวไป อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา . คำว่า ในโลก คือ ใน
อบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชน
เหล่านี้ ยังถือสัญญาและทิวฐิ ชนเหล่านั้น กระทบกระทั่งกันอยู่ ย่อมเที่ยวไปในโลก . เพราะ
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

กิเลสเป็นเครื่องร้อยกรอง ย่อมไม่มีแก่นผู้เว้นแล้วจากสัญญา โมหะ
ย่อมไม่มีแก่นผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา ชนเหล่านี้ ยังถือสัญญาและทิวฐิ
ชนเหล่านั้น กระทบกระทั่งกันอยู่ ย่อมเที่ยวไปในโลก ดังนี้ .

จบ มาคันทียสุตตันตปิฎกที่ ๙ .

ปฐกสุตตันตปิฎกที่ ๑๐

[๓๓๔] (พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามว่า) บุคคลมีความเห็นอย่างไร มีศีลอย่างไร?
อันบัณฑิตกล่าวว่า เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว ข้าแต่พระโคตม พระองค์
ถูกถามแล้ว ขอจงตรัสบอกบุคคลนั้น ซึ่งเป็นนรชนผู้อุดม แก่
ข้าพระองค์ .

ว่าด้วยคำถามของพระพุทธรูปนิมิต

[๓๓๕] คำว่า มีความเห็นอย่างไร ในคำว่า บุคคลมีความเห็นอย่างไร มีศีลอย่างไร?
อันบัณฑิตกล่าวว่า เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว ความว่า บุคคลประกอบด้วยความเห็นเช่นไร
คือ ด้วยความดำรงอยู่อย่างไร ด้วยประการอย่างไร ด้วยส่วนเปรียบอย่างไร เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า มีความเห็นอย่างไร . คำว่า มีศีลอย่างไร ความว่า บุคคลประกอบด้วยศีลเช่นไร
คือ ด้วยความดำรงอยู่อย่างไร ด้วยประการอย่างไร ด้วยส่วนเปรียบอย่างไร เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า มีความเห็นอย่างไร มีศีลอย่างไร? คำว่า อันบัณฑิตกล่าวว่า เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว
ความว่า อันบัณฑิตกล่าว เรียก บอก พูด แสดง แกล้งว่า เป็นผู้สงบ เข้าไปสงบ ดับ
ระจับแล้ว . พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามถึงอริปัญญาวา มีความเห็นอย่างไร ตรัสถามถึงอริศีลว่า มี
ศีลอย่างไร ตรัสถามถึงอริจิตว่า เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลมีความ
เห็นอย่างไร มีศีลอย่างไร? อันบัณฑิตกล่าวว่า เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว .

[๓๓๖] คำว่า ซึ่งบุคคลนั้น ในคำว่า ข้าแต่พระโคตม . . . ขอจงตรัสบอกบุคคล
นั้น . . . แก่ข้าพระองค์ ความว่า บุคคลที่ถาม ที่ขอให้บอก ขอให้ตรัสบอก ขอให้ประกาศ .
พระพุทธรูปนิมิตนั้น ย่อมตรัสเรียกพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า โดยพระโคตรว่า ข้าแต่พระโคตม .
คำว่า ขอจงตรัสบอก คือ ตรัสเล่า บอก แสดง แกล้ง แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้
ตื่น ประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระโคตม . . . ขอจงตรัสบอกบุคคลนั้น . . . แก่
ข้าพระองค์ .

[๓๓๗] คำว่า ถูกถามแล้ว ในคำว่า ถูกถามแล้ว . . . ซึ่งเป็นนรชนผู้อุดม ความว่า
ถูกถาม ถูกสอบถาม ขอให้บอก ขอให้เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประกาศ . คำว่า ซึ่งเป็น
นรชนผู้อุดม ความว่า ซึ่งเป็นนรชนผู้เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน สูงสุด บวร
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งเป็นนรชนผู้อุดม . เพราะเหตุนี้ พระพุทธรูปนิมิตจึงตรัสว่า

บุคคลมีความเห็นอย่างไร? มีศีลอย่างไร อันบัณฑิตกล่าวว่า เป็นผู้เข้า
ไปสงบแล้ว ข้าแต่พระโคตม พระองค์ถูกถามแล้ว ขอจงตรัสบอก
บุคคลนั้น ซึ่งเป็นนรชนผู้อุดม แก่ข้าพระองค์ .

[๓๓๘] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) ก่อนแต่กายแตก พระอรหันต์เป็นผู้
ปราศจากตัณหา ผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น อันใครๆ ไม่นับได้ในส่วน
ท่ามกลาง ความทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น .

อธิบายคำว่า ภควา

[๓๓๙] คำว่า (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) ก่อนแต่กายแตก พระอรหันต์เป็นผู้ปราศจาก
ตัณหา ความว่า ก่อนแต่กายแตก คือ ก่อนแต่อัตภาพแตก ก่อนแต่ทอดทิ้งซากศพ ก่อน
แต่ขาดชีวิตินทรีย์ พระอรหันต์เป็นผู้ปราศจากตัณหา คือ เป็นผู้มิได้หาหายไป สละไป สำรอก
ออก ปล่อย ละ สละคืน เป็นผู้ปราศจากราคะ คือ เป็นผู้มิราคะหายไป สละไป สำรอก

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ออก ปลอย ละ สละคืนแล้ว เป็นผู้หายหิว ดับแล้ว เย็นแล้ว เป็นผู้เสวยสุข มีตนดังพรหม
อยู่. บทว่า ภควา เป็นคำกล่าวเรียกด้วยความเคารพ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ภควา เพราะอรรถ
ว่า ผู้ทำลายราคะ ทำลายโทสะ ทำลายโมหะ ทำลายมานะ ทำลายทิฏฐิ ทำลายเสียสเนหนาม
ทำลายกิเลส. และเพราะอรรถว่า ทรงจำแนกแจกแจงซึ่งธรรมัตถะ. เพราะอรรถว่า ทรงทำที่
สุดแห่งภพทั้งหลาย. เพราะอรรถว่า มีพระกายอันอบรมแล้ว มีศีลอันอบรมแล้ว มีจิตอัน
อบรมแล้ว มีปัญญาอันอบรมแล้ว. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงช่องเสพเสนาสนะอันเป็นป่า
ละเมาะ ป่าทึบ อันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา เป็น
ที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกออกเร้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง
พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งจิรว บินเขบาท เสนาสนะ คิลานปัจฉิมยโสชชบริวาร เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ภควา อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งอิสิล อิสิจิต อิสิปัญญา อันมีอรรถรส
ธรรมรส วิมุติรส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งฉาน ๔
อัปปมัญญา ๔ อนุสสณมัตติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วน
แห่งวิโมกข์ ๘ อภิกายตะนะ ๘ (ฉานเป็นที่ตั้งแห่งความครอบงำอารมณ์) อนุปปพริหารสมมัตติ ๘
(รูปฉาน ๔ อนุสสณมัตติ ๔ สัมมัตติ ๔) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง
พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กลินสมมัตติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ อสุภฉาน –
* สมมัตติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสติปัฏฐาน ๔
สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งถาตตผละ ๑๐ เวลาวิชชญาณ ๔ ปฏิ
สัมภิทา ๔ อภิกญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. พระนามว่า ภควา นี้
พระมารดา พระบิดา พระภคินี มิตร อำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา
มิได้เฉลิมให้. พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกข์ชุตินาม (พระนามมีในอรหันต์ผลในลำดับ
แห่งอรหันต์มรรค) เป็นสังคิกขาบัญญัติ (บัญญัติที่เกิดเพราะทำให้แจ้งซึ่งพระอรหันต์ผลและธรรม
ทั้งปวง) พร้อมด้วยการทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ ควางแห่งโพธิพฤกษ์ของพระผู้มีพระภาค
ทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ก่อนแต่กายแตก
พระอรหันต์เป็นผู้ปราศจากตัณหา.

[๓๘๐] อดีตกาล ท่านเรียกว่า สวณเบืองตัน ในคำว่า ผู้ไม่อาศัยสวณเบืองตัน
พระอรหันต์ปราศถึงอดีตกาล ละตัณหา สละคืนทิฏฐิเสียแล้ว เพราะละตัณหา สละคืนทิฏฐิ
เสียแล้ว จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่อาศัยสวณเบืองตัน แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ไม่เป็นไปตามความเพลินในรูปว่า ในอดีตกาล เราได้มีรูป
อย่างนี้ ไม่เป็นไปตามความเพลินในนามว่า ในอดีตกาล เราได้มีเวทนาอย่างนี้ . . . มีสัญญา
อย่างนี้ . . . มีสังขารอย่างนี้ . . . มีวิญญาณอย่างนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่อาศัยสวณเบืองตัน แม้
ด้วยเหตุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์มิได้มีวิญญาณเนื่องด้วยจันทราคะในจักขุและรูปว่า ในอดีต
กาล เราได้มีจักขุดังนี้ มีรูปดังนี้ เพราะเป็นผู้ไม่มีวิญญาณเนื่องด้วยจันทราคะ จึงไม่เพลินจักขุ
และรูปนั้น เมื่อไม่เพลินจักขุและรูปนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่อาศัยสวณเบืองตัน แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.
มิได้มีวิญญาณเนื่องด้วยจันทราคะในหูและเสียงว่า ในอดีตกาล เราได้มีหูดังนี้ มีเสียงดังนี้ . . .
ในอดีตกาล เราได้มีกัณโถงดังนี้ มีกลิ่นดังนี้ . . . ในอดีตกาล เราได้มีลิ้นดังนี้ มีรสดังนี้ . . . ใน
อดีตกาล เราได้มีกายดังนี้ มีโผฏฐัพพะดังนี้ . . . ในอดีตกาล เราได้มีใจดังนี้ มีธรรมารมณ์ดังนี้
เพราะเป็นผู้ไม่มีวิญญาณเนื่องด้วยใจและธรรมารมณ์นั้น จึงไม่เพลินใจและธรรมารมณ์นั้น เมื่อ
ไม่เพลินใจและธรรมารมณ์นั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่อาศัยสวณเบืองตัน แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ย่อมไม่พอใจ ไม่ชอบใจซึ่งความหิวระ การเจรจา
การปราศรัยและการเล่นหัวกับมาตุคามในกาลก่อน และไม่ถึงความปลื้มใจด้วยความหิวระ
การเจรจา การปราศรัยและการเล่นหัวกับมาตุคามที่มีในคราวก่อนนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่อาศัยสวณ
เบืองตัน แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

[๓๘๑] ปัจจุบันกาล ท่านเรียกว่า สวณท่ามกลาง ในคำว่า ผู้อันใครๆ ไม่นับได้
ในส่วนท่ามกลาง ความว่า พระอรหันต์ปราศถึงปัจจุบันกาล ละตัณหา สละคืนทิฏฐิแล้ว เพราะ
ละตัณหา สละคืนทิฏฐิแล้ว อันใครๆ ไม่นับได้ว่า เป็นผู้กำหนด ชัดเคื่อง หลงใหล ผูกพัน
ยึดถือ ถึงความกว้างขวาง ถึงความไม่ตกลง ถึงโดยเรียวแรง. พระอรหันต์ละอกิสังขารเหล่านั้น
ได้แล้ว เพราะละอกิสังขารได้แล้ว อันใครๆ ไม่นับได้โดยคิดว่า เป็นผู้เกิดในนรก เกิด
ในกำเนิดดิรัจฉาน เกิดในเปรตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป
เป็นสัตว์มีสัญญา เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา หรือเป็นสัตว์มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่. พระอรหันต์
นั้น ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการณะ อันเป็นเครื่องถึงการนับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้อัน
ใครๆ ไม่นับได้ในส่วนท่ามกลาง.

ว่าด้วยความทำไว้ในเบื้องหน้า ๒ อย่าง

[๓๘๒] คำว่า นั้น ในคำว่า ความทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น คือ พระ
อรหันตชินาสพ. ชื่อว่าความทำไว้ในเบื้องหน้า ได้แก่ความทำไว้ในเบื้องหน้า ๒ อย่าง คือ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา ๑ ความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี่ชื่อว่าความทำ
ไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา ฯลฯ นี่ชื่อว่าความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิ. พระอรหันต์นั้น ละ
ความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา ละความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิแล้ว เพราะละความ
ทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยตัณหา ละความทำไว้ในเบื้องหน้าด้วยทิฏฐิ จึงไม่กระทำตัณหาหรือ
ทิฏฐิไว้ในเบื้องหน้าเทียวไป คือ ไม่มีตัณหาเป็นธงชัย ไม่มีตัณหาเป็นธงยอด ไม่มีตัณหาเป็นใหญ่
ไม่มีทิฏฐิเป็นธงชัย ไม่มีทิฏฐิเป็นธงยอด ไม่มีทิฏฐิเป็นใหญ่ ไม่เป็นผู้เฝ้าตัณหาหรือทิฏฐิแวดล้อม
เทียวไป แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ความทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น .

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ไม่เป็นไปตามความเพลินในรูปว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีรูป
อย่างนี้ ไม่เป็นไปตามความเพลินในนามว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีเวทนาอย่างนี้ . . . มีสัญญา
อย่างนี้ . . . มีสังขารอย่างนี้ . . . มีวิญญาณอย่างนี้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ความทำไว้ใน
เบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น .

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ย่อมไม่ตั้งจิตเพื่อได้จักขุและรูปที่ยังไม่ได้ว่า ในอนาคตกาล
เราพึงมีจักขุดังนี้ มีรูปดังนี้ เพราะเหตุไม่ตั้งจิตไว้ จึงไม่เพลินจักขุและรูปนั้น เมื่อไม่เพลิน
จักขุและรูปนั้น ความทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ . ไม่ตั้ง
จิตเพื่อได้หูและเสียงที่ยังไม่ได้ว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีหูดังนี้ มีเสียงดังนี้ . . . ในอนาคตกาล
เราพึงมีจมูกดังนี้ มีกลิ่นดังนี้ . . . ในอนาคตกาล เราพึงมีลิ้นดังนี้ มีรสดังนี้ . . . ในอนาคตกาล
เราพึงมีกายดังนี้ มีโณฐัพพะดังนี้ . . . ในอนาคตกาล เราพึงมีใจดังนี้ มีธรรมารมณ์ดังนี้ เพราะ
เหตุไม่ตั้งจิตไว้ จึงไม่เพลินใจและธรรมารมณ์นั้น เมื่อไม่เพลินใจและธรรมารมณ์นั้น ความทำ
ไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ย่อมไม่ตั้งจิตเพื่อได้ภพที่ยังไม่ได้ว่า เราจักเป็นเทพเจ้าหรือ
เป็นเทวดาตนใดตนหนึ่ง ด้วยศีล ด้วยวัตร ด้วยตบะ หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ เพราะเหตุไม่
ตั้งจิตไว้ จึงไม่เพลินภพนั้น เมื่อไม่เพลินภพนั้น ความทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์
นั้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) ก่อนแต่กายแตก พระอรหันต์เป็นผู้ปราศจาก
ตัณหา ผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น อันใครๆ ไม่นับได้ในส่วนท่ามกลาง
ความทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น .

[๓๘๓] บุคคลนั้นแล ผู้ไม่โกรธ ไม่สะดุ้ง ไม่โอ้อวด ไม่มีความรำคาญ
พุดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน สรรวมวาจา เป็นมุนี .

ว่าด้วยเหตุเกิดความโกรธ ๑๐ อย่าง

[๓๘๔] ก็พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ไม่โกรธ ในคำว่า ผู้ไม่โกรธ ไม่สะดุ้ง ความว่า
ก็แต่ว่าความโกรธควรกล่าวก่อน . ความโกรธ ย่อมเกิดด้วยอาการ ๑๐ อย่าง คือ ความโกรธ
ย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขาได้ประพடுத்தสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่เราแล้ว ๑ เขากำลังประพடுத்தสิ่งไม่
เป็นประโยชน์แก่เรา ๑ เขากำลังประพடுத்தสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่เรา ๑ เขาได้ประพடுத்தสิ่งไม่
เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่พอใจของเราแล้ว ๑ เขากำลังประพடுத்தสิ่งไม่
เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่พอใจของเรา ๑ เขากำลังประพடுத்தสิ่งไม่
เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่พอใจของเรา ๑ เขากำลังประพடுத்தสิ่งไม่
เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่พอใจของเรา ๑ เขาได้ประพடுத்தสิ่งเป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้
ไม่เป็นที่รักที่พอใจของเรา ๑ เขากำลังประพடுத்தสิ่งเป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้
ไม่เป็นที่รักที่พอใจของเรา ๑ เขากำลังประพடுத்தสิ่งเป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้
ไม่เป็นที่รักที่พอใจของเรา ๑ เขากำลังประพடுத்தสิ่งเป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้
ไม่เป็นที่รักที่พอใจของเรา ๑ ความโกรธย่อมเกิดในที่มิใช่เหตุ ๑ .

ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขัดเคือง ความขุ่นเคือง ความเคือง ความเคืองทั่ว
ความเคืองเสมอ ความชิง ความชิงทั่ว ความชิงเสมอ ความพยาบาทแห่งจิต ความประทุษ
ร้ายในใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความชิง กิริยาที่ชิง ความเป็นผู้ชิง
ความพยาบาท กิริยาที่พยาบาท ความเป็นผู้พยาบาท ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความ
เป็นผู้ร้าย ความเพาะวาจาชั่ว ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต นี้เรียกว่า ความโกรธ .

อีกอย่างหนึ่ง การรู้ความโกรธมากโกรธน้อย . บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงทำจิตให้
ขุ่นมัว แต่ยังไม่ถึงให้หน้าเจ้าหน้าอกก็มี . บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้หน้าเจ้าหน้าอก
แต่ยังไม่ทำให้กำลังก็มี . บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้กำลัง แต่ยังไม่ให้เปล่งพรสุ-
* วาจา ก็มี . บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้เปล่งพรสุวาจา แต่ยังไม่ให้เปลียวดูทิศต่างๆ ก็มี .
บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้เปลียวดูทิศต่างๆ แต่ยังไม่ให้จับท่อนไม้และศาสตราก็มี .
บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้จับท่อนไม้และศาสตรา แต่ยังไม่ให้เจือท่อนไม้และศาสตราก็มี .
บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้เจือท่อนไม้และศาสตรา แต่ยังไม่ให้ท่อนไม้และศาสตราถูกต้อง
ก็มี . บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้ท่อนไม้และศาสตราถูกต้อง แต่ยังไม่ทำให้เป็นแผลเล็ก
แผลใหญ่ก็มี . บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้เป็นแผลเล็กแผลใหญ่ แต่ยังไม่ให้กระดูกหัก
ก็มี . บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้กระดูกหัก แต่ยังไม่ให้อวัยวะน้อยใหญ่หลุดไปก็มี . บางครั้ง
ความโกรธเป็นแต่เพียงให้อวัยวะน้อยใหญ่หลุดไป แต่ยังไม่ให้ชีวิตดับก็มี . บางครั้ง ความโกรธ
เป็นแต่เพียงให้ชีวิตดับ แต่ยังไม่เสียสละชีวิตของตนให้หมดไปก็มี . เมื่อใด ความโกรธให้ฆ่า
บุคคลอื่นแล้ว จึงให้ฆ่าตน เมื่อนั้น ความโกรธเป็นไปรุนแรงอย่างหนัก ถึงความเป็นของมาก

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
อย่างยิ่ง. ความโกรธนั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้การเกิดขึ้นได้
เหวี่ยงแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่โกรธ. บุคคลชื่อว่า เป็นผู้ไม่โกรธ เพราะละ
ความโกรธได้แล้ว เพราะกำหนดรู้วัตถุแห่งความโกรธ เพราะตัดเหตุแห่งความโกรธเสีย เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่โกรธ.

ว่าด้วยผู้ไม่สะดุ้ง

[๓๔๕] คำว่า ผู้ไม่สะดุ้ง ความว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นผู้สะดุ้ง หวาดเสียว
สยดสยอง. ภิกษุนั้น ย่อมสะดุ้ง หวาดเสียว สยดสยอง กลัว ถึงความสะดุ้งว่า เราไม่ได้สกล
ไม่ได้หมุกณะ ไม่ได้อวาส ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้สุข ไม่ได้จีวร ไม่ได้
บิณฑบาต ไม่ได้เสนาสนะ ไม่ได้คิลานปัจฉิณเภสัชบริวาร ไม่ได้บุคคลผู้พยาบาลในคราวเป็นไข้
เราจะไม่เป็นผู้มีชื่อเสียงปรากฏ. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่สะดุ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่สยดสยอง.
ภิกษุนั้น ย่อมไม่สะดุ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่สยดสยอง ไม่กลัว ไม่ถึงความสะดุ้งว่า เราไม่ได้สกล
ไม่ได้หมุกณะ ไม่ได้อวาส ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้สุข ไม่ได้จีวร ไม่ได้
บิณฑบาต ไม่ได้เสนาสนะ ไม่ได้คิลานปัจฉิณเภสัชบริวาร ไม่ได้บุคคลผู้พยาบาลในคราวเป็นไข้
เราไม่เป็นผู้มีชื่อเสียงปรากฏ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่โกรธ ผู้ไม่สะดุ้ง.

ว่าด้วยผู้ไม่โอ้อวด

[๓๔๖] คำว่า ผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีความรำคาญ ความว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้
เป็นผู้โอ้อวด โอ้อวด. ภิกษุนั้น ย่อมโอ้อวด ย่อมโอ้อวดว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลบ้าง ถึงพร้อมด้วย
วัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยศีลและวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยชาติบ้าง ถึงพร้อมด้วยโคตรบ้าง ถึงพร้อมด้วย
ความเป็นบุตรแห่งสกุลบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้มีรูปร่างบ้าง ถึงพร้อมด้วยทรัพย์บ้าง
ถึงพร้อมด้วยการปกครองบ้าง ถึงพร้อมด้วยหน้าที่การงานบ้าง ถึงพร้อมด้วยหลักแหล่งแห่ง
ศิลปศาสตร์ ถึงพร้อมด้วยวิทยฐานะบ้าง ถึงพร้อมด้วยการศึกษาบ้าง ถึงพร้อมด้วยปฏิภาณบ้าง
ถึงพร้อมด้วยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ออกบวชจากสกุลสูงบ้าง ออกบวชจากสกุลใหญ่บ้าง
ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมากบ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่มาก เป็นผู้มีชื่อเสียง
ปรากฏมีศกกว่าพวกคลุ่หีและบรรพชิตบ้าง เป็นผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉิณ
เภสัชบริวารบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระสูตรบ้าง ทรงพระวินัยบ้าง เป็นธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้ถืออยู่ป่า
เป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือเทียวบิณฑบาตเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือทรงผ้าบังสกุลเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือ
ทรงไตรจีวรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือเทียวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอกเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือ
ไม้ฉันทในภายหลังเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือไม้นอนเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถืออยู่ในเสนาสนะที่เขา
จัดให้อย่างไรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ได้ปฐมฌานบ้าง เป็นผู้ได้ทุติยฌานบ้าง เป็นผู้ได้ตติยฌานบ้าง
เป็นผู้ได้จตุตถฌานบ้าง เป็นผู้ได้อากาสนัญญาตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้วิญญานัญญาตนสมาบัติ
บ้าง เป็นผู้ได้อากิญจัญญายตนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติบ้าง บุคคล
ไม่โอ้อวด ไม่โอ้อวดอย่างนี้ บุคคลงด เร้น เร้นขาด ออก สลัด พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องด้วยความโอ้อวด
เป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่โอ้อวด.

ว่าด้วยผู้ไม่มีความรำคาญ

[๓๔๗] ชื่อว่า ความรำคาญ ในคำว่า ผู้ไม่มีความรำคาญ ได้แก่ ความรำคาญมือบ้าง
ความรำคาญเท้าบ้าง ความรำคาญทั้งมือและเท้าบ้าง ความสำคัญในสิ่ง ไม่ควรว่าควร ความสำคัญ
ในสิ่งควรว่าไม่ควร ความสำคัญในสิ่งที่ไม่มิโทษว่ามีโทษ ความสำคัญในสิ่งที่มีโทษว่าไม่มีโทษ
ความรำคาญ กิริยาที่รำคาญ ความเป็นผู้รำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกุ่มใจเห็นปานนี้
นี้เรียกว่า ความรำคาญ. อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกุ่มใจ ย่อมเกิดขึ้น
เพราะเหตุ ๒ ประการ คือ เพราะกระทำและเพราะไม่กระทำ.

ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกุ่มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำและเพราะไม่
กระทำอย่างไร? ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกุ่มใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า เราทำแต่กายทุจริต
เราไม่ได้ทำกายสุจริต เราทำแต่วจีทุจริต เราไม่ได้ทำวจีสุจริต เราทำแต่มโนทุจริต เราไม่ได้ทำมโน-
*สุจริต เราทำแต่ปาณาติบาต เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาต เราทำแต่ทินนาทาน
เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากทินนาทาน เราทำแต่กาเมสุมิจฉาร เราไม่ได้ทำเจตนา
เครื่องงดเว้นจากกาเมสุมิจฉาร เราทำแต่มสสาวาท เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากมสสาวาท
เราทำแต่ปิสุณาวาจา เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากปิสุณาวาจา เราทำแต่ผรุสวาจา เราไม่ได้
ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากผรุสวาจา เราทำแต่สัมผัปปลาปะ เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจาก
สัมผัปปลาปะ เราทำแต่อกิขมา เราไม่ได้ทำอานกิขมา เราทำแต่พยาบาท เราไม่ได้ทำอัพยาบาท
เราทำแต่มีฉนาทิกุฎฐิ เราไม่ได้ทำสัมมาทิกุฎฐิ ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกุ่มใจ
ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกุ่มใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า เราเป็นผู้
ไม่กระทำความบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย เราเป็นผู้
ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ เราเป็นผู้ไม่หมั่นประกอบในความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ เราเป็นผู้ไม่
ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ เราไม่ได้เจริญสัมมัปปธาน ๔ เราไม่ได้
เจริญอิทธิบาท ๔ เราไม่ได้เจริญอินทรีย์ ๕ เราไม่ได้เจริญพละ ๕ เราไม่ได้เจริญโพชฌงค์ ๗

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
เราไม่ได้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เราไม่ได้กำหนดรู้ทุกข์ เราไม่ได้ละสมุทัย เราไม่ได้เจริญมรรค
เราไม่ได้ทำให้แจ้งนิโรธ ความร่ำคาญนี้ อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ควร-
*เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วย ไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ไม่มีความร่ำคาญ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีความร่ำคาญ .

ว่าด้วยปัญญาเรียกว่ามโนตา

[๓๔๘] คำว่า ผู้พูดด้วยปัญญา ไม่ฟังชาน ความว่า ปัญญาเรียกว่า มโนตา ได้แก่ ปัญญา
ความรู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ . บุคคลกำหนดกล่าววาจา
ด้วยปัญญา แม้กล่าวมาก พูดมาก แสดงมาก แกล้งมาก ก็ไม่กล่าววาจาที่กล่าวชั่ว พูดชั่ว
เจรจาชั่ว ปราศร้ายชั่ว บอกเล่าชั่ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้พูดด้วยปัญญา . ความฟังชาน ในคำว่า
ผู้ไม่ฟังชาน เป็นไฉน? ความฟังชาน ความไม่สงบจิต ความที่จิตกวัดแกว่ง ความที่จิตหม่นไป
นี้เรียกว่า ความฟังชาน . ความฟังชานนั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ควร
เกิดขึ้นได้ เผลอเสียแล้วด้วย ไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่าผู้ไม่ฟังชาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ผู้พูดด้วยปัญญา ไม่ฟังชาน .

ว่าด้วยการสำรวมวาจา

[๓๔๙] คำว่า บุคคลนั้นแล สำรวมวาจา เป็นมุนี ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้
ละมสวาท เว้นขาดจากมสวาท พูดจริง ดำรงคำสัตย์ มีถ้อยคำมั่นคงเชื่อถือได้ ไม่พูดให้
เคลื่อนไหวคลาดแคล้วโลก . ละปิสถาวาจา เว้นขาดจากปิสถาวาจา ฟังจากข้างโน้นแล้ว ไม่ไปบอกข้างโน้น
เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้ว ไม่มาบอกคนหมู่นี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้
เป็นผู้สมานคนที่แตกกันบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง มีความพร้อมเพรียงเป็นที่มายินดี
ยินดีในบุคคลที่พร้อมเพรียงกัน มีความเพละในบุคคลที่พร้อมเพรียงกัน กล่าววาจาที่ทำให้
เขาพร้อมเพรียงกัน ด้วยประการดังนี้ . ละผรุสวาจา เว้นขาดจากผรุสวาจา กล่าววาจาที่ไม่มีโทษ
อันไพเราะโสต เป็นที่ตั้งแห่งความรัก หยิ่งลงถึงหทัย เป็นคำของชาวเมือง ที่ชนหมู่มากพอใจ
ชอบใจ . ละสัมผัปปลาปะ เว้นขาดจากสัมผัปปลาปะ พูดโดยกาลควร พูดจริง พูดอิงอรรถ
พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย กล่าววาจาเป็นหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีส่วนสุด ประกอบด้วยประโยชน์
โดยกาลอันควร . เป็นผู้ประกอบด้วยวจีสุจริต ๔ กล่าววาจาปราศจากโทษ ๔ . จด เว้น เว้นขาด
ออก สลัด พ้นขาด ไม่ประกอบด้วยดิรัจฉานกถา ๓๒ ประการ เป็นผู้จิตปราศจากแดน
กิเลสอยู่ ย่อมกล่าวกถาวัตถุ ๑๐ อย่าง คือ อัปปัจฉกถา สันตญญูกถา ปวิเวกกถา อสังสัคค-

* กถา วิริยารัมภกถา สิลกถา สมาริกกถา ปัญญาภา วิมุตติกถา วิมุตติญาณทัสสนกถา สติปฏิฐาน-

* กถา สัมมปป์ปธานกถา อิทธิบาทกถา อินทริยิกถา พลกถา โพชฌงค์กถา มัคคกถา ผลกถา
นิพพานกถา .

คำว่า ผู้สำรวมวาจา คือ ผู้สำรวม สำรวมเฉพาะ คัมภีรครอง ปกครอง รักษา ระวัง
สงบแล้ว . คำว่า มุนี ความว่า ญาณเรียกว่า โมณะ ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเครื่องข้อง และ
ตัดหาเพียงดังว่าชาย บุคคลนั้นชื่อว่า มุนี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นแล สำรวมวาจา
เป็นมุนี . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลนั้นแล ผู้ไม่โกรธ ไม่สะดุ้ง ไม่โอ้อวด ไม่มีความร่ำคาญ พูดด้วย
ปัญญา ไม่ฟังชาน สำรวมวาจา เป็นมุนี .

[๓๕๐] บุคคลผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในอนาคต ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงไป
แล้ว ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย และ ไม่ถูกนำไปในเพราะเหตุ
ทั้งหลาย .

ว่าด้วยผู้ไม่มีตัณหา

[๓๕๑] คำว่า บุคคลผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในอนาคต ความว่า ตัณหา เรียกว่า
ตัณหาเครื่องเกี่ยวข้อง ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกตมมูล .
ตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องนั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้น เผลอ
เสียแล้วด้วย ไฟคือญาณ แม้เพราะเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องใน
อนาคต .

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ไม่เป็นไปตามความเพลินในรูปว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีรูปอย่าง
นี้ ไม่เป็นไปตามความเพลินในนามว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีเวทนาอย่างนี้ มีสัญญาอย่างนี้
มีสังขารอย่างนี้ มีวิญญาณอย่างนี้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยว
ข้องในอนาคต .

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลไม่ตั้งจิตเพื่อได้จักขุและรูปที่ยังไม่ได้ว่า ในอนาคตกาล เราพึงมี
จักขุดังนี้ มีรูปดังนี้ เพราะเหตุที่ไม่ตั้งจิตไว้ จึงไม่เพลินจักขุและรูปนั้น เมื่อไม่เพลินจักขุและ
รูปนั้น ก็เป็นผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในอนาคต แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ . ไม่ตั้งจิตเพื่อได้หูและ
เสียงที่ยังไม่ได้ว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีหูดังนี้ มีเสียงดังนี้ . . . ในอนาคตกาล เราพึงมีจมูกดังนี้
มีกลิ่นดังนี้ . . . ในอนาคตกาล เราพึงมีลิ้นดังนี้ มีรสดังนี้ . . . ในอนาคตกาล เราพึงมีกายดังนี้
มีโผฏฐัพพะดังนี้ . . . ในอนาคตกาล เราพึงมีใจดังนี้ มีธรรมารมณ์ดังนี้ เพราะเหตุที่ไม่ตั้งจิตไว้
จึงไม่เพลินใจและธรรมารมณ์นั้น เมื่อไม่เพลินใจและธรรมารมณ์นั้น ก็เป็นผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยว

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ข้อในอนาคต แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลไม่ตั้งจิตเพื่อจะได้ภพที่ยังไม่ได้ว่า เราจักเป็นเทพหรือเทวดาตนใด
ตนหนึ่ง ด้วยศีล ด้วยวัตร ด้วยตะบะ หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ เพราะเหตุที่ไม่ตั้งจิตไว้ จึงไม่
เพลินภพนั้น เมื่อไม่เพลินภพนั้น ก็เป็นผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้อในอนาคต แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ .

ว่าด้วยผู้ไม่เศร้าโศก

[๓๙๒] คำว่า ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ความว่า ไม่เศร้าโศกถึงวัตถุที่แปรปรวน
หรือเมื่อวัตถุแปรปรวนไปแล้ว ก็ไม่เศร้าโศกถึง คือ ไม่เศร้าโศก ไม่ลำบาก ไม่รำพันถึง ไม่
ทบทวนคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ของเราแปรปรวนไป
แล้ว รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะของเราแปรปรวนไปแล้ว สกฺข หนุม ณะ อาวาส

ลาก ยศ สรรเสริญ สุข ของเราแปรปรวนไปแล้ว จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉัย-
* เกสัชชบริขาร ของเราแปรปรวนไปแล้ว มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง
บุตร บิดา มิตร พวกพ้อง ญาติสาโลหิต ของเราแปรปรวนไปแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว .

ว่าด้วยผัสสะ

[๓๙๓] ชื่อว่า ผัสสะ ในคำว่า ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย ได้แก่ จักขุสัมผัส
โสตะสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส อริวจนสัมผัส ปฏิขสัมผัส
สัมผัสอันเกื้อกูลแก่สุขเวทนา สัมผัสอันเกื้อกูลแก่ทุกขเวทนา สัมผัสอันเกื้อกูลแก่ทุกขมสุข-

* เวทนา ผัสสะอันเป็นกุศล ผัสสะอันเป็นอกุศล ผัสสะอันเป็นอภัยกถุ ผัสสะอันเป็นกามาวจร
ผัสสะอันเป็นรูปาวจร ผัสสะอันเป็นอรูปาวจร ผัสสะอันเป็นสัญญาตะ ผัสสะอันเป็นอนิมิตตะ
ผัสสะอันเป็นอุปปณฺหิตะ ผัสสะอันเป็นโลกียะ ผัสสะอันเป็นโลกุตตระ ผัสสะอันเป็นอดีต
ผัสสะอันเป็นอนาคต ผัสสะอันเป็นปัจจุบัน ผัสสะ ความถูกต้อง กิริยาที่ถูกต้อง ความเป็น
แห่งความถูกต้องเห็นปานนี้ นี้ชื่อว่า ผัสสะ . คำว่า ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย ความว่า
บุคคลเห็นจักขุสัมผัสว่า เป็นของว่างจากความเป็นตนบ้าง จากธรรมที่เนื่องในตนบ้าง จากความ
เที่ยงบ้าง จากความยั่งยืนบ้าง จากความเป็นของเที่ยงบ้าง จากธรรมที่ไม่แปรปรวนบ้าง . เห็น

โสตะสัมผัส เห็นฆานสัมผัส เห็นชิวหาสัมผัส เห็นกายสัมผัส เห็นมโนสัมผัส เห็นอริวจน-

* สัมผัส เห็นปฏิขสัมผัส เห็นสัมผัสอันเกื้อกูลแก่สุขเวทนา เห็นสัมผัสอันเกื้อกูลแก่ทุกข-

* เวทนา เห็นสัมผัสอันเกื้อกูลแก่ทุกขมสุขเวทนา เห็นผัสสะอันเป็นกุศล เห็นผัสสะอันเป็น
อกุศล เห็นผัสสะอันเป็นอภัยกถุ เห็นผัสสะอันเป็นกามาวจร เห็นผัสสะอันเป็นรูปาวจร
เห็นผัสสะอันเป็นอรูปาวจร เห็นผัสสะอันเป็นสัญญาตะ เห็นผัสสะอันเป็นอนิมิตตะ เห็นผัสสะ
อันเป็นอุปปณฺหิตะ เห็นผัสสะอันเป็นโลกียะ เห็นผัสสะอันเป็นโลกุตตระว่า เป็นของว่างจาก
ความเป็นตนบ้าง จากธรรมที่เนื่องในตนบ้าง จากความเที่ยงบ้าง จากความยั่งยืนบ้าง จากความ
เป็นของเที่ยงบ้าง จากธรรมที่ไม่แปรปรวนบ้าง .

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมเห็นผัสสะอันเป็นอดีตว่า เป็นของว่างจากผัสสะอันเป็น
อนาคตและผัสสะอันเป็นปัจจุบัน . เห็นผัสสะอันเป็นอนาคตว่า เป็นของว่างจากผัสสะอันเป็น
อดีตและผัสสะอันเป็นปัจจุบัน . เห็นผัสสะอันเป็นปัจจุบันว่า เป็นของว่างจากผัสสะอันเป็นอดีต
และผัสสะอันเป็นอนาคต .

อีกอย่างหนึ่ง ผัสสะเหล่านี้ เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ อันปฏิสังยุตด้วย
สัญญาตผัสสะ บุคคลย่อมเห็นผัสสะเหล่านี้ว่า เป็นของว่างจากราคะ โทสะ โมหะ ความ
โกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีส่อ ความริษยา ความตระหนี่ ความโอ้อวด
ความกระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความคหิมัน ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง
ทจฺจิตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อุกฺขลาก็
สังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย .

[๓๙๔] คำว่า และไม่ถูกนำไปในเพราะทิจฺฐิตทั้งหลาย ความว่า ทิจฺฐิต ๖๒ อันบุคคล
นั้นละ ตัดขาด สงบ ระเบียบแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เมาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลอัน
ทิจฺฐิตยอมไม่นำไป ไม่นำออกไป ไม่ลอยไป ไม่เลื่อนไป และบุคคลนั้นไม่กลับถึง ไม่กลับมา
สู่ทิจฺฐิตนั้นโดยความเป็นแก่นสาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และไม่ถูกนำไปในเพราะทิจฺฐิตทั้งหลาย
เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้อในอนาคต ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วง
ไปแล้ว ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย และไม่ถูกนำไปเพราะทิจฺฐิต
ทั้งหลาย .

[๓๙๕] บุคคลเป็นผู้หลักเรือน ไม่หลอกลวง ไม่ทะเยอทะยาน ไม่ตระหนี่ ไม่
คะนอง ไม่เป็นที่รังเกียจและไม่ประกอบในความเป็นผู้มีวาจาสอเสียด .

ว่าด้วยผู้หลักเรือน

[๓๙๖] คำว่า เป็นผู้หลักเรือน ในคำว่า บุคคลเป็นผู้หลักเรือน ไม่หลอกลวง ความว่า
เพราะละเสียแล้วซึ่งราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อุกฺขลาก็สังขาร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ทั้งปวง จึงชื่อว่า ผู้หลักเรือน . สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้
หลักเรือนอย่างไร? ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ละความถือตัวว่า เป็นเราแล้ว
มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำให้มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความ ไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิด
ขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้หลักเรือนอย่างนี้แล เพราะฉะนั้น . จึงชื่อว่า
เป็นผู้หลักเรือน .

ว่าด้วยความหลอกลวง ๓ อย่าง

[๓๙๗] เรื่องความหลอกลวง ในคำว่า ไม่หลอกลวง มี ๓ อย่าง คือ เรื่องความ
หลอกลวงกล่าวด้วยการชองเสฟปัจจัย ๑ เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถ ๑ เรื่องความ
หลอกลวงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียง ๑ .

เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยการชองเสฟปัจจัยเป็นไฉน? พวกคฤหบดีในโลกนี้
ย่อมนิมนต์ภิกษุด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร . ภิกษุนั้น มีความ
ปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความต้องการด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ
คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร อาศัยความเป็นผู้อยากได้มาก ย่อมบอกถึงจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ
คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร . เธอย่อมพูดอย่างนี้ว่า ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยจีวรมีค่ามาก
สมณะควรเที่ยวเลือกเก็บผ้าเก่าจากป่าช้า กองหยากเยื่อ หรือร้านตลาด แล้วทำสังฆาฏิใช้ ซ่อนนั้น
เป็นการสมควร ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยบิณฑบาตอันมีค่ามาก สมณะควรสำเร็จความ
เป็นอยู่ด้วยก้อนข้าวที่ได้มาด้วยปล้นชิง โดยความประพฤตเสงหา ซ่อนนั้นเป็นการสมควร
ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยเสนาสนะมีค่ามาก สมณะควรอยู่ที่โคนต้นไม้ อยู่ที่ป่าช้า หรืออยู่
ในที่แจ้ง ซ่อนนั้นเป็นการสมควร ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขารมีค่ามาก
สมณะพึงทำยาด้วยมูลรณานาหรือขึ้นลูกเสมอ ซ่อนนั้นเป็นการสมควร เธออาศัยความเป็นผู้อยาก
ได้มากนั้น จึงทรงจีวรที่เตร้างหมอง ฉันทบิณฑบาตที่เตร้างหมอง ชองเสฟเสนาสนะที่เตร้างหมอง
และฉันทคิลานปัจจัยเภสัชบริขารที่เตร้างหมอง . พวกคฤหบดีเห็นภิกษุนั้นแล้ว ย่อมทราบอย่างนี้
ว่า สมณะนี้มีความปรารถนาน้อย เป็นผู้สันโดษ สงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ปรารถนาความ
เพียร มีวาทีกำจัดกิเลส ก็ยิ่งนิมนต์เธอด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัช-
*บริขาร . เธอก็กล่าวอย่างนี้ว่า เพราะประจวบด้วยเหตุ ๓ ประการ กุลบุตรผู้มีศรัทธาย่อมประสบ
บุญมาก คือ เพราะประจวบด้วยศรัทธา กุลบุตรผู้มีศรัทธาก็ประสบบุญมาก เพราะประจวบด้วย
ไทยธรรม กุลบุตรผู้มีศรัทธาย่อมประสบบุญมาก เพราะประจวบด้วยพระทักษิณียบุคคล กุลบุตร
ผู้มีศรัทธาย่อมประสบบุญมาก พวกท่านมีศรัทธาเนือย มีไทยธรรมเนือย ทั้งอาตมาก็เป็นปฏิคาหก
ถ้าอาตมาจักไม่รับ พวกท่านก็จักเสื่อมจากบุญไป อาตมาไม่มีความต้องการด้วยปัจจัยนี้ แต่อาตมา
จะรับด้วยความอนุเคราะห์พวกท่าน จำเดิมแต่นั้น เธอก็รับจีวรมาก รับบิณฑบาตมาก รับ
เสนาสนะมาก รับคิลานปัจจัยเภสัชบริขารมาก . ความทำหน้ายั้ย ความเป็นผู้มีหน้ายั้ย ความ
หลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า เรื่องความ
หลอกลวงกล่าวด้วยการชองเสฟปัจจัย .

เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มีความ
ปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความประสงค์ในการยกย่อง คิดว่า ประชุมชน
จักยกย่องเราด้วยอุบายอย่างนี้ จึงสำรวมการเดิน สำรวมการยืน สำรวมการนั่ง สำรวมการนอน
ย่อมตั้งสติเดิน ตั้งสติยืน ตั้งสตินั่ง ตั้งสตินอน ทำเหมือนภิกษุมีสมาธิเดิน ทำเหมือนภิกษุ
มีสมาธิยืน ทำเหมือนภิกษุมีสมาธินั่ง ทำเหมือนภิกษุมีสมาธินอน และทำเหมือนภิกษุที่เจริญ
อาภาภกฺขณ (เจริญภาวนาต่อหน้าพวกมนุษย์) การตั้งใจ ตั้งการดำรงอิริยาบถ ความทำหน้ายั้ย
ความเป็นผู้มีหน้ายั้ย ความหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง เห็นปานนี้ นี้
เรียกว่า เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถ .

เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียงเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้
มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความประสงค์ในการยกย่อง คิดว่า ประชุม
ชนจักยกย่องเราด้วยอุบายอย่างนี้ จึงกล่าววาจาอิงอริยธรรม คือ พูดว่า สมณะใดทรงจีวรอย่างนี้
สมณะนั้นมียศศักดิ์มาก สมณะใดทรงบาตรอย่างนี้ สมณะนั้นมียศศักดิ์มาก สมณะใดทรงภาชนะ-

*โลหะ ทรงธรรมกรก ทรงผ้าสำหรับกรองน้ำ ถือลูกกุญแจ สวมรองเท้า ใช้ประคตเอว ใช้
สายโยคบาตรอย่างนี้ สมณะนั้นมียศศักดิ์มาก พูดว่า สมณะใดมีอุปชฌายะอย่างนี้ มีอาจารย์อย่างนี้
มีพวกร่วมอุปชฌายะอย่างนี้ มีพวกร่วมอาจารย์อย่างนี้ มีมิตรอย่างนี้ มีพวกอย่างนี้ มีพวกที่คบ
กันมาอย่างนี้ มีสหายอย่างนี้ สมณะนั้นมียศศักดิ์มาก สมณะใดอยู่ในเรือนมีหลังคาแถบเดียว
อย่างนี้ อยู่ในปราสาทอย่างนี้ อยู่ในเรือนมีหลังคาโล้นอย่างนี้ อยู่ในถ้ำอย่างนี้ อยู่ในที่หลักเรือน
อย่างนี้ อยู่ในกุฏิอย่างนี้ อยู่ในเรือนยอดอย่างนี้ อยู่ในป้อมอย่างนี้ อยู่ในโรงกลมอย่างนี้ อยู่
ในเรือนที่ฟักอย่างนี้ อยู่ในศาลาที่ประชุมอย่างนี้ อยู่ในมณฑปอย่างนี้ อยู่ที่โคนต้นไม้อย่างนี้
สมณะนั้นมียศศักดิ์มาก . อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้อ้างหน้าเจยเมย ทำหน้ายั้ย หลอกลวง
ปลิ้นปล้อน ตลบตะแลง อันผู้นั้นสรรเสริญด้วยความที่ตนวางหน้าว่า สมณะนี้ได้วิหารสมาบัติ
อันมีอยู่เห็นปานนี้ ภิกษุนั้นย่อมกล่าวถ้อยคำเช่นนั้น อันปฏิสังขยด้วยโลกุตตรธรรม และนิพพาน
อันลึกลับ สุขุม ละเอียด ปิดบังความทำหน้ายั้ย . ความเป็นผู้มีหน้ายั้ย ความหลอกลวง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
กิริยาที่หลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง เห็นปานนี้ นี่เรียกว่า เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วย
การพูดเลียบเคียง .

เรื่องความหลอกลวง ๓ อย่างนี้ อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่
ควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่หลอกลวง เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ผู้หลีกเร้นไม่หลอกลวง .

[๓๙๘] ตัณหาเรียกว่า ความทะเยอทะยาน ในคำว่า ผู้ไม่ทะเยอทะยาน ไม่ตระหนี่
ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดกล้า ฯลฯ อภิขยา โลภะ อกุศลมูล . ความทะเยอทะยานนั้น
อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ
บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่ทะเยอทะยาน ไม่อยากได้ ไม่ยินดี ไม่ปรารถนา ไม่ชอบใจรูป เสียง
กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺขล หมู่คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต
เสนาสนะ จีลาณปัจจัยเภสัชบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ
สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตโวการภพ ปญฺจโวการภพ
อดีต อนาคต ปัจจุบัน รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ และธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่ทะเยอทะยาน .

ว่าด้วยความตระหนี่ ๕ อย่าง

คำว่า ผู้ไม่ตระหนี่ ความว่า ความตระหนี่ ๕ อย่าง คือ ความตระหนี่ที่อยู่ ๑ ความ
ตระหนี่สกุล ๑ ความตระหนี่ลาภ ๑ ความตระหนี่วรรณะ ๑ ความตระหนี่ธรรม ๑ ความตระหนี่
ธรรม ๑ ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ความเป็นผู้ตระหนี่ ความเป็นผู้ปรารถนาต่างๆ ความ
เหนียวแน่น ความเป็นผู้มีจิตหดหู่เจ็บร้อนในการให้ ความที่จิตอันใครๆ ไม่เชื่อถือได้ในการให้
เห็นปานนี้ นี่เรียกว่า ความตระหนี่ . อีกอย่างหนึ่ง ความตระหนี่ชั้นธกัถิ ความตระหนี่ธาคัถิ
ความตระหนี่อายตนะกัถิ นี่เรียกว่า ความตระหนี่ ความมุ่งจะเอาก็เรียกว่า ความตระหนี่ . ความ
ตระหนี่นั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วย
ไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่ตระหนี่ . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่ทะเยอทะยาน ไม่
ตระหนี่ .

ว่าด้วยความคณอง ๓ อย่าง

[๓๙๙] ชื่อว่า ความคณอง ในคำว่า ผู้ไม่คณอง ไม่เป็นที่รังเกียจ ได้แก่ ความ
คณอง ๓ อย่าง คือ ความคณองทางกาย ๑ ความคณองทางวาจา ๑ ความคณองทางจิต ๑ .

ความคณองทางกายเป็นไหน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ก็ดี อยู่ในคณะ
ก็ดี อยู่ในโรงฉันก็ดี อยู่ในเรือนไฟก็ดี อยู่ที่ทำนากัถิ กำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้านกัถิ เข้าไปสู่
ละแวกบ้านแล้วกัถิ ก็แสดงความคณองทางกาย .

ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคณองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ใน
สงฆ์ ไม่ทำความยำเกรง ยืนเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง นั่งเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง
ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะที่สูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง ยืนตัวแข็ง (ไม่
ก้ม) พุดบ้าง ไกวแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคณองทางกายอย่างนี้ .

ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคณองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ใน
คณะ ไม่ทำความยำเกรง เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระไม่สวมรองเท้าเดินอยู่ ก็สวมรองเท้าเดินไป
เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระเดินอยู่ในที่จงกรมต่ำ ก็เดินในที่จงกรมสูง เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระเดิน
อยู่บนแผ่นดิน ก็เดินในที่จงกรม ยืนเบียดบ้าง นั่งเบียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง
นั่งบนอาสนะที่สูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง ยืนตัวแข็งพุดบ้าง ไกวแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ใน
คณะแสดงความคณองทางกายอย่างนี้ .

ภิกษุอยู่ในโรงฉันแสดงความคณองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่
ในโรงฉัน ไม่ทำความยำเกรง นั่งแทรกแซงพวกภิกษุบางรูปที่เป็นเถระบ้าง นั่งกีดกันอาสนะ
พวกภิกษุที่เป็นนวกะบ้าง ยืนเบียดบ้าง นั่งเบียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบน
อาสนะที่สูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง ยืนตัวแข็งพุดบ้าง ไกวแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ในโรงฉัน
แสดงความคณองทางกายอย่างนี้ .

ภิกษุอยู่ในเรือนไฟแสดงความคณองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่
ในเรือนไฟ ไม่ทำความยำเกรง ยืนเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง นั่งเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระ
บ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะที่สูงบ้าง ไม่บอกก่อนแล้วไสไฟน้าง ไม่
บอกก่อนแล้วปิดประตูบ้าง ภิกษุอยู่ในเรือนไฟแสดงความคณองทางกายอย่างนี้ .

ภิกษุอยู่ที่ทำน้าแสดงความคณองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ที่
ทำน้า ไม่ทำความยำเกรง ลงเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ลงข้างหน้าบ้าง อาบเบียดบ้าง อาบ
ข้างหน้าบ้าง อาบเหนือหน้าบ้าง ขึ้นเบียดบ้าง ขึ้นข้างหน้าบ้าง ขึ้นข้างเหนือหน้าบ้าง ภิกษุอยู่ที่
ทำน้าแสดงความคณองทางกายอย่างนี้ .

ภิกษูกำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้านแสดงความคณองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรม
วินัยนี้ กำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน ไม่ทำความยำเกรง เดินเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง เดิน
ข้างหน้าบ้าง เดินขึ้นหน้าพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ภิกษูกำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้านแสดงความ

คะนองทางกายอย่างนี้ .

ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว เมื่อเขาไม่บอกว่า เข้าไปเกิดพระคุณเจ้า ก็เข้าไป เมื่อเขาไม่บอกว่า ยืนเกิดพระคุณเจ้า ก็ยืน เมื่อเขาไม่บอกว่า นั่งเกิดพระคุณเจ้า ก็นั่ง เข้าไปสู่ที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง ยืนในที่ที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง นั่งในที่ที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง ผลนผลันเข้าไปในห้องเล็กปิดบังของสกุล อันเป็นที่นั่งอยู่แห่งหนึ่งของสกุล ริด้าของสกุล สะไ้ของสกุล กุมาริของสกุลบ้าง จีบศีรษะเด็กบ้าง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้ นี่ชื่อว่า ความคะนองทางกาย .

ความคะนองทางวาจาเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ก็ดี อยู่ในคณะก็ดี เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วก็ดื้อ ย่อมแสดงความคะนองทางวาจา .

ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ ไม่ทำความยำเกรง ไม่บอกพวกภิกษุที่เป็นเถระก่อน หรืออันพวกภิกษุที่เป็นเถระ ไม่เชื่อเชียว ก็แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก้ปัญหาเอง สวดปาติโมกข์เอง ยืนตัวแข็งพูดบ้าง ไกวแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้ .

ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในคณะ ไม่ทำความยำเกรง ไม่บอกแก่พวกภิกษุที่เป็นเถระก่อน หรืออันพวกภิกษุที่เป็นเถระ ไม่เชื่อเชียว ก็แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก้ปัญหาเอง ยืนตัวแข็งพูดบ้าง ไกวแขนพูดบ้าง แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แสดงธรรมแก่อุบาสกทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แสดงธรรมแก่อุบาสิกาทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก้ปัญหาเอง ยืนตัวแข็งพูดบ้าง ไกวแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้ .

ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว พูดกะสตรึบ้าง กุมาริบ้าง พูดฟุ้งไปว่า ดูกรหญิงมีชื่ออย่างนี้ มิโคตรอย่างนี้ สิ่งอะไรมีอยู่ ยาคูมีไหม กัดมีไหม ของควรเคี้ยวมีไหม พวกเราจะดื่มอะไร จะฉันอะไร จะเคี้ยวอะไร สิ่งอะไรมีหรือ หรือท่านทั้งหลายจะให้อะไรแก่เรา ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้ นี่ชื่อว่า ความคะนองทางวาจา .

ความคะนองทางจิตเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มิใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลสูง ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลสูง . มิใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลใหญ่ ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลใหญ่ . มิใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลมีโคตสมบัติน้อยมาก ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลมีโคตสมบัติน้อยมาก . มิใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลมีโคตสมบัติน้อยมาก ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลมีโคตสมบัติน้อยมาก . มิใช่เป็นผู้ทรงจำพระสูตร ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุผู้ทรงจำพระสูตร มิใช่เป็นผู้ทรงพระวินัย . . . มิใช่เป็นผู้ถือธรรมาภิกขุ . . . มิใช่เป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร . . . มิใช่เป็นผู้ถือเทียบบิณฑบาตเป็นวัตร . . . มิใช่เป็นผู้ถือทรวงผ้าบังสกุลเป็นวัตร . . . มิใช่เป็นผู้ถือทรวงไตรจีวรเป็นวัตร . . . มิใช่เป็นผู้ถือเทียบบิณฑบาตไปตามลำดับตรอกเป็นวัตร . . . มิใช่เป็นผู้ถือไม้ฉันทนหลังเป็นวัตร . . . มิใช่เป็นผู้ถือไม้ฉันทนเป็นวัตร . . . มิใช่เป็นผู้ถืออยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร . . . มิใช่เป็นผู้ได้ปฐมฌาน ฯลฯ มิใช่เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ . นี่ชื่อว่า ความคะนองทางจิต . ความคะนอง ๓ ประการนี้บุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่คะนอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่คะนอง .

ว่าด้วยผู้นำรังเกียจและไม่นำรังเกียจ

[๔๐๐] คำว่า ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ ความว่า บุคคลผู้เป็นที่รังเกียจก็มี ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจก็มี .

ก็บุคคลผู้เป็นที่รังเกียจเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนทุศีล มีบาปธรรม มีความประพฤติอันไม่สะอาดที่พึงระลึกด้วยความระแวง มีการงานอันปกปิด ไม่ให้สมณะ ก็ปฏิญาณว่าตนเป็นสมณะ มิใช่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ก็ปฏิญาณว่าเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นผู้มีความน่ายอวช ฤๅ ภายใน มีจิตชุ่มอยู่ด้วยราคะ เป็นดังว่าหยากเยื่อ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นที่รังเกียจ .

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้มักโกรธ มีความแค้นเคืองมาก ถูกใครว่าเข้าเตนน้อย ก็ขัดใจ โกรธเคือง มุ่งร้าย ปองร้าย ทำความโกรธ ความเคือง ความไม่ยินดีให้ปรากฏ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นที่รังเกียจ .

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลเป็นผู้มักโกรธ ผู้โกรธ ลบหลู่ ตีเสมอ ริษยา ตระหนี่ โอ้อวด มีมารยา เป็นผู้กระด้าง ถือตัวจัด มีความปรารถนาลามก มีความเห็นผิด มีความถือทิฐิของตน มีความถือมั่น มีความสละคืนยาก บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นที่รังเกียจ .

ก็บุคคลผู้ไม่เป็นที่รังเกียจเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มศีลสำรวมด้วยปาติโมกข์สังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาทั้งหลาย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลไม่เป็นผู้มักโกรธ ไม่มีความแค้นเคืองมาก แม้อันใครๆ วามาก ก็ไม่ขัดใจ ไม่โกรธเคือง ไม่มุ่งร้าย ไม่ปองร้าย ไม่ทำความโกรธ ความเคือง ความไม่ยินดี ให้ปรากฏ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ .

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลเป็นผู้ไม่ถือโกรธ ไม่ผูกโกรธ ไม่ลบหลู่ ไม่ตีเสมอ ไม่ริษยา ไม่ตระหนี่ ไม่โอ้อวด ไม่มีการยา ไม่กระด้าง ไม่ถือตัวจัด ไม่มีความปรารถนาลามก ไม่มีความเห็นผิด ไม่ถือทิฐิของตน ไม่มีความถือมั่น มีความสละคืนง่าย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ . อริยบุคคลทั้งหมดรวมทั้งภิกษุและภิกษุณี เรียกว่า ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่ละอาย ไม่เป็นที่รังเกียจ .

ว่าด้วยผู้ส่อเสียด

[๔๐๑] ชื่อว่าความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด ในคำว่า และไม่ประกอบในความเป็นผู้มีวาจา ส่อเสียด ฟังทราบอธิบายดังต่อไปนี้ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีวาจาส่อเสียด คือ ฟังจากข้างนี้ แล้ว ไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วมาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้ เป็นผู้ทำลายคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง สนับสนุนคนที่แตกกันแล้วบ้าง ชอบผู้ที่เป็นก๊กกัน ยินดีผู้ที่เป็นก๊กกัน เพลินผู้ที่เป็นก๊กกัน เป็นผู้กล่าววาจาที่ทำให้เป็นก๊กกัน นี้เรียกว่า ความเป็นผู้มีคำส่อเสียด . อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รัก ๑ มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน ๑ .

บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างไร? บุคคลนำคำส่อเสียด เข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้ว่า เราจักเป็นที่รัก เป็นที่ชบใจ เป็นผู้สนิท เป็นภายใน เป็นที่ดีใจ ของบุคคลนี้ บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้ .

บุคคลเป็นผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกันนำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างไร? บุคคลมีความประสงค์ให้เขาแตกกันอย่างนี้ว่า คนเหล่านี้ฟังเป็นต่างกัน แยกกัน เป็นก๊กกัน เป็นสองเหล่า สองพวก สองฝ่าย อยากรู้คนเหล่านี้ฟังแตกต่างกัน ไม่ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบากไม่ผาสุก บุคคล- *มีความประสงค์ให้เขาแตกกันนำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างนี้ .

คำส่อเสียดนี้ บุคคลใด ละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้ว ด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นไม่ประกอบ ไม่ประกอบทั่ว ไม่มาประกอบ ไม่มาประกอบพร้อม ในความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และไม่ประกอบในความเป็นผู้มีวาจา ส่อเสียด . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลเป็นผู้หลีกเลี่ยง ไม่หลอกลวง ไม่ทะเยอทะยาน ไม่ตระหนี่ ไม่ละอาย ไม่เป็นที่รังเกียจ และไม่ประกอบในความเป็นผู้มีวาจา ส่อเสียด .

[๔๐๒] บุคคลผู้ไม่มีความยินดีในวัตถุเป็นที่ยินดี ไม่ประกอบในความถือตัวจัด ผู้ละอายดี มีปฏิภาณ ไม่เชื่อใครๆ และไม่คลายกำหนด .

ว่าด้วยกามคุณ ๕

[๔๐๓] กามคุณ ๕ เรียกว่าวัตถุเป็นที่ยินดี ในคำว่า บุคคลผู้ไม่มีความยินดีในวัตถุ เป็นที่ยินดี . เพราะเหตุว่า เทวดาและมนุษย์ย่อมอยากได้ ยินดี ปรารถนา รักใคร่ พอใจกามคุณ ๕ โดยส่วนมาก เพราะเหตุนี้ กามคุณ ๕ จึงเรียกว่าวัตถุเป็นที่ยินดี ความยินดี คือ ความ-

*ปรารถนานั้น อันชนเหล่าใด ยังละไม่ได้แล้ว ชนเหล่านั้น ก็มีรูปตัณหาหลังไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางจักขุ มีสัทตตัณหาหลังไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางหู มีคันธตัณหาหลังไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางจมูก มีรสตัณหาหลังไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางลิ้น มีโผฏฐัพพตัณหาหลังไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางกาย มีธรรมตัณหาหลังไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางใจ . ความยินดี คือ ความปรารถนานั้น อันชนเหล่าใด ละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ชนเหล่านั้น ก็ไม่มีรูปตัณหาหลังไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางจักขุ ไม่มี สัทตตัณหาหลังไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางหู ไม่มีคันธตัณหาหลังไหล เลื่อนไหล เป็นไปทาง จมูก ไม่มีรสตัณหาหลังไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางลิ้น ไม่มีโผฏฐัพพตัณหาหลังไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางกาย ไม่มีธรรมตัณหาหลังไหล เลื่อนไหล เป็นไปทางใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีความยินดีในวัตถุเป็นที่ยินดี .

ว่าด้วยความดูหมิ่น

[๔๐๔] คำว่า ไม่ประกอบในความดูหมิ่น ความว่า ความดูหมิ่นเป็นไฉน? บุคคล-

*บางคนในโลกนี้ ย่อมดูหมิ่นผู้อื่นโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง . ความถือตัว ภิริยาที่ถือตัว ความเป็นผู้ถือตัว ความกำเริบขึ้น ความฟูขึ้น ความถือตัวดั่งว่ารัชชัช ความยกย่องตน ความที่จิตใจใครเป็นดั่งว่ารัชชชยอดเห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ความดูหมิ่น . ความดูหมิ่นนั้น อันบุคคลใด ละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้น ไม่ประกอบ ไม่ประกอบทั่ว ไม่มาประกอบ ไม่มาประกอบพร้อม ในความดูหมิ่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ประกอบในความดูหมิ่น .

[๔๐๕] คำว่า ผู้ละอายดี มีปฏิภาณ ความว่า ชื่อว่าผู้ละอายดี เพราะประกอบด้วย กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม สติปัญญา สัมมปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
อริยมรรคมีองค์ ๘ อันละเอียด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ละเอียด .

ผู้มีปฏิภาณ ๓ จำพวก

[๔๐๖] คำว่า มีปฏิภาณ ความว่า บุคคลมีปฏิภาณ ๓ จำพวก คือ บุคคลมีปฏิภาณ
เพราะปริยัติ ๑ บุคคลมีปฏิภาณเพราะปริจจาคะ ๑ บุคคลมีปฏิภาณเพราะอริยมรรค ๑ .

บุคคลมีปฏิภาณเพราะปริยัติเป็นไหน? บุคคลบางคนในพระศาสนานี้ เล่าเรียน
พระพุทธรูป คือ สุตตะ เคยยะ เวຍยาकरणะ คาลา อทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อัပ္ภุตรธรรม
เวทิลละ . ญาณของบุคคลนั้น ย่อมแจ่มแจ้งเพราะอาศัยปริยัติ . บุคคลนี้ชื่อว่า ผู้มีปฏิภาณเพราะ
ปริยัติ .

บุคคลมีปฏิภาณเพราะปริจจาคะเป็นไหน? บุคคลบางคนในพระศาสนานี้ เป็นผู้ไถ่ถาม
ในประโยชน์ของตน ในประโยชน์ที่ควรรู้ ในลักษณะ ในเหตุ ในฐานะและอฐานะ . ญาณของ
บุคคลนั้น ย่อมแจ่มแจ้งเพราะอาศัยการไถ่ถามนั้น . บุคคลนี้ชื่อว่า ผู้มีปฏิภาณเพราะปริจจาคะ .

บุคคลมีปฏิภาณเพราะอริยมรรคเป็นไหน? บุคคลบางคนในพระศาสนานี้ เป็นผู้ได้บรรลุ
ธรรมทั้งหลาย คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗
อริยมรรคมีองค์ ๘ สามัญญผล ๔ ปฏิสัมภิกขา ๔ อภิญา ๖ บุคคลนั้นรู้ธรรม รู้ธรรม รู้ปริยัติ .
เมื่อรู้ธรรม ธรรมก็แจ่มแจ้ง . เมื่อรู้ธรรม ธรรมก็แจ่มแจ้ง . เมื่อรู้ปริยัติ ปริยัติก็แจ่มแจ้ง .
ญาณในอรรถ ธรรมและปริยัติทั้ง ๓ นี้ ชื่อว่าปฏิภาณปฏิสัมภิกขา . บุคคลผู้ใดเข้าถึง เข้าถึงพร้อม
เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้าไปถึง เข้าไปถึงพร้อม ประกอบแล้ว ด้วยปฏิภาณปฏิสัมภิกขานี้ บุคคลนั้น
เรียกว่า ผู้มีปฏิภาณ . บุคคลใดไม่มีปริยัติ ไม่มีปริจจาคะ ไม่มีอริยมรรค ญาณอะไรเล่าจะแจ่มแจ้ง
แก่บุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ละเอียด มีปฏิภาณ .

ว่าด้วยรู้ธรรมแล้วไม่ต้องเชื่อใครอีก

[๔๐๗] คำว่า ไม่เชื่อใครๆ ในคำว่า ไม่เชื่อใครๆ ไม่คล้ายกำหนด ความว่า
ภิกษุผู้นั้นย่อมไม่เชื่อธรรมที่รู้ด้วยตนเอง อันประจักษ์แก่ตนเองต่อใครๆ อัน ซึ่งเป็นสมณะ
พราหมณ์ เทวดา มาร หรือพรหม คือ ไม่เชื่อธรรมที่รู้ด้วยตนเอง อันประจักษ์แก่ตนเองว่า
สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง . . . สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ . . . ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา . . . เพราะอริชาเป็น
ปัจจัย จึงมีสังขาร ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ . . . เพราะอริชาดับ สังขารจึงดับ ฯลฯ
เพราะชาติดับ ชรา มรณะจึงดับ . . . นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เหล่านี้อาสวะ ฯลฯ
นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ . . . ธรรมเหล่านี้ควรรู้อย่าง ฯลฯ ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง
ต่อใครๆ อันซึ่งเป็นสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร หรือพรหม และ ไม่เชื่อธรรมที่รู้ด้วย
ตนเอง อันประจักษ์แก่ตนเอง คือ ความเกิด ความดับ คุณ โทษ อบายเครื่องสลัดออกไป
แห่งผัสสาชยตนะ ๖ และความเกิด ความดับ คุณ โทษ อบายเครื่องสลัดออกไป แห่ง
อุปาทานขันธ ๕ และความเกิด ความดับ คุณ โทษ อบายเครื่องสลัดออกไป แห่งมหากุ
รูป ๔ ต่อใครๆ อันซึ่งเป็นสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร หรือพรหม และ ไม่เชื่อธรรมที่
รู้ด้วยตนเอง อันประจักษ์แก่ตนเองว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดย่อม
ความดับไปเป็นธรรมดา ต่อใครๆ อันซึ่งเป็นสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร หรือพรหม .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกุสลาธิบดี เธอย่อมเชื่อหรือว่า สัทธินทรีย์
วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมารินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็น
ธรรมชาติที่ยังลงสู่อมตะ มอมตะเป็นเบื้องหน้า มอมตะเป็นที่สุด . ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในข้อนี้ ข้าพระองค์ไม่ถึงความเชื่อต่อพระผู้มีพระภาคว่า สัทธินทรีย์
วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมารินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็น
ธรรมชาติที่ยังลงสู่อมตะ มอมตะเป็นเบื้องหน้า มอมตะเป็นที่สุด . ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
สัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ขนเหล่าใด ยังไม่รู้ ไม่เห็น ไม่ทราบ ไม่ทำให้แจ้ง ไม่ถูกต้องแล้ว
ด้วยปัญญา ขนเหล่านั้น พึงถึงความเชื่อต่อชนอื่นในข้อนั้นโดยแน่นอนว่า สัทธินทรีย์ ฯลฯ
ปัญญินทรีย์ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นคุณชาติที่ยังลงสู่อมตะ มอมตะเป็นเบื้อง
หน้า มอมตะเป็นที่สุด . ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ส่วนว่า สัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ขนเหล่าใด รู้ เห็น
ทราบ ทำให้แจ้ง ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ขนเหล่านั้น ไม่มีความเคลือบแคลงสงสัยในข้อนั้นว่า
สัทธินทรีย์ . . . ปัญญินทรีย์ . . . ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นคุณชาติที่ยังลงสู่อมตะ มอมตะ
เป็นเบื้องหน้า มอมตะเป็นที่สุด . ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ข้าพระองค์รู้ เห็น
ทราบ ทำให้แจ้ง ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ข้าพระองค์ไม่มีความเคลือบแคลงสงสัยในข้อนั้นว่า
สัทธินทรีย์ . . . ปัญญินทรีย์ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นคุณชาติที่ยังลงสู่อมตะ มอมตะ
เป็นเบื้องหน้า มอมตะเป็นที่สุด . พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกุสลาธิบดี เธอจะๆ ดูกุสลาธิบดี
ความจริง สัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ขนเหล่าใด ยังไม่รู้ ไม่เห็น ไม่ทราบ ไม่ทำให้แจ้ง ไม่ถูก
ต้องแล้วด้วยปัญญา ขนเหล่านั้น พึงถึงความเชื่อต่อชนอื่นในข้อนั้นว่า สัทธินทรีย์ ฯลฯ
ปัญญินทรีย์ ที่บุคคลเจริญแล้วทำให้มากแล้ว เป็นคุณชาติที่ยังลงสู่อมตะ มอมตะเป็นเบื้องหน้า
มอมตะเป็นที่สุด .

พระผู้มีพระภาคผู้สุตตศาสดา ครันตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสสถา
ประพันธ์ต่อไปว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
นรชนใด เป็นผู้ไม่เชื่อต่อใครๆ รู้ว่า นิพพานอันปัจจัยอะไรๆ ทำ
ไม่ได้ ตัดที่ต่อ กำจัดโอกาส คลายความหวังเสียแล้ว นรชนนั้นแล
ชื่อว่า เป็นอวมบุรุษ ดังนี้.

ว่าด้วยผู้ไม่คลายกำหนด

คำว่า ไม่คลายกำหนด ความว่า พาลปุถุชนทั้งหมดย่อมกำหนด พระเสขะ ๗ จำพวก
รวมทั้งกัลยาณปุถุชน ย่อมคลายกำหนด พระอรหันต์ย่อมไม่กำหนด ทั้งไม่คลายกำหนด. พระ
อรหันต์นั้น ชื่อว่า เป็นผู้เว้น เพราะสิ้นราคะ ปราศจากราคะ สิ้นโทสะ ปราศจากโทสะ สิ้นโมหะ
ปราศจากโมหะ. พระอรหันต์นั้น อยู่จบพรหมจรรย์ มีจระณะอันประพฤติแล้ว ฯลฯ ไม่มีภพ
ใหม่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เชื่อใครๆ ไม่คลายกำหนด. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค
จึงตรัสว่า

บุคคลผู้ไม่มีความยินดีในวัตถุเป็นที่ยินดี ไม่ประกอบในความดูหมิ่น

ผู้ละเอียด มีปฏิภาณ ไม่เชื่อใครๆ และไม่คลายกำหนด.

[๔๐๘] บุคคลไม่ศึกษา เพราะอยากได้ลาภ ไม่โกรธ เพราะไม่ได้ลาภ เป็นผู้ไม่
พิโรธ และไม่ติดใจในรส เพราะตันทา.

ว่าด้วยศึกษาเพราะอยากได้ลาภ

[๔๐๙] ฟังทราบริจฉัยในคำว่า ไม่ฟังศึกษาเพราะอยากได้ลาภ ไม่โกรธเพราะไม่ได้
ลาภ ดังต่อไปนี้ บุคคลย่อมศึกษาเพราะอยากได้ลาภอย่างไร? ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรม
วินัยนี้ เห็นภิกษุผู้ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. เธอมีความด่า
อย่างนี้ว่า เพราะเหตุอะไรหนอ? ท่านผู้นี้จึงได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัย-

* เภสัชบริขาร. เธอมีความด่าอย่างนี้ว่า เพราะเหตุอะไรหนอ? ท่านผู้นี้ทรงจำพระสูตร ด้วย
เหตุนี้ ท่านผู้นี้จึงได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เธอหวังได้ลาภก็เล่า
เรียนพระสูตร เพราะเหตุแห่งลาภ เพราะปัจจัยแห่งลาภ เพราะการณะแห่งลาภ เพราะความ
เกิดขึ้นแห่งลาภ. ภิกษุยอมศึกษาเพราะอยากได้ลาภ แม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นภิกษุผู้ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร.
เธอมีความด่าอย่างนี้ว่า เพราะเหตุอะไรหนอ? ท่านผู้นี้จึงได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ
คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. เธอมีความด่าอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้เป็นผู้ทรงจำพระวินัย ฯลฯ ท่านผู้นี้
เป็นผู้ทรงจำพระอภิธรรม ด้วยเหตุนี้ ท่านผู้นี้จึงได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลาน-

* ปัจจัยเภสัชบริขาร. เธอหวังได้ลาภก็เล่าเรียนพระอภิธรรม เพราะเหตุแห่งลาภ เพราะปัจจัยแห่ง
ลาภ เพราะการณะแห่งลาภ และเพราะความเกิดขึ้นแห่งลาภ. ภิกษุยอมศึกษาเพราะความอยาก
ได้ลาภ แม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นภิกษุผู้ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัช-

* บริขาร. เธอมีความด่าอย่างนี้ว่า เพราะเหตุอะไรหนอ? ท่านผู้นี้จึงได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ
และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. เธอมีความด่าอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถือ
การเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร ถือการเที่ยว
บิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร ถือไม่ฉันทัดหนหลังเป็นวัตร ถือการนั่งเป็นวัตร ถือการอยู่
ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร ด้วยเหตุนี้ ท่านผู้นี้จึงได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ
และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. เธอหวังได้ลาภก็เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ฯลฯ เป็นผู้ถือการ
อยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร เพราะเหตุแห่งลาภ เพราะปัจจัยแห่งลาภ และเพราะ
ความเกิดขึ้นแห่งลาภ. ภิกษุยอมศึกษาเพราะความอยากได้ลาภ แม้อย่างนี้.

ภิกษุไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภอย่างไร? ภิกษุยอมไม่ศึกษาเพราะเหตุแห่งลาภ ไม่
ศึกษาเพราะปัจจัยแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะการณะแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะความเกิดขึ้นแห่งลาภ
ไม่หวังได้ลาภ ย่อมเล่าเรียนพระสูตร ย่อมเล่าเรียนพระวินัย ย่อมเล่าเรียนพระอภิธรรม เพื่อ
ประโยชน์ฝึกตน เพื่อสงบตน เพื่อให้ตนปรินิพพาน อย่างเดียวเท่านั้น. ภิกษุไม่ศึกษาเพราะ
อยากได้ลาภ แม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุไม่ศึกษาเพราะเหตุแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะปัจจัยแห่งลาภ ไม่
ศึกษาเพราะการณะแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะความเกิดขึ้นแห่งลาภ ไม่หวังได้ลาภ ย่อมเป็นผู้ถือ
การอยู่ป่าเป็นวัตร ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือทรงไตรจีวร
เป็นวัตร ถือการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร ถือไม่ฉันทัดหนหลังเป็นวัตร ถือการนั่ง
เป็นวัตร ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร เพราะอาศัยความปรารถนาน้อย ความ
สันโดษ ความขัดเกลากิเลส ความสงัด ความเป็นผู้มีความต้องการด้วยกตณีนี้อย่างเดียวเท่านั้น.
ภิกษุไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ แม้อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ.

ว่าด้วยโกรธเพราะไม่ได้ลาภ

[๔๑๐] ฟังทราบริจฉัยในคำว่า ไม่โกรธเพราะไม่ได้ลาภ ดังต่อไปนี้ บุคคลย่อม
โกรธเพราะไม่ได้ลาภอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ยังโกรธ ขัดเคือง แค้นใจ ทำความ
โกรธ ความขัดเคือง และความไม่ยินดีให้ปรากฏว่า เราจะไม่ได้สกุลา ไม่ได้คณะ ไม่ได้อวาสา
ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้สุข ไม่ได้จิวร ไม่ได้บิณฑบาต ไม่ได้เสนาสนะ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ไม่ได้คิดลนปัจจัยเภสัชบริขาร ไม่ได้บุคคลเป็นกิลานปรุกา เราเป็นผู้มีชื่อเสียงไม่ปรากฏ. บุคคล
ยอมโกรธ เพราะไม่ได้ลาภอย่างนี้.

บุคคลยอมไม่โกรธเพราะไม่ได้ลาภอย่างไร? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมไม่โกรธ ไม่
ขัดเคือง ไม่แค้นใจ ไม่ทำความโกรธ ความขัดเคือง และความไม่ยินดีให้ปรากฏว่า เรายอม
ไม่ได้สกุล ไม่ได้คณะ ไม่ได้อาวาส ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้จีวร ไม่ได้
บิณฑบาต ไม่ได้เสนานะ ไม่ได้คิดลนปัจจัยเภสัชบริขาร ไม่ได้บุคคลเป็นกิลานปรุกา เราเป็น
ผู้ไม่มีชื่อเสียงปรากฏ. บุคคลยอมไม่โกรธเพราะไม่ได้ลาภอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคล
ไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ ไม่โกรธเพราะไม่ได้ลาภ.

ว่าด้วยความพิโรธ

[๔๑๑] คำว่า ความพิโรธ ในคำว่า เป็นผู้ไม่พิโรธ และไม่ติดใจในรสเพราะตัณหา
ดังนี้ ได้แก่ ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขุ่นเคือง ความเคือง ความเคืองทั่ว ความเคือง
เสมอ ความชิง ความชิงทั่ว ความชิงเสมอ ความพยาบาทแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ
ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความชิง กิริยาที่ชิง ความเป็นผู้ชิง ความพยาบาท
กิริยาที่พยาบาท ความเป็นผู้พยาบาท ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความเป็นผู้ประทุษร้าย
ความเพาะวาจาชั่ว ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต นี้เรียกว่า ความพิโรธ. ความพิโรธนั้น อันบุคคล
โदละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้น
เรียกว่า ผู้ไม่พิโรธ. ชื่อว่าตัณหา ได้แก่ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา
โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา. ชื่อวารส ได้แก่ รสที่ราก รสที่ลำต้น รสที่เปลือก รสที่ใบ รสที่
ดอก รสที่ผล รสเปรี้ยว รสหวาน รสขม รสเผ็ดร้อน รสเค็ม รสปร่า รสเฟื่อน รสฝาด
รสอโรย รสไม่อโรย รสเย็น รสร้อน. มีสมณพราหมณ์บางพวกติดใจในรส สมณพราหมณ์
พวกนั้น เทียวแสวงหารสอันเลิศ ด้วยปลายลิ้น ได้รสเปรี้ยว ก็แสวงหารสไม่เปรี้ยว ได้รส
ไม่เปรี้ยวก็แสวงหารสเปรี้ยว. ได้รสหวานก็แสวงหารสไม่หวาน ได้รสไม่หวานก็แสวงหารส
หวาน. ได้รสขมก็แสวงหารสไม่ขม ได้รสไม่ขมก็แสวงหารสขม. ได้รสเผ็ดร้อนก็แสวงหารส
ไม่เผ็ดร้อน ได้รสไม่เผ็ดร้อนก็แสวงหารสเผ็ดร้อน. ได้รสเค็มก็แสวงหารสไม่เค็ม ได้รสไม่
เค็มก็แสวงหารสเค็ม. ได้รสปร่าก็แสวงหารสไม่ปร่า ได้รสไม่ปร่าก็แสวงหารสปร่า ได้รสเฟื่อน
ก็แสวงหารสฝาด ได้รสฝาดก็แสวงหารสเฟื่อน. ได้รสอโรยก็แสวงหารสไม่อโรย ได้รสไม่อโรย
ก็แสวงหารสอโรย. ได้รสเย็นก็แสวงหารสร้อน ได้รสร้อนก็แสวงหารสเย็น. สมณพราหมณ์
พวกนั้นได้รสใดๆ แล้ว ย่อมไม่ยินดีด้วยรสนั้นๆ ย่อมแสวงหารสอื่นๆ อีก เป็นผู้กำหนด
ปรารถนา ยินดี ติดใจ ลุ่มหลง ช้องเกี่ยว พัวพัน ในรสที่ชอบใจ. ตัณหาในรส อันบุคคล
โदละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้น
พิจารณาด้วยปัญญาแล้ว ย่อมจันอาหาร ไม่จันเพื่อเล่น ไม่จันเพื่อเมา ไม่จันเพื่อตกแต่ง ไม่
จันเพื่อประดับ จันเพื่อความดำรงร่างกายนี้ เพื่อให้ร่างกายนี้เป็นไป เพื่อกำจัดความลำบาก เพื่อ
อนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์อย่างเดียวกัน ด้วยมนสิการว่า เราจะบำบัดเวทนาเท่าเสีย จักไม่
เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไป ความเป็นผู้ไม่มีโทษ ความอยู่สบายของเรา จักมีด้วยอุบาย
ดังนี้. คนหาผลเพื่อจะบ่มผิว คนหยอดน้ำมันเพลาเกวียนเพื่อจะชนภาระ คนกินเนื้อบุตรเป็น
อาหารเพื่อจะออกจากทางกัณดาร อย่างเดียวกันนั้น จันใด ภิกษุพิจารณาด้วยปัญญาแล้ว พึงจัน
อาหาร ก็จันนั้น ไม่จันเพื่อเล่น ไม่จันเพื่อเมา ไม่จันเพื่อตกแต่ง ไม่จันเพื่อประดับ จันเพื่อ
ความดำรงร่างกายนี้ เพื่อให้ร่างกายนี้เป็นไป เพื่อกำจัดความลำบาก เพื่ออนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์
อย่างเดียวกันนั้น ด้วยมนสิการว่า เรจักบำบัดเวทนาเท่าเสีย จักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น
ความดำเนินไป ความเป็นผู้ไม่มีโทษ ความอยู่สบายของเรา จักมีด้วยอุบายดังนี้ ย่อมละ บรรเทา
ทำให้สิ้นซึ่งรสตัณหา ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง เป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออก สลัด พ้นขาด
ไม่เกี่ยวข้องด้วยรสตัณหา เป็นผู้มิจิตปราศจากแดนกิลสอย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้
ไม่พิโรธ และไม่ติดใจในรสเพราะตัณหา. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ ไม่โกรธ เพราะไม่ได้ลาภ เป็นผู้ไม่
พิโรธ และไม่ติดใจในรสเพราะตัณหา.

[๔๑๒] บุคคลเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติทุกเมื่อ ไม่สำคัญว่าเสมอเขา ไม่สำคัญว่า
ดีกว่าเขา ไม่สำคัญว่าต่ำกว่าเขา ในโลก ก็เลสอันหนาทั้งหลาย ย่อมไม่มี
แก่บุคคลนั้น.

ว่าด้วยอุเบกขามือจ ๖

[๔๑๓] คำว่า มือเบกขา ในคำว่า บุคคลเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติทุกเมื่อ ความว่า
เป็นผู้ประกอบด้วยอุเบกขามือจ ๖ กล่าวคือ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ วางเฉย
มีสติสัมปชัญญะอยู่. ได้ยินเสียงด้วยหู สูดดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะ
ด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่.
เห็นรูปที่ชอบใจด้วยจักขุแล้ว ย่อมไม่ติดใจ ไม่ยินดี ไม่ให้ระคะเกิด. กายของบุคคลนั้น
ตั้งอยู่ (ไม่หวั่นไหว) จิตก็ตั้งอยู่ ดำรงต้อย ณ ภายใน พันวิเศษดีแล้ว. อนึ่ง เห็นรูปที่ไม่ชอบ
ใจด้วยจักขุแล้ว ก็ไม่เสียใจ ไม่โกรธ ไม่หุดหู่ ไม่พยาบาท. กายของบุคคลนั้น ตั้งอยู่

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
 จิตกัตั้งอยู่ ดำรงคืออยู่ ณ ภายใน พันวิเศษดีแล้ว . ได้ยินเสียงที่ชอบใจด้วยหู สุตตมกลินที่
 ชอบใจด้วยจมูก ลิ้มรสที่ชอบใจด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะที่ชอบใจด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่
 ชอบใจด้วยใจแล้ว ย่อมไม่ติดใจ ไม่ยินดี ไม่ให้ระคะเกิด . กายของบุคคลนั้น ตั้งอยู่ จิตกั
 ตั้งอยู่ ดำรงคืออยู่ ณ ภายใน พันวิเศษดีแล้ว . รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่ไม่ชอบใจด้วยใจแล้ว ก็ไม่
 เสียใจ ไม่โกรธ ไม่หุดหู่ ไม่พยาบาท . กายของบุคคลนั้น ตั้งอยู่ จิตกัตั้งอยู่ ดำรง
 คืออยู่ ณ ภายใน พันวิเศษดีแล้ว . เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว กายของบุคคลนั้นตั้งเฉยอยู่ในรูปที่
 ชอบใจและไม่ชอบใจ จิตกัตั้งเฉย ดำรงคืออยู่ ณ ภายใน พันวิเศษดีแล้ว . ได้ยินเสียงด้วยหู
 สุตตมกลินด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว
 กายของบุคคลนั้นตั้งเฉยอยู่ในธรรมารมณ์ที่ชอบใจและไม่ชอบใจ จิตกัตั้งเฉย ดำรงคืออยู่ ณ
 ภายใน พันวิเศษดีแล้ว . เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมไม่กำหนดในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความ
 กำหนด ไม่ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ไม่หลงในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความ
 หลง ไม่โกรธในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความโกรธ ไม่เศร้าหมองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความ
 เศร้าหมอง ไม่มัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา . ได้ยินเสียงด้วยหู สุตตมกลินด้วย
 จมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ย่อมไม่กำหนด
 ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ไม่ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ไม่หลง
 ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง ไม่โกรธในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความโกรธ ไม่เศร้าหมองใน
 อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง ไม่มัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา . บุคคลนั้น
 เป็นแต่เพียงเห็นในรูปที่เห็น เป็นแต่เพียงได้ยินในเสียงที่ได้ยิน เป็นแต่เพียงทราบในกลิน
 รส โผฏฐัพพะที่ทราบ เป็นแต่เพียงรู้แจ้งในธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ไม่ติดในรูปที่เห็น ไม่ติดใน
 เสียงที่ได้ยิน ไม่ติดในกลิน รส และโผฏฐัพพะที่ทราบ ไม่ติดในธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง . ไม่มีตัณหา
 อันตัณหาที่ภูริไม่อาศัย ไม่พัวพัน พันชาติ ไม่เกี่ยวข้องในรูปที่เห็น ย่อมมีจิตปราศจากแดน
 กิเลสอยู่ . ไม่มีตัณหา อันตัณหาที่ภูริไม่อาศัย ไม่พัวพัน พันชาติ ไม่เกี่ยวข้อง ในเสียงที่
 ได้ยิน ในกลิน รส และโผฏฐัพพะที่ทราบ ในธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ย่อมมีจิตปราศจากแดนกิเลส
 อยู่ . พระอรหันต์มีจักขุปรากฏ ย่อมเห็นรูปด้วยจักขุ แต่มิได้มีฉันทราคะ มีจิตพันวิเศษดีแล้ว .
 มีหูปรากฏ ย่อมได้ยินเสียงด้วยหู แต่มิได้มีฉันทราคะ มีจิตพันวิเศษดีแล้ว . มีจมูกปรากฏ
 ย่อมสูตตมกลินด้วยจมูก แต่มิได้มีฉันทราคะ มีจิตพันวิเศษดีแล้ว . มีลิ้นปรากฏ ย่อมลิ้มรส
 ด้วยลิ้น แต่มิได้มีฉันทราคะ มีจิตพันวิเศษดีแล้ว . มีกายปรากฏ ย่อมถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย
 แต่มิได้มีฉันทราคะ มีจิตพันวิเศษดีแล้ว . มีใจปรากฏ ย่อมรู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ แต่มิได้มี
 ฉันทราคะ มีจิตพันวิเศษดีแล้ว . จักขุเป็นธรรมชาติชอบรูป ยินดีในรูป ชื่นชมในรูป พระ-
 *อรหันต์ฝึก คัมภีร รักษา ส้ารวมจักขุ และย่อมแสดงธรรมเพื่อความส้ารวมจักขุนั้น . หูเป็น
 ธรรมชาติชอบเสียง จมูกเป็นธรรมชาติชอบกลิ่น ลิ้นเป็นธรรมชาติชอบรส กายเป็นธรรมชาติ
 ชอบโผฏฐัพพะ ใจเป็นธรรมชาติชอบธรรมารมณ์ ยินดีในธรรมารมณ์ ชื่นชมในธรรมารมณ์
 พระอรหันต์ฝึก คัมภีร รักษา ส้ารวมใจ และแสดงธรรมเพื่อความส้ารวมใจนั้น .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ชนทั้งหลาย ย่อมนำพาหนะที่เขาฝึกแล้วไปสู่ที่ประชุม พระราชาทรงขึ้น
 พาหนะที่เขาฝึกแล้ว บุคคลผู้ฝึกฝนแล้ว ออกลั่นถ้อยคำที่ล่วงเกินได้
 เป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์ . ม้าอัสตร ม้าสินธพผู้อาชาไนย ช้าง
 ไหญกฤษร ที่เขาฝึกแล้ว เป็นสัตว์ประเสริฐ บุคคลผู้ฝึกตนแล้ว
 ประเสริฐกว่าสัตว์เหล่านั้น . ใครๆ ไม่พึงไปถึงนิพพาน อันเป็นทิศ
 ที่ไม่เคยไป ด้วยยานเหล่านั้น เหมือนบุคคลผู้ฝึกแล้ว มีตนอันฝึกแล้ว
 ฝึกดีแล้ว ย่อมไปถึงได้ . พระอรหันต์ไม่หวั่นไหวในมานะทั้งหลาย
 เป็นผู้พ้นขาดแล้วจากภพใหม่ เป็นผู้บรรลุถึงแล้วซึ่งภูมิที่ฝึกแล้ว ๑- พระ
 อรหันต์เหล่านั้น เป็นผู้ชนะแล้วในโลก . ผู้ใดอบรมอินทรีย์ทั้งหลาย
 ในโลกทั้งปวง ทั้งในภายในทั้งในภายนอก ผู้นั้นฝึกดีแล้ว ทราบโลก
 นี้และปรโลกแล้ว รอคอยอยู่ซึ่งกาลมรณะ .

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มือเบกขา .

คำว่า ทุกเมื่อ คือ ในกาลทุกเมื่อ ในกาลทั้งปวง ตลอดนิตยกาล ตลอดกาลยังยืน ฯลฯ
 ในตอนท้ายหลัง . คำว่า ผู้มีสติ คือ เป็นผู้ที่มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ กล่าวคือ เมื่อเจริญ
 กายานุปัสสนาสติปัฏฐานในกาย ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานในเวทนา
 ทั้งหลาย ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานในจิต ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญธัมมานุ-
 *ปัสสนาสติปัฏฐานในธรรมทั้งหลาย ก็ชื่อว่ามีสติ ฯลฯ บุคคลนั้นเรียกว่า มีสติ เพราะฉะนั้น
 จึงชื่อว่า เป็นผู้มือเบกขา มีสติทุกเมื่อ .

ว่าด้วยมานะ

[๔๑๔] คำว่า ไม่สำคัญว่าเสมอเขา . . . ในโลก ความว่า ไม่ยังมานะให้เกิดโดยชาติบ้าง

๑๑. อรหันต์ผล

โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้างว่า เราเสมอเขา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ไม่สำคัญว่าเสมอเขา . . . ในโลก.

[๔๑๕] คำว่า ไม่สำคัญว่าดีกว่าเขา ไม่สำคัญว่าต่ำกว่าเขา ความว่า ไม่ยังความดูหมิ่นให้เกิดขึ้นโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้างว่า เราดีกว่าเขา ไม่ยังความถือตัวให้เกิดขึ้นโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้างว่า เราเลวกว่าเขา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่สำคัญว่าดีกว่าเขา ไม่สำคัญว่าต่ำกว่าเขา .

ว่าด้วยกิเลสหนา ๗ ประการ

[๔๑๖] คำว่า นั้น ในคำว่า กิเลสอันหนาทั้งหลายย่อม ไม่มีแก่บุคคลนั้น ได้แก่ พระอรหันตชินาสพ. ชื่อว่ากิเลสอันหนาทั้งหลาย คือ กิเลสอันหนา ๗ ประการ กล่าวคือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฐิ กิเลส และกรรม กิเลสอันหนาเหล่านี้มิได้มี คือ ย่อม ไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่บุคคลนั้น เป็นบาปธรรมอันบุคคลนั้นละ ตัดขาด สงบ ระวัง แล้ว ทำให้ไม่ควรถูกเกิดขึ้น เมาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสอันหนาทั้งหลายย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า บุคคลเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติทุกเมื่อ ย่อม ไม่สำคัญว่าเสมอเขา ไม่สำคัญว่าดีกว่าเขา ไม่สำคัญว่าต่ำกว่าเขา ในโลก กิเลสอันหนาทั้งหลาย ย่อม ไม่มีแก่บุคคลนั้น .

[๔๑๗] ผู้ใดไม่มีความอาลัย ไร้ธรรมแล้วไม่อาลัย ไม่มีตัณหาในภพ และในความปราศจากภพ .

ว่าด้วยความอาลัย

[๔๑๘] คำว่า ผู้ใด ในคำว่า ผู้ใดไม่มีความอาลัย คือ พระอรหันตชินาสพ. ชื่อว่า ความอาลัย ได้แก่ นิสัย ๒ ประการ คือ ตัณหานิสัย ๑ ทิฐินิสัย ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าตัณหานิสัย ฯลฯ นี้ชื่อว่าทิฐินิสัย ผู้นั้นละตัณหานิสัย สละคืนทิฐินิสัย เพราะละตัณหานิสัยสละคืน ทิฐินิสัย ความอาลัยมิได้มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่ผู้ใด คือ ความอาลัยนั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ควรถูกเกิดขึ้น เมาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดไม่มีความอาลัย .

[๔๑๙] คำว่า รู้แล้ว ในคำว่า ไร้ธรรมแล้วไม่อาลัย ความว่า รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง . . . สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ . . . ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา .

คำว่า ไม่อาลัย ได้แก่ นิสัย ๒ ประการ คือ ตัณหานิสัย ๑ ทิฐินิสัย ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าตัณหานิสัย ฯลฯ นี้ชื่อว่าทิฐินิสัย . ผู้ใดละตัณหานิสัย สละคืนทิฐินิสัย เป็นผู้ไม่อาลัย ไม่พัวพัน ไม่เข้าถึง ไม่ติดใจ ไม่น้อมใจไป ออก สละ พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้อง ซึ่งจักขุ หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺล คณะ อาวาส ฯลฯ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่ทราบ ธรรมารมณที่รู้แจ้ง เป็นผู้มิจิตอันทำให้ ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไร้ธรรมแล้วไม่อาลัย .

ว่าด้วยตัณหา

[๔๒๐] ชื่อว่า ตัณหา ในคำว่า ไม่มีตัณหาในภพ และในความปราศจากภพ คือ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา . คำว่า ใด คือ พระอรหันตชินาสพ. คำว่า ในภพ คือ ในภพทิฐิ . คำว่า ในความปราศจากภพ คือ ในวิภาทิฐิ . คำว่า ในภพ คือ ในสัสสตทิฐิ . คำว่า ในความปราศจากภพ คือ ในอจเจต-
*ทิฐิ . คำว่า ในภพ คือ ในความเกิดบ่อยๆ ในความไปบ่อยๆ ในอุปบัติบ่อยๆ ในปฏิสนธิบ่อยๆ ในอันให้อัตภาพเกิดบ่อยๆ . ตัณหาย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่ผู้ใด คือ ตัณหาอันอันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระวัง ทำให้ไม่ควรถูกเกิดขึ้น เมาเสียแล้วด้วยไฟคือ ญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดไม่มีตัณหาในภพ และในความปราศจากภพ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผู้ใดไม่มีความอาลัย ไร้ธรรมแล้วไม่อาลัย ไม่มีตัณหาในภพ และในความปราศจากภพ .

[๔๒๑] เรากล่าวบุคคลนั้นผู้ไม่เพ่งในกามทั้งหลายว่า เป็นผู้เข้าไปสงบ กิเลส เป็นเครื่องผูกพันทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น บุคคลนั้นได้ข้าม ตัณหาอันชื่อว่าวิสัฏฐิกาแล้ว .

[๔๒๒] คำว่า เรากล่าวบุคคลนั้น . . . ว่า เป็นผู้เข้าไปสงบ ความว่า เรากล่าว บอก พุด แสดง แกล้ง ซึ่งบุคคลนั้นว่า เป็นผู้สงบ เข้าไปสงบ เจียบ ดับ ระวังแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เรากล่าวบุคคลนั้น . . . ว่า เป็นผู้เข้าไปสงบ .

ว่าด้วยกาม ๒

[๔๒๓] โดยอุทานว่า กาม ในคำว่า ผู้ไม่เพ่งในกามทั้งหลาย กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ กามเหล่านี้เรียกว่าวัตถุกาม ฯลฯ กามเหล่านี้เรียกว่ากิเลสกาม . บุคคลนั้นกำหนดรู้วัตถุกามแล้ว ละ สละ บรรเทา ทำให้สิ้น ให้ถึงความไม่มีในภายหลังแล้ว

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ซึ่งกิเลสถาม ชื่อว่าเป็นผู้ไม่เพ่งในกามทั้งหลาย คือ เป็นผู้ปราศจาก สละ สำรอก ปล่อย ละ
สละคืนกามเสียแล้ว เป็นผู้ปราศจาก สละ สำรอก ปล่อย ละ สละคืนราคะเสียแล้ว เป็นผู้-
*หายหิว ดับแล้ว เย็นแล้ว เสวยสุข มีตนเป็นดุจพรหมอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่เพ่งในกาม
ทั้งหลาย .

ผู้ว่าเครื่องผูกพัน ๔ อย่าง

[๔๒๔] ชื่อว่ากิเลสเครื่องผูกพัน ในคำว่า กิเลสเครื่องผูกพันทั้งหลาย ย่อมไม่มี
แก่บุคคลนั้น คือ กิเลสเครื่องผูกพัน ๔ อย่าง ได้แก่ กิเลสเครื่องผูกพันทางกาย คือ อภิชฌา
พยาบาท สลิล্পพตปรามาส อิทังสัจจาทินเวส (ความถือมั่นว่าสิ่งนี้จริง) . ความกำหนัดในทิฐิ
ของตน ชื่อว่ากิเลสเครื่องผูกพันทางกาย คือ อภิชฌา . ความอาฆาต ความไม่ยินดี ในวาตะของชน
เหล่าอื่น ชื่อว่ากิเลสเครื่องผูกพันทางกาย คือ พยาบาท . ความยึดถือศีล หรือพรต หรือศีลและพรต
ของตน ชื่อว่ากิเลสเครื่องผูกพันทางกาย คือ สลิล্পพตปรามาส . ทิฐิของตน ชื่อว่ากิเลส
เครื่องผูกพันทางกาย คือ อิทังสัจจาทินเวส . คำว่า นั้น ได้แก่ พระอรหันตชินาสพ . คำว่า กิเลส
เครื่องผูกพันทั้งหลาย ย่อม ไม่มีแก่บุคคลนั้น ความว่า กิเลสเครื่องผูกพันทั้งหลาย ย่อม ไม่มี คือ
มิได้มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ เป็นกิเลสอันบุคคลนั้นละ ตัดขาด สงบ ระเบียบแล้ว ทำให้ไม่เกิดการ
เกิดขึ้น เมาเสียแล้วด้วย ไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสเครื่องผูกพันทั้งหลาย ย่อมไม่มี
แก่บุคคลนั้น .

ว่าด้วยตัณหาที่มีชื่อต่างๆ

[๔๒๕] คำว่า บุคคลนั้นได้ข้ามตัณหาอันชื่อว่าวิสัฏฐิกาแล้ว ความว่า ตัณหาเรียกว่า
วิสัฏฐิกา ได้แก่ ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โภคะ อุกถมมูล คำว่า วิสัฏฐิกา ความว่า
เพราะอรรถาจะอะไร ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา . เพราะอรรถว่าชานไป เพราะอรรถว่าแผไป เพราะ
อรรถว่าไม่สมาเสมอ เพราะอรรถว่าครอบงำ เพราะอรรถว่าสะท้อนไป เพราะอรรถว่าเป็นเหตุ
ให้พุดผิด เพราะอรรถว่ามีมูลรากเป็นพิษ เพราะอรรถว่ามีผลเป็นพิษ เพราะอรรถว่ามีเครื่อง
บริโภคเป็นพิษ ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา .

อีกอย่างหนึ่ง ตัณหาอันแผไปเป็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺล คณะ
อาวาส ฯลฯ แล่นไป ชานไปในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ทราบ
ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง เพราะฉะนั้น ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา . คำว่า บุคคลนั้นได้ข้ามตัณหา
อันชื่อว่าวิสัฏฐิกาแล้ว ความว่า บุคคลนั้น ได้ข้าม ข้ามพ้น ล่วงเลย เป็นไปล่วงตัณหาอัน
ชื่อว่าวิสัฏฐิกานั้นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นได้ข้ามตัณหาอันชื่อว่าวิสัฏฐิกาแล้ว .
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เรากล่าวบุคคลนั้นผู้ไม่เพ่งในกามทั้งหลายว่า เป็นผู้เข้าไปสงบ กิเลสเป็น
เครื่องผูกพันทั้งหลาย ย่อม ไม่มีแก่บุคคลนั้น บุคคลนั้นได้ข้ามตัณหา
อันชื่อว่าวิสัฏฐิกาแล้ว .

[๔๒๖] บุตร ปุสฺสตีว ไรนา และทีดิน ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น อตฺตทิกฺขุภีติ
นิริตตทิกฺขุภีติ ย่อมไม่เข้าไปได้ในบุคคลนั้น .

ว่าด้วยบุตรเป็นต้น

[๔๒๗] ศัพทว่า น ในคำว่า บุตร ปุสฺสตีว ไรนา และทีดิน ย่อมไม่มีแก่บุคคล
นั้น เป็นปฏิเสธ . คำว่า นั้น คือ แก่พระอรหันตชินาสพ . ชื่อว่าบุตร ได้แก่ บุตร ๔ จำพวก
คือ บุตรเกิดแต่ตน ๑ บุตรเกิดในเขต ๑ บุตรที่เช่าให้ ๑ บุตรที่เกิดในสำนัก ๑ . คำว่า ปุสฺสตีว
คือ เพาะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา . คำว่า ไรนา คือ ไร่ข้าวสาลี ไร่ข้าวเจ้า
ไร่ถั่วราชมาส ไร่ข้าวเหนียว ไร่ข้าวละมาน ไร่गा . คำว่า ทีดิน คือ ที่เรือน ที่ฉางที่หน้าเรือน
ที่หลังเรือน ที่สวน ที่อยู่ . คำว่า บุตร ปุสฺสตีว ไรนา และทีดิน ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น
คือ ความยึดถือบุตร ความยึดถือปุสฺสตีว ความยึดถือไรนา ความยึดถือที่ดินย่อมไม่มี มิได้มี
ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่บุคคลนั้น คือ เป็นสภาพอันบุคคลนั้นละ ตัดขาด สงบ ระเบียบแล้ว
ทำให้ไม่เกิดการเกิดขึ้น เมาเสียแล้วด้วย ไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุตร ปุสฺสตีว ไรนา
และที่ดิน ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น .

ว่าด้วยทิฐิ

[๔๒๘] สัสสตทิฐิชื่อว่าอตฺตา ในคำว่า อตฺตทิกฺขุภีติ นิริตตทิกฺขุภีติ ย่อมไม่เข้าไปได้
ในบุคคลนั้น ดังนี้ ย่อมไม่มี . อจฺเจททิฐิ ชื่อว่านิริตฺตา ย่อม ไม่มี สิ่งที่ยึดถือชื่อว่า อตฺตา ย่อม
ไม่มี สิ่งที่ยึดถือชื่อว่า นิริตฺตา ย่อม ไม่มี . สิ่งที่ยึดถือย่อมไม่มีแก่บุคคลใด สิ่งที่ยึด
ถือย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น สิ่งที่ยึดถือย่อมไม่มีแก่บุคคลใด สิ่งที่ยึดถือก็ไม่มี
แก่บุคคลนั้น . บุคคลนั้นผู้เป็นพระอรหันต์ ก้าวล่วงความถือและปล่อยวางแล้ว ล่วงเลย
ความเจริญและความเสื่อมแล้ว . บุคคลนั้นอยู่จบแล้ว มีระณะอันประพุดแล้ว ฯลฯ ภาวใหม่
ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อตฺตทิกฺขุภีติ นิริตตทิกฺขุภีติ ย่อมไม่เข้าไปได้ใน
บุคคลนั้น . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุตร ปุสฺสตีว ไรนา และที่ดิน ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น อตฺตทิกฺขุภีติ
นิริตตทิกฺขุภีติ ย่อมไม่เข้าไปได้ในบุคคลนั้น .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิาย มหานิเทศ

[๔๒๙] พวกปุชชนทั้งพวกสมณะและพราหมณ์ ฟังกล่าวโดยโห่ไช โห่ชนะ ไม่ห้อมล้อมบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะวาทะทั้งหลาย .

[๔๓๐] คำว่า ปุชชน ในคำว่า พวกปุชชนทั้งพวกสมณะและพราหมณ์ ฟังกล่าวโดยโห่ไช ความว่า เพราะอรรถว่ากระไร จึงชื่อว่าปุชชน . เพราะอรรถว่าให้กิเลสหนาเกิด เพราะอรรถว่าเป็นผู้มีสีกายที่ภูฏีอันยัง ไม่กำจัดมาก เพราะอรรถว่าเป็นผู้เลือกหน้าศาสดามาก เพราะอรรถว่าเป็นผู้ถนัดทั้งปวงร้อย ไร่มาก เพราะอรรถว่าย่อมปรุ่งแต่งด้วยอภิสังขารต่างๆ มาก เพราะอรรถว่าย่อมล่อยไปเพราะห้วงกิเลสต่างๆ มาก เพราะอรรถว่าย่อมเดือดร้อนเพราะกิเลสเป็นเหตุให้เร่าร้อนต่างๆ มาก เพราะอรรถว่าเป็นผู้กำหนด ยินดี ชอบใจ หลงไหล ติดใจ เกาะเกี่ยว พัวพันมากในกามคุณ ๕ เพราะอรรถว่าเป็นผู้นิเวศน์ ๕ ร้อยรัด ปกคลุม ปิดบัง หุ้มห่อไว้มาก จึงชื่อว่า ปุชชน . คนพวกใดพวกหนึ่งผู้เข้าถึง ถึงพร้อมด้วยการบวชภายนอกศาสนานี้ ชื่อว่า สมณะ . คนพวกใดพวกหนึ่ง ผู้อ้างตนว่า เป็นผู้เจริญ ชื่อว่า พราหมณ์ . คำว่า พวกปุชชนทั้งพวกสมณะและพราหมณ์ ฟังกล่าวโดยโห่ไช ความว่า พวกปุชชนฟังกล่าวโดยระคะ โหระ โมะหะ มานะ ภูฏี อุทธัจจะ วิจิกิจฉาใด และฟังกล่าวโดยอนสย ใดว่า เป็นผู้กำหนด ชัดเคื่อง หลงไหล ผูกพัน ถือมั่น ถึงความฟุ้งซ่าน ถึงความไม่แน่นอน หรือถึงโดยเรียวแรง . กิเลสเครื่องปรุ่งแต่งเหล่านั้น อันบุคคลนั้นละแล้ว เพราะเป็นผู้ละกิเลส เครื่องปรุ่งแต่งได้แล้ว ฟังกล่าวถึงคติโดยเหตุใดว่า บุคคลนั้นเกิดในนรก เกิดในกำเนิดดิรัจฉาน เกิดในเปรตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัญญาสัตว์ เป็นอสัญญาสัตว์ เป็นเนวสัญญาสัญญาสัตว์ . บุคคลนั้น ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการณะ ที่เป็นเครื่องกล่าว คือ บอก พุด แสดง แกล้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกปุชชนทั้งพวกสมณะและพราหมณ์ ฟังกล่าวโดยโห่ไช .

ว่าด้วยพระอรหันต์ไม่มีโห่ไชห้อมล้อม

[๔๓๑] คำว่า นั้น ในคำว่า โห่ชนะ ไม่ห้อมล้อมบุคคลนั้น ได้แก่ พระอรหันต์ซึ่งนาศพ . ชื่อว่าความห้อมล้อม ได้แก่ ความห้อมล้อม ๒ อย่าง คือ ความห้อมล้อมแห่งตัณหา ๑ ความห้อมล้อมแห่งภักติ ๑ ฯลฯ นี่ชื่อว่าความห้อมล้อมแห่งตัณหา ฯลฯ นี่ชื่อว่าความห้อมล้อมแห่งภักติ . บุคคลนั้นละความห้อมล้อมแห่งตัณหา สละคืนความห้อมล้อมแห่งภักติเสียแล้ว เพราะเป็นผู้ละความห้อมล้อมแห่งตัณหา สละคืนความห้อมล้อมแห่งภักติเสียแล้ว จึงไม่ทำตัณหา และภักติออกหน้า คือ เป็นผู้ไม่มีตัณหาเป็นแรงขับ ไม่มีตัณหาเป็นแรงยด ไม่มีตัณหาเป็นใหญ่ ไม่มีภักติเป็นแรงขับ ไม่มีภักติเป็นแรงยด ไม่มีภักติเป็นใหญ่ ไม่เป็นผู้อันตัณหาหรือภักติห้อมล้อม เทียวไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โห่ชนะ ไม่ห้อมล้อมบุคคลนั้น .

[๔๓๒] คำว่า ตสฺมา ในคำว่า เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะวาทะทั้งหลาย ความว่า เพราะฉะนั้น เพราะการณะนั้น เพราะเหตุนั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหว คือ ไม่โยกโคลง ไม่เอน ไม่เอียง ไม่สะท้าน ไม่สะเทือน ในเพราะวาทะ ในเพราะอุปมาวาทะทั้งหลาย คือ เพราะความนิทาน ตีเตียน ความไม่สรรเสริฐ ไม่ยกย่องคุณความดี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะวาทะทั้งหลาย . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

พวกปุชชนทั้งพวกสมณะและพราหมณ์ ฟังกล่าวโดยโห่ไช โห่ชนะ ไม่ห้อมล้อมบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะวาทะทั้งหลาย .

[๔๓๓] บุคคลนั้นเป็นมุนี ปราศจากความกำหนด ไม่ตระหนี่ ย่อมไม่กล่าวในความเป็นผู้สูงกว่าเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้เสมอเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้ต่ำกว่าเขา เป็นผู้ไม่มีความกำหนด ย่อมไม่ถึงความกำหนด .

[๔๓๔] ตัณหาเรียกว่า ความกำหนด ในคำว่า ปราศจากความกำหนด . ไม่ตระหนี่ ได้แก่ ระคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขมา โลภะ อุกตมูล . ความกำหนดนั้น . อันบุคคลใดละ ตัณหา สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เมาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่าผู้ปราศจากความกำหนด . บุคคลนั้นไม่กำหนด ไม่ยินดี ไม่หลง ไม่ติดใจ เป็นผู้ที่มีความกำหนด ปราศไป กำจัด คลายออก ปล่อย สละคืนแล้ว ในรูป ฯลฯ ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง เป็นผู้หายหิว ดับแล้ว เย็นแล้ว เป็นผู้มิตนเป็นดังพรหมเสวยสขอยุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปราศจากความกำหนด .

ชื่อว่า ความตระหนี่ ในคำว่า ไม่ตระหนี่ ได้แก่ ความตระหนี่ ๕ ประการ คือ ความตระหนี่อาวาส ความตระหนี่สกล ความตระหนี่ลาภ ความตระหนี่วรรณะ ความตระหนี่ธรรม ความตระหนี่ ฯลฯ ความหวงไว้ นี้เรียกว่า ความตระหนี่ . ความตระหนี่นั้น อันบุคคลใดละ ตัณหา สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เมาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้น เรียกว่า ไม่ตระหนี่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปราศจากความกำหนด ไม่ตระหนี่ .

[๔๓๕] คำว่า มุนี ในคำว่า บุคคลนั้นเป็นมุนี ย่อมไม่กล่าวในความเป็นผู้สูงกว่าเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้เสมอเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้ต่ำกว่าเขา ความว่า ญาณเรียกว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิาย มหานิทเทส
โมณะ ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องและตึงหาเพียงดังชาย บุคคลนั้นชื่อว่ามนี . บุคคลผู้
เป็นมนี ย่อมไม่กล่าว คือ ไม่บอก ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลงว่า เราเป็นผู้ดีกว่าเขาบ้าง
เราเป็นผู้เสมอเขาบ้าง เราเป็นผู้เลวกว่าเขาบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นเป็นมนี ย่อม
ไม่กล่าวในความเป็นผู้สูงกว่าเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้เสมอเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้ต่ำ
กว่าเขา .

ว่าด้วยความกำหนด ๒ อย่าง

[๔๓๖] ชื่อว่า ความกำหนด ในคำว่า เป็นผู้ไม่มีความกำหนด ย่อมไม่ถึงความกำหนด
ได้แก่ ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วยทิฐิ ๑ ฯลฯ นี้
ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิฐิ . บุคคลนั้นละความกำหนดด้วย
ตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฐิเสียแล้ว เพราะเป็นผู้ละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืน
ความกำหนดด้วยทิฐิ จึงย่อมไม่ถึง คือ ย่อมไม่เข้าถึง ไม่เข้าไปถึง ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือ
มั่น ซึ่งความกำหนดด้วยตัณหา หรือความกำหนดด้วยทิฐิ เพราะฉะนั้น . จึงชื่อว่า ย่อมไม่ถึง
ความกำหนด .

ชื่อว่า ความกำหนด ในคำว่า เป็นผู้ไม่มีความกำหนด ได้แก่ ความกำหนด ๒
อย่าง คือ ความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วยทิฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วย
ตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิฐิ . บุคคลนั้นละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความ
กำหนดด้วยทิฐิแล้ว เพราะเป็นผู้ละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฐิ
จึงย่อมไม่กำหนดด้วยตัณหา หรือความกำหนดด้วยทิฐิ คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม
ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีความกำหนด ย่อมไม่ถึง
ความกำหนด . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลนั้นเป็นมนี ปราศจากความกำหนด ไม่ตระหนี่ ย่อมไม่กล่าวใน
ความเป็นผู้สูงกว่าเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้เสมอเขา ไม่กล่าวใน
ความเป็นผู้ต่ำกว่าเขา เป็นผู้ไม่มีความกำหนด ย่อมไม่ถึงความกำหนด .

[๔๓๗] ผู้ใดไม่มีความถือว่าของตน ในโลก เมื่อสิ่งที่ถือว่าของตนไม่มี ย่อมไม่
เศร้าโศก และไม่ถึงความลำเอียงในธรรมทั้งหลาย ผู้นั้นแลเรียกว่า
ผู้สงบ .

ว่าด้วยผู้ไม่มีความยึดถือ

[๔๓๘] คำว่า ผู้ใด ในคำว่า ผู้ใดไม่มีความถือว่าของตน ในโลก คือ พระอรหันตชินาสพ .
คำว่า ไม่มีความถือว่าของตน คือ ผู้ใดไม่มีความถือ ความยึดมั่น ความถือมั่น ความติดใจ
ความน้อมใจถึงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไรๆ ว่า นี้ ของเรา หรือว่า นี้ของ
คนเหล่านี้ ฯลฯ เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดไม่มีความถือว่าของตน
ในโลก .

ว่าด้วยผู้ไม่เศร้าโศก

[๔๓๙] คำว่า เมื่อสิ่งที่ถือว่าของตนไม่มี ย่อมไม่เศร้าโศก ความว่า ไม่เศร้าโศกถึง
วัตถุที่แปรปรวนไปแล้ว หรือเมื่อวัตถุแปรปรวนไปแล้วไม่เศร้าโศกถึง คือ ไม่เศร้าโศกถึง ไม่
ลำบากใจ ไม่คร่ำครวญ ไม่ทบทวนรำไร ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักษุ โสณะ ฆานะ ชิวหา
กาย ใจของเรา แปรปรวนไปแล้ว รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะของเรา แปรปรวนไปแล้ว
สกุล คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คีลานปัจจัยเภสัช-
*บริขารของเรา แปรปรวนไปแล้ว มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง บุตร
ธิดา มิตร พวักพ้อง ญาติสาโลหิตของเรา แปรปรวนไปแล้ว แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ดังนี้
จึงชื่อว่า ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ไม่มี .

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดเป็นผู้อันความไม่ยินดี คือ ทุกขเวทนาถูกต้องครอบงำ กลุ่มรุม
ประกอบแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศกถึง ไม่ลำบากใจ ไม่คร่ำครวญ ไม่ทบทวนรำไร ไม่ถึงความ
หลงใหล คือ เป็นผู้อันโรคจักษุ โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคใบหู
โรคปาก โรคฟัน โรคโอ โรคหืด โรคไขหวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคในท้อง
โรคลมสลบ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรค
มองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหืดเปียก โรคหืดดำน โรคหูด โรคละลอก โรคคุดทะราด
โรคอาเจียนโลหิต โรคน้ำดีเดือด โรคเบาหวาน โรคเรื้อน โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมัตติ
เป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต
อาพาธเกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดแต่ความเพียรเกิน
กำลัง อาพาธเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ
ปวดปัสสาวะ ความสัมผัสแห่งเหล็บ ขม ลม แดง และสัตว์เลื้อยคลาน ถูกต้อง ครอบงำ
กลุ่มรุม ประกอบแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศกถึง ไม่ลำบากใจ ไม่คร่ำครวญ ไม่ทบทวนรำไร ไม่ถึง
ความหลงใหล แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ไม่มี .

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อวัตถุไม่มีอยู่ คือ ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ
ไม่คร่ำครวญ ไม่ทบทวนรำไร ไม่ถึงความหลงใหลว่า โอ สิ่งนั้นของเราหนอ สิ่งนั้นไม่มีแก่เรา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิทาย มหานิทเทส
หน่อ สิ่งนั้นควรมีแก่เราหน่อ เราไม่ได้สิ่งนั้นหน่อ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เมื่อสิ่ง
ที่ถือว่าของตนไม่มี ย่อมไม่เศร้าโศกถึง .

ว่าด้วยผู้ไม่ลำเอียง

[๔๔๐] คำว่า และย่อมไม่ถึงความลำเอียงในธรรมทั้งหลาย ความว่า ไม่ถึงจันทาคติ
ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยาคติ ไม่ถึงด้วยสามารถแห่ง รากะ โทสะ โมหะ
มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา อนสฺย ไม่ดำเนินออก เลื่อน เคลื่อนไปด้วยธรรมทั้งหลาย อันทำให้
เป็นพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ถึงความลำเอียงในธรรมทั้งหลาย .

ว่าด้วยผู้สงบ

[๔๔๑] ก. คำว่า บุคคลนั้นแลเรียกว่า ผู้สงบ ความว่า ผู้นั้นเราเรียก คือ บอก พูด
แสดง แกล้งว่า ผู้สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบพิเศษ ดับ ระวังแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ผู้นั้นแล เรียกว่า ผู้สงบ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผู้ใดไม่มีความถือว่าของตน ในโลก เมื่อสิ่งที่ถือว่าของตน ไม่มีอยู่ ย่อม
ไม่เศร้าโศกถึง และไม่ถึงความลำเอียงในธรรมทั้งหลาย ผู้นั้นแลเรียกว่า
ผู้สงบ .

จบ ปราเภทสุตตนิทเทสที่ ๑๐

กลหวิวาสุตตนิทเทสที่ ๑๑

[๔๔๑] ข. (พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามว่า) ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน
ความโศก ความตระหนี่ ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพุดส่อ
เสียด มีมาแต่อะไร ขอเชิญพระองค์ตรัสบอก ว่า ก็เลยเหล่านั้นมีมา
แต่อะไร?

ว่าด้วยความทะเลาะวิวาท

[๔๔๒] ชื่อว่า ความทะเลาะ ในคำว่า ความทะเลาะ ความวิวาท . . . มีมาแต่อะไร?
ความว่า ความทะเลาะ และความวิวาททั้ง ๒ นั้นเป็นอย่างเดียวกัน โดยอาการเดียวกัน คือ ความ
ทะเลาะใด ความทะเลาะนั้นเป็นความวิวาท ความวิวาทใด ความวิวาทนั้นเป็นความทะเลาะ .
อีกอย่างหนึ่ง โดยอาการอื่น ความวิวาทที่เป็นเบื้องต้นแห่งความทะเลาะ เรียกว่า ความวิวาท
กล่าวคือ แม่พระราชาที่วิวาทกับพวกพระราชา แม่พวกกษัตริย์ที่วิวาทกับพวกกษัตริย์ แม่พวก
พราหมณ์ที่วิวาทกับพวกพราหมณ์ แม่พวกคฤหบดีที่วิวาทกับพวกคฤหบดี แม่มารดาที่วิวาทกับ
บุตร แม่บุตรที่วิวาทกับมารดา แม่บิดาที่วิวาทกับบุตร แม่บุตรที่วิวาทกับบิดา แม่พี่น้องชายที่
วิวาทกับพี่น้องหญิง แม่พี่น้องหญิงที่วิวาทกับพี่น้องชาย แม่สหายที่วิวาทกับสหาย นี้ชื่อว่า
ความวิวาท . ความทะเลาะเป็นไฉน? พวกบุคคลผู้ครองเรือนชวนชวหาโทษกัน ก็ทำความทะเลาะ
กันด้วยกาย ด้วยวาจา พวกบรรพชิตต้องอาบัติด้วย ก็ทำความทะเลาะกันด้วยกาย ด้วยวาจา นี้
ชื่อว่า ความทะเลาะ . คำว่า ความทะเลาะ ความวิวาท มีมาแต่อะไร? ความว่า พระพุทธรูปนิมิตสอบ
ถาม ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประกาศ ซึ่งมูล เหตุนี้ทาน เหตุเกิด แดน
เกิด สมุฏฐาน อาหาร อารมณ์ ปัจจัยสมุทัยแห่งความทะเลาะและความวิวาทว่า ความทะเลาะ
และความวิวาทมีมา คือ เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือ มีอะไร
เป็นนิทาน เป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความ
ทะเลาะ ความวิวาทมีมาแต่อะไร?

ว่าด้วยความรำพัน

[๔๔๓] ชื่อว่า ความรำพัน ในคำว่า ความรำพัน ความโศก ความตระหนี่ ความว่า
ความเพ้อถึง ความรำพัน กิริยาที่เพ้อถึง กิริยาที่รำพันถึง ความเป็นผู้เพ้อถึง ความเป็นผู้รำพัน
ถึง ความพุดเพ้อ ความบ่นเพ้อ ความพรั่นเพ้อ อาการพรั่นเพ้อ ความเป็นผู้พรั่นเพ้อ ของคน
ที่ถูกความเสื่อมแห่งญาติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งภคสมบัติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูก
ความเสื่อมเพราะโรคกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งศีลกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อม
แห่งทิฏฐิกระทบเข้าบ้าง ที่ประจวบกับความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใด
อย่างหนึ่งกระทบเข้าบ้าง .

ว่าด้วยความโศก

ชื่อว่า ความโศก คือ ความเศร้าโศก กิริยาเศร้าโศก ความเป็นผู้เศร้าโศก ความ
เศร้าโศกภายใน ความตรมตรอมในภายใน ความเดือดร้อนในภายใน ความร่ำร้อนในภายใน
ความตรอมตรมแห่งจิต ความโหม่นสลดคร่ำครวญความเศร้าโศก ของคนที่ถูกความเสื่อมแห่งญาติ
กระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งภคสมบัติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมเพราะโรคกระทบ
เข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งศีลกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งทิฏฐิกระทบเข้าบ้าง ที่
ประจวบกับความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้าบ้าง .

ว่าด้วยความตระหนี่

ชื่อว่า ความตระหนี่ ได้แก่ ความตระหนี่ ๕ ประการ คือ ความตระหนี่อवास ความ
ตระหนี่สกล ความตระหนี่ลาภ ความตระหนี่วรรณะ ความตระหนี่ธรรม ความตระหนี่เห็น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ปานนี้ กิริยาที่ตระหนี่ ความเป็นผู้ประพฤติดตระหนี่ ความเป็นผู้ปรารถนาต่างๆ ความเหนียวแน่น
ความเป็นผู้มีจิตหดหู่เจ็บร้อนในการให้ ความที่จิตอันใครๆ ไม่เชื่อถือได้ในการให้ นี้เรียกว่า
ความตระหนี่ อีกอย่างหนึ่ง ความตระหนี่ชั้นรักกิตติ ความตระหนี่ชาติกิตติ ความตระหนี่อายตนะกิตติ
นี้เรียกว่า ความตระหนี่ . ความมั่งจะเอา ก็เรียกว่า ความตระหนี่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความร่ำพัน
ความโศก ความตระหนี่ .

ว่าด้วยความถือตัว

[๔๔๔] ชื่อว่า ความถือตัว ในคำว่า ความถือตัว ความดุนหมิ่น และความพุดส่อเสียด
พึงทราบอธิบายดังนี้ บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังความถือตัวให้เกิดโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง
โดยความเป็นบุตรแห่งสกุลบ้าง โดยความเป็นผู้มีรูปร่างมั่งบ้าง โดยทรัพย์บ้าง โดยการปกครอง
บ้าง โดยหน้าที่การงานบ้าง โดยหลักแหล่งแห่งศิลปศาสตร์บ้าง โดยวิทยฐานะบ้าง โดยการ
ศึกษาบ้าง โดยปฏิภาณบ้าง โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง .

ว่าด้วยความดุนหมิ่น

ชื่อว่า ความดุนหมิ่น คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมดุนหมิ่นผู้อื่นโดยชาติบ้าง โดย
โคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง .

ว่าด้วยการพุดส่อเสียด

ชื่อว่า ความพุดส่อเสียด คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มิอาจส่อเสียด คือ
ฟังจากข้างนี้แล้ว ไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วมาบอกข้างนี้ เพื่อ
ทำลายคนหมู่นี้เป็นผู้ทำลายคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง สนับสนุนคนที่แตกกันแล้วบ้าง ชอบ
ผู้ที่เป่งกักกัน ยินดีผู้ที่เป่งกักกัน เพลินคนที่เป่งกักกัน เป็นผู้กล่าววาจาที่ทำเป่งกักกัน นี้
เรียกว่า ความพุดส่อเสียด . อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยเหตุ ๒ ประการ
คือ นำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รัก ๑ มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน จึงนำคำ
ส่อเสียดเข้าไป ๑ .

บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างไร? บุคคลนำคำส่อเสียดเข้า
ไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้ว่า เราจักเป็นที่รัก เป็นที่ชบชวใจ เป็นที่สนิท เป็นภายใน
เป็นที่ดีใจ ของบุคคลนี้ .

บุคคลผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน จึงนำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างไร? บุคคลผู้มีความ
ประสงค์ให้เขาแตกกันอย่างนี้ว่า ชนเหล่านี้ พึงเป็นต่างกัน แยกกัน เป่งกักกัน เป็นสองเหล่า
สองพวก สองฝ่าย ชนเหล่านี้ พึงแตกกัน ไม่ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบากไม่ผาสุก ด้วยอุบาย
อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความถือตัว ความดุนหมิ่น และความพุดส่อเสียด .

[๔๔๕] คำว่า ขอเชิญพระองค์จงตรัสบอกว่า กิเลสเหล่านั้น มีมาแต่อะไร?

ความว่า พระพุทธนิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประกาศ
ซึ่งมูล เหตุ นิทาน เหตุเกิด แดนเกิด สมภูฐาน อาหาร อารมณ์ ปัจจัย สมุทัย แห่งกิเลส ๘
ประการนี้ว่า กิเลส ๘ ประการนี้ คือ ความทะเลาะ ความวิวาท ความร่ำพัน ความโศก
ความตระหนี่ ความถือตัว ความดุนหมิ่น และความพุดส่อเสียด มีมา คือ เกิด เกิดพร้อม
บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปากฎมาแต่อะไร คือ มีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็น
ชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสเหล่านั้นมีมาแต่อะไร . คำว่า ขอเชิญ
พระองค์จงตรัสบอก คือ ขอเชิญพระองค์จงตรัสบอก ตรัสตอบ แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย
จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอเชิญพระองค์จงตรัสบอกว่า กิเลสเหล่านั้นมี
มาแต่อะไร . เพราะเหตุนี้ พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

ความทะเลาะ ความวิวาท ความร่ำพัน ความโศก ความตระหนี่
ความถือตัว ความดุนหมิ่น และความพุดส่อเสียดมีมาแต่อะไร? ขอเชิญ
พระองค์จงตรัสบอกว่า กิเลสเหล่านั้นมีมาแต่อะไร?

[๔๔๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) ความทะเลาะ ความวิวาท ความร่ำพัน
ความโศก ความตระหนี่ ความถือตัว ความดุนหมิ่น และความพุด
ส่อเสียด มีมาแต่สิ่งที่รัก ความทะเลาะ ความวิวาท ประกอบในความ
ตระหนี่ และเมื่อความวิวาทกันเกิดแล้ว ความพุดส่อเสียดก็มี .

ว่าด้วยความทะเลาะ . . . มาจากสิ่งที่รัก

[๔๔๗] ชื่อว่า สิ่งที่รัก ในคำว่า ความทะเลาะ ความวิวาท ความร่ำพัน ความโศก
ความตระหนี่ . . . มีมาแต่สิ่งที่รัก ได้แก่ วัตถุเป็นที่รัก ๒ อย่าง คือ สัตว์ ๑ สังขาร ๑ .

สัตว์ผู้เป็นที่รักเป็นไฉน? ชนเหล่าใดในโลกนี้ เป็นผู้ใคร่ความเจริญใคร่ ประโยชน์
ใคร่ความสบาย ใคร่ความปลอดภัยไปร้งจากโยคกิเลส คือ เป็นมารดา เป็นบิดา เป็นพี่น้องชาย
เป็นพี่น้องหญิง เป็นบุตร เป็นธิดา เป็นมิตร เป็นพวกพ้อง เป็นญาติ หรือเป็นสาลโหด
ชนเหล่านี้ชื่อว่า สัตว์ผู้เป็นที่รัก . สังขารเป็นที่รักเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ที่ชบชวใจเหล่านี้ชื่อว่า สังขารเป็นที่รัก .

ชนทั้งหลาย แม้ผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่รัก ย่อมทะเลาะกัน คือ
เมื่อวัตถุที่รักกำลังถูกแย่งชิงเอาไป ย่อมทะเลาะกันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อม

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ทะเลาะกันบ้าง . แม้ผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่รัก ย่อมทะเลาะกัน คือ
เมื่อวัตถุที่รักกำลังแปรปรวนไป ย่อมทะเลาะกันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักแปรปรวนไปแล้ว ย่อมทะเลาะ
กันบ้าง . แม้ผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่รัก ย่อมวิวาทกัน คือ เมื่อวัตถุที่รักกำลัง
ถูกแย่งชิงเอาไป ย่อมวิวาทกันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมวิวาทกันบ้าง . แม้ผู้
มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่รัก ย่อมวิวาทกัน คือ เมื่อวัตถุที่รักกำลัง
แปรปรวนไป ย่อมวิวาทกันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักแปรปรวนไปแล้ว ย่อมวิวาทกันบ้าง . แม้ผู้มีความ
หวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่รัก ย่อมรำพัน คือ เมื่อวัตถุที่รักกำลังถูกแย่งชิงเอาไป ย่อมรำพัน
บ้าง เมื่อวัตถุที่รักถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมรำพันบ้าง . แม้ผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวน
ไปแห่งวัตถุที่รัก ย่อมรำพัน คือ เมื่อวัตถุที่รักกำลังแปรปรวน ย่อมรำพันบ้าง เมื่อวัตถุที่รัก
แปรปรวนไปแล้ว ย่อมรำพันบ้าง . แม้ผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่รัก ย่อมเศร้าโศก
คือ เมื่อวัตถุที่รักกำลังถูกแย่งชิงเอาไป ย่อมเศร้าโศกบ้าง เมื่อวัตถุที่รักถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อม
เศร้าโศกบ้าง . แม้ผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่รัก ย่อมเศร้าโศก คือ
เมื่อวัตถุที่รักกำลังแปรปรวนไป ย่อมเศร้าโศกบ้าง เมื่อวัตถุที่รักแปรปรวนไปแล้ว ย่อมเศร้าโศก
บ้าง . และย่อมรักษา ปกครอง ป้องกัน หวงห้าม ตระหนี่วัตถุที่รัก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความเศร้าโศก ความตระหนี่ มีมาแต่สิ่งที่รัก .

[๔๔๘] คำว่า ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพุดส่อเสียด ความว่า ขนทั้งหลาย
ย่อมยังความถือตัวให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่รัก ย่อมยังความดูหมิ่นให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่รัก .
ขนทั้งหลายย่อมยังความถือตัวให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่รักอย่างไร? ขนทั้งหลายย่อมยัง
ความถือตัวให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่รักอย่างไรว่า พวกเรามีปกติได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ที่ชอบใจ .

ขนทั้งหลาย ย่อมยังความดูหมิ่นให้เกิด เพราะอาศัยวัตถุที่รักอย่างไร? ขนทั้งหลาย
ย่อมยังความดูหมิ่นให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่รักอย่างไรว่า พวกเรามีปกติได้รูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะ ที่ชอบใจ . ส่วนชนเหล่านี้ ไม่ได้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ชอบใจ .

คำว่า ความพุดส่อเสียด ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มิอาจส่อเสียด คือ
ฟังจากข้างนี้แล้ว ไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ ฯลฯ บุคคลเป็นผู้มีความประสงค์ให้เขา
แตกกันอย่างนี้ว่า . . . ชนเหล่านี้ฟังแตกกัน ไม่ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบาก ไม่ผาสุก ด้วยอุบาย
อย่างไร ก็นำคำส่อเสียดเข้าไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความถือตัว ความดูหมิ่น และความ
พุดส่อเสียด .

[๔๔๙] คำว่า ความทะเลาะ ความวิวาท ประกอบในความตระหนี่ ความว่า กิเลส ๗
ประการนี้ คือ ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความเศร้าโศก ความถือตัว ความดูหมิ่น
และความพุดส่อเสียด ประกอบ ตกแต่ง เนื่อง สืบเนื่อง ในความตระหนี่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อ
ว่า ความทะเลาะ ความวิวาท ประกอบในความตระหนี่ .

[๔๕๐] คำว่า เมื่อความวิวาทกันเกิดแล้ว ความพุดส่อเสียดก็มี ความว่า เมื่อความ
วิวาทกันเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแล้ว ขนทั้งหลายย่อมนำคำส่อเสียด
เข้าไป คือ ฟังจากข้างนี้แล้ว ไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วมา
บอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้ เป็นผู้ทำลายคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง สนับสนุนคนที่แตก
กันแล้วบ้าง ขอบผู้ที่เป็นก๊กกันบ้าง ยินดีผู้ที่เป็นก๊กกัน เพลินคนที่เป็กกัน เป็นผู้กล่าววาจา
ที่ทำให้เป็นก๊กกัน นี้เรียกว่า ความพุดส่อเสียด . อีกอย่างหนึ่ง ขนทั้งหลายย่อมนำคำส่อเสียด
เข้าไปด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ นำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รัก ๑ มีความ
ประสงค์ให้เขาแตกกันจึงนำคำส่อเสียดเข้าไป ๑ .

ขนทั้งหลาย นำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างไร? ขนทั้งหลาย
นำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างไรว่า พวกเราจักเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ เป็น
ที่สนิท เป็นภายใน เป็นที่ดีใจของบุคคลผู้นี้ .

ขนทั้งหลาย ผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกันจึงนำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างไร? ขน-
* ทั้งหลายผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกันอย่างนี้ว่า ชนเหล่านี้ฟังเป็นต่างกัน แยกกัน เป็นก๊กกัน
เป็นสองเหล่า เป็นสองพวก เป็นสองฝ่าย ชนเหล่านี้ฟังแตกกัน ไม่ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบาก
ไม่ผาสุก ด้วยอุบายอย่างไร ก็นำคำส่อเสียดเข้าไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อความวิวาทกัน
เกิดแล้ว ความพุดส่อเสียดก็มี . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า .

ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความเศร้าโศก ความตระหนี่
ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพุดส่อเสียด มีมาแต่สิ่งที่รัก
ความทะเลาะ ความวิวาท ประกอบในความตระหนี่ และเมื่อความวิวาท
กันเกิดแล้ว ความพุดส่อเสียดก็มี .

[๔๕๑] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีอะไรเป็นนิทาน
และชนเหล่าใดแล ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ ความโลภ
ของชนเหล่านั้น มีอะไรเป็นนิทาน อนึ่ง ความหวังและความสำเร็จหวัง
ที่มีแก่ตน เพื่อข้างหน้านั้น มีอะไรเป็นนิทาน .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

ว่าด้วยอะไรเป็นต้นเหตุแห่งสิ่งที่รัก

[๔๕๒] คำว่า สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีอะไรเป็นนิทาน ความว่า พระพุทธ-

*นิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประกาศซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัยแห่งสิ่งที่รักทั้งหลายว่า สิ่งที่รักทั้งหลาย มีอะไรเป็นนิทาน คือ เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือ มีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีอะไรเป็นนิทาน .

[๔๕๓] คำว่า และชนเหล่าใดแล ในคำว่า และชนเหล่าใดแล ย่อมเที่ยวไปในโลก เพราะความโลภ ได้แก่ พวกกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหิณฺณ บรพชิต เทวดา มนุษย์ . คำว่า เพราะความโลภ คือ ความโลภ กิริยาในโลก ความเป็นผู้โลก ความกำหนัดนัก กิริยาที่-

*กำหนัดนัก ความเป็นผู้กำหนัดนัก อภิขมา โลภะ อุกตมูล . คำว่า เที่ยวไป คือ เที่ยวไป อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา ยังอรรถภาพให้เป็นไป . คำว่า ในโลก คือ ใน อบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ชาติโลก อายุตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และ ชนเหล่าใดแล ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ .

[๔๕๔] คำว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง . . . มีอะไรเป็นนิทาน? ความว่า พระพุทธ-

*นิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประกาศซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัย แห่งความหวังและความสำเร็จหวังว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง มีอะไรเป็นนิทาน คือ เกิด บังเกิด เกิดพร้อม บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือ มีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง . . . มีอะไรเป็นนิทาน .

[๔๕๕] คำว่า ที่มีแก่นรชนเพื่อข้างหน้า ความว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง ที่เป็นเบื้องหน้า เป็นเกาะ เป็นที่ป้องกัน เป็นที่แอบแฝง เป็นที่ระลึกของนรชน คือ นรชนเป็นผู้ มีความสำเร็จหวังเป็นเบื้องหน้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่มีแก่นรชนเพื่อข้างหน้า . เพราะฉะนั้น พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีอะไรเป็นนิทาน และชนเหล่าใดแล ย่อม
เที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ ความโลภของชนเหล่านั้น มีอะไรเป็น
นิทาน อนึ่ง ความหวังและความสำเร็จหวังที่มีแก่นรชนเพื่อข้างหน้า
มีอะไรเป็นนิทาน .

[๔๕๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีฉันทะเป็นนิทาน
และชนเหล่าใดแล ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ ความโลภ
ของชนเหล่านั้น มีฉันทะนี้เป็นนิทาน อนึ่ง ความหวังและความ
สำเร็จหวังที่มีแก่นรชนเพื่อข้างหน้า ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน .

[๔๕๗] ชื่อว่า ฉันทะ ในคำว่า สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีฉันทะเป็นนิทาน ได้แก่
ความพอใจในกาม ความกำหนัดในกาม ความเพลินในกาม ความอยากในกาม ความรักในกาม
ความเร่าร้อนในกาม ความหลงในกาม ความชอบใจในกาม กามโสมะ กามโยคะ กามุปาทาน
กามฉันทนิเวรณ ในกามทั้งหลาย . อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ฉันทะ ๕ ประการ คือ ความพอใจในการ
แสวงหา ๑ ความพอใจในการได้ ๑ ความพอใจในการบริโภค ๑ ความพอใจในการสั่งสม ๑
ความพอใจในการสละ ๑ .

ความพอใจในการแสวงหาเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบใจ มีความต้องการ
เกิดความพอใจ ย่อมแสวงหารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นี้ชื่อว่า ความพอใจในการแสวงหา .

ความพอใจในการได้เป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบใจ มีความต้องการ
เกิดความพอใจ ย่อมได้ซึ่งรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นี้ชื่อว่า ความพอใจในการได้ .

ความพอใจในการบริโภคเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบใจ มีความต้องการ
เกิดความพอใจ ย่อมบริโภครูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นี้ชื่อว่า ความพอใจในการบริโภค .

ความพอใจในการสั่งสมเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบใจ มีความต้องการ
เกิดความพอใจ ย่อมทำการสั่งสมทรัพย์ด้วยความหวังว่า จักมีประโยชน์ในคราวเกิดอันท้าย
ทั้งหลาย นี้ชื่อว่า ความพอใจในการสั่งสม .

ความพอใจในการสละเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบใจ มีความต้องการ
เกิดความพอใจ ย่อมสละทรัพย์เพื่อพวกพลช้าง พวกพลม้า พวกพลรถ พวกพลถือธนู พวกพล
เดินเท้า ด้วยความหวังว่า คนพวกนี้จักรักษาคุ้มครองป้องกันเรา นี้ชื่อว่า ความพอใจในการสละ .

ว่าด้วยสิ่งที่รัก ๒ ประการ

คำว่า สิ่งที่รักทั้งหลาย คือ สิ่งที่รัก ๒ ประการ ได้แก่ สัตว์ ๑ สังขาร ๑ ฯลฯ
เหล่านี้ชื่อว่าสัตว์เป็นที่รัก ฯลฯ เหล่านี้ชื่อว่าสังขารเป็นที่รัก . คำว่า สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก
มีฉันทะเป็นนิทาน คือ สิ่งที่รักทั้งหลายมีฉันทะเป็นนิทาน มีฉันทะเป็นสมุทัย มีฉันทะเป็นชาติ
มีฉันทะเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีฉันทะเป็นนิทาน .

[๔๕๘] คำว่า และชนเหล่าใดแล ในคำว่า และชนเหล่าใดแล ย่อมเที่ยวไปในโลก
เพราะความโลภ ได้แก่ พวกกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหิณฺณ บรพชิต เทวดา มนุษย์ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
คำว่า เพราะความโลภ คือ ความโลภ กิริยาที่โลภ ความเป็นผู้โลภ ความกำหนัดนัก กิริยาที่
กำหนัดนัก ความเป็นผู้กำหนัดนัก อภิขมา โลภะ อุกุศลมูล . คำว่า เทียวไป คือ เทียวไป อยู่
เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา ยังอรรถภาพให้เป็นไป . คำว่า ในโลก คือ ใน
อบายโลก ฯลฯ อยาตนาโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และชนเหล่าใดแล ย่อมเทียวไปในโลก
เพราะความโลภ .

ว่าด้วยความหวัง

[๔๕๙] คำว่า อนึ่ง ความหวังและความสำเร็จหวัง ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน ความว่า
ตัณหาเรียกว่า ความหวัง ได้แก่ ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขมา โลภะ อุกุศลมูล . คำว่า
ความสำเร็จหวัง ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อแสวงหารูป ได้รูป เป็นผู้มีความสำเร็จหวัง
ในรูป . เมื่อแสวงหาเสียง . . . กลิ่น . . . รส . . . เมื่อแสวงหาไฟภูฏัพพะ ได้ไฟภูฏัพพะ เป็นผู้มีความสำเร็จ
หวังในไฟภูฏัพพะ เมื่อแสวงหาสกุณ . . . คณะ . . . อาวาส . . . ลาก . . . ยศ . . . สรรเสริญ . . . สุข
. . .
จิวร . . . บิณฑบาต . . . เสนาสนะ . . . คิลานปัจฉัยเภสัชบริขาร . . . พระสูตร . . . พระวินัย . . . พระ
อภิธรรม . . .
อารัญญิกังครตงค์ . . . ปิณฑปาตีกังครตงค์ . . . สปปาทานจาริกังครตงค์ . . . ขลปัจฉัจจัตติกังครตงค์ . . .
เนสัชชีกังครตงค์ . . . ยถาสันถติกังครตงค์ . . . ปฐมณาน . . . ทุตติยาน . . . ตตติยาน . . . จตตถณาน . . .
อากาสานัญจายตนสมาบัติ . . . วิญญานัญจายตนสมาบัติ . . . อากิญจัญญายตนสมาบัติ . . . เมื่อแสวงหา
เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ เป็นผู้มีความสำเร็จหวัง
ในเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บุคคลย่อมไถนด้วยความหวัง หวานพิชด้วยความหวัง พวกพ่อค้าหา
ทรัพย์ ไปสู่สมุทรด้วยความหวัง เราย่อมตั้งอยู่ด้วยความหวังใด ความ
หวังนั้นของเราย่อมสำเร็จ ดังนี้ .

ความสำเร็จแห่งความหวัง เรียกว่า ความสำเร็จหวัง . คำว่า ความหวังและความสำเร็จ
หวัง ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน ความว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน คือ
มีฉันทะเป็นสมุทัย มีฉันทะเป็นชาติ มีฉันทะเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความหวัง
และความสำเร็จหวัง ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน .

[๔๖๐] คำว่า ที่มีแก่นขนเพื่อข้างหน้า ความว่า ความหวังและความสำเร็จหวังที่เป็น
เบื้องหน้า เป็นเกาะ เป็นที่ป้องกัน เป็นที่แอบแฝง เป็นที่ระลึกของนรชน คือ นรชนเป็น
ผู้มีความสำเร็จหวังเป็นเบื้องหน้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่มีแก่นขนเพื่อข้างหน้า . เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีฉันทะเป็นนิทาน และนรชนเหล่าใดแล
ย่อมเทียวไปในโลกเพราะความโลภ ความโลภของนรชนเหล่านั้น มี
ฉันทะนี้เป็นนิทาน อนึ่ง ความหวังและความสำเร็จหวังที่มีแก่นขนเพื่อ
ข้างหน้านั้น ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน .

[๔๖๑] (พระพุทธรณินิตตรัสถามว่า) ฉันทะในโลก มีอะไรเป็นนิทาน และความ
ตัดสินใจมีมาแต่อะไร อนึ่ง ความโกรธ ความเป็นผู้พุดเท็จ และความ
สงสัยมีมาแต่อะไร และธรรมเหล่าใด อันพระสมณะตรัสไว้แล้ว
ธรรมเหล่านั้นมีมาแต่อะไร .

ว่าด้วยฉันทะ . . . มีอะไรเป็นต้นเหตุ

[๔๖๒] คำว่า ฉันทะในโลก มีอะไรเป็นนิทาน ความว่า พระพุทธรณินิตตรัสถาม
สอบถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประกาศซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัยแห่งฉันทะว่า
ฉันทะมีอะไรเป็นนิทาน คือ เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือ
มีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ฉันทะในโลก มีอะไรเป็นนิทาน .

[๔๖๓] คำว่า และความตัดสินใจมีมาแต่อะไร ความว่า พระพุทธรณินิตตรัสถาม
สอบถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประกาศซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัยแห่งความ
ตัดสินใจว่า ความตัดสินใจมีมาแต่อะไร คือ เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ
มาแต่อะไร คือ มีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และความตัดสินใจมีมาแต่อะไร .

[๔๖๔] ชื่อว่า ความโกรธ ในคำว่า อนึ่ง ความโกรธ ความเป็นผู้พุดเท็จ และ
ความสงสัย คือ ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขัดเคือง ความขุ่นเคือง ความเคืองท้าว ความ
เคืองเสมอ ความชิง ความชิงช้า ความชิงเสมอ ความพยาบาทแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ
ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความชิง กิริยาที่ชิง ความเป็นผู้ชิง ความพยาบาท
กิริยาที่พยาบาท ความเป็นผู้พยาบาท ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความเป็นผู้ดุร้าย ความ
เพาะวาจาชั่ว ความเป็นผู้ไม่แช่มชื่นแห่งจิต . ความกล่าวเท็จ เรียกว่า ความเป็นผู้พุดเท็จ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ความสงสัย เรียกว่า กถกถา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง ความโกรธ ความเป็นผู้พุดเทจ และ
ความสงสัย .

[๔๖๕] คำว่า และธรรมเหล่าใด ในคำว่า และธรรมเหล่าใด อันพระสมณะตรัสไว้
แล้ว ความว่า ธรรมทั้งหลายใด สหจรต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบกัน มีความเกิด
ขึ้นคราวเดียวกัน มีความดับคราวเดียวกัน มีวัตถุเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกัน กับความโกรธ
ความเป็นผู้พุดเทจ และความสงสัย ธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ธรรมเหล่าใด . อีกอย่างหนึ่ง คำว่า
ธรรมเหล่าใด คือ กิเลสทั้งหลายมีชาติเป็นอย่างอื่น ตั้งอยู่แล้วโดยอาการอื่น กิเลสเหล่านี้
เรียกว่า ธรรมเหล่าใด . คำว่า อันพระสมณะตรัสแล้ว ความว่า อันพระพุทธรูปเป็นสมณะมีบาป
ธรรมอันระบับแล้ว เป็นพราหมณ์มีบาปธรรมอันลอยเสียแล้ว เป็นภิกษุมูลแห่งกิเลสอันทำลาย
แล้ว ผู้พ้นชาติจากอกุศลมูลเป็นเครื่องผูกทั้งปวง ตรัสไว้แล้ว คือ ตรัสโดยทั่ว บอก แสดง
บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และธรรม
เหล่าใด อันพระสมณะตรัสไว้แล้ว . เพราะฉะนั้น พระพุทธรูปมีตนนั้น จึงตรัสถามว่า
ฉันท์ะในโลก มีอะไรเป็นนิทาน และความตัดสินใจมีมาแต่อะไร อนึ่ง
ความโกรธ ความเป็นผู้พุดเทจ และความสงสัยมีมาแต่อะไร และ
ธรรมเหล่าใด อันพระสมณะตรัสไว้แล้ว ธรรมเหล่านั้นมีมาแต่อะไร .

[๔๖๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวธรรมใด คือ ความ
ดีใจ ความเสียใจในโลก ฉันท์ะยอมมีมาเพราะอาศัยธรรมนั้น ชันตชน
เห็นความไม่มีและความมีในรูปทั้งหลาย ย่อมทำความตัดสินใจในโลก .

[๔๖๗] คำว่า ความดีใจ ในคำว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวธรรมใด คือ ความดีใจ ความ
เสียใจ ในโลก ได้แก่ สุขเวทนาและวัตถุที่น่าปรารถนา . คำว่า ความเสียใจ ได้แก่ ทุกขเวทนา
และวัตถุที่ไม่น่าปรารถนา . คำว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวธรรมใด . . . ในโลก คือ บัณฑิตทั้งหลาย
กล่าว บอก พุด แสดง แกล้งธรรมใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวธรรมใด
คือ ความดีใจ ความเสียใจในโลก .

[๔๖๘] คำว่า ฉันท์ะยอมมีมาเพราะอาศัยธรรมนั้น ความว่า ฉันท์ะยอมมีมา คือ
มีทั่วไป เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ เพราะอาศัยความดีใจและความเสียใจ คือ
อาศัยสุขและทุกข์ โสมนัสและโสมนัส วัตถุที่น่าปรารถนาและวัตถุที่ไม่น่าปรารถนา ความยินดี
และความยินร้าย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฉันท์ะยอมมีมาเพราะอาศัยธรรมนั้น .

ว่าด้วยความเกิดแห่งรูป

[๔๖๙] คำว่า ในรูปทั้งหลาย ในคำว่า เห็นความไม่มีและความมีในรูปทั้งหลาย ได้แก่
มหาภูตรูป ๔ และอปาทายรูปแห่งมหาภูตรูป ๔ .

ความมีแห่งรูปทั้งหลายเป็นไฉน? ความมี คือ ความเกิด ความเกิดพร้อม ความบังเกิด
ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏแห่งรูปทั้งหลาย นี้ชื่อว่า ความมีแห่งรูปทั้งหลาย .

ความไม่มีแห่งรูปทั้งหลายเป็นไฉน? ความสิ้น ความเสื่อม ความแตก ความแตกรอบ
ความไม่เที่ยง ความหายไป แห่งรูปทั้งหลาย นี้ชื่อว่า ความไม่มีแห่งรูปทั้งหลาย .

คำว่า เห็นความไม่มีและความมีในรูปทั้งหลาย คือ เห็น พบ พิจารณา เทียบเคียง
ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้ง ซึ่งความมีและความไม่มีในรูปทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็น
ความไม่มีและความมีในรูปทั้งหลาย .

ว่าด้วยการตัดสินใจ ๒ อย่าง

[๔๗๐] ชื่อว่า ความตัดสินใจ ในคำว่า ชันตชน . . . ย่อมทำความตัดสินใจในโลก
ได้แก่ ความตัดสินใจ ๒ ประการ คือ ความตัดสินใจด้วยตัณหา ๑ ความตัดสินใจด้วยทัญญู ๑ .

สัตว์ยอมทำความตัดสินใจด้วยตัณหาอย่างไร? บุคคลบางคนในโลกนี้มีโภกสมบัตที่ยัง
ไม่เกิดขึ้นก็มีได้เกิดขึ้น และมีโภกสมบัตที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความหมดสิ้นไป . เขาจึงมีความดำริ
อย่างนี้ว่า โภกสมบัตของเราที่ยังไม่เกิดขึ้นก็มีได้เกิดขึ้น และโภกสมบัตที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความ
หมดสิ้นไป เพราะเหตุอะไรหนอ . และเขามีความดำริอย่างนี้ต่อไปว่า เมื่อเราประกอบเงื่อนไข
ในเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความปรมาทในเพราะการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย โภกสมบัตที่ยังไม่เกิดขึ้น
จึงมีได้เกิดขึ้น และโภกสมบัตที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความหมดสิ้นไป เมื่อเราประกอบเงื่อนไข
ในการเที่ยวมากไปในเวลาค่ำคืน . . . เมื่อเราเที่ยวดูมหรสพมากไป . . . เมื่อเราประกอบเงื่อนไข
เป็นที่ตั้งแห่งความปรมาทในเพราะการเล่นการพนัน . . . เมื่อเราประกอบเงื่อนไข ในการคบ
บาปมิตร . . . เมื่อเราประกอบเงื่อนไข ในความเป็นคนเกียจคร้าน โภกสมบัตที่ยังไม่เกิดขึ้นจึงมีได้
เกิดขึ้นและโภกสมบัตที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความหมดสิ้นไป ครั้นรู้อย่างนี้แล้ว เขาจึงไม่ประพฤติทาง
ความฉิบหายแห่งโภกสมบัต ๖ ประการ ชันตชนยอมทำความตัดสินใจด้วยตัณหา แม้ด้วยประการ
อย่างนี้ . อีกอย่างหนึ่ง บุคคลยอมประกอบการทำงานด้วยกสิกรรมบ้าง ด้วยพาณิชย์กรรมบ้าง ด้วย
โคธกรรมบ้าง ด้วยธนูปการบ้าง ด้วยการรับราชการบ้าง ด้วยศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง
ชันตชนยอมทำความตัดสินใจด้วยตัณหา แม้ด้วยประการอย่างนี้ .

ชันตชนยอมทำความตัดสินใจด้วยทัญญูอย่างไร? เมื่อจักขุเกิดขึ้นแล้ว ชันตชนก็รู้ว่า
ตนของเราเกิดขึ้นแล้ว . เมื่อจักขุหายไป ก็รู้ว่า ตนของเราหายไปแล้ว ตนของเราปราศจากไปแล้ว .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ชั้นตุนยอมทำความตัดสินใจด้วยทัญญู แมด้วยประการอย่างนี้ . . . เมื่อโสดะ . . . เมื่อฆานะ . . .
เมื่อชีวหา . . . เมื่อกาย . . . เมื่อรูป . . . เมื่อเสียง . . . เมื่อกลิ่น . . . เมื่อรส . . . เมื่อโผฏฐัพพะเกิดขึ้นแล้ว
ชั้นตุนก็รู้ว่า ตนของเราเกิดขึ้นแล้ว เมื่อโผฏฐัพพะหายไป ก็รู้ว่า ตนของเราหายไปแล้ว ตนของ
เราปราศจากไปแล้ว ชั้นตุนยอมทำความตัดสินใจด้วยทัญญู คือ ให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้
บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ แมด้วยประการอย่างนี้ .

คำว่า ชั้นตุน คือ สัตว์ นระ มานพ ฯลฯ มนุษย์ . คำว่า ในโลก คือ ใน
อบายโลก ฯลฯ อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชั้นตุน . . . ย่อมทำความตัดสินใจใน
โลก . เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวธรรมใด คือ ความดีใจ ความเสียใจในโลก จันตะ
ย่อมมีมา เพราะอาศัยธรรมนั้น ชั้นตุนเห็นความไม่มีและความมีในรูป
ทั้งหลาย ย่อมทำความตัดสินใจในโลก .

[๔๗๑] ธรรมแม่เหล่านี คือ ความโกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ และความ
สงสัย เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมียูกิมีมา บุคคลผู้มีความ
สงสัย พึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ และธรรมเหล่าใด อันพระสมณะทราบ
แล้ว จึงตรัสไว้ ธรรมเหล่านั้น เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสอง
มียูกิมีมา .

[๔๗๒] ชื่อว่า ความโกรธ ในคำว่า ความโกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ และความสงสัย
คือ ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ฯลฯ ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต ความกล่าวเท็จ เรียกว่า ความ
เป็นผู้พูดเท็จ . ความสงสัย เรียกว่า กถักถา . ความโกรธย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนา
บ้าง เพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาบ้าง . ความกล่าวเท็จย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนา
บ้าง เพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาบ้าง . ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาบ้าง
เพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาบ้าง .

ว่าด้วยเหตุให้เกิดความโกรธ

ความโกรธย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างไร? ความโกรธย่อมเกิดด้วย
อาการว่า เขาได้ประพฤตสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เราแล้ว ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขา
กำลังประพฤตสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขากำลังประพฤต
สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา . ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขาได้ประพฤตสิ่งที่ไม่เป็น
ประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่พอใจของเราแล้ว ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขากำลัง
ประพฤตสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่พอใจของเรา ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการ
ว่า เขากำลังประพฤตสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่พอใจของเรา . ความโกรธย่อม
เกิดด้วยอาการว่า เขาได้ประพฤตสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่พอใจของเราแล้ว
ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขากำลังประพฤตสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่
พอใจของเรา ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขากำลังประพฤตสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้
ไม่เป็นที่รักที่พอใจของเรา . ความโกรธย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างนี้ .

ความโกรธย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างไร? แม้บุคคลผู้มีความหวาด
ระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่น่าปรารถนา ย่อมมีความโกรธเกิด คือ เมื่อวัตถุที่น่าปรารถนากำลัง
ถูกแย่งชิงเอาไป ย่อมมีความโกรธเกิดบ้าง เมื่อวัตถุที่น่าปรารถนาถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมมี
ความโกรธเกิดบ้าง . แม้บุคคลผู้มีความหวาดระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่น่าปรารถนา
ย่อมมีความโกรธเกิด คือ เมื่อวัตถุที่น่าปรารถนากำลังแปรปรวนไป ย่อมมีความโกรธเกิดบ้าง
เมื่อวัตถุที่น่าปรารถนาแปรปรวนไปแล้ว ย่อมมีความโกรธเกิดบ้าง . ความโกรธย่อมเกิดเพราะ
อาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างนี้ .

ว่าด้วยเหตุให้เกิดการกล่าวเท็จ

มุสาวาทย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างไร? บุคคลบางคนในโลกนี้
ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือชื่อ ย่อมกล่าวคำเท็จทั้งที่รู้อยู่ เพื่อพ้นจากเครื่องจำนั้น . ถูกเขาจำด้วย
เครื่องจำคือเชือก . . . ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือโซ่ตรวน . . . ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือเถาวัลย์ . . .
ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือเครื่องล้อม . . . ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือบ้าน นิคมและนคร . . . ถูกเขา
จำด้วยเครื่องจำคือชนบท ย่อมกล่าวคำเท็จทั้งที่รู้อยู่ เพื่อพ้นจากเครื่องจำนั้น . มุสาวาทย่อมเกิด
เพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างนี้ .

มุสาวาทย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างไร? บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อม
กล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่เพราะเหตุแห่งรูปที่พอใจ ย่อมกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่เพราะเหตุแห่งเสียง กลิ่น
รส โผฏฐัพพะที่พอใจ เพราะเหตุแห่งจิตร เพราะเหตุแห่งภินทรมาน เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ
เพราะเหตุแห่งกลิ่นปัจจัยเภสัชบริขาร . มุสาวาทย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างนี้ .

ว่าด้วยเหตุให้เกิดความสงสัย

ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างไร? ความสงสัยย่อมเกิด
เพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาว่า เราจักพ้นจากโรคนี้แน่ตาหรือหนอ หรือเราจักไม่พ้นจากโรค
นี้แน่ตา เราจักพ้นจากโรคนี้หรือหนอ จากโรคจมูกหรือหนอ จากโรคที่ลิ้นหรือหนอ จากโรค

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
กาย . . . จากโรคศีรษะหรือหนอ จากโรคที่ใบหู จากโรคปาก เราจักพ้นจากโรคพิษหรือหนอ
หรือเราจักไม่พ้นจากโรคพิษ . ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างนี้ .

ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างไร? ความสงสัยย่อมเกิดเพราะ
อาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาว่า เราจักได้รูปที่ขบใจหรือหนอ หรือเราจักไม่ได้รับที่ขบใจ เราจักได้
เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺล คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จิวร บิณฑบาต
เสนาสนะ เราจักได้คิลาณปัจจัยเภสัชบริขารที่ขบใจหรือหนอ หรือเราจักไม่ได้คิลาณปัจจัย-

* เภสัชบริขารที่ขบใจ . ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างนี้ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ความโกรธ ความเป็นผู้ฟุ้งเหิง และความสงสัย .

[๔๓๓] คำว่า ธรรมแม่เหล่านี้ . . . เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมียุก็มียา
ความว่า เมื่อความดีใจและเสียใจมียุ คือ เมื่อสุขและทุกข์ โสมนัสและโทมนัส วัตถุที่น่า
ปรารถนาและวัตถุที่ไม่น่าปรารถนา ความยินดีและความยินร้าย มียุ คือ ปรากฏ อันตนเข้าไป
ได้อยู่ ธรรมแม่เหล่านี้ . . . ก็มียา ฉะนั้น จึงชื่อว่า ธรรมแม่เหล่านี้ . . . เมื่อความดีใจและ
ความเสียใจทั้งสองมียุก็มียา .

ว่าด้วยสิกขา ๓

[๔๓๔] คำว่า บุคคลผู้มีความสงสัย พึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ ความว่า แม่ญาณ
ก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ แม้อารมณแห่งญาณก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ แม่ธรรมทั้งหลายอันเกิดร่วมกับ
ญาณก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ เปรียบเหมือนอริยมรรคก็ชื่อว่าทางแห่งอริยะ เทวามรรคก็ชื่อว่าทางแห่ง
เทวดา พรหมมรรคก็ชื่อว่าทางแห่งพรหม ฉนฺได แม่ญาณก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ แม้อารมณแห่ง
ญาณก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ แม่ธรรมทั้งหลายอันเกิดร่วมกับญาณก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ ฉนฺตนั้น .

สิกขา ในคำว่า พึงศึกษา มี ๓ อย่าง คือ อริศีลสิกขา ๑ อริจิตตสิกขา ๑ อริปัญญาสิกขา ๑ .
อริศีลสิกขาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ศีล สำรวมแล้วด้วยความสำรวม
ในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย
สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ศีลชั้นน้อย ศีลชั้นใหญ่ ศีลเป็นที่ตั้ง เป็นเบื้องต้น
เป็นเบื้องบาท เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นปาก เป็นประธาน แห่งความถึงพร้อม
แห่งธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล นี้ชื่อว่า อริศีลสิกขา .

อริจิตตสิกขาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม ฯลฯ จึงบรรลุดุตถกถา
นี้ชื่อว่า อริจิตตสิกขา .

อริปัญญาสิกขาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มียปัญญา ประกอบด้วยปัญญา
อันให้ถึงความเกิดและความดับ เป็นอริยะ ข้าแรกกิเลส อันให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ภิกษุ
นั้นย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นี้โรคาณีนุปิฎฐา และรู้ชัดตามความ
เป็นจริงว่า เหล่านี้อาสวะ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ นี้ชื่อว่า อริปัญญาสิกขา .

คำว่า ผู้มีความสงสัย พึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ ความว่า บุคคลผู้มีความสงสัย
เคลือบแคลง ลังเล เป็นสองทาง ไม่แน่ใจ พึงศึกษาอริศีลบ้าง อริจิตบ้าง อริปัญญบ้าง
เพื่อความบรรลุดุตถกถา เพื่อความถูกต้องญาณ เพื่อความทำให้แจ่มแจ้งญาณ . บุคคลเมื่อนึกถึง
สิกขา ๓ นี้ พึงศึกษา คือ เมื่อรู้ เมื่อเห็น เมื่อพิจารณา เมื่ออธิษฐานจิต เมื่อน้อมใจไป
ด้วยศรัทธา เมื่อประกอบความเพียร เมื่อตั้งสติ เมื่อตั้งจิต เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา เมื่อรู้ยิ่งธรรม
ที่ควรรู้ยิ่ง เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ เมื่อละธรรมที่ควรละ เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญ
เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ก็พึงศึกษา ประพฤติเอื้อเฟื้อ ประพฤติเอื้อเฟื้อโดยชอบ
สมาทานประพฤติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้มีความสงสัยพึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ .

ว่าด้วยธรรมที่พระสมณะทราบบ

[๔๓๕] คำว่า และธรรมเหล่าใด อันพระสมณะทราบบแล้ว จึงตรัสไว้ ความว่า ธรรม
ทั้งหลายอันพระสมณะทราบบ ทรงแสดง ทรงแสดง ทรงแสดง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว
ตรัสไว้ ตรัสสอน ตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประ
ภาศแล้ว คือ ทราบบ ทราบบ ทราบบ ทราบบ ทราบบ ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว ตรัสไว้
ตรัสสอน ตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประภาศแล้ว
ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เพราะอริชาเป็น
ปัจจัย จึงมีสังขาร ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ เพราะอริชาดับ สังขารจึงดับ ฯลฯ
เพราะชาติดับ ชรา มรณะจึงดับ นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นี้โรคาณีนุปิฎฐา เหล่านี้อาสวะ ฯลฯ
นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ ธรรมเหล่านี้ควรรู้ยิ่ง ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ ธรรม
เหล่านี้ควรละ ธรรมเหล่านี้ควรเจริญ ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ความเกิด ความดับ คุณ
โทษ อบายเครื่องสลัดออก แห่งผัสสาสนะ ๖ แห่งอุปาทานขันธ ๕ แห่งหาฏรูป ๔ สิ่งใด
สิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับเป็นธรรมดา .

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราแสดงธรรมเพื่อ
ความรู้ยิ่ง เราไม่แสดงธรรมเพื่อความไม่รู้ยิ่ง เราแสดงธรรมมิเหต เราไม่แสดงธรรมไม่มีเหตุ
เราแสดงธรรมมีปฏิกิริยา เราไม่แสดงธรรมไม่มีปฏิกิริยา ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อเราแสดงธรรม
เพื่อความรู้ยิ่ง ไม่แสดงธรรมเพื่อความไม่รู้ยิ่ง แสดงธรรมมิเหต ไม่แสดงธรรมไม่มีเหตุ แสดง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิทาย มหานิทเทส
ธรรมมีปาฏิหาริย์ ไม่แสดงธรรมไม่มีปาฏิหาริย์อยู่ เธอทั้งหลายควรทำตามโอวาท ควรทำตาม
อนุศาสน์ ควรศึกษาทั้งหลาย อนึ่ง เธอทั้งหลายควรยินดีปราโมทย์ ควรโสมนัสว่า พระผู้มี
พระภาคทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมเป็นสวากขาตธรรม พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว
ก็เมื่อคำเป็นไวยากรณ์นี้ อันพระผู้มีพระภาคตรัสอยู่ โลกธาตุหมื่นหนึ่งหวั่นไหวแล้ว ดังนี้
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และธรรมเหล่าใด อันพระสมณะทราบแล้ว จึงตรัสไว้. เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ธรรมเหล่านี้ คือ ความโกรธ ความเป็นผู้พุดเทจ และความสงสัย
เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมียูกิมีมา บุคคลผู้มีความสงสัย
พึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ และธรรมเหล่าใด อันพระสมณะทราบแล้ว
จึงตรัสไว้ ธรรมเหล่านั้น เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมียูกิ
มีมา.

[๔๓๖] (พระพุทธรณินิตตรัสถามว่า) ความดีใจและความเสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน
เมื่ออะไรไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี อรรถนั้นใด
คือ ความไม่มีและความมี ขอพระองค์จงตรัสบอกอรรถนั้นว่า มีสิ่งใด
เป็นนิทานแก่ข้าพระองค์.

ว่าด้วยต้นเหตุความดีใจ-เสียใจ

[๔๓๗] คำว่า ความดีใจและความเสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน ความว่า พระพุทธรณินิต
ตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประกาศซึ่งมูล ฯลฯ
สมุทัย แห่งความดีใจและความเสียใจว่า ความดีใจและความเสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน คือ
เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือ มีอะไรเป็นนิทาน มีอะไร
เป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความดีใจและความ
เสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน.

[๔๓๘] คำว่า เมื่ออะไรไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี ความว่า
เมื่ออะไรไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ ความดีใจและความเสียใจ จึงไม่มี ไม่เป็น ไม่เกิด
ไม่เกิดพร้อม ไม่บังเกิด ไม่บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่ออะไรไม่มี ความดีใจ
และความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี.

[๔๓๙] คำว่า อรรถนั้นใด คือ ความไม่มีและความมี ความว่า ความมีแห่งความดีใจ
และความเสียใจเป็นไหน? ความมี ความเป็น ความเกิด ความเกิดพร้อม ความบังเกิด
ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏ แห่งความดีใจและความเสียใจใด นี้ชื่อว่า ความมีแห่งความดีใจ
และความเสียใจ. ความไม่มีแห่งความดีใจและความเสียใจเป็นไหน? ความสิ้น ความเสื่อม
ความแตก ความแตกรอบ ความไม่เที่ยง ความหายไป แห่งความดีใจและความเสียใจใด นี้ชื่อ
ว่า ความไม่มีแห่งความดีใจและความเสียใจ. คำว่า อรรถนั้นใด คือ อรรถอย่างยิ่งใด เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า อรรถนั้นใด คือ ความไม่มีและความมี.

[๔๔๐] คำว่า นั้น ในคำว่า ของจงตรัสบอกอรรถนั้นว่า มีสิ่งใดเป็นนิทานแก่
ข้าพระองค์ ความว่า อรรถที่ข้าพระองค์ทูลถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้
ประกาศ. คำว่า ของจงตรัสบอก คือ ของจงตรัสบอก ทรงแจ้ง ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง
เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ทรงประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของจงตรัสบอกอรรถนั้น . . . แก่
ข้าพระองค์. คำว่า มีสิ่งใดเป็นนิทาน มีสิ่งใดเป็นสมุทัย มีสิ่งใดเป็นชาติ มีสิ่งใดเป็นแดนเกิด
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของจงตรัสบอก อรรถนั้นว่า มีสิ่งใดเป็นนิทานแก่ข้าพระองค์. เพราะเหตุนี้
พระพุทธรณินิตนั้นจึงตรัสถามว่า

ความดีใจและความเสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน เมื่ออะไรไม่มี ความดีใจ
และความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี อรรถนั้นใด คือ ความไม่มีและความมี
ขอพระองค์จงตรัสบอกอรรถนั้นว่า มีสิ่งใดเป็นนิทานแก่ข้าพระองค์.

[๔๔๑] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) ความดีใจและความเสียใจ มีผัสสะเป็น
นิทาน เมื่อผัสสะไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี อรรถ
นั้นใด คือ ความไม่มีและความมี ข้าพระองค์ขอบอกอรรถนั้นว่า มี
ผัสสะนี้เป็นนิทานแก่พระองค์.

[๔๔๒] คำว่า ความดีใจและความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน ความว่า สุขเวทนาเกิด
ขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา. เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นนั้น
แหละดับไป สุขเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ที่เสวยอยู่ อันเกิด
แต่ผัสสะนั้น ก็ดับสลายไป. ทุกขเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา.
เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนานั้นนั้นแหละดับไป ทุกขเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ที่เสวยอยู่ อันเกิดแต่ผัสสะนั้น ก็ดับสลายไป. อทุกขม-

* สุขเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา. เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้ง
แห่งอทุกขมสุขเวทนานั้นนั้นแหละดับไป อทุกขมสุขเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะ
อันเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา ที่เสวยอยู่ อันเกิดแต่ผัสสะนั้น ก็ดับสลายไป. คำว่า ความดีใจ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
และความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน ความว่า ความดีใจและความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน
มีผัสสะเป็นสมุทัย มีผัสสะเป็นชาติ มีผัสสะเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความดีใจ
และความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน .

[๔๘๓] คำว่า เมื่อผัสสะไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี ความว่า
เมื่อผัสสะไม่มี คือ ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้อยู่ ความดีใจและความเสียใจจึงไม่มี คือ ไม่เป็น
ไม่เกิด ไม่เกิดพร้อม ไม่บังเกิด ไม่บังเกิดเฉพาะ ไม่ปรากฏ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อผัสสะ
ไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี .

[๔๘๔] คำว่า อรรถนั้นใด คือ ความไม่มีและความมี ความว่า ภาทิจฐิติ วิภาทิจฐิ
กิติ ก็มีผัสสะเป็นนิทาน . คำว่า อรรถนั้นใด คือ อรรถอย่างยิ่งใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
อรรถนั้นใด คือ ความไม่มีและความมี .

[๔๘๕] คำว่า นั้น ในคำว่า ขอบอกอรรถนั้นว่า มีผัสสะนี้เป็นนิทานแก่พระองค์
ความว่า อรรถที่พระองค์ตรัสถาม ขอให้บอก เชิญให้บอก ให้ประกาศ . คำว่า ขอบอก คือ
ขอตอบ บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ขอบอกอรรถนั้น . . . แก่พระองค์ . คำว่า มีผัสสะนี้เป็นนิทาน คือ มีผัสสะนี้เป็นนิทาน
มีผัสสะเป็นสมุทัย มีผัสสะเป็นชาติ มีผัสสะเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอบอก
อรรถนั้น ว่ามีผัสสะนี้เป็นนิทาน แก่พระองค์ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า
ความดีใจและความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน เมื่อผัสสะไม่มี ความ
ดีใจและความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี อรรถนั้นใด คือ ความไม่มีและ
ความมี ข้าพระองค์ขอบอกอรรถนั้น ว่ามีผัสสะนี้เป็นนิทาน แก่
พระองค์ .

[๔๘๖] (พระพุทธรณินิตตรัสถามว่า) ผัสสะในโลก มีอะไรเป็นนิทาน และ
ความยึดถือมีมาแต่อะไร เมื่ออะไรไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี เมื่อ
อะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง .

ว่าด้วยต้นเหตุของผัสสะ . . . .

[๔๘๗] คำว่า ผัสสะในโลกมีอะไรเป็นนิทาน ความว่า พระพุทธรณินิตตรัสถาม สอ
ภาม ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาธน์ซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัยแห่งผัสสะว่า ผัสสะ
มีอะไรเป็นนิทาน คือ เกิด เกิดพร้อมบังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือมีอะไร
เป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ผัสสะในโลกมีอะไรเป็นนิทาน .

[๔๘๘] คำว่า และความยึดถือมีมาแต่อะไร ความว่า พระพุทธรณินิตตรัสถาม สอ
ภาม ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาธน์ ซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัย แห่งความยึด
ถือทั้งหลายว่า ความยึดถือมีมาแต่อะไร คือ เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่
อะไร คือ มีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า และความยึดถือมีมาแต่อะไร .

[๔๘๙] คำว่า เมื่ออะไรไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี ความว่า เมื่ออะไรไม่มี ไม่
ปรากฏ ไม่เข้าไปได้อยู่ ความถือว่าของเรา จึงไม่มี ไม่เป็น ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ
ความถือว่าของเรา อันพระสมณะจะ ตัดขาดสงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผาเสีย
แล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่ออะไรไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี .

[๔๙๐] คำว่า เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง ความว่า เมื่ออะไรไม่มี ไม่เป็น
กล่าวลง ลงเลย เป็นไปล่วงแล้ว ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่ออะไรไม่มี
ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง . เพราะเหตุนี้ พระพุทธรณินิตตรัสถามว่า
ผัสสะในโลกมีอะไรเป็นนิทาน และความยึดถือ มีมาแต่อะไร เมื่อ
อะไรไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่
ถูกต้อง .

[๔๙๑] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) ผัสสะเกิดขึ้น เพราะอาศัยนามและรูป
ความยึดถือมีความปรารถนาเป็นนิทาน เมื่อความปรารถนาไม่มี ความ
ถือว่าของเราจึงไม่มี เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง .

[๔๙๒] คำว่า ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูป ความว่า จักขุวิญญาณเกิดขึ้น
เพราะอาศัยจักขุและรูป ประชุมธรรม ๓ ประการ คือ จักขุรูป ในส่วนรูป และสัมผัสธรรม
ในส่วนนาม เว้นจักขุสัมผัส เป็นผัสสะ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูปแม้อย่างนี้ . โสต-

* วิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยหูและเสียง ประชุมธรรม ๓ ประการ คือ หู เสียง ในส่วนรูป
และสัมผัสธรรมในส่วนนาม เว้นโสตสัมผัส เป็นผัสสะ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและ
รูป แม้อย่างนี้ . มานวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจมูกและกลิ่น ประชุมธรรม ๓ ประการ คือ
จมูก กลิ่น ในส่วนรูป และสัมผัสธรรมในส่วนนาม เว้นฆานสัมผัส เป็นผัสสะ ผัสสะ
เกิดขึ้นเพราะอาศัยนาม และรูปแม้อย่างนี้ . ชิวหาวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยลิ้นและรส ประชุม
ธรรม ๓ ประการ คือ ลิ้น รส ในส่วนรูป และสัมผัสธรรมในส่วนนาม เว้น ชิวหาสัมผัส

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
เป็นผัสสะ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูปเมื่อนี้. กายวิญญานเกิดขึ้นเพราะอาศัยกาย
และโณฐัพพะ ประชุมธรรม ๓ ประการ คือ กาย โณฐัพพะ ในส่วนรูป และสัมปยุตธรรม
ในส่วนนาม เว้นกายสัมผัส เป็นผัสสะ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูปเมื่อนี้.
มโนวิญญานเกิดขึ้นเพราะอาศัยใจและธรรมารมณ ประชุมธรรม ๓ ประการ คือ รูป วัตถุ ใน
ส่วนรูป ธรรมทั้งหลายที่มีรูปในส่วนรูป และสัมปยุตธรรมในส่วนนาม เว้นมโนสัมผัส เป็น
ผัสสะ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูปเมื่อนี้.

ว่าด้วยความยึดถือมีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ

[๔๙๓] คำว่า ความยึดถือมีความปรารถนาเป็นนิทาน ความว่า ตัณหา เรียกว่า ความ
ปรารถนา ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อุกตลมูล. ชื่อว่าความยึดถือ ได้แก่
ความยึดถือ ๒ ประการ คือ ความยึดถือด้วยตัณหา ๑ ความยึดถือด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า
ความยึดถือด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความยึดถือด้วยทิฏฐิ. คำว่า ความยึดถือมีความปรารถนาเป็น
นิทาน ความว่า ความยึดถือทั้งหลาย มีความปรารถนาเป็นนิทาน มีความปรารถนาเป็นเหตุ มีความ
ปรารถนาเป็นปัจจัย มีความปรารถนาเป็นตุการณ มีความปรารถนาเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ความยึดถือมีความปรารถนาเป็นนิทาน.

[๔๙๔] คำว่า เมื่อความปรารถนาไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี ความว่า ตัณหา
เรียกว่า ความปรารถนา ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อุกตลมูล. ชื่อว่าความ
ถือว่าของเรา ได้แก่ความถือว่าของเรา ๒ อย่างคือ ความถือว่าของเราด้วยตัณหา ๑ ความถือว่า
ของเราด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความถือว่าของเราด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความถือว่าของเรา
ด้วยทิฏฐิ. คำว่า เมื่อความปรารถนาไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี ความว่า เมื่อความปรารถนา
ไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้อยู่ ความถือว่าของเราจึงไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ ความ
ถือว่าของเราเหล่านั้น อันพระสมณะละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสีย
แล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อความปรารถนาไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี.

ว่าด้วยมหาภูตรูป ๔

[๔๙๕] คำว่า รูป ในคำว่า เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง ได้แก่ มหาภูตรูป ๔.
อุปาทายรูปของมหาภูตรูป ๔ คำว่า เมื่อรูปไม่มี คือ รูปย่อมไม่มีโดยเหตุ ๔ อย่าง คือ โดยการรู้
โดยการพิจารณา โดยการละ โดยการก้าวล่วง.

รูปไม่มีโดยการรู้อย่างไร? พระสมณะย่อมรู้รูป คือ ย่อมรู้ ย่อมเห็นว่า รูปหมดทุกอย่าง
ชื่อว่ารูป ได้แก่มหาภูตรูป ๔ อุปาทายรูปของมหาภูตรูป ๔ รูปไม่มีโดยการรู้อย่างนี้.

รูปไม่มีโดยการพิจารณาอย่างไร? พระสมณะครั้นรู้อย่างนี้แล้ว จึงพิจารณารูป คือ
พิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังหวัฬ เป็นดังลูกศร เป็นของลำบาก
เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นของขำระ เป็นเสนียด เป็นอบาท เป็นภัย เป็นอุปสรรค เป็นของ
หวั่นไหว เป็นของแตกพัง เป็นของไม่ยั่งยืน เป็นของไม่มีที่ค้ำทาน เป็นของไม่มีที่ซ่อนเร้น
เป็นของไม่มีที่พึ่ง เป็นของว่าง เป็นของเปล่า เป็นของสูญ เป็นอนัตตา เป็นโทษ เป็นของมีความ
แปรปรวนไปเป็นธรรมดา เป็นของไม่มีแก่นสาร เป็นมูลแห่งความทุกข์ เป็นดังเพชฌฆาต เป็นของ
ปราศจากความเจริญ เป็นของมีอาสวะ เป็นของอันเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เป็นเหี่ยวแห้งมาร เป็นของ
มีชาติเป็นธรรมดา เป็นของมีชราเป็นธรรมดา เป็นของมีพยาธิเป็นธรรมดา เป็นของมีมรณะ
เป็นธรรมดา เป็นของมีความโศก ความรำพัน ความเจ็บกาย ความเจ็บใจ และความแค้นใจเป็น
ธรรมดา เป็นของมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา เป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ เป็นของดับไป เป็นของ
ชวนให้หลงเชมชื่น เป็นอาทินพ เป็นนิสสรณะ รูปไม่มีโดยการพิจารณาอย่างนี้.

รูปไม่มีโดยการละอย่างไร? พระสมณะครั้นพิจารณาอย่างนี้แล้ว จึงละ บรรเทา ทำให้
สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งฉันทราคะในรูป.

สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดุริยกิจทั้งหลาย ฉันทราคะในรูปใด พวกท่าน
จงละฉันทราคะนั้นเสีย ฉันทราคะนั้นจักเป็นของอันพวกท่านละแล้ว มีมูลอันตัดขาดแล้ว
ทำให้ไม่มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา
โดยประการอย่างนี้. รูปไม่มีโดยการละอย่างนี้.

รูปไม่มีโดยการก้าวล่วงอย่างไร? ผู้ที่ได้รูปสมาบัติทั้ง ๔ แล้วเป็นผู้ไม่มีรูป คือ
ไม่เจริญรูป ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วงรูปเสียได้แล้ว รูปไม่มีโดยการก้าวล่วงอย่างนี้. รูปย่อม
ไม่มีโดยเหตุ ๔ ประการนี้.

คำว่า เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง ความว่า เมื่อรูปไม่มี ไม่เป็น ล่วงเลย ก้าวล่วง
เป็นไปล่วงแล้ว ผัสสะ ๕ ประการ คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ขานสัมผัส ชิวหาสัมผัส
กายสัมผัส ย่อมไม่ถูกต้อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง. เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูป ความยึดถือมีความปรารถนาเป็น
นิทาน เมื่อความปรารถนาไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี เมื่อรูปไม่มี
ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง.

[๔๙๖] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร? รูปจึงไม่มี

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
อนึ่ง สุขและทุกข์ไม่มีอย่างไร? รูปเป็นต้นไม่มีด้วยประการใด
ขอพระองค์ตรัสบอกประการนั้นแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ได้ตั้งใจไว้ว่า
จะรู้ประการไร .

[๔๙๓] คำว่า เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร? รูปจึงไม่มี ความว่า เมื่อบุคคลดำเนิน
อย่างไร? คือ ปฏิบัติอย่างไร? เปลี่ยนอิริยาบถอย่างไร? ประพฤติอย่างไร? รักษาอย่างไร?
บำรุงอย่างไร? เยียวยาอย่างไร? รูปจึงไม่มี คือ ไม่เป็น ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร? รูปจึงไม่มี .

[๔๙๔] คำว่า อนึ่ง สุขและทุกข์ไม่มีอย่างไร? ความว่า สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี ไม่มี คือ
ไม่เป็น ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วงอย่างไร? เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง สุขและทุกข์ไม่มี
อย่างไร? .

[๔๙๕] คำว่า ประการนั้น ในคำว่า รูปเป็นต้นไม่มีด้วยประการใด ขอพระองค์
ตรัสบอกประการนั้นแก่ข้าพระองค์ ความว่า ประการที่ข้าพระองค์ถาม ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรง
แสดง ขอให้ประสาธน์ เพราะฉะนั้น ชื่อว่า ประการนั้น . คำว่า ขอตรัสบอก . . . แก่ข้าพระองค์ คือ
ของตรัสบอก ทรงเล่า ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศแก่
ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอตรัสบอก . . . แก่ข้าพระองค์ . คำว่า รูปเป็นต้นไม่มี
ด้วยประการใด คือ รูปไม่มี ไม่เป็น ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วง ด้วยประการใด เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า รูปเป็นต้นไม่มีด้วยประการใด ขอพระองค์ตรัสบอกประการนั้นแก่ข้าพระองค์ .

[๕๐๐] คำว่า จะรู้ประการนั้น ในคำว่า ข้าพระองค์ได้ตั้งใจว่า จะรู้ประการนั้น ความว่า
จะรู้ จะทราบ จะรู้แจ้ง จะรู้แจ่มแจ้ง จะแทงตลอดประการนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จะรู้
ประการนั้น . คำว่า ข้าพระองค์ได้ตั้งใจ คือ ข้าพระองค์ได้ตั้งใจ ตั้งความดำริ ตั้งวิญญาน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ได้ตั้งใจว่า จะรู้ประการนั้น . เพราะเหตุนี้ พระพุทธนิมิตนั้น
จึงตรัสถามว่า

เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร? รูปจึงไม่มี อนึ่ง สุขและทุกข์ไม่มีอย่างไร?
รูปเป็นต้นไม่มีด้วยประการใด ขอพระองค์ตรัสบอกประการนั้นแก่ข้า
พระองค์ ข้าพระองค์ได้ตั้งใจว่า จะรู้ประการนั้น .

[๕๐๑] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ
ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ ไม่เป็นผู้ไม่มีสัญญาและไม่เป็นผู้
ปราศจากสัญญา เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ รูปจึง ไม่มี เพราะว่าส่วนแห่ง
ธรรมเครื่องให้เนิ่นช้า มีสัญญาเป็นนิทาน .

[๕๐๒] คำว่า บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญา
ผิดปกติ ความว่า ขนเหล่าใด ตั้งอยู่โดยสัญญาปกติ ขนเหล่านั้น เรียกว่า เป็นผู้มีสัญญาโดย
สัญญาปกติ บุคคลนั้น ไม่ตั้งอยู่โดยสัญญาปกติ . ขนเหล่าใดเป็นบ้า และเป็นผู้มีจิตฟุ้งซ่าน
ขนเหล่านั้น เรียกว่า เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ บุคคลนั้น ไม่เป็นบ้า ทั้งไม่เป็นผู้มีจิต
ฟุ้งซ่าน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดย
สัญญาผิดปกติ .

[๕๐๓] คำว่า ไม่เป็นผู้ไม่มีสัญญา และไม่เป็นผู้ปราศจากสัญญา ความว่า ขนเหล่าใด
เข้าในโรธ และเป็นอสังขยสัตว์ ขนเหล่านั้น เรียกว่า เป็นผู้ไม่มีสัญญา บุคคลนั้น ไม่ใช่ผู้เข้าในโรธ
ทั้งไม่ใช่เป็นอสังขยสัตว์ . ขนเหล่าใด ได้รูปสมบัติ ๔ ขนเหล่านั้น เรียกว่า เป็นผู้ปราศจาก
สัญญา บุคคลนั้น ไม่เป็นผู้ได้รูปสมบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้มีไม่มีสัญญาและ
ไม่เป็นผู้ปราศจากสัญญา .

[๕๐๔] คำว่า เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ รูปจึงไม่มี ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้
บรรลุตถัตถญาณ ฯลฯ เพราะละสุข ภิกษุนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส
ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควระแก่การทำงาน ตั้งมั่น ถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิตไป
เพื่อประโยชน์แก่การได้อากาสาณูจาตณสมาบัติ เป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยธรรมเป็นทางแห่งรูป—
*สมาบัติ เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ คือ ปฏิบัติ ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง
เยียวยาอย่างนี้ ด้วยประการดังนี้ . รูปจึง ไม่มี ไม่เป็น ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วง เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ รูปจึงไม่มี .

ว่าด้วยธรรมเครื่องเนิ่นช้า

[๕๐๕] คำว่า เพราะว่าส่วนแห่งธรรมเครื่องให้เนิ่นช้า มีสัญญาเป็นนิทาน ความว่า
ธรรมเป็นเครื่องให้เนิ่นช้า คือ ตณหา ทิฏฐิ มานะ เป็นธรรม มีสัญญาเป็นนิทาน มีสัญญา
เป็นสมุทัย มีสัญญาเป็นชาติ มีสัญญาเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะว่าส่วนแห่งธรรม
เป็นเครื่องให้เนิ่นช้า มีสัญญาเป็นนิทาน . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิด
ปกติ ไม่เป็นผู้ไม่มีสัญญาและไม่เป็นผู้ปราศจากสัญญา เมื่อบุคคล
ดำเนินอย่างนี้ รูปจึง ไม่มี เพราะว่าส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องให้เนิ่นช้า
มีสัญญาเป็นนิทาน .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

[๕๐๖] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) ข้าพระองค์ได้ทูลถามธรรมใดแล้ว พระองค์ได้ทรงแถลงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว ข้าพระองค์จะขอทูลถามธรรมส่วนอื่นกะพระองค์ ขอเชิญพระองค์ตรัสบอกธรรมนั้น ก็สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมจดแห่งยักษด้วยอุปมาบัติเท่านี้หรือหนอ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ หรือว่าสมณพราหมณ์บางพวก กล่าวความหมจดอย่างอื่น กว่าอุปมาบัตินี้ .

[๕๐๗] คำว่า ข้าพระองค์ได้ทูลถามธรรมใดแล้ว พระองค์ได้ทรงแถลงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว ความว่า ข้าพระองค์ได้ทูลถาม คือ ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาธน์ธรรมใด . คำว่า ได้ทรงแถลงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว คือ พระองค์ทรงแสดง แถลงออก ตรัสบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ได้ทูลถามธรรมใดแล้ว พระองค์ได้ทรงแถลงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว .

[๕๐๘] คำว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามธรรมส่วนอื่นกะพระองค์ ขอเชิญพระองค์ตรัสบอกธรรมนั้น ความว่า ข้าพระองค์ขอทูลถาม คือ ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาธน์ ธรรมส่วนอื่น กะพระองค์ คือ จะขอทูลถามธรรมยิ่งขึ้นไปกะพระองค์ . คำว่า ขอเชิญพระองค์จงตรัสบอกธรรมนั้น คือ ขอเชิญพระองค์จงตรัสบอก ชี้บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศธรรมนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามธรรมส่วนอื่นกะพระองค์ ขอเชิญพระองค์ตรัสบอกธรรมนั้น .

ว่าด้วยความหมจดด้วยอุปมาบัติ

[๕๐๙] คำว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมจดแห่งยักษด้วยอุปมาบัติเท่านี้หรือหนอ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ ความว่า สมณพราหมณ์บางพวกย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลง (ความหมจด) ว่าเป็นธรรมอันเลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม บวร ด้วยอุปมาบัติเท่านี้หรือ . คำว่า ยักษ คือ แห่งสัตว์ นรชน มานพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์ . คำว่า ความหมจด คือ ความหมจด ความหมจดวิเศษ ความหมจรรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ คำว่า อ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ คือ เป็นผู้กล่าววาทนเป็นบัณฑิต เป็นผู้กล่าววาทนเป็นอิริชน ผู้กล่าววาทนมีญาณ ผู้กล่าวโดยเหตุ ผู้กล่าวโดยลักษณะ ผู้กล่าวโดยการณ ผู้กล่าวโดยฐานะ ในโลกนี้โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมจดแห่งยักษด้วยอุปมาบัติเท่านี้หรือหนอ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ .

[๕๑๐] คำว่า หรือว่าสมณพราหมณ์บางพวก กล่าวความหมจดอย่างอื่นกว่าอุปมาบัตินี้ ความว่า หรือว่าสมณพราหมณ์บางพวก ล้วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วง อุปมาบัติเหล่านี้ ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลง ความหมจด ความหมจดวิเศษ ความหมจรรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบแห่งยักษอย่างอื่น คือ ยิ่งกว่าอุปมาบัตินี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือว่าสมณพราหมณ์บางพวก กล่าวความหมจดอย่างอื่นกว่าอุปมาบัตินี้ . เพราะเหตุ

นั้น . พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

ข้าพระองค์ได้ทูลถามธรรมใดแล้ว พระองค์ทรงแถลงธรรม นั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว ข้าพระองค์ขอทูลถามธรรมส่วนอื่นกะพระองค์ ขอเชิญพระองค์จงตรัสบอกธรรมนั้น ก็สมณพราหมณ์บางพวก อ้างตนว่าเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมจดแห่งยักษ ด้วยอุปมาบัติเท่านี้หรือหนอ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ หรือว่าสมณพราหมณ์บางพวก กล่าวความหมจดอย่างอื่นกว่าอุปมาบัตินี้ .

[๕๑๑] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) ก็สมณพราหมณ์บางพวก อ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมจดแห่งยักษ ด้วยอุปมาบัติเท่านี้ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์อีกบางพวก อ้างตนเป็นผู้ฉลาด ย่อมกล่าวความสงบ ๑- ในอนุปาทิเสส .

[๕๑๒] คำว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวก อ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ย่อมกล่าวความหมจดแห่งยักษด้วยอุปมาบัตินี้ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ ความว่า มีสมณพราหมณ์บางพวก ผู้กล่าวความเที่ยง ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลง (ความหมจด) ว่าเป็นธรรมอันเลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม บวร ด้วยอุปมาบัติเท่านี้ . คำว่า ยักษ คือ แห่งสัตว์ นรชน มานพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม . คำว่า ความหมจด คือความหมจด ความหมจดวิเศษ ความหมจรรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ .

๑๑. ความสงบและอนุปาทิเสสฝ่ายอเนกปฏิฐาน .

คำว่า อ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ คือ เป็นผู้กล่าววาทนเป็นบัณฑิต เป็นผู้กล่าววาทนเป็นอิริชน ผู้กล่าววาทนมีญาณ ผู้กล่าวโดยเหตุ ผู้กล่าวโดยลักษณะ ผู้กล่าวโดยการณ ผู้กล่าวโดยฐานะ ในโลกนี้ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมจดแห่งยักษด้วยอุปมาบัติเท่านี้ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

[๕๑๓] คำว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์อีกบางพวก อ้างตนเป็นผู้ฉลาด ย่อมกล่าวความสงบในอนุปาทิเสส ความว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้นแหละ สมณพราหมณ์บางพวกผู้กล่าวความขาดสูญ กล่าวต่อภพ ย่อมยินดีความไม่มีภพ สมณพราหมณ์พวกนั้น ย่อมกล่าวความสงบ คือ ความเข้าไปสงบ ความเจิบ ความดับ ความระงับ แห่งสัตว์ว่า ท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า ตนนี้เพราะกายแตก ย่อมขาดสูญ พิณาศไป ย่อมไม่มีเบื้องหน้าแต่ภระณะ โดยเหตุใด อนุปาทิเสสย่อมมีโดยเหตุเท่านั้น . คำว่า อ้างตนเป็นผู้ฉลาด ความว่า กล่าววาทนเป็นผู้ฉลาด กล่าววาทนเป็นบัณฑิต กล่าววาทนเป็นธีรชน กล่าววาทนมีญาณ ผู้กล่าวโดยเหตุ ผู้กล่าวโดยลักษณะ ผู้กล่าวโดยการณ ผู้กล่าวโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์อีกบางพวกอ้างวาทนเป็นผู้ฉลาด ย่อมกล่าวความสงบในอนุปาทิเสส เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ก็สมณพราหมณ์บางพวก อ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมดจดแห่งยักษด้วยอุปมาบัดนี้ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์อีกบางพวก อ้างตนเป็นฉลาด ย่อมกล่าวความสงบในอนุปาทิเสส .

[๕๑๔] มุนินั้นมีปัญญาเครื่องพิจารณา รู้สมณพราหมณ์เหล่านั้นว่า เป็นผู้อันทิฐิเข้าไปอาศัย และรู้ว่าเป็นผู้มีทิฐิเป็นท้าวอาศัย รู้แล้ว พ้นวิเศษแล้ว ย่อมไม่ถึงความวิเวก เป็นธีรชน ย่อมไม่ถึงความพร้อมในภพน้อยภพใหญ่ .

ว่าด้วยผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา

[๕๑๕] คำว่า เหล่านั้น ในคำว่า รู้สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้อันทิฐิเข้าไปอาศัย ความว่า พวกสมณพราหมณ์ที่ดำเนินด้วยทิฐิ . คำว่า เป็นผู้อันทิฐิเข้าไปอาศัย ความว่า มุนินั้นรู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งว่า เป็นผู้อันสัสสตทิฐิอาศัยแล้ว เป็นผู้อันอจเจตทิฐิอาศัยแล้ว เป็นผู้อันสัสสตทิฐิและอจเจตทิฐิอาศัยแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้สมณพราหมณ์เหล่านั้นว่า เป็นผู้อันทิฐิเข้าไปอาศัย .

[๕๑๖] ชื่อว่า มุนิ ในคำว่า มุนินั้นผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณาว่า เป็นผู้มีทิฐิเป็นท้าวอาศัย ความว่า ญาณ เรียกว่า โมนะ ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง และค้นหาเพียงดังข้าย บุคคลนั้นชื่อว่า มุนิ . มุนิ รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้วว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้อันสัสสตทิฐิอาศัยแล้ว เป็นผู้อันอจเจตทิฐิอาศัยแล้ว เป็นผู้อันสัสสตทิฐิและอจเจตทิฐิอาศัยแล้ว . คำว่า มุนินั้นผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา คือ เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนินั้นผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณาว่า เป็นผู้มีทิฐิเป็นท้าวอาศัย .

[๕๑๗] คำว่า รู้แล้ว พ้นวิเศษแล้ว ย่อมไม่ถึงความวิเวก ความว่า รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว เป็นผู้พ้น พ้นวิเศษ พ้นรอบ พ้นวิเศษดี โดยความพ้นวิเศษ เพราะไม่ถือมั่นโดยส่วนเดียว คือ รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมดับไปเป็นธรรมดา จึงเป็นผู้พ้นวิเศษ พ้นรอบ พ้นวิเศษดี โดยความพ้นวิเศษ เพราะไม่ถือมั่นโดยส่วนเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้แล้ว พ้นวิเศษแล้ว . คำว่า ไม่ถึงความวิเวก ความว่า ไม่ทำความทะเลาะ ไม่ทำความบาดหมาง ไม่ทำความโต้เถียง ไม่ทำความวิวาท ไม่ทำความหมายมั่น .

สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรอัคริเวสสนะ ภิกษุผู้มีจิตพ้นวิเศษแล้ว อย่างนี้ ย่อมไม่ได้เถียงกับใครๆ ย่อมไม่วิวาทกับใครๆ ก็เรื่องใดที่เขาพูดกันในโลก ภิกษุนั้นก็ได้ถือมั่นพูดโดยเรื่องนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้แล้ว พ้นวิเศษแล้ว ย่อมไม่ถึงความวิวาท .

[๕๑๘] คำว่า ในภพน้อยภพใหญ่ ในคำว่า เป็นธีรชน ย่อมไม่ถึงความพร้อมในภพน้อยและภพใหญ่ ความว่า ย่อมไม่ถึงความพร้อม ไม่มาถึงพร้อม ไม่ถือเอา ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น ในภพน้อยและภพใหญ่ คือ ในกรรมวัฏและวิปากวัฏ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในอรุภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในอรุภพ ในความเกิดบ่อยๆ ในความไปบ่อยๆ ในความเข้าถึงบ่อยๆ ในปฏิสนธิบ่อยๆ ในความบังเกิดขึ้นแห่งอรรถภาพบ่อยๆ . คำว่า เป็นธีรชน คือ เป็นนักปราชญ์ เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นธีรชน ย่อมไม่ถึงความพร้อมในภพน้อยภพใหญ่ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

มุนินั้นมีปัญญาเครื่องพิจารณา รู้สมณพราหมณ์เหล่านั้นว่า เป็นผู้อันทิฐิเข้าไปอาศัย และรู้ว่าเป็นผู้มีทิฐิเป็นท้าวอาศัย รู้แล้ว พ้นวิเศษแล้ว ย่อมไม่ถึงความวิเวก เป็นธีรชน ย่อมไม่ถึงความพร้อมในภพน้อยภพใหญ่ ดังนี้ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
จบกลหวิบาทสูตรนิกายที่ ๑๑ .

จุฬาริทยาสุตตนิเทศที่ ๑๒

[๔๑๙] (พระพุทธรูปมิตตริสถามว่า) มีสมณพราหมณ์บางพวก มีความมอญรอบ
ในทิวฏฐิของตนๆ ถือทิวฏฐินั้นแล้ว อ้างตนเป็นผู้ฉลาด พูดต่างๆ ว่า
บุคคลใดรู้อย่างนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ารู้ธรรมแล้ว บุคคลใดคัดค้านธรรมนี้
บุคคลนั้นชื่อว่ายังเป็นผู้ไม่บริบูรณ์หรือ .

ว่าด้วยทิวฏฐิ

[๔๒๐] คำว่า มีความมอญรอบในทิวฏฐิของตนๆ ความว่า มีสมณพราหมณ์บางพวก
ผู้ดำเนินไปด้วยทิวฏฐิ สมณพราหมณ์บางพวกนั้น ถือ ยึดถือ จับต้อง ถือมั่น ยึดมั่น ซึ่ง
ทิวฏฐิ ๖๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าย่อมอยู่ อยู่ร่วม มาอยู่ อยู่รอบในทิวฏฐิของตนๆ
เปรียบเหมือนพวกฤๅษีผู้ครองเรือน ชื่อว่า ย่อมอยู่ในเรือน หรือพวกบรรพชิตผู้มีอาบัติ
ชื่อว่าอยู่ในอาบัติ หรือพวกมิกิเลส ชื่อว่าย่อมอยู่ในกิเลส ชื่อว่าย่อมอยู่ในกิเลส ฉะนั้น เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า มีความมอญรอบในทิวฏฐิของตนๆ .

[๔๒๑] คำว่า ถือ ในคำว่า ถือทิวฏฐินั้นแล้ว อ้างตนเป็นผู้ฉลาด พูดต่างๆ ความว่า
ถือ ยึดถือ จับต้อง ถือมั่น ยึดมั่น . คำว่า พูดต่างๆ ความว่า พูดไปต่างๆ พูดมีอย่างต่างๆ
พูดอย่างอื่นๆ พูดมาก ไม่พูด ไม่กล่าว ไม่บอก ไม่แสดง ไม่แถลงอย่างเดียว . คำว่า
อ้างตนเป็นผู้ฉลาด ความว่า อ้างตนเป็นผู้ฉลาด อ้างตนเป็นบัณฑิต อ้างตนเป็นธีรชน อ้าง
ตนเป็นผู้มีญาณ อ้างตนโดยเหตุ อ้างตนโดยลักษณะ อ้างตนโดยการณ อ้างตนโดยฐานะ
โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถือทิวฏฐินั้นแล้ว อ้างตนเป็นผู้ฉลาด พูดต่างๆ .

[๔๒๒] คำว่า บุคคลใดรู้อย่างนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ารู้ธรรมแล้ว ความว่า บุคคลใด
รู้ธรรม คือ ทิวฏฐิ ปฏิปทา มรรคนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ารู้ ทราบ เห็น แทะตลอดธรรมแล้ว
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลใดรู้อย่างนี้ บุคคลนั้นชื่อว่า รู้ธรรมแล้ว .

[๔๒๓] คำว่า บุคคลใดคัดค้านธรรมนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ายังเป็นผู้ไม่บริบูรณ์ ความว่า
บุคคลใดคัดค้านธรรม คือ ทิวฏฐิ ปฏิปทา มรรคนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ายังเป็นผู้ไม่บริบูรณ์ ไม่
ครบถ้วน ไม่เต็มรอบ คือ ยังเป็นผู้เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า บุคคลใดคัดค้านธรรมนี้ บุคคลนั้นชื่อว่า ยังเป็นผู้ไม่บริบูรณ์ . เพราะเหตุนี้ พระ
พุทธรูปมิตตริสถามว่า

สมณพราหมณ์บางพวก มีความมอญรอบในทิวฏฐิของตนๆ ถือทิวฏฐิแล้ว
อ้างตนเป็นผู้ฉลาด พูดต่างๆ ว่า บุคคลใดรู้อย่างนี้ บุคคลนั้น ชื่อว่า
รู้ธรรมแล้ว บุคคลใดคัดค้านธรรมนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ายังเป็นผู้ไม่บริบูรณ์
หรือ .

[๔๒๔] (พระพุทธรูปมิตตริสถามอีกว่า) สมณพราหมณ์บางพวก ถือทิวฏฐิแม้
อย่างนี้ ย่อมวิวาท และกล่าวว่า คนอื่นโง่ ไม่ฉลาด วาตะของ
สมณพราหมณ์เหล่านี้ วาตะไหนจะจริงหนอ? เพราะสมณพราหมณ์
เหล่านี้ทั้งหมด ต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด .

ว่าด้วยวิวาทกันเพราะถือทิวฏฐิ

[๔๒๕] คำว่า สมณพราหมณ์บางพวก ถือทิวฏฐิแม้อย่างนี้ ย่อมวิวาท ความว่า
สมณพราหมณ์บางพวก ถือ ยึดถือ จับต้อง ถือมั่น ยึดมั่นทิวฏฐิอย่างนี้ ย่อมวิวาท คือทำ
ความทะเลาะ ทำความหมายมั่น ทำความแก่งแย่ง ทำความวิวาท ทำความมุ่งร้ายกันว่า ท่าน
ไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้ไขเพื่อปลดเปลื้องวาตะ ถ้าท่านสามารถ เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า สมณพราหมณ์บางพวกถือทิวฏฐิแม้อย่างนี้ ย่อมวิวาท .

[๔๒๖] คำว่า และกล่าวว่า คนอื่นโง่ ไม่ฉลาด ความว่า กล่าวบอก พูด แสดง
แถลง อย่างนี้ว่า คนอื่นโง่ เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ไม่ฉลาด
ไม่มีความรู้ ถึงอวิชา ไม่มีญาณ ไม่มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทึบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และ
กล่าวว่า คนอื่นโง่ ไม่ฉลาด .

[๔๒๗] คำว่าวาตะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาตะไหนจะจริงหนอ ความว่า วาตะ
ของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาตะไหนจริง แท้ แน่ เป็นจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
วาตะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาตะไหนจะจริงหนอ .

[๔๒๘] คำว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด ต่างก็อ้างตนว่า เป็นผู้ฉลาด
ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด ต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด อ้างตนเป็นบัณฑิต อ้างตน
เป็นธีรชน อ้างตนเป็นผู้มีญาณ อ้างตนโดยเหตุ อ้างตนโดยลักษณะ อ้างตนโดยการณ อ้างตน
โดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด ต่างก็
อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด . เพราะเหตุนี้ พระพุทธรูปมิตตริสถามว่า

สมณพราหมณ์บางพวก ถือทิวฏฐิแม้อย่างนี้ย่อมวิวาท และกล่าวว่า
คนอื่นโง่ ไม่ฉลาด วาตะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาตะไหนจริงหนอ?

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ ทั้งหมดต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด .

[๕๒๙] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) ข้าพระองค์ไม่อนุญาตธรรมของคนอื่น
คนอื่นเป็นพาล ลามก มีปัญญาแล้ว สมณพราหมณ์ทั้งหมด เป็นพาล
มีปัญญาเสื่อมทราม สมณพราหมณ์ทั้งปวงนี้เทียว มีความอยู่รอบในทักขิ .

[๕๓๐] คำว่า ไม่อนุญาตธรรมของคนอื่น ความว่า ไม่อนุญาต ไม่เห็นตาม ไม่อนุมัติ
ไม่อนุโมทนา ซึ่งธรรม คือ ทักขิ ปฏิบัติ มรรค ของคนอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่อนุญาต
ธรรมของคนอื่น .

[๕๓๑] คำว่า คนอื่นเป็นพาล ลามก มีปัญญาแล้ว ความว่า คนอื่นเป็นพาล เลว
ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย มีปัญญาแล้ว มีปัญญาทราม มีปัญญาต่ำช้า มีปัญญาลามก
มีปัญญาสกปรก มีปัญญาต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คนอื่นเป็นพาล ลามก มีปัญญาแล้ว .

[๕๓๒] คำว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นพาล มีปัญญาเสื่อมทราม ความว่า
สมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมดเทียว เป็นพาล เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย มีปัญญา
แล้ว มีปัญญาทราม มีปัญญาต่ำช้า มีปัญญาลามก มีปัญญาสกปรก มีปัญญาต่ำต้อย เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นพาล มีปัญญาเสื่อมทราม .

[๕๓๓] คำว่า สมณพราหมณ์ทั้งปวงนี้เทียว มีความอยู่รอบในทักขิ ความว่า สมณ-
*พราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด เป็นผู้ดำเนินไปด้วยทักขิ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถือ ยึดถือ จับต้อง
ถือมั่น ยึดมั่น ซึ่งทักขิ ๖๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าย่อมอยู่ อยู่ร่วม มาอยู่ อยู่รอบในทักขิ
ของตนๆ เปรียบเหมือนพวกคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ชื่อว่าย่อมอยู่ในเรือน พวกบรรพชิตผู้มีอาบัติ
ชื่อว่า ย่อมอยู่ในอาบัติ หรือพวกมิกิเลส ชื่อว่าย่อมอยู่ในกิเลส ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
สมณพราหมณ์ทั้งปวงเทียว มีความอยู่รอบในทักขิ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า
ข้าพระองค์ไม่อนุญาตธรรมของคนอื่น คนอื่นเป็นพาล ลามก มีปัญญา
แล้ว สมณพราหมณ์ทั้งหมด เป็นพาลมีปัญญาเสื่อมทราม สมณพราหมณ์
ทั้งปวงนี้เทียว มีความอยู่รอบในทักขิ .

[๕๓๔] ก็ถ้าพวกสมณพราหมณ์เป็นผู้ผ่องแผ้วเพราะทักขิของตน เป็นผู้ที่มีปัญญา
หมดจดดี เป็นผู้ฉลาด มีความรู้ไซ้ บรรดาสมณพราหมณ์พวกนั้น
ใครๆ จะ ไม่เป็นผู้มีปัญญาเสื่อมรอบ เพราะทักขิเป็นธรรมชาติอัน
สมณพราหมณ์แท้เหล่านั้น ถือเอาบริบูรณ์อย่างนั้น .

[๕๓๕] คำว่า ก็ถ้าเป็นผู้ผ่องแผ้วเพราะทักขิของตน ความว่า เป็นผู้ผ่องแผ้ว ผ่องใส
ไม่เศร้าหมอง เพราะทักขิ ความควร ความชอบใจ ลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็ถ้าเป็น
ผู้ผ่องแผ้วเพราะทักขิของตน .

[๕๓๖] คำว่า เป็นผู้ที่มีปัญญาหมดจดดี เป็นผู้ฉลาด มีความรู้ไซ้ ความว่า เป็นผู้
มีปัญญาหมดจด มีปัญญาหมดจดวิเศษ มีปัญญาหมดจตรอบ มีปัญญาผ่องแผ้ว มีปัญญาผ่องใส .
อีกอย่างหนึ่ง เป็นผู้มีความเห็นหมดจด มีความเห็นหมดจดวิเศษ มีความเห็นหมดจตรอบ
มีความเห็นผ่องแผ้ว มีความเห็นผ่องใส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ที่มีปัญญาหมดจดดี . คำว่า
เป็นผู้ฉลาด ความว่า เป็นผู้ฉลาด เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง
มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ที่มีปัญญาหมดจดดี เป็นผู้ฉลาด . คำว่า มีความรู้
ความว่า เป็นผู้มีความรู้ เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญา
ทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ที่มีปัญญาหมดจดดี เป็นผู้ฉลาด มีความรู้ .

[๕๓๗] คำว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ใครๆ จะ ไม่เป็นผู้มีปัญญาเสื่อมรอบ
ความว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ใครๆ จะ ไม่เป็นผู้มีปัญญาแล้ว มีปัญญาทราม มีปัญญา
ต่ำช้า มีปัญญาลามก มีปัญญาสกปรก มีปัญญาต่ำต้อย . อีกอย่างหนึ่ง สมณพราหมณ์ทั้งหมด
จะเป็นผู้มีปัญญาเลิศ มีปัญญาประเสริฐ มีปัญญาวิเศษ มีปัญญาเป็นประธาน มีปัญญาอุดม
มีปัญญาบวร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บรรดาสมณพราหมณ์พวกนั้น ใครๆ จะ ไม่เป็นผู้มีปัญญา
เสื่อมรอบ .

[๕๓๘] คำว่า เพราะทักขิเป็นธรรมชาติอันสมณพราหมณ์เหล่านั้นถือเอาบริบูรณ์อย่าง
นั้น ความว่า ทักขิเป็นธรรมชาติอันสมณพราหมณ์เหล่านั้นถือเอาบริบูรณ์ สมทาน ถือ ยึดมั่น
ถือมั่น ติดใจ น้อมใจไปอย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะทักขิเป็นธรรมชาติอันสมณ-

*พราหมณ์เหล่านั้นถือเอาบริบูรณ์อย่างนั้น . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า
ก็ถ้าพวกสมณพราหมณ์เป็นผู้ผ่องแผ้วเพราะทักขิของตน เป็นผู้ที่มีปัญญา
หมดจดดี เป็นผู้ฉลาด มีความรู้ไซ้ บรรดาสมณพราหมณ์พวกนั้น
ใครๆ จะ ไม่เป็นผู้มีปัญญาเสื่อมรอบ เพราะทักขิเป็นธรรมชาติอันสมณ-
พราหมณ์แท้เหล่านั้น ถือเอาบริบูรณ์อย่างนั้น .

[๕๓๙] คนกล่าวปราศรัยทักขิใดกะกันและกันว่าเป็นพาล ข้าพระองค์ไม่กล่าว
ทักขินั้นว่าจริง พวกสมณพราหมณ์ได้ทำทักขิของตนๆ ว่าจริง เพราะ
เหตุนี้แหละ พวกสมณพราหมณ์จึงเห็นคนอื่นว่าเป็นพาล .

[๕๔๐] ศัพทว่า น ในคำว่า ข้าพระองค์ไม่กล่าวทักขินั้นว่าจริง เป็นศัพท์ปฏิเสธ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
คำว่า ติฏฐินัน คือ ติฏฐิ ๖๒ เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จึง ไม่กล่าว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง
เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศติฏฐิ ๖๒ นั้นว่า จริง แท้ เป็นจริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ ไม่กล่าวติฏฐินันว่าจริง .

[๔๕๑] คำว่า คนคู่ ในคำว่า คนคู่กล่าวปรารภติฏฐิใดกะกันและกันว่าเป็นพาล
ความว่า คน ๒ คน ได้แก่คนสองคนผู้ทำความทะเลาะกัน คนสองคนผู้ทำความหมายมั่นกัน
คนสองคนผู้ทำความอื้อฉาวกัน คนสองคนผู้ทำความวิวาทกัน คนสองคนผู้ก่ออิริยกรรมกัน คนสอง
คนผู้พูดกัน คนสองคนผู้ปราศรัยกัน . คนคู่เหล่านั้น กล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง กะกันและกัน
อย่างนี้ว่า ท่านเป็นพาล เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คนคู่
กล่าวปรารภติฏฐิใดกะกันและกันว่าเป็นพาล .

[๔๕๒] คำว่า พวกสมณพราหมณ์ได้ทำติฏฐิของตนๆ ว่าจริง ความว่า พวก
สมณพราหมณ์ได้ทำติฏฐิของตนๆ ว่าจริง โดยอ้างว่าโลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า
โลกไม่เที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ฯลฯ สัตว์เมื่อตายไปย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็น
อีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกสมณพราหมณ์ได้ทำติฏฐิ
ของตนๆ ว่าจริง .

[๔๕๓] คำว่า เพราะเหตุ นั้น ในคำว่า เพราะเหตุ นั้นแหละ พวกสมณพราหมณ์จึง
เห็นคนอื่นว่าเป็นพาล ความว่า เพราะเหตุ นั้น เพราะการณ นั้น จึงเห็น คือ มองเห็น แลดู
เพ่งดู ฟินิจดู พิจารณาตู่ซึ่งคนอื่นว่าเป็นพาล เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุ นั้นแหละ พวกสมณพราหมณ์จึงเห็นคนอื่นว่าเป็นพาล . เพราะ
เหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

คนคู่กล่าวปรารภติฏฐิใดกะกันและกันว่าเป็นพาล ข้าพระองค์ไม่กล่าว
ติฏฐินันว่าจริง พวกสมณพราหมณ์ได้ทำติฏฐิของตนๆ ว่าจริง เพราะ
เหตุ นั้นแหละ พวกสมณพราหมณ์จึงเห็นคนอื่นว่าเป็นพาล .

[๔๕๔] (พระพุทธรณิมิตตรัสถามอีกว่า) สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมได้ว่า
จริงแท้ สมณพราหมณ์แม้พวกอื่นก็กล่าวธรรมนั้นว่าเปล่าเท็จ สมณ-
พราหมณ์เหล่านั้น ถือติฏฐิเมื่อนี้แล้วก็วิวาทกัน เพราะเหตุไร พวก
สมณพราหมณ์จึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน .

[๔๕๕] คำว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมได้ว่าจริงแท้ ความว่า สมณพราหมณ์
เหล่านั้น กล่าว บอก พูด แสดง แกล้งซึ่งธรรมะ คือ ติฏฐิ ปฏิปทา มรรคใด อย่างนี้ว่า
ธรรมนี้ จริง แท้ เป็นจริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์บาง
พวกกล่าวธรรมได้ว่าจริงแท้ .

[๔๕๖] คำว่า สมณพราหมณ์แม้พวกอื่นก็กล่าวธรรมนั้นว่าเปล่าเท็จ ความว่า สมณ-
*พราหมณ์อีกพวกหนึ่ง กล่าว บอก พูด แสดง แกล้งซึ่งธรรมะ คือ ติฏฐิ ปฏิปทา มรรค
นั้นนั้นแหละ อย่างนี้ว่า ธรรมนี้ เปล่า เท็จ ไม่เป็นจริง เหลวไหล ไม่เป็นตามจริง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์แม้พวกอื่นก็กล่าวธรรมนั้นว่าเปล่าเท็จ .

[๔๕๗] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถือติฏฐิเมื่อนี้แล้วก็วิวาทกัน ความว่า
สมณพราหมณ์เหล่านั้น คือ ยึดถือ จับต้อง ถือมั่น ยึดมั่น ซึ่งติฏฐิอย่างนี้แล้วก็วิวาทกัน
คือ ทำความทะเลาะกัน ทำความหมายมั่นกัน ทำความแก่งแย่งกัน ทำความวิวาทกัน ทำความ
มุ่งร้ายกันว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้ไขเพื่อปลดเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถือติฏฐิเมื่อนี้แล้วก็วิวาทกัน .

[๔๕๘] คำว่า เพราะเหตุไร ในคำว่า เพราะเหตุไร พวกสมณพราหมณ์จึงไม่กล่าว
เป็นอย่างเดียวกัน ความว่า เพราะ การณ์ เหตุ ปัจจัย นิทาน สมุทัย ขาติ เหตุเป็นแดน
เกิดอะไร? พวกสมณพราหมณ์จึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน คือ กล่าวต่างๆ กัน กล่าว
หลายอย่าง กล่าวคำอื่นๆ กล่าว พูด บอก แสดง แกล้งมากอย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เพราะเหตุไร พวกสมณพราหมณ์จึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน เพราะเหตุ นั้น พระพุทธรณิมิตนั้น
จึงตรัสถามว่า

สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมได้ว่าจริงแท้ สมณพราหมณ์แม้พวก
อื่นก็กล่าวธรรมนั้นว่าเปล่าเท็จ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถือติฏฐิเมื่อนี้
แล้วก็วิวาทกัน เพราะเหตุไร พวกสมณพราหมณ์จึงไม่กล่าวเป็น
อย่างเดียวกัน .

[๔๕๙] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) ก็หมู่สัตว์รู้ชัดสิ่งใด ไม่พึงวิวาทกัน
สิ่งจะนั้นมืออย่างเดียวกันเท่านั้น มิได้มี ๒ อย่าง สมณพราหมณ์เหล่านั้น
อวดสิ่งจะต่างๆ ไปเอง เพราะเหตุ นั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึงไม่
กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน .

ว่าด้วยสิ่งจะมืออย่างเดียวกัน

[๔๕๐] คำว่า สิ่งจะนั้นมืออย่างเดียวกันเท่านั้น มิได้มี ๒ อย่าง ความว่า นิพพาน คือ
ความดับทุกข์ ได้แก่ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นต้นเหตุ ความสำ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
รอกัตถหา ความดับตัณหา ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด เรียกว่าสังขจะอย่างเดียว .
อีกอย่างหนึ่ง มรรคสังขจะ นิยานสังขจะ ได้แก่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือ อริยมรรคมีองค์
๘ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ เพียรชอบ
ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ เรียกว่าสังขจะอย่างเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สังขจะ
นั้นมือเดียวเท่านั้น มิได้มี ๒ อย่าง .

[๕๕๑] คำว่า ไต ในคำว่า หมุสัตว์รู้ชัดสังขจะใด ไม่พึงวิวาทกัน ความว่า ในสังขจะใด .
คำว่า ปชา เป็นชื่อของสัตว์ . หมุสัตว์ รู้ชัด รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้รูปร่าง รู้ตลอด ซึ่งสังขจะใด
ไม่พึงทำความทะเลาะกัน ไม่พึงทำความหมายมั่นกัน ไม่พึงทำความแก่งแย่งกัน ไม่พึงทำความ
วิวาทกัน ไม่พึงทำความมุ่งร้ายกัน คือ ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความ
ทะเลาะกัน ความหมายมั่นกัน ความแก่งแย่งกัน ความวิวาทกัน ความมุ่งร้ายกัน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า หมุสัตว์รู้ชัดสังขจะใด ไม่พึงวิวาทกัน .

[๕๕๒] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นอวดสังขจะต่างๆ ไปเอง ความว่า สมณพราหมณ์
เหล่านั้น อวด พูด บอก กล่าว แสดง แกล้ง ซึ่งสังขจะต่างๆ ไปเองว่า โลกเที่ยง สิ่ง
นี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป ย่อมเป็นอีกก็หามิได้
ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์
เหล่านั้นอวดสังขจะต่างๆ ไปเอง .

[๕๕๓] คำว่า เพราะเหตุนี้ ในคำว่า เพราะเหตุนี้ สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึงไม่
กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน ความว่า เพราะเหตุนี้ คือ เพราะการณ์ เหตุ ปัจจัย นิทานนั้น
สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน คือ กล่าวต่างๆ กล่าวหลายอย่าง กล่าว
คำอื่นๆ กล่าว บอก พูด แสดง แกล้งมากอย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุนี้
สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
ก็หมุสัตว์รู้ชัดสังขจะใด ไม่วิวาทกัน สังขจะนั้นมือเดียวเท่านั้น มิได้มี
๒ อย่าง สมณพราหมณ์เหล่านั้น อวดสังขจะต่างๆ ไปเอง เพราะ
เหตุนี้ สมณพราหมณ์เหล่านั้น จึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน .

[๕๕๔] (พระพุทธรณินิตตรัสถามอีกว่า) เพราะเหตุไรหนอ? พวกสมณพราหมณ์
จึงกล่าวสังขจะไปต่างๆ คือ เป็นผู้อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด กล่าวยืนยัน
สังขจะหลายอย่าง ก็สังขจะที่พวกสมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว เป็นสังขจะ
มากอย่างต่างๆ กันหรือสมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมระลึกตริกเอาเอง .

[๕๕๕] คำว่า เพราะเหตุไร ในคำว่า เพราะเหตุไรหนอ พวกสมณพราหมณ์จึง
กล่าวสังขจะไปต่างๆ ความว่า เพราะเหตุไร คือ เพราะการณ์ เหตุ ปัจจัย นิทานอะไร? พวก
สมณพราหมณ์จึงกล่าวสังขจะต่างๆ คือ กล่าวหลายอย่าง กล่าวคำอื่นๆ กล่าว บอก พูด
แสดง แกล้งมากอย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุไรหนอ? พวกสมณพราหมณ์จึง
กล่าวสังขจะไปต่างๆ .

[๕๕๖] คำว่า กล่าวยืนยัน ในคำว่า เป็นผู้อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด กล่าวยืนยันสังขจะ
หลายอย่าง ความว่า พูดพรัมมากไป จึงชื่อว่ากล่าวยืนยันบ้าง . อีกอย่างหนึ่ง สมณพราหมณ์
เหล่านั้น ย่อมกล่าวยืนยัน คือ บอก พูด แสดง แกล้ง ซึ่งทฎฐิของตนๆ ว่า โลกเที่ยง
สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไปย่อมเป็นอีกก็หามิได้
ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า . คำว่า เป็นผู้อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด คือ
กล่าววาทนฉลาด กล่าววาทนเป็นบัณฑิต กล่าววาทนเป็นวิชน กล่าววาทนเป็นผู้มีญาณ กล่าว
วาทนพูดโดยเหตุ กล่าววาทนพูดโดยลักษณะ กล่าววาทนพูดโดยการณ์ กล่าววาทนพูดโดยฐานะ
โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาดกล่าวยืนยัน .

[๕๕๗] คำว่า สังขจะที่พวกสมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว เป็นสังขจะมากอย่างต่างๆ กัน
ความว่า สังขจะที่พวกสมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว เป็นสังขจะมากต่างๆ หลายอย่างอื่นๆ เป็นอันมาก
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สังขจะที่พวกสมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว เป็นสังขจะหลายอย่างต่างๆ กัน .

[๕๕๘] คำว่า หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมระลึกตริกเอาเอง ความว่า หรือว่า
สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมดำเนินไป เลื่อนไป เคลื่อนไป เป็นไป ด้วยความตริก ด้วยความ
ตรอง ด้วยความดำริ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมระลึก
ตริกเอาเอง . อีกอย่างหนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง ซึ่งสังขจะ
ที่ตนรวบรวมมาด้วยความตริก ที่ตนคิดกันด้วยความพิจารณา ที่ตนรู้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึง
ชื่อว่า หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมระลึกตริกเอาเอง . เพราะเหตุนี้ พระพุทธรณินิตนั้น
จึงตรัสถามว่า

เพราะเหตุไรหนอ? พวกสมณพราหมณ์จึงกล่าวสังขจะไปต่างๆ คือ
เป็นผู้อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด ยืนยันสังขจะหลายอย่าง ก็สังขจะที่พวก
สมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว เป็นสังขจะหลายอย่างต่างๆ กัน หรือว่า
สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมระลึกตริกเอาเอง .

[๕๕๙] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ) สังขจะมากอย่างต่างๆ กันมิได้มีเลย เว้น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
แต่สังฆะที่แน่นอน ด้วยสัญญาในโลก พวกสมณพราหมณ์ดำริ ตรึกเอา
ในทฤษฎีทั้งหลายแล้ว ได้กล่าวธรรมเป็น ๒ อย่างว่า คำของเราจริง
คำของท่านเท็จ .

ว่าด้วยความจริงไม่ต่างกัน

[๕๖๐] คำว่า สังฆะมากอย่างต่างๆ กันมิได้มีเลย ความว่า สังฆะมากอย่าง ต่างๆ กัน
หลายอย่าง อื่นๆ เป็นอันมากมิได้มีเลย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สังฆะมากอย่างต่างๆ กันมิได้
มีเลย .

[๕๖๑] คำว่า เว้นแต่สังฆะที่แน่นอนด้วยสัญญาในโลก ความว่า เว้นจากสังฆะที่ถือ
ว่าเที่ยงด้วยสัญญา กล่าวหาว่า สังฆะอย่างเดียวนั้นที่บัณฑิต กล่าว พุด แสดง แกล้ง ในโลก
ได้แก่ทุกชนโรธ นิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา
ความสารถค้นหา ความดับค้นหา ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด . อีกอย่างหนึ่ง
มักคสังฆะ นิยานสังฆะ ได้แก่ทุกชนโรธคามินีปฏิปทา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ความ
เห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งจิตมั่นชอบ เรียกว่า เป็นสังฆะอย่างเดียวนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เว้น
แต่สังฆะที่แน่นอนด้วยสัญญาในโลก .

[๕๖๒] คำว่า ก็พวกสมณพราหมณ์ดำริตรึกเอาในทฤษฎีทั้งหลายแล้ว ได้กล่าวธรรม
เป็น ๒ อย่างว่า คำของเราจริง คำของท่านเท็จ ความว่า พวกสมณพราหมณ์ดำริตรองดำริแล้ว
ยังทฤษฎีทั้งหลายให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ ครั้นแล้วได้กล่าว บอก
พุด แสดง แกล้ง อย่างนี้ว่า คำของเราจริง คำของท่านเท็จ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็พวก
สมณพราหมณ์ดำริตรึกเอาในทฤษฎีทั้งหลายแล้ว ได้กล่าวธรรมเป็น ๒ อย่างว่า คำของเราจริง
คำของท่านเท็จ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

สังฆะมากอย่างต่างๆ กันมิได้มีเลย เว้นแต่สังฆะที่แน่นอน ด้วย
สัญญาในโลก ก็พวกสมณพราหมณ์ดำริตรึกเอาในทฤษฎีทั้งหลายแล้ว
ได้กล่าวธรรมเป็น ๒ อย่างว่า คำของเราจริง คำของท่านเท็จ .

[๕๖๓] เจ้าทฤษฎีอาศัยธรรมเหล่านี้ คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน คีล พรต หรือ
อารมณที่ทราบ เป็นผู้แสดงอารมณดูหมิ่นผู้อื่น และตั้งอยู่ในทฤษฎี
เป็นวินิจจยแล้ว ราเรียวกล่าวว่า คนอื่นเป็นพาล ไม่ฉลาด .

เจ้าทฤษฎีแสดงความดูหมิ่นผู้อื่น

[๕๖๔] คำว่า เจ้าทฤษฎีอาศัยธรรมเหล่านี้ คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน คีล พรต
หรืออารมณที่ทราบ เป็นผู้แสดงความดูหมิ่นผู้อื่น ความว่า เจ้าทฤษฎีอาศัย คือ เข้าไปอาศัย ถ้อย
ยึดมั่น ถ้อยมั่น ซึ่งรูปที่เห็นบ้าง ความหมดจด เพราะรูปที่เห็นบ้าง เสียงที่ได้ยินบ้าง ความ
หมดจดเพราะเสียงที่ได้ยินบ้าง คีลบ้าง ความหมดจดเพราะคีลบ้าง วัตรบ้าง ความหมดจด
เพราะวัตรบ้าง อารมณที่ทราบบ้าง ความหมดจดเพราะอารมณที่ทราบบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อ
ว่า รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน คีล พรต หรืออารมณที่ทราบ . คำว่า อาศัยธรรมเหล่านี้ เป็นผู้
แสดงความดูหมิ่นผู้อื่น ความว่า เจ้าทฤษฎีนั้น ไม่นับถือ แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้แสดง
ความดูหมิ่น . อีกอย่างหนึ่ง ยังโหม้นิสให้เกิด แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้แสดงความ
ดูหมิ่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เจ้าทฤษฎีอาศัยธรรมเหล่านี้ คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน คีล
พรต หรืออารมณที่ทราบ เป็นผู้แสดงความดูหมิ่นผู้อื่น .

[๕๖๕] คำว่า ตั้งอยู่ในทฤษฎีเป็นวินิจจยแล้ว ราเรียว ความว่า ทฤษฎี ๖๒ ประการ
เรียกว่า วินิจจย เจ้าทฤษฎีตั้งอยู่ ตั้งมั่น ถ้อย ถ้อยมั่น ในทฤษฎีที่วินิจจยแล้ว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ตั้งอยู่ในทฤษฎีเป็นวินิจจยแล้ว . คำว่า ราเรียว คือ เป็นผู้ยัด หัวเราะ ราเรียว ชอบใจ
มีความดำริ บริบูรณ์ . อีกอย่างหนึ่ง หัวเราะจนฟันปรากฏ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตั้งอยู่ใน
ทฤษฎีเป็นวินิจจย ราเรียวอยู่ .

[๕๖๖] คำว่า กล่าวหาว่า คนอื่นเป็นพาล ไม่ฉลาด ความว่า กล่าว บอก พุด แสดง
แกล้ง อย่างนี้ว่า คนอื่นเป็นพาล เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ไม่ฉลาด ไม่รู้แจ้ง
ไปแล้วในอริชา ไม่มีญาณ ไม่มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาชั่ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กล่าวหา
คนอื่นเป็นพาล ไม่ฉลาด . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

เจ้าทฤษฎีอาศัยธรรมเหล่านี้ คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน คีล พรต หรือ
อารมณที่ทราบ เป็นผู้แสดงความดูหมิ่นผู้อื่น และตั้งอยู่ในทฤษฎีเป็น
วินิจจยแล้ว ราเรียว กล่าวหาว่า คนอื่นเป็นพาล ไม่ฉลาด .

[๕๖๗] เจ้าทฤษฎีเห็นบุคคลอื่นว่าเป็นพาลด้วยเหตุใด และก็กล่าวถึงตนว่าเป็น
ผู้ฉลาดด้วยเหตุนี้ เจ้าทฤษฎีนั้นอวดอ้างว่าตนฉลาดด้วยตนเอง ย่อมดู
หมิ่นบุคคลอื่น และพุดเช่นนั้นเหมือนกัน .

เจ้าทฤษฎีเห็นคนอื่นเป็นพาล

[๕๖๘] คำว่า เจ้าทฤษฎีเห็นบุคคลอื่นว่าเป็นพาลด้วยเหตุใด ความว่า เจ้าทฤษฎีเห็น มอง
เห็น แลดู เฟ่งพินิจ พิจารณาซึ่งบุคคลอื่น โดยความเป็นพาล เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก
ต่ำต้อย ด้วยเหตุใด คือ ปัจฉัย การณ์ เหตุเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เจ้าทฤษฎีเห็น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
บุคคลอื่นว่า เป็นพาล ด้วยเหตุใด .

[๔๖๙] คำว่า และก็กล่าวถึงตนว่า เป็นผู้ฉลาด ด้วยเหตุนี้ ความว่า ตน เรียกว่า
อาตมา . เจ้าทัญญูเมื่อนั้น กล่าวถึงตนว่า เราเป็นผู้ฉลาด เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ
มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส ด้วยเหตุนี้ คือ ด้วยปัจจัย การณ์ เหตุเป็นแดนเกิดนั้น
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และก็กล่าวถึงตนว่า เป็นผู้ฉลาดด้วยเหตุนี้ .

[๔๗๐] คำว่า เจ้าทัญญูนั้นอวดอ้างว่าตนฉลาดด้วยตนเอง ความว่า เจ้าทัญญูนั้น อวดอ้าง
ว่าตนฉลาดด้วยตนเอง คือ อวดอ้างว่าเป็นบัณฑิต อวดอ้างว่าเป็นวีรชน อวดอ้างว่าเป็นผู้มีญาณ
อวดอ้างว่าพูดโดยเหตุ อวดอ้างว่าพูดโดยลักษณะ อวดอ้างว่าพูดโดยการณ์ อวดอ้างว่าพูดโดย
ฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เจ้าทัญญูนั้นอวดอ้างว่าตนฉลาดด้วยตนเอง .

[๔๗๑] คำว่า ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่น และพูดเช่นนั้นเหมือนกัน ความว่า เพราะไม่
นับถือ จึงชื่อว่า ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่น . อีกอย่างหนึ่ง เพราะยังโสมนัสให้เกิด จึงชื่อว่า ย่อมดู
หมิ่นบุคคลอื่น . คำว่า และพูดเช่นนั้นเหมือนกัน ความว่า ย่อมพูดถึงทัญญูนั้นอย่างนั้นว่า
แม้ด้วยเหตุดังนี้ บุคคลนี้เป็นมิจฉาทัญญู มีความเห็นวิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมดูหมิ่น
บุคคลอื่น และพูดเช่นนั้นเหมือนกัน . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

เจ้าทัญญูเห็นบุคคลอื่นว่าเป็นพาลด้วยเหตุใด และก็กล่าวถึงตนว่าเป็นผู้
ฉลาดด้วยเหตุนี้ เจ้าทัญญูนั้นอวดอ้างว่าตนฉลาดด้วยตนเอง ย่อมดู
หมิ่นบุคคลอื่น และพูดเช่นนั้นเหมือนกัน .

[๔๗๒] เจ้าทัญญูนั้น เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอติสารทัญญู (ทัญญูล่วงเกินสาร) เป็น
ผู้เมาด้วยความถือตัว มีความถือตัวเต็มรอบ อภิเชกตนเองด้วยใจ
เพราะทัญญูของเจ้าทัญญูนั้นบริบูรณ์อย่างนั้น .

ทัญญู ๖๒ เรียกอติสารทัญญู

[๔๗๓] คำว่า เจ้าทัญญูนั้น เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอติสารทัญญู ความว่า ทัญญู ๖๒ ประการ
เรียกว่า อติสารทัญญู เพราะเหตุไร? ทัญญู ๖๒ ประการ จึงเรียกว่า อติสารทัญญู ทัญญูทั้ง
ปวงนั้น ล่วงเหตุ ล่วงลักษณะ ถึงความเป็นของต่ำช้า เพราะเหตุนี้ ทัญญู ๖๒ ประการ จึง
เรียกว่า อติสารทัญญู . เดียรถียแม่ทั้งหมดเป็นผู้มีอติสารทัญญู เพราะเหตุไร? เดียรถียแม่ทั้งหมด
จึงชื่อว่า เป็นผู้มือติสารทัญญู เดียรถียเหล่านั้น ล่วง ก้าวล่วง ล่วงเลยกันและกัน ยังทัญญูทั้ง
หลายให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะเหตุนี้ เดียรถียทั้งหมดจึงชื่อว่า
เป็นผู้มือติสารทัญญู . คำว่า เจ้าทัญญูนั้นเป็นผู้บริบูรณ์ ความว่า เป็นผู้บริบูรณ์เต็มรอบ ไม่
บกพร่องด้วยอติสารทัญญู เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เจ้าทัญญูนั้นเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอติสารทัญญู .

[๔๗๔] คำว่า เป็นผู้เมาด้วยความถือตัว มีความถือตัวเต็มรอบ ความว่า เป็นผู้เมา
เมาทั่ว เมาขึ้น เมายิ่ง ด้วยความถือตัว เพราะทัญญูของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เมา
ด้วยความถือตัว . คำว่า มีความถือตัวเต็มรอบ ความว่า มีความถือตัวเต็มรอบ มีความถือตัว
บริบูรณ์ มิได้บกพร่อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เมาด้วยความถือตัว มีความถือตัวเต็มรอบ .

[๔๗๕] คำว่า อภิเชกตนเองด้วยใจ ความว่า ย่อมอภิเชกตนเองด้วยจิตว่าเราเป็นผู้ฉลาด
เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า อภิเชกตนเองด้วยใจ .

[๔๗๖] คำว่า เพราะทัญญูของเจ้าทัญญูนั้นบริบูรณ์อย่างนั้น ความว่า ทัญญูนั้นของเจ้า
ทัญญูนั้น บริบูรณ์อย่างนั้น คือเป็นทัญญูอันเจ้าทัญญูนั้นสมาทาน คือ ถ้อมมัน ยึดมัน ตัดใจ
น้อมใจไปแล้วอย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทัญญูของเจ้าทัญญูนั้นบริบูรณ์อย่างนั้น . เพราะ
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

เจ้าทัญญูนั้น เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอติสารทัญญู เป็นผู้เมาด้วยความถือตัว
มีความถือตัวเต็มรอบ อภิเชกตนเองด้วยใจ เพราะทัญญูของเจ้าทัญญูนั้น
บริบูรณ์อย่างนั้น .

[๔๗๗] ก็ถ้าบุคคลเป็นผู้เลวเพราะคำของคนอื่นไซ้ร้ บุคคลนั้นย่อมเป็นคนมี
ปัญญาทราวมพร้อมด้วยคนอื่นนั้น อีกอย่างหนึ่ง ถ้าบุคคลเป็นเวทกุ เป็น
วีรชนเองไซ้ร้ ใครๆ ในบรรดาสมณพราหมณ์ ย่อมไม่เป็นคนพาล .

[๔๗๘] คำว่า ก็ถ้าบุคคลเป็นผู้เลวเพราะคำของคนอื่นไซ้ร้ ความว่า ถ้าคนอื่นเป็นคน
พาล เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะคำ เพราะถ้อยคำ คือ เพราะเหตุนี้เขา
ติเตียน ก่อนว่าของคนอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็ถ้าบุคคลเป็นผู้เลวเพราะคำของคนอื่นไซ้ร้ .

[๔๗๙] คำว่า บุคคลนั้นย่อมเป็นคนมีปัญญาทราวมพร้อมด้วยคนอื่นนั้น ความว่า แม้
บุคคลนั้นก็เป็นผู้มีปัญญาเลว มีปัญญาทราวม มีปัญญต่ำช้า มีปัญญาลามก มีปัญญสกปรก มี
ปัญญาต่ำต้อย พร้อมด้วยคนอื่นนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นย่อมเป็นคนมีปัญญาทราวม
พร้อมด้วยคนอื่นนั้น .

[๔๘๐] คำว่า อีกอย่างหนึ่ง ถ้าบุคคลเป็นเวทกุ เป็นวีรชนเองไซ้ร้ ความว่า บุคคล
เป็นวีรชน เป็นบัณฑิต เป็นผู้มืปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อีกอย่างหนึ่ง ถ้าบุคคลเป็นเวทกุ เป็นวีรชนเองไซ้ร้ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

[๔๘๑] คำว่า ใครๆ ในบรรดาสมณพราหมณ์ ย่อมไม่เป็นคนพาล ความว่า ใครๆ ในบรรดาสมณพราหมณ์ เป็นคนพาล เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ไม่มี คือ คนทั้งหมดนั้นแหละ จะเป็นผู้มีปัญญาเลิศ มีปัญญาประเสริฐ มีปัญญาวิเศษ มีปัญญาใหญ่ มีปัญญาอุดม มีปัญญาบวร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใครๆ ในบรรดาสมณพราหมณ์ ย่อมไม่เป็นคนพาล . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ก็ถ้าบุคคลเป็นผู้เลวเพราะคำของคนอื่น ไชว์ บุคคลนั้นย่อมเป็นคนมีปัญญาทรามพร้อมด้วยคนอื่นนั้น อีกอย่างหนึ่งถ้าบุคคลเป็นเวทุ เป็นริรชนเอง ไชว์ ใครๆ ในบรรดาสมณพราหมณ์ ย่อมไม่เป็นคนพาล .

[๔๘๒] ขนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรมอื่นจากธรรมนี้ ขนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้พลาดทางแห่งความหมดจด เป็นผู้ไม่บริบูรณ์ พวกเดียรถีย่อมกล่าวเมื่อนั้นโดยทักขิมาก เพราะพวกเดียรถียินดีเป็นผู้ยินดีด้วยความกำหนดเพราะทักขิของตน .

[๔๘๓] คำว่า ขนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรมอื่นจากธรรมนี้ ขนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้พลาดทางแห่งความหมดจด เป็นผู้ไม่บริบูรณ์ ความว่า ขนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรมคือ ทักขิ ปฏิพา มรรค อื่นจากธรรมนี้ ขนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ พลัง พลาด คลาดเคลื่อนทางแห่งความหมดจด ทางแห่งความหมดจดวิเศษ ทางแห่งความหมดจตรอบ ทางแห่งความขาว ทางแห่งความขาวรอบ ชื่อว่าพลาดจากอรรถผล เป็นผู้ไม่บริบูรณ์ ไม่เต็มเปี่ยม ไม่เต็มรอบ คือ เป็นพวกเลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรมอื่นจากธรรมนี้ ขนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้พลาดทางแห่งความหมดจด เป็นผู้ไม่บริบูรณ์ .

ทักขิเรียกว่าติดตะ

[๔๘๔] คำว่า พวกเดียรถีย่อมกล่าวเมื่อนั้นโดยทักขิมาก ความว่า ทักขิเรียกว่าติดตะ . เจ้าทักขิเรียกว่า พวกเดียรถีย . พวกเดียรถีย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง ซึ่งทักขิมาก โดยทักขิมาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกเดียรถีย่อมกล่าวเมื่อนั้นโดยทักขิมาก .

[๔๘๕] คำว่า เพราะพวกเดียรถียินดี เป็นผู้ยินดีด้วยความกำหนดเพราะทักขิของตน ความว่า เดียรถียเหล่านั้น เป็นผู้ยินดี ยินดีด้วย ความกำหนดเพราะทักขิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะพวกเดียรถียินดีด้วยความกำหนดเพราะทักขิของตน . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ขนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรมอื่นจากธรรมนี้ ขนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้พลาดทางแห่งความหมดจด เป็นผู้ไม่บริบูรณ์ พวกเดียรถีย่อมกล่าวเมื่อนั้นโดยทักขิมาก เพราะพวกเดียรถียินดี เป็นผู้ยินดีด้วยความกำหนดเพราะทักขิของตน .

[๔๘๖] พวกเดียรถีย่อมกล่าวความหมดจดว่า มีในธรรมนี้เท่านั้น ไม่กล่าวความหมดจดวิเศษในธรรมทั้งหลายอื่น พวกเดียรถียึดมั่นเมื่อนั้น โดยทักขิมาก เป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตนนั้น .

ว่าด้วยทักขิของพวกเดียรถีย

[๔๘๗] คำว่า พวกเดียรถีย่อมกล่าวความหมดจดว่า มีในธรรมนี้เท่านั้น ความว่า พวกเดียรถีย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง ซึ่งความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจตรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ในธรรมนี้ว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า . . . โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกเดียรถีย่อมกล่าวความหมดจดว่า มีในธรรมนี้เท่านั้น .

[๔๘๘] คำว่า ไม่กล่าวความหมดจดวิเศษในธรรมทั้งหลายอื่น ความว่า พวกเดียรถียินดี ย่อมคัดค้าน ได้เถียงวาตะของคนอื่นทั้งหมด เว้นแต่ศาสนา ธรรมที่ศาสดากล่าว หมู่คณะทักขิ ปฏิพา มรรค ของตน คือ กล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง อย่างนี้ว่า ศาสดานั้น ไม่ใช่สัพพัญญู ธรรมนั้น ไม่ใช่สวากขาตธรรม หมู่คณะนั้นมิใช่ผู้ปฏิบัติดี ทักขินั้นมิใช่ทักขิอัน-

* เจริญ ปฏิพานั้น มิใช่บัญญัติดี มรรคนั้น ไม่เป็นมรรคนำให้พ้นทุกข์ ความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจตรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ หรือความพ้นรอบ มิได้มีในธรรมนั้น สัตว์ทั้งหลายย่อมไม่หมดจด ไม่หมดจดวิเศษ ไม่หมดจตรอบ ไม่พ้น ไม่พ้นวิเศษ ไม่พ้นรอบ ในเพราะธรรมนั้น แต่เป็นผู้เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่กล่าวความหมดจดวิเศษ ในธรรมทั้งหลายอื่น .

[๔๘๙] คำว่า พวกเดียรถียึดมั่นเมื่อนั้นโดยทักขิมาก ความว่า ทักขิเรียกว่า ติดตะ . เจ้าทักขิเรียกว่า พวกเดียรถีย . พวกเดียรถียึดมั่น ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง ติดใจ น้อมใจไปในทักขิมาก โดยทักขิมาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกเดียรถียึดมั่นเมื่อนั้นโดยทักขิมาก .

[๔๙๐] คำว่า เป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตนนั้น ความว่า ธรรมะทักขิ ปฏิพา มรรค ชื่อว่าธรรมเป็นทางดำเนินของตน เป็นผู้กล่าวยืนยัน กล่าวมั่นคง กล่าว

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
แข่งแรง กล่าวเทียบแท้ ในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้กล่าว
ยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตนนั้น . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า
พวกเดียรถีย์ ย่อมกล่าวความหมดจดว่า มีในธรรมนี้เท่านั้น ไม่กล่าว
ความหมดจดพิเศษในธรรมทั้งหลายอื่น พวกเดียรถีย์ตั้งมั่นอย่างนี้โดย
ทฤษฎีมาก เป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตนนั้น .

[๕๙๑] อนึ่ง เจ้าทฤษฎีเป็นผู้พูดยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตน พึงเห็น
ใครอื่นว่า เป็นพาล ในเพราะทฤษฎีนั้น เจ้าทฤษฎีนั้น กล่าวบุคคลอื่นว่า
เป็นพาล มีความไม่หมดจดเป็นธรรมดา พึงนำมาซึ่งความมั่งร้ายเอง .

[๕๙๒] คำว่า อนึ่ง เจ้าทฤษฎีเป็นผู้พูดยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตน ความว่า
ธรรมะ ทฤษฎี ปฏิภา มรรค ชื่อว่าธรรมเป็นทางดำเนินของตน เป็นผู้กล่าวยืนยัน กล่าวมั่นคง
กล่าวแข่งแรง กล่าวเทียบแท้ ในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง
เจ้าทฤษฎีเป็นผู้ยืนยันในธรรมเป็นทางดำเนินของตน .

[๕๙๓] คำว่า ในเพราะทฤษฎีนั้น ในคำว่า พึงเห็นใครอื่นว่า เป็นพาล ในเพราะทฤษฎี
นั้น ความว่า พึงเห็น ดู แลดู ตรวจดู พินิจ พิจารณา ซึ่งใครอื่น โดยความเป็นคนพาล เลว
ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ในเพราะทฤษฎี คือ ความควร ความชอบใจ ลัทธิของตน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเห็น ใครอื่นว่าเป็นพาล ในเพราะทฤษฎีนั้น .

[๕๙๔] คำว่า เจ้าทฤษฎีนั้นกล่าวบุคคลอื่นว่าเป็นพาล มีความไม่หมดจดเป็นธรรมดา
พึงนำมาซึ่งความมั่งร้ายเอง ความว่า เจ้าทฤษฎีนั้นว่า กล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง อย่างนี้ว่า
บุคคลอื่นเป็นพาล เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย มีความไม่หมดจด ไม่หมดจดพิเศษ
ไม่หมดจดรอบ ไม่ขาว เป็นธรรมดา พึงนำมา นำมาพร้อม ถือมา ถือมาพร้อม ชักมา ชักมา
พร้อม ถือ ถึง ถึง ถึง ซึ่งความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความ
ทุมเถียง ด้วยตนเองแท้ๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เจ้าทฤษฎีนั้นกล่าวบุคคลอื่นว่าเป็นพาล มีความ
ไม่หมดจดเป็นธรรมดา พึงนำมาซึ่งความมั่งร้ายเอง เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

อนึ่ง เจ้าทฤษฎีเป็นผู้พูดยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตน พึงเห็น
ใครอื่นว่า เป็นพาล ในเพราะทฤษฎีนั้น เจ้าทฤษฎีนั้นกล่าวบุคคลอื่นว่า
เป็นพาล มีความไม่หมดจดเป็นธรรมดา พึงนำมาซึ่งความมั่งร้ายเอง .

[๕๙๕] เจ้าทฤษฎีนั้น ตั้งอยู่ในทฤษฎีที่ตกลงใจ นับถือเองแล้ว ย่อมถึงความวิวาท
ในข้างหน้าในโลก ชันตชน ละทฤษฎีที่ตกลงใจทั้งปวง ย่อมไม่ทำความ
ทุมเถียงในโลก .

[๕๙๖] คำว่า ตั้งอยู่ในทฤษฎีที่ตกลงใจ นับถือเองแล้ว ความว่า ทฤษฎี ๖๒ ประการ
เรียกว่าทฤษฎีที่ตกลงใจ เจ้าทฤษฎี ตั้งอยู่ ตั้งอยู่เฉพาะ ถือถึง ถึง ถึง ในทฤษฎีที่ตนตัดสินแล้ว
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตั้งอยู่ในทฤษฎีที่ตกลงใจ . คำว่า นับถือเองแล้ว ความว่า นับถือ ตรวจเอง
แล้วว่า ศาสตานี้เป็นพระสัมพันธัญญะ ธรรมนี้อันศาสดาตรัสดีแล้ว หมุ่คณะนี้ปฏิบัติดีแล้ว ทฤษฎีนี้
เป็นทฤษฎีเจริญ ปฏิภาณอันศาสดาบัญญัติดีแล้ว มรรคนี้เป็นมรรคนำให้พ้นทุกข์ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า นับถือเองแล้ว เหตุนี้ จึงชื่อว่า ตั้งอยู่ในทฤษฎีที่ตกลงใจนับถือเองแล้ว .

[๕๙๗] คำว่า เจ้าทฤษฎีนั้นย่อมถึงความวิวาทในข้างหน้าในโลก ความว่า อนาคต
เรียกว่า ข้างหน้า . เจ้าทฤษฎีนั้น ตั้งวาตะของตนในข้างหน้า ย่อมถึง เข้าถึง เข้าไปถึง ถึง ถึง ถึง
ถึง ซึ่งความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความทุมเถียง ด้วยตนเอง
แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เจ้าทฤษฎีนั้นย่อมถึงความวิวาทในข้างหน้าในโลก . อีกอย่างหนึ่ง
เจ้าทฤษฎีนั้น ย่อมทำความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ทำความวิวาท ทำความทุมเถียง
กับบุคคลอื่นผู้กล่าวในข้างหน้า ว่าท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้ไขเพื่อปลดเปลื้องวาตะ
ถ้าท่านสามารถ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมถึงความวิวาทในข้างหน้าในโลก .

[๕๙๘] คำว่า ละทฤษฎีที่ตกลงใจทั้งปวงแล้ว ความว่า ทฤษฎี ๖๒ ประการ เรียกว่า
ทฤษฎีที่ตกลงใจ ชันตชน ละ สละ หิง ปลดปล่อย บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี
ซึ่งทฤษฎีที่ตนตัดสินแล้วทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละทฤษฎีที่ตกลงใจทั้งปวงแล้ว .

[๕๙๙] คำว่า ชันตชน . . . ย่อมไม่ทำความทุมเถียงในโลก ความว่า ชันตชนย่อมไม่ทำ
ความทะเลาะ ไม่ทำความหมายมั่น ไม่ทำความแก่งแย่ง ไม่ทำความวิวาท ไม่ทำความทุมเถียง
สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรอัคริเวสสนะ ภิกษุผู้มีจิตพ้นวิเศษแล้วอย่างนี้ ย่อมไม่
โต้เถียง ไม่วิวาทกับใครๆ สิ่งใดที่เขากล่าวกันในโลก ก็กล่าวตามสิ่งนั้น มิได้ถึงถึง . ชื่อว่า
ชันตชน คือ สัตว์ นระ มานพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์ .
คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษย์โลก เทวโลก ชันโลก ราชโลก อายตนโลก เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ชันตชน . . . ย่อมไม่ทำความทุมเถียงในโลก . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค
จึงตรัสตอบว่า

เจ้าทฤษฎีนั้น ตั้งอยู่ในทฤษฎีที่ตกลงใจ นับถือเองแล้ว ย่อมถึงความวิวาท
ในข้างหน้าในโลก ชันตชนละทฤษฎีที่ตกลงใจทั้งปวงแล้ว ย่อมไม่ทำ
ความทุมเถียงในโลก ดังนี้ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
จบจุฬาริยสุตตนิเทศที่ ๑๒ .

มหาวิริยสุตตนิเทศที่ ๑๓

ว่าด้วยทิวฏฐิ

[๖๐๐] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ มีความ
อูยฺรอปในทิวฏฐิ ย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้แหละจริง สมณพราหมณ์เหล่านั้น
ทั้งหมดเที่ยว ย่อมถูกนินทาหรือย่อม ได้สรรเสริญ ในเพราะทิวฏฐินั้น .

[๖๐๑] คำว่า เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในคำว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ มีความ
อูยฺรอปในทิวฏฐิ ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง หาส่วนเหลือ
มิได้ ไม่มีส่วนเหลือ . คำว่า เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด . คำว่า มีความ
อูยฺรอปในทิวฏฐิ ความว่า มีสมณพราหมณ์เหล่าหนึ่งผู้ดำเนินไปด้วยทิวฏฐิ สมณพราหมณ์เหล่า
นั้น ถือ ยึดถือ จับต้อง ถือมั่น ยึดมั่น ซึ่งทิวฏฐิ ๖๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าย่อม
อยู่ อยู่รวม มาอยู่ อยู่รอบในทิวฏฐิของตนๆ เปรียบเหมือนพวกคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน ชื่อ
ว่าย่อมอยู่ในเรือน พวกบรรพชิตผู้มีอาบัติ ชื่อว่าย่อมอยู่ในอาบัติ หรือพวกมีกิเลส ชื่อว่าย่อม
อยู่ในกิเลสฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ มีความอูยฺรอป
ในทิวฏฐิ .

[๖๐๒] คำว่า ย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้แหละจริง ความว่า ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง
แถลงว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แถลงว่า
โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อม ไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่ง
นี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้แหละจริง .

[๖๐๓] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดเที่ยว ย่อมถูกนินทา ความว่า
สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดเที่ยว ย่อมถูกความนินทา ตีเตียน ไม่สรรเสริญเลย ถือเป็นผู้ถูก
ชนทั้งหลายนินทาตีเตียน ไม่สรรเสริญทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้ง
หมดเที่ยว ย่อมถูกนินทา .

[๖๐๔] คำว่า หรือย่อมได้สรรเสริญในเพราะทิวฏฐินั้น ความว่า หรือว่า ย่อมได้ ได้
เฉพาะ ประจบ ประสบ ซึ่งความสรรเสริญ ความยกย่อง ความชมเชย เกียรติคุณ ใน
เพราะทิวฏฐิ ความควร ความชอบใจ ลัทธิของตนนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือย่อมได้
สรรเสริญในเพราะทิวฏฐินั้น . เพราะเหตุานั้น พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า
สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ มีความอูยฺรอปในทิวฏฐิ ย่อมกล่าวว่า
สิ่งนี้แหละจริง สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดเที่ยว ย่อมถูกนินทา หรือ
ย่อมได้สรรเสริญในเพราะทิวฏฐินั้น .

[๖๐๕] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) ก็ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย ไม่
พอเพื่อสบกิเลส ข้าพระองค์ย่อมกล่าวผลแห่งความวิเวกเป็น ๒ อย่าง
บุคคลเห็นโทษเมื่อนั้นแล้ว เห็นอยู่ซึ่งภูมิแห่งความไม่วิเวกหา เป็น
ธรรมชาติเกษม ไม่พึงวิเวก .

[๖๐๖] คำว่า ก็ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย ในคำว่า ก็ความสรรเสริญนั้นเป็น
ของน้อย ไม่พอเพื่อสบกิเลส ความว่า ความสรรเสริญนั้นเป็นส่วนน้อย ต่ำช้า นิดหน่อย
ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย . คำว่า ไม่
พอเพื่อสบกิเลส ความว่า ไม่พอเพื่อยังระคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ
ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ มารยา ความโอ้อวด ความกระด้าง
ความแข็งดี ความถือตัว ความคหิมัน ความเมา ความมัวเมา กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง
ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลกิเลสทั้งปวง
ให้สงบ เข้าไปสงบ ดับ สละคืน ระวังไปทั้งปวง อกุศลกิเลสทั้งปวง ให้สงบ เข้าไป
สงบ ดับ สละคืน ระวังไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย ไม่พอ
เพื่อสบกิเลส .

ว่าด้วยผลแห่งความวิเวก ๒ อย่าง

[๖๐๗] คำว่า ย่อมกล่าวผลแห่งความวิเวกเป็น ๒ อย่าง ความว่า ความทะเลาะกัน
เพราะทิวฏฐิ ความหมยมนกันเพราะทิวฏฐิ ความแก่งแย่งกันเพราะทิวฏฐิ ความวิวาทกันเพราะ
ทิวฏฐิ ความทู่เถียงกันเพราะทิวฏฐิ มีผล ๒ อย่าง คือ ความชนะและแพ้ ความมีลาภและ
ความเสื่อมลาภ ความมียศและความเสื่อมยศ ความนินทาและความสรรเสริญ สุขและทุกข์
โสมนัสและโทมนัส อารมณ์ที่น่าปรารถนาและอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ความชอบและความชัง
ความฟูขึ้นและความฟุบลง ความยินดีและความยินร้าย . อีกอย่างหนึ่ง ข้าพระองค์ย่อมกล่าว
บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศว่า กรรมนั้นให้เป็นไป
ในนรก เป็นไปในกำเนิดดิรัจฉาน เป็นไปในวิสัยแห่งเปรต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมกล่าว
ผลแห่งความวิเวกเป็น ๒ อย่าง .

[๖๐๘] คำว่า เห็นโทษเมื่อนั้นแล้ว ในคำว่า บุคคลเห็นโทษเมื่อนั้นแล้ว . . . ไม่พึงวิเวก

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิกาย มหานิเทศ
ความว่า เห็น พบ พิจารณา เทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว ซึ่งโทษนั้น
ในความทะเลาะกันเพราะทัญญู ความหมายมั่นกันเพราะทัญญู ความแก่งแย่งกันเพราะทัญญู ความ
วิวาทกันเพราะทัญญู ความทู่เถียงกันเพราะทัญญู เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นโทษแน่นอนแล้ว .
คำว่า ไม่พึงวิวาท ความว่า ไม่พึงทำความทะเลาะกัน ไม่พึงทำความหมายมั่นกัน ไม่พึงทำ
ความแก่งแย่งกัน ไม่พึงทำความวิวาทกัน ไม่พึงทำความทู่เถียงกัน คือ พึงละ บรรเทา ทำ
ให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความ
ทู่เถียง พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออกไป สลัดออก พ้น ขาด ไม่เกาะเกี่ยว มีจิต
อันทำให้ปราศจากเขตแดน จากความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความวิวาทและ
ความทู่เถียง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นโทษแน่นอนแล้ว . . . ไม่พึงวิวาท .

[๖๐๙] คำว่า เห็นอยู่ซึ่งภูมิแห่งความไม่วิวาทว่า เป็นธรรมชาติเกษม ความว่า
อมตนิพพาน ได้แก่ความสงบสังขารทั้งปวง ความสลละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความ
สารถตัดเหา ความดับตัณหา ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด เรียกว่า ภูมิแห่งความ
ไม่วิวาท . บุคคลเห็นดู แลดู พินิจ พิจารณาซึ่งภูมิแห่งความไม่วิวาทนั้น โดยความเป็นธรรมชาติ
เกษม เป็นที่ต้านทาน เป็นที่ลี้ภัย เป็นที่พึ่ง เป็นที่ไม่มีภัย เป็นที่ไม่วุ่นวาย เป็นที่ไม่วุ่นวาย
เป็นที่ดับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นอยู่ซึ่งภูมิแห่งความไม่วิวาทว่า เป็นธรรมชาติเกษม .
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย ไม่พอเพื่อสงบกิเลส ข้าพระองค์ยอม
กล่าวผลแห่งวิวาทเป็น ๒ อย่าง บุคคลเห็นโทษแน่นอนแล้ว เห็นอยู่
ซึ่งภูมิแห่งความไม่วิวาทว่า เป็นธรรมชาติเกษม ไม่พึงวิวาท .

[๖๑๐] สมมติ (ทัญญู) เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ที่เกิดแต่ปุถุชน บุคคลผู้มีความรู้
ยอมไม่ถึงสมมติทั้งปวงเหล่านั้น บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงนั้น
ไม่ทำความชอบใจในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน พึงถึงสังขารธรรมอัน
ควรเข้าถึงอะไรเล่า?

[๖๑๑] คำว่า เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในคำว่า สมมติเหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ที่เกิดแต่ปุถุชน
ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง หาส่วนเหลือมิได้ ไม่มีส่วน
เหลือ . คำว่า เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด . คำว่า สมมติ คือ ทัญญู ๖๒
ประการ เรียกว่าสมมติ . คำว่า ที่เกิดแต่ปุถุชน คือ สมมติเหล่านั้นอันปุถุชนให้เกิด หรือว่า
อันชนเจ้าทัญญูต่างๆ มากให้เกิด ฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่เกิดแต่ปุถุชน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
สมมติเหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ที่เกิดแต่ปุถุชน .

[๖๑๒] คำว่า บุคคลผู้มีความรู้ ยอมไม่ถึงสมมติทั้งปวงเหล่านั้น ความว่า บุคคล
ผู้มีความรู้ ถึงวิชา มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส ยอมไม่ถึง ไม่เข้าถึง
ไม่เข้าไปถึง ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น ซึ่งสมมติทั้งปวงเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
บุคคลผู้มีความรู้ ยอมไม่ถึงสมมติทั้งปวงเหล่านั้น .

ว่าด้วยกิเลสเครื่องเข้าถึง ๒ อย่าง

[๖๑๓] ชื่อว่า กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึง ในคำว่า บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึง
นั้น . . . พึงถึงสังขารธรรมอันควรเข้าถึงอะไรเล่า? ได้แก่งิเลสเป็นเครื่องเข้าถึง ๒ อย่าง คือ
กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือตัณหา ๑ กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงทัญญู ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่ากิเลสเป็นเครื่อง
เข้าถึงคือตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่ากิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือทัญญู บุคคลนั้นละกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึง
คือตัณหา สละคืนกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือทัญญู เพราะเป็นผู้ละกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือตัณหา
สละคืนกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือทัญญู ชื่อว่า ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึง พึงเข้าถึง เข้าไปถึง
ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งรูปอะไร เวทนาอะไร สัญญาอะไร สังขารอะไร วิญญาณอะไร คตอะไร
อุปบัติอะไร ปฏิสนธิอะไร ภพอะไร สงสารอะไร วัฏฏะอะไร ว่าเป็นตนของเรา เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงนั้น . . . พึงถึงสังขารธรรมอันควรเข้าถึงอะไรเล่า?

[๖๑๔] คำว่า ไม่ทำความชอบใจในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ความว่า ไม่ทำความ
ชอบใจ ความพอใจ ความรัก ความกำหนัด คือ ไม่ยังความชอบใจเป็นต้นให้เกิด ให้เกิด
พร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ ในรูปที่เห็น หรือในความหมกมุ่นเพราะรูปที่เห็น ในเสียง
ที่ได้ยิน หรือในความหมกมุ่นเพราะในเสียงที่ได้ยิน หรือในความหมกมุ่นเพราะอารมณ์ที่ทราบ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ทำความชอบใจในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน . เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

สมมติเหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ที่เกิดแต่ปุถุชน บุคคลผู้มีความรู้ยอมไม่ถึง
สมมติทั้งปวงเหล่านั้น บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงนั้น ไม่ทำ
ความชอบใจในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน พึงถึงสังขารธรรมอันควรเข้า
ถึงอะไรเล่า?

[๖๑๕] พวกสมณพราหมณ์ผู้สำคัญว่าศีลอุดม สมาทานวัตรแล้วเข้าไปตั้งอยู่ ได้
กล่าวความหมกมุ่นด้วยความสำรวมว่า เราทั้งหลายศึกษาในทัญญูนี้แหละ
และความหมกมุ่นแห่งวัตรนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้เข้าถึงภพ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
และกล่าวว่า เป็นผู้ฉลาด .

ว่าด้วยผู้มีกุศลถึงพร้อมประกอบด้วยธรรม ๔

[๖๑๖] คำว่า พวกสมณพราหมณ์ผู้สำคัญว่าศีลอุดม . . . ได้กล่าวความหมดจดด้วยความสำรวม ความว่า มีสมณพราหมณ์บางพวก ผู้กล่าวอ้างว่าศีลอุดม สมณพราหมณ์พวกนั้นได้กล่าว ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง ซึ่งความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยเหตุสักว่าศีล ด้วยเหตุสักว่าความสำรวม ด้วยเหตุสักว่า ความระวัง ด้วยเหตุสักว่าความไม่ล่วง เหมือนดังปริพาชกบุตรของนางปริพาชิกา ชื่อสมณมณฑิกา กล่าวอย่างนี้ว่า ดูกุรชังไม้ เราย่อมบัญญัติปริสบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการแล้ว เป็นผู้มียุทธถึงพร้อมแล้ว มีกุศลเป็นอย่างยิ่ง เป็นผู้ถึงอรหัตตคุณที่ควรถึง เป็นสมณะ เป็นผู้อื่นใครๆ ต่อสู้ไม่ได้ ธรรม ๔ ประการเป็นไหน? ดูกุรชังไม้ บุคคลในโลกนี้ ย่อมไม่ทำบาปกรรมด้วยกาย ๑ ย่อมไม่กล่าววาจาอันลามก ๑ ย่อมไม่ด่าร้ายถึงเหตุที่พึงด่าร้ายอันลามก ๑ ย่อมไม่อาศัยอาชัพอันลามกเป็นอยู่ ๑ ดูกุรชังไม้ เราย่อมบัญญัติปริสบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล้ว เป็นผู้มียุทธถึงพร้อมแล้ว มีกุศลเป็นอย่างยิ่ง เป็นผู้ถึงอรหัตตคุณที่ควรถึง เป็นสมณะ เป็นผู้อื่นใครๆ ต่อสู้ไม่ได้ ฉะนั้น มีสมณพราหมณ์บางพวกผู้กล่าวอ้างว่าศีลอุดม สมณพราหมณ์เหล่านั้น ได้กล่าว ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง ซึ่งความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยเหตุสักว่าศีล ด้วยเหตุสักว่าความสำรวม ด้วยเหตุสักว่าความระวัง ด้วยเหตุสักว่าความไม่ล่วง ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกสมณพราหมณ์ผู้สำคัญว่าศีลอุดม . . . กล่าวความหมดจดด้วยความสำรวม .

ว่าด้วยการสมทานวัตรต่างๆ

[๖๑๗] คำว่า วัตร ในคำว่า สมทานวัตรแล้วเข้าไปตั้งอยู่ ความว่า ถือ สมทาน ถือเอา รับ ยึดมั่น ซึ่งหัตถวัตร (ประพศุติอย่างกิริยาข้าง) อัสสวัตร โควัตร อกวัตร กุกกุวัตร กากวัตร วาสุเทวัตร ปณณภัทวัตร มณณภัทวัตร อคคิวัตร นาควัตร สุปณณวัตร ยักขวัตร อสุรวัตร คันธัพพวัตร มหาราชวัตร จันทวัตร สรยวัตร อินทวัตร พรหมวัตร เทววัตร หรือทิสวัตร แล้วเข้าไปตั้งอยู่ เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง ติดใจ น้อมใจไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมทานวัตรแล้วเข้าไปตั้งอยู่ .

[๖๑๘] คำว่า ในทฤษฎีนี้ ในคำว่า เราทั้งหลายศึกษาในทฤษฎีนี้แหละ และความหมดจดแห่งวัตรนั้น ความว่า ศึกษา ประพศุติเอื้อเพื่อ ประพศุติเต็มใจ สมทานแล้วประพศุติ ในทฤษฎี ความควร ความชอบใจ ลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ศึกษาในทฤษฎีนี้แหละ . คำว่า และความหมดจดแห่งวัตรนั้น ความว่า และความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ แห่งวัตรนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ศึกษาในทฤษฎีนี้แหละและความหมดจดแห่งวัตรนั้น .

[๖๑๙] คำว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ ในคำว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ และกล่าวว่า เป็นผู้ฉลาด ความว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ เข้าไปใกล้ภพ ติดใจอยู่ในภพ น้อมใจไปในภพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ . คำว่า และกล่าวว่า เป็นผู้ฉลาด ความว่า มีวาตะว่าเป็นผู้ฉลาด มีวาตะเป็นบัณฑิต มีวาตะเป็นธีรชน มีวาตะเป็นผู้มีญาณ มีวาตะโดยเหตุ มีวาตะโดยลักษณะ มีวาตะโดยการณ มีวาตะโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ และกล่าวว่า เป็นผู้ฉลาด . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

พวกสมณพราหมณ์ผู้สำคัญว่าศีลอุดม สมทานวัตรแล้วเข้าไปตั้งอยู่ ได้กล่าวความหมดจดด้วยความสำรวมว่า เราทั้งหลายศึกษาในทฤษฎีนี้แหละ และความหมดจดแห่งวัตรนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้เข้าถึงภพ และกล่าวว่า เป็นผู้ฉลาด .

[๖๒๐] ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและพรต บุคคลนั้นพลาดกรรม แล้วย่อมหวั่นไหว ย่อมเพ้อถึงและปรารถนาถึงความหมดจด เหมือนบุรุษผู้ออกจากเรือนตามไม้ต้นพวก ฉะนั้น .

ว่าด้วยเหตุให้เคลื่อนจากศีลและพรต

[๖๒๑] คำว่า ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและพรต ความว่า บุคคลย่อมเคลื่อนจากศีลพรตเพราะเหตุ ๒ ประการ คือ ย่อมเคลื่อนเพราะความซี้ขาดของผู้อื่น ๑ ไม่บรรลุนิจเคลื่อน ๑ .

บุคคลย่อมเคลื่อนเพราะความซี้ขาดของผู้อื่นอย่างไร? ผู้อื่นย่อมซี้ขาดว่า ศาสดานั้นไม่ใช่เป็นสัพพัญญู ธรรมอันศาสดานั้นกล่าวไม่ดี หมุ่คณะไม่ปฏิบัติดี ทิฏฐิไม่เจริญ ปฏิปทาอันศาสดาบัญญัติไม่ดี มรรคไม่เป็นมรรคนำออกจากทุกข์ ความหมดจดก็ดี ความหมดจดวิเศษก็ดี ความหมดจดรอบก็ดี ความพ้นก็ดี ความพ้นวิเศษก็ดี ความพ้นรอบก็ดี ไม่มีในธรรมนั้น ขนทั้งหลายไม่หมดจด ไม่หมดจดวิเศษ ไม่หมดจดรอบ ไม่พ้น ไม่พ้นวิเศษ ไม่พ้นรอบ ในธรรมนั้น คือเป็นผู้เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ผู้อื่นย่อมซี้ขาดอย่างนี้ . บุคคลเมื่อผู้อื่นซี้ขาดอย่างนี้ ย่อมเคลื่อนจากศาสดา เคลื่อนจากธรรมที่ศาสดากล่าว เคลื่อนจาก

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
หมุ่คณะเคลื่อนจากทิวฐิ เคลื่อนจากปฏิปทา เคลื่อนจากมรรค บุคคลย่อมเคลื่อนเพราะความ
ซัดของผู้นั้นอย่างนี้ .

บุคคลไม่บรรลื่อย่อมเคลื่อนอย่างไร? บุคคลไม่บรรลศีล ย่อมเคลื่อนจากศีล ไม่บรรล
พรต ย่อมเคลื่อนจากพรต ไม่บรรลศีลและพรต ย่อมเคลื่อนจากศีลและพรต บุคคลไม่บรรล
ย่อมเคลื่อนอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและพรต .

[๖๒๒] คำว่า บุคคลนั้น . . . ย่อมหวั่นไหว ในคำว่า บุคคลนั้นพลาดกรรมแล้วย่อม
หวั่นไหว ความว่า หวั่นไหวสะทกสะท้านอยู่ว่า ศีลกิติ พรตกิติ ศีลและพรตกิติ เราผิดพลาด
คลาดไปแล้ว เราพลั้งพลาดไปจากอหัตผล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าบุคคลนั้น . . . ย่อมหวั่นไหว .
คำว่า พลาดกรรม คือ บุคคลนั้นย่อมหวั่นไหวสะทกสะท้านอยู่ว่า ปัญญาภิสังขารกิติ
อปัญญาภิสังขารกิติ อนุชาภิสังขารกิติ เราผิดพลั้งพลาดคลาดไปแล้ว เราพลั้งพลาดจาก
อหัตผล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นพลาดกรรมแล้วย่อมหวั่นไหว .

[๖๒๓] คำว่า ย่อมเพ้อถึง ในคำว่า ย่อมเพ้อถึงและปรารถนาถึงความหมดจด
ความว่า ย่อมเพ้อถึง ราพันถึง ใฝ่ฝันถึงศีลบ้าง พรตบ้าง ศีลและพรตบ้าง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ย่อมเพ้อถึง . คำว่า และปรารถนาถึงความหมดจด ความว่า ปรารถนา ชอบใจ
ใฝ่ฝันถึงความหมดจดเพราะศีลบ้าง ความหมดจดเพราะพรตบ้าง ความหมดจดเพราะศีลและ
พรตบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมเพ้อถึงและปรารถนาถึงความหมดจด .

[๖๒๔] คำว่า เหมือนบุรุษผู้ออกจากเรือนตามไปไม่ทันพวก จะนั้น ความว่า บุรุษ
ผู้ออกจากเรือน อยู่กับพวก ย่อมติดตามพวกนั้นไป หรือว่ายอมกลับมาเรือนของตน ฉะนั้น
บุคคลนั้น ผู้ดำเนินไปโดยทิวฐิ ย่อมถือ ยึดมั่น ถือนั่น ซึ่งศาสนานั้น หรือศาสนาอื่น
ธรรมที่ศาสดาบอกนั้น หรือธรรมที่ศาสดาบอกอื่น หมุ่คณะนั้น หรือหมุ่คณะอื่น ทิวฐินั้น
หรือทิวฐิอื่น ปฏิพานัน หรือปฏิปาอัน มรรคนัน หรือมรรคอื่น ฉะนั้น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เหมือนบุรุษผู้ออกจากเรือนตามไปไม่ทันพวก จะนั้น . เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค
จึงตรัสตอบว่า

ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและพรต บุคคลนั้นพลาดกรรมแล้วย่อม
หวั่นไหว ย่อมเพ้อถึงและปรารถนาถึงความหมดจด เหมือนบุรุษผู้
ออกจากเรือนตามไปไม่ทันพวก จะนั้น .

[๖๒๕] อริยสาวกละศีลและพรตทั้งปวง ละกรรมนั้นอันเป็นสวัชชกรรมและ
อนวัชชกรรม ไม่ปรารถนาความหมดจด และความไม่หมดจด เป็น
ผู้เว้นแล้ว ไม่ยึดถือทิวฐิที่มีอยู่ ฟังประพฤติไป .

[๖๒๖] คำว่า ละศีลและพรตทั้งปวง ความว่า ละ เว้น บรรเทา ทำให้สิ้นไป
ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความหมดจดเพราะศีลทั้งหมด ความหมดจดเพราะพรตทั้งหมด ความ
หมดจดเพราะศีลและพรตทั้งหมด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละศีลและพรตทั้งปวง .

ว่าด้วยสวัชชกรรม อนวัชชกรรม

[๖๒๗] คำว่า ละกรรมนั้นอันเป็นสวัชชกรรมและอนวัชชกรรม ความว่า กรรม
ดำมีผลดำ เรียกว่า สวัชชกรรม . กรรมขาวมีผลขาว เรียกว่า อนวัชชกรรม . ละ เว้น
บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งสวัชชกรรมและอนวัชชกรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ละกรรมนั้นอันเป็นสวัชชกรรมและอนวัชชกรรม .

[๖๒๘] คำว่า ไม่ปรารถนาความหมดจดและความไม่หมดจด ความว่า พวกปุถุชน
ย่อมปรารถนาความไม่หมดจด คือ ปรารถนาอกุศลธรรม ย่อมปรารถนา ความหมดจด คือ
ปรารถนาเบญจกามคุณ ย่อมปรารถนาความไม่หมดจด คือ ปรารถนาอกุศลธรรมและเบญจกามคุณ
ปรารถนาความหมดจด คือ ปรารถนาทิวฐิ ๖๒ ย่อมปรารถนาความไม่หมดจด คือ ปรารถนา
อกุศลธรรม เบญจกามคุณ และทิวฐิ ๖๒ ย่อมปรารถนาความหมดจด คือ ปรารถนากุศล
ธรรมอันมีในไตรธาตุ ย่อมปรารถนาความไม่หมดจด คือ ปรารถนาอกุศลธรรม เบญจกามคุณ
ทิวฐิ ๖๒ และกุศลธรรมอันมีในไตรธาตุ พวกกัลยาณปุถุชน ย่อมปรารถนาความหมดจด คือ
ปรารถนาความอย่างเข้าสู่ริยมรรค พระเสขะ ย่อมปรารถนาอหัตผลซึ่งเป็นธรรมอันเลิศ เมื่อบรรล
อหัตผลแล้ว พระอรหันต์ย่อมไม่ปรารถนาอกุศลธรรม ไม่ปรารถนาเบญจกามคุณ ไม่ปรารถนา
ทิวฐิ ๖๒ ไม่ปรารถนาอกุศลธรรมอันมีในไตรธาตุ ไม่ปรารถนาความอย่างเข้าสู่ริยมรรค ไม่
ปรารถนาอหัตผลซึ่งเป็นธรรมอันเลิศ พระอรหันต์ก้าวล่วงความปรารถนาแล้ว ล่วงเลยความ
เจริญและความเสื่อมเสียแล้ว . ท่านอโยบพพรหมจรรย์แล้ว มีจระอันประพฤติแล้ว ฯลฯ มิได้
มีภพใหม่ต่อไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ปรารถนาความหมดจดและความไม่หมดจด .

[๖๒๙] คำว่า เป็นผู้เว้นแล้ว ในคำว่า เป็นผู้เว้นแล้ว ไม่ยึดถือทิวฐิที่มีอยู่
ฟังประพฤติไป ความว่า ละ เว้น งดเว้น ออก สะ พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้อง ด้วยความ
หมดจดและความไม่หมดจด เป็นผู้มิจัดทำปราตจากแดนกิลเลศอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เป็นผู้เว้นแล้ว . คำว่า ฟังประพฤติไป ความว่า ฟังประพฤติ ฟังเที่ยวไป ผัดเปลี่ยน
ดำเนินไป รักษา บำรง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เว้นแล้ว . . . ฟังประพฤติไป .
คำว่า ไม่ยึดถือทิวฐิที่มีอยู่ คือ ทิวฐิ ๖๒ เรียกว่าทิวฐิที่มีอยู่ ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือนั่น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ทิกขุที่มียอยู่ ฟังประพฤติไป . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า
อริยสาวกละศีลและพรตทั้งปวง ละกรรมนั้นอันเป็นสวาทิชากรรมและ
อนวัชกรรม ไม่ปรารถนาความหมดจดและความ ไม่หมดจด เป็นผู้
เว้นแล้ว ไม่ยึดถือทิกขุที่มียอยู่ ฟังประพฤติไป .

[๖๓๐] พวกสมณพราหมณ์ อาศัยยบะที่เกลียดชังนั้น อาศัยรูปที่เห็น เสียงที่
ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบ ผู้กล่าวความหมดจดในสงสารข้างหน้า
ยังไม่ปราศจากตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ ย่อมพราวดุถึงความหมดจด .

[๖๓๑] คำว่า พวกสมณพราหมณ์อาศัยยบะที่เกลียดชังนั้น ความว่า มีสมณพราหมณ์
บางพวก มีวาตะเกลียดชังยบะ มีความเกลียดชังยบะเป็นสาระ อิง อาศัย พัวพัน เข้าถึง
ติดใจ น้อมใจ ไปสู่ยบะที่เกลียดชัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกสมณพราหมณ์อาศัยยบะที่
เกลียดชังนั้น .

[๖๓๒] คำว่า อาศัยรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบ ความว่า อาศัย
เข้าไปอาศัย ถือ ยึดมั่น ถือมั่นรูปที่เห็น หรือความหมดจด เพราะรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน
หรือความหมดจดเพราะเสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ หรือความหมดจดเพราะอารมณ์ที่ทราบ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาศัยรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบ .

[๖๓๓] คำว่า ผู้กล่าวความหมดจดในสงสารข้างหน้า . . . ย่อมพราวดุถึงความหมดจด
ความว่า มีสมณพราหมณ์บางพวกผู้กล่าวความหมดจดในสงสารข้างหน้า สมณพราหมณ์พวก
ไหนผู้กล่าวความหมดจดในสงสารข้างหน้า คือ พวกสมณพราหมณ์ผู้ถือความหมดจดโดยส่วน
เดียว ถือความหมดจดโดยสงสาร ผู้เป็นอกิริยทิกขุ ผู้เป็นลัสสสวาตะ สมณพราหมณ์พวกนี้
ชื่อว่าผู้กล่าวความหมดจดในสงสารข้างหน้า สมณพราหมณ์เหล่านั้น พราวดุ กล่าว บอก
พูด แสดง แกล้งความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้น
วิเศษ ความพ้นรอบโดยสงสาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้กล่าวความหมดจดในสงสารข้าง
หน้า . . . ย่อมพราวดุถึงความหมดจด .

[๖๓๔] ชื่อว่า ตัณหา ในคำว่า ยังไม่ปราศจากตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ คือ รูป
ตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา . คำว่า ในภพน้อย
ภพใหญ่ ความว่า ในภพน้อยและภพใหญ่ คือ ในกรรมวิภว และวิปากวิภว ในกรรมวิภวเป็น
เครื่องเกิดในกามภพ ในวิปากวิภว เป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในกรรมวิภวเป็นเครื่องเกิดในรูป
ภพ ในวิปากวิภว เป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในกรรมวิภวเป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ ในวิปากวิภว
เป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ ในความเกิดบ่อยๆ ในความไปบ่อยๆ ในความเข้าถึงบ่อยๆ ใน
ปฏิสนธิบ่อยๆ ในความบังเกิดขึ้นแห่งอัตภาพบ่อยๆ คำว่า ยัง ไม่ปราศจากตัณหา ความว่า
ยังไม่ปราศจากตัณหา ยังไม่หมดตัณหา ยังไม่ละตัณหา ยังไม่สละตัณหา ยังไม่ปล่อย
ตัณหา ยังไม่ละตัณหา ยังไม่ละคืนตัณหา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ยังไม่ปราศจากตัณหาใน
ภพน้อยภพใหญ่ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

พวกสมณพราหมณ์ อาศัยยบะที่เกลียดชังนั้น อาศัยรูปที่เห็นเสียง
ที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบ ผู้กล่าวความหมดจดในสงสารข้างหน้า
ยังไม่ปราศจากตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ ย่อมพราวดุถึงความหมดจด .

[๖๓๕] วัตถุทั้งหลายเป็นของอันผู้ปรารถนาชอบใจ อนึ่ง ความหวั่นไหว ย่อม
มีในเพราะวัตถุทั้งหลายที่กำหนดแล้ว ความเคลื่อนไหวและความเข้าถึงมิได้
มีแก่ภิกษุใดในธรรมวินัยนี้ ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร? พึง
ชอบใจในที่ไหน? (ไม่หวั่นไหว ไม่ชอบใจอะไร) .

[๖๓๖] คำว่า วัตถุทั้งหลาย เป็นของอันบุคคลผู้ปรารถนาชอบใจความว่า ตัณหา
เรียกว่าความปรารถนา ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขมาโลภะ อกุศลมูล . คำว่า ปรารถนา
ความว่า ปรารถนา อยากได้ ยินดี รักใคร่ ชอบใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ปรารถนา .
คำว่า ชอบใจ ความว่า ตัณหา เรียกว่าความชอบใจ ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขมา
โลภะอกุศลมูล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นของอันบุคคลผู้ปรารถนาชอบใจ .

[๖๓๗] ชื่อว่า ความกำหนด ในคำว่า ความหวั่นไหว ย่อมมีในเพราะวัตถุทั้งหลาย
ที่กำหนดแล้ว ได้แก่ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วย
ทิกขุ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิกขุ แม้บุคคล
ผู้มีความหวาดระแวงในการแย่งชิงวัตถุย่อมหวั่นไหว คือ แม้เมื่อวัตถุกำลังถูกแย่งชิงเอาไป ก็
ย่อมหวั่นไหว แม้เมื่อวัตถุถูกแย่งชิงเอาไปแล้ว ก็ย่อมหวั่นไหว แม้บุคคลผู้มีความหวาดระแวง
ในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุ ย่อมหวั่นไหว คือ แม้เมื่อวัตถุกำลังแปรปรวนไปก็ย่อมหวั่นไหว
แม้เมื่อวัตถุแปรปรวนไปแล้ว ก็ย่อมหวั่นไหว สะทกสะท้านเอนเอียง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ความหวั่นไหวย่อมมีในเพราะวัตถุทั้งหลายที่กำหนดแล้ว .

[๖๓๘] คำว่า แก่ภิกษุใด ในคำว่า ความเคลื่อนไหวและความเข้าถึงมิได้มีแก่ภิกษุใดใน
ธรรมวินัยนี้ ความว่า ความมา ความไป ความไปและความมา ความตาย คติ ภพน้อยและ
ภพใหญ่ ความเคลื่อนไหว ความเข้าถึง ความเกิด ความแตก ขาติ ขราและมรณะ มิได้มี คือ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ แก่พระอรหันตชินาสพ คือ ความเคลื่อนไหวและความเข้าถึง
นั้นอันพระอรหันตชินาสพตัดขาด สงบ ระเบียบแล้ว ทำให้ไม่ควรให้เกิดขึ้น เฝ้าเสียแล้วด้วยไฟ
คือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความเคลื่อนไหวและความเข้าถึงมิได้มีแก่ภิกษุใดในธรรมวินัยนี้.

[๖๓๙] คำว่า ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร? พึงขอบใจในที่ไหน? ความว่า
ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อหังขะวิจิกิจฉา อนุสัย อะโรว่า
เป็นผู้กำหนดบ้าง ประทุษร้ายบ้าง หลงใหลบ้าง มีมานะเป็นเครื่องผูกพันบ้าง ยึดถือบ้าง ถึง
ความพึงชานบ้าง ถึงความไม่แน่ใจบ้าง ถึงโดยเร็วแรงบ้าง และภิกษุนั้นละอภิสังขารเหล่านั้น
เสียแล้ว เพราะเป็นผู้ละอภิสังขารแล้ว พึงหวั่นไหวโดยคติดด้วยเหตุอะไรว่า เป็นผู้ไปเกิดในนรก
เป็นดิรัจฉานเป็นเปรตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็น
สัญญาสัตว์ เป็นอสัญญาสัตว์ หรือเป็นเนวสัญญาสัญญาสัตว์. ภิกษุนั้น ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย
ไม่มีการละอื่นเป็นเหตุให้หวั่นไหวสะทกสะท้านอันเนื่อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้น
พึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร? คำว่า พึงขอบใจในที่ไหน? ความว่า พึงขอบใจ รักใคร่ พอใจ
ในที่ไหน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร? พึงขอบใจในที่ไหน?
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

วัตถุทั้งหลาย เป็นของอันบุคคลผู้ปรารถนาขอบใจ อนึ่ง ความหวั่นไหวย่อมมีใน
เพราะวัตถุทั้งหลายที่กำหนดแล้ว ความเคลื่อนไหวและความเข้าถึง มิได้มีแก่ภิกษุใดในธรรมวินัยนี้
ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร? พึงขอบใจในที่ไหน?

[๖๔๐] สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมได้ว่า เป็นเยี่ยม แต่สมณพราหมณ์
พวกอื่น ก็กล่าวธรรมนั้นนั่นแหละว่า เลว วาตะของสมณพราหมณ์
เหล่านี้ วาตะไหนจะจริงเล่า? เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด
ต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด.

[๖๔๑] คำว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมได้ว่า เป็นเยี่ยม ความว่า สมณ-
*พราหมณ์เหล่านั้นกล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง ซึ่งธรรม คือ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรคโค
อย่างนี้ว่า ธรรมนี้เป็นเยี่ยม เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม บวร เพราะฉะนั้นจึง
ชื่อว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมได้ว่า เป็นเยี่ยม.

[๖๔๒] คำว่า แต่สมณพราหมณ์พวกอื่นก็กล่าวธรรมนั้นนั่นแหละว่า เลว ความว่า
สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งกล่าว บอก พูด แสดง แกล้งซึ่งธรรม คือ ทิฏฐิ ปฏิปทา
มรรคานั้นนั่นแหละ อย่างนี้ว่า ธรรมนี้เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า แต่สมณพราหมณ์พวกอื่น ก็กล่าวธรรมนั้นนั่นแหละว่า เลว.

[๖๔๓] คำว่า วาตะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาตะไหนจะจริงเล่า? ความว่า
วาตะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาตะไหนจริง แท้ แน่ เป็นจริง เป็นตามจริง ไม่ปริต
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วาตะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาตะไหนจะจริงเล่า?

[๖๔๔] คำว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด ต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด ความ
ว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งปวงต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด อ้างตนเป็นบัณฑิต อ้างตน
เป็นธีรชน อ้างตนเป็นผู้มีญาณ อ้างตนว่ากล่าวโดยเหตุ อ้างตนว่ากล่าวโดยลักษณะ อ้างตน
ว่ากล่าวโดยการณะ อ้างตนว่ากล่าวโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะสมณ-

*พราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมดต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า
สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมได้ว่า เป็นเยี่ยม แต่สมณพราหมณ์
พวกอื่น ก็กล่าวธรรมนั้นนั่นแหละว่า เลว วาตะของสมณพราหมณ์
เหล่านี้ วาตะไหนจะจริงเล่า? เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด
ต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด.

[๖๔๕] ก็สมณพราหมณ์บางพวก กล่าวธรรมของตนว่าบริบูรณ์ แต่กล่าวธรรม
ของผู้อื่นว่าเลว พวกสมณพราหมณ์ถือทิฏฐิ แม้อย่างนี้แล้ว ย่อม
วิวาทกัน พวกสมณพราหมณ์กล่าวทิฏฐิ ของตนๆ ว่าจริง.

[๖๔๖] คำว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวก กล่าวธรรมของตนว่าบริบูรณ์ ความว่า
ก็สมณพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง ซึ่งธรรม คือ ทิฏฐิ ปฏิปทา
มรรค ของตน อย่างนี้ว่า ธรรมนี้บริบูรณ์ เต็มรอบ ไม่บกพร่อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ก็สมณพราหมณ์บางพวก กล่าวธรรมของตนว่าบริบูรณ์.

[๖๔๗] คำว่า แต่กล่าวธรรมของผู้อื่นว่าเลว ความว่า สมณพราหมณ์ อีกพวกหนึ่ง
กล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง ซึ่งธรรม คือ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรค ของสมณพราหมณ์อื่น
อย่างนี้ว่า ธรรมนี้ เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
แต่กล่าวธรรมของสมณพราหมณ์อื่นว่าเลว.

[๖๔๘] คำว่า ถือทิฏฐิแม้อย่างนี้แล้ว ย่อมวิวาทกัน ความว่า ถือ ยึดถือ ถือมั่น
ยึดมั่น ซึ่งทิฏฐิอย่างนี้แล้ว ย่อมวิวาทกัน คือ ย่อมทำความทะเลาะกัน ทำความหมายมั่นกัน
ทำความแค้นแค้นกัน ทำความวิวาทกัน ทำความทู่เถียงกันว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ
หรือจงแก้ไขเพื่อปลดปล่อยวาทะ ถ้าท่านสามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถือทิฏฐิแม้อย่างนี้แล้ว

ย่อมวิวาทกัน .

[๖๔๙] คำว่า กล่าวทักขิของตนๆ ว่าจริง ความว่า กล่าวว่ โลกเที่ยง ฯลฯ สัตว์ เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กล่าวทักขิของตนๆ ว่าจริง . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ก็สมณพราหมณ์บางพวก กล่าวธรรมของตนว่าบริบูรณ์ แต่กล่าวธรรม ของผู้อื่นว่าเลว พวกสมณพราหมณ์ถือทักขิแม้อย่างนี้แล้ว ย่อมวิวาท กัน พวกสมณพราหมณ์กล่าวทักขิของตนๆ ว่าจริง .

[๖๕๐] หากว่าบุคคลย่อมเป็นคนเลว เพราะคำที่ผู้อื่นตำหนิไซ้ ใครๆ ก็ไม่พึง เป็นผู้วิเศษในธรรมทั้งหลาย เพราะว่าปฤชนย่อมกล่าวธรรมของผู้อื่นโดย ความเป็นธรรมแล้ว ชนทั้งหลาย เป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมเป็นทาง ดำเนินของตน .

[๖๕๑] คำว่า หากว่าบุคคลพึงเป็นคนเลวเพราะคำที่ผู้อื่นตำหนิไซ้ ความว่า หากว่า บุคคลอื่นย่อมเป็นคนโง่ เลว ทรม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะเหตุถ้อยคำที่ผู้อื่น ตำหนิติเตียนก่อนว่าไซ้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หากว่าบุคคลย่อมเป็นคนเลว เพราะคำที่ผู้อื่น ตำหนิไซ้ .

[๖๕๒] คำว่า ใครๆ ก็ไม่พึงเป็นผู้วิเศษในธรรมทั้งหลาย ความว่า ใครๆ ก็ไม่พึง เป็นผู้เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม บวร ในธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึง ชื่อว่า ใครๆ ก็ไม่พึงเป็นผู้วิเศษในธรรมทั้งหลาย .

[๖๕๓] คำว่า เพราะว่าปฤชนย่อมกล่าวธรรมของผู้อื่นโดยความเป็นธรรมแล้ว ความว่า ปฤชนแม้มากย่อมกล่าว ค่อนขอต นินทา ตีเตียนธรรมของปฤชนมากย่อมกล่าว ค่อนขอต นินทา ตีเตียนธรรมของปฤชนคนเดียวโดยความเป็นธรรมแล้ว ทรม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ปฤชนแม้นคนเดียวย่อมกล่าว ค่อนขอต นินทา ตีเตียนธรรมของปฤชนหลายคน โดย ความเป็นธรรมแล้ว ทรม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ปฤชนแม้นคนเดียวย่อมกล่าว ค่อนขอต นินทา ตีเตียนธรรมของปฤชนคนเดียว โดยความเป็นธรรมแล้ว ทรม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะว่าปฤชนย่อมกล่าวธรรมของผู้อื่นโดยความเป็นธรรมแล้ว .

[๖๕๔] ธรรมะ ทิฐิ ปฏิปทา มรรค ชื่อว่าธรรมเป็นทางดำเนินของตนๆ ในคำว่า ชนทั้งหลายเป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมเป็นทางดำเนินของตน ชนทั้งหลายเป็นผู้กล่าวยืนยัน กล่าว มั่นคง กล่าวแข็งแรง กล่าวเพียงแท้ในธรรมเป็นทางดำเนินของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนทั้งหลายเป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมเป็นทางดำเนินของตน . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึง ตรัสตอบว่า

หากว่าบุคคลย่อมเป็นคนเลว เพราะคำที่ผู้อื่นตำหนิไซ้ ใครๆ ก็ไม่พึง เป็นผู้วิเศษในธรรมทั้งหลาย เพราะว่าปฤชนย่อมกล่าวธรรมของผู้อื่นโดย ความเป็นธรรมแล้ว ชนทั้งหลาย เป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมเป็นทาง ดำเนินของตน .

[๖๕๕] ก็การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน ของพวกสมณพราหมณ์เป็นของ จริง เหมือนดังพวกสมณพราหมณ์สรรเสริญธรรมเป็นทางดำเนินของตน วาทะทั้งปวงก็พึงเป็นของจริง เพราะความหมดจดของพวกสมณพราหมณ์ เหล่านั้น เป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น .

[๖๕๖] การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน ในคำว่า ก็การบูชาธรรมเป็นทางดำเนิน ของตน ของพวกสมณพราหมณ์ เป็นของจริง เป็นไฉน พวกสมณพราหมณ์ย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชาสวดของตนว่า สวดนาคนี้เป็นสัพพัญญู นี้ชื่อว่าบูชาธรรมเป็นทาง ดำเนินของตน . พวกสมณพราหมณ์ย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชาธรรมที่สวดของตนบอก หมุ่คณะของตนทักขิของตน ปฏิปทาของตน มรรคของตนว่า มรรคนี้เป็นทางให้พ้นทุกข์ นี้ ชื่อว่า การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน . คำว่า การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตนเป็นของ จริง ความว่า การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน เป็นของจริง แท้ แน่นอน เป็นจริง เป็น ตามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน ของพวก สมณพราหมณ์ เป็นของจริง .

[๖๕๗] ธรรมะ ทิฐิ ปฏิปทา มรรค ชื่อว่าธรรมเป็นทางดำเนินของตน ในคำว่า เหมือนดังพวกสมณพราหมณ์สรรเสริญธรรมเป็นทางดำเนินของตน พวกสมณพราหมณ์ย่อมสรร- * เสริญ ชม ยกย่อง พรรณนาธรรมเป็นทางดำเนินของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนดัง พวกสมณพราหมณ์สรรเสริญธรรมเป็นทางดำเนินของตน .

[๖๕๘] คำว่า วาทะทั้งปวงก็พึงเป็นของจริง ความว่า วาทะทั้งปวงก็พึง เป็นของจริง แท้ แน่นอน เป็นจริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วาทะทั้งปวงก็พึงเป็น ของจริง .

[๖๕๙] คำว่า เพราะความหมดจดของพวกสมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นของเฉพาะตัว

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
เท่านั้น ความว่า ความหม่ดจต ความหม่ดจตวิเศษ ความหม่ดจตรอบ ความพ่น ความพ่นวิเศษ
ความพ่นรอบ ของสมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เพราะความหม่ดจตของพวกสมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น . เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ก็การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน ของพวกสมณพราหมณ์ เป็น
ของจริง เหมือนดังพวกสมณพราหมณ์สรรเสริญธรรม เป็นทางดำเนิน
ของตน วาหะทั้งปวงก็พึงเป็นของจริง เพราะความหม่ดจตของพวก
สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น .

[๖๖๐] ญาณอันบุคคลอื่นพึงแนะนำย่อมไม่มีแก่พราหมณ์ (พระอรหันต์) ความ
ตัดสินใจแล้วจึงถือมั่นในธรรมทั้งหลาย ก็ไม่มีแก่พราหมณ์ เพราะเหตุ
นั้น พราหมณ์จึงเป็นผู้ล่วงเสียแล้วซึ่งความวิวาททั้งหลาย เพราะ
พราหมณ์ย่อมไม่เห็นธรรมอื่นโดยความเป็นธรรมประเสริฐ .

[๖๖๑] ศัพทว่า น ในคำว่า ญาณอันบุคคลอื่นพึงแนะนำย่อมไม่มีแก่พราหมณ์ เป็น
ปฏิเสธ . ชื่อว่าพราหมณ์ คือ บุคคลชื่อว่า เป็นพราหมณ์ เพราะเป็นผู้ลอยเสียแล้วซึ่งธรรม ๗
ประการ ฯลฯ ๑- อันตันทาภิฎฐิโมอาศัย ผู้คงที่ ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ . คำว่า ญาณอันบุคคลอื่น
พึงแนะนำย่อมไม่มีแก่พราหมณ์ ความว่า ความเป็นผู้มีญาณอันบุคคลอื่นพึงแนะนำย่อมไม่มีแก่
พราหมณ์ คือ พราหมณ์เป็นผู้มีญาณอันผู้อื่น ไม่ต้องแนะนำ ไม่ต้องอาศัยผู้อื่น ไม่เชื่อผู้อื่น ไม่
ดำเนินเนื่องด้วยผู้อื่น เป็นผู้ไม่หลงใหล มีความรู้สึก มีความระลึกได้ ย่อมรู้ ย่อมเห็นว่า
สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมี
ความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ญาณอัน
บุคคลอื่นพึงแนะนำย่อมไม่มีแก่พราหมณ์ .

[๖๖๒] คำว่า ในธรรมทั้งหลาย ในคำว่า ความตัดสินใจแล้วจึงถือมั่นในธรรม

๑(๑) ดช๑ ๓๓๕

ทั้งหลาย ก็ไม่มีแก่พราหมณ์ ความว่า ในทฎฐิ ๖๒ ประการ . คำว่าตัดสินใจแล้ว คือ ตัดสินแล้ว
ชี้ขาด ค้นหา แสวงหา เทียบเคียง ตรวจตรา สอบสวน ทำให้แจ่มแจ้งแล้วจึงจับมั่น ยึดมั่น
ถือมั่น รวบถือ รวบรวมถือ คือ ความถือ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความถือมั่น
ความน้อมใจเชื่อว่า สิ่งนี้จริง แน่ แท้ เป็นตามสภาพ เป็นตามจริง ไม่วิปริตดังนี้
ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ เป็นธรรมอันพราหมณ์นั้นละ ตัดขาด สงบ
ระจับแล้ว ทำให้ไม่ควรถูกเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความ
ตัดสินใจแล้วจึงถือมั่นในธรรมทั้งหลาย ก็ไม่มีแก่พราหมณ์ .

[๖๖๓] คำว่า เพราะเหตุนี้ พราหมณ์จึงเป็นผู้ล่วงเสียแล้วซึ่งความวิวาททั้งหลาย
ความว่า เพราะเหตุนี้ คือ เพราะการณะ เหตุ ปัจจัย นิทานั้น พราหมณ์จึงเป็นผู้ล่วง
ก้าวล่วง ก้าวล่วงพร้อม เป็นไปล่วง ซึ่งความทะเลาะด้วยทฎฐิ ความหมายมั่นด้วยทฎฐิ
ความแก่งแย่งด้วยทฎฐิ ความวิวาทด้วยทฎฐิ ความทุ่มเถียงด้วยทฎฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เพราะเหตุนี้ พราหมณ์จึงเป็นผู้ล่วงเสียแล้วซึ่งความวิวาททั้งหลาย .

[๖๖๔] คำว่า เพราะพราหมณ์ย่อมไม่เห็นธรรมอื่นโดยความเป็นธรรม ประเสริฐ
ความว่า พราหมณ์ย่อมไม่เห็น ไม่พบ ไม่แลเห็น ไม่พินิจ ไม่พิจารณาเห็นซึ่งธรรม คือ
ศาสนา ธรรมที่ศาสนาบอก หมู่คณะ ทฎฐิ ปฏิปทา มรรค อื่น นอกจากสติปัญญา
สัมมปปีธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าเป็นธรรมประเสริฐ
วิเศษ เป็นประธาน อุดม บวร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะพราหมณ์ย่อมไม่เห็นธรรมอื่น
โดยความเป็นธรรมประเสริฐ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า
ญาณอันบุคคลอื่นพึงแนะนำ ย่อมไม่มีแก่พราหมณ์ ความตัดสินใจแล้ว
จึงถือมั่นในธรรมทั้งหลาย ก็ไม่มีแก่พราหมณ์ เพราะเหตุนี้ พราหมณ์
จึงเป็นผู้ล่วงเสียแล้วซึ่งความวิวาททั้งหลาย เพราะพราหมณ์ย่อมไม่เห็น
ธรรมอื่นโดยความเป็นธรรมประเสริฐ .

[๖๖๕] สมณพราหมณ์บางพวก ย่อมเชื่อความหม่ดจตด้วยทฎฐิว่า เราย่อมรู้
ย่อมเห็นซึ่งความหม่ดจตนั้นจริงแท้ หากว่าสมณพราหมณ์ผู้หนึ่งได้
เห็นแล้ว สมณพราหมณ์ผู้เห็นนั้นจะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็น
นั้นเล่า? พวกสมณพราหมณ์ล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าวความหม่ดจตด้วย
ทศสนะอื่น .

[๖๖๖] คำว่า ย่อมรู้ ในคำว่า เราย่อมรู้ย่อมเห็นซึ่งความหม่ดจตนั้นจริงแท้ ความว่า
เราย่อมรู้ด้วยญาณเครื่องรู้จิตของผู้อื่น หรือย่อมรู้ด้วยญาณเครื่องรู้ระลึกถึงขั้นที่อยูอาศัยในกาล
ก่อน . คำว่า ย่อมเห็น ความว่า เราย่อมเห็นด้วยมังสัจจะหรือย่อมเห็นด้วยทิพจักขุ . คำว่า
ซึ่งความหม่ดจตนั้นจริงแท้ ความว่า ซึ่งความหม่ดจตนั้นแน่แท้ เป็นจริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมรู้ย่อมเห็นซึ่งความหม่ดจตนั้นจริงแท้ .

[๖๖๗] คำว่า สมณพราหมณ์บางพวกย่อมเชื่อความหม่ดจตด้วยทฎฐิ ความว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
สมณพราหมณ์บางพวกย่อมเชื่อความหมดจด ความหมดจดพิเศษ ความหมดจตรอบ ความพ้น
ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบด้วยทิวฏฐิ คือ สมณพราหมณ์บางพวกย่อมเชื่อความหมดจด
ความหมดจดพิเศษ ความหมดจตรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบด้วยทิวฏฐิว่า
โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็หามิได้
ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์
บางพวกย่อมเชื่อความหมดจดด้วยทิวฏฐิ .

[๖๖๘] คำว่า ได้เห็นแล้ว ในคำว่า หากว่าสมณพราหมณ์ผู้หนึ่งได้เห็นแล้ว
สมณพราหมณ์ผู้เห็นนั้น จะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้นเล่า? ความว่า ได้เห็นแล้วด้วย
ญาณเครื่องรู้จิตผู้อื่น ได้รู้แล้วด้วยญาณเครื่องระลึกถึงขั้นที่อยู่าศัยในกาลก่อน ได้เห็นแล้ว
ด้วยมังสัจจะ หรือ ได้เห็นแล้วด้วยทิพจักขุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หากว่าสมณพราหมณ์
ผู้หนึ่งได้เห็นแล้ว . คำว่า สมณพราหมณ์ผู้เห็นนั้น จะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้นเล่า?
ความว่า สมณพราหมณ์นั้นจะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้น คือ ความกำหนดรู้ทุกข์จะมีได้
อย่างไร? ความละสมุทัยก็ไม่มี ความเจริญมรรคก็ไม่มี ความทำให้แจ้งซึ่งผลก็ไม่มี ความ
ละด้วยตัดขาดซึ่งราคะก็ไม่มี ความละด้วยตัดขาดซึ่งโทสะก็ไม่มี ความละด้วยตัดขาดซึ่งโมหะ
ก็ไม่มี ความละด้วยตัดขาดซึ่งกิเลสทั้งหลายก็ไม่มี ความตัดขาดซึ่งสังขารวิภวก็ไม่มี เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า หากว่าสมณพราหมณ์ผู้หนึ่งได้เห็นแล้ว สมณพราหมณ์ผู้เห็น นั้น จะมีประโยชน์อะไรด้วย
การเห็นนั้นเล่า?

[๖๖๙] คำว่า พวกสมณพราหมณ์ล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าวความหมดจด ด้วยทัสสนะอื่น
ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นล่วงเสียแล้ว ก้าวล่วง เป็นไปล่วงแล้ว ซึ่งทางแห่งความหมดจด
ทางแห่งความหมดจดพิเศษ ทางแห่งความหมดจตรอบทางขาว ทางขาวรอบ ย่อมกล่าว บอก
พูด แสดง แกล้ง ซึ่งความหมดจด ความหมดจดพิเศษ ความหมดจตรอบ ความพ้น
ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ อื่นจากสติปัญฐาน อื่นจากสัมมปปธาน อื่นจากอิทธิบาท
อื่นจากอินทรีย์ อื่นจากพละ อื่นจากโพชฌงค์ อื่นจากอริยมรรคมีองค์ ๘ ด้วยทิวฏฐิ แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่าพวกสมณพราหมณ์ล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยทัสสนะอื่น .
อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ติ พระพุทธสาวกทั้งหลายก็ติ พระปัจเจกพุทธะทั้งหลายก็ติ
ล่วงเสีย ก้าวล่วง เป็นไปล่วงแล้ว ซึ่งทางแห่งความไม่หมดจด ทางแห่งความไม่หมดจดพิเศษ
ทางแห่งความไม่หมดจตรอบ ทางไม่ขาว ทางไม่ขาวรอบ โดยทิวฏฐิแห่งสมณพราหมณ์เหล่านั้น
ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง ซึ่งความหมดจด ความหมดจดพิเศษ ความหมดจตรอบ
ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยสติปัญฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔
อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า พระอริยะ
มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าว ความหมดจดด้วยธรรมอื่น . เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

สมณพราหมณ์บางพวก ย่อมเชื่อความหมดจดด้วยทิวฏฐิว่า เราย่อมรู้
ย่อมเห็นความหมดจดนั้นจริงแท้ หากว่าสมณพราหมณ์ผู้หนึ่งได้เห็นแล้ว
สมณพราหมณ์ผู้เห็นนั้น จะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้นเล่า? พวก
สมณพราหมณ์ล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยทัสสนะอื่น .

[๖๗๐] นรชนเมื่อเห็นก็เห็นนามรูป หรือเห็นแล้วก็จักรู้นามรูปเหล่านั้นเท่านั้น
นรชนเห็นนามรูปมากบ้างน้อยบ้างโดยแท้ ถึงอย่างนั้น ผู้ฉลาดทั้งหลาย
ย่อมไม่กล่าวความหมดจดเพียงความเห็นนามรูปนั้นเลย .

[๖๗๑] คำว่า นรชนเมื่อเห็น ในคำว่า นรชนเมื่อเห็นก็เห็นนามรูป ความว่า
นรชนเมื่อเห็นด้วยญาณเครื่องรู้จิตผู้อื่น เมื่อเห็นด้วยญาณเครื่องระลึกถึงขั้นที่อยู่าศัยในกาล
ก่อน เมื่อเห็นด้วยมังสัจจะ หรือเมื่อเห็นด้วยทิพจักขุ ก็เห็นนามรูปเท่านั้นโดยความเป็นของเที่ยง
โดยความเป็นสุข โดยความเป็นอิตตา มิได้เห็นความเกิด ความดับ คุณ โทษ หรืออุบายเครื่อง
สลัดออกแห่งธรรมเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเมื่อเห็นก็เห็นนามรูป .

[๖๗๒] คำว่า หรือเห็นแล้วก็จักรู้นามรูปเหล่านั้นเท่านั้น ความว่า ครั้นเห็นแล้วด้วย
ญาณเครื่องรู้จิตผู้อื่น เห็นแล้วด้วยญาณเครื่องระลึกถึงขั้นที่อยู่าศัยในกาลก่อน เห็นแล้วด้วย
มังสัจจะ หรือเห็นแล้วด้วยทิพจักขุ ก็เห็นเพียงนามรูปเท่านั้น แล้วจักรู้โดยความเป็นของเที่ยง
โดยความเป็นสุข โดยความเป็นอิตตา จักไม่รู้จักความเกิด ความดับ คุณ โทษ อุบายเครื่องสลัด
ออกแห่งธรรมเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือเห็นแล้วก็จักรู้นามรูปเหล่านั้นเท่านั้น .

[๖๗๓] คำว่า เห็นนามรูปมากบ้างน้อยบ้างโดยแท้ ความว่า เมื่อเห็นนามรูปมากบ้าง
น้อยบ้าง ก็เห็นโดยความเป็นของเที่ยง โดยความเป็นสุข โดยความเป็นอิตตา โดยแท้ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นนามรูปมากบ้างน้อยบ้างโดยแท้ .

[๖๗๔] คำว่า ผู้ฉลาดทั้งหลาย ในคำว่า ถึงอย่างนั้น ผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมไม่กล่าว
ความหมดจดเพียงความเห็นนามรูปนั้น ความว่า พวกผู้ฉลาดในขั้น ผู้ฉลาดในชาติ ผู้ฉลาด
ในอายตนะ ผู้ฉลาดในปฏิจกสมุปบาท ผู้ฉลาดในสติปัญฐาน ผู้ฉลาดในสัมมปปธาน ผู้ฉลาด
ในอิทธิบาท ผู้ฉลาดในอินทรีย์ ผู้ฉลาดในพละ ผู้ฉลาดในโพชฌงค์ ผู้ฉลาดในมรรค ผู้ฉลาด

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ในผล ผู้ฉลาดในนิพพาน ผู้ฉลาดเหล่านั้น ย่อมไม่กล่าว ไม่บอก ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลง
ซึ่งความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้น
รอบ เพียงความเห็นนามรูป ด้วยญาณเครื่องรู้จิตผู้อื่น ด้วยญาณเครื่องระลึกถึงขั้นที่อยูอาศัย
ในกาลก่อน ด้วยมังสัจจะ หรือด้วยทิพยจักขุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถึงอย่างนั้น ผู้ฉลาด
ทั้งหลายย่อมไม่กล่าวความหมดจดเพียงความเห็นนามรูปนั้นเลย . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค
จึงตรัสตอบว่า

นรชนเมื่อเห็นก็เห็นนามรูป หรือเห็นแล้วก็จึกรู้นามรูปเหล่านั้นเท่านั้น
นรชนเห็นนามรูปมากบ้างน้อยบ้างโดยแท้ ถึงอย่างนั้น ผู้ฉลาดทั้งหลาย
ย่อมไม่กล่าวความหมดจดเพียงความเห็นนามรูปนั้นเลย .

[๖๓๕] ก็นรชนผู้กล่าวด้วยความถือมั่น เป็นผู้อื่นใครๆ ไม่พึงแนะนำให้ได้ดี
เป็นผู้เชิดทมิฬที่กำหนดไว้ในเบื้องหน้า อาศัยวัตถุใด ก็กล่าววัตถุนั้น
ว่างามในเพราะทมิฬนั้น นรชนผู้กล่าวความหมดจดนั้น ได้เห็นว่าแท้
ในทมิฬนั้น .

[๖๓๖] คำว่า ก็นรชนผู้กล่าวด้วยความถือมั่น เป็นผู้อื่นใครๆ ไม่พึงแนะนำให้ได้ดี
ความว่า นรชนผู้กล่าวด้วยความถือมั่นว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ผู้กล่าวด้วยความ
ถือมั่นว่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็น
อีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า . คำว่า เป็นผู้อื่นใครๆ ไม่พึงแนะนำให้ได้ดี ความ
ว่า นรชนผู้กล่าวด้วยความถือมั่น เป็นผู้อื่นใครๆ ยากที่จะแนะนำได้ ยากที่จะให้รู้ได้ ยากที่
จะให้เข้าใจได้ ยากที่จะให้เห็นได้ ยากที่จะให้เลื่อมใสได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็นรชนผู้
กล่าวด้วยความถือมั่น เป็นผู้อื่นใครๆ ไม่พึงแนะนำให้ได้ดี .

[๖๓๗] คำว่า เป็นผู้เชิดทมิฬที่กำหนดไว้ในเบื้องหน้า ความว่า เป็นผู้เชิดทมิฬที่
กำหนด ประแสง ตั้งอยู่ดีแล้ว ไว้ในเบื้องหน้า คือ ทำทมิฬออกหน้าเที่ยวไป มีทมิฬเป็น
ธงชัย มีทมิฬเป็นธงยอด มีทมิฬเป็นใหญ่ ถูกทมิฬห้อมล้อมเที่ยวไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เป็นผู้เชิดทมิฬที่กำหนดไว้ในเบื้องหน้า .

[๖๓๘] คำว่า อาศัยวัตถุใด ในคำว่า อาศัยวัตถุใด ก็กล่าววัตถุที่ว่างามในเพราะ
ทมิฬนั้น ความว่า อาศัย อิงอาศัย พัวพัน เข้าถึง ติดใจ น้อมใจ ถึงแล้ว ซึ่งวัตถุใด คือ
ศาสนา ธรรมที่ศาสนาบอก หมู่คณะ ทิฐิ ปฏิปทา มรรค เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาศัย
วัตถุใด . คำว่า ในเพราะทมิฬนั้น ความว่า ในเพราะทมิฬ ความควร ความชอบใจ ลัทธิของ
ตน . คำว่า ก็กล่าววัตถุที่ว่างาม ความว่า เป็นผู้กล่าววัตถุที่ว่างาม กล่าววาทดี กล่าวว่าเป็น
บัณฑิต กล่าวว่าเป็นวีรชน กล่าวว่ามีญาณ กล่าวโดยเหตุ กล่าวโดยลักษณะ กล่าวโดยการณะ
กล่าวโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาศัยวัตถุใด ก็กล่าววัตถุที่ว่างามใน
เพราะทมิฬนั้น .

[๖๓๙] คำว่า ผู้กล่าวความหมดจด ในคำว่า ผู้กล่าวความหมดจดนั้น ได้เห็นว่าแท้
ในทมิฬนั้น ความว่า กล่าวความหมดจด กล่าวความหมดจดวิเศษ กล่าวความหมดจดรอบ
กล่าวความขาว กล่าวความขาวรอบ . อีกอย่างหนึ่ง ผู้มีความเห็นความหมดจด มีความเห็นความ
หมดจดวิเศษ มีความเห็นความหมดจดรอบ มีความเห็นความขาว มีความเห็นความขาวรอบ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้กล่าวความหมดจด . คำว่า ในทมิฬนั้น คือ ในทมิฬ ความควร ความ
ชอบใจ ลัทธิของตน . คำว่า ได้เห็นว่าแท้ ความว่า ได้เห็น ได้พบ ได้ประสบ ได้แทง
ตลอดว่า แท้ แน่นอน จริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนผู้กล่าว
ความหมดจดนั้น ได้เห็นว่าแท้ในทมิฬนั้น . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตอบว่า

ก็นรชนผู้กล่าวด้วยความถือมั่น เป็นผู้อื่นใครๆ ไม่พึงแนะนำให้ได้ดี
เป็นผู้เชิดทมิฬที่กำหนดไว้ในเบื้องหน้า อาศัยวัตถุใดก็กล่าววัตถุที่ว่างาม
ในเพราะทมิฬนั้น นรชนผู้กล่าวความหมดจดนั้น ได้เห็นว่าแท้ใน
ทมิฬนั้น .

[๖๔๐] พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงซึ่งความกำหนด ไม่เป็นผู้
เล่นไปด้วยทมิฬ ทั้งไม่มีตัณหาหรือทมิฬเป็นเครื่องผูกเพราะญาณ
พราหมณ์นั้นรู้แล้ว ย่อมวางเฉยซึ่งสมมติทั้งหลายที่ปุถุชนให้เกิด ส่วน
สมณพราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือมั่น .

[๖๔๑] ศัพทว่า น ในคำว่า พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้วย่อมไม่เข้าถึงความกำหนด
เป็นศัพท์ปฏิเสธ ชื่อว่าพราหมณ์ คือ บุคคลชื่อว่าพราหมณ์ เพราะเป็นผู้ล้อยเสียแล้วซึ่ง
ธรรม ๗ ประการ ฯลฯ อันตัณหาและทมิฬไม่อาศัย เป็นผู้คงที่ ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ . คำว่า
ความกำหนด ได้แก่ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วย
ทมิฬ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทมิฬ ญาณ เรียก
ว่าสังขาร ได้แก่ความรู้ ความรู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ
คำว่า พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงความกำหนด ความว่า พราหมณ์ทราบ พินิจ
พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งด้วยญาณว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิาย มหานิเทศ
ทุกข ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา ดังนี้
แล้ว ย่อมไม่เข้าถึง ไม่เข้าไปถึง ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น ซึ่งความกำหนดด้วยตัณหา
หรือความกำหนดด้วยทิฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้ว ย่อมไม่เข้าถึง
ความกำหนด .

[๖๘๒] คำว่า ไม่เป็นผู้เล่นไปด้วยทิฐิ ทั้งไม่มีตัณหาหรือทิฐิเป็นเครื่องผูกเพราะ
ญาณ ความว่า พราหมณ์นั้นละ ตัดขาด สงบ ระวัง ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วย
ไฟคือญาณ ซึ่งทิฐิ ๖๒ ประการ ไม่ดำเนิน ไม่ออก ไม่เลื่อน ไม่เคลื่อนไปด้วยทิฐิ ทั้งไม่
ถึง ไม่กลับมาถึงทิฐินั้นโดยความเป็นสาระ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้เล่นไปด้วยทิฐิ
คำว่า ทั้งไม่มีตัณหาหรือทิฐิเป็นเครื่องผูกเพราะญาณ ความว่า พราหมณ์ย่อมไม่ทำตัณหาเป็น
เครื่องผูก หรือทิฐิเป็นเครื่องผูก คือ ไม่ยังตัณหาหรือทิฐิเป็นเครื่องผูกให้เกิด ให้เกิดพร้อม
ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะญาณในสมวัตติ ๘ เพราะญาณในอภิญญา ๕ หรือเพราะ
ญาณที่ผิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้เล่นไปด้วยทิฐิ ทั้งไม่มีตัณหาหรือทิฐิเป็นเครื่อง
ผูกเพราะญาณ .

[๖๘๓] คำว่า รู้แล้ว ในคำว่า พราหมณ์นั้นรู้แล้ว . . . ซึ่งสมมติทั้งหลายที่ปฏชนให้
เกิด ความว่า รู้ ทราบ ฟังใจ พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งว่า สังขารทั้งปวงไม่
เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความ
ดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พราหมณ์นั้นรู้แล้ว . ทิฐิ ๖๒ ประการ เรียกว่า
สมมติ ทิฐิทั้งหลายชื่อว่าปฏชชา เพราะทิฐิเหล่านั้น อันปฏชนให้เกิด หรือเพราะชนต่างๆ
มากให้เกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พราหมณ์นั้นรู้แล้ว . . . ซึ่งสมมติทั้งหลายที่ปฏชนให้เกิด .

[๖๘๔] คำว่า ย่อมวางเฉย ส่วนพวกสมณพราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือมั่น ความว่า
พวกสมณพราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือ ยึดมั่น ถือมั่น ด้วยสามารถแห่งตัณหา ด้วยสามารถแห่ง
ทิฐิ ส่วนพระอรหันต์ย่อมวางเฉย ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อม
วางเฉย ส่วนพวกสมณพราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือมั่น . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัส
ตอบว่า

พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงซึ่งความกำหนด ไม่เป็นผู้
เล่นไปด้วยทิฐิ ทั้งไม่มีตัณหาหรือทิฐิเป็นเครื่องผูกเพราะญาณ
พราหมณ์นั้นรู้แล้ว ย่อมวางเฉยซึ่งสมมติทั้งหลายที่ปฏชนให้เกิด ส่วน
พวกสมณพราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือมั่น .

[๖๘๕] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบอีกว่า) มนัสละแล้วซึ่งกิเลส เครื่องร้อยกรอง
ทั้งหลายในโลกนี้ เมื่อชนทั้งหลายเกิดวิวาทกัน ย่อมไม่เป็นผู้เล่นไป
ด้วยธรรมที่ทำให้เป็นพวก มนัสเมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ ก็เป็นผู้สงบ
วางเฉยไม่ถือมั่น สมณพราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือมั่น .

[๖๘๖] ชื่อว่า กิเลสเครื่องร้อยกรอง ในคำว่า มนัสละแล้วซึ่งกิเลสเครื่องร้อยกรอง
ทั้งหลายในโลกนี้ ได้แก่กิเลสเครื่องร้อยกรอง ๔ อย่าง คือ กิเลสเครื่องร้อยกรองทางกาย คือ
อกิขมา พยาบาท สิลัพพตปราคาส ชื่อว่าความยึดมั่นว่าสิ่งนี้จริง ความกำหนดในทิฐิของตน
ชื่อว่ากิเลสเครื่องร้อยกรองทางกาย คืออกิขมา . ความอาฆาต ความไม่ยินดีในถ้อยคำของผู้อื่นชื่อว่า
กิเลสเครื่องร้อยกรองทางกายคือพยาบาท . ความยึดถือศีลพรต หรือทั้งศีลและพรตของตน ชื่อว่า
กิเลสเครื่องร้อยกรองทางกายคือสิลัพพตปราคาส . ทิฐิของตน ชื่อว่าความยึดมั่นว่าสิ่งนี้จริง .
คำว่า สละแล้ว ความว่า ปล่อยหรือวางแล้วซึ่งกิเลสเครื่องร้อยกรองทั้งหลาย . อีกอย่างหนึ่ง
ความว่า แก่แล้วหรือคลายแล้วซึ่งกิเลสเครื่องร้อยกรองที่ผูก รัด พัน เหนียวรั้ง เกาะเกี่ยว
พัวพัน คล้องไว้ เหมือนชนทั้งหลายทำความปลดปล่อยคานหาม รถหรือเกวียน ฉะนั้น . คำว่า
มนัส ความว่า ญาณเรียกว่า โมนะ ได้แก่ความรู้ ความรู้ชัด ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง
และตัณหาเพียงดังชาย บุคคลนั้นชื่อว่ามนัส . คำว่า ในโลกนี้ คือในทิฐินี้ ฯลฯ ในมนุษยโลก
นี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มนัสละแล้วซึ่งกิเลสเป็นเครื่องร้อยกรองทั้งหลายในโลกนี้ .

[๖๘๗] คำว่า เมื่อชนทั้งหลายเกิดวิวาทกัน ไม่เป็นผู้เล่นไปด้วยธรรมที่ทำให้เป็นพวก
ความว่า เมื่อชนทั้งหลายมีความวิวาทกันเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ คือ
เมื่อชนทั้งหลายถึงจันตาคติ ถึงโสดาคติ ถึงโมหาคติ ถึงภยาคติ มนีย่อมไม่ถึงจันตาคติ ไม่
ถึงโสดาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยาคติ ไม่ถึงด้วยสามารถระ โทสะ โมหะ มานะ ทิฐิ
อหังการะ วิกิจจา อนสฺย ย่อมไม่ดำเนิน ออก เลื่อน เคลื่อนไปด้วยธรรมทั้งหลายที่ทำให้
เป็นพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อชนทั้งหลายเกิดวิวาทกัน ย่อมไม่เป็นผู้เล่นไปด้วยธรรม
ที่ทำให้เป็นพวก .

[๖๘๘] คำว่า สงบ ในคำว่า มนัส เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ ก็เป็นผู้สงบ วางเฉย
ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้สงบ เข้าไปสงบเจียม ดับ ระวังแล้วเพราะเป็นผู้มีระ โทสะ โมหะ ฯลฯ
อกุศลาลังขารทั้งปวงสงบ เจียม เข้าไปสงบ เย็น ดับ หายไป ระวังแล้ว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เป็นผู้สงบ . คำว่า เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ คือ เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ ไม่เข้าไปสงบ
ไม่เจียม ไม่ดับ ไม่ระวังแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ ก็เป็นผู้สงบ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
คำว่า มุนีนั่น . . . . . เป็นผู้วางเฉย ความว่า พระอรหันต์เป็นผู้ประกอบด้วยอุเบกขามือองศ์ ๖ คือ
เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ เป็นผู้วางเฉย มีสติ มีสัมปชัญญะ ได้ยินเสียงด้วย
หูแล้ว ฯลฯ บุคคลนั้น เป็นผู้มียอนทรีย์อันอบรมแล้ว ฝึกดีแล้ว รอคอยกาลมรณะอยู่ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีนั่น เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ ก็เป็นผู้สงบ วางเฉย .

[๖๘๙] คำว่า เป็นผู้ไม่ถือมั่น สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมถือมั่น ความว่า สมณ-
*พราหมณ์เหล่านั้น ย่อมถือ ยึดมั่น ถือมั่น ด้วยสามารถค้นหา ด้วยสามารถทักขิ พระอรหันต์
ย่อมวางเฉย ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่ถือมั่น สมณพราหมณ์
เหล่านั้นย่อมถือมั่น . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

มุนีสละแล้วซึ่งกิเลสเครื่องร้อยกรองทั้งหลายในโลกนี้ เมื่อชนทั้งหลาย
เกิดวิวาทกัน ย่อมไม่เป็นผู้เล่น ไปด้วยธรรมที่ทำให้เป็นพวก มุนีนั่น
เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ ก็เป็นผู้สงบวางเฉย ไม่ถือมั่น สมณพราหมณ์
เหล่านั้น ย่อมถือมั่น .

[๖๙๐] มุนีละอาสวะอันมีในก่อน ไม่ทำอาสวะใหม่ ไม่เป็นผู้ดำเนินไปด้วย
ความพอใจ ทั้ง ไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่น มุนีนั่นเป็นธีรชน พ้นชาติ
แล้วจากทิฏฐิทั้งหลาย ไม่เป็นผู้ตีเตียนตน ย่อมไม่ติดอยู่ในโลก .

[๖๙๑] คำว่า มุนีละอาสวะอันมีในก่อน ไม่ทำอาสวะใหม่ ความว่า รูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิทยญาณ ส่วนอดีต เรียกว่า อาสวะอันมีในก่อน . กิเลสเหล่านี้พึงเกิดขึ้นเพราะปรารภ
ถึงสังขารส่วนอดีต มุนีละ สละ บริจาค สลัด บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่ง
กิเลสเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละอาสวะอันมีในก่อน . คำว่า ไม่ทำอาสวะใหม่ ความ
ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิทยญาณ ส่วนปัจจุบัน เรียกว่า อาสวะใหม่ . มุนีไม่ทำ
ความพอใจ ไม่ทำความรักใคร่ ไม่ทำความกำหนัด ปรารภถึงสังขารส่วนปัจจุบัน คือ ไม่ให้เกิด
ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีละอาสวะอันมี
ในก่อน ไม่ทำอาสวะใหม่ .

[๖๙๒] คำว่า ไม่เป็นผู้ดำเนินไปด้วยความพอใจ ในคำว่า ไม่เป็นผู้ดำเนินไปด้วย
ความพอใจ ทั้ง ไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่น ความว่า ไม่ถึงฉันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึง
โมหาคติ ไม่ถึงภยากติ ไม่ถึงด้วยสามารถระคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา
อนุสัย ไม่ดำเนิน ออก เลื่อน เคลื่อนไปด้วยธรรมทั้งหลายที่ทำให้เป็นพวก เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ไม่เป็นผู้ดำเนินด้วยความพอใจ . คำว่า ทั้ง ไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่น ความว่า นรชน
เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่นว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า โลกไม่เที่ยง สิ่งนี้แหละ
จริง สิ่งอื่นเปล่า ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้
สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า (ไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่นอย่างนั้น) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ไม่เป็นผู้ดำเนินด้วยความพอใจ ทั้ง ไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่น .

[๖๙๓] คำว่า มุนีนั่นเป็นธีรชน พ้นชาติแล้วจากทิฏฐิทั้งหลาย ความว่า ทิฏฐิ ๖๒
ประการ อันมุนีนั้นละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้วทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ
มุนีนั้นเป็นผู้พ้นชาติ ไม่เกี่ยวข้องกับทิฏฐิทั้งหลายย่อมเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ . คำ
ว่า เป็นธีรชน คือ เป็นผู้มียปัญญาเครื่องทรงจำ เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีปัญญาเครื่องตรัสรู้
มียญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีนั้นเป็นธีรชน
พ้นชาติแล้วจากทิฏฐิทั้งหลาย .

ว่าด้วยเหตุที่ตีเตียนมี ๒ อย่าง

[๖๙๔] ชื่อว่าความติด ในคำว่า ไม่เป็นผู้ตีเตียนตน ย่อมไม่ติดในโลก ได้แก่ความ
ติด ๒ อย่าง คือ ความติดด้วยตัณหา ๑ ความติดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี่ชื่อว่าความติดด้วยตัณหา
ฯลฯ นี่ชื่อว่าความติดด้วยทิฏฐิ มุนีนั้นละความติดด้วยตัณหา สละคืนความติดด้วยทิฏฐิแล้ว
เพราะละความติดด้วยตัณหา สละคืนความติดด้วยทิฏฐิ จึงเป็นผู้อันตัณหาและทิฏฐิไม่เข้าไปติด
ย่อมไม่ติด ไม่เปื้อน ไม่เข้าไปติด ในอภายโลก มนุษยโลก เทวโลก ชันธโลก ชาติโลก
อายุตนโลก คือ เป็นผู้อันตัณหาและทิฏฐิไม่ติด ไม่เปื้อน ไม่เข้าไปติด ออก สลัดออก
พ้นชาติ ไม่เกี่ยวข้องกับแล้ว เป็นผู้มียจิตปราศจากเขตแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อม
ไม่ติดในโลก . คำว่า ไม่เป็นผู้ตีเตียนตน ความว่า บุคคลย่อมตีเตียนตนได้ด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ
เพราะกระทำอย่าง ๑ เพราะไม่กระทำอย่าง ๑ . บุคคลย่อมตีเตียนตนเพราะกระทำและเพราะไม่
กระทำอย่างไร? บุคคลย่อมตีเตียนตนได้ว่า เราทำกายทุจริต เราไม่ทำกายสุจริต เราทำวาจทุจริต
เราไม่ทำวาจสุจริต เราทำมโนทุจริต เราไม่ทำมโนสุจริต เราทำปณาดิบาท ฯลฯ เราทำมิจฉาทิฏฐิ
เราไม่ทำสัมมาทิฏฐิ บุคคลย่อมตีเตียนตนเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างนี้ . อีกอย่างหนึ่ง
บุคคลย่อมตีเตียนตนว่า เราเป็นผู้ไม่ทำความบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารใน
อินทรีย์ทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ เราเป็นผู้ไม่หมั่นประกอบความเพียรเป็น
เครื่องตื่นอยู่ เราเป็นผู้ไม่ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ เราไม่ได้เจริญ
สัมมปธาน ๔ เราไม่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ เราไม่ได้เจริญอินทรีย์ ๕ เราไม่ได้เจริญพละ ๕ เราไม่
ได้เจริญโพชฌงค์ ๗ เราไม่ได้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เราไม่กำหนดรู้ทุกข์ เราไม่ละสมุทัย เรา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ไม่เจริญมรรค เราไม่ทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ บุคคลย่อมติเตียนตนเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำ
อย่างนี้ มุณีไม่กระทำกรรมเป็นเหตุ ตีเตียนตน คือ ไม่ยังกรรมนั้นให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้
บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะอย่างนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่ติเตียนตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้
ติเตียนตน ย่อมไม่ติดในโลก . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

มุณีละอาสวะอันมีมาก่อน ไม่ทำอาสวะใหม่ ไม่เป็นผู้ดำเนินไปด้วย
ความพอใจ ทั้ง ไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่น มุณินั้นเป็นอิริยชน พ้น
ขาดแล้วจากทฎฐิทั้งหลาย ไม่เป็นผู้ตีเตียนตน ย่อมไม่ติดอยู่ในโลก .
[๖๙๕] มุณินั้น กำจัดเสนาแล้วในธรรมทั้งปวง คือ ในรูปที่เห็น ในเสียงที่
ได้ยิน ในอารมณ์ที่ทราบ มุณินั้น เป็นผู้ปลงภาระลงแล้ว พ้นขาดแล้ว
ไม่มีความกำหนด ไม่เข้าไปยินดี ไม่มีความปรารถนา พระผู้มีพระภาค
ตรัสว่าดังนี้ .

[๖๙๖] มารเสนา เรียกว่า เสนา ในคำว่า มุณินั้น กำจัดเสนาแล้วในธรรมทั้งปวง
คือ ในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ในอารมณ์ที่ทราบ . กายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ราคะ
โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่
ความลวง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความ
ประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความ
เดือดร้อนทั้งปวง อุกุสลาภสังขารทั้งปวง ชื่อว่ามารเสนา . สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
กิเลสคาม เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๑ ของท่าน ความไม่ยินดี เรา
กล่าวว่า เป็นมารเสนาที่ ๒ ของท่าน ความหิวกระหาย เรากล่าวว่าเป็น
มารเสนาที่ ๓ ของท่าน ตัณหา เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๔ ของท่าน
ความว่องเหวหาหวานอน เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๕ ของท่าน ความ
ขลาด เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๖ ของท่าน ความลึกลับใจ เรากล่าวว่า
เป็นมารเสนาที่ ๗ ของท่าน ความลบหลู่ ความกระด้าง เรากล่าวว่า
เป็นมารเสนาที่ ๘ ของท่าน ลภ ความสรรเสริญ สักการะ และยศ ที่
ได้มาโดยทางผิด เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๙ ของท่าน ความยกตน
และชมคนอื่น เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๑๐ ของท่าน ดุริยธรรม
เสนาของท่านนี้ เป็นผู้มียกตนกำจัดบุคคลผู้มีธรรมดำ คนไม่กล้ายอม
ไม่ชนะมารเสนานั้นได้ ส่วนคนกล้ายอมชนะได้ ครั้นชนะแล้วย่อม
ได้ความสุข ดังนี้ .

เมื่อใด มารเสนาทั้งหมด และกิเลสอันทำความเป็นปฏิกิริยาทั้งหมด อันมีขณะ
ให้พ่ายแพ้ ทำลายเสีย กำจัดเสีย ทำให้ไม่สู้หน้าแล้ว ด้วยอริยมรรค ๔ เมื่อนั้น มุณินั้น
เรียกว่า เป็นผู้กำจัดเสนาแล้ว . มุณินั้น กำจัดเสนาในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ในอารมณ์ที่
ทราบ ในอารมณ์ที่รู้แจ้งแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุณินั้น กำจัดเสนาแล้วในธรรมทั้งปวง
คือ ในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ในอารมณ์ที่ทราบ .

ว่าด้วยภาระ ๓ อย่าง

[๖๙๗] ชื่อว่าภาระ ในคำว่า มุณินั้น เป็นผู้ปลงภาระลงแล้ว พ้นขาดแล้ว ได้แก่
ภาระ ๓ อย่างคือ ขันธภาระ ๑ กิเลสภาระ ๑ อภิสังขารภาระ ๑ . ขันธภาระเป็นไฉน? รูป
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในปฏิสนธิ นี้ชื่อว่าขันธภาระ . กิเลสภาระเป็นไฉน?
ราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อุกุสลาภสังขารทั้งปวง นี้ชื่อว่ากิเลสภาระ . อภิสังขารภาระเป็น
ไฉน? ปญญาภิสังขาร อปญญาภิสังขาร อนญชาภิสังขาร นี้ชื่อว่าอภิสังขารภาระ ขันธวาระ
กิเลสภาระ และอภิสังขารภาระ เป็นสภาพอันมีแล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้ง
ดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เมื่อใด เมื่อนั้น
มุณินั้นเรียกว่า เป็นผู้ปลงภาระลงแล้ว มีภาระตกไปแล้ว มีภาระอันปลดแล้ว มีภาระอันปล่อย
แล้ว มีภาระอันวางแล้ว มีภาระระงับแล้ว .

ว่าด้วยโมเนยยะ ๓ อย่าง

คำว่า มุณี ความว่า ญาณเรียกว่าโมณะ ได้แก่ปัญญา ความรู้ทั่ว ความเลือกเฟ้น
ความเลือกเฟ้นทั่ว ความเลือกเฟ้นธรรม ความกำหนดดี ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไป
กำหนดเฉพาะ ความเป็นบัณฑิต ความเป็นผู้ฉลาด ความเป็นผู้มีปัญญารักษาตน ปัญญาเป็น
เครื่องจำแนก ปัญญาเป็นเครื่องคิด ปัญญาเป็นเครื่องเข้าไปเห็น ปัญญาอันกว้างขวางคลเคล่่นดิน
ปัญญาเป็นเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาอันนำไปรอบ ปัญญาเป็นเครื่องเห็นแจ้ง ความรู้ลึกทั่ว
ปัญญาเป็นเครื่องเจาะแทง ปัญญาเป็นเครื่องเห็นชัด ปัญญาเป็นใหญ่ ปัญญาเป็นกำลัง ปัญญา
เป็นดังศาคตรา ปัญญาเพียงดังปราสาท ปัญญาอันสว่าง ปัญญาอันแจ่มแจ้ง ปัญญาอันรุ่งเรือง
ปัญญาเป็นดังแก้ว ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ บุคคลประกอบด้วย
ญาณนั้น ชื่อว่าเป็นมุณี คือ ผู้ถึงญาณที่ชื่อว่าโมณะ โมเนยยะ (ธรรมเครื่องทำความเป็นมุณี)
มี ๓ อย่าง คือ โมเนยยธรรมทางกาย ๑ โมเนยยธรรมทางวาจา ๑ โมเนยยธรรมทางใจ ๑ .

โมเนยยธรรมทางกายเป็นไฉน? การละกายทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
กายสุจิริต ๓ อย่าง ญาณมีกายเป็นอารมณ์ ความกำหนดรู้กายมรรคอันสหระคด้วยปริยญา การ
ละฉันทระคะในกาย ความดับแห่งกายสังขาร ความบรรลุตถุตถณาน แต่ละอย่างๆ ชื่อว่า
โมเนยธรรมทางกาย นี้ชื่อว่าโมเนยธรรมทางกาย .

โมเนยธรรมทางวาจาเป็นไฉน? การละวจิสุจิริต ๔ อย่าง ชื่อว่าโมเนยธรรมทางวาจา
วจิสุจิริต ๔ อย่าง ญาณมีวาจาเป็นอารมณ์ ความกำหนดรู้วาจา มรรคอันสหระคด้วยปริยญา
การละฉันทระคะในวาจา ความดับแห่งวจิสังขาร ความบรรลุตถุตถณาน แต่ละอย่างๆ ชื่อว่า
โมเนยธรรมทางวาจา นี้ชื่อว่าโมเนยธรรมทางวาจา .

โมเนยธรรมทางใจเป็น? การละมโนสุจิริต ๓ อย่าง ชื่อว่า โมเนยธรรมทางใจ
มโนสุจิริต ๓ อย่าง ญาณมีจิตเป็นอารมณ์ ความกำหนดรู้จิต มรรคอันสหระคด้วยปริยญา
การละฉันทระคะในจิต ความดับแห่งจิตสังขาร ความบรรลุตถุตถณานเวทิตนโรธ แต่ละอย่างๆ
ชื่อว่าโมเนยธรรมทางใจ นี้ชื่อว่าโมเนยธรรมทางใจ .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บัณฑิตทั้งหลาย ได้กล่าวมุนี ผู้เป็นมุนีทางกาย เป็นมุนีทางวาจา เป็นมุนี
ทางใจ ไม่มีอาสวะว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมุนี เป็นผู้ละ
กิเลสทั้งปวง บัณฑิตทั้งหลาย ได้กล่าวมุนีผู้เป็นมุนีทางกาย เป็นมุนี
ทางวาจา เป็นมุนีทางใจ ไม่มีอาสวะว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมที่
ทำให้เป็นมุนี เป็นผู้มิบาปอันล้างเสียแล้ว .

บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมุนีเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นมุนีมี ๖ จำพวก คือ อาการ-
*มุนี อนาคตมุนี เสขมุนี อเสขมุนี ปัจเจกมุนี มุนิมุนี อาการมุนีเป็นไฉน? ชนเหล่าใดเป็น
ผู้ครองเรือน มีบทคือนิพพานอันเห็นแล้ว มีศาสนานันรู้งแจ้งแล้ว ชนเหล่านี้ ชื่อว่าอาการมุนี
อนาคตมุนีเป็นไฉน? ชนเหล่าใดออกบวช มีบทคือนิพพานอันเห็นแล้ว มีศาสนานันรู้งแจ้งแล้ว
ชนเหล่านี้ชื่อว่า อนาคตมุนี พระเสขะ ๗ จำพวก ชื่อว่าเสขมุนี พระอรหันต์ทั้งหลาย ชื่อว่า
อเสขมุนี พระปัจเจกพุทธะทั้งหลาย ชื่อว่าปัจเจกมุนี พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
ชื่อว่ามุนิมุนี .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บุคคล ไม่เป็นมุนีด้วยความเป็นผู้หนึ่ง เป็นแต่ผู้เปล่า ไม่ใช่ผู้รู้ ส่วนบุคคล
ใดเป็นบัณฑิต ก็ธรรมอันประเสริฐ ละเว้นบาปทั้งหลาย เหมือนคน
ที่ถือเครื่องซึ่งตั้งอยู่ ฉะนั้น บุคคลนั้นชื่อว่าไม่เป็นมุนี เรียกว่ามุนีโดย
เหตุนั้น บุคคลใด ย่อมรู้โลกทั้ง ๒ บุคคลนั้นเรียกว่ามุนีโดยเหตุนั้น
บุคคลใดรู้ธรรมของสัตตบุรุษและธรรมของสัตตบุรุษ ในโลกทั้งปวงทั้ง
ภายในและภายนอก ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องและตัดหาเพียงดังว่า
ชายดำรงอยู่ เป็นผู้อันเทวดา และมนุษย์บูชาแล้ว บุคคลนั้นชื่อว่าเป็น
มุนี .

คำว่า พ้นขาดแล้ว ความว่า จิตของมุนีพ้น พ้นขาด พ้นวิเศษดีแล้วจากราคะ
โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุศลกิจสังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่ามุนีนั้นเป็นผู้ปลงภาระลงแล้ว
พ้นขาดแล้ว .

[๖๔๔] ชื่อว่าความกำหนด ในคำว่า ไม่มีความกำหนด ไม่เข้าไปยินดี ไม่มีความ
ปรารภณา พระผู้มีพระภาคตรัสว่าดังนี้ ได้แก่ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนดด้วย
ตัณหา ๑ ความกำหนดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความ
กำหนดด้วยทิฏฐิ มุนีนั้นละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฏฐิแล้ว เพราะ
เป็นผู้ละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทิฏฐิ จึงยอมไม่กำหนดด้วยตัณหา
หรือความกำหนดด้วยทิฏฐิ คือ ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า ไม่มีความกำหนด . คำว่า ไม่เข้าไปยินดี ความว่า พาลปุถุชนทั้งปวง ย่อม
กำหนด พระเสขะ ๗ จำพวกรวมทั้งกัลยาณปุถุชน ย่อมยินดี ยินดียิ่ง ยินดียิ่งเฉพาะ เพื่อ
ถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง ส่วน
พระอรหันต์เป็นผู้ยินดี ยินดียิ่ง ยินดียิ่งเฉพาะแล้ว คือ เป็นผู้ออก สละ พ้นขาด ไม่เกี่ยว
ข้อง พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีความกำหนด ไม่เข้า
ไปยินดี . คำว่า ไม่มีความปรารภณา ความว่า ตัณหา เรียกว่า ความปรารภณา ได้แก่ ราคะ
สาธาคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล . ความปรารภณานั้น อันมุนีใด ละ ตัดขาด สงบ
ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เมาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ มุนีนั้น เรียกว่าผู้ไม่มีความปรารภณา .
คำว่า ภควา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ . อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ภควา เพราะอรธว่าผู้ทำลาย
ราคะแล้ว ทำลายโทสะแล้ว ทำลายโมหะแล้ว ทำลายมานะแล้ว ทำลายทิฏฐิแล้ว ทำลาย
เสี้ยนหนามแล้ว ทำลายกิเลสแล้ว เพราะอรธว่า ทรงจำแนก ทรงจำแนกพิเศษ ทรงจำแนก
เฉพาะแล้ว ซึ่งธรรมตณะ . ชื่อว่า ภควา เพราะอรธว่า ทรงทำซึ่งที่สุดแห่งภพทั้งหลาย มี
พระกายอันอบรมแล้ว มีศีลอันอบรมแล้ว มีปัญญาอันอบรมแล้ว . อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรง
ช่องเสพเสนาสนะอันเป็นปาละมะและปาตีบอันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
 ปราศจากชนผู้สัจจะไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก้ไข เพราะฉะนั้น
 จึงชื่อว่า กวาว. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งจิรว บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลาน
 ปัจจัยเภสัชบริวาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กวาว. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งอิสิล
 อริจิต อธิปัญญา อันมอรรธส ธรรมรส วิมุตติรส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กวาว. อนึ่ง
 พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งฉาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปสมบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
 กวาว. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิกายตนะ (ฉานเป็นที่ตั้งแห่งความ
 ครอบงำอารมณ์) ๘ อนุปปพวิหารสมบัติ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กวาว. อนึ่ง พระผู้มี
 พระภาคทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กลียสมมัตติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ อสุกสมมัตติ
 เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กวาว. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔
 อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กวาว.
 อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งตถาคตผล ๑๐ เวสัชชญาณ ๔ ปฏิสัมภิกา ๔ อภิญญา ๖
 พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กวาว. พระนามว่า กวาว นี้ พระมารดา พระบิดา
 พระภคินี มิตร อำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้
 พระนามว่า กวาว นี้ เป็นวิโมกข์ชื่อนี้. (พระนามมีในอรรถผลในลำดับแห่งอหัตตมรรค)
 เป็นสัจฉิกบัญญัติ (บัญญัติที่เกิดเพราะทำให้แจ่มแจ้งซึ่งอหัตตผลและธรรมทั้งปวง) พร้อมด้วย
 การทรงบรรลุพระสัมโพธิญาณ ณ คางโพธิพฤกษ์ของพระผู้มีพระภาคทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว
 เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ไม่มีความกำหนด ไม่เข้าไปยินดี ไม่มีความปรารถนา พระผู้มีพระภาค
 ตรัสว่า ดังนี้. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า
 มุนีนั้น กำจัดเสนาแล้วในธรรมทั้งปวง คือ ในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน
 ในอารมณ์ที่ทราบ มุนีนั้น เป็นผู้ปลงภาระลงแล้ว พ้นขาดแล้ว ไม่มี
 ความกำหนด ไม่เข้าไปยินดี ไม่มีความปรารถนา พระผู้มีพระภาค
 ตรัสว่า ดังนี้ ฉะนี้แล.

จบมหาวิยสุตตนิเทศที่ ๑๓.

 ตวากุสสุตตนิเทศที่ ๑๔

[๖๙๙] (พระพุทธรูปมิตตรัสถามว่า)

ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ผู้สูงสุด มีสันติบท
 แสงวาทคุณใหญ่กว่า ภิกษุเห็นอย่างไรแล้ว จึงไม่ถ่อมซึ่งสังฆารอะไร
 ในโลก ย่อมดับ.

ว่าด้วยปัจฉามี ๓ อย่าง

[๗๐๐] ชื่อว่าปัจฉา ในคำว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์
 ปัจฉามี ๓ อย่าง คือ อทิฐุโชตนาปัจฉา ๑ ทิฐุสังสันทนาปัจฉา ๑ วิมติเจตนาปัจฉา ๑.

อทิฐุโชตนาปัจฉาเป็นไฉน? ลักษณะใดที่ยังไม่รู้ ไม่เห็น ไม่พิจารณา ไม่เทียบเคียง
 ไม่กระจำง ไม่แจ่มแจ้งโดยปกติ บุคคลย่อมถามปัญหาเพื่อจะรู้ เพื่อเห็น เพื่อพิจารณา เพื่อ
 เทียบเคียง เพื่อกระจำง เพื่อแจ่มแจ้ง ซึ่งลักษณะนั้น นี้ชื่อว่า อทิฐุโชตนาปัจฉา.

ทิฐุสังสันทนาปัจฉาเป็นไฉน? ลักษณะใดที่รู้ เห็น พิจารณา เทียบเคียง กระจำง
 แจ่มแจ้งแล้วโดยปกติ บุคคลย่อมถามเพื่อต้องการสอบสวนลักษณะนั้นกับบัณฑิตอื่นๆ นี้ชื่อว่า
 ทิฐุสังสันทนาปัจฉา.

วิมติเจตนาปัจฉาเป็นไฉน? บุคคลเป็นผู้เล่นไปสู่ความเคลือบแคลงสงสัยเป็นสองทาง
 ว่า เป็นอย่างนี้หรือหนอ หรือไม่เป็นอย่างนี้ เป็นอะไรหนอ หรือเป็นอย่างไร บุคคลนั้นถาม
 ปัญหาเพื่อต้องการตัดความเคลือบแคลงสงสัย นี้ชื่อว่า วิมติเจตนาปัจฉา. ปัจฉามี ๓ อย่างนี้.

ปัจฉาอีก ๓ อย่าง คือ มนุสสปัจฉา ๑ อมนุสสปัจฉา ๑ นิमितปัจฉา ๑.

มนุสสปัจฉาเป็นไฉน? มนุษย์ทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อม
 ทูลถามปัญหา คือ พวกภิกษุยอมทูลถาม พวกภิกษุณียอมทูลถาม พวกอุบาสกยอมทูลถาม
 พวกอุบาสิกายอมทูลถาม พระราชายอมทูลถาม กษัตริย์ยอมทูลถาม พราหมณ์ยอมทูลถาม
 แพศย์ยอมทูลถาม ศูทรยอมทูลถาม คฤหสฺถ์ยอมทูลถาม บรรพชิตยอมทูลถาม นี้ชื่อว่า
 มนุสสปัจฉา.

อมนุสสปัจฉาเป็นไฉน? พวกอมนุษย์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมทูล
 ทูลถามปัญหา คือ นาคยอมทูลถาม ครุฑยอมทูลถาม ยักษ์ยอมทูลถาม อสุรยอมทูลถาม คน
 ธรรมยอมทูลถาม ท้าวमारาชยอมทูลถาม พระอินทร์ยอมทูลถาม พรหมยอมทูลถาม เทวดา
 ย่อมทูลถาม นี้ชื่อว่า อมนุสสปัจฉา.

นิमितปัจฉาเป็นไฉน? พระผู้มีพระภาคทรงนิมิตพระพุทธรูปใด อันสำเร็จด้วยพระ
 ฤทธิ์ มีอวยะครบทุกอย่าง มีอินทรีย์ไม่พิการ พระพุทธรูปนั้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค
 ผู้ตรัสรู้แล้ว ตรัสถามปัญหา พระผู้มีพระภาค ทรงวิสัชนา นี้ชื่อว่า นิमितปัจฉา. ปัจฉามี ๓
 อย่างนี้.

ปัจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงประโยชน์ตน ๑ การถามถึงประโยชน์ผู้อื่น ๑ การ

ถามถึงประโยชน์ทั้งสองอย่าง ๑ .

ปจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงประโยชน์ในภพนี้ ๑ การถามถึงประโยชน์ในภพหน้า ๑ การถามถึงประโยชน์อย่างยิ่ง ๑ .

ปจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงประโยชน์ไม่มีโทษ ๑ การถามถึงประโยชน์ไม่มีกิเลส ๑ การถามถึงประโยชน์แห่งธรรมชาติ ๑ .

ปจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงธรรมส่วนอดีต ๑ การถามถึงธรรมส่วนอนาคต ๑ การถามถึงธรรมส่วนปัจจุบัน ๑ .

ปจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงธรรมเป็นภายใน ๑ การถามถึงธรรมเป็นภายนอก ๑ การถามถึงธรรมทั้งเป็นภายในและภายนอก ๑ .

ปจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงกุศลธรรม ๑ การถามถึงอกุศลธรรม ๑ การถามถึงอพยาكاتธรรม ๑ .

ปจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงขั้น ๑ การถามถึงธาตุ ๑ การถามถึงอายตนะ ๑ .

ปจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงสติปัฏฐาน ๑ การถามถึงสัมมปธาน ๑ การถามถึงอิทธิบาท ๑ .

ปจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงอินทรีย์ ๑ การถามถึงพละ ๑ การถามถึงโพชฌงค์ ๑ .

ปจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงมรรค ๑ การถามถึงผล ๑ การถามถึงนิพพาน ๑ .

คำว่า ขอทูลถามพระองค์ ความว่า ขอทูลถาม ขออ้อนวอน ขอเชื่อเชิญ ขอวิงวอนว่า ขอได้โปรดตรัสบอกธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอทูลถามพระองค์ .

คำว่า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ความว่า พระสุริยะ เรียกว่า พระอาทิตย์ . พระอาทิตย์เป็นโคตมโดยโคตร แม้พระผู้มีพระภาค ก็เป็นโคตมโดยพระโคตร . พระผู้มีพระภาคผู้ปรากฏโดยโคตรพระอาทิตย์ เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า พระพุทธเจ้าเป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอทูลถามพระองค์ ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ .

ว่าด้วยวิเวก ๓ อย่าง

[๓๐๑] ชื่อว่า วิเวก ในคำว่า ผู้สัจจ มีสันติบท แสงหาคุณใหญ่ดังนี้ วิเวกมี ๓ อย่าง คือ กายวิเวก ๑ จิตวิเวก ๑ อปปริวิเวก ๑ .

กายวิเวกเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมชองเสพเสนาสนะอันสัจจ คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง ลอมฟาง และเป็นผู้สัจจด้วยกายอยู่ เธอเดินผู้เดียว ยืนผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว เข้าสู่บ้านเพื่อบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งในที่หลีกเร้นผู้เดียว อธิฐาน จงกรมผู้เดียว ผู้เดียวเที่ยวไป ยับยั้งอยู่ ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา นี้อีกว่า กายวิเวก .

จิตวิเวกเป็นไฉน? ภิกษุบรรลุปฐมฌาน มีจิตสัจจจากนิวรณ์ บรรลุตติยฌาน มีจิตสัจจจากวิตกวิจารณ์ บรรลุตติยฌาน มีจิตสัจจจากปิติ บรรลุตตตฌาน มีจิตสัจจจากสุข และทุกข บรรลุดาการณัญญายตนฌาน มีจิตสัจจจากรูปสัญญา ปฐิมสัญญา และนันทต-
* สัญญา บรรลิวิญญาณัญญายตนฌาน มีจิตสัจจจากอากาศาณัญญายตนสัญญา บรรลวากัญญา-
* ัญญายตนฌาน มีจิตสัจจจากริยาณัญญายตนสัญญา บรรลเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน มีจิตสัจจจากอากัญญายตนสัญญา (เมื่อภิกษุนั้น) เป็นพระโสดาบัน มีจิตสัจจจากสักกายทิฎฐิ วิจิกจนา สัมมัตถปริมาส ทิฏฐานุสสัย วิจิกจจานุสสัย และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับสักกายทิฎฐิเป็นต้นนั้น เป็นพระสกทาคามี มีจิตสัจจจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กามราคานุสสัย ปฏิฆานุสสัย อย่างหยาบๆ และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับกามราค-
* สังโยชน์เป็นต้นนั้น เป็นพระอนาคามี มีจิตสัจจจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กาม-
* ราคานุสสัย ปฏิฆานุสสัยอย่างละเอียดๆ และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับกามราคสังโยชน์เป็นต้นนั้น เป็นพระอรหันต์ มีจิตสัจจจากรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสสัย ภวราคานุสสัย อวิชชานุสสัย กิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับรูปราคะเป็นต้นนั้น และจากสังขารนิมิตทั้งปวงในภายนอก นี้อีกว่า จิตวิเวก .

อปปริวิเวกเป็นไฉน? กิเลสกิตติ ชันธกิตติ อภิสังขารกิตติ เรียกว่า อปปริ . อมตนิพพาน เรียกว่าอปปริวิเวก . ได้แก่ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอปริทั้งปวง เป็นที่สิ้นค้นหา เป็นที่สละออกค้นหา เป็นที่ดับค้นหา เป็นที่ออกไปจากค้นหาเครื่องร้อยรัด นี้อีกว่า อปปริวิเวก .

ก็กายวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้มียกกายหลีกออกไป ยินดียิ่งในเนกขัมมะ จิตวิเวก ย่อมมีแก่บุคคลผู้มีจิตบริสุทธิ์ ถึงซึ่งความเป็นผู้มีจิตผ่องแผ้วอย่างยิ่ง อปปริวิเวก ย่อมมีแก่บุคคลผู้หมดอปริ ถึงซึ่งนิพพานอันเป็นวิสังขาร .

คำว่า สันติ ได้แก่อนันตบาง สันติบทบาง โดยอาการอย่างเดียวกัน ก็สันติบทนั้นนั่นแล คือ อมตนิพพาน ได้แก่ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง . . . . เป็นที่ออกจากค้นหาเครื่อง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ ร้อยรัด . สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บทใด คือ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง . . . . . เป็นที่ออกจากตัณหาเครื่องร้อยรัด บทนั้น เป็นความสงบ เป็นธรรมชาติประณีต . อีกอย่างหนึ่ง โดยอาการอื่น ธรรมเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อบรรลุลความสงบ เพื่อถูกต้องความสงบ เพื่อให้แจ้งความสงบ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมเหล่านี้ เรียกว่าสันติบท บทสงบ ตามบท บทที่ ต้านทาน เลณบท บทที่ซ่อนเร้น สรณบท บทที่พึง อภัยบท บทไม่มีภัย อัจฉตบท บท ไม่เคลื่อน อมตบท บทไม่ตาย นิพพานบท บทดับตัณหา .

คำว่า ผู้แสวงหาคุณใหญ่ ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหาคุณใหญ่ คือ ทรง แสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งศีลชั้นใหญ่ สมาริชั้นใหญ่ ปัญญาชั้นใหญ่ วิมุตติชั้นใหญ่ วิมุตติญาณทัสสนชั้นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แสวงหาคุณใหญ่ .

พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งความทำลายกองมิดใหญ่ ความ ทำลายวิปลาสใหญ่ ความถอนลูกศร คือ ตัณหาใหญ่ ความปลดปล่อยโครงทิฏฐิใหญ่ ความ กำจัดตรงคือมานะใหญ่ ความระงับอกิสังขารใหญ่ ความปิดกั้นโอฆะใหญ่ ความปลงภาระใหญ่ ความตัดสังสารวัฏใหญ่ ความดับความเดือดร้อนใหญ่ ความระงับความเร่าร้อนใหญ่ ความยก ขึ้นซึ่งธรรมคือธรรมใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แสวงหาคุณใหญ่ .

พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งสติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อมตนิพพานเป็นปรมัตถ์ ใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แสวงหาคุณใหญ่ .

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้อันสัตว์ทั้งหลายที่มีศักดิ์มาก แสวงหา เสาะหา ค้นหาว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ที่ไหน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ไหน พระพุทธเจ้าเป็นเทวดา ยิ่งกว่าเทวดาประทับอยู่ที่ไหน พระพุทธเจ้าผู้อาจกว่านรชนประทับอยู่ที่ไหน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แสวงหาคุณใหญ่ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ผู้สั่ง มีสันติบท แสวงหาคุณใหญ่ .

[๓๐๒] คำว่า ภิขุเห็นแล้วอย่างไร . . . . . ย่อมดับ ความว่า ภิขุเห็น พบ เทียบเคียง พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งอย่างไร จึงดับ สงบ เข้าไปสงบ เข้าไป สงบวิเศษ ระงับ ซึ่งราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดี เสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความ ถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทอริตทั้งปวง ความกระวนกระวาย ทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อุกสลาภิสังขารทั้งปวงของตน . คำว่า ภิขุ คือ ภิขุที่เป็นกัลยาณปฤชณหรือภิขุที่เป็นเสขบุคคล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิขุเห็น อย่างไรก็ตามแล้ว . . . . . ย่อมดับ .

[๓๐๓] คำว่า ไม่ถ้อยมั่นซึ่งสังขารอะไรในโลก ความว่า ไม่ถ้อยมั่น ไม่ยึด ไม่จับ ต้องด้วยอุปาทาน ๔ . คำว่า ในโลก คือ ในอภายโลก มนุษยโลก เทวโลก ชันธโลก ชาติ โลก อายุตณโลก . คำว่า สังขารอะไร คือ สังขารอะไร ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ถ้อยมั่นซึ่งสังขารอะไรในโลก . เพราะฉะนั้น พระพุทธนิมิต นั้นจึงตรัสถามว่า

ข้าพพระองค์ขอลูกถามพระองค์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ผู้สั่ง มีสันติบท แสวงหาคุณใหญ่ว่า ภิขุเห็นอย่างไรแล้วจึงไม่ถ้อยมั่นซึ่งสังขารอะไรใน โลก ย่อมดับ .

[๓๐๔] พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิขุพึงกำจัดบาปธรรมทั้งปวง คือ กิเลส ที่เป็นรากเหง้าแห่งส่วนธรรมเครื่องเน้นซ้ำ และอัสมีมานะด้วยปัญญา ก็ตัดเหวี่ยงได้อย่างหนึ่งที่มี ณ ภายใน ภิขุพึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อ กำจัดซึ่งตัณหาเหล่านั้นในกาลทุกเมื่อ .

ว่าด้วยธรรมเครื่องเน้นซ้ำ

[๓๐๕] คำว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิขุพึงกำจัดบาปธรรมทั้งปวง คือ กิเลส ที่เป็นรากเหง้าแห่งส่วนธรรมเครื่องเน้นซ้ำ และอัสมีมานะ ด้วยปัญญา ความว่า ธรรมเครื่องเน้น ซ้ำนั่นแหละ ชื่อว่าส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ ได้แก่ ส่วนแห่งธรรมเครื่องเน้นซ้ำ คือ ตัณหา และส่วนแห่งธรรมเครื่องเน้นซ้ำ คือ ทิฏฐิ .

รากเหง้าของธรรมเครื่องเน้นซ้ำคือตัณหาเป็นไหน? อวิชชา อโยนิโสมนสิการ อัสมี มานะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุตถัจจะ นี่เป็นรากเหง้าแห่งธรรมเครื่องเน้นซ้ำคือตัณหา .

รากเหง้าแห่งธรรมเครื่องเน้นซ้ำคือทิฏฐิเป็นไหน? อวิชชา อโยนิโสมนสิการ อัสมี- *มานะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุตถัจจะ นี่เป็นรากเหง้าแห่งธรรมเครื่องเน้นซ้ำคือทิฏฐิ .

คำว่า ภควา เป็นพระนามเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ . อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ภควา ความว่า ชื่อว่า ภควา เพราะอรรถว่า ผู้ทำลายราคะ ทำลายโทสะ ทำลายโมหะ ทำลายมานะ ทำลายทิฏฐิ ทำลายเสี้ยนหนาม ทำลายกิเลส และเพราะอรรถว่า ทรงจำแนก ทรงจำแนก พิเศษ ทรงจำแนกเฉพาะซึ่งธรรมตณะ เพราะอรรถว่า ทรงทำซึ่งที่สุดแห่งภพทั้งหลาย เพราะ อรรถว่า มีพระกายอันอบรมแล้ว มีศีลอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว มีปัญญาอันอบรมแล้ว .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
 อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงช่องเสพนเสนะอันเป็นปาละมะ ปาทีบอันสงัด มีเสียงน้อย
 ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัจจไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่
 วิเวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งจิรวร บิณฑบาต
 เสนาสนะ และกลิ่นปัจจัยเภสัชบริวาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาค
 ทรงมีส่วนแห่งอริสัจ อริจิต อริปัญญา อันมอรรณส ธรรมรส วิมุตติรส เพราะฉะนั้น จึง
 ชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งฉาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปสมาบัติ ๔
 เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิกายนะ ๘
 (ฉานเป็นที่ตั้งแห่งความครอบงำอารมณ์) อนุปพพิหารสมาบัติ ๙ (รูปฉาน ๔ อรูปฉาน ๔
 สัญญาเวทิตนโร ๑) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่ง
 สัญญาภาวนา ๑๐ กลีสสมาบัติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ อสุภสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
 ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์
 ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มี
 พระภาคทรงมีส่วนแห่งตถาคตผล ๑๐ เวสัชชธรรม ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖
 เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. พระนามว่า ภควา นี้ พระมารดา พระบิดา พระภาค
 พระภคินี มิตร อำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้ พระนาม
 ว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกข์นตีกนาม (พระนามมิใช่ในอรรถผลในลำดับแห่งอรรถมรรค) เป็น
 สังคิณบัญญัติ พร้อมด้วยการทรงบรรลุประสัพพัญญุตญาณ ณ ทางแห่งโพธิพฤกษ์ ของพระผู้มี
 พระภาคทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว.

คำว่า พึงกำจัดบาปธรรมทั้งปวง . . . อัสมีมานะ ด้วยปัญญา ความว่า ปัญญา เรียกว่า
 มันทา ได้แก่ความรู้ ความรู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ .
 คำว่า อัสมีมานะ คือ อัสมีมานะ อัสมีฉันทะ อัสมีอนสย ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร
 วิญญาณ. คำว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุพึงกำจัดบาปธรรมทั้งปวง คือกิเลสที่เป็นราก
 เถาแห่งส่วนธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า และอัสมีมานะ ด้วยปัญญา ความว่า ภิกษุพึงกำจัด สะกิด
 ดับ สงบ ปราบปราม ระวัง ซึ่งบาปธรรมทั้งปวง คือ กิเลสที่เป็นรากเถาแห่งส่วนธรรม
 เครื่องเนิ่นช้าและอัสมีมานะ ด้วยปัญญา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า
 ภิกษุพึงกำจัดบาปธรรมทั้งปวง คือ กิเลสที่เป็นรากเถาแห่งส่วนธรรมเครื่องเนิ่นช้าและอัสมีมานะ
 ด้วยปัญญา.

[๓๐๖] คำว่า อย่างใดอย่างหนึ่ง ในคำว่า ตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งที่มี ณ ภายใน
 ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดโดยทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง หาส่วนเหลือมิได้ ไม่มีส่วน
 เหลือ. คำว่า อย่างใดอย่างหนึ่ง นี้เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. คำว่า ตัณหา คือ รูปตัณหา ฯลฯ
 ธรรมตัณหา. คำว่า ที่มี ณ ภายใน คือ ตัณหานั้นตั้งขึ้นภายใน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มี
 ณ ภายใน. อีกอย่างหนึ่ง จิต เรียกว่า ภายใน ได้แก่ จิต มนะ มานัส หทัย ปิณฑะ มนะ
 มนาคตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุอันเกิดแต่วิญญาณขันธ์นั้น .
 ตัณหานั้น สหระต เกิดร่วม เกี่ยวข้อง สัมปยุต มีความเกิดร่วมกัน มีความดับร่วมกัน
 มีวิัตถุเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกันกับด้วยจิตคือใจ แม้เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่มี ณ ภายใน
 เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งที่มี ณ ภายใน.

ว่าด้วยผู้มีสติโดยเหตุ ๔

[๓๐๗] คำว่า ในกาลทุกเมื่อ ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดซึ่งตัณหา
 เหล่านั้นในกาลทุกเมื่อ ความว่า ในกาลทุกเมื่อ ในกาลทั้งปวง ตลอดกาลทั้งปวง ตลอดกาล
 เป็นนิตย์ ตลอดกาลยั่งยืน ตลอดกาลนิรันดร์ ตลอดกาลเป็นอันเดียว ตลอดกาลติดต่อ ตลอด
 กาลเป็นลำดับ ตลอดกาลไม่ขาดระยะ ตลอดกาลไม่มีระหว่าง ตลอดกาลสืบเนื่อง ตลอดกาล
 ไม่ขาดสาย ตลอดกาลกระชั้นชิด ในกาลก่อนกัต ในกาลหลังกัต ในยามต้น ในยามกลาง
 ในยามหลัง ในข้างแรม ในข้างขึ้น ในฤดูฝน ในฤดูหนาว ในฤดูร้อน ในตอนวัยต้น ใน
 ตอนวัยกลาง ในตอนวัยหลัง. คำว่า ผู้มีสติ ได้แก่เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔ อย่าง คือ เมื่อเจริญ
 กายานุปัสสนาสติปัฏฐานในกาย ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เมื่อเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานในเวทนา
 ทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เมื่อเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานในจิต ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เมื่อเจริญ
 ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐานในธรรมทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ. เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔ อีกประการ
 หนึ่ง คือ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเว้นจากความเป็นผู้ไม่มีสติ เพราะเป็นผู้กระทำธรรมทั้งหลาย
 ที่ควรทำด้วยสติ เพราะเป็นผู้กำจัดธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อสติ เพราะเป็นผู้ไม่หลงลืมธรรมอัน
 เป็นนิมิตแห่งสติ. เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔ อีกประการหนึ่ง คือ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้
 ประกอบด้วยสติ เป็นผู้อยู่ด้วยสติ เพราะเป็นผู้คล่องแคล่วด้วยสติ เพราะเป็นผู้ไม่หวนกลับ
 จากสติ. เป็นผู้มีสติ โดยเหตุ ๔ อีกประการหนึ่ง คือ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้ระลึกได้
 เพราะเป็นผู้สงบ เพราะเป็นผู้ระงับ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของสัตบุรุษ. ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ
 เพราะพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ เทวตานุสสติ อานาปาน-

* สติ มรณสติ กายคตาสติ อุปสมานุสสติ. ความระลึก ความระลึกถึง ความระลึกเฉพาะ ความ
 ระลึก กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลือนลอย ความไม่หลงลืม สติ สตินทรีย์ สติพละ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมารค นี้เรียกว่าสติ . บุคคลเป็นผู้เข้าใกล้ เข้าชิด เข้าถึง
เข้าถึงพร้อม เข้าไปถึง เข้า ไปถึงพร้อม ประกอบด้วยสตินี้ บุคคลนั้นเรียกว่า เป็นผู้มั่งคั่ง .

คำว่า ฟังศึกษา ได้แก่วรรณ ๓ คือ อริสัจศึกษา อริจิตตศึกษา อริปัญญาศึกษา
อริสัจศึกษาเป็นไหน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มั่งคั่ง เป็นผู้สำราญด้วยปาติโมกขสังวร ถึงพร้อม
ด้วยอาจารย์และโคจร เห็นภัยในโทษมีประมาณเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย
ศีลชั้นน้อย ศีลชั้นใหญ่ ศีลเป็นที่ตั้ง เป็นเบื้องต้น เป็นเบื้องบาท เป็นความสำราญ
เป็นความระวัง เป็นปาก เป็นประธาน แห่งความถึงพร้อมด้วยกุศลธรรมทั้งหลาย นี้ชื่อว่า
อริสัจศึกษา .

อริจิตตศึกษาเป็นไหน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรม
บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่เวกอยู่ บรรลุตติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิต
ภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกและวิจารณ์สงบ มีปีติและสุข
เกิดแต่สมาธิอยู่ เพราะปีติสิ้นไป จึงมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุ-
* ตติยฌาน ที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มั่งคั่งด้วยสมาธิ มีสติอยู่เป็นสุข
บรรลุตตตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์และดับโสมนัส โทมนัสก่อนๆ ได้
มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธอยู่ นี้ชื่อว่า อริจิตตศึกษา .

อริปัญญาศึกษาเป็นไหน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มั่งคั่งด้วยปัญญา ประกอบด้วยปัญญา
อันให้ถึงความเกิดและความดับ เป็นอริยะ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ภิกษุนั้น
ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ทุกข์นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความ
ดับทุกข์ เหล่านี้อัสสวะ นี้เหตุให้เกิดอัสสวะ นี้ความดับอัสสวะ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอัสสวะ
นี้ชื่อว่า อริปัญญาศึกษา .

คำว่า ภิกษุฟังเป็นผู้มั่งคั่งศึกษาเพื่อกำจัดซึ่งตัณหาเหล่านั้น ในกาลทุกเมื่อ ความว่า
ภิกษุฟังศึกษาอริสัจบ้าง อริจิตบ้าง อริปัญญางาน คือ เมื่อนึกถึงสิกขาทั้ง ๓ นี้ ก็ฟังศึกษา
เมื่อรู้ก็ฟังศึกษา เมื่อเห็นก็ฟังศึกษา เมื่อพิจารณาถึงก็ฟังศึกษา เมื่อตั้งจิตก็ฟังศึกษา เมื่อน้อมใจ
เชื่อด้วยศรัทธาก็ฟังศึกษา เมื่อประกอบความเพียรก็ฟังศึกษา เมื่อเข้าไปตั้งสติก็ฟัง
ศึกษา เมื่อตั้งจิตก็ฟังศึกษา เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญาก็ฟังศึกษา เมื่อรู้ยิ่งซึ่งธรรมที่
ควรรู้ยิ่งก็ฟังศึกษา เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ก็ฟังศึกษา เมื่อละธรรมที่ควรละก็ฟังศึกษา
เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญก็ฟังศึกษา เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งก็ฟังศึกษา คือ
ประพฤติ ประพฤติเอื้อเพื่อ ประพฤติด้วยดี สมาทานประพฤติ เพื่อกำจัด กำจัดเฉพาะ ละ สงบ
สละคืน ระเบียบ ซึ่งตัณหาเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุฟังเป็นผู้มั่งคั่งศึกษาเพื่อกำจัดซึ่ง
ตัณหาเหล่านั้นในกาลทุกเมื่อ . เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุฟังกำจัดบาปธรรมทั้งปวง คือกิเลสที่เป็น
รากเหง้าแห่งส่วนธรรมเครื่องเนิ่นช้า และอัสสัมมานะ ด้วยปัญญา
ก็ตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งที่มี ณ ภายใน ภิกษุฟังเป็นผู้มั่งคั่งศึกษา
เพื่อกำจัดซึ่งตัณหาเหล่านั้นในกาลทุกเมื่อ .

[๓๐๘] ภิกษุฟังรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นภายใน หรือเป็นภายนอก
ไม่ฟังทำความรุนแรงด้วยคุณธรรมนั้น เพราะการทำความรุนแรงนั้น
อันผู้สงบทั้งหลายไม่กล่าวว่าเป็นความดับกิเลส .

[๓๐๙] คำว่า ภิกษุฟังรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นภายใน ความว่า ภิกษุฟังรู้
คุณธรรมของตนอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นกุศลธรรม หรือเป็นอภัยกถาธรรม . คุณธรรมของตน
เป็นไหน? ภิกษุเป็นผู้บอกบาปจากสกลสังขาร ออกจากสกลใหญ่บ้าง ออกจากสกล
มีโทษสมบัติน้อยบ้าง ออกจากสกลมีโทษสมบัติน้อยใหญ่บ้าง เป็นผู้มิใช่ชื่อเสียง มียศกว่าฤๅษี
และบรรพชิตทั้งหลายบ้าง เป็นผู้ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารบ้าง
เป็นผู้ทรงจำพระสูตรบ้าง ทรงพระวินัยบ้าง เป็นธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง
ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรบ้าง ถือการทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรบ้าง ถือการทรงไตรจีวรเป็น
วัตรบ้าง ถือการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตรบ้าง ถือการไม่ฉันภัตตหลังเป็นวัตรบ้าง
ถือการไม่นอนเป็นวัตรบ้าง ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ได้
ปฐมฌานบ้าง ได้ทุติยฌานบ้าง ได้ตติยฌานบ้าง ได้จตุตถฌานบ้าง ได้อากาสนาญายตนสมาบัติ
บ้าง ได้วิญญูญาณญายตนสมาบัติบ้าง ได้อากิญจัญญายตนสมาบัติบ้าง ได้เนวสัญญานาสัญญายตน-

* สมาบัติบ้าง คุณธรรมเหล่านี้เรียกว่าคุณธรรมของตน . ภิกษุฟังรู้ รู้ทั่ว รู้ชัด รู้แจ่มแจ้ง
แห่งตลอด ซึ่งคุณธรรมของตนอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุฟังรู้คุณธรรม
อย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นภายใน . คำว่า หรือเป็นภายนอก ความว่า คุณธรรมเหล่านั้น เป็นของ
พระอุปัชฌายะหรืออาจารย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือเป็นภายนอก .

[๓๑๐] คำว่า ไม่ฟังทำความรุนแรงด้วยคุณธรรมนั้น ความว่า ภิกษุ ไม่ฟังทำความ
รุนแรง คือ ไม่ฟังทำความกระด้าง ไม่ฟังทำความถือตัว ไม่ฟังทำความเย่อหยิ่ง ไม่ฟังทำความ
จองหอง ด้วยคุณธรรมของตน หรือด้วยคุณธรรมของคนเหล่านั้น ไม่ฟังให้ความถือตัวเกิดด้วย
คุณธรรมนั้น ไม่ฟังเป็นผู้กระด้าง จองหอง หัวสูงด้วยคุณธรรมนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ฟังทำ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ความรุนแรงด้วยคุณธรรมนั้น .

[๗๑๑] คำว่า เพราะทำความรุนแรงนั้น อันผู้สงบทั้งหลายไม่กล่าวว่าเป็นความดับ
กิเลส ความว่า การทำความรุนแรงนั้น อันพระพุทธเจ้า พระพุทธสาวก พระปัจเจกพุทธะ
ผู้เป็นสัตบุรุษ ผู้สงบระงับ ไม่กล่าว ไม่พูด ไม่บอก ไม่แสดง ไม่บัญญัติ ไม่แต่งตั้ง ไม่เปิดเผย
ไม่จำแนก ไม่ทำให้ตื่น ไม่ประกาศว่าเป็นความดับกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะการทำความ
รุนแรงนั้น อันผู้สงบทั้งหลายไม่กล่าวว่าเป็นความดับกิเลส . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค
จึงตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นภายใน หรือภายนอก ไม่พึงทำ
ความรุนแรงด้วยคุณธรรมนั้น เพราะการทำความรุนแรงนั้น อันผู้สงบ
ทั้งหลายไม่กล่าวว่าเป็นความดับกิเลส .

[๗๑๒] ภิกษุ ไม่พึงสำคัญว่าดีกว่าเขา ว่าต่ำกว่าเขา หรือแม้ว่าเสมอเขา ด้วย
คุณธรรมนั้น ภิกษุผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณธรรมเป็นอนेก ไม่พึงกำหนด
ตนดำรงอยู่ .

ว่าด้วยมานะ (ความสำคัญตัว)

[๗๑๓] คำว่า ภิกษุ ไม่พึงสำคัญว่าดีกว่าเขา . . . ด้วยคุณธรรมนั้น ความว่า ภิกษุ ไม่พึง
ยังความถือตัวให้เกิดว่า เราเป็นผู้ดีกว่าเขา ด้วยชาติ ด้วยโคตร ด้วยความเป็นบุตรแห่งสกุล
ด้วยความเป็นผู้มีรูปงาม ด้วยทรัพย์ ด้วยความเชื่อเชิญ ด้วยหน้าที่การงาน ด้วยหลักวิชา ด้วย
วิทยฐานะ ด้วยการศึกษา ด้วยปฏิภาณ หรือด้วยวัตถุอื่นๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ ไม่พึง
สำคัญว่าดีกว่าเขา . . . ด้วยคุณธรรมนั้น .

[๗๑๔] คำว่า ต่ำกว่าเขา หรือแม้ว่าเสมอเขา ความว่า ภิกษุ ไม่พึงยังความถือตัวต่ำ
ให้เกิดว่า เราเป็นผู้เลวกว่าเขา ด้วยชาติ ด้วยโคตร ฯลฯ หรือด้วยวัตถุอื่นๆ ไม่พึงยังความ
ถือตัวให้เกิดว่า เราเป็นผู้เสมอเขา ด้วยชาติ ด้วยโคตร ด้วยความเป็นบุตรแห่งสกุล ด้วย
ความเป็นผู้มีรูปงาม ด้วยทรัพย์ ด้วยความเชื่อเชิญ ด้วยหน้าที่การงาน ด้วยหลักวิชา ด้วย
วิทยฐานะ ด้วยการศึกษา ด้วยปฏิภาณ หรือด้วยวัตถุอื่นๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ต่ำกว่าเขา
หรือแม้ว่าเสมอเขา .

[๗๑๕] คำว่า ผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณธรรมเป็นอนेก ความว่า ผู้เปรียบพร้อม
ห้อมล้อม พรั่งพร้อม ประกอบด้วยอาการหลายอย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เปรียบพร้อม
ด้วยคุณธรรมเป็นอนेก .

[๗๑๖] คำว่า ไม่พึงกำหนดตนดำรงอยู่ ความว่า ตนเรียกว่า อาตมานะ ไม่พึง
กำหนด กำหนดพิเศษ ถึงความกำหนดตน ดำรงอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงกำหนดตนดำรง
อยู่ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุ ไม่พึงสำคัญว่าดีกว่าเขา ว่าต่ำกว่าเขาหรือแม้ว่าเสมอเขา ด้วย
คุณธรรมนั้น ภิกษุผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณธรรมเป็นอนेก ไม่พึงกำหนด
ตนดำรงอยู่ .

[๗๑๗] ภิกษุ พึงสงบกิเลสเป็นภายในนี้แหละ ไม่พึงแสวงหาความสงบโดยทาง
อื่น เมื่อภิกษุสงบกิเลสเป็นภายในแล้ว อตตทิกฺขุหรือนิริตตทิกฺขุ ย่อม
ไม่มีแต่ที่ไหนๆ .

[๗๑๘] คำว่า ภิกษุ พึงสงบกิเลสเป็นภายในนี้แหละ ความว่า ภิกษุ พึงสงบ เข้าไปสงบ
เข้าไปสงบวิเศษ ดับ ระงับ ซึ่งกิเลส เป็นภายใน คือ ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความ
ผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด
ความกระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความคหิมัน ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง
ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อุกุสลา-

* กิสังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ พึงสงบกิเลสเป็นภายในนี้แหละ .

[๗๑๙] คำว่า ไม่พึงแสวงหาความสงบโดยทางอื่น ความว่า ภิกษุ ไม่พึงแสวงหา ค้นหา
เสาะหา ซึ่งความสงบ ความเข้าไปสงบ ความเข้าไปสงบวิเศษ ความดับ ความระงับโดยทาง
แห่งความไม่หมดจด โดยปฏิบัติผิด โดยธรรมไม่เป็นทางแห่งความพ้นทุกข์อย่างอื่นนอกจาก
สติปัญญา สัมมปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ไม่พึงแสวงหาความสงบโดยทางอื่น .

[๗๒๐] คำว่า เมื่อสงบกิเลสเป็นภายในแล้ว ความว่า เมื่อสงบ เข้าไปสงบ เข้าไป
สงบวิเศษ ดับ ระงับ ซึ่งกิเลสเป็นภายใน คือ ราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อุกุสลาภิสังขาร
ทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อสงบกิเลสเป็นภายในแล้ว .

[๗๒๑] คำว่า นตฺถิ ในคำว่า อตตทิกฺขุ หรือนิริตตทิกฺขุ ย่อมไม่มีแต่ที่ไหนๆ ดังนี้
เป็นปฏิเสธ . คำว่า อตตทิกฺขุ คือ สัสสทิกฺขุก็ไม่มี . คำว่า นิริตตทิกฺขุ คือ อจฺเจททิกฺขุก็ไม่มี .
ความถือว่าตนยอมไม่มี ความปล่อยวางไม่มีตนก็ไม่มี . ความถือไม่มีแก่ภิกษุใด ความปล่อยก็ไม่มี
แก่ภิกษุนั้น . ความปล่อยไม่มีแก่ภิกษุใด ความถือก็ไม่มีแก่ภิกษุนั้น . ภิกษุผู้เป็นอรหันต์ ก้าว
ล่วงความถือและความปล่อยเสียแล้ว ล่วงเลยความเจริญ และความเสื่อมเสียแล้ว . ภิกษุนั้น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีภาระอันประพฤติกแล้ว ฯลฯ ภิกษุนั้นมิได้มีความเกิดใหม่ต่อไป
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อตตทิกขิ หรือนิริตตทิกขิ ย่อมไม่มี แต่ที่ไหนๆ . เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงสงบกิเลสเป็นภายในนี้แหละ ไม่พึงแสวงหาความสงบโดย
ทางอื่น เมื่อภิกษุสงบกิเลสเป็นภายในแล้ว อตตทิกขิ หรือนิริตตทิกขิ
ย่อมไม่มีแต่ที่ไหนๆ .

[๗๒๒] คลื่นย่อมไม่เกิดในท่ามกลางแห่งสมุทร สมุทรสงบอยู่ ฉะนั้น ภิกษุพึง
เป็นผู้หยุดอยู่ ไม่มีความหวั่นไหว ฉะนั้น ภิกษุไม่ควรทำกิเลสเครื่อง
ฟุ้งขึ้นในที่ไหนๆ .

[๗๒๓] คำว่า คลื่นย่อมไม่เกิดในท่ามกลางแห่งสมุทร สมุทรสงบอยู่ ฉะนั้น ความว่า
โดยส่วนเล็ก สมุทรเล็ก ๘๔ , ๐๐๐ โยชน์ น้ำข้างล่าง ๔๐ , ๐๐๐ โยชน์ ย่อมหวั่นไหวเพราะปลา
และเตาทั้งหลาย น้ำข้างบน ๔๐ , ๐๐๐ โยชน์ ย่อมหวั่นไหวเพราะลม น้ำระหว่างกลาง ๔ , ๐๐๐
โยชน์ ย่อมไม่หวั่นไหว ถ้าเรียวไปวนมา ปั่นป่วน ปั่นป่วนพร้อม เป็นสมุทรไม่หวั่นไหว
ไม่เคลื่อนไหวกล่น ไม่กำเริบ ไม่วน ไม่ป่วน ไม่ปั่น สงบอยู่ คลื่นไม่เกิดในระหว่างกลางแห่งสมุทรนั้น
เป็นสมุทรนิ่งอยู่ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า คลื่นย่อมไม่เกิดในท่ามกลางสมุทร สมุทร
หยุดอยู่ ฉะนั้น . อีกอย่างหนึ่ง สมุทรสีทันดร มีอยู่ในระหว่างภูเขาทั้ง ๗ น้ำในสมุทรสีทันดรนั้น
ย่อมไม่หวั่นไหว ถ้าเรียว วนไปวนมา ปั่นป่วน ปั่นป่วนพร้อม เป็นสมุทรไม่หวั่นไหว ไม่เคลื่อนไหว
กล่น ไม่กำเริบ ไม่วน ไม่ป่วน ไม่ปั่น สงบอยู่ คลื่นไม่เกิดในสมุทรสีทันดรนั้น เป็นสมุทรนิ่งอยู่
แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า คลื่นย่อมไม่เกิดในท่ามกลางสมุทร สมุทรหยุดอยู่ ฉะนั้น .

[๗๒๔] คำว่า เอว ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้หยุดอยู่ ไม่มีความหวั่นไหว ฉะนั้น เป็น
อุปมาเครื่องยังอุปมาให้ถึงพร้อม . คำว่า เป็นผู้หยุดอยู่ คือ ภิกษุไม่หวั่นไหว ถ้าเรียว วนวาย
สะเทือน สะท้าน ปั่นป่วน แม้ในเพราะลาภ แม้ในเพราะความเสื่อมลาภ แม้ในเพราะยศ แม้
ในเพราะความเสื่อมยศ แม้ในเพราะความสรรเสริญ แม้ในเพราะความนินทา แม้ในเพราะสุข
แม้ในเพราะทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้หยุดอยู่ ฉะนั้น . ตัณหา เรียกว่าความ
หวั่นไหว ในคำว่า ไม่มีความหวั่นไหว ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โภคะ อคติมูล .
ตัณหาที่ชื่อว่าความหวั่นไหวนั้น อันภิกษุใดละ ตัดขาด สงบ ระวัง ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เภา
เสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ภิกษุนั้นเรียกว่า ไม่มีความหวั่นไหว เพราะเป็นผู้ละความหวั่นไหว
เสียแล้ว ภิกษุนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีความหวั่นไหว . ภิกษุนั้น ย่อมไม่หวั่นไหว วนวาย สะเทือน
สะท้าน ปั่นป่วน แม้ในเพราะลาภ . . . . แม้ในเพราะทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้
หยุดอยู่ ไม่มีความหวั่นไหว ฉะนั้น .

กิเลสเครื่องฟุ้ง ๗ ประการ

[๗๒๕] ชื่อว่ากิเลสเครื่องฟุ้งขึ้น ในคำว่า ภิกษุไม่ควรทำกิเลสเครื่องฟุ้งขึ้นในที่ไหนๆ
ได้แก่กิเลสเครื่องฟุ้ง ๗ ประการ คือ กิเลสเครื่องฟุ้งขึ้น คือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ
กิเลส กรรม . ภิกษุไม่ควรทำกิเลสเครื่องฟุ้งขึ้นนั้น ไม่พึงให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้
บังเกิดเฉพาะ . คำว่า ในที่ใดไหนๆ คือในที่ใดไหนๆ ในที่ใดๆ ในที่ใดๆ แห่ง ทั้งภายใน
ทั้งภายนอก ทั้งภายในและภายนอก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่ควรทำกิเลสเครื่องฟุ้งขึ้นใน
ที่ไหนๆ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

คลื่นย่อมไม่เกิดในท่ามกลางแห่งสมุทร สมุทรสงบอยู่ ฉะนั้น ภิกษุพึง
เป็นผู้หยุดอยู่ ไม่มีความหวั่นไหว ฉะนั้น ภิกษุไม่ควรทำกิเลสเครื่องฟุ้ง
ขึ้นที่ไหนๆ .

[๗๒๖] (พระพุทธรูปมีตรัสถามอีกว่า) พระผู้มีพระภาค ผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้ง
ได้ทรงแสดงสักขีธรรมเครื่องกำจัดอันตราย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ
พระองค์จงตรัสตอบปฏิปทา คือ ปาติโมกข์ หรือแม่สมาธิ .

ว่าด้วยจักขุ ๕

[๗๒๗] คำว่า ได้ทรงแสดง ในคำว่า พระผู้มีพระภาค ผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้งได้ทรง
แสดง ความว่า ได้ทรงแสดง แสดงรอบ ตรัสบอก เทศนาบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำ
แนก ทำให้เห็น ประกาศแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้ทรงแสดงแล้ว . คำว่า ผู้มีพระจักขุ
แจ่มแจ้ง ความว่า พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยพระจักขุ ๕ ประการ คือ มีพระ
จักขุแจ่มแจ้ง แม้ด้วยมังสจักขุ มีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยทิพยจักขุ มีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วย
ปัญญจักขุ มีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยพุทธจักขุ มีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยสมันตจักขุ .

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยมังสจักขุอย่างไร? สี ๕ อย่าง คือ สีเขียว
สีเหลือง สีแดง สีดำ และสีขาว มีอยู่ในพระมังสจักขุของพระผู้มีพระภาค . ขนพระเนตรทั้ง
หลายตั้งอยู่เฉพาะในที่ใด ที่นั้นมีสีเขียว เขียวสนิท น่ายม นาดู เหมือนดอกผักตบ . ต่อจาก
ที่นั่น มีสีเหลือง เหลืองนวล สีเหมือนทองคำ น่ายม นาดู เหมือนดอกกรรณิการ์ . เบ้า
พระเนตรทั้ง ๒ ของพระผู้มีพระภาค มีสีแดง แดงงาม น่ายม นาดู เหมือนสีปีกแมลงทับ .
ที่ท่ามกลางพระเนตร มีสีดำ ดำงาม ไม่หมองมัวสนิท น่ายม นาดู เหมือนสีสมอดำ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ (อิฐแก้ว). ต่อจากนั้น มีสีขาว ขาวงาม เปล่งปลั่ง ขาวนวล นุ่มนวล เหมือนสีดาว ประกายพลุกพล่าน. พระผู้มีพระภาคมีพระมั่งสัจจะนั้นเป็นปกติ เนื่องในพระวรกาย เกิดขึ้นเพราะสุจริตกรรมในภพก่อนจึงทรงเห็นตลอดโดยชนหนึ่งโดยรอบทั้งกลางวันทั้งกลางคือ แม่เมื่อใด มีมิดประกอบด้วยองค์ ๔ คือพระอาทิตย์อัสดงคตไป ๑ วันอุโบสถมีในภาพึกษ์ ๑ แฉกปาหิ ๑ อกาลเมฆใหญ่ตั้งขึ้น ๑ เมื่อนั้น พระผู้มีพระภาคก็ทรงเห็นตลอดโดยชนหนึ่งโดยรอบ ในที่มิดประกอบด้วยองค์ ๔ แม่เห็นปานนี้. ที่หลุมกิติ บ้านประตูกิติ กำแพงกิติ ภูเขากิติ กอไม้กิติ เถาวัลย์กิติ เป็นเครื่องบังการเห็นรูปทั้งหลายย่อมไม่มี. หากว่า บุคคลพึงเอางาเมลิ็ดหนึ่งทำเป็นเครื่องหมายใส่ลงในเกวียนบรรทุกา พระผู้มีพระภาคก็พึงทรงหยิบเอามาเล็งดูนั้นแหละขึ้นได้. พระมั่งสัจจะเป็นปกติของพระผู้มีพระภาคบริสุทธิอย่างนี้. พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแจ่มแจ้ง แม้ด้วยมั่งสัจจะอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยทิพยจักขุอย่างไร? พระผู้มีพระภาคย่อมทรงเห็นหมู่มสัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิสว่างจักษุของมนุษย์ ย่อมทรงทราบหมู่มสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฏฐิ ยึดถือการทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายสุจริต วาจสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฏฐิ ยึดถือการทำด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้ พระผู้มีพระ-

* ภาควิชาธรรมเห็นหมู่มสัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิสว่างจักษุของมนุษย์ และทรงทราบหมู่มสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการดังนี้. ก็เพราะพระผู้มีพระภาคเมื่อทรงประสงค์ พึงทรงเห็นแม่โลกธาตุหนึ่ง แม่โลกธาตุสอง แม่โลกธาตุสาม แม่โลกธาตุสี่ แม่โลกธาตุห้า แม่โลกธาตุสิบ แม่โลกธาตุยี่สิบ แม่โลกธาตุสามสิบ แม่โลกธาตุสี่สิบ แม่โลกธาตุห้าสิบ แม่โลกธาตุพันหนึ่งเป็นส่วนเล็ก แม่โลกธาตุสองพันเป็นส่วนปานกลาง แม่โลกธาตุสามพัน แม่โลกธาตุหลายพัน. หรือว่าพระผู้มีพระภาคทรงพระประสงค์เท่าใด ก็พึงทรงเห็นเท่านั้น. ทิพยจักขุของพระผู้มีพระภาคบริสุทธิอย่างนี้. พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยทิพยจักขุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยปัญญาจักขุอย่างไร? พระผู้มีพระภาคทรงมีพระปัญญามาก มีพระปัญญากว้างขวาง มีพระปัญญารุ่งเรือง มีพระปัญญาแล่นไป มีพระปัญญาเจียบแหลม มีพระปัญญาช้าเรวกิเลส ทรงฉลาดในประเภทปัญญา มีพระญาณแตกฉาน ทรงบรรลุปฐมฌาน ทรงบรรลุตถาญาณ ๔ ทรงทสพลญาณ ทรงเป็นบุรุษผู้องอาจ ทรงเป็นบุรุษสืหะ ทรงเป็นบุรุษนาค ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย ทรงเป็นบุรุษนารัษฏะ ไปเป็นปกติ มีพระ-

* ญาณหาที่สุดมิได้ มีพระเจตนาที่สุดมิได้ มีพระยศหาที่สุดมิได้ เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีปัญญาเป็นทรัพย์ เป็นผู้นำ เป็นผู้นำไปโดยวิเศษ นำเนื่องๆ ผู้ให้รู้จักประโยชน์ ผู้ให้แห่งพิจารณา ผู้เห็นประโยชน์ ผู้ให้แล่นไปด้วยปลาตะเพียน. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงเป็นผู้ให้มรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทรงให้มรรคที่ยังไม่เกิดพร้อมให้เกิดขึ้นพร้อม ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่เกิดบอก ทรงรู้ซึ่งมรรค ทรงทราบซึ่งมรรค ทรงฉลาดในมรรค. ก็แหละในบัดนี้ พระสาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นผู้ดำเนินตามมรรค เป็นผู้ประกอบด้วยศีลาทีคุณ ในภายหลัง. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น มีพระจักขุ มีธรรม มีญาณ มีพระมรรค ผู้ตรัสบอก ทรงแนะนำ ทรงนำออกซึ่งอรรถ ทรงประทานอมตธรรม เป็นธรรมสามิ เป็นพระตถาคต. สิ่งที่ไม่ทรงรู้ ไม่ทรงเห็น ไม่ทรงทราบ ไม่ทรงทำให้แจ่มแจ้ง ไม่ทรงถูกต้องด้วยปัญญา ย่อมไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น. ธรรมทั้งปวง รวมทั้งอดีต อนาคตและปัจจุบันย่อมมาสู่ศลงแห่งพระญาณของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว โดยอาการทั้งปวง. ชื่อว่าประโยชน์ที่ควรแนะนำทุกๆ อย่างที่ควรรู้มีอยู่ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งสองอย่าง ประโยชน์ในชาตินี้ ประโยชน์ในชาติหน้า ประโยชน์ต้น ประโยชน์ลึก ประโยชน์ลึกลับ ประโยชน์ที่ปกปิด ประโยชน์ที่ควรแนะนำ ประโยชน์นำไปแล้ว ประโยชน์ที่ไม่มิโทษ ประโยชน์ที่ไม่มิกิเลส ประโยชน์อันผ่องแผ้ว ประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์ทั้งหมดนั้นย่อมเป็นไปในภายในพระพทธญาณ. พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระ-

* ญาณไม่ขัดข้องในอดีต มีพระญาณไม่ขัดข้องในอนาคต มีพระญาณไม่ขัดข้องในปัจจุบัน กายกรรม วาจากรรม มโนกรรมทั้งหมด ย่อมเป็นไปตามพระญาณของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว บทแห่งธรรมที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น พระญาณเท่าใด บทแห่งธรรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณมีส่วนสูตรรอบแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำ บทธรรมที่ควรแนะนำมีส่วนสูตรรอบแห่งพระญาณ พระญาณย่อมไม่เป็นไปเกินบทแห่งธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็ไม่เกินพระญาณ ธรรมเหล่านั้นตั้งอยู่ในส่วนสูตรรอบของกันและกัน. เมื่อขึ้นฉะบับทั้งสองปิดกันสนิทพอดี ขึ้นฉะบับข้างล่างก็ไม่เกินขึ้นฉะบับข้างบน ขึ้นฉะบับข้างบนก็ไม่เกินขึ้นฉะบับข้างล่าง ขึ้นฉะบับทั้งสองขึ้น ตั้งอยู่ในส่วนสูตรรอบของกันและกัน ฉะนั้นใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็ดี พระญาณก็ดี ของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ตั้งอยู่ในส่วนสูตรรอบของกันและกัน บทธรรมที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น พระญาณเท่าใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
 ญาณมีส่วนสรวบแห่งธรรมที่ควรแนะนำ บทแห่งธรรมที่ควรแนะนำก็มีส่วนสรวบแห่งพระ
 ญาณ พระญาณไม่เป็นไปเกินบทธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็ไม่เกินพระ-
 * ญาณ ธรรมเหล่านั้น ตั้งอยู่ในส่วนสรวบของกันและกันฉันนั้น พระญาณของพระผู้มีพระภาค
 ผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปรอบในธรรมทั้งปวง. ธรรมทั้งปวงเนื่องด้วยความนึก เนื่องด้วยความหวัง
 เนื่องด้วยมนสิการ เนื่องด้วยจิตตูปาท ของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว. พระญาณของพระผู้มี
 ย่อมเป็นไปรอบในสัตว์ทั้งปวง พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบอริยาตย์ อนุตัย จริต อธิมุตติ
 พระภาคผู้ตรัสรู้แล้วแห่งสัตว์ทั้งปวง ย่อมทรงทราบเหล่าสัตว์ผู้มีกิเลสฐลีน้อย ในปัญญจักขุ มี
 กิเลสฐลีน้อยในปัญญจักขุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้แนะนำ
 ได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก เป็นภัพพสัตว์ เป็นอภัพพสัตว์ โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก
 พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธานุภาพ
 ปลาและเตาทุกชนิด รวมทั้งปลาตีมี ปลาตีมีงคละและ ปลาตีมีตีมีงคละ โดยที่สุด ย่อมเป็นไป
 ภายในมหาสมุทร จันใด โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้ง
 สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธานุภาพ ฉะนั้น นกทุกชนิดรวมทั้ง
 ครุฑ เณร ไตรโคตร โดยที่สุดย่อมเป็นไปในประเทศอากาศ จันใด พระพุทธสาวกทั้งหลาย
 ผู้เสมอด้วยพระสาวกบวชโดยปัญญา ย่อมเป็นไปในประเทศแห่งพระพุทธานุภาพ ฉะนั้น. พระ
 พุทธานุภาพย่อมแผ่ปกคลุมปัญญาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. พวกบัณฑิตที่เป็นภิกษุ
 พราหมณ์ คฤหบดี สมณะ มีปัญญาละเอียด แต่งวาทีได้ตอบ เหมือนนายขมังธนูผู้สามารถ
 ยิงชนทราย เทียว ไปดองทำลายทูลฐิของผู้อื่นด้วยปัญญาของตน บัณฑิตเหล่านั้น ประสงค์ปัญหา
 แล้วเข้ามาเฝ้าพระตถาคต ทูลถามปัญหา. ปัญหาเหล่านั้น อันพระผู้มีพระภาคตรัสย้อนถามและ
 ตรัสแก้แล้วเป็นปัญหามีเหตุที่ทรงแสดงออก และทรงสลัดออก บัณฑิตเหล่านั้นย่อมเลื่อมใส
 ต่อพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคย่อมทรงไพโรจน์ยิ่งด้วยพระปัญญาในที่นั้นโดยแท้แล. พระ
 ผู้มีพระภาคมีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยปัญญจักขุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยพุทธจักขุอย่างไร? พระผู้มีพระภาคเมื่อทรง
 ตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลสฐลีน้อยในปัญญจักขุ มีกิเลส
 ฐลีน้อยในปัญญจักขุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้แนะนำได้
 โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่. ในกอบัวเขียวกิด
 ในกอบัวแดงกิด ในกอบัวขาวกิด ดอกบัวเขียวกิด ดอกบัวแดงกิด ดอกบัวขาวกิด บางเหล่า
 เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นตามน้ำ จมอยู่ในน้ำ อันน้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเขียวกิด ดอกบัว
 แดงกิด ดอกบัวขาวกิด บางเหล่าเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ตั้งอยู่เสมอน้ำ ดอกบัวเขียวกิด ดอก
 บัวแดงกิด ดอกบัวขาวกิด บางเหล่าเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่ขึ้นพ้นน้ำ น้ำมิได้ติด แม้
 จันใด พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลส
 ฐลีน้อยในปัญญจักขุ มีกิเลสฐลีน้อยในปัญญจักขุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี
 มีอาการทราม ผู้แนะนำได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยใน
 ปรโลก ฉะนั้น. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบว่า บุคคลนี้เป็นราคะจริต บุคคลนี้เป็นโทสะจริต
 บุคคลนี้เป็นโมหะจริต บุคคลนี้เป็นวิตะกักรจิต บุคคลนี้เป็นศรัทธาจริต บุคคลนี้เป็นญาณจริต.
 พระผู้มีพระภาคย่อมตรัสบอกอสุกถาแก่บุคคลผู้เป็นราคะจริต. ย่อมตรัสบอกเมตตากาวานาแก่
 บุคคลผู้เป็นโทสะจริต. ย่อมทรงแนะนำบุคคลผู้เป็นโมหะจริตให้ดำรงอยู่ในการเรียน ในการไต่ถาม
 ในการฟังธรรมตามกาล ในการสนทนาธรรมตามกาล ในการอยู่ร่วมกับครู. ย่อมตรัสบอก
 อานาปานสติแก่บุคคลผู้เป็นวิตะกักรจิต. ย่อมตรัสบอกพระสูตรอันเป็นนิมิตต์ ความตรัสรู้ดีแห่ง
 พระพุทธเจ้า ความเป็นธรรมดีแห่งพระธรรม ความปฏิบัติดีแห่งพระสงฆ์ และศีลทั้งหลายของ
 ตน อันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสแก่บุคคลผู้เป็นศรัทธาจริต. ย่อมตรัสบอกธรรมอันเป็นนิมิตต์
 แห่งวิปัสสนา ซึ่งมีอาการไม่เที่ยง มีอาการเป็นทุกข์ มีอาการเป็นอนัตตา แก่บุคคลผู้เป็นญาณจริต.

สมจริงดังประพันธคาถาว่า

บุรุษยืนอยู่บนยอดภูเขาศิลา ฟังเห็นหมู่ชนโดยรอบ แม้จันใด ข้าแต่
 พระผู้มีพระภาคผู้มีปัญญาดิ มีจักขุโดยรอบ พระองค์มีความไกลไป
 ปรากฏแล้ว ทรงขึ้นสู่ปราสาทอันสำเร็จด้วยธรรม ของทรงพิจารณา
 เห็นหมู่ชนผู้อาภิวรรณด้วยความไกล ถูกชาติขราครอบงำอยู่แล้ว ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยพุทธจักขุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยสมันตจักขุอย่างไร? พระสัพพัญญุตญาณ
 เรียกว่าสมันตจักขุ. พระผู้มีพระภาคไปไกลไปไกลดีแล้ว เข้าถึง เข้าถึงดีแล้ว เข้าไปถึง เข้า
 ไปถึงดีแล้ว ประกอบแล้วด้วยสัพพัญญุตญาณ.

สมจริงดังประพันธคาถาว่า

สิ่งอะไรๆ ในไตรโลกธาตุนี้ อันพระปัญญจักขุของพระตถาคตนั้นไม่
 เห็น ย่อม ไม่มี อนึ่ง ธรรมชาติอะไรๆ ที่ควรรู้ อันพระพุทธานุภาพไม่
 รู้แจ้งย่อม ไม่มี ธรรมชาติที่ควรแนะนำใดมีอยู่ พระตถาคตทรงทราบ
 แล้วซึ่งธรรมชาติที่ควรแนะนำนั้นทั้งหมด เพราะเหตุนี้ พระตถาคตจึง

ชื่อ ว่าผู้มีสมันตจักขุ .

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแจ่มแจ้งแผ่ด้วยสมันตจักขุอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้งได้ทรงแสดงแล้ว .

ว่าด้วยสักขีธรรม

[๓๒๘] คำว่า ซึ่งสักขีธรรม ในคำว่า ซึ่งสักขีธรรม เครื่องกำจัดอันตราย ความว่า
ธรรมที่ประจักษ์แก่พระองค์ อันพระองค์ทรงทราบดีเอง มิใช่โดยต้องเชื่อต่อผู้อื่น ว่าธรรมนี้เป็น
ดังนี้ ธรรมนี้ เป็นดังนี้ มิใช่โดยฟังต่อๆ กันมา มิใช่โดยถือตามลำดับสืบๆ กันมา มิใช่โดย
อ้างตำรา มิใช่โดยนึกเดาเอา มิใช่โดยคาดคะเนเอา มิใช่โดยตรึกตามอาการ มิใช่โดยชอบ
ว่าควรแก่ทิวฐิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สักขีธรรม . ชื่อว่าอันตราย ในคำว่า เป็นเครื่อง
กำจัดอันตราย ได้แก่อนตราย ๒ อย่าง คือ อันตรายปรากฏ ๑ อันตรายปกปิด ๑ .

ว่าด้วยอันตราย ๒ อย่าง

อันตรายปรากฏเป็นไฉน? ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว หมาป่า
โค กระบือ ช้าง งู แมลงปอง ตะขาบ ไจร คนที่ทำการมั่ว คนที่เตรียมจะทำการมั่ว
และโรคจักขุ โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคใบหู โรคปาก โรคฟัน โรค
โอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคในท้อง โรคลมสลบ โรคบิด โรค
จุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมวงคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหืดเปื่อย
โรคหืดตัน โรคคุดทะราด โรคหูด โรคละลอก โรคคุดทะราดบวม โรคอาเจียนโลหิต โรค
ดีเดือด โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพารมัตเป็นสมณฐาน อาพารม
เสมหะเป็นสมณฐาน อาพารมิลมเป็นสมณฐาน อาพารสนินบาต อาพารเกิดแก่ฤดูแปรปรวน
อาพารเกิดแต่การบริหาร ไม่สม่ำเสมอ อาพารเกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพารเกิดแต่วิบาก
ของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความ
สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน อันตรายเหล่านี้เรียกว่าอันตราย
ปรากฏ .

อันตรายปกปิดเป็นไฉน? กายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต กามฉันทนิวรณ์
พยาบาทนิวรณ์ ถีนมิทธนิวรณ์ อหังจกุกกัจฉนิวรณ์ วิจิกิจฉานิวรณ์ ราคะ โสสะ
โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธไว้ ความลบหลู่คุณท่าน ความดีเสมอ ความริษยา ความ
ตระหนี่ มารยา ความโอ้อวด ความหัวดี ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่นท่าน ความ
มัวเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อน
ทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อุกุศลกิจสังขารทั้งปวง อันตรายเหล่านี้เรียกว่า อันตราย
ปกปิด .

ที่ชื่อว่าอันตราย เพราะอะไรว่าอะไร จึงชื่อว่าอันตราย เพราะอะไรว่าครอบงำ จึงชื่อ
ว่าอันตราย . เพราะอะไรว่าเป็นไปเพื่อความเสื่อม จึงชื่อว่าอันตราย . เพราะอะไรว่าเป็นที่อยู่
แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตราย .

เพราะอะไรว่าครอบงำ จึงชื่อว่าอันตรายอย่างไร? อันตรายเหล่านั้นย่อมครอบงำ
ปราบปราม กตขี ท่วมทับ กำจัด ย่ำยีบุคคลนั้น . เพราะอะไรว่าครอบงำ จึงชื่อว่าอันตราย
อย่างนี้ .

เพราะอะไรว่าเป็นไปเพื่อความเสื่อม จึงชื่อว่า อันตรายอย่างไร? อันตรายเหล่านั้น
ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายนั้นไปแห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย . อันตรายเหล่านั้น ย่อม
เป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายนั้นไปแห่งอกุศลธรรมเหล่านี้? อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็น
ไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายนั้นไปแห่งอกุศลธรรมเหล่านี้ คือ ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติ
สมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมอัน
สมควรแก่ธรรม ความทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย
ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบเนื่องๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ
ความประกอบเนื่องๆ ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕
โพชฌงค์ ๓ อริยมรรคมีองค์ ๘ อันตรายเหล่านั้นย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายนั้นไป
แห่งอกุศลธรรมเหล่านี้ . เพราะอะไรว่าเป็นไปเพื่อความเสื่อม จึงชื่อว่า อันตรายอย่างนี้ .

เพราะอะไรว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตรายอย่างไร? อกุศล-

* ธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในอัตภาพนั้น ย่อมเป็นธรรมอยู่อาศัยในอัตภาพ เปรียบ
เหมือนเหล่าสัตว์ที่อาศัยอยู่อยู่ในรู ที่อาศัยน้ำย่อมอยู่ในน้ำ ที่อาศัยป่าย่อมอยู่ในป่า ที่อาศัย
ต้นไม้ย่อมอยู่ในต้นไม้ ฉะนั้น อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในอัตภาพนั้น ย่อม
เป็นธรรมอยู่อาศัยในอัตภาพ ฉะนั้น เหมือนกัน เพราะฉะนั้น เพราะอะไรว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศล
ธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่า อันตรายอย่างนี้ .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับอันเตวาลิก
ผู้อยู่ร่วมกับอาจารย์ ย่อมอยู่ลำบาก ไม่ผาสุก ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับอันเตวาลิก
ผู้อยู่ร่วมกับอาจารย์ ย่อมอยู่ลำบาก ไม่ผาสุก อย่างไร? ดูกรภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรมอันลามก
มีความตำราอันชวนไปในอารมณ์อันเกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิทาย มหานิทเทส
เห็นรูปด้วยจักขุอกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมชานไปภายในแห่งภิกขุนี้ เพราะเหตุดังนี้
นั่นท่านจึงเรียกภิกขุนี้ว่า ผู้ยู่ร่วมกับอันเตวาลิก อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมกลุ้มรม
ภิกขุนี้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงเรียกภิกขุนี้ว่า ผู้ยู่ร่วมกับอาจารย์ . อีกประการหนึ่ง อกุศล
ธรรมอันลามก มีความดำริชานไปในอารมณ์อันเกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกขุเพราะได้
ยินเสียงด้วยหู เพราะสุดตมกลืนด้วยจมูก เพราะลิมรสด้วยลิ้น เพราะถูกต้องโผฏฐัพพะด้วย
กาย เพราะรู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมชานไปภายในแห่ง
ภิกขุนี้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงเรียกภิกขุนี้ว่า ผู้ยู่ร่วมกับอันเตวาลิก อกุศลธรรมอันลามก
เหล่านั้น ย่อมกลุ้มรมภิกขุนี้ เพราะเหตุดังนี้ท่านจึงเรียกภิกขุนี้ว่า ผู้ยู่ร่วมกับอาจารย์
ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่ยู่ร่วมกับอันเตวาลิก ผู้ยู่ร่วมกับอาจารย์ ย่อมอยู่ลำบากไม่ผาสุก
อย่างนี้แล เพราะฉะนั้น เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลทั้งหลาย จึงชื่อว่า อันตรายอย่างนี้ .

ธรรม ๓ ประการเป็นมลทินภายใน

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้เป็นมลทิน
ในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูใน
ภายใน ธรรม ๓ ประการ เป็นไฉน? คือ โลภะเป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน
เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน โสสเป็นมลทินในภายใน
เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน โมหะ
เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็น
ศัตรูในภายใน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้แล เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรใน
ภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน .

พระผู้มีพระภาคผู้สุตตะศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถา
ประพันธ์ต่อไปนี้ว่า

โลภะยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โลภะยังจิตให้กำเริบ โลภะเป็น
ภัยเกิดขึ้นในภายใน พาลชนย่อมไม่รู้สึกลภัยนั้น คนโลภย่อมไม่รู้รอรก
คนโลภย่อมไม่เห็นธรรม ความโลภย่อมครอบงำรชนในขณะใด ความ
มืดตื้อย่อมมีในขณะนั้น โสสยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โสส
ยังจิตให้กำเริบ โสสเป็นภัยเกิดขึ้นในภายใน พาลชนย่อมไม่รู้สึกลภัย
นั้น คนโงธย่อมไม่รู้รอรก คนโงธย่อมไม่เห็นธรรม ความโงธ
ย่อมครอบงำรชนในขณะใด ความมืดตื้อย่อมมีในขณะนั้น โมหะยัง
สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โมหะยังจิตให้กำเริบ โมหะเป็นภัยเกิด
ขึ้นในภายใน พาลชนย่อมไม่รู้สึกลภัยนั้น คนหลงย่อมไม่รู้รอรก คน
หลงย่อมไม่เห็นธรรม ความหลงย่อมครอบงำรชนในขณะใด ความ
มืดตื้อย่อมมีในขณะนั้น .

เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศลทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตรายอย่างนี้ .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรมหาบพิตร ธรรม ๓ ประการนี้แล เมื่อ
เกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมีประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก
ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน? ได้แก่กรรมคือโลภะแล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิด
ขึ้นเพื่อมีประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ธรรมคือโทสะแล เมื่อเกิดขึ้น
ในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมีประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก
ธรรมคือโมหะแล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมีประโยชน์เกื้อกูล เพื่อ
ทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ดูกรมหาบพิตร ธรรม ๓ ประการนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่ง
บุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมีประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก .

พระผู้มีพระภาคผู้สุตตะศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถา
ประพันธ์ต่อไปนี้ว่า

โลภะ โสส และโมหะ เกิดขึ้นในตน ย่อมกำจัดบุรุษผู้มีจิตลามก
เหมือนขุยไฟกำจัดไม้ไฟ ฉะนั้น .

เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตรายอย่างนี้ .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ราคะและโทสมืดภาพนี้เป็นเหตุ เกิดแต่อดีตภาพนี้ ไม่ยินดีกตล
ยินดีแต่กามคุณ ทำให้ชนลฤก วิตกทางใจตั้งขึ้นแต่อดีตภาพนี้แล้วผูกจิตไว้
เหมือนพวกเด็กผูกกาที่ข้อเท้าไว้ ฉะนั้น .

เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่า อันตรายอย่างนี้ .

คำว่าเครื่องกำจัดอันตราย คือ เป็นเครื่องกำจัดอันตราย เป็นเครื่องละอันตราย
เป็นเครื่องสงบอันตราย เป็นเครื่องสลัดอันตราย เป็นเครื่องระงับอันตราย เป็นอมตนิพพาน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งสักขีธรรมเป็นเครื่องกำจัดอันตราย .

[๗๒๙] คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงตรัสบอกปฏิบัติ ความว่า ขอ
พระองค์จงตรัสบอกปฏิบัติ คือ ขอพระองค์โปรดตรัสบอก ชี้แจง แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
เปิดเผย จำแนก ทำให้เห็น ประกาศซึ่งปฏิบัติหาชอบ ปฏิบัติหาสมควร ปฏิบัติหาไม่เป็นข้าศึก ปฏิบัติหา
เป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความทำให้บริสุทธิ์ในศีลทั้งหลาย
ความเป็นผู้คุ้มครองทหารในอินทรีทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบ
เนื่องๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรี
๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และปฏิบัติหาอันให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกปฏิบัติ . พระพุทธนิมิตนั้นทูลพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วว่า
ภทฺทหนเต . อีกอย่างหนึ่ง คำว่า กิฬันเต ความว่า พระองค์ตรัสบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง
เปิดเผย ทำให้เห็น ประกาศแล้วซึ่งธรรมใด ธรรมนั้นทั้งหมด เป็นธรรมดี เจริญ งาม ไม่มีโทษ
ควรชองเสพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงตรัสบอกปฏิบัติ .

[๓๓๐] คำว่า ปาติโมกข์ ในคำว่า ปาติโมกข์หรือแม่สมาธิ ความว่า ศีลเป็นที่ตั้ง
เป็นเบื้องต้น เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นปาก เป็นประธาน แห่งความถึงพร้อมด้วย
กัลลธรรมทั้งหลาย . คำว่า หรือแม่สมาธิ ได้แก่ ความตั้งมั่น ความดำรงอยู่ ความตั้งลง ความ
ไม่แล่นไป ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ความเป็นผู้มีใจอันอะไรๆ ไม่ให้แล่นไปได้ ความสงบ
สมาธิในทรี สมาธิพละ สัมมาสมาธิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คือ ปาติโมกข์หรือแม่สมาธิ . เพราะ
เหตุนี้ พระพุทธนิมิตจึงตรัสถามว่า

พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้ง ได้ทรงแสดงสักขีธรรม เครื่อง
กำจัดอันตราย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงตรัสบอกปฏิบัติ
คือ ปาติโมกข์หรือแม่สมาธิ .

[๓๓๑] ภิกษุ ไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักขุทั้งหลาย พึงป้องกันหูกจากคามกถา ไม่พึง
ติดใจในรส ไม่พึงยึดถือสังขารอะไรๆ ว่าของเราในโลก .

ว่าด้วยผู้โลเลด้วยจักขุ

[๓๓๒] คำว่า ภิกษุ ไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักขุทั้งหลาย ความว่า ภิกษุเป็นผู้โลเลด้วย
จักขุอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้โลเลด้วยจักขุ ประกอบด้วยความเป็นผู้โลเลด้วย
จักขุคิดว่า รูปที่ยังไม่เคยดูเราควรดู รูปที่เคยดูเราควรผ่านไป ดังนี้ เป็นผู้ประกอบเนื่องๆ ซึ่ง
ความเที่ยวไปนาน ซึ่งความเที่ยวไปไม่แน่นอน สู่อารามแต่อาราม สู่สวนแต่สวน สู่บ้านแต่บ้าน
สู่คิณมแต้นคิณม สู่นครแต่นคร สู่แคว้นแต่แคว้นแต่แคว้น สู่ชนบทแต่ชนบท เพื่อจะดูรูป ภิกษุ
เป็นผู้โลเลด้วยจักขุแม้อย่างนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนนเป็นผู้ไม่สำรวมเดินไป คือ
แลดูช้าง แลดูม้า แลดูรถ แลดูพลเดินเท้า แลดูสตรี แลดูบุรุษ แลดูกุมาร แลดูกุมารี แลดู
ร้านตลาด แลดูหน้ามุขเรือน แลดูข้างบน แลดูข้างล่าง แลดูทิศน้อย ทิศใหญ่ เดินไป ภิกษุเป็นผู้
โลเลด้วยจักขุแม้อย่างนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว เป็นผู้ถือนิมิต เป็นผู้ถืออนุพยัญชนะ ย่อมไม่
ปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุในทรี ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกัลลธรรมอันลามก คือ
อกิขมาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมไม่รักษาจักขุในทรี ย่อมไม่ถึงความสำรวมในจักขุในทรี
ภิกษุเป็นผู้โลเลด้วยจักขุแม้อย่างนี้ .

อนึ่ง ท่านสมณพราหมณ์บางพวกจันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ย่อมชวนชวายน
ดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กัลลเห็นปานนี้ คือ การฟ้อน การขับ การประโคม มหรสพมีการรำ
เป็นต้น การเล่านิยาย เพลงปรบมือ ช้องระนาด หนัง เพลงขอทาน เล่นไต่ราว การเล่นหน้าศพ
ชนช้าง แข่งม้า ชนกระบือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ ชนนกกระทา รำกระบี่กระบอง
ชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพล การจัดกระบวนทัพ กองทัพ จันใด ภิกษุเป็นผู้โลเลด้วย
จักขุ แม้จันนั้น .

ภิกษุไม่เป็นผู้โลเลด้วยจักขุอย่างไร? ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไป
ตามถนน เป็นผู้สำรวมเดินไป ไม่แลดูช้าง ไม่แลดูม้า ไม่แลดูรถ ไม่แลดูคนเดินเท้า ไม่แลดูสตรี
ไม่แลดูบุรุษ ไม่แลดูกุมาร ไม่แลดูกุมารี ไม่แลดูร้านตลาด ไม่แลดูหน้ามุขเรือน ไม่แลดูข้างบน
ไม่แลดูข้างล่าง ไม่แลดูทิศน้อยทิศใหญ่ เดินไป ภิกษุ ไม่เป็นผู้โลเลด้วยจักขุแม้อย่างนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติ
เพื่อสำรวมจักขุในทรี ที่เมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้อกัลลธรรมลามก คือ อกิขมาและ
โทมนัสครอบงำนั้น ย่อมรักษาจักขุในทรี ย่อมถึงความสำรวมในจักขุในทรี ภิกษุไม่เป็นผู้โลเล
ด้วยจักขุแม้อย่างนี้ .

อนึ่ง ท่านสมณพราหมณ์บางพวก จันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ย่อมชวนชวายน
ดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กัลลเห็นปานนี้ คือ การฟ้อน การขับ การประโคม มหรสพมีการรำ
เป็นต้น การเล่านิยาย ฯลฯ กองทัพ จันใด ภิกษุเป็นผู้เว้นขาดจากการชวนชวายนในการดูการเล่น
อันเป็นข้าศึกแก่กัลลเห็นปานนี้ ภิกษุเป็นผู้ไม่โลเลด้วยจักขุแม้อย่างนี้ .

คำว่า ไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักขุ ความว่า พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี
ซึ่งความเป็นผู้โลเลด้วยจักขุ คือ เป็นผู้งดเว้น เว้นขาด ออกไป สลัดออกไป หลุดพ้น
ไม่เกี่ยวข้อง ด้วยความเป็นผู้โลเลด้วยจักขุ เป็นผู้มิจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
จึงชื่อว่า ไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักขุ .

ว่าด้วยติริจจณกถา

[๗๓๓] ติริจจณกถา ๓๒ ประการ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องยาน เรื่องหินอน เรื่องดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องนคร เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคนกล้า เรื่องตรอก เรื่องทำน้ำ เรื่องคนที่ลวงลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อม ด้วยประการนั้น เรียกว่า คามกถา ในคำว่า พึงป้องกันหู จากคามกถา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จากคามกถา . คำว่า พึงป้องกันหู คือ พึงป้องกัน ห้าม สะกิดกัน รักษา คุ่มครอง ปิด ตัดขาด ซึ่งหู จากคามกถา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงป้องกันหู จากคามกถา .

ว่าด้วยรสต่างๆ

[๗๓๔] ชื่อว่า รส ในคำว่า ไม่พึงติดใจในรส ได้แก่รสที่ราก รสที่ลำต้น รสที่เปลือก รสที่ใบ รสที่ดอก รสที่ผล รสเปรี้ยว รสหวาน รสขม รสเผ็ดร้อน รสเค็ม รสปร่า รสเฟื่อน รสฟาด รสอโรย รสไม่อโรย รสเย็น รสร้อน . มีสมณพราหมณ์บางพวก ติดใจในรส เทียว แสวงหารสอันเลิศด้วยปลายลิ้น . ได้รสเปรี้ยวแล้วก็แสวงหารสไม่เปรี้ยว ได้รสไม่เปรี้ยวแล้วก็ แสวงหารสเปรี้ยว ฯลฯ ได้รสเย็นแล้วก็แสวงหารสร้อน ได้รสร้อนแล้วก็แสวงหารสเย็น . สมณพราหมณ์เหล่านั้น ได้รสใดๆ แล้วยอมไม่พอใจด้วยรสอื่นๆ ย่อมเทียวแสวงหารสอื่นๆ เป็นผู้กำหนัด ปรารถนา ยินดี ติดใจ หลงใหล เกี่ยวข้อง พัวพัน ในรสที่ชอบใจ . ความอยาก ในรสนั้น อันภิกษุใดละ ตัดขาด ฯลฯ เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ภิกษุนั้นพิจารณาด้วยปัญญา แล้วยอมฉันอาหาร ไม่ฉันเพื่อเล่น ไม่ฉันเพื่อเมา ไม่ฉันเพื่อตบแต่ง ไม่ฉันเพื่อประดับ ฉันเพื่อ ดำรงอยู่แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไป เพื่อกำจัดความลำบาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์ อย่างเดียวเท่านั้น ฯลฯ ความอยู่สบายของเราจักมีด้วยอุบายดังนี้ . บุคคลหาผลเพื่อให้ผลหาย หยอดน้ำมันเพลาเทียนเพื่อจะข่นภาระ กินเนื้อบุตรเพื่อจะออกจากทางกัณดาร อย่างเดียวเท่านั้น จันใด ภิกษุพิจารณาด้วยปัญญาแล้ว จึงฉันอาหาร ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่ฉันเพื่อเล่น ฯลฯ ความไม่มีโทษและความอยู่สบายจักมีด้วยอุบายดังนี้ ภิกษุพึงละ บรรเลา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความ ไม่มี ซึ่งความอยากในรส คือ เป็นผู้จืด เว้น เว้นขาด ออก สละ พ้นไป ไม่เกี่ยวข้อง ด้วยความ อยากในรส พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงติดใจในรส .

ว่าด้วยความถือว่าของเรา

[๗๓๕] ชื่อว่า ความถือว่าของเรา ในคำว่า ไม่พึงถือสังขารอะไรๆ ของเราในโลก ได้แก่ความถือ ๒ อย่าง คือ ความถือว่าของเราด้วยตัณหา ๑ ความถือว่าของเราด้วยทิฐิ ๑ ฯลฯ นี่ชื่อว่าความถือว่าของเราด้วยตัณหา ฯลฯ นี่ชื่อว่าความถือว่าของเราด้วยทิฐิ ภิกษุละความถือว่า ของเราด้วยตัณหา สละคืนความถือว่าของเราด้วยทิฐิแล้ว ไม่ถือ ไม่จับ ไม่ยึดถือ ไม่ถือมั่น จักขุว่าของเรา ไม่ถือ ไม่จับ ไม่ยึดถือ ไม่ถือมั่น หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺล คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัณญากพ อสัณญากพ เนวสัณญานาสัณญากพ เอกโวการภพ จตโวการภพ ปัญจโวการภพ อติต อนาคต ปัจจุบัน รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ของเรา . คำว่า สังขารอะไรๆ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไรๆ . คำว่า ในโลก คือ ในอภายโลก ฯลฯ อายุตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงถือสังขารอะไรๆ ของเราในโลก . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักขุทั้งหลาย พึงป้องกันหูจากคามกถา ไม่ พึงติดใจในรส ไม่พึงถือสังขารอะไรๆ ของเราในโลก .

[๗๓๖] ภิกษุพึงเป็นผู้ถูกผัสสะกระทบเข้าแล้ว เมื่อใด เมื่อนั้น ไม่พึงทำความ รำพันในที่ใดๆ ไม่พึงปรารถนาภพ และไม่พึงหวั่นไหวในเพราะ ความขลาดกลัว .

ว่าด้วยโรคต่างๆ

[๗๓๗] คำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ถูกผัสสะกระทบเข้าแล้ว เมื่อใด ความว่า ภิกษุพึงเป็น ผู้ถูกผัสสะคือโรคถูกต้อง ครองงำ กลุ้มรุม ประกอบเข้าแล้ว คือเป็นผู้ถูโรคจักขุ โรคตา โรคจมูก โรคลิ้น โรคทางร่างกาย โรคทางศีระะ โรคในหู โรคปาก โรคฟัน โรคโอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคในท้อง โรคลมสลบ โรคบิด โรคจกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมวงคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหืดเปื่อย โรคหืดด้าน โรคหูด โรคละลอก โรคฤดูหนาว โรคอาเจียนโลหิต โรคติเตียด โรคเบาหวาน โรคเรื้อน โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลม เป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธเกิดขึ้นแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดขึ้นแต่การบริหารไม่ สม่าเสมอ อาพาธเกิดขึ้น แต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดขึ้นแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน ถูกต้อง ครอบจำ กลัมรูก ประกอบเข้าแล้ว เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ถูกผัสสะกระทบเข้าแล้ว เมื่อใด .

[๗๓๘] คำว่า เมื่อนั้น ไม่พึงทำความรำพันในที่ไหนๆ ความว่าภิกษุนั้น ไม่ควรทำความ
รำพัน ความรำให้ อาการรำพัน อาการพูดถึง ความเป็นผู้รำพัน ความเป็นผู้พูดถึง ความรำไร
ความเพ้อ ความบอกเล่า อาการที่บอกเล่า ความเป็นผู้บอกเล่า คือ ไม่พึงให้เกิด ไม่ให้เกิด
พร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ . คำว่า ในที่ไหนๆ คือ ในที่ไหนๆ ในที่ทุกแห่ง
ในภายใน ในภายนอก ทั้งในภายในและภายนอก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อนั้น ไม่พึงทำความ
รำพันในที่ไหนๆ .

[๗๓๙] คำว่า ไม่พึงปรารถนาภพ ความว่า ไม่พึงปรารถนา ไม่พึงปรารถนาทั่ว ไม่พึง
ปรารถนาเฉพาะ ซึ่งกามภพ รูปภพ อรูปภพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงปรารถนาภพ .

ว่าด้วยภัยและความขลาดกลัว

[๗๔๐] ชื่อว่า ความขลาดกลัว ในคำว่า และไม่หวั่นไหว ในเพราะความขลาดกลัว
ความว่า ภัยกิตติ ความขลาดกลัวกิตติ โดยอาการก็อย่างเดียวกัน . สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาค
ตรัสว่า ภัย ความขลาดกลัวนี้เนิ่น ย่อมมีมาเน . ภัยนั้นท่านกล่าวว่า มีวัตถุภายนอกเป็นอารมณ์
คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว หมาป่า โค กระบือ ช้าง งู แมลงป่อง
ตะขาบ ไจร คนที่ทำการชั่ว คนที่เตรียมจะทำการชั่ว . อนึ่ง โดยอาการอื่น ความกลัว กิริยา
ที่กลัว ความหวาดหวั่น ความเป็นผู้มีชนล็ก อันเกิดแก่จิตในภายใน ความหวาดเสียว
ความสะดุ้งแห่งจิต ภัยแต่ชาติ ภัยแต่ชรา ภัยแต่พยาธิ ภัยแต่ภรรยา ภัยแต่พระราชา ภัยแต่โจร
ภัยแต่ไฟ ภัยแต่น้ำ ภัยแต่ความดิ้นรนดิ้น ภัยแต่ความดิ้นรนแห่งผู้อื่น ภัยแต่อาชญา ภัยแต่
ทุกติ ภัยแต่เคลื่อนไหว ภัยแต่จะเข้ ภัยแต่ร้างวัน ภัยแต่ปลาร้าย ภัยแต่การเลี้ยงชีพ ภัยแต่ความ
ดิ้นรน ภัยแต่ความครั่นคร้ามในประชุมชน ความขลาด ความหวาดหวั่น ความเป็นผู้มีชนล็ก
ความหวาดเสียว ความสะดุ้งแห่งจิต เรียกว่าภัย .

คำว่า ไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความขลาดกลัว คือ ภิกษุเห็นหรือได้ยินวัตถุที่น่ากลัว
ไม่พึงสะดุ้งสะเทือนสั่นไหว หวั่นไหว หวาดเสียว ครั่นคร้าม เกรงกลัว ถึงความสะดุ้งกลัว
คือ พึงเป็นผู้ไม่ขลาด ไม่หวาดเสียว ไม่สะดุ้ง ไม่หนีไป พึงเป็นผู้ละความกลัวความขลาดเสียว
ปราศจากความเป็นผู้มีชนล็ก ขนพองอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความ
ขลาดกลัว . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงเป็นผู้ถูกผัสสะกระทบเข้าแล้ว เมื่อใด เมื่อนั้น ไม่พึงทำความ
รำพันในที่ไหนๆ ไม่พึงปรารถนาภพ และไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความ
ขลาดกลัว .

[๗๔๑] ภิกษุได้แล้วซึ่งข้าวกิตติ น้ำกิตติ ของควรเคี้ยวกิตติ ผักกิตติ ไม่ควรทำการ
สังสม เมื่อไม่ได้ข้าวกิตติเป็นต้นนั้นก็พึงสังสม .

ว่าด้วยข้าวน้ำและของควรเคี้ยว

[๗๔๒] คำว่า ข้าว ในคำว่า ข้าวกิตติ น้ำกิตติ ของควรเคี้ยวกิตติ ผักกิตติ ได้แก่ข้าวสุก
ขนมกมมาส สัตตูปลา เนื้อ คำว่า น้ำ ได้แก่ปานะ ๘ อย่าง คือ น้ำผลมะม่วง น้ำผลหว่า
น้ำผลกล้วยมีเมล็ด น้ำผลกล้วยไม่มีเมล็ด น้ำผลมะขาม น้ำผลจันทน์ น้ำรากบัว น้ำผลลิ้นจี่ .
ปานะ ๘ อีกอย่างหนึ่ง คือน้ำผลสะคร้อ น้ำผลเล็บเหยี่ยว น้ำผลพทรา ปานะที่ทำด้วยเปรียง
น้ำมัน น้ำข้าวยาคุ น้ำนม ปานะที่ทำด้วยรส . คำว่า ของควรเคี้ยว ได้แก่ของควรเคี้ยว ที่ทำ
ด้วยแป้ง ของควรเคี้ยวที่ทำเป็นขนม ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยเหง้าไม้ ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยเปลือกไม้
ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยใบไม้ ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยดอกไม้ ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยผลไม้ . คำว่า
ผัก ได้แก่จิวร ๖ ชนิด คือ ผักเปลือกไม้ ผักฝ้าย ผักไหม ผักขนสัตว์ ผักป่าน ผักที่ทำด้วยเปลือกไม้
เป็นต้นเจือกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าวกิตติ น้ำกิตติ ของควรเคี้ยวกิตติ ผักกิตติ .

ว่าด้วยการได้โดยธรรม

[๗๔๓] คำว่า ได้แล้ว ในคำว่า ได้แล้ว . . . ไม่ควรทำการสังสม ความว่า ได้แล้ว
รับแล้ว ได้มาแล้ว ประสบแล้ว ได้เฉพาะแล้ว มีไข้ได้ด้วยความโกหก มีไข้ได้ด้วยความพูด
เลียบเคียง มีไข้ได้ด้วยการทำนิมิต มีไข้ได้ด้วยความกำจัดคนเขา มีไข้ได้ด้วยความแสวงหา
ลาภด้วยลาภ มีไข้ได้ด้วยการให้ไม้จริง มีไข้ได้ด้วยการให้ไม้ไผ่ มีไข้ได้ด้วยการให้ใบไม้
มีไข้ได้ด้วยการให้ดอกไม้ มีไข้ได้ด้วยการให้ผลไม้ มีไข้ได้ด้วยการให้เครื่องอาบน้ำ
มีไข้ได้ด้วยการให้จอร์ณ มีไข้ได้ด้วยการให้ดินเหนียว มีไข้ได้ด้วยการให้ไม้สีฟัน
มีไข้ได้ด้วยการให้น้ำบ้านปาก มีไข้ได้ด้วยการให้ขารักตน มีไข้ได้ด้วยการให้ยถาค
เหลาะแหละ มีไข้ได้ด้วยการปรารถนาเขา มีไข้ได้ด้วยการเป็นผู้นั่งบนตั่ง (ความตีสนิทเขา)
มีไข้ได้ด้วยการวิชาดูพินที่ มีไข้ได้ด้วยการวิจารณ์วิชา มีไข้ได้ด้วยการวิชาดูลักษณะ มีไข้ได้ด้วยการวิชาดู
ฤกษ์ยาม มีไข้ได้ด้วยการเดินเป็นทูต มีไข้ได้ด้วยการเป็นคนรับใช้ มีไข้ได้ด้วยการเป็นผู้
เดินสาสน์ มีไข้ได้ด้วยการเวชกรรม มีไข้ได้ด้วยการเนวกรรม มีไข้ได้ด้วยการให้ก้อนข้าวตอบแทน
มีไข้ได้ด้วยการให้และการเพิ่มให้ แต่ว่าได้แล้ว รับแล้ว ได้มาแล้ว ประสบแล้ว ได้เฉพาะ
แล้ว โดยธรรมสม่าเสมอ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้แล้ว .

คำว่า ไม่ควรทำการสังสม คือ ไม่พึงทำการสังสมข้าว การสังสมน้ำ การสังสมผ้า การสังสมยาน การสังสมที่นอน การสังสมเครื่องหอม การสังสมอามิส คือ ไม่ยังการสังสม นั้นให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้แล้ว . . . ไม่ควรทำการสังสม .

[๓๔๕] ภิกษุพึงเป็นผู้มีมาน ไม่พึงเป็นผู้โง่เล เพราะเท่า พึงเว้นขาดจากความ
คะนอง ไม่พึงประมาทและพึงอยในที่นั่ง ในที่นอนที่มีเสียงน้อย .

[๓๔๖] คำว่า มีฉาน ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีฉาน ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะทำ
ความว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีฉานแม้ด้วยปฐมฉาน พึงเป็นผู้มีฉาน แม้ด้วยทุติยฉาน พึงเป็นผู้มี
ฉานแม้ด้วยตติยฉาน พึงเป็นผู้มีฉานแม้ด้วยจตตฉาน พึงเป็นผู้มีฉานแม้ด้วยฉานมวิตถกิจาร
พึงเป็นผู้มีฉานแม้ด้วยฉานไม่มีวิตถกมิตถกิจาร พึงเป็นผู้มีฉานแม้ด้วยฉานไม่มีวิตถ ไม่มีกิจาร
พึงเป็นผู้มีฉาน แม้ด้วยฉานมปีติ พึงเป็นผู้มีฉานแม้ด้วยฉานไม่มีปีติ พึงเป็นผู้มีฉานแม้ด้วย
ฉานอันสหระคตด้วยปีติ พึงเป็นผู้มีฉานแม้ด้วยฉานอันสหระคตด้วยความแช่มชื่น พึงเป็นผู้มี
ฉานแม้ด้วยฉานอันสหระคตด้วยความสุข พึงเป็นผู้มีฉานแม้ด้วยฉานอันสหระคตด้วยอุเบกขา
พึงเป็นผู้มีฉานแม้ด้วยฉานเป็นสญญตะ พึงเป็นผู้มีฉานแม้ด้วยฉานเป็นอนิมิตตะ พึงเป็นผู้มี
ฉานแม้ด้วยฉานเป็นอัปปภินิหิตะ พึงเป็นผู้มีฉานแม้ด้วยฉานเป็นโลกิยะ พึงเป็นผู้มีฉานแม้
ด้วยฉานเป็นโลกุตระ คือ เป็นผู้ยินดีแล้วในฉาน ขวนขวายในความเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็น
หนึ่ง เป็นผ่นหน้อยในประโยชน์ของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้มีฉาน .

คำว่า ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเหตุ ความว่า ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเหตุอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้โลเลเพราะเหตุ คือ ประกอบด้วยความโลเลเพราะเหตุ เป็นผู้ประกอบเนื่องๆ ซึ่งความเกียไวนาน ซึ่งความเกียไวนั้นไม่แน่นอน สู่อารามแต่อาราม สู่สวนแต่สวน สู่บ้านแต่บ้าน สู่นิคมแต่นิคม สู่นครแต่นคร สู่แคว้นแคว้นแต่แคว้นแคว้น สู่ชนบทแต่ชนบท ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเหตุแม้อย่างนี้ .

คำว่า ภิภษ ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท่า ความว่า ภิภษ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความเป็นผู้โลเลเพราะเท่า คือ พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออก สละ พ้นไป ไม่เกี่ยวข้อง ด้วยความเป็นผู้โลเลเพราะเท่า พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ ประพฤติเอื้อเฟื้อ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ ไป รักษา บำรุง เยียวยา . ภิภษ นั้นพึงเป็น ผู้ชอบในความสัจ ยินดีในความสัจ ขวนขวายในความสงบจิต ณ ภายใน ไม่เห็นห่างจาก ฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนการอยู่ในเรือนว่างเปล่า เป็นผู้มีฌาน ยินดีในฌาน ขวน ขวายในความเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง เป็นผู้หนักอยู่ในประโยชน์ของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิภษ พึงเป็นผู้มีฌาน ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท่า .

Page 151

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ร่ำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ นี้เรียกว่า ความร่ำคาญ .

ว่าด้วยความร่ำคาญเกิดเพราะเหตุ ๒ ประการ

อีกอย่างหนึ่ง ความร่ำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุ
๒ ประการ คือ เพราะกระทำและไม่กระทำ ความร่ำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ
ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างไร? ความร่ำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความ
กลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า เราทำกายทุจริต เราไม่ได้ทำกายสุจริต เราทำวจีทุจริต เราไม่ได้ทำ
วจีสุจริต เราทำมโนทุจริต เราไม่ได้ทำมโนสุจริต เราทำปาณาติบาต เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่อง
งดเว้นจากปาณาติบาต เราทำอกุศลนาทาน เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากอกุศลนาทาน เรา
ทำกามเมสมัจฉาจาร เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากกามเมสมัจฉาจาร เราทำมสสาวาท เราไม่ได้
ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากมสสาวาท เราทำปิสฺสนาวาจา เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจาก
ปิสฺสนาวาจา เราทำพรสวาจา เราทำไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากพรสวาจา เราทำสัมผัปปลาปะ
เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ เราทำอภิชฌา เราไม่ได้ทำอภิชฌา เราทำ
พยาบาท เราไม่ได้ทำอพยาบาท เราทำมิจฉาทิฏฐิ เราไม่ได้ทำสัมมาทิฏฐิ ความร่ำคาญ ความ
เดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำและไม่กระทำอย่างนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง ความร่ำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า เรา
เป็นผู้ไม่ทำความบริบูรณ์ในศีล เราเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทริย เราเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณใน
โภชนะ เราเป็นผู้ไม่ได้ประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ เราเป็นผู้ไม่ได้ประกอบด้วยสติ
สัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ เราไม่ได้เจริญสัมมัปปธาน ๔ เราไม่ได้เจริญอิทธิบาท ๔
เราไม่ได้เจริญอินทริย ๕ เราไม่ได้เจริญพละ ๕ เราไม่ได้เจริญโพชฌงค์ ๗ เราไม่ได้เจริญ
อริยมรรคมีองค์ ๘ เราไม่ได้กำหนดรู้ทุกข์ เราไม่ได้ละสมุทัย เราไม่ได้เจริญมรรค เราไม่ได้
ทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ .

คำว่า พึงเว้นจากความคะนอง ความว่า พึงงด เว้น เว้นขาด จากความคะนอง
พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งความคะนอง คือ พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นขาด
ออก สละ พ้นไป ไม่เกี่ยวข้อง กับความคะนอง พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเว้นจากความคะนอง .

ว่าด้วยความไม่ประมาท

คำว่า ไม่พึงประมาท ความว่า พึงเป็นผู้ทำโดยเอื้อเฟื้อ ทำติดต่อ ทำไม่หยด มีความ
ประพฤติกุศลไม่ย่อหย่อน ไม่ปลงฉันท์ ไม่ทอดธุระ ไม่ประมาท ในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล . ความ
พอใจ ความพยายาม ความอดสาหะ ความเป็นผู้ขยัน ความมีริ้วแรง ความไม่ถอยกลับ
ความระลึกได้ ความรู้สึกตัว ความเพียรเป็นเครื่องให้กิเลสร้อนทั่ว ความเพียรอันพึงตั้งไว้
ความตั้งใจ ความประกอบเนื้องๆ ในกุศลธรรมนั้นว่า เมื่อไร เราพึงยังศีลขันธ์ที่ยัง ไม่บริบูรณ์ให้
บริบูรณ์ หรือเราพึงอนุเคราะห์ศีลขันธ์ที่บริบูรณ์ในที่นั้นด้วยปัญญา ดังนี้ ชื่อว่าความไม่ประมาท
ในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล . ความพอใจ ความพยายาม . . . ความประกอบเนื้องๆ ในกุศลธรรมนั้นว่า
เมื่อไรเราพึงยังสมาธิขันธ์ที่ยัง ไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเราพึงอนุเคราะห์สมาธิขันธ์ที่บริบูรณ์
ในที่นั้นด้วยปัญญา ดังนี้ ชื่อว่าความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล . ความพอใจ ความ
พยายาม . . . ความประกอบเนื้องๆ ในกุศลธรรมนั้นว่า เมื่อไร เราพึงยังปัญญาขันธ์ที่ยัง ไม่บริบูรณ์
ให้บริบูรณ์ หรือเราพึงอนุเคราะห์ปัญญาขันธ์ที่บริบูรณ์ในที่นั้นด้วยปัญญาดังนี้ ชื่อว่าความไม่
ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล . ความพอใจ ความพยายาม . . . ความประกอบเนื้องๆ ในกุศล-

* ธรรมนั้นว่า เมื่อไรเราพึงยังวิมุตติขันธ์ที่ยัง ไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเราพึงอนุเคราะห์วิมุตติขันธ์
ที่บริบูรณ์ในที่นั้นด้วยปัญญา ดังนี้ ชื่อว่าความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล . ความพอใจ
ความพยายาม . . . ความประกอบเนื้องๆ ในกุศลธรรมนั้นว่า เมื่อไร เราพึงยังวิมุตติญาณทัสสนขันธ์
ที่ยัง ไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเราพึงอนุเคราะห์วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ที่บริบูรณ์ในที่นั้นด้วยปัญญา
ดังนี้ ชื่อว่าความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล . ความพอใจ ความพยายาม ความอดสาหะ
ความเป็นผู้ขยัน ความมีริ้วแรง ความไม่ถอยกลับ ความระลึกได้ ความรู้สึกตัว ความเพียรเป็น
เครื่องให้กิเลสร้อนทั่ว ความเพียรอันพึงตั้งใจ ความตั้งใจ ความประกอบเนื้องๆ ในกุศลธรรม
นั้นว่า เมื่อไร เราพึงกำหนดรู้ทุกข์ที่ยัง ไม่กำหนดรู้ เราพึงละกิเลสทั้งหลายที่ยังละไม่ได้
เราพึงยังมรรคที่ยัง ไม่เจริญให้เจริญ หรือเราพึงทำให้แจ้งซึ่งนิโรธที่ยัง ไม่ทำให้แจ้งดังนี้ ชื่อว่า
ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า พึงเว้นจากความคะนอง
ไม่พึงประมาท .

[๓๔๔] บทว่า อถ ในคำว่า และภิกษุพึงอยู่ในที่นิ่ง ในที่นอน ที่มีเสียงน้อย เป็น
บทสนธิ ฯลฯ ภิกษุยอมนิ่งในที่ใด ที่นั้นเรียกว่าที่นิ่ง ได้แก่ เติง ตัง พุก เสื่อ ท่อนหนึ่ง
เครื่องลาดหญ้า เครื่องลาดใบไม้ เครื่องลาดฟาง . เสนาสนะ เรียกว่าที่นอน ได้แก่วิหาร เรือน
หลังคาแถบเดียว ปราสาท เรือนมีหลังคาไล่ัน ถ้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในที่นิ่ง ในที่นอน . คำว่า
ภิกษุพึงอยู่ . . . ที่มีเสียงน้อย ความว่า ภิกษุพึงเที่ยวไป ยับยั้งอยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา
บำรุง เยียวยา ในเสนาสนะที่มีเสียงน้อย คือ มีเสียงกึกก้องน้อย ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา
ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกออกเร้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และภิกษุพึงอยู่

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ในที่นี้ ในที่นอน ที่มีเสียงน้อย . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า
ภิกษุพึงเป็นผู้มีมาน ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท่า พึงเว้นจากความคะนอง
ไม่พึงประมาทและพึงอยู่ในที่นี้ ในที่นอนที่มีเสียงน้อย .

[๗๔๙] ภิกษุ ไม่พึงทำความหลับให้มาก พึงมีความเพียร ชองเสพความเป็นผู้ตื่น
พึงละเว้นความเกียจคร้าน ความหลง ความหิวระะ การเล่น เมถุนธรรม
อันเป็นไปกับการประดัด .

ว่าด้วยการแบ่งเวลา

[๗๕๐] คำว่า ภิกษุ ไม่พึงทำความหลับให้มาก ความว่า ภิกษุพึงแบ่งกลางคืนและ
กลางวันให้เป็น ๖ ส่วนแล้ว ตื่นอยู่ ๕ ส่วน นอนหลับ ๑ ส่วน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ
ไม่พึงทำความหลับให้มาก .

[๗๕๑] คำว่า พึงมีความเพียรชองเสพความเป็นผู้ตื่น ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้
พึงชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมเป็นเครื่องกางกั้น ด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดวัน พึงชำระ
จิตให้บริสุทธิ์จากกรรมเป็นเครื่องกางกั้น ด้วยการเดินจงกรมและการนั่ง ตลอดปฐมยามแห่งราตรี
พึงสำเร็จสี่หยา (นอนเหมือนราชสีห์) โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ
ทำสัญญาในการตื่นขึ้นไว้ในใจ ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี กลับตื่นขึ้นแล้ว พึงชำระจิตให้
บริสุทธิ์จากกรรมเป็นเครื่องกางกั้น ด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี .

คำว่า ชองเสพความเป็นผู้ตื่น คือ พึงชองเสพ ชองเสพพร้อม ชองเสพเฉพาะ
ซึ่งความเป็นผู้ตื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงชองเสพความเป็นผู้ตื่น .

คำว่า มีความเพียร ความว่า วิริยะเรียกว่าความเพียร ได้แก่การปรารภความเพียร
ความก้าวออก ความก้าวหน้า ความย่างขึ้น ไป ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขยัน ความ
มั่นคง ความทรงไว้ ความก้าวหน้ามิได้ย่อหย่อน ความไม่ปลงฉันท์ ความไม่ทอดธุระ ความ
ประคองธุระไว้ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ อันเป็นไปทางจิต ภิกษุเป็นผู้เข้าถึง
เข้าถึงพร้อม เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้าไปถึง เข้าไปถึงพร้อม ประกอบแล้วด้วยความเพียรนี้
ภิกษุนั้นเรียกว่า มีความเพียร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงมีความเพียรชองเสพความเป็นผู้ตื่น .

ว่าด้วยความเกียจคร้าน

[๗๕๒] ชื่อว่า ความเกียจคร้าน ในคำว่า พึงละเว้นความเกียจคร้าน ความหลง
ความหิวระะ การเล่น เมถุนธรรมอันเป็นไปกับการประดัด ได้แก่ความเกียจคร้าน กิริยาที่
เกียจคร้าน ความเป็นผู้เกียจคร้าน ความเป็นผู้มีใจเกียจคร้าน ความขี้เกียจ กิริยาที่ขี้เกียจ
ความเป็นคนขี้เกียจ นี้เรียกว่าความเกียจคร้าน . คำว่า ความหลง ความว่า ความประพฤติหลง
เรียกว่าความหลง . บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริตด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา
ประพฤติทุจริตด้วยใจแล้ว ตั้งความปรารถนาลามกเพราะเหตุจะปกปิดทุจริตนั้น คือ ย่อมปรารถนา
ว่า ใครๆ อย่ารู้จักเรา (ว่าเราประพฤติชั่ว) ย่อมดำริว่า ใครๆ อย่ารู้จักเรา คิดว่า ใครๆ อย่ารู้จัก
เรา ดังนี้แล้ว กล่าววาจา (ว่าตนไม่มีความประพฤติชั่ว) คิดว่า ใครๆ อย่ารู้จักเรา ดังนี้แล้ว
ก็บากบั่นด้วยกาย . ความหลง ความเป็นผู้หลง กิริยาเป็นเครื่องปิดบัง กิริยาที่ซ่อนความจริง กิริยา
ที่บังความผิด กิริยาที่ปิดความผิด กิริยาที่เลี่ยงความผิด กิริยาที่หลบความผิด กิริยาที่ซ่อนความชั่ว
กิริยาที่พรางความชั่ว กิริยาที่บังความชั่ว กิริยาที่ปกปิดความชั่ว ความทำให้ลับ ความไม่เปิดเผย
กิริยาที่คลุมความผิด กิริยาที่ชั่ว นี้เรียกว่าความหลง .

ว่าด้วยการเล่น ๒ อย่าง

คำว่า ความหิวระะ ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมหิวระะเกินประมาณจนฟัน
ปรากฏ . สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความหิวระะเกินประมาณจนฟัน
ปรากฏนี้เป็นกิริยาของเด็ก ในอริวินัย ชื่อว่า การเล่น ได้แก่การเล่น ๒ อย่าง คือ การเล่น
ทางกาย ๑ การเล่นทางวาจา ๑ . การเล่นทางกายเป็นไฉน? ขนทั้งหลายย่อมเล่นข้างบ้าง เล่นม้า
บ้าง เล่นรถบ้าง เล่นธนูบ้าง เล่นหมากรุกแกละ ๘ ตาบ้าง เล่นหมากรุกแกละ ๑๐ ตาบ้าง
เล่นหมากเก็บบ้าง เล่นชิงนางบ้าง เล่นหมากไหวบ้าง เล่นโยนบ่วงบ้าง เล่นไม้เหิงบ้าง เล่นฟาด
ให้เห็นรูปต่างๆ บ้าง เล่นสกาบ้าง เล่นเป่าใบไม้บ้าง เล่นไถน้อยๆ บ้าง เล่นหกคะเมนบ้าง
เล่นกังหันบ้าง เล่นตวงทรายบ้าง เล่นร่อนน้อยๆ บ้าง เล่นธนูน้อยๆ บ้าง เล่นเขียนทายกันบ้าง
เล่นทายใจกันบ้าง เล่นเลียนคนขอทานบ้าง นี้ชื่อว่าการเล่นทางกาย .

การเล่นทางวาจาเป็นไฉน? เล่นตลกลงปาก เล่นพิณพาทย์ปาก เล่นร่ำกลองด้วยปาก
เล่นผิวปาก เล่นกะเตาะปาก เล่นเป่าปาก เล่นซ้อมเพลง เล่นโห่ร้อง เล่นร้องเพลง เล่นหิวระะ
กัน นี้ชื่อว่าการเล่นทางวาจา .

ว่าด้วยเมถุน

ชื่อว่าเมถุนธรรม ได้แก่กรรมของอัสติบุรุษ ธรรมของชาวบ้าน ธรรมของคนเลว
ธรรมชั่วหยาบ ธรรมมีน้ำชำระเป็นส่วนสุด ธรรมที่ทำในที่ลับ ธรรมเป็นความถึงพร้อมแห่งคน
คู่ๆ กัน . เพราะเหตุไรบัณฑิตจึงกล่าวว่า เมถุนธรรม . ธรรมของคนคู่กันผู้กำหนด กำหนดนัก
ผู้ซุ่มด้วยราคะ มีราคะกำเริบขึ้น มีจิตอันราคะครอบงำ เป็นคนเช่นเดียวกันทั้งสองคน เพราะ
เหตุดังนี้เน้น บัณฑิตจึงกล่าวว่า เมถุนธรรม . คนสองคนทำความทะเลาะกัน เรียกว่าคนคู่กัน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
คนสองคนทำความหมายหมั่นกัน เรียกว่าคนคู่กัน คนสองคนทำความอื้อฉาว เรียกว่าคนคู่กัน
คนสองคนทำความวิวาทกัน เรียกว่าคนคู่กัน คนสองคนก่ออธิกรณ์กัน เรียกว่าคนคู่กัน คนสอง
คนพูดกัน เรียกว่าคนคู่กัน คนสองคนปราศรัยกัน เรียกว่าคนคู่กัน จันใด ธรรมของคนคู่กัน
ผู้กำหนด กำหนดนัก ผู้ชมด้วยราคะ มีราคะกำเริบขึ้น มีจิตอันราคะครอบงำ เป็นคนเช่นเดียว
กันทั้ง ๒ คน เพราะเหตุตั้งนั้น บัณฑิตจึงกล่าวว่า เมถุนธรรม จันนั้น .

ว่าด้วยการประดับ ๒ อย่าง

ชื่อว่า การประดับ ได้แก่ การประดับมืออยู่ ๒ อย่าง คือ การประดับของคฤหัสถ์ ๑
การประดับของบรรพชิต ๑ . การประดับของคฤหัสถ์เป็นไฉน? การแต่งผม การแต่งหนวด
การตัดดอกไม้ การประพรมเครื่องหอม การย้อมผิว การแต่งเครื่องประดับ การแต่งเครื่องแต่งตัว
การนุ่งห่มผ้าสวยงาม การประดับข้อมือ การทรงแผ่นไฟ การอบตัว การนวดตัว การอาบน้ำ
การตัดตัว การส่องกระจก การแต่งตา การสวมพวงดอกไม้ การทาปาก การเชิมหน้า การผูกข้อมือ
การเกล้าผม การใช้ไม้เท้า การใช้ทะนาน การใช้ดาบ การใช้ร่ม การสวมรองเท้าที่งาม การ
สวมเชียงเท้า การติดกรอบหน้า การปักปิ่น การใช้พัด การนุ่งห่มผ้าขาว การนุ่งห่มผ้าชายยาว
นี้ชื่อว่า การประดับของคฤหัสถ์ .

การประดับของบรรพชิตเป็นไฉน? การตบแต่งจีวร การตบแต่งบาตร หรือการตบแต่ง
การประดับ การเล่นสนุกในการประดับ การเพลินในการประดับ การปรารภในการประดับ
ความชอบในการประดับ กิริยาที่ประดับ ความเป็นแห่งการประดับ ซึ่งกายอันเปื่อยเน่านี้ หรือ
บริหารทั้งหลายอันเป็นภายนอก นี้ชื่อว่า การประดับของบรรพชิต .

คำว่า พึงละเว้นความเกียจคร้าน ความหลง ความหิวระะ การเล่น เมถุนธรรมอันเป็น
ไปกับการประดับ ความว่า พึงละเว้น บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความเกียจคร้าน
ความหลง ความหิวระะ การเล่น เมถุนธรรมอันเป็นไปกับการประดับ คือ ทั้งบริวาร
ทั้งบริษัท ทั้งบริหาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงละเว้นความเกียจคร้าน ความหลง ความ
หิวระะ การเล่น เมถุนธรรมอันเป็นไปกับการประดับ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึง
ตรัสตอบว่า

ภิกษุ ไม่พึงทำความหลับใหลมาก พึงมีความเพียร ชองเสพความเป็นผู้ตื่น
พึงละเว้นความเกียจคร้าน ความหลง ความหิวระะ การเล่น เมถุนธรรม
อันเป็นไปกับการประดับ .

[๗๕๓] ภิกษุผู้นับถือ ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน
การทายลักษณะ และการดูฤกษ์ ไม่พึงชองเสพการทาสยเสียสัตว์ร้อง
การปรุยาให้ตั้งครม และการรักษาโรค .

ว่าด้วยการทำอาถรรพณ์

[๗๕๔] คำว่า ภิกษุผู้นับถือ ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทาย
ลักษณะ และการดูฤกษ์ ความว่า พวกคนที่มียนต์ทำอาถรรพณ์ ย่อมประกอบการทำอาถรรพณ์
คือ เมื่อครรถ์ล่อม หรือเมื่อสงครามตั้งประชิดกัน ย่อมทำให้เสนียดจัญไรเกิดขึ้น ในอุปีทวะ
เกิดขึ้น ให้โรคเกิดขึ้น ให้โรคจุกเสียดเกิดขึ้น ให้โรคลงรากเกิดขึ้น ให้โรคไข้เชื่อมซึมเกิดขึ้น
ให้โรคบิดเกิดขึ้น ในพวกข้าศึกที่เป็นศัตรูกัน พวกคนที่มียนต์ทำอาถรรพณ์ ย่อมประกอบการ
ทำอาถรรพณ์อย่างนี้ .

ว่าด้วยการทำนายฝัน

พวกคนที่ทำนายฝัน ย่อมทำนายฝันว่า คนฝันเวลาเช้า จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเวลาเที่ยง
จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเวลาเย็น จะมีผลอย่างนี้ คนฝันยามต้น จะมีผลอย่างนี้ คนฝันยามกลาง
จะมีผลอย่างนี้ คนฝันยามหลัง จะมีผลอย่างนี้ คนนอนข้างขวาฝัน จะมีผลอย่างนี้ คนนอน
ข้างซ้ายฝัน จะมีผลอย่างนี้ คนนอนหงายฝัน จะมีผลอย่างนี้ คนนอนคว่ำฝัน จะมีผลอย่างนี้
คนฝันเห็นพระจันทร์ จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นพระอาทิตย์ จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นมหาสมุทร
จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นขุนเขาสิเนรุราช จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นช้าง จะมีผลอย่างนี้
คนฝันเห็นม้า จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นรถ จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นพลเดินเท้า จะมีผลอย่างนี้
คนฝันเห็นหมู่เสนา จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นสวนที่นารินรมย์ จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นป่า
ที่นารินรมย์ จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นภูมิภาคนารินรมย์ จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นสระที่นารินรมย์
จะมีผลอย่างนี้ พวกคนที่ทำนายฝัน ย่อมทำนายฝันอย่างนี้ .

ว่าด้วยการทำนายลักษณะ

พวกคนที่ทำนายลักษณะ ย่อมทำนายลักษณะ คือ ลักษณะแก้ว ลักษณะไม้เท้า
ลักษณะผ้า ลักษณะดาบ ลักษณะครุ ลักษณะธนู ลักษณะอาวุธ ลักษณะสตรี ลักษณะบุรุษ
ลักษณะกุมาร ลักษณะกุมาร ลักษณะทาส ลักษณะทาส ลักษณะช้าง ลักษณะม้า ลักษณะกระบือ
ลักษณะโค ลักษณะแพะ ลักษณะแกะ ลักษณะไก่ ลักษณะนกคุ่ม ลักษณะหมี ลักษณะขอฟ้า
ลักษณะเต่า ลักษณะมฤค พวกคนที่ทำนายลักษณะ ย่อมทำนายลักษณะอย่างนี้ .

ว่าด้วยการดูฤกษ์

พวกคนที่ดูฤกษ์ ย่อมตรวจดูฤกษ์ว่า ฤกษ์มีอยู่ ๒๔ ฤกษ์ งานมงคลขึ้นบ้านใหม่

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
พึงทำโดยอุทกษนี้ งานมงคลผูกเครื่องประดับ พึงทำโดยอุทกษนี้ งานมงคลแต่งงาน พึงทำโดย
อุทกษนี้ งานมงคลปลูกพืช พึงทำโดยอุทกษนี้ งานมงคลอยู่เรือน พึงทำโดยอุทกษนี้ พวกชนผู้
อุทกษ ย่อมตรวจดูอุทกษอย่างนี้ .

คำว่า ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทายลักษณะ และการดูอุทกษ
ความว่า ไม่พึงประกอบ คือ ไม่พึงประพฤติ ไม่พึงประพฤติโดยเอื้อเฟื้อ ไม่พึงยึดถือประพฤติ
ซึ่งการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทายลักษณะและการดูอุทกษ . อีกอย่างหนึ่ง ไม่ควรยึด
ไม่ควรถือ ไม่ควรทรงจำไว้ ไม่ควรเข้าไปทรงจำไว้ ไม่ควรเข้าไปกำหนด ไม่ควรประกอบ
ซึ่งการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทายลักษณะ และการดูอุทกษ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทายลักษณะ และการดูอุทกษ .

ว่าด้วยการทำนายเสียงเนื้อและเนก

[๗๕๕] เสียงเนื้อและเสียงเนก เรียกว่าเสียงร้อง ในคำว่า ภิกษุผู้นับถือ ไม่พึงชอง
เสพการทายเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรภ และการรักษาโรค ความว่า พวกชนที่รู้เสียงเนื้อ
และเนก ย่อมทำนายเสียงเนื้อและเนก คือ ย่อมรู้เสียงร้อง เสียงเจรจากัน แห้งนกกหรือสัตว์สี่เท้า
พวกชนที่รู้เสียงเนื้อและเนก ย่อมทำนายเสียงเนื้อและเนกอย่างนี้ .

ว่าด้วยครรภไม่ตั้งด้วยเหตุ ๒ ประการ

พวกชนปรุงยาให้ตั้งครรภ ย่อมยังครรภให้ตั้งขึ้น ครรภย่อมไม่ตั้งขึ้นด้วยเหตุ ๒
ประการ คือ ด้วยเหล่าตัวสัตว์ ๑ ด้วยลมกำเริบ ๑ . พวกชนที่ปรุงยาให้ตั้งครรภ ย่อมให้ยา
เพื่อบำบัดเหล่าตัวสัตว์ หรือเพื่อบำบัดลมกำเริบ พวกชนที่ปรุงยาให้ตั้งครรภ ย่อมยังครรภให้ตั้ง
ขึ้นอย่างนี้ .

ว่าด้วยการรักษาโรค

ชื่อว่าการรักษาโรค ได้แก่การรักษาโรค ๕ อย่าง คือรักษาทางเตกเป่า รักษาทางผ่าตัด
รักษาทางยา รักษาทางกฤตผี รักษาทางกุมาร . คำว่า ภิกษุผู้นับถือ คือ ภิกษุผู้นับถือพระพุทธเจ้า
ผู้ นับถือพระธรรม ผู้ นับถือพระสงฆ์ ภิกษุผู้ไม่นับถือ ย่อมไม่นับถือพระผู้มีพระภาค หรือว่าพระ
ผู้มีพระภาคย่อมทรงรับบุคคลนั้น . สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
เหล่าใดเป็นผู้หลอกลวง กระด้าง พุดเลาะและหละ ขอบตกแต่ง มีมานะสูง เหมือนไม้้อ
ไม่มีสมาริ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้ไม่นับถือเรา เป็นผู้ปราศไปจากธรรม
วินัยนี้ และย่อมไม่ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ส่วนภิกษุ
เหล่าใด เป็นผู้ไม่หลอกลวง ไม่พุดเลาะและหละ มีปัญญา ไม่กระด้าง มีสมาริดี ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้ นับถือเรา เป็นผู้ไม่ปราศไปจากธรรมวินัย และย่อมถึงความ
เจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ .

พระผู้มีพระภาคผู้สุดตศาสดา ครันตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถา
ประพันธ์ต่อไปอีกว่า

พวกภิกษุผู้หลอกลวง กระด้าง พุดเลาะและหละ มีมานะสูง ดังไม้้อ
ไม่มีสมาริ ภิกษุเหล่านั้น ย่อมไม่งอกงามในธรรมวินัยที่พระสัมมาสัม-
พุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ส่วนพวกภิกษุผู้ไม่หลอกลวง ไม่พุดเลาะ-
และหละ มีปัญญา ไม่กระด้าง มีสมาริดี ภิกษุเหล่านั้น ย่อมงอกงาม
ในธรรมวินัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว .

คำว่า ภิกษุผู้นับถือ ไม่พึงชองเสพการทายเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรภ และ
การรักษาโรค ความว่า ภิกษุผู้ไม่นับถือ ไม่พึงเสพ ไม่พึงชองเสพ ไม่พึงชองเสพเฉพาะ ไม่พึง
ประพฤติ ไม่พึงประพฤติโดยเอื้อเฟื้อ ไม่พึงยึดถือประพฤติ ซึ่งการทำเสียงสัตว์ร้อง การปรุง
ยาให้ตั้งครรภ และการรักษาโรค . อีกอย่างหนึ่ง ไม่พึงยึด ไม่พึงถือ ไม่พึงทรงไว้ ไม่พึงเข้า
ไปทรงไว้ ไม่พึงเข้าไปกำหนด ไม่พึงประกอบ ซึ่งการทำเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรภ
และการรักษาโรค เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุผู้ไม่นับถือ ไม่พึงชองเสพการทายเสียงสัตว์ร้อง
การปรุงยาให้ตั้งครรภ และการรักษาโรค . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุผู้ไม่นับถือ ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทาย
ลักษณะ และการดูอุทกษ ไม่พึงชองเสพการทายเสียงสัตว์ร้อง การปรุง
ยาให้ตั้งครรภ และการรักษาโรค .

[๗๕๖] ภิกษุ ไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความนินทา ถูกเขาสรรเสริญแล้ว ไม่พึง
ฟูขึ้น พึงบรรเทาความโลภ พร้อมกับความตระหนี่ ความโกรธ และ
การพดส่อเสียด .

ว่าด้วยไม่หวั่นไหวเพราะนินทาและสรรเสริญ

[๗๕๗] คำว่า ไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความนินทา ความว่า คนบางพวกในโลกนี้
ย่อมนินทา ตีเตียน ก่อนขอตักทายโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง โดยความเป็นบุตรแห่งสกุลบ้าง
โดยความเป็นผู้มีรูปร่างบ้าง โดยทรัพย์บ้าง โดยความเชื่อเชียวบ้าง โดยหน้าที่การงานบ้าง โดย
ศิลปศาสตร์บ้าง โดยวิทยฐานะบ้าง โดยการศึกษาบ้าง โดยปฏิภาณบ้าง โดยวัตถุอื่นๆ บ้าง .
ภิกษุถูกนินทาตีเตียนก่อนขอตักแล้ว ไม่พึงหวั่น หวั่นไหว เอนเอียง สะดุ้ง ดิ้นรน กระวน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
กระวาย กลัว ถึงความหวาดเสียว คือ ไม่พึงเป็นผู้ฉลาด ครั้นคร่ำม หวาดเสียว หนีไป ใน
เพราะความนินทา ตีเตียน ค่อนซอด เสื่อมเสียเกียรติ ถูกกล่าวโทษพึงเป็นผู้ละความกลัว
ความฉลาด ปราศจากความเป็นผู้มีชนลูกชนพองอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงหวั่นไหวใน
เพราะความนินทา .

[๓๕๘] คำว่า ภิกษุถูกเขาสรรเสริญแล้วไม่พึงพูนขึ้น ความว่า คนบางพวกในโลกนี้
ย่อมสรรเสริญ ชมเชย ยกย่อง พรรณนาคุณภิกษุโดยชาติบ้าง ชลช โดยวัตถุอื่นๆ บ้าง . ภิกษุ
ถูกเขาสรรเสริญ ชมเชย ยกย่องพรรณนาคุณแล้ว ไม่ควรทำความพูนขึ้น ไม่ควรทำความกำเริบ
ขึ้น ไม่ควรทำความถือตัว ไม่ควรทำความกระด้าง คือ ไม่ควรเป็นผู้จองหอง เป็นผู้ป็นปึง เป็น
ผู้หัวสูง เพราะความสรรเสริญ เพราะความชมเชย เพราะความยกย่อง เพราะความพรรณนาคุณ
เพราะฉะนั้น . จึงชื่อว่าภิกษุถูกเขาสรรเสริญแล้วไม่พึงพูนขึ้น .

ว่าด้วยความตระหนี่ ๕ ประการ

[๓๕๙] ชื่อว่า ความโลภ ในคำว่า พึงบรรเทาความโลภพร้อมกับความตระหนี่
ความโกรธ และการพูดส่อเสียด ได้แก่ความโลภ กิรียาที่โลภ ความกำหนดนึก กิรียาที่กำหนดนึก
ความเป็นผู้กำหนดนึก อภิขมา โลภะ อุกถมุล . ชื่อว่าความตระหนี่ คือ ความ
ตระหนี่ ๕ ประการ ได้แก่ความตระหนี่อาวาส ชลช ความหวงไว้ นี้เรียกว่าความตระหนี่
ชื่อว่าความโกรธ คือ ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขัดเคือง ความขุ่นเคือง ความเคือง
ความเคืองทั่ว ความเคืองเสมอ ความชิง ความชิงทั่ว ความชิงเสมอ ความพยาบาทแห่งจิต
ความประทุษร้ายในใจ ความโกรธ กิรียาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความชิง กิรียาที่ชิง ความ
เป็นผู้ชิง ความพยาบาท กิรียาที่พยาบาท ความเป็นผู้พยาบาท ความพิโรธ ความพิโรธตอบ
ความเป็นผู้ดูร้าย ความโกรธจนร้องไห้ ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต . คำว่า ความพูดส่อเสียด
ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความฉลาด คือ ได้ฟังจากข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น
เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือได้ฟังจากข้างโน้นแล้วมาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้ เป็นผู้ทำลาย
คนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง สนับสนุนคนที่แตกกันบ้าง ชอบคนที่เป็นก๊กกัน ยินดีคนที่เป็นก๊ก
กัน เพลินกับคนที่เป็นก๊กกัน เป็นผู้กล่าววาจาที่ทำให้เป็นก๊กกัน นี้เรียกว่า ความเป็นผู้มีความ
ฉลาด . อีกอย่างหนึ่งบุคคลย่อมนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยความ
มุ่งหมายเป็นที่รัก ๑ มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน ๑ บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความ
มุ่งหมายเป็นที่รักอย่างไร? บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้ว่า เรา
จักเป็นที่รัก เป็นที่ชอใจ เป็นผู้นั้น เป็นคนภายใน เป็นที่ดีใจของบุคคลนี้ . บุคคลเป็นผู้มี
ความประสงค์ให้เขาแตกกัน นำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างไร? บุคคลมีความประสงค์ให้เขาแตกกัน
อย่างนี้ว่า คนเหล่านี้พึงเป็นต่างกัน แยกกัน เป็นก๊กกัน เป็สองเหล่า เป็สองพวก เป็
สองฝ่าย คนเหล่านี้ พึงแตกกัน ไม่ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบาก ไม่ผาสุก ด้วยอุบายอย่างไร
ดังนี้ บุคคลเป็นผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน นำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างหนึ่ง .

คำว่า พึงบรรเทาความโลภ พร้อมกับความตระหนี่ ความโกรธ และการพูดส่อเสียด
ความว่า ภิกษุพึงบรรเทา พึงละ ทำจัด ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความโลภ ความ
ตระหนี่ ความโกรธ และการพูดส่อเสียด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงบรรเทาความโลภ พร้อม
กับความตระหนี่ ความโกรธ และการพูดส่อเสียด . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า
ภิกษุ ไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความนินทา ถูกเขาสรรเสริญ แล้วไม่พึง
พูนขึ้น พึงบรรเทาความโลภ พร้อมกับความตระหนี่ ความโกรธ และ
การพูดส่อเสียด .

[๓๖๐] ภิกษุ ไม่พึงตั้งอยู่ในการซื้อการขาย ไม่พึงทำกิเลสเป็นเครื่องค่อนซอดใน
ที่ใดๆ ไม่พึงเกี่ยวข้องในบ้าน และไม่พึงพูดเลียบเคียงกะชน เพราะ
ความอยากได้ลาภ .

[๓๖๑] คำว่า ภิกษุ ไม่พึงตั้งอยู่ในการซื้อการขาย ความว่า การซื้อการขายเหล่าใด
อันพระผู้มีพระภาคตรัสห้ามไว้ในวินัย การซื้อการขายเหล่านั้นมิได้ทรงพระประสงค์เอาในอรณ .
ภิกษุตั้งอยู่ในการซื้อการขายอย่างไร? ภิกษุทำความลง หรือปรารภความเจริญ ย่อมแลกเปลี่ยน
บาตรกัฏฐี จีวรกัฐี บริขารอื่นๆ กัฐี กัฐี สหธรรมิก ๕ จำพวก ภิกษุตั้งอยู่ในการซื้อการขาย
อย่างนี้ .

ภิกษุ ไม่ตั้งอยู่ในการซื้อการขายอย่างไร? ภิกษุ ไม่ทำความลง หรือไม่ปรารภความ
เจริญ ย่อมแลกเปลี่ยนบาตรกัฐี จีวรกัฐี บริขารอื่นๆ กัฐี กัฐี สหธรรมิก ๕ จำพวก
ภิกษุ ไม่ตั้งอยู่ในการซื้อการขายอย่างนี้ . คำว่า ภิกษุ ไม่พึงตั้งอยู่ในการซื้อการขาย ความว่า
ภิกษุ ไม่พึงตั้งอยู่ ไม่พึงดำรงอยู่ในการซื้อการขาย พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความ
ไม่มี ซึ่งการซื้อการขาย พึงเป็นผู้จด เว้น เว้นเฉพาะ ออกไป สลัด พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้อง
กับการซื้อการขาย พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงตั้งอยู่
ในการซื้อการขาย .

ว่าด้วยกิเลส

[๓๖๒] คำว่า ภิกษุ ไม่พึงทำกิเลสเป็นเครื่องค่อนซอดในที่ใดๆ ความว่า กิเลส

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิาย มหานิทเทส เป็นเครื่องทำความก่อนขอเป็นโจน? มีสมณพราหมณ์บางพวก ผู้มีฤทธิ์ มีทิพยจักขุ รู้จักจิตผู้อื่น สมณพราหมณ์พวกนั้น คนเห็นได้แต่ไกลบ้าง อยู่ใกล้ไม่ปรากฏบ้าง รู้จักจิตด้วยจิตบ้าง . พวกเทวดาผู้มีฤทธิ์ มีทิพยจักขุ รู้จักจิตผู้อื่น เทวดาพวกนั้น คนเห็นได้แต่ไกลบ้าง อยู่ใกล้ไม่ปรากฏบ้าง รู้จักจิตด้วยจิตบ้าง สมณพราหมณ์และเทวดาเหล่านั้น ย่อมก่อนขอด้วยกิเลสหยาบบ้าง ด้วยกิเลสปานกลางบ้าง ด้วยกิเลสละเอียดบ้าง . กิเลสหยาบเป็นโจน? กายทุจริต วิจิตรทุจริต มโนทุจริต เหล่านี้เรียกว่า กิเลสหยาบ . กิเลสปานกลางเป็นโจน? กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสชาติก เหล่านี้เรียกว่า กิเลสปานกลาง . กิเลสละเอียดเป็นโจน? ความวิตกถึงญาติ ความวิตกถึงชนบท ความวิตกถึงอมรเทพ ความวิตกอันปฏิสังขตด้วยความเป็นผู้เอ็นดูผู้อื่น ความวิตกอันปฏิสังขตด้วยลาภ สักการะ และความสรรเสริญ ความวิตกอันปฏิสังขตด้วยความไม่ถูกดูหมิ่น วิตกเหล่านี้ เรียวกิเลสละเอียด .

สมณพราหมณ์และเทวดาเหล่านั้น พึงก่อนขอด้วยกิเลสหยาบบ้าง ด้วยกิเลสปานกลางบ้าง ด้วยกิเลสละเอียดบ้าง . ภิกษุไม่พึงทำกิเลสเป็นเครื่องก่อนขอ คือไม่ควรทำกิเลสทั้งหลาย อันเป็นเครื่องทำความก่อนขอ ไม่ควรยังกิเลสเหล่านั้นให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งกิเลสทั้งหลายอันเป็นเครื่องทำความก่อนขอ พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออกไป สลัด พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับกิเลสอันเป็นเครื่องทำความก่อนขอ พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ คำว่า ในที่ไหนๆ คือ ในที่โน้นๆ ในที่ทุกๆ แห่ง ภายในบ้าง ภายนอกบ้าง ทั้งภายในและภายนอกบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงทำกิเลสเป็นเครื่องก่อนขอในที่โน้นๆ .

[๗๖๓] พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า ไม่พึงเกี่ยวข้องกับบ้านดังต่อไปนี้ ภิกษุยอมเกี่ยวข้องกับบ้านอย่างไร? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมอยู่เกี่ยวข้องกับ ร่วมยินดี ร่วมเศร้าโศก กับพวกคฤหัสถ์ในบ้าน เมื่อพวกคฤหัสถ์มีสุขก็สุขด้วย มีทุกข์ก็ทุกข์ด้วย เมื่อมีธุรกิจที่ต้องทำเกิดขึ้น ก็ถึงความช่วยเหลือด้วยตน ภิกษุยอมเกี่ยวข้องกับบ้านเมื่อนี้ . อีกอย่างหนึ่ง เวลาเช้า ภิกษุนุ่งสบงแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังบ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต ไม่รักษากาย ไม่รักษาวาจา ไม่รักษาจิต ไม่ตั้งสติมั่น ไม่สำรวมอินทรีย เธอยอมเกี่ยวข้องกับที่นั้นๆ ย่อมรับในที่นั้นๆ ย่อมติดอยู่ในที่นั้นๆ ถึงความฉิบหายในที่นั้นๆ ภิกษุยอมเกี่ยวข้องกับบ้านเมื่อนี้ . ภิกษุยอมไม่เกี่ยวข้องกับบ้านอย่างไร? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมไม่อยู่เกี่ยวข้องกับ ไม่ร่วมยินดี ไม่ร่วมเศร้าโศก กับพวกคฤหัสถ์ในบ้าน เมื่อพวกคฤหัสถ์มีสุขก็ไม่สุขด้วย มีทุกข์ก็ไม่ทุกข์ด้วย เมื่อมีธุรกิจที่ต้องทำเกิดขึ้น ก็ไม่ถึงความช่วยเหลือด้วยตน ภิกษุยอมไม่เกี่ยวข้องกับบ้านเมื่อนี้ . อีกอย่างหนึ่ง เวลาเช้าภิกษุนุ่งสบงแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังบ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต รักษากาย รักษาวาจา รักษาจิต ตั้งสติมั่น สำรวมอินทรีย ย่อมไม่เกี่ยวข้องกับที่นั้นๆ ย่อมไม่รับในที่นั้นๆ ย่อมไม่ติดอยู่ในที่นั้นๆ ไม่ถึงความฉิบหายในที่นั้นๆ ภิกษุยอมไม่เกี่ยวข้องกับบ้านเมื่อนี้ .

คำว่า ไม่เกี่ยวข้องกับบ้าน ความว่า ภิกษุไม่พึงเกี่ยวข้อง ไม่รับ ไม่ติด ไม่พัวพันในบ้าน ไม่พึงเป็นผู้กำหนดยินดีหลงใหลติดใจในบ้าน พึงเป็นผู้หย่างกำหนด ปราศจากกำหนด สละกำหนดเสียแล้ว ฯลฯ พึงเป็นผู้มีตนดวงพรหมอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงเกี่ยวข้องกับบ้าน .

ว่าด้วยการพูดเลียบเคียง

[๗๖๔] พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า ไม่พึงพูดเลียบเคียงกะชน เพราะความอยากได้ลาภดังต่อไปนี้ การพูดเลียบเคียงเป็นโจน? การพูดหว่านล้อม การพูดเลียบเคียง การพูดเลียบเคียงด้วยดี การพูดยกย่อง การพูดยกย่องด้วยดี การพูดผูกพัน การพูดผูกพันด้วยดี การพูดอวดอ้าง การพูดอวดอ้างด้วยดี การพูดฝากรัก ความเป็นผู้พูดมุ่งให้เขารักตน ความเป็นผู้พูดเหลวไหลดังว่า แก่งถั่ว ความเป็นผู้พูดประจบ ความเป็นผู้พูดแคะไค้ (ดูกินเนื้อหลังผู้อื่น) ความเป็นผู้พูดอ่อนหวาน ความเป็นผู้พูดไพเราะ ความเป็นผู้พูดด้วยไมตรี ความเป็นผู้พูดไม่หยาบคาย แก่ชนเหล่าอื่น แห่งภิกษุผู้มีนัยหมายลาภ สักการะและความสรรเสริญ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ เป็นผู้เห็นแก่อำภิส หนักอยู่ในโลกธรรม กิริยานี้เรียกว่า การพูดเลียบเคียง .

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเลียบเคียงกะชนด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือตั้งตนต่ำ ยกผู้อื่นสูง พูดเลียบเคียงกะชน ๑ ยกตนสูง ตั้งผู้อื่นต่ำ พูดเลียบเคียงกะชน ๑ . ภิกษุตั้งตนต่ำ ยกผู้อื่นสูง พูดเลียบเคียงกะชนอย่างไร? ภิกษุตั้งตนต่ำ ยกผู้อื่นสูง พูดกะชนอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายมีอุปการะมากแก่ฉัน ฉันได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เพราะอาศัยท่านทั้งหลาย แม่นคนอื่นๆ ย่อมสำคัญเพื่อจะให้หรือเพื่อจะทำแก่ฉัน คนเหล่านั้น อาศัยท่านทั้งหลาย เห็นแก่ท่านทั้งหลาย จึงให้ จึงทำแก่ฉัน แม้ชื่อเก่าเป็นของมารดาและบิดา ชื่อแม่มั่นของฉันหายลับไป ฉันย่อมปรากฏเพราะท่านทั้งหลายว่า เป็นกุลปะกะของอุบาสกโน้น เป็นกุลปะกะของอุบาสิกาโน้น ภิกษุตั้งตนต่ำ ยกผู้อื่นสูง พูดเลียบเคียงกะชนอย่างนี้ .

ภิกษุยกตนสูง ตั้งผู้อื่นต่ำ พูดเลียบเคียงกะชนอย่างไร? ภิกษุยกตนสูง ตั้งผู้อื่นต่ำ พูดเลียบเคียงกะชนอย่างนี้ว่า ฉันมีอุปการะมากแก่พวกท่าน พวกท่านอาศัยฉันจึงถึงพระ-

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

*พุทธเจ้า เป็นสภาวะ ถึงพระธรรมเป็นสภาวะ ถึงพระสงฆ์เป็นสภาวะ เว้นขาดจากปาณานีบาต เว้นขาดจากทินนาทาน เว้นขาดจากกาเมสมีจฉาจาร เว้นขาดจากมสวาท เว้นขาดจากเหตุที่เป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะตม้นำมาคือสุราและเมรัย ย่อมบอกให้พระบาลี ย่อมบอกให้คำอธิบายพระบาลี ย่อมบอกอุโบสถ ย่อมอำนวยการก่อสร้าง แก่ท่านทั้งหลาย ก็แต่ท่านทั้งหลายลืมนั่นเสียแล้ว ย่อมสักการะเคารพนับถือบูชาภิกษุเหล่าอื่น ภิกษุยกตนสูง ตั้งผู้อื่นต่ำ พุดเลียบเคียงกะชนแม้อย่างนี้ .

คำว่า ไม่พึงพุดเลียบเคียงกะชนเพราะความอยากได้ลาภ ความว่า ภิกษุเมื่อจะให้ลาภสำเร็จ ไม่พึงพุดเลียบเคียงกะชน คือพึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความ ไม่มี ซึ่งการพุดเลียบเคียงกะชน เป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับการพุดเลียบเคียงเพราะเหตุแห่งลาภ เพราะการทะนุแห่งลาภ เพราะความบังเกิดขึ้นแห่งลาภ พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงพุดเลียบเคียงกะชน เพราะความอยากได้ลาภ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุ ไม่พึงตั้งอยู่ในการซื้อการขาย ไม่พึงทำกิเลสเป็นเครื่องคั่นขอตในที่ใดๆ ไม่พึงเกี่ยวข้องในบ้าน ไม่พึงพุดเลียบเคียงกะชน เพราะความอยากได้ลาภ .

[๓๖๕] ภิกษุ ไม่พึงเป็นผู้พุดโอ้อวด ไม่พึงกล่าววามุ่งได้ ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง และ ไม่พึงกล่าวถ้อยคำแก่งแย่ง .

ว่าด้วยการพุดโอ้อวด

[๓๖๖] พึงทราบอธิบายในคำว่า ภิกษุ ไม่พึงเป็นผู้พุดโอ้อวดดังต่อไปนี้ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้พุดโอ้อวด อวดอ้าง ภิกษุนั้นย่อมพุดโอ้อวด อวดอ้างว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยศีลและวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยชาติบ้าง ถึงพร้อมด้วยโคตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นบุตรสกุลบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้มีรูปงามบ้าง ถึงพร้อมด้วยทรัพย์บ้าง ถึงพร้อมด้วยความเชื่อเชียวบ้าง ถึงพร้อมด้วยหน้าที่การงานบ้าง ถึงพร้อมด้วยศิลปศาสตร์บ้าง ถึงพร้อมด้วยวิยฐานะบ้าง ถึงพร้อมด้วยการศึกษาบ้าง ถึงพร้อมด้วยปฏิภาณบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตถุอื่นๆ บ้าง เราออกบวชจากสกุลสูงบ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมากบ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่บ้าง เป็นผู้ทรงจำพระสูตรบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระวินัยบ้าง เป็นพระธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง ฯลฯ เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติบ้าง . ภิกษุ ไม่พุดโอ้อวดอย่างนี้ คือ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความพุดโอ้อวด พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับการพุดโอ้อวด พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ ไม่พึงเป็นผู้พุดโอ้อวด .

ว่าด้วยการกล่าววามุ่งได้

[๓๖๗] พึงทราบอธิบายในคำว่า ไม่พึงกล่าววามุ่งได้ดังต่อไปนี้ วามุ่งได้เป็นไหน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมกล่าววามุ่งได้จิ๋ว กล่าววามุ่งได้บิณฑบาต กล่าววามุ่งได้เสนาสนะ กล่าววามุ่งได้คิลานปัจฉิยเภสัชบริขาร วาจานี้เรียกว่า วามุ่งได้ . อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุพุดจริงบ้าง พุดเท็จบ้าง พุดส่อเสียดบ้าง พุดไม่ส่อเสียดบ้าง พุดหยาบบ้าง พุดไม่หยาบบ้าง พุดเพื่อเจ้อบ้าง พุดไม่เพื่อเจ้อบ้าง พุดด้วยปัญญาบ้าง เพราะเหตุแห่งจิ๋ว เพราะเหตุแห่งบิณฑบาต เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ เพราะเหตุแห่งคิลานปัจฉิยเภสัชบริขาร แม้วาจานี้ก็เรียกว่า วามุ่งได้ . อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุมีจิตเลื่อมใส แสดงธรรมแก่ชนทั้งหลายด้วยคิดว่า โอหนอ ขอชนทั้งหลาย พึงฟังธรรมของเรา ครั้นฟังแล้วพึงเลื่อมใสธรรม ครั้นเลื่อมใสแล้วพึงทำอาการของคนผู้เลื่อมใส ต่อเราวาจานี้ก็เรียกว่า วามุ่งได้ .

คำว่า ไม่พึงกล่าววามุ่งได้ ความว่า ภิกษุไม่พึงบอก ไม่พึงพุด ไม่พึงแสดง ไม่พึงแถลงวามุ่งได้ ตลอดถึงวาจาแสดงธรรมเป็นที่สุดคือ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งวามุ่งได้ พึงเป็นผู้งดเว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับการวามุ่งได้ พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงกล่าววามุ่งได้ .

ว่าด้วยความคะนอง ๓ อย่าง

[๓๖๘] ชื่อว่า ความคะนอง ในคำว่า ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง ได้แก่ความคะนอง ๓ อย่าง คือ ความคะนองทางกาย ๑ ความคะนองทางวาจา ๑ ความคะนองทางใจ ๑ .

ความคะนองทางกายเป็นไหน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ก็ตี อยู่ในคณะก็ตี อยู่ในโรงฉันก็ตี อยู่ในเรือนไฟก็ตี อยู่ที่หน้าก็ตี กำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้านก็ตี เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วก็ตี ก็แสดงความคะนองทางกาย .

ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ ไม่ทำความยำเกรง ยินเียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง นั่งเียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ยินบงหน้าบ้าง นั่งบงหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง ยินตัวแข็ง (ยืนไม่ก้ม) พุดบ้าง ไกวแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางกายอย่างนี้ .

ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ใน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
คณะ ไม่ทำความยำเกรง เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระไม่สวมรองเท้าเดินอยู่ ก็สวมรองเท้าเดินไป
เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระเดินอยู่ในที่จงกรมต่ำ ก็เดินในที่จงกรมสูง เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระ
เดินอยู่บนแผ่นดิน ก็เดินในที่จงกรม ยืนเบียดบ้าง นั่งเบียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง
นั่งบนอาสนะสูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง ยืนตัวแข็งพูดบ้าง ไกวแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในคณะ
แสดงความคะนองทางกายอย่างนี้ .

ภิกษุอยู่ในโรงฉันแสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้
อยู่ในโรงฉัน ไม่ทำความยำเกรง นั่งแทรกแซงพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง นั่งกีดกันอาสนะพวก
ภิกษุที่เป็นนวกะบ้าง ยืนเบียดบ้าง นั่งเบียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูง
บ้าง นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง ยืนตัวแข็งพูดบ้าง ไกวแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในโรงฉันแสดงความ
คะนองทางกายอย่างนี้ .

ภิกษุอยู่ในเรือนไฟแสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้
อยู่ในเรือนไฟ ไม่ทำความยำเกรง ยืนเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง นั่งเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระ
บ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง ไม่บอกก่อนแล้วใส่ไฟบ้าง ไม่บอก
ก่อนแล้วปิดประตูบ้าง ภิกษุอยู่ในเรือนไฟแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้ .

ภิกษุอยู่ที่ทำน้ำแสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ที่
ทำน้ำ ไม่ทำความยำเกรง ลงเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ลงข้างหน้าบ้าง อาบเบียดบ้าง
อาบข้างหน้าบ้าง อาบข้างเหนือหน้าบ้าง ขึ้นเบียดบ้าง ขึ้นข้างหน้าบ้าง ขึ้นข้างเหนือหน้าบ้าง
ภิกษุอยู่ที่ทำน้ำแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้ .

ภิกษูกำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน แสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูป
ในธรรมวินัยนี้ กำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน ไม่ทำความยำเกรง เดินเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง
เดินข้างหน้าบ้าง เดินขึ้นหน้าพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ภิกษูกำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน แสดงความ
คะนองกายอย่างนี้ .

ภิกษุเข้าไปในละแวกบ้านแล้ว แสดงความคะนองทางกายอย่างไร? ภิกษุบางรูป
ในธรรมวินัยนี้ เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว เมื่อเขาไม่บอกว่า เข้าไปเกิดพระคุณเจ้า ก็เข้าไป
เมื่อเขาไม่บอกว่า ยืนอยู่เกิดพระคุณเจ้า ก็ยืน เมื่อเขาไม่บอกว่า นั่งเกิดพระคุณเจ้า ก็นั่ง เข้าไป
สู่ที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง ยืนอยู่ในที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง นั่งอยู่ในที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง
ถลันเข้าไปในห้องเล็กปิดบังของสกุล อันเป็นที่นั่งอยู่แห่งพวกหญิงของสกุล ธิดาของสกุล
สะใภ้ของสกุล กุมาริของสกุลบ้าง จีบศีรษะเด็กบ้าง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความ
คะนองทางกายอย่างนี้ . นี้ชื่อว่าความคะนองทางกาย .

ความคะนองทางวาจาเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ก็ติ อยู่ใน
คณะก็ติ เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วก็ติ ก็แสดงความคะนองทางวาจา .

ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้
อยู่ในสงฆ์ไม่ทำความยำเกรง ไม่บอกพวกภิกษุที่เป็นเถระก่อน หรืออันพวกภิกษุที่เป็นเถระ
ไม่เชื่อเชิญ ก็แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอารามแก่ปัญหาเอง สวดปาติโมกข์เอง
ยืนตัวแข็งพูดบ้าง ไกวแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้ .

ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ใน
คณะไม่ทำความยำเกรง ไม่บอกพวกภิกษุที่เป็นเถระก่อน หรืออันพวกภิกษุที่เป็นเถระไม่
เชื่อเชิญ ก็แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอารามแก่ปัญหาเอง ยืนตัวแข็ง พูดบ้าง ไกวแขน
พูดบ้าง แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แสดงธรรมแก่บาสิกทั้งหลายที่อยู่ในอาราม
แสดงธรรมแก่บาสิกทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก่ปัญหาเอง ยืนตัวแข็งพูดบ้าง ไกวแขนพูดบ้าง
ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้ .

ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว แสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร? ภิกษุบางรูปใน
ธรรมวินัยนี้ เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว พูดกะสตรึบ้าง กุมาริบ้างและพูดฟ่งไปว่า ดูกรหญิงมีชื่อ
อย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ สิ่งอะไรมีหรือ ยาควมใหม่ ภัตติใหม่ ของควมเคี้ยวใหม่ พวกเราจัก
ดื่มอะไร จักฉันอะไร จักเคี้ยวอะไร สิ่งอะไรมีหรือ หรือพวกท่านจะให้อะไรแก่เรา ภิกษุเข้า
ไปสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้ . นี้ชื่อว่าความคะนองทางวาจา .

ความคะนองทางใจเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ไม่ใช่เป็นผู้ออกบวชจาก
สกุลสูง ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลสูง ไม่ใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลใหญ่
ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลใหญ่ ไม่ใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลมีโคตมมบัติ
มาก ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลมีโคตมมบัติมาก ไม่ใช่เป็นผู้ออกบวชจาก
สกุลมีโคตมมบัติยิ่งใหญ่มาก ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลมีโคตมมบัติยิ่งใหญ่มาก
ไม่ใช่เป็นผู้ทรงจำพระสูตร ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ทรงจำพระสูตร ไม่ใช่เป็นผู้ทรงวินัย . . .
ไม่ใช่เป็นพระธรรมกถึก . . . ไม่ใช่เป็นผู้ถืออุปัชฌาย์เป็นวัตร . . . ไม่ใช่เป็นผู้ถือเทียวบิณฑบาตเป็น
วัตร . . . ไม่ใช่เป็นผู้ถือทรงผ้าบังสกุลเป็นวัตร . . . ไม่ใช่เป็นผู้ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร . . . ไม่ใช่เป็น
ผู้ถือเทียวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอกเป็นวัตร . . . ไม่ใช่เป็นผู้ถือไม้ฉันทนหลังเป็นวัตร . . .
ไม่ใช่เป็นผู้ถือเนสขิกรุดงค์เป็นวัตร . . . ไม่ใช่เป็นผู้ถืออยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
วัตร . . . ไม่ใช่เป็นผู้ได้ปฐมฌาน . . . ไม่ใช่เป็นผู้ได้ทุติยฌาน . . . ไม่ใช่เป็นผู้ได้ตติยฌาน . . . ไม่ใช่
เป็นผู้ได้จตุตถฌาน . . . ไม่ใช่เป็นผู้ได้อากาสนาัญญายตนสมาบัติ . . . ไม่ใช่เป็นผู้ได้วิญญานัญญายตน
สมาบัติ . . . ไม่ใช่เป็นผู้ได้อากิญจัญญายตนสมาบัติ . . . ไม่ใช่เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตน
สมาบัติ ก็มีจิตวางตนเหมือนภิกษุผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ นี้ชื่อว่าความคะนองทางใจ .

คำว่า ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง คือ ภิกษุ ไม่พึงศึกษา ไม่พึงประพฤดิเอื้อเพื่อ
ไม่พึงประพฤดิเอื้อเพื่อด้วยดี ไม่พึงสมทานประพฤดิ ซึ่งความเป็นผู้คะนอง คือ พึงละ บรรเทา
ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความเป็นผู้คะนอง พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก
พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับความเป็นผู้คะนอง พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง .

[๗๖๙] พึงทราบอธิบายในคำว่า ไม่พึงกล่าวคำแก่งแย่ง ดังต่อไปนี้ ถ้อยคำแก่งแย่ง
เป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้กล่าวถ้อยคำเห็นปานนี้ว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ
หรือจงแก้ไขถ้าท่านสามารถ . สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรโมคคัลลานะ เมื่อถ้อยคำ
ที่แก่งแย่งกันมีอยู่ ก็ต้องพูดมาก เมื่อพูดมาก ก็ต้องมีความฟุ้งซ่าน เมื่อฟุ้งซ่าน ความไม่สำรวม
ก็ต้องมี เมื่อไม่สำรวม จิตก็ห่างไกลจากสมาธิ ดังนี้ .

คำว่า ไม่พึงกล่าวถ้อยคำแก่งแย่ง ความว่า ไม่พึงกล่าว พูด แสดง แกล้ง ถ้อยคำ
แก่งแย่ง พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งถ้อยคำแก่งแย่ง พึงเป็นผู้งด เว้น
เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับถ้อยคำแก่งแย่ง พึงเป็นผู้มีจิตปราศจาก
แดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงกล่าว ถ้อยคำแก่งแย่ง . เพราะเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุ ไม่พึงเป็นผู้พูดโอ้อวด ไม่พึงกล่าววาจามุ่งได้ ไม่พึงศึกษาความ
เป็นผู้คะนอง และ ไม่พึงกล่าวถ้อยคำแก่งแย่ง .

[๗๗๐] ภิกษุ พึงเว้นจากความพูดเท็จ เมื่อรู้สึกตัว ไม่พึงทำความโอ้อวด อนึ่ง
ภิกษุ ไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่น ด้วยความเป็นอยู่ ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร .

ว่าด้วยมุสาวาทมีด้วยอาการ ๓ อย่าง

[๗๗๑] คำว่า พึงเว้นจากความพูดเท็จ ความว่า มุสาวาทเรียกว่าความพูดเท็จ . บุคคล
บางคนในโลกนี้ อยู่ในสภากิตติ อยู่ในที่ประชุมชนกิตติ ฯลฯ เป็นผู้กล่าวคำเท็จทั้งที่รู้สึกตัว
เพราะเหตุเห็นแก่อาภิสเล็กน้อยบ้าง นี้เรียกว่า ความพูดเท็จ . อีกอย่างหนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วย
อาการ ๓ อย่าง คือ ในเบื้องต้นบุคคลนั้นก็มีความรู้ ว่า เรากำลังพูดเท็จ ๑ เมื่อกำลังพูดอยู่ก็รู้ว่า
เรากำลังพูดเท็จ ๑ เมื่อพูดแล้วก็รู้ว่า เรารู้ผิดแล้ว ๑ มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๓ อย่างนี้ .
อนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๔ ด้วยอาการ ๕ ด้วยอาการ ๖ ด้วยอาการ ๗ ด้วยอาการ ๘
คือ ในเบื้องต้น บุคคลนั้นก็มีความรู้ ว่า เรากำลังพูดเท็จ ๑ เมื่อกำลังพูดอยู่ก็รู้ว่า เรากำลังพูด
เท็จ ๑ เมื่อพูดแล้วก็รู้ว่า เรารู้ผิดแล้ว ๑ ปกปิด ทิฎฐิ ๑ ปกปิดความควร ๑ ปกปิดความ
ชอบใจ ๑ ปกปิดสัญญา ๑ ปกปิดความจริง ๑ มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๘ นี้ . คำว่า พึงเว้น
จากความพูดเท็จ ความว่า ภิกษุ พึงเว้นจากความพูดเท็จ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความ
ไม่มี ซึ่งความพูดเท็จ เป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับ
ความพูดเท็จ พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเว้นจากความพูด
เท็จ .

[๗๗๒] คำว่า เมื่อรู้สึกตัว ไม่พึงทำความโอ้อวด ความว่า ความเป็นผู้โอ้อวดเป็น
ไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้โอ้อวด เป็นผู้โอ้อวดอ้างความโอ้อวด กิริยาที่โอ้อวด ความ
เป็นผู้โอ้อวด ความเป็นผู้ฟังเพื่อ กิริยาที่ฟังเพื่อ ความเป็นผู้เห่อ กิริยาที่เห่อ ที่มีในบุคคลนั้น
ลักษณะนี้เรียกว่า ความเป็นผู้โอ้อวด . คำว่า เมื่อรู้สึกตัว ไม่พึงทำความโอ้อวด ความว่า
เมื่อเป็นผู้รู้สึกตัว ไม่พึงทำความเป็นผู้โอ้อวด ไม่พึงยังความโอ้อวดให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม
ไม่ให้งังเกิด ไม่ให้งังเกิดเฉพาะ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความ
เป็นผู้โอ้อวด เป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับความเป็นผู้
โอ้อวด พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อรู้สึกตัว ไม่พึงทำความ
โอ้อวด .

[๗๗๓] ศัพทว่า อถ ในคำว่า อนึ่ง ภิกษุ ไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่ด้วย
ปัญญา ด้วยศีลและวัตร ดังนี้ เป็นบทสนธิ ฯลฯ ศัพทว่า อถ นี้เป็นไปตามลำดับบท . ภิกษุ
บางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นอยู่อย่างเศร้าหมอง ย่อมดูหมิ่นภิกษุอื่นที่เป็นอยู่อย่างประณีตว่า
ภิกษุนี้ ทำไมจึงมีความเป็นอยู่อย่างฟุ่มเฟือย ย่อมได้ฉันทะทั้งปวง คือ พืชแต่ว่า ราก พืชแต่
ลำต้น พืชแต่ผล พืชแต่ยอด พืชแต่พืชเป็นที ๕ ภิกษุนี้ข้าม (ทกข) ไม่ได้แล้วเพราะความ
ที่ตนมีความเพียรเสมอด้วยฟ้าแลบและพระเนนเหล็ก . ภิกษุอื่น ย่อมดูหมิ่นภิกษุอื่นที่เป็นอยู่อย่าง
ประณีต ด้วยความเป็นอยู่อย่างเศร้าหมอง . ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นอยู่อย่างประณีต ย่อมดู
หมิ่นภิกษุอื่นที่เป็นอยู่อย่างเศร้าหมองว่า ภิกษุนี้ ทำไมจึงมีบุญน้อย มีศักดิ์น้อย ไม่ได้จิรา
บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร . ภิกษุอื่น ย่อมดูหมิ่นภิกษุอื่นที่เป็นอยู่อย่าง
เศร้าหมองด้วยความเป็นอยู่อย่างประณีต . ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ใครถามปัญหาแล้ว ก็แก้ได้. เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ส่วนภิกษุ
อื่นเหล่านี้ ไม่ถึงพร้อมด้วยปัญญา. เธอก็ดูหมิ่นภิกษุอื่น ด้วยความถึงพร้อม ด้วยปัญญานั้น.
ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล สำรวมแล้วด้วยความสำรวมในปาติโมกข์อยู่
ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโจร มีปกติเห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณเล็กน้อย สมาทานศึกษา
อยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ส่วนภิกษุอื่นเหล่านี้
เป็นผู้ทุศีล มีบาปธรรม. เธอก็ดูหมิ่นภิกษุอื่นด้วยความถึงพร้อมด้วยศีลนั้น. ภิกษุบางรูปใน
ธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร คือ เป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็น
วัตร เป็นผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เป็นผู้ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร เป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตตาม
ลำดับตรอกเป็นวัตร เป็นผู้ถือไม่ฉันทัดหนหลังเป็นวัตร เป็นผู้ถือเนสัชชิกฐงค์เป็นวัตร หรือ
เป็นผู้ถืออยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้ได้อย่างไรเป็นวัตร. เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ถึง
พร้อมด้วยวัตร ส่วนภิกษุอื่นเหล่านี้ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร. เธอก็ดูหมิ่นภิกษุอื่นด้วย
ความถึงพร้อมด้วยวัตรนั้น. คำว่า อนึ่ง ไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่ ด้วยปัญญา ด้วย
ศีลและวัตร ความว่า ไม่ควรดูหมิ่นดูแคลนผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่เศร้าหมอง ด้วยความเป็น
อยู่ประณีต ด้วยความถึงพร้อมด้วยปัญญา ด้วยความถึงพร้อมด้วยศีล หรือด้วยความถึงพร้อม
ด้วยวัตร คือ ไม่พึงให้ความถือตัวเกิดขึ้นด้วยความเป็นอยู่เป็นต้นนั้น ไม่พึงเป็นผู้หัวดี
หัวแข็ง หัวสูง ด้วยความเป็นอยู่เป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง ไม่พึงดูหมิ่น
ผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่ ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัส
ตอบว่า

ภิกษุพึงเว้นจากความพุดเท็จ เมื่อรู้สึกตัว ไม่พึงทำความโอ้อวด อนึ่ง
ภิกษุไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร.

[๓๓๔] ภิกษุถูกประทุษร้าย ได้ฟังวาจาจากของพวกสมณะ หรือของพวกคน
ผู้มีถ้อยคำมาก ไม่พึงโต้ตอบกะคนเหล่านั้น ด้วยคำหยาบ เพราะภิกษุ
ผู้สงบ ย่อมไม่ทำผู้อื่นให้เป็นศัตรู.

[๓๓๕] คำว่า ถูกประทุษร้าย ในคำว่า ภิกษุถูกประทุษร้าย ได้ฟังวาจาจากของ
พวกสมณะ หรือของพวกคนผู้มีถ้อยคำมาก ความว่า คนอื่นประทุษร้าย คำ เสียดสี เหยียด
หยาม ตีเตียน ก่อนว่าเข้าแล้ว. คำว่า ของพวกสมณะ คือ พวกชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้
เข้าถึงการบวช ยอมตัวบวช ในภายนอกแต่ศาสนานี้. คำว่า ของพวกคนผู้มีถ้อยคำมาก
คือ พวกกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ฤๅษี สกัธ บรรพชิต เทวดา มนุษย์. ชน
เหล่านั้นพึงดา บริภาษ ตีเตียน สบประสบ เบียดเบียน ย่ำยี ให้ฆ่า เข้าไปฆ่าเอง ทำ
ความเข้าไปฆ่าด้วยวาจาเป็นอันมาก อันไม่น่าปรารถนาใคร่ใคร่ชอบใจ. ภิกษุได้ฟัง ได้ยิน จำ
ไว้ เข้าไปทรงจำไว้ กำหนดแล้วซึ่งวาจาจาก ของชนเหล่านั้น อันไม่น่าปรารถนาใคร่
ชอบใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุถูกประทุษร้าย ได้ฟังวาจาจากของพวกสมณะ หรือของ
พวกคนผู้มีถ้อยคำมาก.

[๓๓๖] คำว่า ด้วยคำหยาบ ในคำว่า ไม่พึงโต้ตอบกะคนเหล่านั้นด้วยคำหยาบ
ความว่า ด้วยคำหยาบคาย. คำว่า ไม่พึงโต้ตอบ คือ ไม่พึงกล่าวตอบ ไม่พึงคำตอบคนที่
ด่า ไม่พึงแข่งตอบคนที่แข่ง ไม่พึงขัดเคืองตอบคนที่ขัดเคือง ไม่พึงทำความทะเลาะ ไม่พึง
ทำความขัดเคือง ไม่พึงทำความแค้นแค้น ไม่พึงทำความวิวาท ไม่พึงทำความทู่เถียง พึงละ
บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความทะเลาะ ความขัดเคือง ความแค้นแค้น
ความวิวาท ความทู่เถียง พึงงด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สัตตออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้อง
กับความทะเลาะ ความขัดเคือง ความแค้นแค้น ความวิวาท ความทู่เถียง พึงเป็นผู้มีจิต
ปราศจากแดนกิลเลศอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงโต้ตอบกะคนเหล่านั้นด้วยคำหยาบ.

[๓๓๗] คำว่า ผู้สงบ ในคำว่า เพราะภิกษุผู้สงบย่อมไม่ทำผู้อื่นให้เป็นศัตรู ความ
ว่า ภิกษุชื่อว่าผู้สงบ เข้าไปสงบ สัจ ดับ ระวัง เพราะระกะ โทสะ โมหะ ความโกรธ
ความผูกโกรธ ฯลฯ อุกุสลาภิสังขารทั้งปวง เป็นบาปธรรมสงบ ถึงความสงบ สัจ ใหม่
ดับ หายไป ระวังแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้สงบ. คำว่า ภิกษุผู้สงบ ย่อมไม่ทำให้
ผู้อื่นเป็นศัตรู ความว่า ภิกษุผู้สงบ ย่อมไม่ทำผู้อื่นให้เป็นศัตรู ให้เป็นข้าศึก ให้เป็นเสี้ยน
หนาม ให้เป็นปฏิปักษ์ คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุผู้สงบ ย่อมไม่ทำผู้อื่นให้เป็นศัตรู เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระ
ภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุถูกประทุษร้าย ได้ฟังวาจาจากของพวกสมณะ หรือของพวกคน
ผู้มีถ้อยคำมาก ไม่พึงโต้ตอบกะคนเหล่านั้นด้วยคำหยาบ เพราะภิกษุ
ผู้สงบ ย่อมไม่ทำผู้อื่นให้เป็นศัตรู.

[๓๓๘] ภิกษุรู้ธรรมนั้นแล้วคั่นคว่ำอยู่ พึงเป็นผู้มีสติ ศึกษาในกาลทุกเมื่อ
ภิกษุรู้ความดับว่าเป็นความสงบแล้ว ไม่พึงประมาทในศาสนาของ
พระโคตม.

[๓๓๙] คำว่า นั้น ในคำว่า ภิกษุรู้ธรรมนั้นแล้ว คือ ธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัส

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
บอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศแล้ว . คำว่า รู้
ธรรมนั้นแล้ว ความว่า รู้ พิจารณา เทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว แม้
ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่ารู้ธรรมนั้นแล้ว . อีกอย่างหนึ่ง รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง
ทำให้แจ่มแจ้งแล้วซึ่งธรรมอันเสมอ ธรรมอันไม่เสมอ ธรรมเป็นทาง ธรรมไม่เป็นทาง ธรรม
มีโทษ ธรรมไม่มีโทษ ธรรมเลว ธรรมประณีต ธรรมต่ำ ธรรมขาว ธรรมที่วิญญูชนติเตียน
ธรรมที่วิญญูชนสรรเสริญ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า รู้ธรรมนั้นแล้ว . อีกอย่างหนึ่ง
รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ทำให้แจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว ซึ่งความปฏิบัติชอบ ความ
ปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรม
สมควรแก่ธรรม ความเป็นผู้ทำความบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรี
ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความหมั่นประกอบความเพียรเป็นเครื่องตั้งอยู่
สติสัมปชัญญะ สติปฏิฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรี ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗
อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน ธรรมเป็นข้อปฏิบัติ เครื่องให้ถึงนิพพานแม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้
จึงชื่อว่ารู้ธรรมนั้นแล้ว .

[๓๘๐] คำว่า ค้นคว้าอยู่ในคำว่า ศึกษาค้นคว้าอยู่ พึงเป็นผู้มีสติ ศึกษาในกาล
ทุกเมื่อ ความว่า ค้นคว้าอยู่ คือ ค้นหา พิจารณา เทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็น
แจ้งว่า สิ่งขารทั้งปวงไม่เพียง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง
มีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ค้นคว้าอยู่ . คำว่า ในกาลทุกเมื่อ คือ ใน
กาลทุกเมื่อ ในกาลทั้งปวง ตลอดกาลทั้งปวง ฯลฯ ในตอนวัยหลัง . คำว่า มีสติ คือ มีสติ
โดยเหตุ ๔ อย่าง คือ เมื่อเจริญสติปฏิฐานพิจารณากายในกาย ก็มีสติ ฯลฯ ศึกษานั้นเรียกว่า
เป็นผู้มีสติ . คำว่า พึงศึกษา ความว่า ศึกษา ๓ คือ อริศีลศึกษา อริจิตศึกษา อริปัญญศึกษา ฯลฯ
นี้ชื่อว่า อริปัญญศึกษา . ศึกษานี้ถึงศึกษาทั้ง ๓ น้อย ก็พึงศึกษา ฯลฯ พึงศึกษา คือ พึง
ประพฤติเอื้อเพื่อ ประพฤติเอื้อเพื่อด้วยดี สมทาน ประพฤติไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ศึกษาค้นคว้าอยู่ พึงเป็นผู้มีสติ ศึกษาในกาลทุกเมื่อ .

[๓๘๑] คำว่า รู้ความดับว่าเป็นความสงบแล้ว ความว่า รู้ ทราบ พิจารณา เทียบ
เคียง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว ซึ่งความดับราคะ โสหา โมหะ ฯลฯ อุกสลาภสังขาร
ทั้งปวง ว่าเป็นความสงบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้ความดับว่าเป็นความสงบแล้ว .

[๓๘๒] คำว่า ไม่พึงประมาทในศาสนาของพระโคตม ความว่า ในศาสนาของพระ
โคตม คือ ในพุทธศาสนา ในศาสนาของพระชินเจ้า ในศาสนาของพระตถาคต ในศาสนา
ของท่านผู้เป็นเทพ ในศาสนาของพระอรหันต์ . คำว่า ไม่พึงประมาท ความว่า พึงเป็นผู้ทำ
โดยเอื้อเพื่อ ทำติดต่อกัน ไม่หย่อน มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ปลงจันทะ ไม่ทอดธุระ
ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย ฝ่ายกุศล ความพอใจ ความพยายาม ความอดสาหะ ความ
เป็นผู้ขยัน ความเป็นผู้มีริ้วแรง ความไม่ถอยกลับ ความระลึกได้ ความรู้สึกรู้สิด ความ
เพียรเป็นเครื่องให้กิเลสร้อนทั่ว ความเพียรอันพึงตั้งไว้ ความตั้งใจ ความหมั่น ประกอบใน
กุศลธรรมนั้นว่า เมื่อไรเราพึงยังศีลชั้นนี้ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ ฯลฯ เมื่อไรเราพึงยัง
สมาธิชั้นนี้ ปัญญาชั้นนี้ วิมุตติชั้นนี้ วิมุตติญาณทัสสนชั้นนี้ ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ เมื่อ
ไรเราพึงกำหนดรู้ทุกข์ที่ยังไม่กำหนดรู้กิตติ พึงละกิเลสทั้งหลายที่ยังละไม่ได้กิตติ พึงเจริญมรรค
ที่ยังไม่เจริญกิตติ พึงทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ ที่ยังไม่ทำให้แจ้งแล้วกิตติ ชื่อว่าความไม่ประมาทในธรรม
ทั้งหลายฝ่ายกุศล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงประมาทในศาสนาของพระโคตม . เพราะ
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุรู้ธรรมนั้นแล้วค้นคว้าอยู่ พึงเป็นผู้มีสติ ศึกษาในกาลทุกเมื่อ ศึกษ
รู้ความดับว่าเป็นความสงบแล้ว ไม่พึงประมาทในศาสนาของพระโคตม .

[๓๘๓] ก็ภิกษุนั้นเป็นผู้รอบรู้ ไม่ถูกรอบรู้ได้เห็นแล้วซึ่งสักขีธรรมโดย
ไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น เพราะฉะนั้นแหละภิกษุพึงเป็นผู้ไม่ประมาทใน
ศาสนาของพระผู้มีพระภาคนี้ นมัสการอยู่พินิจศึกษาในกาลทุก
เมื่อ พระผู้มีพระภาคตรัสดังนี้ .

[๓๘๔] คำว่า ก็ภิกษุนั้นเป็นผู้รอบรู้ ไม่ถูกรอบรู้ ความว่า ภิกษุชื่อว่าเป็น
ผู้รอบรู้ เพราะรอบรู้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เป็นผู้ไม่ถูกกิเลสอะไร
ครอบงำ อนึ่ง ภิกษุเป็นผู้รอบรู้เหล่ากุศลธรรมอันลามก อันทำให้เศร้าหมองอัน ให้เกิดในภพ
ใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ อันเป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชราและมรณะต่อไป
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็ภิกษุนั้นเป็นผู้รอบรู้ ไม่ถูกรอบรู้ .

[๓๘๕] คำว่า ซึ่งสักขีธรรม ในคำว่า ได้เห็นแล้วซึ่งสักขีธรรมโดยไม่ต้องเชื่อต่อผู้
อื่น ความว่า ได้เห็น เห็นทั่ว พบเห็น แทงตลอดแล้ว ซึ่งธรรมที่ประจักษ์แก่ตน อันตนรู้
ยิ่งเองมิใช่โดยต้องเชื่อต่อผู้อื่นว่า ธรรมนี้เป็นดังนี้ ธรรมนี้เป็นดังนี้ มิใช่โดยได้ฟังต่อๆ กันมา
มิใช่โดยถือตามล่ำดืบสับๆ กันมา มิใช่โดยได้อ้างตำรา มิใช่โดยนึกเอาเอง มิใช่โดยคาด-
*กะเนา มิใช่โดยได้ตรึกตามอาการ มิใช่โดยเห็นว่าควรแก่ลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ได้เห็นแล้วซึ่งสักขีธรรมโดยไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

[๓๘๖] คำว่า เพราะฉะนั้น ในคำว่า เพราะฉะนั้นแหละ . . . ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคนั้น ความว่า เพราะฉะนั้น เพราะการฉะนั้น เพราะเหตุนั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น . คำว่า ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคนั้น ความว่า ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคนั้น คือ ในศาสนาของพระโคตม ในพุทธศาสนา ในศาสนาของพระชินเจ้า ในศาสนาของพระตถาคต ในศาสนาของท่านผู้เป็นเทพ ในศาสนาของพระอรหันต์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะฉะนั้นแหละ . . . ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคนั้น .

[๓๘๗] คำว่า พึงเป็นผู้ไม่ประมาท ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ไม่ประมาท นมัสการอยู่ พึงตามศึกษาในกาลทุกเมื่อ พระผู้มีพระภาคตรัสดังนี้ ความว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ทำด้วยความเคารพ ฯลฯ ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุตล . คำว่า ในกาลทุกเมื่อ คือ ในกาลทุกเมื่อ ในกาลทั้งปวง ฯลฯ ในตอนวัยหลัง . คำว่า นมัสการอยู่ ความว่า นมัสการ สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ย่าเกรง ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยจิต ด้วยความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์หรือด้วยความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม . คำว่า พึงหมั่นศึกษา ความว่า ศึกษา ๓ คือ อริสัลลศึกษา อริจิตศึกษา อริปัญญาศึกษา ฯลฯ นี้ชื่อว่าอริปัญญาศึกษา . ภิกษุถึงศึกษาทั้ง ๓ นี้อยู่ ก็พึงศึกษา ฯลฯ ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งอยู่ ก็พึงศึกษา พึงประพฤดิเพื่อ ประพฤดิเพื่อด้วยดี สมาทานประพฤดิ . คำว่า ภควา เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ ฯลฯ เป็นสังฆิกบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ไม่ประมาท . . . นมัสการอยู่ พึงหมั่นศึกษาในกาลทุกเมื่อ พระผู้มีพระภาคตรัสดังนี้ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ภิกษุนี้เป็นผู้รอบรู้ ไม่ถูกรอบรู้ ได้เห็นแล้วซึ่งสักขีธรรมโดยไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น เพราะฉะนั้นแหละ ภิกษุพึงเป็นผู้ไม่ประมาทในศาสนาของพระผู้มีพระภาคนั้น นมัสการอยู่ พึงหมั่นศึกษาในกาลทุกเมื่อ พระผู้มีพระภาคตรัสดังนี้แล .

จบ ตวฏกสูตรนิตเทสที่ ๑๔ .

อรรถกถาสุตตนิเทศที่ ๑๔

[๓๘๘] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) ภิกษุเกิดแต่อาชญาของตน ท่านทั้งหลายจงดู คนที่ทมิฬเถียงกัน เราจักแสดงความสังเวชตามที่เราได้สังเวชมาแล้ว .

ว่าด้วยภิกษุ ๒ เกิดจาก อาชญา ๓ อย่าง

[๓๘๙] ชื่อว่าอาชญา ในคำว่า ภิกษุเกิดแต่อาชญาของตน ได้แก่อาชญา ๓ อย่าง คือ อาชญาทางกาย ๑ อาชญาทางวาจา ๑ อาชญาทางใจ ๑ . กายทุจริต ๓ ชื่อว่าอาชญาทางกาย วาจาทุจริต ๔ ชื่อว่าอาชญาทางวาจา มโนทุจริต ๓ ชื่อว่าอาชญาทางใจ . ชื่อว่าภิกษุ คือ ภิกษุ ๒ อย่าง ได้แก่ภิกษุมีในชาตินี้ ๑ ภิกษุมีในชาติหน้า ๑ . ภิกษุมีในชาตินี้เป็นไหน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริตด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ประพฤติทุจริตด้วยใจ ฆ่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง ตัดที่ต่อบ้าง ปล้นทุกหลังคาเรือนบ้าง ปล้นเฉพาะเรือนหลังเดียวบ้าง ดักแยงชิง อยู่ที่ไหนทางเปลี่ยวบ้าง คบชู้ภรรยาแห่งชายอื่นบ้าง พุดเท็จบ้าง . พวกราชบุรุษจับคนผู้นั้นได้แล้ว ทูลแต่พระราชว่า ขอเดชะ บุรุษผู้นี้เป็นโจร ประพฤติชั่ว พระองค์จงลงอาชญาที่ทรงพระประสงค์แก่บุรุษนี้เถิด . พระราชาก็ทรงทราดบริภาษคนผู้นั้น . คนนั้นต้องเสวยทุกข์ทรมานแสน เพราะเหตุที่ถูกบริภาษ . ทุกข์ทรมานนั้นเป็นภัยของคนนั้นเกิดแต่อะไร? ภัยนั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน . พระราชายังไม่พอพระทัย แม้ด้วยการบริภาษเท่านั้น ย่อมรับสั่งให้จองจำคนนั้นด้วยเครื่องจองจำ คือเชือกบ้าง ด้วยเครื่องจองจำคือโซ่ตรวนบ้าง ด้วยเครื่องจองจำคือหวายบ้าง ด้วยเครื่องจองจำคือเถาวัลย์บ้าง ด้วยเครื่องจองจำคือการควบคุมบ้าง ด้วยเครื่องจองจำคือเครื่องล้อมบ้าง ด้วยเครื่องจองจำคือบ้าน บ้าง ด้วยเครื่องจองจำคือนครบ้าง ด้วยเครื่องจองจำคือแคว้นแคว้นบ้าง ด้วยเครื่องจองจำคือชนบทบ้าง โดยที่สุดทรงบังคับว่า มันจะหนีจากสถานเป็นที่จำไปไม่ได้ . คนนั้นต้องเสวยทุกข์ทรมานแสนเพราะเหตุการจองจำนั้น . ทุกข์ทรมานนั้นเป็นภัยของคนนั้นเกิดแต่อะไร? ภัยนั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน . พระราชายังไม่พอพระทัย แม้ด้วยการบริภาษเท่านั้น ย่อมรับสั่งให้ทำการทรมานต่างๆ แก่คนนั้น คือ ให้เขียนด้วย แส้บ้าง ให้เขียนด้วยหวายบ้าง ให้ตีด้วยไม้พลองบ้าง ให้ตัดมือบ้าง ให้ตัดเท้าบ้าง ให้ตัดทั้งมือทั้งเท้าบ้าง ให้ตัดใบหูบ้าง ให้ตัดจมูกบ้าง ให้ตัดทั้งใบหูทั้งจมูกบ้าง วางก้อนเหล็กแดงบนศีรษะบ้าง ถลกหนังศีรษะออกแล้วมัดให้ขาวเหมือนสังข์บ้าง ใส่ไฟลูกไฟลงเข้าไปในปากจนโลหิตไหลออกเต็มปากเหมือนปากกรามูบ้าง พันตัวด้วยผ้าชุบน้ำมันแล้วเผาทั้งเป็นบ้าง พันมือด้วยผ้าชุบน้ำมันแล้วจุดไฟให้ลุกเหมือนประทีปบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอลงมาถึงข้อเท้าลากให้เดินเหยียบหนังนั้นจนลึกลงบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอลงมาถึงข้อมือเอว ทำให้เป็นตั่งนุ่งผ้าคากองบ้าง สวมปลอกเหล็กที่ข้อศอกและเข่าทั้งหมดแล้วเสียบหลาวเหล็ก ๔

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ทิตตั้งไว้เผาไฟบ้าง เอาเบ็ดเกี่ยวหนึ่งเนื้อเอ็นออกมาบ้าง เอามัดเชือกเนื้อออกเป็นแวนๆ ตั้ง
เหรียญขาปถัมภ์บ้าง เชือกหนึ่งเนื้อเอ็นออกเหลือแต่กระดูกบ้าง แทะหลาวเหล็กที่ช่องหูกทะเล
ถึงกันเสียบติดดินแล้วจับหมุน ไปโดยรอบบ้าง ทุบให้กระดูกละเอียดแล้วกลกหนึ่งออกเหลือแต่
กองเนื้อตั้งตั้งไปไม้บ้าง เอาน้ำมันเดือดพล่านรดตัวบ้าง ให้สุนัขกัดกินทั้งเป็นจนเหลือแต่กระดูก
บ้าง เสียบหลาวยักขึ้นนอนหงายทั้งเป็นบ้าง เอาดาบตัดศีรษะบ้าง . คนนั้นต้องเสวยทุกข์ทรมาน
แม้ เพราะเหตุแห่งกรรมกรรม . ทุกข์ทรมานนั้นเป็นภัยของคนนั้นเกิดแต่อะไร? ภัยนั้นเกิด
เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน . พระราชาเป็นใหญ่ในอาชญา ๔
อย่างเหล่านี้ . คนนั้นเมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมของ
ตน . พวกนายนิรยบาลยอมให้ทำกรรมกรรมอื่นมีเครื่องจำ ๕ กะสัตว์นั้น คือ (ให้สัตว์นั้นนอน
หงายแล้ว) เอาหลาวเหล็กแดงตั้งไว้ที่มือซ้าย ๑ ที่มือขวา ๑ ที่เท้าขวา ๑ ที่เท้าซ้าย ๑ ที่
ทามกลางอก ๑ . สัตว์นั้น ได้เสวยทุกขเวทนาแสนร้อนร้ายแรงในนรกนั้น แต่ยังไม่ตาย ตลอด
เวลาที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้น . ทุกข์และทรมานนั้นเป็นภัยของสัตว์นั้นเกิดแต่อะไร? ภัยนั้นเกิด
เกิดพร้อม บังเกิด เกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน . พวกนายนิรยบาลให้สัตว์นั้นนอนลง
แล้วเอาฝักถาก สัตว์นั้น ได้เสวยทุกขเวทนาแสนร้อนร้ายแรงในนรกนั้น แต่ยังไม่ตาย ตลอด
เวลาที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้น . พวกนายนิรยบาลจับสัตว์นั้นเอาเท้าขึ้นข้างบน เอาหัวห้อยลงข้าง
ล่างแล้วเอามัดถากที่เขมสัตว์นั้นเข้าที่รอกแล้ว ให้วิ่งไปข้างหน้าบ้าง ให้วิ่งกลับมาข้างหลังบ้าง
บนแผ่นดินที่ไฟติดทั่ว มีไฟลุกโพล่ง ฯลฯ พวกนายนิรยบาลไล่ต้อนให้สัตว์นั้น ขึ้นบนภูเขา
ถ่านเพลิงใหญ่ที่ไฟติดทั่ว มีไฟลุกโพล่งบ้าง ไล่ต้อนให้ลงจากภูเขานั้นบ้าง ฯลฯ พวกนายนิรย-
บาลจับสัตว์นั้นเอาเท้าขึ้นข้างบน เอาหัวห้อยลงข้างล่าง แล้วเหวี่ยงลงไปในหม้อเหล็กอันร้อน
ที่ไฟติดทั่ว มีไฟลุกโพล่ง . สัตว์นั้นเดือดพล่านอยู่ในหม้อเหล็กเหมือนฟองน้ำที่เดือด เมื่อเดือด
พล่านอยู่ในหม้อเหล็กเหมือนฟองน้ำที่เดือด บางครั้งก็เดือดพล่าน ไปข้างบน บางครั้งก็เดือด
พล่านไปข้างล่าง บางครั้งก็เดือดพล่านไปทางขวาง . สัตว์นั้นได้เสวยทุกขเวทนาแสนร้อนร้ายแรง
อยู่ในหม้อเหล็กนั้น แต่ยังไม่ตาย ตลอดเวลาที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้น . ทุกข์และทรมานเป็น
ภัยของสัตว์นั้นเกิดแต่อะไร? ภัยนั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญา
ของตน . พวกนายนิรยบาลโยนสัตว์นั้นลงไปในมหานรก

ว่าด้วยมหานรก

ก็เหล่ามหานรานั้น มีมมสีเหลี่ยมจตุรัส มีประตูสี่ช่องซึ่งจำแนกนับ
ออกโดยส่วน มีกำแพงเหล็กล้อมรอบ มีแผ่นเหล็กครอบไว้ . มหานรก
นั้นมีภาคพื้นสำเร็จด้วยเหล็ก มีเปลวไฟรุ่งโรจน์ ประกอบด้วยไฟร้อน
แผ่ไปร้อยโยชน์โดยรอบตั้งอยู่ตลอดกาลทั้งปวง มหานรกอันเป็นที่น่า
สยดสยองเผเผาผลาญสัตว์ให้มีทุกข์ร้ายแรง มีเปลวไฟ แสนยากที่จะเข้า
ใกล้ น่าขนลุกขนพอง น่ากลัว ให้เกิดภัย ให้เกิดทุกข์ . กองเปลวไฟ
ตั้งขึ้นแต่ฝาด้านตะวันออกแล้ว แผลดเผาเหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไป
กระทบฝาด้านตะวันตก . กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านตะวันตกแล้ว
แผลดเผาเหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไปกระทบฝาด้านตะวันออก . กอง
เปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านเหนือแล้ว แผลดเผาเหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่าน
ไปกระทบฝาด้านใต้ . กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านใต้แล้ว แผลดเผาเหล่า
สัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไปกระทบฝาด้านเหนือ . กองเปลวไฟที่นำกลัว
ตั้งขึ้นแต่ภาคพื้นข้างล่างแล้ว แผลดเผาเหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไป
กระทบฝาด้านข้างบน . กองเปลวไฟที่นำกลัวตั้งขึ้นแต่ฝาด้านข้างบนแล้ว
แผลดเผาเหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไปกระทบภาคพื้นข้างล่าง . แผ่น
เหล็กที่ไฟติดทั่วร้อนอยู่เสมอ มีไฟลุกรุ่งโรจน์ ฉนใด อเวจินรคข้างล่าง
ข้างบน และโดยรอบ ก็ฉนนั้น . สัตว์ทั้งหลายในนรกนั้น มีกรรม
หยาบมาก ทำกรรมร้ายแรงมาก มีบาปกรรมโดยส่วนเดียว ย่อมหมก
ไหม้อยู่ แต่ไม่ตาย . ร่างกายของเหล่าสัตว์ที่อยู่ในนรกนั้น เหมือนไฟ
ที่ลุกอยู่ เชิญดูความมั่นคงของกรรม ถ้าและเขมามีได้มีเลย . เหล่าสัตว์
วิ่งไปข้างตะวันออกแล้วก็วิ่งย้อนกลับมาข้างตะวันตก วิ่งไปข้างเหนือ
แล้วก็วิ่งย้อนกลับมาข้างใต้ . วิ่งไปทิศใดๆ ประตุนั้นๆ ก็ปิดเอง
สัตว์เหล่านั้นมีความหวังเพื่อจะออกเป็นผู้แสวงหาประตูที่จะออก . สัตว์
เหล่านั้นไม่ได้เพื่อจะออกไปจากนรกนั้น เพราะบาปกรรมเป็นปัจจัย
เพราะบาปกรรมที่สัตว์เหล่านั้นทำไว้มาก ยังมีได้ให้ผลหมดสิ้น ดังนี้ .
ทุกข์และทรมานนั้นเป็นภัยของสัตว์นั้นเกิดแต่อะไร? ภัยนั้นเกิด
เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน . ทุกข์ที่มี
ในนรกก็ดี ทุกข์ที่มีในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานก็ดี ทุกข์ที่มีในเปรตวิสัยก็ดี
ทุกข์ที่มีในมนุษย์ก็ดี ทุกข์เหล่านั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิด
เฉพาะ ปรากฏแต่อะไร? ทุกข์เหล่านั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บัง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
เกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าภัยเกิดแต่
อาชญาของตน .

[๓๙๐] คำว่า คน ในคำว่า ท่านทั้งหลายจงดูคนที่ทู่เหมือนกัน คือ พวกกษัตริย์
พราหมณ์ แพทย์ ศูทร คฤหิस्त บรรพชิต เทวดา มนุษย์ . คำว่า ที่ทู่เหมือนกัน ความว่า
ท่านทั้งหลายจงดู แลดู เหลียวดู ฟังดู พิจารณา ดู ซึ่งคนที่ทู่เหมือนกัน คือ คนที่ทะเลาะกัน
คนที่ทำร้ายกัน คนที่ทำร้ายตอบกัน คนที่เคืองกัน คนที่เคืองตอบกัน คนที่ปองร้ายกัน คนที่
ปองร้ายตอบกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จงดูคนที่ทู่เหมือนกัน .

[๓๙๑] คำว่า เราจักแสดงความสังเวช ความว่า เราจักแสดง ชี้แจงบอก เล่า
บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศ ซึ่งความสังเวช คือ ความสะดุ้ง
ความหวาดเสียว ความกลัว ความบีบคั้น ความกระทบ ความเบียดเบียน ความขัดข้อง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราจักแสดงความสังเวช .

[๓๙๒] คำว่า ตามที่เราได้สังเวชมาแล้ว ความว่า ตามที่เราได้สังเวชมาแล้ว คือ
สะดุ้ง ถึงความหวาดเสียวมาแล้วด้วยตนที่เดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตามที่เราได้สังเวช
มาแล้ว . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภัยเกิดแต่อาชญาของตน ท่านทั้งหลายจงดูคนที่ทู่เหมือนกันเราจักแสดง
ความสังเวช ตามที่เราได้สังเวชมาแล้ว .

[๓๙๓] ภัยเข้ามาถึงเราแล้ว เพราะเห็นหมูสัตว์ดิ้นรนอยู่ เหมือนปลาทั้งหลาย
ดิ้นรนอยู่ในที่มึนน้ำน้อย และเพราะเห็นสัตว์ทั้งหลายทำร้ายกันและกัน .

ว่าด้วยทุกข์ต่างๆ

[๓๙๔] คำว่า ปชา ในคำว่า เพราะเห็นหมูสัตว์ดิ้นรนอยู่ เป็นชื่อของสัตว์ ซึ่งหมู
สัตว์ดิ้นรน กระเสือกกระสน ทรมุทรา ยหวั่นไหว เอนเอียงกระสับกระส่ายไปมา ด้วยความ
ดิ้นรนเพราะตณหา ด้วยความดิ้นรนเพราะทัญญู ด้วยความดิ้นรนเพราะกิเลส ด้วยความดิ้นรน
เพราะทุจริต ด้วยความดิ้นรนเพราะประโยค ด้วยความดิ้นรนเพราะผลกรรม ด้วยราคะของผู้
กำหนด ด้วยโทสะของผู้ขัดเคือง ด้วยโมหะของผู้หลง ด้วยมานะเป็นเครื่องผูกพัน ด้วยทัญญู
เป็นเครื่องถ่วงหน่วง ด้วยความฟุ้งซ่านที่ฟุ้งเพื่อแล้ว ด้วยความสงสัยที่ไม่แน่ใจ ด้วยอนิสัยที่ถึง
กำลัง ด้วยลาภ ความเสื่อมลาภ ยศ ความเสื่อมยศ สรรเสริญ นินทา สุข ทุกข์ชาติ
ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ทุกข์อันมีในนรก ทุกข์อัน
มีในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ทุกข์อันมีในปรตวิสัย ทุกข์อันมีในมนุษย์ ทุกข์ที่มีความเกิดในครรภ์
เป็นมูล ทุกข์ที่มีความอยู่ในครรภ์เป็นมูล ทุกข์ที่มีความคลอดจากครรภ์เป็นมูล ทุกข์อันติดตาม
สัตว์ผู้เกิดแล้ว ทุกข์อันเนื่องแต่ผู้อื่นของสัตว์ผู้เกิดแล้ว ทุกข์อันเกิดแต่ความขวนขวายของตน
ทุกข์อันเกิดแต่ความขวนขวายของผู้อื่น ทุกข์อันเนื่องแต่ทุกข์เวทนา ทุกข์อันเกิดแต่สังขาร
ทุกข์อันเกิดแต่ความแปรปรวน ทุกข์เพราะโรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ
โรคที่ใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคโอ โรคหืด โรคไขหวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรค
ในท้อง โรคลมสลับ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรค
มองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหืดเปียก โรคหืดดำน โรคหูด โรคละลอก โรคคุดทะราด โรค
อาเจียนโลหิต โรคดีเดื้อด โรคเบาหวาน โรคเรื้อน โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็น
สมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธ
เกิดเพราะฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดเพราะการบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดเพราะความเพียร
เกินกำลัง อาพาธเกิดเพราะผลกรรม ด้วยความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย
ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์เกิดแก่สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน
ทุกข์เพราะมารดาตาย ทุกข์เพราะบิดาตาย ทุกข์เพราะพี่ชายน้องชายตาย ทุกข์เพราะพี่หญิงน้อง
หญิงตาย ทุกข์เพราะบุตรตาย ทุกข์เพราะธิดาตาย ทุกข์เพราะญาติตาย ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่ง
โภคทรัพย์ ทุกข์เพราะความฉิบหายอันเกิดแต่โรค ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งศีล ทุกข์เพราะ
ความฉิบหายแห่งทัญญู . คำว่า เพราะเห็น คือ เพราะประสบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง
ทำให้เป็นแจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเห็นหมูสัตว์ดิ้นรนอยู่ .

[๓๙๕] คำว่า เหมือนปลาทั้งหลายดิ้นรนอยู่ในที่มึนน้ำน้อย ความว่า ปลาทั้งหลายอันกา
นกะทะกุ่ม นกยาง จิกเฉียวจวนขึ้นกินอยู่ ย่อมดิ้นรน กระเสือกกระสน ทรมุทรา ยหวั่นไหว
เอนเอียง กระสับกระส่ายอยู่ในที่มึนน้ำน้อย คือ ในที่มึนน้ำเล็กน้อย ในที่มึนน้ำจะแห้งไป ฉนใด
หมูสัตว์ย่อมดิ้นรนกระเสือกกระสน ทรมุทรา ยหวั่นไหว เอนเอียง กระสับกระส่ายไปมา ด้วย
ความดิ้นรนเพราะตณหา ฯลฯ ด้วยทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งทัญญู ฉนนั้นเหมือนกัน เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนปลาทั้งหลายดิ้นรนอยู่ในที่มึนน้ำน้อย .

[๓๙๖] คำว่า สัตว์ทั้งหลายทำร้ายกันและกัน ความว่า สัตว์ทั้งหลาย ทำร้ายกัน
ทำร้ายตอบกัน เคืองกัน เคืองตอบกัน ปองร้ายกัน ปองร้ายตอบกัน คือ แม้พวกพระราชาก็วิวาท
กับพวกพระราชาก็วิวาทกับพวกกษัตริย์ แม้พวกพราหมณ์ก็วิวาทกับพวกพราหมณ์
แม้พวกคฤหิสตก็วิวาทกับพวกคฤหิสต แม้มารดาภิเษกกับบุตร แม้บุตรภิเษกกับมารดา แม้บิดา
ภิเษกกับบุตร แม้บุตรภิเษกกับบิดา แม้พี่น้องชายก็วิวาทกับพี่น้องชาย แม้พี่น้องหญิงก็วิวาท

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
กับพี่น้องหญิง แม้พี่น้องชายก็วิวาทกับพี่น้องหญิง แม้พี่น้องหญิงก็วิวาทกับพี่น้องชาย แม้สหาย
ก็วิวาทกับสหาย . สัตว์เหล่านั้นถึงความทะเลาะ ความแค้นแค้น และความวิวาทกัน ในเพราะการ
ทำร้ายกันและกันนั้น ย่อมประทุษร้ายกันแลกันด้วยมือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง
ด้วยศาสตราบ้าง . สัตว์เหล่านั้นย่อมถึงความตายบ้าง ย่อมถึงทุกข์ปางตายบ้าง ในเพราะความประทุษ
ร้ายกันนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์ทั้งหลายทำร้ายกันและกัน .

[๓๙๓] คำว่า เพราะเห็น ในคำว่า ภัยเข้ามาถึงเราแล้ว เพราะเห็นความว่า ภัย คือ
ความเบียดเบียน ความกระทบกระทั่ง อุบาทว์ อุปสรรค เข้ามาถึงเราเพราะเห็น ประสบ พิจารณา
เทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภัยเข้ามาถึงเราแล้วเพราะเห็น .
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภัยเข้ามาถึงเราแล้ว เพราะเห็นหมู่สัตว์ดิ้นรนอยู่ เหมือนปลาทั้งหลาย
ดิ้นรนอยู่ในที่มีน้ำน้อย และเพราะเห็นสัตว์ทั้งหลายทำร้ายกันและกัน .

[๓๙๔] โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร สังขารทั้งหลายล้วนล้วนแล้วตลอดทิศ
ทั้งปวง เมื่อเราปรารภความเจริญเพื่อตน ไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไร
อันไม่ถูกรอบงำ .

ว่าด้วยโลก

[๓๙๕] คำว่า โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร ความว่า โลกนรก โลกดิรัจฉานกำเนิด
โลกเปรตวิสัย โลกมนุษย์ โลกเทวดา โลกชั้นร โลกธาตุ โลกอายตนะ โลกนี้ โลกอื่น ทั้งโลก
พรหม ทั้งโลกเทวดา นี้ชื่อว่าโลก . โลกนรก ไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร
โดยแก่นสารที่เป็นของเที่ยง โดยแก่นสารที่เป็นสุข โดยแก่นสารที่เป็นตัวตน โดยความเป็น
สภาพเที่ยง โดยความเป็นสภาพยั่งยืน โดยความเป็นสภาพมั่นคง หรือโดยความเป็นธรรม ไม่มี
ความแปรปรวน . โลกดิรัจฉานกำเนิด โลกเปรตวิสัย โลกมนุษย์ โลกเทวดา โลกชั้นร โลกธาตุ
โลกอายตนะ โลกนี้ โลกอื่น ทั้งพรหมโลก ทั้งเทวโลก ไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจาก
แก่นสาร โดยแก่นสารที่เป็นของเที่ยง โดยแก่นสารที่เป็นสุข โดยแก่นสารที่เป็นตัวตน
โดยความเป็นสภาพเที่ยง โดยความเป็นสภาพยั่งยืน โดยความเป็นสภาพมั่นคง หรือโดยความเป็น
ธรรมไม่มีความแปรปรวน . ต้นอ้อไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร จันใด
ต้นละหุ่งไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร จันใด ต้นมะเดื่อไม่เป็นแก่นสาร
ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร จันใด ต้นทองหลางไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจาก
แก่นสาร จันใด ต่อมพองน้ำไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร จันใด พยับแดด
ไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร จันใด ต้นกล้วยไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร
ปราศจากแก่นสาร จันใด กลไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร จันใด โลกนรก
ไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร ฯลฯ ทั้งพรหมโลก ทั้งเทวโลก ไม่เป็น
แก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร โดยแก่นสารที่เป็นของเที่ยง . . . หรือโดยความเป็น
ธรรมไม่มีความแปรปรวน ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร .

ว่าด้วยสังขารไม่เที่ยง

[๔๐๐] คำว่าสังขารทั้งหลายล้วนล้วนแล้วตลอดทิศทั้งปวง ความว่า สังขารทั้งหลาย
ในทิศตะวันออก แม้สังขารเหล่านั้นก็ล้วนล้วนแล้วตลอดทิศทั้งปวง เพราะเป็นสภาพ
ไม่เที่ยงจึงเป็นสภาพอันชาติติดตาม ขราห้อมล้อม พยาริครอบงำ ถูกภรรณกะจำกัด ตั้งอยู่ในกอง
ทุกข์ ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่หลีกเลี่ยง ไม่มีที่พึ่ง เป็นสภาพไม่มีที่พึ่ง . สังขารทั้งหลายในทิศ
ตะวันออก ในทิศเหนือ ในทิศใต้ ในทิศอาคเนย์ ในทิศพายัพ ในทิศอีสาน ในทิศหรดี ในทิศ
เบื้องต่ำ ในทิศเบื้องบน ในสิบทิศ แม้สังขารเหล่านั้น ล้วนล้วนแล้วตลอดทิศทั้งปวง เพราะเป็นของ
ไม่เที่ยง จึงเป็นสภาพอันชาติติดตาม ขราห้อมล้อม พยาริครอบงำ ถูกภรรณกะจำกัด
ตั้งอยู่ในกองทุกข์ ไม่มีที่ป้องกัน ไม่มีที่หลีกเลี่ยง ไม่มีที่พึ่ง เป็นสภาพไม่มีที่พึ่ง . สมจริงตาม
ภาษิตนี้ว่า

ภิรมานัน สว่างรุ่งเรืองอยู่ในทิศอุดรแม่โดยแท้ แต่บัณฑิตเห็นความชั่ว

(โทษ) ในรูปแล้ว หวันไหวทุกเมื่อ เพราะเหตุนี้ ท่านผู้มีปัญญาดีย่อม

ไม่ยินดีในรูป โลกอันมีจกจำกัด อันขราห้อมล้อม ถูกภรรณกะ คือ ตัณหา

แห่งติดอยู่ลุ่มเป็นคว้นเพราะความปรารถนาทุกเมื่อ โลกทั้งปวงอันไฟ

ติดทั่ว โลกทั้งปวงอันไฟให้ลุกสว่าง โลกทั้งปวงอันไฟให้ลุกรุ่งโรจน์

โลกทั้งปวงล้วนไหว .

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สังขารทั้งหลายล้วนล้วนแล้วตลอดทิศทั้งปวง .

[๔๐๑] คำว่า เมื่อเราปรารภความเจริญเพื่อตน ความว่า เมื่อเราปรารภ ยินดี
ประสงค์ รักใคร่ ชอบใจ ซึ่งความเจริญ คือ ที่ป้องกัน ที่หลีกเลี่ยง ที่พึ่ง ที่ดำเนิน ที่ก้าวหน้า
เพื่อตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อเราปรารภความเจริญเพื่อตน .

[๔๐๒] คำว่า ไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไร อันไม่ถูกรอบงำ ความว่า เราไม่ได้เห็น
ซึ่งฐานะอะไร อันไม่ถูกรอบงำ คือ ได้เห็นฐานะทั้งปวงถูกรอบงำทั้งนั้น ความเป็นหนุ่มสาว
ทั้งปวงถูกขราครอบงำ ความเป็นผู้ไม่มีโรคทั้งปวงถูกพยาริครอบงำ ชีวิตทั้งปวงถูกภรรณกะครอบงำ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ลากทั้งปวงถูกความเสื่อมลากครอบงำ ยศทั้งปวงถูกความเสื่อมยศครอบงำ ความสรรเสริญทั้งปวง
ถูกความนินทาครอบงำ สุขทั้งปวงถูกทุกข์ครอบงำ .

สมจริงดังภาษิตว่า

ธรรมในหมู่มนุษย์เหล่านี้ คือ ลาก ความเสื่อมลาก ยศ ความเสื่อมยศ
นินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์ เป็นของไม่เที่ยง ไม่มั่นคง มีความ
แปรปรวนไปเป็นธรรมดา .

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไร อันไม่ถูกรอบงำ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคจึงตรัสว่า

โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร สังขารทั้งหลายล้วนไหวแล้วตลอดทิศ
ทั้งปวง เมื่อเราปรารถนาความเจริญเพื่อตน ไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไร
อันไม่ถูกรอบงำ .

[๔๐๓] เพราะได้เห็นที่สิ้นสุด ที่สกดกัน เราจึงได้มีความไม่ยินดี อนึ่ง เรา
ได้เห็นลูกศรอันเห็นได้ยาก อาศัยหทัย ในสัตว์ทั้งหลายนั้น .

[๔๐๔] คำว่า ที่สิ้นสุด ในคำว่า ที่สิ้นสุด ที่สกดกัน ความว่า ชรายังความเป็น
หนุ่มสาวทั้งปวงให้สิ้นสุดไป พยาธิยังความเป็นผู้ไม่มีโรคทั้งปวงให้สิ้นสุดไป มรณะยังชีวิต
ทั้งปวงให้สิ้นสุดไป ความเสื่อมลางยังลาทั้งปวงให้สิ้นสุดไป ความนินทายังความสรรเสริญ
ทั้งปวงให้สิ้นสุดไป ทุกขยังสุขทั้งปวงให้สิ้นสุดไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่สิ้นสุด . คำว่า
ที่สกดกัน ความว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาความเป็นหนุ่มสาว ถูกขาสกดกันไว้ สัตว์ทั้งหลาย
ผู้ปรารถนาความไม่มีโรค ถูกพยาธิสกดกันไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาชีวิต ถูกมรณะสกด
กันไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาลา ถูกความเสื่อมลางสกดกันไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนายศ
ถูกความเสื่อมยศสกดกันไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาความสรรเสริญ ถูกความนินทาสกดกันไว้
สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาความสุข ถูกความทุกข์สกดกันไว้ คือ ปิดไว้ มากะทบ มากะทบ
เฉพาะ ทำลาย ทำลายเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าที่สิ้นสุด ที่สกดกัน .

[๔๐๕] คำว่า เพราะได้เห็น ในคำว่า เพราะได้เห็น . . . เราจึงได้มีความไม่ยินดี
ความว่า เพราะเห็น ประสพ พิจารณา เทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้ง เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะได้เห็น . คำว่า เราจึงได้มีความไม่ยินดี ความว่า ความไม่ยินดี ความ
ไม่ยินดียิ่ง กิริยาที่ไม่ยินดียิ่ง ความระอา ความเบื่อ ได้มีแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะ
ได้เห็น . . . เราจึงได้มีความไม่ยินดี .

[๔๐๖] ศัพทว่า อล ในคำว่า อนึ่ง เราได้เห็นลูกศร . . . ใน สัตว์ทั้งหลายนั้น เป็น
บทสนธิ ฯลฯ ศัพทว่า อล นี้ เป็นไปตามลำดับบท . คำว่าในนั้น เพ่งความว่า ในสัตว์ทั้งหลาย
ชื่อว่าลูกศร ได้แก่ลูกศร ๗ ประการ คือ ลูกศรคือราคะ ลูกศรคือโทสะ ลูกศรคือโมหะ
ลูกศรคือมานะ ลูกศรคือทิฏฐิ ลูกศรคือความโศก ลูกศรคือความสงสัย . คำว่า เราได้เห็นแล้ว
ความว่า ได้ประสพ ได้พบ ได้เห็น แท่งตลอดแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง เราได้เห็น
ลูกศร . . . ในสัตว์ทั้งหลายนั้น .

[๔๐๗] คำว่า อันเห็นได้ยาก ในคำว่า อันเห็นได้ยาก อาศัยหทัย ความว่า เห็นได้ยาก
ดูได้ยาก พบได้ยาก รู้ได้ยาก ตามรู้ได้ยาก แท่งตลอดได้ยาก จิต ได้แก่จิต ใจ มานัส หทัย
ปิตตะระ มโน มนาคตนะ มนินทรีย์ วิทยญาณ วิทยญาณชั้นร มโนวิทยญาณธาตุอันเกิดแต่วิทยญาณ-
ชั้นรนั้น เรียกว่า หทัย ในคำว่า อันอาศัยหทัย . คำว่า อันอาศัยหทัย คือ อันอาศัยหทัย อาศัย
จิต รวมอาศัยจิต ไปรวม เกิดรวม เกี่ยวข้อง สัมปยุตด้วยจิต เกิดขึ้นพร้อมกัน ดับพร้อมกัน
มีวิฤตเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกันกับจิต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันเห็นได้ยาก อาศัยหทัย .
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เพราะได้เห็นที่สิ้นสุด ที่สกดกัน เราจึงได้มีความไม่ยินดี อนึ่ง เราได้
เห็นลูกศรอันเห็นได้ยาก อาศัยหทัย ในสัตว์ทั้งหลายนั้น .

[๔๐๘] สัตว์อันลูกศรใดปักติดแล้ว ย่อมเล่นพลานไปสู่ทิศทั้งปวง เพราะถอน
ลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่เล่นไป ย่อมไม่ลุ่มจม .

ว่าด้วยลูกศร ๗ ประการ

[๔๐๙] ชื่อว่าลูกศร ในคำว่า สัตว์อันลูกศรใดปักติดแล้ว ย่อมเล่นพลานไปสู่ทิศ
ทั้งปวง ได้แก่ลูกศร ๗ ประการ คือลูกศรราคะ ลูกศรโทสะ ลูกศรโมหะ ลูกศรมานะ
ลูกศรทิฏฐิ ลูกศรความโศก ลูกศรความสงสัย .

ลูกศรราคะเป็นไฉน? ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความยินดี ความชอบใจ
ความเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิน ความที่จิตกำหนัดนัก ฯลฯ อภิขณา โลภะ
อกุศลมูล นี้ชื่อว่า ลูกศรราคะ .

ลูกศรโทสะเป็นไฉน? ความอาฆาตย่อมเกิดว่า คนโน้นได้ประพฤติกความพินาศแก่เรา
แล้ว ความอาฆาตย่อมเกิดว่า คนโน้นย่อมประพฤติกความพินาศแก่เรา ความอาฆาตย่อมเกิดว่า
คนโน้นจักประพฤติกความพินาศแก่เรา ฯลฯ ความเป็นคนดุร้าย ความเพาะวาจาชั่ว ความไม่แช่ม
ชื่นแห่งจิต นี้ชื่อว่าลูกศรโทสะ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิทาย มหานิทเทส

ลูกศรโมหะเป็นไฉน? ความไม่รู้ในทุกข์ ฯลฯ ความไม่รู้ในปฏิบัติอันให้ถึงความดับทุกข์ ความไม่รู้ส่วนเบื้องต้น ความไม่รู้ส่วนเบื้องปลาย ความไม่รู้ส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย ความไม่รู้ในธรรมทั้งหลายที่อาศัยกันเกิดขึ้น คือความที่ปฏิจาสมุปบาทมอริชชานี้เป็นปัจจัย ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่ตามตรัสรู้ ความไม่ตรัสรู้ชอบ ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเหตุด้วยดี ความไม่หยั่งรู้เหตุ ความไม่เพ่งพินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความไม่ผ่องแผ้ว ความเป็นคนโง่ ความหลง ความหลงทั่ว ความหลงพร้อม อริชชา อริชชาโอฆะ อริชชาโยคะ อริชชานสัย อริชชาปรัยฐาน อริชชาลังคี (ลิมคืออริชชา) โมหะ อกุศลมูล นี่ชื่อว่าลูกศรโมหะ .

ลูกศรมานะเป็นไฉน? ความถือตัวว่า เราดีกว่าเขา ความถือตัวว่า เราเสมอเขา ความถือตัวว่า เราเลวกว่าเขา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ความเป็นผู้ถือตัว ความไฝสูง ความฟูขึ้น ความทะนงตัว ความยกตัว ความที่จิตไฝสูงจ้องง นี่ชื่อว่าลูกศรมานะ .

ลูกศรทัญญูเป็นไฉน? สักกายาทัญญูมีวัตถุ ๒๐ มัจฉาทัญญูมีวัตถุ ๑๐ อันตคาหิกทัญญูมีวัตถุ ๑๐ ทัญญู ความ ไปคือทัญญู รกเรียกว่าทัญญู กันดารคือทัญญู เสียนหนามคือทัญญู ความ ดิ้นรนคือทัญญู เครื่องประกอบคือทัญญู ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่น ความยึดถือทางผิด คลองผิด ความเป็นผิด ลัทธิเตียรถีย ความถือโดยแสงหาผิด ความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือแน่นอนวางจริงในสิ่งที่ไม่จริง อันใดเห็นปานนี้ และทัญญู ๖๒ มีประมาณเท่าใด นี่ชื่อว่าลูกศรทัญญู .

ลูกศรความโศกเป็นไฉน? ความโศก กิริยาที่โศก ความเป็นผู้โศก ความโศกในภายใน ความตรอมตรียมในภายใน ความเร่าร้อนในภายใน ความแห้งผากในภายใน ความตรอมตรียมแห้งจิต ความโหม่นสแห่งบุคคลที่ถูกความเสื่อมแห่งญาติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่ง โภคสมบัติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมเพราะโรคกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งศีลกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งทัญญูกระทบเข้าบ้าง ที่ประจวบกับความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้าบ้าง นี่ชื่อว่าลูกศรความโศก .

ลูกศรความสงสัยเป็นไฉน? ความสงสัยในทุกข์ ความสงสัยในทุกขสมุทัย ความสงสัยในทุกขนิโรธ ความสงสัยในทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติ ความสงสัยในส่วนเบื้องต้น ความสงสัยในส่วนเบื้องปลาย ความสงสัยในส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย ความสงสัยในธรรมทั้งหลายที่อาศัยกันเกิดขึ้น คือความที่ปฏิจาสมุปบาทมอริชชานี้เป็นปัจจัย ความสงสัย กิริยาที่สงสัย ความเป็นผู้สงสัย ความเคลือบแคลง ความลังเล ความเป็นสองทาง ความไม่แน่ใจ ความไม่แน่นอน ความไม่ตกลงใจ ความไม่อาจตัดสินใจ ความไม่กำหนดถือเอาได้ ความที่จิตหวั่นไหวอยู่ ความติดขัดในใจ นี่ชื่อว่าลูกศรความสงสัย .

ว่าด้วยภาวะของสัตว์ที่ถูกลูกศร

[๔๐๐] คำว่า สัตว์อันลูกศรได้ปักติดแล้ว ย่อมเล่นพล่านไปสูทิศทั้งปวง ความว่า สัตว์อันลูกศรระกะปักติดแล้ว คือ แทะเข้าไป ถูกต้อง ติดเสียบแน่น คายอยู่แล้ว ย่อมประพฤติจริตด้วยกาย ย่อมประพฤติจริตด้วยวาจา ย่อมประพฤติจริตด้วยใจ ย่อมฆ่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง ตัดที่ต่อบ้าง ปล้นโดยไม่เหลือบ้าง ปล้นเฉพาะเรือนหลังเดียวบ้าง ตักแย่งชิงที่ทางเปลี่ยวบ้าง คบชู้กรยาบารุชอื่นบ้าง พุดเท็จบ้าง สัตว์อันลูกศรระกะปักติดแล้ว คือ แทะเข้าไปถูกต้อง ติด เสียบแน่น คายอยู่แล้ว ย่อมเล่น เล่นพล่าน วนเวียน ท่องเที่ยวไปเมื่อนานนี้ . อนึ่ง สัตว์อันลูกศรระกะปักติดแล้ว คือ แทะเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น คายอยู่แล้ว เมื่อแสวงหาโภคะทรัพย์ ย่อมเล่น ไปสู่มหาสมุทรด้วยเรือ ฝ่าหนาว ฝ่าร้อน ถูกสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานเบียดเบียน ถูกความหิวกระหายเบียดเบียน ไปคณพัริฐ ไปตักโกสิริฐ ไปตักกสิริฐ ไปกาลมขริฐ ไปมรณปาริฐ ไปเวราปาริฐ ไปชาริฐ ไปตัมพสิริฐ ไปรังกริฐ ไปเอฬัทธิริฐ ไปสวารณกฏริฐ ไปสวารณภูมิริฐ ไปตัมพปณณริฐ ไปสปปาริฐ ไปภกริฐ ไปสรัทธริฐ ไปอังคณกริฐ ไปคังคณริฐ ไปปรมคังคณริฐ ไปโยนริฐ ไปป็นกริฐ ไปอัลลลสิทธริฐ ไปมรกันตาริฐ เดินทางที่ต้องไปด้วยเขา เดินทางที่ต้องไปด้วยแพะ เดินทางที่ต้องไปด้วยแกะ เดินทางที่ต้องโหนไปด้วยเชือกและหลัก เดินทางที่ต้องโดดลงด้วยร่มหนึ่งแล้วจึงเดินไปได้ เดินทางที่ต้องไปด้วยพะองไม้ไผ่ เดินทางตามทางนก เดินทางตามทางหนู เดินทางตามชอกภูเขา เดินทางตามลำธารที่ต้องไต่ไปตามเส้นหาว . เมื่อแสวงหาไม่ได้ ก็เสวยทุกข์โหม่นสแม้มีความไม่ไต่เป็นมูล . เมื่อแสวงหาได้ ครั้นได้แล้วก็เสวยทุกข์โหม่นสแม้มีความรักษาเป็นมูล ด้วยวิตกอยู่ว่า ด้วยอบายอะไรหนอ พระราชาจึงจะไม่บริบททรัพย์ของเราไป พวกโจรจะไม่ลักไป ไฟจะไม่ไหม้ น้ำจะไม่พัดไป พวกทนายท้อปรีไม่เอาไปได้ . เมื่อเขารักษาคุ้มครองอยู่อย่างนี้ ทรัพย์เหล่านั้นย่อมวิบัติไป . เขาก็เสวยทุกข์โหม่นสแม้มีการพลัดพรากทรัพย์เป็นมูล . สัตว์อันลูกศรระกะปักติดแล้ว คือ แทะเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น คายอยู่แล้ว ย่อมเล่น เล่นพล่านวณเวียน ท่องเที่ยวไปเมื่อนานนี้ . สัตว์อันลูกศรโทสะ ลูกศรโมหะ ลูกศรมานะปักติดแล้ว คือ แทะเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น คายอยู่แล้ว ย่อมประพฤติจริตด้วยกาย ย่อมประพฤติจริตด้วยวาจา ย่อมประพฤติจริตด้วยใจ ย่อมฆ่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง ตัดที่ต่อบ้าง ปล้นโดยไม่เหลือบ้าง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิาย มหานิทเทส
ปล้นเฉพาะเรือนหลังเดียวบ้าง ตักแย่งชิงที่ทางเปลี่ยวบ้าง คบขู่กรรยาบรุษอื่นบ้าง พุดเทืองบ้าง .
สัตว์อันลุลุครมานะปิกติดแล้วคือแหงเข้าไป ถูกต้อง ตัด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมเล่น
เล่นพล่าน วนเวียน ทองเที่ยวไปเมื่อนี้ .

สัตว์อันลุลุครทฎฐิพิกติดแล้ว คือ แหงเข้าไป ถูกต้อง ตัด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว
ย่อมเป็นคนเปลือยกาย ไร้มรรยาท เลี้ยมือ เขาเชิญให้มารับรักษาก็ไม่มา เขาเชิญให้หยุดก็ไม่
หยุด ไม่รับรักษาที่เขาแบ่งไว้ก่อน ไม่รับรักษาที่เขาทำเฉพาะ ไม่รับรักษาที่เขาเชื้อเชิญ เขา
ไม่รับรักษาปากหม้อ ไม่รับรักษาจากหม้อข้าว ไม่รับรักษาที่บุคคลยื่นคร่อมธรณีประตูเข้ามา ไม่
รับรักษาที่บุคคลยื่นคร่อมท่อนไม้เข้ามา ไม่รับรักษาที่บุคคลยื่นคร่อมสากเข้ามา ไม่รับรักษาของ
คน ๒ คนที่กำลังบริโภคอยู่ ไม่รับรักษาของหญิงมีครรภ์ ไม่รับรักษาของหญิงที่กำลังให้ลูกดูด
นม ไม่รับรักษาของหญิงที่คลอเคลียบุรุษ ไม่รับรักษาที่นัดแนะกันทำไว้ ไม่รับรักษาในที่ซึ่ง
สุนัขได้รับเลี้ยงดู ไม่รับรักษาในที่ที่มีแมลงวัน ไตตอมเป็นกลุ่ม ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่ม
สุรา ไม่ดื่มเมรัย ไม่ดื่มยาตอง . เขา รับรักษาที่เรือนหลังเดียว เขียวยาอัฐภาพด้วยข้าวคำเดียว
บ้าง รับรักษาที่เรือน ๒ หลัง เขียวยาอัฐภาพด้วยข้าว ๒ คำบ้าง ฯลฯ รับรักษาที่เรือน ๓
หลัง เขียวยาอัฐภาพด้วยข้าว ๓ คำบ้าง เขียวยาอัฐภาพด้วยรักษาในถาดน้อยใบเดียวบ้าง ๒ ใบ
บ้าง ฯลฯ ๗ ใบบ้าง กินอาหารที่เก็บค้างไว้วันหนึ่งบ้าง ๒ วันบ้าง ฯลฯ ๗ วันบ้าง เป็น
ผู้ประกอบความชวนชววยในการบริโภคอาหารที่เวียนมาตั้งถึงเดือนเช่นนี้บ้าง . สัตว์อันลุลุครทฎฐิ
พิกติดแล้ว คือ แหงเข้าไปถูกต้อง ตัด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมเล่น เล่นพล่าน
วนเวียน ทองเที่ยวไปอย่างนี้ . อนึ่ง สัตว์อันลุลุครทฎฐิพิกติดแล้ว คือ แหงเข้าไป ถูกต้อง
ตัด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว เป็นผู้ผิดต้องเป็นรักษบ้าง มีข้าวฟ่างเป็นรักษบ้าง มีลูกเดือย
เป็นรักษบ้าง มีกากข้าวเป็นรักษบ้าง มีสาหร่ายเป็นรักษบ้าง มีข้าวตังเป็นรักษบ้าง มี
ก๋วยเตี๋ยวเป็นรักษบ้าง มีหญ้าเป็นรักษบ้าง มีโคมัยเป็นรักษบ้าง มีเหง้าและผลไม้ในป่า
เป็นอาหาร บริโภคผลไม้หล่นเขียวยาอัฐภาพ . เขานุ่งห่มผ้าป่านบ้าง ผ้าแกมกันบ้าง ผ้าห่อศพ
บ้าง ผ้าเปลือกไม้บ้าง หนังสือบ้าง ผ้าบังสุกุลบ้าง หนังสือทั้งเลียบบ้าง ผ้าคารองบ้าง ผ้า
เปลือกปอกรองบ้าง ผ้าผลไม้กรองบ้าง ผ้ากัมพลทำด้วยผมคนบ้าง ผ้ากัมพลทำด้วยขนปิกนก
เจ้าบ้าง เป็นผู้ถอนผมและหนวด คือ เป็นผู้ประกอบความชวนชววยในการถอนผมและหนวด
บ้าง เป็นผู้ยืน คือ ห้ามอาสนะ (การนั่ง) บ้าง เป็นผู้กระโหย่ง คือ ประกอบความเพียรใน
การกระโหย่งบ้าง เป็นผู้นอนบนหนาม คือ สำเร็จการนอนบนหนามบ้าง สำเร็จการนอนบน
แผ่นกระดานบ้าง สำเร็จการนอนบนเนินดินบ้าง เป็นผู้นอนตะแคงข้างเดียวบ้าง เป็นผู้หมัก
หมมด้วยอุลึบ้าง เป็นผู้ยู่กลางแจ้งบ้าง เป็นผู้นั่งบนอาสนะตามที่ลาดไว้บ้าง เป็นผู้บริโภคอุก
คือ ประกอบการชวนชววยในการบริโภคอุกบ้าง เป็นผู้ห้ามน้ำเย็น คือ ชวนชววยในการห้าม
น้ำเย็นบ้าง เป็นผู้บ้วนน้ำวันละ ๓ ครั้ง คือ ประกอบความชวนชววยในการลงน้ำบ้าง เป็นผู้
ประกอบความชวนชววยในการให้กายเดือดร้อน เราร้อนหลายอย่างเช่นนี้ . สัตว์อันลุลุครทฎฐิ
พิกติดแล้ว คือ แหงเข้าไป ถูกต้อง ตัด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมเล่น เล่นพล่าน
วนเวียน ทองเที่ยวไปเมื่อนี้ .

สัตว์อันลุลุครความโศกพิกติดแล้ว คือ แหงเข้าไป ถูกต้อง ตัด เสียบแน่น คา
อยู่แล้ว ย่อมเศร้าโศก ลำบากใจ รำพัน ทบอกร่ำครวญ ถึงความหลงใหล . สมจริงดังที่
พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรพราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้ว ในพระนครสาวัตถีนี้แหละ หญิง
คนหนึ่งมารดาตายไป . หญิงนั้นเป็นบ้า มีจิตฟุ้งซ่านเพราะมารดาตาย จากถนนนี้เข้าไปยังถนน
โน้น จากตรอกนี้เข้าไปยังตรอกโน้น พุดอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายเห็นมารดาฉันบ้างไหม? ท่าน
ทั้งหลายเห็นมารดาฉันบ้างไหม? ดูกรพราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้ว ในพระนครสาวัตถีนี้
แหละ หญิงคนหนึ่งบิดาตาย . . . พี่ชายน้องชายตายไป . . . พี่หญิงน้อง หญิงตายไป . . . บุตร
ตายไป . . . ริดตายไป . . . สามิตายไป หญิงนั้นเป็นบ้า มีจิตฟุ้งซ่านเพราะสามิตาย จากถนนนี้
เข้าไปยังถนนโน้น จากตรอกนี้เข้าไปยังตรอกโน้น พุดอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายเห็นสามิฉัน
บ้างไหม? ท่านทั้งหลายเห็นสามิฉันบ้างไหม? ดูกรพราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้ว ในพระนคร
สาวัตถีนี้แหละ บุรุษคนหนึ่งมารดาตายไป บุรุษนั้นเป็นบ้า มีจิตฟุ้งซ่านเพราะมารดาตาย
จากถนนนี้เข้าไปยังถนนโน้น จากตรอกนี้เข้าไปยังตรอกโน้น พุดอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายเห็น
มารดาฉันบ้างไหม? ท่านทั้งหลายเห็นมารดาฉันบ้างไหม? ดูกรพราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้ว
ในพระนครสาวัตถีนี้แหละ บุรุษคนหนึ่งบิดาตายไป . . . พี่ชายน้องชายตายไป . . . พี่หญิงน้อง
หญิงตายไป . . . บุตรตายไป . . . ริดตายไป . . . ภรรยาตายไป บุรุษนั้นเป็นบ้า จิตฟุ้งซ่านเพราะ
ภรรยาตาย จากถนนนี้เข้าไปยังถนนโน้น จากตรอกนี้เข้าไปยังตรอกโน้น พุดอย่างนี้ว่า ท่าน
ทั้งหลายเห็นภรรยาฉันบ้างไหม? ท่านทั้งหลายเห็นภรรยาฉันบ้างไหม? ดูกรพราหมณ์ เรื่อง
เคยมีมาแล้ว ในพระนครสาวัตถีนี้แหละ หญิงคนหนึ่งไปสู่สกุลแห่งญาติ พวกญาติของหญิง
นั้น ปรารถนาจะพราศสามิเสียแล้วยกหญิงนั้นให้แก่บุรุษอื่น . หญิงนั้นไม่พอใจบุรุษอื่นนั้น .
ครั้งนั้นแหละ หญิงนั้นได้บอกกะสามิว่า ข้าแต่ท่านลูกเจ้า ญาติเหล่านี้ประสงค์จะพราศท่าน
แล้วยกฉันให้บุรุษอื่น เราทั้ง ๒ จักพากันตาย . ในทันใดนั้น บุรุษก็พินหญิงนั้นขาดเป็น ๒ ท่อน
แล้วก็ฆ่าตนเองพร้อมด้วยหริ่งว่า เราทั้ง ๒ จักมี (พบกัน) ในโลกหน้า . สัตว์อันลุลุครความ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
โศกปิกิตแล้ว คือ แทะเข้าไป ถูกต้อง ดัด เสียบแน่น คายอยู่แล้ว ย่อมเล่น เล่นพละน
วนเวียน ทองเที่ยวไปอย่างนี้ .

สัตว์อันลูกศรความสงสัยปักติดแล้ว คือ แทะเข้าไป ถูกต้อง ดัด เสียบแน่น คายอยู่แล้ว
เป็นผู้เล่น ไปสู่ความสงสัยเคลือบเคลงเป็นสองทางว่า ในอดีตกาล เราได้เป็นแล้วหรือหนอ ๑-
หรือเราไม่ได้เป็นแล้ว เราได้เป็นอะไรแล้วหรือหนอ เราได้เป็นแล้วอย่างไรหนอ เราได้เป็นอะไร

๔๑ ความสงสัย ๑๖ อย่าง คือ อดีตกาล ๕ อนาคตกาล ๕ ปัจจุบันกาล ๖ เรียกว่าโสฬสกังขา ฯ
มาแล้วจึงเป็นอะไรต่อมาหนอ ในอนาคตกาล เราจักเป็นหรือหนอ หรือเราจักไม่เป็น เราจัก
เป็นอะไรหรือหนอ เราจักเป็นอย่างไรหนอ เราจักเป็นอะไรแล้ว จึงจักเป็นอะไรต่อไปอีกหนอ .
ในปัจจุบันกาลบัดนี้ ก็มีความสงสัยอยู่ ณ ภายในว่า เราย่อมเป็นหรือหนอ หรือเราย่อมไม่เป็น
เราย่อมเป็นอะไรหรือหนอ เราย่อมเป็นอย่างไรหนอ เราเป็นสัตว์มาแต่ไหนหนอ เราจักเป็นสัตว์
ไปเกิดที่ไหนหนอ . สัตว์อันลูกศรความสงสัยปักติดแล้ว คือ แทะเข้าไป ถูกต้อง ดัด เสียบแน่น
คายอยู่แล้ว ย่อมเล่น เล่นพละน ววนเวียน ทองเที่ยวไปอย่างนี้ . สัตว์นั้นย่อมปรุแต่งให้ลูก
ศรเหล่านั้นเกิด เมื่อปรุแต่งให้ลูกศรเหล่านั้นเกิด ก็เล่นไปสู่ทิศตะวันออก เล่น ไปสู่ทิศ
ตะวันตก เล่น ไปสู่ทิศเหนือ เล่น ไปสู่ทิศใต้ ด้วยสามารถแห่งการปรุแต่งให้ลูกศรเกิด .
สัตว์เป็นผู้ละอกิสังขารคือลูกศรเหล่านั้น ไม่ได้แล้ว เพราะเป็นผู้ละอกิสังขารคือลูกศรไม่ได้ จึง
เล่นไปในคติ เล่นไปในนรก เล่นไปในดิรัจฉานกำเนิด เล่นไปในเปรตวิสัย เล่นไปใน
มนุษย์โลก เล่นไปในเทวโลก ย่อมเล่น เล่นพละน ววนเวียน ทองเที่ยว ไปจากคตินี้สุดดีโน้น
จากอุปปัตติสุขูปปัตติโน้น จากปฏิสนธินี้สู่ปฏิสนธิโน้น จากภพนี้สู่ภพโน้น จากสงสารนี้สู่
สงสารโน้น จากวิภวณนี้สู่วิภวณโน้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์อันลูกศรใดปักติดแล้ว
ย่อมเล่นพละน ไป สู่ทิศทั้งปวง .

[๔๑๑] คำว่า เพราะถอนลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่เล่นไป ย่อมไม่ลุ่มจม ความ
ว่า สัตว์ถอน ถอด ชัก ดึง จุด กระชากออก ละเว้น บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึง
ความไม่มี ซึ่งลูกศรราคะ ลูกศรโทสะ ลูกศรโมหะ ลูกศรมานะ ลูกศรทิฏฐิ ลูกศรความ
โศก ลูกศรความสงสัยนั้น ได้แล้ว ย่อมไม่เล่นไปสู่ทิศตะวันออก ไม่เล่น ไปสู่ทิศตะวันตก
ไม่เล่น ไปสู่ทิศเหนือ ไม่เล่น ไปสู่ทิศใต้ . สัตว์เป็นผู้ละอกิสังขารคือลูกศรเหล่านั้น ได้แล้ว
เพราะเป็นผู้ละอกิสังขารคือลูกศรได้แล้วจึงไม่เล่นไปในคติ ไม่เล่นไปในนรก ไม่เล่นไปใน
ดิรัจฉานกำเนิด ไม่เล่นไปในเปรตวิสัย ไม่เล่นไปในมนุษย์โลก ไม่เล่นไปในเทวโลก ไม่
เล่นไป เล่นพละน ววนเวียน ทองเที่ยวไป จากคตินี้สุดดีโน้น จากอุปปัตติสุขูปปัตติโน้น
จากปฏิสนธินี้สู่ปฏิสนธิโน้น จากภพนี้สู่ภพโน้น จากสงสารนี้สู่สงสารโน้น จากวิภวณนี้สู่
วิภวณโน้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะถอนลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่เล่นไป . คำว่า
ย่อมไม่ลุ่มจม ความว่า ไม่ลุ่มจม ไม่จมพร้อม ไม่ลุ่มลง ไม่จมลง ไม่ตกลงไป ในกาม
โอชะ ในภวโอชะ ในทิฏฐิโอชะ ในวิขาโอชะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะถอนลูกศร
นั้นเสียแล้ว ย่อมไม่เล่นไป ย่อมไม่ลุ่มจม . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
สัตว์อันลูกศรใดปักติดแล้ว ย่อมเล่นพละน ไปสู่ทิศทั้งปวง เพราะถอน
ลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่เล่นไป ย่อมไม่ลุ่มจม .

[๔๑๒] ขนทั้งหลายย่อมกล่าวถึงการศึกษาในเพราะกามคุณเป็นที่พัวพันในโลก
บุคคลพึงเป็นผู้ไม่ชวนชวายในการศึกษาหรือกามคุณเหล่านั้น รู้ชัดกาม
ทั้งหลายโดยประการทั้งปวงแล้ว พึงศึกษาความดับของตน .

ว่าด้วยการศึกษาเพื่อได้กามคุณ

[๔๑๓] ชื่อว่าการศึกษา ในคำว่า ขนทั้งหลายย่อมกล่าวถึงการศึกษาในเพราะกามคุณ
เป็นที่พัวพันโลก ได้แก่การศึกษาเรื่องช้าง การศึกษาเรื่องม้า การศึกษาเรื่องรถ การศึกษา
เรื่องธนู ความเป็นหมอมทางเสกเป่า ความเป็นหมอมทางผ่าตัด ความเป็นหมอมทางยา ความ
เป็นหมอมทางกุดผี ความเป็นหมอมทางกุมาร . คำว่า ย่อมกล่าวถึง ความว่า กล่าวถึง พูดถึง
เล่าถึง แสดงถึง แกล้งถึง . อีกอย่างหนึ่ง ย่อมกล่าวถึง คือ ย่อมเรียน เล่าเรียน ทรงจำ
เข้าไปทรงจำ เข้าไปกำหนด เพื่อได้เฉพาะซึ่งกามคุณเป็นที่พัวพัน . เบญจกามคุณ คือ ๑- รูป
ที่รู้แจ้งด้วยจักขุ ที่น่าปรารถนา พอใจ ชอบใจ รักใคร่ อันประกอบด้วยกามคุณที่ตั้งแห่ง
ความกำหนัด เรียวกามคุณเป็นที่พัวพัน . เหตุไร เบญจกามคุณ จึงเรียวกามคุณเป็นที่
พัวพัน . เทวดาและมนุษย์ ย่อมปรารถนา ยินดี รักใคร่ ชอบใจกามคุณโดยมาก เหตุนี้
เบญจกามคุณจึงเรียวกามคุณเป็นที่พัวพัน . คำว่า ในโลก คือ ในมนุษย์โลก เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ขนทั้งหลายย่อมกล่าวถึงการศึกษาในเพราะกามคุณเป็นที่พัวพันในโลก .

[๔๑๔] คำว่า บุคคลพึงเป็นผู้ไม่ชวนชวายในการศึกษาหรือกามคุณเหล่านั้น ความว่า
บุคคลพึงเป็นผู้ไม่ชวนชวายในการศึกษา หรือในเบญจกามคุณเหล่านั้น คือ พึงเป็นผู้ไม่น้อม
ไม่โน้ม ไม่เอนโอน ไม่โน้มใจไปในการศึกษาหรือเบญจกามคุณเหล่านั้น ไม่พึงเป็นผู้มีการ

๔(๑) นีบาสิคตกตหายไป จึงมีแต่รูปคงจะมีเสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะด้วย
ศึกษาหรือเบญจกามคุณเหล่านั้นเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลพึงเป็นผู้ไม่ชวนชวาย
ในการศึกษาหรือเบญจกามคุณเหล่านั้น .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

[๘๑๕] คำว่า รู้ชัด ในคำว่า รู้ชัดกามทั้งหลายโดยประการทั้งปวง ความว่า แห่งตลอดแล้วว่า สิ่งขารทั้งปวงไม่เพียง สิ่งขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา. คำว่า โดยประการทั้งปวง คือ ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า โดยประการทั้งปวง เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด โดยอทานว่า กาม กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลส กาม ๑ ฯลฯ นี้เรียกว่าวัตถุกาม ฯลฯ นี้เรียกว่ากิเลสกาม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้ชัดกามทั้งหลายโดยประการทั้งปวง.

[๘๑๖] ชื่อว่า ศึกษา ในคำว่า พึงศึกษาความดับของตน ได้แก่ ศึกษา ๓ อย่าง คือ อริสัจศึกษา อริจิตศึกษา อริปัญญาศึกษา ฯลฯ นี้ชื่อว่าอริปัญญาศึกษา. คำว่า ความดับของตน ความว่า พึงศึกษาแม้อริสัจ ศึกษาแม้อริจิต ศึกษาแม้อริปัญญา เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความเข้าไปสงบ เพื่อความเข้าไปสงบวิเศษ เพื่อความดับ เพื่อความสลัดคืน เพื่อความระงับ ซึ่งระคะ โหระ โมหะ ฯลฯ อุกุศลาสังขารทั้งปวง ของตน. เมื่อนึกถึงศึกษา ๓ เหล่านี้ก็พึงศึกษา เมื่อรู้ก็พึงศึกษา ฯลฯ เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ก็พึงศึกษา ประพฤติโดยเอื้อเพื่อ ประพฤติโดยเอื้อเพื่อด้วยดี สมทานประพฤติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงศึกษาความดับของตน. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ชนทั้งหลายกล่าวถึงการศึกษาในเพราะกามคุณ เป็นที่พัวพันในโลก
บุคคลพึงเป็นผู้ไม่ชวนชวายนในการศึกษาหรือกามคุณเหล่านั้น รู้ชัดกาม
ทั้งหลายโดยประการทั้งปวงแล้ว พึงศึกษาความดับของตน.

[๘๑๗] บุคคลพึงเป็นผู้มีสัจจะ ไม่คะนอง ไม่มีมายา ปราศจากคำส่อเสียด มุณีไม่พึงมีความโกรธ พึงข้ามพ้นความโลภอันลามก และความหวงเหิน.

[๘๑๘] คำว่า พึงเป็นผู้มีสัจจะ ในคำว่า บุคคลพึงเป็นผู้มีสัจจะ ไม่คะนอง ความว่า พึงเป็นผู้ประกอบด้วยสัจจวาจา ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้มีสัจจะ. คำว่า ไม่คะนอง ความว่า ความคะนองมี ๓ อย่าง คือ ความคะนองทางกาย ๑ ความคะนองทางวาจา ๑ ความคะนองทางจิต ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความคะนองทางจิต. ความคะนอง ๓ อย่างนี้ อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้น เรียกว่าผู้ไม่คะนอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลพึงเป็นผู้มีสัจจะ ไม่คะนอง.

ว่าด้วยความเป็นผู้มีมายา

[๘๑๙] ความประพฤติกว้างเรียกว่ามายา ในคำว่า ไม่มีมายา ปราศจากคำส่อเสียด. บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริตด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ประพฤติทุจริตด้วยใจ ย่อมตั้งความปรารถนาลามกเพราะเหตุจะปกปิดทุจริตนั้น ย่อมปรารถนาว่า ใครๆ อย่ารู้จักเรา (ว่าเราประพฤติชั่ว) ย่อมดำริว่า ใครๆ อย่ารู้จักเรา คิดว่าใครๆ อย่ารู้จักเรา ดังนี้ แล้วก็กล่าววาจา (ว่าตนไม่มีความประพฤติชั่ว) คิดว่าใครๆ อย่ารู้จักเรา ดังนี้แล้วก็บากบั่นด้วยกาย (เพื่อจะปกปิดความประพฤติชั่วของตน). ความลวง ความเป็นผู้ลวง ภิรยาเป็นเครื่องปกปิด ภิรยาที่ซ่อนความจริง ภิรยาที่บังเกิดความผิด ภิรยาที่ซ่อนความผิด ภิรยาที่พรางความชั่ว ภิรยาที่ปิดบังความชั่ว ภิรยาที่ซ่อนความชั่ว ความทำให้ลับ ความไม่เปิดเผย ภิรยาที่คลุมความผิด ภิรยาที่ชั่ว นี้เรียกว่ามายา. มายานี้ อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่มีมายา. ชื่อว่าคำส่อเสียด ในคำว่า ปราศจากคำส่อเสียด ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มิวาจา ส่อเสียด ฯลฯ บุคคลมุ่งให้เขาแตกกันย่อมนำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างนี้. คำส่อเสียดนี้ อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้น เรียกว่าผู้ปราศจากคำส่อเสียด คือ มีคำส่อเสียดปราศจากไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีมายา ปราศจากคำส่อเสียด.

[๘๒๐] ชื่อว่า มุณีไม่พึงมีความโกรธ พึงข้ามพ้นความโลภอันลามกและความหวงเหิน ความว่า ก็พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ไม่มีความโกรธ ก็แต่ว่าความโกรธควรกล่าวก่อน ความโกรธย่อมเกิดด้วยเหตุ ๑๐ อย่าง ฯลฯ ความโกรธนั้น อันมุณีใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ มุณินั้น เรียกว่าผู้ไม่มีความโกรธ. เพราะมุณินั้นละความโกรธ กำหนดรู้วัตถุแห่งความโกรธ ตัดเสียซึ่งเหตุแห่งความโกรธแล้ว จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีความโกรธ. ชื่อว่าความโลภ คือ ความโลภ ภิรยาที่โลภ ความเป็นผู้โลภ ฯลฯ อภิขณา โลภะ อุกุศลมูล. ความตระหนี่ ๕ อย่าง เรียกว่าความหวงเหิน ได้แก่ความตระหนี่อาวาส ฯลฯ ความถือเอาไว้ เรียกว่าความตระหนี่. คำว่า มุณี ความว่า ญาณเรียกว่า โมนะ ได้แก่ ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ กล่าวธรรมเป็นเครื่องข้องและค้นหาเพียงดังว่าชาย บุคคลนั้นชื่อว่า มุณี. คำว่า มุณีไม่พึงมีความโกรธ พึงข้ามพ้นความโลภอันลามกและความหวงเหิน ความว่า มุณีได้ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น กล่าวล่วง ล่วงเลย เป็นไปแล้ว ซึ่งความโลภอันลามกและความหวงเหิน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุณีไม่พึงมีความโกรธ พึงข้ามพ้นความโลภอันลามกและ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ความหวงเห่น . เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลพึงเป็นผู้มีศีลจะ ไม่คะนอง ไม่มีมายา ปราศจากคำส่อเสียด
มุ่งไม่พึงมีความโกรธ พึงข้ามพ้นความโลภอันลามก และความหวงเห่น .

[๘๒๑] นรชนพึงปราบความหลิบ ความเกียจคร้าน ความย่อท้อ ไม่พึงอยู่ด้วย
ความประมาท ไม่พึงตั้งอยู่ในความดูหมิ่น พึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน .

ว่าด้วยความเกียจคร้าน

[๘๒๒] ชื่อว่าความหลิบ ในคำว่า พึงปราบความหลิบ ความเกียจคร้าน ความย่อท้อ
คือ ความที่กายเป็นไข้ ความที่กายไม่ควรแก่การงาน อาการที่หยุด อาการที่พัก อาการที่พักผ่อน
ณ ภายใน ความง่วง ความหลิบ กิริยาที่โง่งง กิริยาที่หลิบ ความเป็นผู้หลิบ . ชื่อว่าความ
เกียจคร้าน คือ ความคร้าน กิริยาที่คร้าน ความเป็นผู้มีใจคร้าน ความเกียจคร้าน กิริยาที่เกียจ
คร้าน ความเป็นผู้เกียจคร้าน . ชื่อว่าความย่อท้อ คือ ความที่จิตเป็นไข้ ความที่จิตไม่ควรแก่
การงาน กิริยาที่หดหู่ กิริยาที่ย่นย่อ ความย่อท้อ กิริยาที่ย่อท้อ ความที่จิตย่อท้อ ความหดหู่
กิริยาที่หดหู่ ความที่จิตหดหู่ . คำว่า นรชนพึงปราบความหลิบ ความเกียจคร้าน ความย่อท้อ
ความว่า นรชนพึงปราบปราม ครอบงำ กดขี่ กำจัด ย่ำยี ซึ่งความหลิบ ความเกียจคร้าน
ความย่อท้อ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนพึงปราบความหลิบ ความเกียจคร้าน ความย่อท้อ .

[๘๒๓] ความประมาท ในคำว่า ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท ความกล่าวถึง ความ
ปล่อย หรือความเพิ่มเติมซึ่งความปล่อยซึ่งจิตในเบญจกามคุณเพราะกายทุจริต วจีทุจริต มโน
ทุจริต หรือการไม่ทำความเอื้อเฟื้อ การไม่ทำความติดต่อ การทำความหยตเนื่องๆ ความประพฤติ
ย่อหย่อน ความปลงใจทิ้ง ความทอดระ ความไม่ซ่งเสพ ความไม่เจริญ ความไม่ทำให้มาก
ความไม่ตั้งใจ ความไม่หมั่นประกอบ ในการเจริญธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล ชื่อว่าความประมาท
ความประมาท กิริยาที่ประมาท ความเป็นผู้ประมาท เห็นปานนี้เรียกว่าความประมาท . คำว่า ไม่พึง
อยู่ด้วยความประมาท ความว่า ไม่พึงร่วม ไม่พึงอยู่อาศัย ไม่พึงอยู่ร่วมด้วยความประมาท คือ
พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งความประมาท พึงเป็นผู้งด จตเว่น เว้นขาด
ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับความประมาท พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท .

[๘๒๔] ชื่อว่า ความดูหมิ่น ในคำว่า ไม่พึงตั้งอยู่ในความดูหมิ่น มอธิบายว่า บุคคล
บางคนในโลกนี้ ย่อมดูหมิ่นผู้อื่นโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง
บ้าง ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ความเป็นผู้ถือตัว ความกำเริบขึ้น ความพองขึ้น ความถือตัว
ดังวารงไชย ความประคองจิตไว้ ความที่จิตใคร่เป็นดังว่าชงยอดเห็นปานนี้ เรียกว่า ความดูหมิ่น .
คำว่า ไม่พึงตั้งอยู่ในความดูหมิ่น ความว่า ไม่พึงตั้งอยู่ ดำรงอยู่ในความดูหมิ่น คือ พึงละ
บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งความดูหมิ่น พึงเป็นผู้งด จตเว่น เว้นขาด ออก
สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับความดูหมิ่น พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ไม่พึงตั้งอยู่ในความดูหมิ่น .

ว่าด้วยทำบุญต้องมุ่งนิพพาน

[๘๒๕] คำว่า นรชนพึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน ความว่า นรชนบางคนในโลกนี้
ให้ทาน สมาทานศีล รักษาศบถกรรม เข้าไปตั้งไว้ซึ่งน้ำดื่ม น้ำใช้ กวาดบริเวณ ไหว้พระเจดีย์
บูชาเครื่องหอมและดอกไม้ที่พระเจดีย์ ทำประทักษิณพระเจดีย์ บำเพ็ญกุศลที่ควรบำเพ็ญอย่างใด
อย่างหนึ่งอันเป็นไตรธาตุ ก็ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งคติ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งอุปบัติ ไม่
บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งปฏิสนธิ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งภพ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งสังสาร ไม่
บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งวัฏฏะ เป็นผู้มีความประสงค์ในอันปราศออกจากทุกข์ มีใจน้อมโน้มโอนไป
ในนิพพาน ย่อมบำเพ็ญกุศลทั้งปวงนั้น แม้เพราะเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า นรชนพึงเป็นผู้มีใจ
น้อมไปในนิพพาน . อนึ่ง นรชนยังกับจิตให้กลับจากสังขารธาตุอันเป็นไปในไตรภูมิทั้งปวง น้อม
จิตเข้าไปในอมตธาตุว่าธรรมชาติใด คือ ความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสละคืนแห่งอุปธิ
ทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสารถัดหา ความดับตัณหา ความออกจากตัณหาเป็นเครื่อง
ร้อยรัด ธรรมชาตินี้สงบ ประณีต แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า นรชนพึงเป็นผู้มีใจน้อม
ไปในนิพพาน .

สมจริงดังพระพุทธภาษิตว่า

บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมให้ทานเพราะเหตุแห่งสุขอันก่อให้เกิดอุปธิ แต่
บัณฑิตเหล่านั้นย่อมให้ทานเพื่อความหมดสิ้นอุปธิ เพื่อนิพพานอันไม่มี
ภพต่อไป โดยส่วนเดียว . บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญมานเพราะเหตุ
แห่งสุขอันก่อให้เกิดอุปธิ เพื่อภพต่อไป แต่บัณฑิตเหล่านั้น ย่อม
เจริญมานเพื่อความหมดสิ้นอุปธิ เพื่อนิพพานอันไม่มีภพต่อไป โดย
ส่วนเดียว . บัณฑิตเหล่านั้น มุ่งนิพพาน มีจิตเอนไปในนิพพาน
น้อมจิตไปในนิพพาน ย่อมให้ทาน บัณฑิตเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้มีนิพพาน
เป็นเบื้องหน้า เหมือนแม่น้ำทั้งหลายไหลไปสู่ทะเล ฉะนั้น .

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนพึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค

จึงตรัสว่า

นรชนพึงปราบความหลับ ความเกียจคร้าน ความย่อท้อ ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท ไม่พึงตั้งอยู่ในความดูหมิ่น พึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน .

[๘๒๖] นรชนพึงออกจากความพุดเท็จ ไม่พึงทำความเสนาหาในรูป พึงกำหนดรู้มานะ และพึงประพจน์เว้นจากความผลนผลัน .

ว่าด้วยมสวาทที่มีด้วยอาการ ๓

[๘๒๗] มสวาท เรียกว่าความพุดเท็จ ในคำว่า นรชนพึงออกจากความพุดเท็จ . บุคคลบางคนในโลกนี้ อยู่ในที่ประชุม อยู่ในประชุมชน อยู่ในท่ามกลางญาติ อยู่ในท่ามกลางข้าราชการ หรืออยู่ในราชสกุล เขาถูกนำไปถามเป็นพยานว่า บุรุษเจริญ มาเกิด ท่านรู้สิ่งใด ก็จึงบอกสิ่งนั้น บุคคลนั้น เมื่อไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้ บ้าง เมื่อรู้ก็บอกว่าไม่รู้ บ้าง เมื่อไม่เห็นก็บอกว่าไม่เห็น บ้าง เมื่อเห็นก็บอกว่าไม่เห็น บ้าง เป็นผู้กล่าวคำเท็จทั้งที่รู้ เพราะเหตุตนบ้าง เพราะเหตุผู้อื่นบ้าง เพราะเห็นแก่อำสเล็กน้อยบ้าง ด้วยประการดังนี้ นี้เรียกว่า ความพุดเท็จ . อีกอย่างหนึ่ง มสวาทย่อมมีด้วยอาการ ๓ อาการ ๔ อาการ ๕ อาการ ๖ อาการ ๗ อาการ ๘ ฯลฯ มสวาทย่อมมีด้วยอาการ ๘ นี้ . คำว่า นรชนพึงออกจากความพุดเท็จ ความว่า ไม่พึงดำเนิน ไม่พึงประกอบ ไม่พึงนำเข้าไปด้วยความพุดเท็จ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความพุดเท็จ พึงเป็นผู้จด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องความพุดเท็จ พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนพึงออกจากความพุดเท็จ .

[๘๒๘] ชื่อว่ารูป ในคำว่า ไม่พึงทำความเสนาหาในรูป คือ มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปแห่งมหาภูตรูป ๔ . คำว่า ไม่พึงทำความเสนาหาในรูป ความว่า ไม่ควรทำความเสนาหา ไม่ควรทำความพอใจ ไม่ควรทำความรัก ไม่ควรทำความกำหนดในรูป คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงทำความเสนาหาในรูป .

ว่าด้วยมานะลักษณะต่างๆ

[๘๒๙] ชื่อว่ามานะ ในคำว่า พึงกำหนดรู้มานะ คือ มานะอย่างหนึ่งได้แก่ความฟูขึ้นแห่งจิต . มานะ ๒ อย่าง ได้แก่มานะในความยกตน ๑ มานะในความชมผู้อื่น ๑ มานะ ๓ อย่าง ได้แก่มานะว่าเราดีกว่าเขา ๑ มานะว่าเราเสมอเขา ๑ มานะว่า เราเลวกว่าเขา ๑ . มานะ ๔ อย่าง ได้แก่บุคคลให้มานะเกิดเพราะลาภ ๑ ให้มานะเกิดเพราะยศ ๑ ให้มานะเกิดเพราะสรรเสริญ ๑ ให้มานะเกิดเพราะสุข ๑ . มานะ ๕ อย่าง ได้แก่ บุคคลให้มานะเกิดว่า เราได้รูปที่ชชอบใจ ๑ ให้มานะเกิดว่า เราได้เสียงที่ชชอบใจ ๑ ให้มานะเกิดว่า เราได้กลิ่นที่ชชอบใจ ๑ ให้มานะเกิดว่า เราได้รสที่ชชอบใจ ๑ ให้มานะเกิดว่า เราได้โภกฐิพพะที่ชชอบใจ ๑ . มานะ ๖ อย่าง ได้แก่บุคคลให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งจักขุ ๑ ให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งหู ๑ ให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งจมูก ๑ ให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งลิ้น ๑ ให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งกาย ๑ ให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งใจ ๑ . มานะ ๗ อย่าง ได้แก่ความถือตัว ๑ ความดูหมิ่น ๑ ความถือตัวและความดูหมิ่น ๑ ความถือตัวต่ำ ๑ ความถือตัวสูง ๑ ความถือตัวว่าเรามี ๑ ความถือตัวผิด ๑ . มานะ ๘ อย่าง ได้แก่บุคคลให้ความถือตัวเกิดเพราะลาภ ๑ ให้ความถือตัวต่ำเกิดเพราะความเสื่อมลาภ ๑ ให้ความถือตัวเกิดเพราะยศ ๑ ให้ความถือตัวต่ำเกิดเพราะความเสื่อมยศ ๑ ให้ความถือตัวเกิดเพราะความสรรเสริญ ๑ ให้ความถือตัวต่ำเกิดเพราะความนินทา ๑ ให้ความถือตัวเกิดเพราะสุข ๑ ให้ความถือตัวต่ำเกิดเพราะทุกข์ . มานะ ๙ อย่าง ได้แก่มานะว่าเราดีกว่าคนที่ดี ๑ มานะว่า เราเสมอกับคนที่ดี ๑ มานะว่า เราเลวกว่าคนที่ดี ๑ มานะว่า เราดีกว่าผู้เสมอกัน ๑ มานะว่า เราเสมอกับผู้เสมอกัน ๑ มานะว่า เราเสมอกับผู้เลว ๑ มานะว่า เราดีกว่าผู้เลว ๑ มานะว่า เราเสมอกับผู้เลว ๑ มานะว่า เราเลวกว่าผู้เลว . มานะ ๑๐ อย่าง ได้แก่ บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังมานะให้เกิดเพราะชาติบ้าง เพราะโคตรบ้าง ฯลฯ เพราะวัตถุอื่นๆ บ้าง ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ความเป็นผู้ถือตัว ความกำเริบขึ้น ความฟูขึ้น มานะดังว่าธงไชย มานะอันประคองจิตไว้ ความที่จิตใคร่ดังว่าธงยอดเห็นปานนี้ นี้เรียกว่า มานะ .

คำว่า พึงกำหนดรู้มานะ ความว่า พึงกำหนดรู้มานะด้วยปริยญา ๓ คือ ญาตปริยญา ตีรณปริยญา ปหานปริยญา ญาตปริยญาเป็นไฉน? นรชนย่อมรู้จักมานะ คือ ย่อมรู้ ย่อมเห็นว่านี้เป็นมานะอย่างหนึ่ง ได้แก่ความฟูขึ้นแห่งจิตเป็นมานะ ๒ อย่าง ได้แก่มานะในการยกตน มานะในการชมผู้อื่น ฯลฯ นี่เป็นมานะ ๑๐ อย่าง ได้แก่บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังมานะให้เกิดเพราะชาติบ้าง เพราะโคตรบ้าง ฯลฯ เพราะวัตถุอื่นๆ บ้าง นี้ชื่อว่า ญาตปริยญา . ตีรณปริยญาเป็นไฉน? นรชนรู้อย่างนี้แล้วย่อมพิจารณามานะโดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ ฯลฯ โดยอุบายเป็นเครื่องสลัดทุกข์ นี้ชื่อว่า ตีรณปริยญา . ปหานปริยญาเป็นไฉน? นรชนพิจารณาอย่างนี้แล้ว ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งมานะ นี้ชื่อว่าปหาน-

*ปริยญา . คำว่า พึงกำหนดรู้มานะ คือ พึงกำหนดรู้มานะด้วยปริยญา ๓ นี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงกำหนดรู้มานะ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

[๔๓๐] ความประพฤติดุผลนผลัน ในคำว่า ฟังประพฤติเว้นจากความผลนผลัน เป็นไฉน? ความประพฤติดุผลนผลันแห่งคนผู้กำหนด ความประพฤติดุผลนผลันแห่งคนผู้ขัดเคือง ความประพฤติดุผลนผลันแห่งคนผู้หลง ความประพฤติดุผลนผลันแห่งคนผู้มานะผู้ผูกพัน ความประพฤติดุผลนผลันแห่งคนผู้ถือมั่น ความประพฤติดุผลนผลันแห่งคนผู้ถึงความพึงชาน ความประพฤติดุผลนผลันแห่งคนผู้ถึงความไม่ตกลง ความประพฤติดุผลนผลันแห่งคนผู้ถึงความโดยเรียว-

*แรง ชื่อว่าความประพฤติดุผลนผลัน (แต่ละอย่าง) นี้ชื่อว่า ความประพฤติดุผลนผลัน. คำว่า ฟังประพฤติเว้นจากความผลนผลัน ความว่า นรชนฟังเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องด้วยความประพฤติดุผลนผลัน ฟังเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ ฟัง-
*ประพฤติ เทียบไป ผลดีเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังประพฤติเว้นจากความผลนผลัน. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

นรชนฟังออกจากความพุดเทือ ไม่ฟังทำความเสนาหาในรูป ฟังกำหนดรู้ มานะ และฟังประพฤติเว้นจากความผลนผลัน.

[๔๓๑] ไม่ฟังยินดีสังขารเก่า ไม่ฟังทำความชอบใจในสังขารใหม่ เมื่อสังขารเสื่อมไป ก็ไม่ฟังเศร้าโศก ไม่ฟังเป็นผู้อาศัยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง.
[๔๓๒] คำว่า ไม่ฟังยินดีสังขารเก่า ความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ล่วงแล้ว เรียกว่า สังขารเก่า. บุคคลไม่ควรยินดี ไม่ควรบันเทิง ไม่ควรติดใจ ซึ่งสังขารทั้งหลายที่ล่วงแล้วด้วยสามารถแห่งตัณหา ด้วยสามารถแห่งทิฏฐิ ฟังละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความชอบใจ ความบันเทิง ความติดใจ ความถือ ความยึดถือ ความถือมั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ฟังยินดีสังขารเก่า.

[๔๓๓] คำว่า ไม่ฟังทำความชอบใจสังขารใหม่ ความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นปัจจุบัน เรียกว่า สังขารใหม่. ไม่ควรทำความชอบใจ ความพอใจ ความรัก ความกำหนัด ในสังขารทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน ด้วยสามารถแห่งตัณหา ด้วยสามารถแห่งทิฏฐิ คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ฟังทำความชอบใจในสังขารใหม่.

[๔๓๔] คำว่า เมื่อสังขารเสื่อมไป ไม่ฟังเศร้าโศก ความว่า เมื่อสังขารเสื่อมไป เสียไป ละไป แปรไป หายไป อันตรธานไป ไม่ฟังเศร้าโศก ไม่ฟังลำบากใจ ไม่ฟังถือมั่น ไม่ฟังรำไร ไม่ฟังทบทวนคร่ำครวญ ไม่ฟังถึงความหลงใหล คือ เมื่อจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺขล คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คีลาณปัจจัยเภสัชบริขาร เสื่อมไป เสียไป ละไป แปรไป หายไป อันตรธานไป ไม่ฟังเศร้าโศก ไม่ฟังลำบากใจ ไม่ฟังถือมั่น ไม่ฟังรำไร ไม่ฟังทบทวนคร่ำครวญ ไม่ฟังถึงความหลงใหล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อสังขารเสื่อมไป ไม่ฟังเศร้าโศก.

ว่าด้วยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง

[๔๓๕] ตัณหา เรียกว่ากิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง ในคำว่า ไม่ฟังเป็นผู้อาศัยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อุกฺกมฺมุล. เหตุไรตัณหาจึงเรียกว่ากิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง. บุคคลย่อมเกี่ยวข้อง เกาะเกี่ยว ถือ ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ อุบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ ด้วยตัณหาใด เหตุนี้ ตัณหา นั้นจึงเรียกว่า กิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง. คำว่า ไม่ฟังเป็นผู้อาศัยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง ความว่า บุคคลฟัง ไม่ฟังเป็นผู้อาศัยตัณหา ฟังละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งตัณหา เป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องด้วยตัณหา ฟังเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ฟังเป็นผู้อาศัยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ไม่ฟังยินดีสังขารเก่า ไม่ฟังทำความชอบใจในสังขารใหม่ เมื่อสังขารเสื่อมไป ไม่ฟังเศร้าโศก ไม่ฟังเป็นผู้อาศัยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง.

[๔๓๖] เราย่อมกล่าวความกำหนดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ กล่าวความว่องไว (อาหะ) ว่าเป็นความปรารถนา กล่าวอารมณ์ว่า เป็นความกำหนด เปือกตม คือกามเป็นสภาพล่วงได้โดยยาก.

ว่าด้วยเรียกตัณหาว่าเป็นห้วงน้ำใหญ่

[๔๓๗] ตัณหา เรียกว่าความกำหนด ในคำว่า เราย่อมกล่าวความกำหนดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อุกฺกมฺมุล. ตัณหา เรียกว่าห้วงน้ำใหญ่ ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อุกฺกมฺมุล. คำว่า เราย่อมกล่าวความกำหนดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ ความว่า เราย่อมกล่าว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศความกำหนดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมกล่าวความกำหนดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่.

[๔๓๘] ตัณหา เรียกว่าความว่องไว ในคำว่า กล่าวความว่องไวว่า เป็นความปรารถนา ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อุกฺกมฺมุล. ตัณหา เรียกว่าความปรารถนา ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อุกฺกมฺมุล. คำว่า กล่าวความว่องไวว่า เป็นความปรารถนา ความว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
เราย่อมกล่าว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศความ
ว่องไวว่า เป็นความปรารถนา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กล่าวความว่องไวว่าเป็นความปรารถนา .

[๔๓๙] ตัณหา เรียกว่าอารมณ์ ในคำว่า กล่าวอารมณ์ว่า เป็นความกำหนด ได้แก่
ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อุกุศลมูล . ตัณหาเรียกว่า ความกำหนด ได้แก่ราคะ
สาราคะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อุกุศลมูล . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กล่าวอารมณ์ว่า เป็นความ
กำหนด

ว่าด้วยเปรียบเทียบเหมือนเปือกตม

[๔๔๐] คำว่า เปือกตมคือกามเป็นสภาพล่วงได้โดยยาก ความว่า เปือกตมคือกาม
หล่มคือกาม กิเลสคือกาม โคลนคือกาม ความกังวลคือกาม เป็นสภาพล่วงได้โดยยาก ก้าวล่วง
ได้โดยยาก ข้ามได้ยาก ข้ามพ้นได้ยาก ก้าวพ้นยาก ล่วงเลยได้ยาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เปือกตมคือกามเป็นสภาพล่วงได้โดยยาก . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
เราย่อมกล่าวความกำหนดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ กล่าวความว่องไวว่า
เป็นความปรารถนา กล่าวอารมณ์ว่า เป็นความกำหนด เปือกตมคือกาม
เป็นสภาพล่วงได้โดยยาก .

[๔๔๑] ผู้เป็นมุนีไม่ก้าวล่วงจากสิ่งจะเป็นพรหมมณเฑียรอยู่บนบก ผู้นั้นสลัด
สิ่งทั้งปวงแล้ว ผู้นั้นแลเรากล่าวว่า เป็นผู้สงบ .

[๔๔๒] คำว่า ผู้เป็นมุนีไม่ก้าวล่วงจากสิ่งจะเป็นพรหมมณเฑียรอยู่บนบก ผู้นั้นสลัด
ก้าวล่วงจากสัมมาทิฐิ ไม่ก้าวล่วงจากอริยมรรคมีองค์ ๘ . คำว่า มุนี ความว่า ญาณเรียกว่า
โมณะ ๑- ได้แก่ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องและตัณหาเพียงดังขाय
บุคคลนั้น ชื่อว่ามุนี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เป็นมุนีไม่ก้าวล่วงจากสิ่งจะเป็น .

ว่าด้วยอมตนิพพานเรียกว่าบ

[๔๔๓] อมตนิพพาน เรียกว่าบ ในคำว่า เป็นพรหมมณเฑียรอยู่บนบก ได้แก่ความ
สงบสังขารทั้งปวง ความสลัดคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสารถตัดหา ความดับ
ตัณหา ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด . คำว่า พรหมมณเฑียร ๒- ความว่า บุคคลชื่อว่า
เป็นพรหมมณเฑียร เพราะเป็นผู้ปล่อยเสียแล้วซึ่งธรรม ๗ ประการ ฯลฯ ผู้อื่นตัณหาและทิฐิไม่อาศัยแล้ว
เป็นผู้คงที่ ชื่อว่าเป็นพรหมมณเฑียร . คำว่า เป็นพรหมมณเฑียรอยู่บนบก ความว่า เป็นพรหมมณเฑียร
อยู่บนบก คือตั้งอยู่ในธรรมเป็นที่พึ่ง ตั้งอยู่ในธรรมเป็นที่ป้องกัน ตั้งอยู่ในธรรมเป็นที่พักพิง
ตั้งอยู่ในธรรมเป็นสรณะ ตั้งอยู่ในธรรมไม่มีภัย ตั้งอยู่ในธรรมไม่มีความเคลื่อนไหว ตั้งอยู่ในอมตะ
ตั้งอยู่ในนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นพรหมมณเฑียรอยู่บนบก .

[๔๔๔] คำว่า ผู้นั้นสลัดสิ่งทั้งปวงแล้ว ความว่า อายุขณะ ๑๒ คือ จักขุ รูป ฯลฯ
ใจ ธรรมารมณ์ เรียกว่าสิ่งทั้งปวง . จันทราคะ ในอายุขณะภายในและภายนอก เป็นกิเลสอัน
ผู้นั้นละแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความ
๑๑ . ดูข้อ ๖๙๗ . ๒ . ดูข้อ ๖๘๑ .

ไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุใด แม้ด้วยเหตุเท่านั้น สิ่งทั้งปวงชื่อว่าอันผู้นั้นสลัด สารถ
ปล่อย ละ สละคืนแล้ว . ตัณหากิเลส ทิฐิกิเลส มานะกิเลส เป็นกิเลสอันผู้นั้นละแล้ว ตัดราก
ขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็น
ธรรมดา ด้วยเหตุใด แม้ด้วยเหตุเท่านั้น สิ่งทั้งปวงชื่อว่า อันผู้นั้นสลัด สารถ ปล่อย ละ
สลัดคืนแล้ว . ปญญาภิสังขารกิตติ อปญญาภิสังขารกิตติ อเนกขาริกิตติ เป็นสภาพอันผู้นั้น
ละแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความ
ไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุใด แม้ด้วยเหตุเท่านั้น สิ่งทั้งปวงชื่อว่าอันผู้นั้นสลัด สารถ
ปล่อย ละ สละคืนแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นสลัดสิ่งทั้งปวงเสียแล้ว .

[๔๔๕] คำว่า ผู้นั้นแลเรากล่าวว่า เป็นผู้สงบ ความว่า ผู้นั้น เราย่อมกล่าว บอก
พูด แสดง แกล้งว่า เป็นผู้สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ดับ ระงับแล้ว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ผู้นั้นแลเรากล่าวว่า เป็นผู้สงบ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
ผู้เป็นมุนีไม่ก้าวล่วงจากสิ่งจะเป็นพรหมมณเฑียรอยู่บนบก ผู้นั้นสลัด
สิ่งทั้งปวงแล้ว ผู้นั้นแลเรากล่าวว่า เป็นผู้สงบ .

[๔๔๖] ผู้นั้นแลมีความรู้ เป็นเวทกุ ฐธรรมแล้วไม่อาศัย ผู้นั้นอยู่ในโลกโดย
ชอบ ย่อมไม่ฝืนต่อใครในโลกนี้ .

[๔๔๗] คำว่า มีความรู้ ในคำว่า ผู้นั้นแลมีความรู้เป็นเวทกุ ความว่า มีความรู้
ถึงวิชา มีญาณ มีปัญญาเครื่องตรัสรู้ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส . คำว่า เป็นเวทกุ
ความว่า ญาณในมรรค ๔ เรียกว่า เวท ฯลฯ เป็นผู้ปราศจากความกำหนัดในเวทนาทั้งปวง ล่วง
เวทนาทั้งปวงแล้ว ชื่อว่าเป็นเวทกุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นแลมีความรู้ เป็นเวทกุ .

[๔๔๘] คำว่า ฐธรรมแล้วไม่อาศัย ความว่า รู้แล้ว คือ ทราบพิจารณา เทียบเคียง
ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว ทำให้เป็นแจ้งแล้วฯ สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา . คำว่า ไม่อาศัย
ความว่า ความอาศัย ๒ ประการ คือ ความอาศัยด้วยตัณหา ๑ ความอาศัยด้วยทิฐิ ๑ ฯลฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
นี้ชื่อว่า ความอาศัยด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความอาศัยด้วยทิฐิ ผู้นั้นจะความอาศัยด้วย
ตัณหา สละคืนความอาศัยด้วยทิฐิ เป็นผู้ไม่อาศัย ไม่พัวพัน ไม่เข้าถึง ไม่เยื่อใย ไม่น้อม
ใจไป ออก สละ พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้อง ซึ่งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฯลฯ รูปที่เห็น
เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ทราบ และธรรมาภรณ์ที่รู้แจ้ง เป็นผู้มิจิตอันทำให้ปราศจาก
แดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วัตรธรรมแล้วไม่อาศัย .

[๔๔๙] คำว่า ผู้นั้นอยู่ในโลกโดยชอบ ความว่า จันทระกะในอายตนะภายในและภายใน
นอก เป็นกิเลสอันผู้นั้นละแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ถึงความ
ไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุใด แม้ด้วยเหตุเท่านี้ ผู้นั้นชื่อว่า
ยอมเที่ยวไป อยู่ ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยาอยู่ในโลกโดยชอบ .
ปญญาภิสังขารกิติ อปญญาภิสังขารกิติ อนญญาภิสังขารกิติ เป็นสภาพอันผู้นั้นละแล้ว ตัด
รากขาดแล้ว ทำให้มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไป
เป็นธรรมดา ด้วยเหตุใด แม้ด้วยเหตุเท่านี้ ผู้นั้นชื่อว่ายอมเที่ยวไป อยู่ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ
ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยาอยู่ในโลกโดยชอบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นอยู่ในโลก
โดยชอบ .

ว่าด้วยตัณหาเรียกว่าความไฝฝืน

[๔๕๐] คำว่า ย่อมไม่ฝืนต่อใครๆ ในโลกนี้ ความว่า ตัณหาเรียกว่า ความไฝฝืน
ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อุกถมมูล . ตัณหาอันเป็นความไฝฝืนนั้น อันผู้ใด
ละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้นยอมไม่
ไฝฝืนต่อใครๆ เป็นภษัตริย์ก็ตาม เป็นพราหมณ์ก็ตาม เป็นแพศย์ก็ตาม เป็นศูทรก็ตาม
เป็นคฤหัสถ์ก็ตาม เป็นบรรพชิตก็ตาม เป็นเทวดาก็ตาม เป็นมนุษย์ก็ตาม เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ย่อมไม่ไฝฝืนต่อใครๆ ในโลกนี้ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
ผู้นั้นแลมีความรู้ เป็นเวทสุ วัตรธรรมแล้วไม่อาศัย ผู้นั้นอยู่ในโลกโดย
ชอบ ย่อมไม่ไฝฝืนต่อใครๆ ในโลกนี้ .

[๔๕๑] ผู้ใดข้ามพ้นกามทั้งหลาย และเครื่องข้อง ที่ล่วงได้โดยยากในโลก ผู้
นั้นยอมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่เฟื่องเลี้ยง เป็นผู้มิกระแสนัดเสียแล้ว
มิได้มีเครื่องผูก .

ว่าด้วยกาม ๒ อย่าง

[๔๕๒] คำว่า ผู้ใด ในคำว่า ผู้ใดข้ามพ้นกามทั้งหลาย และเครื่องข้องที่ล่วงได้
โดยยากในโลก ความว่า ผู้ใด คือ เช่นใด ประกอบอย่างไร ชนิดอย่างไร มีประการอย่างไร
ถึงฐานะใด ประกอบด้วยธรรมใด เป็นภษัตริย์ก็ตาม เป็นพราหมณ์ก็ตาม เป็นแพศย์ก็ตาม
เป็นศูทรก็ตาม เป็นคฤหัสถ์ก็ตาม เป็นบรรพชิตก็ตาม เป็นเทวดาก็ตาม เป็นมนุษย์ก็ตาม
โดยอุทานว่ากาม . ได้แก่ กาม ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า
วัตถุกาม ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม . ชื่อว่าเครื่องข้อง ได้แก่เครื่องข้อง ๗ ประการ คือ
เครื่องข้องคือราคะ โสหา โมหะ มานะ ทิฐิ กิเลส ทวาริต . คำว่า ในโลก คือ ใน
อบายโลก มนุษย์โลก เทวโลก ชันธโลก ชาติโลก อายตนะโลก . คำว่า ที่ล่วงได้โดยยาก
ความว่า ผู้ใดได้ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงแล้วซึ่งกามและเครื่องข้องที่ล่วง
ได้โดยยาก ล่วงไปได้ยาก ข้ามขึ้นได้ยาก ข้ามพ้นได้ยาก ก้าวล่วงได้ยาก เป็นไปล่วงได้ยาก
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใด ข้ามพ้นกามทั้งหลาย และเครื่องข้องที่ล่วงได้โดยยากในโลก .

[๔๕๓] คำว่า ผู้นั้นยอมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่เฟื่องเลี้ยง ความว่า ย่อมไม่เศร้าโศก
ถึงวัตถุที่แปรปรวนไป หรือเมื่อวัตถุแปรปรวนไปแล้ว ก็ไม่เศร้าโศกถึง คือ ย่อมไม่เศร้าโศก
ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่ทบทวนคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักขุ โสตะ มานะ ชิวหา
กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺล คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข
จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ คีลาณปัจฉิยเภสัชบริขาร มารดา บิดา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง
บุตร ธิดา มิตร พวักพ้อง ญาติสาโลหิต ของเรา แปรปรวนไปแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อ
ว่า ย่อมไม่เศร้าโศก . คำว่า ย่อมไม่เฟื่องเลี้ยง ความว่า ย่อมไม่เฟื่องเลี้ยง ไม่เฟื่องถึง ไม่มุ่งถึง
ไม่หมายถึง ไม่มุ่งหมายถึง . อีกอย่างหนึ่ง ผู้นั้นยอมไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่เคลื่อน ไม่
อุบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นยอมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่เฟื่องเลี้ยง .

ว่าด้วยตัณหาเรียกว่ากระแสน

[๔๕๔] คำว่า เป็นผู้มิกระแสนัดเสียแล้ว ไม่มีเครื่องผูก ความว่า ตัณหาเรียกว่า
กระแสน ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อุกถมมูล . ตัณหากะแสนั้น เป็น
กิเลสชาติอันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือ
ญาณ ผู้นั้นเรียกว่าเป็นผู้มิกระแสนัดเสียแล้ว . คำว่า ไม่มีเครื่องผูก ความว่า เครื่องผูก ๗
ประการ คือ เครื่องผูกคือราคะ โสหา โมหะ มานะ ทิฐิ กิเลส ทวาริต . เครื่องผูกเหล่านี้
อันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้น
เรียกว่า ไม่มีเครื่องผูก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มิกระแสนัดเสียแล้ว ไม่มีเครื่องผูก .
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิาย มหานิทเทส
ผู้ใดข้ามพ้นกามทั้งหลาย และเครื่องข้องที่ล่วงได้โดยยากในโลก ผู้นั้น
ย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่เพ่งเล็ง เป็นผู้มีกระแสอันตัดเสียแล้ว ไม่มี
เครื่องผูก .

[๘๕๕] กิเลสชาติที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขาร ในกาลก่อน ท่านจงให้
เหือดหายไปเสีย กิเลสชาติเครื่องกังวลที่พึงเกิดขึ้นเพราะปรารถถึง
สังขารในภายหลัง อย่าได้มีแก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ถือเอาสังขารในท่าม
กลาง ท่านจักเป็นผู้เข้าไปสงบประพฤติไป .

[๘๕๖] คำว่า กิเลสชาติที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารในกาลก่อน ท่านจงให้
เหือดหายไปเสีย ความว่า กิเลสเหล่านี้พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารทั้งหลายเป็นส่วน
อดีต ท่านจงยังกิเลสเหล่านั้นให้เหือดไป เหือดหายไป เหือดแห้งไป คือ จงละ บรรเทา
ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า กิเลสชาติที่พึงเกิด
ขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารในกาลก่อน ท่านจงให้เหือดหายไปเสีย . อีกอย่างหนึ่ง อภิสังขาร
คือกรรมเป็นส่วนอดีตเหล่านี้ที่ยังมิได้ให้ผล ท่านจงยังอภิสังขารกรรมเหล่านั้นให้เหือดไป
เหือดหายไป เหือดแห้งไป คือ จงทำให้สิ้นพิช ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี
ในภายหลัง แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า กิเลสชาติที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขาร
ในกาลก่อน ท่านจงให้เหือดหายไป .

ว่าด้วยอนาคตเรียกว่าภายหลัง

[๘๕๗] คำว่า กิเลสชาติเครื่องกังวลที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารในภายหลัง
อย่าได้มีแก่ท่าน ความว่า อนาคตเรียกว่าภายหลัง . กิเลสชาติเครื่องกังวลเหล่านี้ คือ กิเลส
ชาติเครื่องกังวลคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทวาริต พึงเกิดขึ้นเพราะปรารถ
ถึงสังขารทั้งหลายในอนาคต กิเลสชาติเครื่องกังวลเหล่านี้ อย่าได้มีแก่ท่าน คือ ท่านอย่าทำให้
ปรากฏ อย่าให้เกิด อย่าให้เกิดพร้อม อย่าให้บังเกิด อย่าให้บังเกิดเฉพาะ จงละ บรรเทา
ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสชาติเครื่องกังวลที่พึง
เกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารในภายหลัง อย่าได้มีแก่ท่าน .

[๘๕๘] คำว่า ถ้าท่านจักไม่ถือเอาสังขารในท่ามกลาง ความว่า รูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิทยาน เป็นปัจจุบัน เรียกว่า ท่ามกลาง . ท่านจักไม่ถือเอา ไม่ยึด ไม่ถือ ไม่ยึด
ถือ ไม่ยินดี ไม่พูดถึง ไม่ติดใจ คือ จักละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภาย
หลัง ซึ่งความยินดี ความพูดถึงความติดใจ ความถือ ความยึดถือ ความถือมั่น ซึ่งสังขาร
ทั้งหลายในปัจจุบันนี้ ด้วยสามารถแห่งตัณหา ด้วยสามารถแห่งทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ถ้าท่านจักไม่ถือเอาสังขารในท่ามกลาง .

[๘๕๙] คำว่า ท่านจักเป็นผู้เข้าไปสงบประพฤติไป ความว่า ท่านจักเป็นผู้สงบ เข้า
ไปสงบ เข้าไปสงบบริเศษ ดับ ระวังแล้ว เพราะราคะ โทสะ ฯลฯ อกุศลาลิสังขารทั้งปวง
เป็นสภาพสงบ สงบเจียบ เข้าไปสงบบริเศษ ถูกเผา ดับ ปราศไป ระวัง ประพฤติ
ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านจักเป็นผู้เข้า
ไปสงบประพฤติไป . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

กิเลสชาติที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารในกาลก่อน ท่านจงให้
เหือดหายไปเสีย กิเลสชาติเครื่องกังวลที่พึงเกิดขึ้นเพราะปรารถถึง
สังขารในภายหลัง อย่าได้มีแก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ถือเอาสังขารในท่าม
กลาง ท่านจักเป็นผู้เข้าไปสงบประพฤติไป .

[๘๖๐] ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด โดยประการทั้งปวง
และผู้ใดย่อมไม่เศร้าโศก เพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่ ผู้นั้นย่อมไม่
เสื่อมในโลก .

ว่าด้วยนามและรูป

[๘๖๑] คำว่า โดยประการทั้งปวง ในคำว่า ความถือว่า ของเราในนามรูป ย่อมไม่มี
แก่ผู้ใดโดยประการทั้งปวง ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง
ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ . คำว่า ทั้งปวงนั้น เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด . อรูปชั้น ๔ ชื่อว่านาม .

มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปแห่งมหาภูตรูป ๔ ชื่อว่ารูป . คำว่า แก่ผู้ใด คือ แก่พระอรหันต-

* ชินาสพ . ชื่อว่าความถือว่าของเรา ได้แก่ความถือว่าของเรา ๒ อย่าง คือ ความถือว่าของเรา

ด้วยตัณหา ๑ ความถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความถือว่าของเราด้วยตัณหา ฯลฯ
นี้ชื่อว่าความถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ . คำว่า ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อมไม่มีแก่ผู้ใดโดย

ประการทั้งปวง ความว่า ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่ผู้ใด
โดยประการทั้งปวง คือ อันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้ว

ด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อมไม่มีแก่ผู้ใดโดยประการ

ทั้งปวง .

ว่าด้วยผู้ไม่เศร้าโศก

[๘๖๒] คำว่า และผู้ใดย่อมไม่เศร้าโศกเพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่ ความว่า ย่อมไม่

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิกาย มหานิเทศ
เศร้าโคกถึงวัตถุที่แปรปรวน หรือ เมื่อวัตถุแปรปรวนไปแล้วก็ย่อมไม่เศร้าโคกถึง คือ ย่อมไม่
เศร้าโคก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่ทบทวนคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักษุ โสตะ ฆานะ
ชีวนา กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺขล คณะ อวาส ลาก ฯลฯ ญาติสาลิหิต
ของเราแปรปรวนไปแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมไม่เศร้าโคกเพราะสิ่งที่ถือว่า
ของเราไม่มีอยู่. อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดเป็นผู้อื่นทุกขเวทนาซึ่งไม่สำราญกระหนบ ครอบงำ ย่ำยี มาถึง
เข้าแล้ว ย่อมไม่เศร้าโคก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่ทบทวนคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหล
แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมไม่เศร้าโคกเพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่. อีกอย่างหนึ่ง
ผู้ใด เป็นผู้อื่นโรคตา กระหนบ ครอบงำ ฯลฯ เป็นผู้อื่นสัมผัสแห่งเหลือบ บ่ง ลม แดด
และสัตว์เลื้อยคลานกระหนบ ครอบงำ ย่ำยี มาถึงเข้าแล้ว ย่อมไม่เศร้าโคก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน
ไม่ทบทวนคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหล แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมไม่เศร้าโคก
เพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่. อีกอย่างหนึ่ง เมื่อนามรูปนั้นไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ ผู้ใด
ย่อมไม่เศร้าโคก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่ทบทวนคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหลว่า นามรูป
ของเราได้มีแล้วหนอ นามรูปย่อมไม่มีแก่เราหนอ นามรูปของเราพึงมีหนอ เราย่อมไม่ได้นามรูป
นั้นหนอ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า และผู้ใดย่อมไม่เศร้าโคกเพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่
มีอยู่.

ว่าด้วยความเสื่อมมีแก่ผู้ยึดถือ

[๘๖๓] คำว่า ผู้ที่ย่อมไม่เสื่อมในโลก ความว่า ความถือ ความยึดถือ ความถือมั่น
ความชอบใจ ความน้อมใจถึงรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไรๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา
หรือว่า สิ่งนี้ของคนเหล่านี้ ย่อมมีแก่ผู้ใด ความเสื่อมย่อมมีแก่ผู้ใด. สมจริงตามภาษิตว่า

ท่านเสื่อมแล้วจากรถ ม้า แก้วมณี และกณชล เสื่อมแล้วจากบุตร
และภรรยา ทั้งจากโคสมบัตติทั้งปวง ที่ไม่ได้เสพ เหตุไร ท่านจึงไม่
เดือดร้อนในเวลาเศร้าโคก. โคสมบัตติทั้งหลาย ย่อมละสัตว์ไปก่อน
บ้าง สัตว์ย่อมละโคสมบัตติเหล่านั้นไปก่อนบ้าง ผู้ใคร่การมีโคสมบัตติ
ทั้งหลาย เป็นผู้ไม่มีอะไรเป็นของของตน เหตุฉนั้น เราจึงไม่เศร้าโคก
ในเวลาเศร้าโคก. ดวงจันทร์ย่อมขึ้น ย่อมเต็มดวง ย่อมเสื่อมไป
ดวงอาทิตย์อสดงคตแล้วก็กลับไป โลกธรรมทั้ง ๘ เรารู้แล้ว เหตุฉนั้น
เราจึงไม่เศร้าโคก ในเวลาเศร้าโคก.

ความถือ ความยึดถือ ความถือมั่น ความชอบใจ ความน้อมใจ ถึงรูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณอะไรๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของคนเหล่านี้ ย่อม ไม่มีแก่ผู้ใด ความเสื่อมก็
ไม่มีแก่ผู้ใด. สมจริงตามภาษิตว่า. ดุรสมณะ ท่านย่อมยินดีหรือ ดุรทธานผู้มีอายุ เราได้
อะไรเล่าจึงจะยินดี ดุรสมณะ ถ้าอย่างนั้น ท่านย่อมเศร้าโคกหรือ ดุรทธานผู้มีอายุ สิ่งอะไรๆ
เล่าเสื่อมไปแล้วเราจึงจะเศร้าโคก ดุรสมณะ ถ้าอย่างนั้น ท่านย่อมไม่ยินดี ย่อมไม่เศร้าโคก
หรือ เป็นอย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ.

และสมจริงตามภาษิตว่า

เป็นเวลานานหนอ เราจึงได้เห็นภิกษุผู้เป็นพราหมณ์ ดับรอบแล้ว ไม่มียินดี ไม่มีทุกข์
ข้ามค้นหาเครื่องเกาะเกี่ยวในโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ที่ย่อมไม่เสื่อมในโลก. เพราะ
เหตุฉนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อมไม่มีแก่ผู้ใดโดยประการทั้งปวง และ
ผู้ใดย่อมไม่เศร้าโคก เพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่ ผู้ที่ย่อมไม่เสื่อม
ในโลก.

[๘๖๔] ความกังวลอะไรๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของคนเหล่านี้
ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ผู้ใด เมื่อไม่ได้ความถือว่าของเรา ก็ไม่เศร้าโคกว่าสิ่งนี้
ย่อมไม่มีแก่เรา.

[๘๖๕] คำว่า แก่ผู้ใด ในคำว่า ความกังวลอะไรๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่าสิ่งนี้
ของคนเหล่านี้ ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความว่า แก่พระอรหันตชินาสพ. ความถือ ความยึดถือ
ความถือมั่น ความชอบใจ ความน้อมใจถึงสังขารอะไรๆ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของคนเหล่านี้ ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้
แก่ผู้ใด คือ อันผู้ใด ละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟ
คือญาณ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไรๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่าสิ่งนี้
ของคนเหล่านี้ ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

ว่าด้วยอิทัปปัจจยตา

สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดุริการิกษทั้งหลาย กายนี้ไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย
ทั้งไม่ใช่ของคนเหล่านี้ ดุริการิกษทั้งหลาย กายนี้ อันกรรมเก่าควบคุมแล้ว อันจิตประมวล
เข้าแล้ว ท่านทั้งหลายพึงเห็นว่าเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ดุริการิกษทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว
ย่อมมนสิการถึงปฏิจาสัมปบาท นั้นแหละโดยแยบคายเป็นอย่างดีในกายนั้นว่า เพราะเหตุนี้ๆ
เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ก็เกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ดับ สิ่งนี้ก็ดับ กล่าวคือ เพราะอริชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ
ขลข ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ เพราะอริชานั้นแลดับด้วย
สามารถความสารถโดย ไม่เหลือ สังขารจึงดับ ขลข ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมี
ด้วยอาการอย่างนี้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไรๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า
สิ่งนี้ของคนเหล่านี้ ย่อม ไม่มีแก่ผู้ใด .

และสมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ดูกรโมฆราช ท่านจงมีสติพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ก่อน
อัตตาทิฏฐิเสียแล้ว พึงเป็นผู้ข้ามพ้นมัจจุได้ด้วยอาการอย่างนี้ มัจจราช
ย่อมไม่เห็นบุคคลผู้พิจารณาเห็นโลกอย่างนี้ .

แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไรๆ . . . ย่อม ไม่มีแก่ผู้ใด .

และสมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใชของท่านทั้ง
หลาย ท่านทั้งหลายจะละสิ่งนั้นเสียเถิด สิ่งนั้นที่ท่านทั้งหลายจะเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์
เพื่อสุข ตลอดกาลนาน . ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรไม่ใชของท่านทั้งหลาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย
รูปไม่ใชของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะละรูปเสียเถิด รูปนั้นที่ท่านทั้งหลายจะเสียแล้ว จักมี
เพื่อประโยชน์เพื่อสุข ตลอดกาลนาน เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ใชของท่านทั้งหลาย
ท่านทั้งหลาย จะละวิญญาณนั้นเสียเถิด วิญญาณนั้นที่ท่านทั้งหลายจะเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์
เพื่อสุขตลอดกาลนาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน? หน้า ไม่
ถึง ไม่และไป ไม่ในวิหารเซตวันนั้นคนพินาไป เคาเสีย หรือว่าทำตามปัจจัย ท่านทั้งหลายพึงมีความ
ดำริอย่างนี้หรือว่า คนย่อมนำไปเคาเสีย ซึ่งเราทั้งหลาย หรือทำตามปัจจัย . ความดำรินั้นไม่
มีเลย พระพุทธเจ้าข้า . ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่า สิ่งนั้นไม่ใชตนหรือของเนื่องด้วย
ตนแห่งข้าพระองค์ทั้งหลาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใชของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะละ
สิ่งนั้นเสียเถิด สิ่งนั้นที่ท่านทั้งหลายจะเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อสุข ตลอดกาลนาน
ฉันนั้นแล ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรไม่ใชของท่านทั้งหลาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปไม่ใช
ของท่านทั้งหลาย . . . วิญญาณไม่ใชของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะละวิญญาณนั้นเสียเถิด
วิญญาณนั้นท่านทั้งหลายจะเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์เพื่อสุข ตลอดกาลนาน แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไรๆ . . . ย่อม ไม่มีแก่ผู้ใด .

และสมจริงตามภาษิตว่า

ดูกรคามณี เมื่อบุคคลเห็นความเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมล้วนและความ
สืบต่อแห่งสังขารล้วน ตามเป็นจริง ภัยก็ไม่มี เมื่อใด บุคคลเห็น
ขันธโลกเสมอด้วยหน้าและไม้ ด้วยปัญญา เมื่อนั้น บุคคลนั้นก็ไม่
ปรารถนาอะไรๆ อื่น นอกจากนิพพานอันไม่มีปฏิสนธิ .

นางวชิราภิกษุณีได้กล่าวคานานี้กะมารรู้ลามกว่า

ดูกรมาร ติฏฐิของท่านย่อมเชื่อสิ่งอะไรหนอว่าสัตว์ ร่างกายนี้เป็นกอง
แห่งสังขารล้วน บัณชิตย่อมไม่ได้ที่จะเรียกว่าเป็นสัตว์ในกองสังขาร
ล้วนนี้ เสียวารายย่อมมีเพราะคมกันเข้าแห่งส่วนประกอบ ฉันใด เมื่อ
ขันธทั้งหลายมีอยู่ ความสมมติว่าสัตว์ก็มี ฉันนั้น ก็ทุกขอย่างเดียว
ย่อมเกิด ทุกขย่อมตั้งอยู่ และย่อมแปรไป นอกจากทุกขไม่มีอะไรเกิด
นอกจากทุกขไม่มีอะไรดับ .

แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไรๆ . . . ย่อม ไม่มีแก่ผู้ใด .

และสมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมคันหารูปอย่างนั้น
แหละ ตลอดถึงคติของรูปที่มีอยู่ ภิกษุย่อมคันหาเวทนา . . . สัญญา . . . สังขาร . . . วิญญาณ ตลอด
ถึงคติของวิญญาณที่มีอยู่ เมื่อภิกษุเห็น คันหารูปตลอดถึงคติของรูปที่มีอยู่ เมื่อคันหาเวทนา . . .
สัญญา . . . สังขาร . . . วิญญาณ ตลอดถึงคติของวิญญาณที่มีอยู่ แม้ความถือว่าเราก็คติ ว่าของเราคิตี
ว่าเราย่อมมีคิตี ความถือเมื่อนั้นก็มีได้มีแก่ภิกษุนั้นๆ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความกังวล
อะไรๆ . . . ย่อม ไม่มีแก่ผู้ใด .

ว่าด้วยโลกสูญ

ท่านพระอานนได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า โลก
สูญ โลกสูญ ดังนี้ ด้วยเหตุเท่าไรหนอแล พระองค์จึงตรัสว่า โลกสูญ โลกสูญ . พระผู้มี
พระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอานนท เพราะสูญจากตนหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยตน ฉะนั้น เราจึง
กล่าววว่าโลกสูญ . ดูกรอานนท ก็สิ่งอะไรที่สูญจากตนหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยตน ดูกรอานนท จักษ
สูญจากตนหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยตน รูปก็สูญ . . . จักษวิญญาณ . . . จักษสัมผัส . . . สุขเวทนาก็ดี
ทุกขเวทนาก็ดี อทุกขมสุขเวทนาก็ดี ที่เกิดขึ้นเพราะจักษสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้นก็สูญ
หุ . . . เสียง . . . จมูก . . . กลิ่น . . . ลิ้น . . . รส . . . กาย . . . โผฏฐัพพะ . . . ใจ . . . ธรรมารมณ์
. . . มโนวิญญาณ . . .

โมโนสัมผัส . . . สุขเวทนาก็ดี ทุกขเวทนาก็ดี อทุกขมสุขเวทนาก็ดี ที่เกิดขึ้นเพราะมโน
สัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้นก็สูญจากตนหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยตน ดูกรอานนท เพราะโลก

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
สญจากตนหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยตน ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า โลกสญ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า
ความกังวลอะไรๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่าสิ่งนี้ของคนเหล่านี้ ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด .

[๘๖๖] ชื่อว่า ความถือว่าของเรา ในคำว่า ผู้นั้น เมื่อไม่ได้ความถือว่าของเรา ได้
แก้ความถือว่าของเรา ๒ อย่าง คือ ความถือว่าของเราด้วยตัณหา ๑ ความถือว่าของเราด้วย
ทิฐิ ๑ ฯลฯ นี่ชื่อว่าความถือว่าของเราด้วยตัณหา ฯลฯ นี่ชื่อว่าความถือว่าของเราด้วยทิฐิ ผู้
นั้นละความถือว่าของเราด้วยตัณหา สละคืนความถือว่าของเราด้วยทิฐิแล้ว เมื่อไม่ได้ ไม่พบ
ไม่ประสบ ไม่ได้เฉพาะซึ่งความถือว่าของเรา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้น เมื่อไม่ได้ความถือ
ว่าของเรา .

[๘๖๗] คำว่า ก็ไม่เศร้าโศกกว่า สิ่งนี้ย่อมไม่มีแก่เรา ความว่า ผู้นั้นย่อมไม่เศร้าโศก
ถึงวัตถุที่แปรปรวนไป หรือเมื่อวัตถุนั้นแปรปรวนไปแล้ว ก็ไม่เศร้าโศกถึง และไม่เศร้าโศก
ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่ท้อปอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักขของเราแปรปรวนไปแล้ว
หูของเราแปรปรวนไปแล้ว ฯลฯ สาลิหิตของเราแปรปรวนไปแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็
ไม่เศร้าโศกกว่า สิ่งนี้ย่อมไม่มีแก่เรา . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
ความกังวลอะไรๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของคนเหล่านี้ ย่อม
ไม่มีแก่ผู้ใด ผู้นั้น เมื่อไม่ได้ความถือว่าของเรา ก็ไม่เศร้าโศกกว่า สิ่ง
นี้ย่อมไม่มีแก่เรา .

[๘๖๘] บุคคลเป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตามติดใจ ไม่หวั่นไหว เป็นผู้เสมอในอายตนะ
ทั้งปวง เราถูกถามถึงบุคคลผู้ไม่มีความหวั่นไหว ก็บอกอานิสสสัน .
ว่าด้วยผู้ไม่ริษยา

[๘๖๙] ความริษยา ในคำว่า เป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตามติดใจเป็นไฉนๆ บุคคลบางคน
ในโลกนี้ เป็นผู้ริษยา คือ ย่อมริษยา ชิงชัง ผูกความริษยา ในลาภ สักการะ การเคารพ
การนับถือ การไหว้และการบูชาของบุคคลอื่น ความเป็นผู้ริษยา การทำความเป็นผู้ริษยา ความ
ริษยา กิจริษยา ความเป็นผู้ริษยา ความชิงชัง กิริยาที่ชิงชัง ความเป็นผู้ชิงชัง นี้เรียกว่า
ความริษยา . ความริษยานั้น อันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระเบียบแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น
เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้นเรียกว่า เป็นผู้ไม่ริษยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่ริษยา .
คำว่า ไม่ตามติดใจ ความว่า ตัณหา เรียกว่าความตามติดใจ ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขณา
โลภะ อุกตมมูล . ความติดใจนั้น อันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระเบียบแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น
เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้นเรียกว่า เป็นผู้ไม่ตามติดใจ . ผู้นั้นไม่ติดใจ คือ ไม่ถึงความติดใจ
ไม่หลง ไม่หมกมุ่นในรูป ฯลฯ ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบและธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง
คือเป็นผู้ปราศจากความติดใจ หายจากความติดใจ สละความติดใจ สรรอกความติดใจ ปล่อย
ความติดใจ ละความติดใจ สละคืนความติดใจแล้ว ปราศจากความกำหนัด หายจากความ
กำหนัด สละความกำหนัด สรรอกความกำหนัด ปล่อยความกำหนัด ละความกำหนัด สละคืน
ความกำหนัดแล้ว หายหิวแล้ว ดับแล้ว เย็นแล้ว เป็นผู้สลายสุขมิตนดุจพรหมอยู่ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า บุคคลเป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตามติดใจ .

ว่าด้วยผู้ไม่หวั่นไหว

[๘๗๐] คำว่า ไม่หวั่นไหว เป็นผู้เสมอในอายตนะทั้งปวง ความว่า ตัณหา เรียกว่า
ความหวั่นไหว ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขณา โลภะ อุกตมมูล . ตัณหาอันเป็นความ
หวั่นไวนั้น อันผู้ใด ละ ตัดขาด สงบ ระเบียบแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟ
คือญาณ ผู้นั้น เรียกว่าเป็นผู้ไม่หวั่นไหว . บุคคลชื่อว่า เป็นผู้ไม่หวั่นไหว เพราะละความหวั่นไหว
เสียแล้ว ผู้นั้นย่อมไม่หวั่นไหว เอนเอียง ดิ้นรน ยุ่ง วุ่นไป แม้ในลาภ แม้ในความเสื่อมลาภ
แม้ในยศ แม้ในความเสื่อมยศ แม้ในความสรรณสุริย แม้ในความนินทา แม้ในสุข แม้ใน
ทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่หวั่นไหว . คำว่า เป็นผู้เสมอในอายตนะทั้งปวง ความว่า
อายตนะ ๑๒ คือ จักขุ รูป ฯลฯ ใจ ธรรมารมณ์ เรียกว่า อายตนะทั้งปวง . เมื่อใด จันทรากะ
ในอายตนะภายในและภายนอก อันบุคคลละ ตัดรากเสียแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน
ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เมื่อนั้น ผู้นั้นเรียกว่าเป็นผู้เสมอ
คงที่ วางตนเป็นกลาง เพิกเฉย ในอายตนะทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่หวั่นไหว เป็น
ผู้เสมอในอายตนะทั้งปวง .

[๘๗๑] คำว่า เราถูกถามถึงบุคคลผู้ไม่มีความหวั่นไหว ก็บอกอานิสสสัน ความว่า
เราถูกถาม สอบถาม ขอให้บอก อัญเชิญให้บอก ขอให้ประสาธ ถึงบุคคลผู้ไม่มีความหวั่นไหว
ก็บอกอานิสส ๔ นั้น คือ บอก ชี้แจง ฯลฯ ประกาศว่า บุคคลนั้นเป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตามติดใจ
ไม่หวั่นไหว เป็นผู้เสมอในอายตนะทั้งปวง ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราถูกถามถึงบุคคล
ผู้ไม่มีความหวั่นไหว ก็บอกอานิสสสัน . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลเป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตามติดใจ ไม่หวั่นไหว เป็นผู้เสมอในอายตนะ
ทั้งปวง เราถูกถามถึงบุคคลผู้ไม่มีความหวั่นไหว ก็บอกอานิสสสัน .

[๘๗๒] อภิสังขารอะไรๆ ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่หวั่นไหว รู้แจ้งอยู่ บุคคลนั้น
จงดเว้นแล้วจากอภิสังขาร ย่อมเห็นความปลอดโปร่งในที่ทั้งปวง .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิาย มหานิทเทส

[๔๗๓] ตัณหา เรียกว่าความหวั่นไหว ในคำว่า แก่บุคคลผู้ไม่หวั่นไหว รู้แจ้งอยู่ ได้แก่ระกะ สาราคะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อุกถมุล . ตัณหาอันเป็นความหวั่นไหว นั้น อันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระเบียบแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้น เรียกว่า ผู้ไม่หวั่นไหว . บุคคลชื่อว่าไม่หวั่นไหว เพราะละความหวั่นไหวเสียแล้ว ผู้นั้นย่อมไม่หวั่นไหว เอนเอียง ดิ้นรน ยุ่ง วนไป แม้นในลาภ แม้นในความเสื่อมลาภ แม้นในยศ แม้นในความเสื่อมยศ แม้นในความสรรเสริญ แม้นในความนินทา แม้นในสุข แม้นในทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แก่บุคคลผู้ไม่หวั่นไหว . คำว่า รู้แจ้งอยู่ ความว่า รู้ รู้ทั่ว รู้แจ้งเฉพาะ แห่งตลอด ว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับ ไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แก่บุคคลผู้ไม่หวั่นไหว รู้แจ้งอยู่ .

[๔๗๔] คำว่า อภิสังขารอะไรๆ ย่อมไม่มี ความว่า ปญญาภิสังขาร อปญญาภิสังขาร อาเนญยาภิสังขาร เรียกว่า อภิสังขาร (นิสังขิต) . ปญญาภิสังขารกิตติ อปญญาภิสังขารกิตติ อาเนญยาภิสังขารกิตติ อันบุคคลนั้นละ ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ต้งตั้งตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุเท่านี้ อภิสังขารทั้งหลายก็ไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ เป็นสภาพอันบุคคลนั้นละ ตัดขาด สงบ ระเบียบแล้ว ทำให้ไม่เกิดการเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วย ไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อภิสังขารอะไรๆ ย่อมไม่มี .

[๔๗๕] คำว่า บุคคลนั้นเ็นดเว้นแล้วจากอภิสังขาร ความว่า ปญญาภิสังขาร อปญญา-
*ภิสังขาร อาเนญยาภิสังขาร เรียกว่า อภิสังขาร (วิยาธิมกะ) . ปญญาภิสังขาร อปญญาภิสังขาร อาเนญยาภิสังขาร อันบุคคลนั้นละ ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ต้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุเท่านี้ บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นผู้ งด เว้น เว้นขาด เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับอภิสังขาร เป็นผู้มิจิต ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นเ็นดเว้นแล้วจากอภิสังขาร .

[๔๗๖] คำว่า ย่อมเห็นความปลอดโปร่งในที่ทั้งปวง ความว่า รากะ โทสะ โมหะ ฯลฯ กิเลสทั้งหลาย อันก่อให้เกิดภัย เพราะผู้นั้นเป็นผู้ละรากะอันก่อให้เกิดภัย ฯลฯ ละกิเลสทั้งหลาย อันก่อให้เกิดภัยเสียแล้ว ชื่อว่าย่อมเห็นความปลอดโปร่งในที่ทั้งปวง คือ ย่อมเห็นความไม่มีภัย ไม่มีเสนียด ไม่มีบาปาวา ไม่มีอุปสรรค ความระงับ ในที่ทุกสถาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมเห็นความปลอดโปร่งในที่ทั้งปวง . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
อภิสังขารอะไรๆ ย่อม ไม่มีแก่บุคคลผู้หวั่นไหว รู้แจ้งอยู่ บุคคลนั้น
งดเว้นแล้วจากอภิสังขาร ย่อมเห็นความปลอดโปร่งในที่ทั้งปวง .

[๔๗๗] มนีย่อมไม่พูดถึงตนในพวกคนที่เสมอกัน ในพวกคนที่ต่ำกว่า ในพวก
คนที่สูงกว่า มนินั้นเป็นผู้สงบ ผู้ปราศจากความตระหนี่ ย่อมไม่ยึดถือ
ย่อมไม่สลัด (พระผู้มีพระภาคตรัสดังนี้) .

ว่าด้วยคุณสมบัติของมนี

[๔๗๘] คำว่า มนีย่อมไม่พูดถึงตนในพวกคนที่เสมอกัน ในพวกคนที่ต่ำกว่า ในพวก
คนที่สูงกว่า ความว่า ญาณเรียกว่า โมนะ ได้แก่ปัญญา ความรู้ ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่อง
ข้อง และตัณหาเพียงดังชายดำรงอยู่ บุคคลนั้นชื่อว่ามนี . มนีย่อมไม่พูดถึง ไม่กล่าว ไม่บอก
ไม่แสดง ไม่แถลง ว่าเรตีกว่าเรา เราเสมอเขา หรือว่า เราเลวกว่าเขา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
มนีย่อมไม่พูดถึงตนในพวกคนที่เสมอกัน ในพวกคนที่ต่ำกว่า ในพวกคนที่สูงกว่า .

[๔๗๙] คำว่า เป็นผู้สงบ ในคำว่า มนินั้น เป็นผู้สงบปราศจากความตระหนี่
ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ดับแล้ว ระเบียบแล้ว เพราะรากะ โทสะ
โมหะ ฯลฯ อุกุศลภิสังขารทั้งปวง เป็นสภาพ สงบ สงบเจียบ เข้าไปสงบวิเศษ ถูกเผา
ดับ ปราศไป ระเบียบแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มนินั้นเป็นผู้สงบ . คำว่า ปราศจากความ
ตระหนี่ ความว่า ความตระหนี่ ๕ ประการ คือ ความตระหนี่อาวาส ฯลฯ ความหวงไว้
นี้เรียกว่า ความตระหนี่ . ความตระหนี่นั้น อันมนีใดละ ตัดขาด สงบ ระเบียบแล้ว ทำให้
ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ มนินั้นเรียกว่า ผู้ปราศจากความตระหนี่ หายจาก
ความตระหนี่ กำจัดความตระหนี่ สำรอกความตระหนี่ พ้นความตระหนี่ ละความตระหนี่
สลัดความตระหนี่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มนินั้นเป็นผู้สงบ ปราศจากความตระหนี่ .

[๔๘๐] คำว่า ย่อมไม่ยึดถือ ในความว่า ย่อมไม่ยึดถือ ย่อมไม่สลัด พระผู้มีพระภาค
ตรัสดังนี้ ความว่า มนินั้น ย่อมไม่ยึดถือ ไม่ถือเอา ไม่เข้าไปถือ ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือ
มั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ อุปบัตติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ยึดถือ . คำว่า ย่อมไม่สลัด ความว่า มนินั้น ย่อม ไม่ละ ไม่
บรรเทา ไม่ทำให้สิ้นไป ไม่ให้ถึงความไม่มีซึ่ง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ
อุปบัตติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อม ไม่สลัด . คำว่า ภควา
เป็นคำเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ บทว่า ภควา นี้เป็นสังคิกขาบัญญัติ . เพราะเหตุนี้ พระ
ผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

มนีย่อมไม่พูดถึงตนในพวกคนที่เสมอกัน ในพวกคนที่ต่ำกว่า ในพวก
คนที่สูงกว่า มนินั้นเป็นผู้สงบ ปราศจากความตระหนี่ ย่อมไม่ยึดถือ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ยอมไม่สลด (พระผู้มีพระภาคตรัสดังนี้) .
จบ อุตตทัณฑสูตรตติยเทสที่ ๑๕ .

สาริปุตตสูตรตติยเทสที่ ๑๖

ว่าด้วยกระแสน้ำของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยองค์ ๘

[๘๘๑] (ท่านพระสาริปตรกล่าวดังนี้ว่า) พระศาสดาผู้มีพระกระแสเสียอื่น
ไพเราะ เสด็จจากภพดุสิต มาสู่ความเป็นพระคณาจารย์อย่างนี้ ก่อน
แต่นี้ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นเลย ทั้งไม่เคยได้ยินต่อใครๆ เลย .

[๘๘๒] คำว่า ก่อนแต่นี้ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นเลย ความว่า ในกาลก่อนแต่นี้ พระผู้
มีพระภาคพระองค์นั้น ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นด้วยจักขุนี้ ด้วยอตภาพนี้เลย . คือ พระผู้มีพระภาค
ทรงจำพรรษาที่มณฑลภูมิพลลิลลาอาสน์ ณ ถ้ำไม่ปราจิณัตถะ (ต้นทองหลาง) ในภพดาวดึงส์
อันหมู่เทวดาห้อมล้อมเสด็จลงสู่สังกัสสนคร โดยบันไดอันสำเร็จด้วยแก้วมณีในท่ามกลาง ใน
กาลนั้น ข้าพเจ้าเห็นความเห็นครั้งนี้ ไม่เคยเห็นในกาลก่อนเลย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ก่อนแต่นี้ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นเลย .

[๘๘๓] บทว่า อิติ ในคำว่า ท่านพระสาริปตรกล่าวดังนี้ว่า เป็นบทสนธิ เป็นบท
อุปสรรค เป็นบททบทปุระ เป็นศัพท์ประชุมอักษร เป็นศัพท์สละสลวยด้วยพยัญชนะ เป็น
ลำดับบท . คำว่า อายสฺมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ
เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความยำเกรง . คำว่า
สาริปตร เป็นนาม เป็นเครื่องนับ เป็นเครื่องหมาย เป็นบัญญัติ เป็นโวหาร เป็นชื่อ เป็น
ความตั้งชื่อ เป็นความทรงชื่อ เป็นเครื่องกล่าวถึง เป็นเครื่องแสดงความหมาย เป็นเครื่อง
กล่าวเฉพาะ แห่งพระเถระนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านพระสาริปตรกล่าวดังนี้ว่า .

[๘๘๔] ศัพท์ว่า น ในคำว่า ทั้งไม่เคยได้ยินต่อใครๆ เลย เป็นปฏิเสธ . ศัพท์ว่า
อุท เป็นบทสนธิ เป็นบทอุปสรรค เป็นบททบทปุระ เป็นศัพท์ประชุมอักษร เป็นศัพท์
สละสลวยด้วยพยัญชนะ เป็นลำดับบท . คำว่า ต่อใครๆ คือ ต่อใครๆ ที่เป็นกษัตริย์ เป็น
พราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นฤๅษี เป็นบรรพชิต เป็นเทวดา หรือเป็นมนุษย์
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทั้งไม่เคยได้ยินต่อใครๆ เลย .

[๘๘๕] คำว่า พระศาสดาผู้มีพระกระแสเสียอื่นไพเราะอย่างนี้ ความว่า พระศาสดา
มีพระกระแสเสียอื่นไพเราะ คือ มีพระกระแสเสียอื่นเสนาะ มีพระกระแสเสียเป็นที่ตั้ง
แห่งความรัก มีพระกระแสเสียดุจดั่งมัทย มีพระกระแสเสียเพราะตั้งเสียนกการเวก . เสี่ยง
อันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ย่อมเปล่งออกจากพระโอษฐ์แห่งพระผู้มีพระภาคนั้น คือ เป็น
เสี่ยงไม่ขัดข้อง ๑ เป็นเสี่ยงผู้ฟังทราบได้ง่าย ๑ เป็นเสี่ยงไพเราะ ๑ เป็นเสี่ยงน่าฟัง ๑ เป็น
เสี่ยงกลมกล่อม ๑ เป็นเสี่ยงไม่แปร่ง ๑ เป็นเสี่ยงลึก ๑ เป็นเสี่ยงก้องกังวาล ๑ . เมื่อใด
พระผู้มีพระภาคนั้น จะทรงยังบริษัทให้ทราบด้วยเสียง เมื่อนั้น เสียงของพระผู้มีพระภาคนั้น
ย่อมไม่ออกไปนอกบริษัท . ก็พระผู้มีพระภาคนั้น มีเสียงเหมือนเสียงพรหม มีเสียงดังเสียนก
การเวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีพระกระแสเสียอื่นไพเราะอย่างนี้ . พระผู้มีพระภาคผู้นำ
พวก ชื่อว่า พระศาสดา . บุคคลผู้นำพวก ย่อมนำพวกให้ข้ามทางกันดาร คือ ให้ข้าม ข้าม
ขึ้น ข้ามออก ข้ามพ้น ซึ่งทางกันดารแต่ใจ ทางกันดารแต่สัตว์ร้าย ทางกันดารแต่ที่อดอยาก
ทางกันดารแต่ที่ไม่มีน้ำ ให้ถึงพร้อมซึ่งภูมิภาคอันเกษม ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคผู้นำพวก ย่อม
ยังสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามกันดาร คือ ให้ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามออก ข้ามพ้น ซึ่งกันดารแต่ชาติ
กันดารแต่พยาธิ กันดารแต่ภระ โสกะ ปรีทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส กันดาร
แต่ราคะ กันดารแต่โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลสและทุจริต รกชฎีการาคะ รกชฎีคือ
โทสะ โมหะ มานะและทิฏฐิ รกชฎีคือกิเลส ให้ถึงพร้อมซึ่งอมตนิพพานอันเป็นส่วนเกษม
ฉะนั้นเหมือนกัน แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่า ผู้นำพวก . อนึ่ง พระผู้มี
พระภาคเป็นผู้นำ ผู้แนะนำ ผู้นำเนื่องๆ ผู้ให้รู้ดี ผู้ให้พินิจ ผู้เพ่งดู ผู้ให้เลื่อมใส แม้ด้วย
เหตุอย่างนี้ดังนี้ พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่า ผู้นำพวก . อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ยังมรรคที่ยัง
ไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทรงยังมรรคที่ยังไม่เกิดพร้อมให้เกิดพร้อม ผู้ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก
ทรงทราบมรรค ทรงรู้แจ้งมรรค ทรงฉลาดในมรรค . ก็เหล่าในบัดนี้ สาวกทั้งหลายของพระผู้มี
พระภาคพระองค์นั้น เป็นผู้ดำเนินตามมรรคอยู่ เป็นผู้ประกอบศีลาติคุณในภายหลัง แม้ด้วย
เหตุอย่างนี้ดังนี้ พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่า ผู้นำพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระศาสดาผู้มี
พระกระแสเสียอื่นไพเราะอย่างนี้ .

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเป็นพระคณาจารย์

[๘๘๖] คำว่า เสด็จจากภพดุสิตมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์ ความว่า พระผู้มี
พระภาคทรงจุติจากชั้นดุสิต ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ ลงสู่พระกรรมภพพระมารดา แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เสด็จจากภพดุสิตมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์ . อีกอย่างหนึ่ง พวก
เทวดาท่านกล่าวว่า ดุสิต . เทวดาเหล่านั้นยินดี พอใจ ชอบใจ เบิกบาน เกิดปิติโสมนัส
ว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจากดุสิตมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
จึงชื่อว่า เสด็จจากภพดีสมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์. อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ทั้งหลาย ท่าน
กล่าวว่ ดลิต. พระอรหันต์เหล่านั้นยินดี พอใจ ชอบใจ มีความดำริบริบูรณ์ว่า พระผู้มี
พระภาคเสด็จมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์แห่งพระอรหันต์ทั้งหลาย แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อ
ว่า เสด็จจากภพดีสมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์. คำว่า คณิ ความว่า มีคณะ. พระผู้มีพระภาค
ชื่อว่า เป็นคณิ เพราะอรรถว่า เป็นพระคณาจารย์. เพราะอรรถว่า เป็นพระศาสดาของคณะ.
เพราะอรรถว่า พระองค์ทรงบริหารคณะ. เพราะอรรถว่า พระองค์ตรัสสอนคณะ. เพราะอรรถ
ว่า พระองค์ทรงพราสอนคณะ. เพราะอรรถว่า พระองค์มีความองค์อาจเสด็จเข้าไปสู่คณะ.
เพราะอรรถว่า คณะย่อมตั้งใจฟังต่อพระองค์ เจริญสดลึงฟัง เข้าไปตั้งจิตเพื่อความรู้. เพราะ
อรรถว่า พระองค์ทรงยังคณะให้ออกจากอกุศล ให้ตั้งอยู่ในกุศล เป็นคณาจารย์ของคณะภิกษุ
เป็นคณาจารย์ของคณะภิกษุณี เป็นคณาจารย์ของคณะอุบาสก เป็นคณาจารย์ของคณะอุบาสิกา เป็น
คณาจารย์ของคณะพระราชา เป็นคณาจารย์ของคณะกษัตริย์ เป็นคณาจารย์ของคณะพราหมณ์
เป็นคณาจารย์ของคณะแพศย์ เป็นคณาจารย์ของคณะศูทร เป็นคณาจารย์ของคณะเทวดา เป็น
คณาจารย์ของคณะพรหม. พระศาสดาเป็นผู้มีหมู่ มีคณะ เป็นพระคณาจารย์ เสด็จมา เข้าไป
เข้าไปพร้อม ถึงพร้อมแล้ว ซึ่งสิ่งกัลสนคร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เสด็จจากภพดีสมาสู่ความ
เป็นพระคณาจารย์. เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงกล่าวว่

(ท่านพระสารีบุตรกล่าวดังนี้ว่า) พระศาสดาผู้มีพระกระแสเสียงอัน
ไพเราะ เสด็จจากภพดีสมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์อย่างนี้ ก่อน
แต่ข้าพเจ้าไม่เคยเห็น ทั้งไม่เคยได้ยินต่อใครๆ เลย.

[๘๘๓] พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุ ย่อมปรากฏเด่นชัดแก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก
พระองค์ทรงกำจัดมืดทั้งปวง เป็นบุคคลผู้เอก บรรลุแล้วซึ่งความยินดี.

[๘๘๔] คำว่า แก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก ความว่า แก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก
พรหมโลก แก่หมู่สัตว์พร้อมสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แก่โลก
พร้อมทั้งเทวโลก.

ว่าด้วยพระพุทธรเจ้าปรากฏแก่เทวดาและมนุษย์

[๘๘๕] คำว่า พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุ ย่อมปรากฏเด่นชัด ความว่า พวกเทวดา
ย่อมเห็นพระผู้มีพระภาคประทับแสดงธรรมอยู่ที่บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ณ ควางไม้ปาริฉัตตะ ใน
ภพดาวดึงส์ จันใด พวกมนุษย์ก็ย่อมเห็นจันนั้น. พวกมนุษย์ย่อมเห็นจันใด พวกเทวดาก็ย่อม
เห็นจันนั้น. พระผู้มีพระภาคย่อมปรากฏแก่พวกเทวดาจันใด ก็ย่อมปรากฏแก่พวกมนุษย์จันนั้น.
พระผู้มีพระภาคย่อมปรากฏแก่มนุษย์จันใด ก็ย่อมปรากฏแก่พวกเทวดาจันนั้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้
ดังนี้ จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุย่อมปรากฏเด่นชัด. อีกอย่างหนึ่ง ท่านสมณพราหมณ์
บางพวกมิได้ฝึกตน ก็ปรากฏโดยเพศแห่งบุคคลผู้ฝึกตน มิได้สงบ ก็ปรากฏโดยเพศแห่งบุคคล
ผู้สงบ มิได้ระงับ ก็ปรากฏโดยเพศแห่งบุคคลผู้ระงับ มิได้ดับ ก็ปรากฏโดยเพศแห่งบุคคลผู้ดับ.

สมจริงดังภาษิตว่า

สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ไม่บริสุทธิ์ ณ ภายใน งามแต่ภายนอก เป็นผู้
อันบริวารห้อมล้อมเที่ยวไปในโลก เหมือนหมอน้ำทำด้วยดินหุ้มทองคำ
และเหมือนเหรียญมาสกลโลหะชุบทองคำจะนั้น.

พระผู้มีพระภาคย่อมไม่ปรากฏเมื่อนั้น. พระผู้มีพระภาคทรงฝึกพระองค์แล้ว ย่อม
ปรากฏโดยเพศแห่งพระพุทธรเจ้าผู้ฝึกแล้ว ทรงสงบแล้ว ย่อมปรากฏโดยเพศแห่งพระพุทธรเจ้า
ผู้สงบแล้ว ทรงระงับแล้ว ย่อมปรากฏโดยเพศแห่งพระพุทธรเจ้าผู้ระงับแล้ว ทรงดับแล้ว ย่อม
ปรากฏโดยเพศแห่งพระพุทธรเจ้าผู้ดับแล้ว โดยความจริง โดยเป็นจริง โดยถ่องแท้ โดยความ
เป็นจริง โดยไม่วิปริต โดยสภาพ. ก็พระผู้มีพระภาคทั้งหลายผู้เป็นพระพุทธรเจ้า มีพระอิริยาบถ
มิได้กำเริบ ทรงสมบุรณ์ด้วยปณิธิ (ความปรารถนา) แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า พระผู้มี
พระภาคผู้มีพระจักษุย่อมปรากฏเด่นชัด. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีพระเกียรติอันบริสุทธิ์
ทรงเปรียบพร้อมด้วยพระเกียรติยศและความสรรเสริญเป็นเช่นนี้ เช่นนั้น และอย่างยิ่ง ใน
ภพนาค ภพครุฑ ภพยักษ์ ภพอสูร ภพคนธรรพ์ ภพมหาราช ภพอินทร์ ภพพรหม แม้ด้วย
เหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุย่อมปรากฏเด่นชัด. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มี
พระภาคทรงประกอบด้วยพละ ๑๐ ย่อมปรากฏ ประจักษ์ รู้ได้ด้วยเวสสาวชญาณ ๔ ปฏิสัมภิตา
๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เดชธรรม พลธรรม คุณธรรม วิริยะ ปัญญา. สมจริงดังที่ตรัส
ไว้ว่า

สัตบุรุษทั้งหลายย่อมปรากฏในที่ไกล เหมือนภูเขามิวันต์ ฉะนั้น
อสัตบุรุษทั้งหลายย่อมไม่ปรากฏในที่นี้ เหมือนลูกศรที่ยิงไปในกลางคืน
ฉะนั้น.

แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุย่อมปรากฏเด่นชัด.

ว่าด้วยจักษุ ๕ ประการ

คำว่า พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุ ความว่า พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุ ด้วยจักษุ ๕
ประการ คือ มีพระจักษุเมื่อดำรงสังขาร ๑ มีพระจักษุเมื่อดำรงทิพยจักษุ ๑ มีพระจักษุเมื่อดำรง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ปัญญาจักขุ ๑ มีพระจักขุแม้ด้วยพุทธจักขุ ๑ มีพระจักขุแม้ด้วยสมันตจักขุ ๑ .

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแม้ด้วยมังสจักขุอย่างไร? สี ๕ อย่าง คือ สีเขียว สีเหลือง
สีแดง สีดำ และสีขาว ย่อมปรากฏอยู่ในมังสจักขุของพระผู้มีพระภาค . ขนพระเนตรของ
พระผู้มีพระภาคตั้งอยู่ในที่ใด ที่นั้นมีสีเขียว เขียวสนิท น้าขม น้ำดู เหมือนดอกผักตบ . ต่อจากที่
นั้นมีสีเหลือง เหลืองนวล สีเหมือนทองคำ น้าขม น้ำดู เหมือนดอกกรรณิการ . ขอบเข่า
พระเนตรทั้ง ๒ ของพระผู้มีพระภาค มีสีแดง แดงงาม น้าขม น้ำดู เหมือนสีปีกแมลงทับ .
ที่ท่ามกลางพระเนตรมีสีดำ ดำงาม ไม่หมองมัว ไสสนิท น้าขม น้ำดู เหมือนสีสมอคำ
(อิฐแก่ไฟ) . ต่อจากที่นั้นมีสีขาว ขาวงาม เปล่งปลั่ง ขาวนวล น้าขม น้ำดู เหมือนสีดาว
ประกายพลุข . พระผู้มีพระภาคมีพระมังสจักขุนี้เป็นปกติเนื่องในพระวรกาย เกิดเฉพาะด้วย
สุจริตกรรมในภพก่อน ทรงเห็นตลอดโยชน์หนึ่งโดยรอบ ทั้งกลางวันทั้งกลางคืน . แม้เมื่อใด
มีมือประกอบด้วยองค์ ๔ คือ พระอาทิตย์อัสดงคต ๑ วินอุโบสถมีในภาพักษ์ ๑ แนวป่าทึบ ๑
ก่อนกาลเมฆใหญ่ตั้งขึ้น ๑ . เมื่อนั้น พระผู้มีพระภาคก็ทรงเห็นตลอดโยชน์หนึ่งโดยรอบในที่มืด
อันประกอบด้วยองค์ ๔ แม้เห็นปานนี้ . ที่หลุมกิติ บ้านประตูกิติ กำแพงกิติ ภูเขา กิติ กอไม้
กิติ เถาว์ลยักิติ เป็นเครื่องบังการเห็นรูปทั้งหลาย ย่อมไม่มี . หากว่า บุคคลพึงเอางาเมล็ดหนึ่ง
ทำเป็นเครื่องหมายใส่ลงในกรวยนบรทุกงา พระผู้มีพระภาคก็พึงทรงหยิบเอาเมล็ดงาขึ้นและขึ้น
ได้ . พระมังสจักขุเป็นปกติของพระผู้มีพระภาคบริสุทธิอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแม้
ด้วยมังสจักขุอย่างนี้ .

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแม้ด้วยทิพยจักขุอย่างไร? พระผู้มีพระภาคย่อมทรงเห็นหมู่
สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วย
ทิพยจักขุอันบริสุทธิลวงจักขุของมนุษย์ ย่อมทรงทราบหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้
หนอ ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิถิชาปฏิญี ยึด
ถือการทำด้วยอำนาจมิถิชาปฏิญี เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์
เหล่านี้ ประกอบด้วย กายสุจริต วาสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาปฏิญี
ยึดถือการทำด้วยอำนาจสัมมาปฏิญี เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้ พระผู้มีพระภาค
ย่อมทรงเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี
ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิลวงจักขุของมนุษย์ และทรงทราบหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมด้วย
ประการดังนี้ . ก็พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงพระประสงค์ ก็พึงทรงเห็นแม่โลกธาตุหนึ่ง แม่โลกธาตุ
๒ แม่โลกธาตุ ๓ แม่โลกธาตุ ๔ แม่โลกธาตุ ๕ แม่โลกธาตุ ๑๐ แม่โลกธาตุ ๒๐ แม่โลกธาตุ
๓๐ แม่โลกธาตุ ๔๐ แม่โลกธาตุ ๕๐ แม่โลกธาตุพันหนึ่งเป็นส่วนใหญ่ แม่โลกธาตุสองพันเป็น
ส่วนกลาง แม่โลกธาตุสามพัน แม่โลกธาตุหลายพัน . พระผู้มีพระภาค ทรงพระประสงค์เท่าใด
ก็พึงทรงเห็นเท่านั้น . ทิพยจักขุของพระผู้มีพระภาคบริสุทธิอย่างนี้ . พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุ
แม้ด้วยทิพยจักขุอย่างนี้ .

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแม้ด้วยปัญญาจักขุอย่างไร? พระผู้มีพระภาคทรงมีปัญญามาก
มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญาริเริง มีปัญญาเล่นไป มีปัญญาคมกล้า มีปัญญาชำแรกกิเลส
ทรงฉลาดในประเภทปัญญา มีญาณแตกฉาน ทรงบรรลุปฏิสัมภิทา ทรงบรรลุเสารัชชญาณ ๔
ทรงทสพลญาณ ทรงเป็นบุรุษองอาจ ทรงเป็นบุรุษสีหะ ทรงเป็นบุรุษนาค ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย
ทรงเป็นบุรุษนาคะ ไปเป็นปกติ มีพระญาณหาที่สุดมิได้ มีพระเดชหาที่สุดมิได้ มีพระยศหา
ที่สุดมิได้ ทรงเป็นผู้มีกำลัง ทรงมีทรัพย์มาก ทรงมีปัญญาเป็นทรัพย์ ทรงเป็นผู้นำ ทรงนำไปโดย
วิเศษ นำเนืองๆ ให้รู้จักประโยชน์ ให้พึงพิจารณาให้เห็นประโยชน์ ให้เล่นไปด้วยปลาตะ .
พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงเป็นผู้ให้มรรคที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ทรงให้มรรคที่ยังไม่เกิด
พร้อมให้เกิดขึ้นพร้อมผู้รับบอคมรรคที่ยัง ไม่มีใครบอก ทรงรู้ซึ่งมรรค ทรงทราบซึ่งมรรค ทรง
ฉลาดในมรรค . ก็แหละในบัดนี้ สาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นผู้
ดำเนินตามมรรคอยู่ เป็นผู้ประกอบด้วยศีลาทิคุณในภายหลัง . พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น มีพระจักขุ มีพระญาณ มีธรรม มีพรหมธรรม
ผู้ตรัสบอก ผู้ตรัสบอกโดยประการ เป็นผู้นำออกซึ่งอรรถ ทรงประทานอมตธรรม ทรงเป็นธรรม
สามมี เป็นพระตถาคต . สิ่งที่ไม่ทรงรู้ ไม่ทรงเห็น ไม่ทรงทราบ ไม่ทรงทำให้แจ่มแจ้ง ไม่ทรงถูก
ต้องด้วยปัญญา ย่อมไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น . ธรรมทั้งปวงรวมทั้งอดีต อนาคตและ
ปัจจุบัน ย่อมมาสู่คตลงในมุขคือพระญาณของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วโดยอาการทั้งปวง . ชื่อ
ว่าประโยชน์ที่ควรแนะนำทุกๆ อย่าง อันชนควรรู้ มีอยู่คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น
ประโยชน์ทั้ง ๒ อย่าง ประโยชน์มีในชาตินี้ ประโยชน์มีในชาติหน้า ประโยชน์ตื่น ประโยชน์ลึก
ประโยชน์ลึกลับ ประโยชน์ที่ปกปิด ประโยชน์ที่ควรแนะนำ ประโยชน์ที่บัณฑิตแนะนำไปแล้ว
ประโยชน์ที่ไม่มีโทษ ประโยชน์ไม่มีกิเลส ประโยชน์อันผ่องแผ้ว ประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์
ทั้งหมดนั้น ย่อมเป็น ไปอบในภายในพระพุทธานุภาพ . พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระญาณ
ไม่ขัดข้องในอดีต มีพระญาณ ไม่ขัดข้องในอนาคต มีพระญาณ ไม่ขัดข้องในปัจจุบัน . กายกรรม
วจีกรรม มโนกรรมทั้งหมด ย่อมเป็น ไปตามพระญาณของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว . บทธรรม
ที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น พระญาณเท่าใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
มีส่วนสูตรรอบแห่งบทธรรพที่ควรแนะนำ บทธรรพที่ควรแนะนำก็มีส่วนสูตรรอบแห่งพระญาณ พระ
ญาณไม่เป็นไปรอบเกินบทธรรพที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรพที่ควรแนะนำก็ไม่เกินพระญาณ ไป
ธรรมเหล่านั้นมีความตั้งอยู่ในส่วนสูตรรอบของกันและกัน . เมื่อขึ้นพระอโศกขึ้นปิดกั้นสนธิพอดิ
ขึ้นพระอโศกข้างล่างก็ไม่เกินขึ้นพระอโศกข้างบน ขึ้นพระอโศกข้างบนก็ไม่เกินขึ้นพระอโศกข้างล่าง ขึ้นพระอ
ทั้ง ๒ นั้นมีความตั้งอยู่ในส่วนสูตรรอบของกันและกัน ฉะนั้น บทธรรพที่ควรแนะนำก็ดี พระ
ญาณก็ดี ของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว มีความตั้งอยู่ในส่วนสูตรรอบของกันและกัน บทธรรพ
ที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น พระญาณเท่าใด บทธรรพที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระ
ญาณมีส่วนสูตรรอบแห่งบทธรรพที่ควรแนะนำ บทธรรพที่ควรแนะนำก็มีส่วนสูตรรอบแห่งพระ
ญาณ พระญาณไม่เป็นไปเกินบทธรรพที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรพที่ควรแนะนำก็ไม่เกินพระ
ญาณ ธรรมเหล่านั้น มีความตั้งอยู่ในส่วนสูตรรอบของกันและกัน ฉะนั้นเหมือนกัน . พระญาณ
ของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปรอบในธรรมทั้งปวง . ธรรมทั้งปวงเนื่องด้วยความนึก
เนื่องด้วยความหวัง เนื่องด้วยมนสิการ เนื่องด้วยจิตตบาท ของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว . พระ
ญาณของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปรอบในสัตว์ทั้งปวง . พระผู้มีพระภาคย่อมทรง
ทราบอริยาศัย อนสัย จริต อหิมติ แห่งสัตว์ทั้งปวง ย่อมทรงทราบเหล่าสัตว์ผู้มีกิเลสฐลีน้อย
ในปัญญาจักษุ มกิลเลสฐลีน้อยในปัญญาจักษุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการ
ทราม ผู้ควรแนะนำได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก เป็นภิกขุพลัตว์ เป็นอภิกขุพลัตว์ โลก พร้อม
ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็น
ไปรอบในภายในพระพุทธรูป . ปลาและเต่าทุกชนิด โดยที่สูตรรวมทั้งปลาตมิ ปลาตมิงคละ
และปลาตมิตมิงคละ ย่อมเป็นไปรอบในภายในมหาสมุทร ฉะนั้น โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก
พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปรอบในภายในพระพุท
ธูป ฉะนั้นเหมือนกัน . นกทุกชนิด โดยที่สูตรรวมทั้งครุฑเวไนยโคตร ย่อมเป็นไปรอบใน
ประเทศอากาศ ฉะนั้น พระพุทธรูปสาวกทั้งหลายผู้เสมอด้วยพระสารีบุตรโดยปัญญา ย่อมเป็นไป
รอบในประเทศแห่งพระพุทธรูป ฉะนั้นเหมือนกัน . พระพุทธรูปย่อมแผ่ปกคลุมปัญญาของ
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายตั้งอยู่ . พวกบัณฑิตผู้เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี สมณะมีปัญญ
ละเอียด รู้วาทะของผู้อื่น เหมือนนายขมังธนูยิงชนทางทรายแม่น เทียวไปจุดทำลายทัญชี่ของผู้
อื่นด้วยปัญญาของตน บัณฑิตเหล่านั้น ประสงค์ปัญหาแล้วเข้ามาเฝ้าพระตถาคต ทูลถามปัญหา
เหล่านั้นอันพระผู้มีพระภาคตรัสย้อนถามและตรัสแก้แล้ว เป็นปัญหามีเหตุที่ทรงแสดงออกและ
ทรงสลัดออก . บัณฑิตเหล่านั้นเลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาค . พระผู้มีพระภาคย่อมทรงไพโรจน์ยัง
ด้วยพระปัญญาในที่นั้นโดยแท้แล พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม้ด้วยปัญญาจักษุอย่างนี้ .

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม้ด้วยพหุจักษุอย่างไร? พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงตรว
จดูสัตว์โลกด้วยพหุจักษุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลสฐลีน้อยในปัญญาจักษุ มกิลเลส
ฐลีน้อยในปัญญาจักษุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้ควรแนะนำได้โดย
ง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ . ในกอบัวเขียว ในก
บัวแดง หรือในกอบัวขาว ดอกกอบัว ดอกบัวแดง หรือดอกบัวขาว บางดอกเกิดในน้ำ เจริญ
ในน้ำ ขึ้นตามน้ำ จมอยู่ในน้ำ อันน้ำหล่อเลี้ยงไว้ บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ตั้งอยู่
เสมอหน้า บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่ขึ้นพ้นน้ำ น้ำไม่ติด แม้ฉนั้นใด พระผู้มีพระภาค
เมื่อทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพระพหุจักษุ ได้ทรงเห็นสัตว์ผู้มีกิเลสฐลีน้อยในปัญญาจักษุ มกิลเลส
ฐลีน้อยในปัญญาจักษุ มีอินทรีย์กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้แนะนำได้โดย
ง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน . พระ
ผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบว่า บุคคลนี้เป็นราชาจริต บุคคลนี้เป็นโทสจริต บุคคลนี้เป็นโมหจริต
บุคคลนี้เป็นวิตักกจริต บุคคลนี้เป็นศรัทธาจริต บุคคลนี้เป็นญาณจริต . พระผู้มีพระภาคย่อม
ตรัสบอกอสุกถาแก่บุคคลผู้เป็นราชาจริต . ย่อมตรัสบอกเมตตากาวาแก่บุคคลผู้เป็นโทสจริต .
ทรงแนะนำบุคคลผู้เป็นโมหจริตให้ตั้งอยู่ในการเรียน ในการไต่ถาม ในการฟังธรรมตามกาลอัน
ควร ในการสนทนาธรรมตามกาลอันควร ในการอยู่ร่วมกับครู . ย่อมตรัสบอกอานาปานสติแก่
บุคคลผู้เป็นวิตักกจริต . ย่อมตรัสบอกพระสูตรอันเป็นนิมิตดี ความตรัสรู้ดีแห่งพระพุทธเจ้า
ความเป็นธรรมดีแห่งพระธรรม ความปฏิบัติดีแห่งพระสงฆ์ และศีลทั้งหลายของตน อันเป็นที่
ตั้งแห่งความเลื่อมใส แก่บุคคลผู้เป็นศรัทธาจริต . ย่อมตรัสบอกธรรมอันเป็นนิมิตแห่งวิปัสสนา
ซึ่งมีอาการไม่เที่ยง มีอาการเป็นทุกข์ มีอาการเป็นอนัตตา แก่บุคคลผู้เป็นญาณจริต .

สมจริงดังประพันธ์คาถาว่า

บุรุษยืนอยู่บนยอดภูเขาตลา พึงเห็นหมู่ชนโดยรอบ ฉนั้นใด ข้าแต่พระผู้
มีพระภาคผู้มีพระปัญญาดิ มีจักษุโดยรอบพระองค์ มีความโคกไป
ปราศจากแล้ว ทรงขึ้นสู่ปราสาทอันสำเร็จด้วยธรรม ของทรงตรว
ดูหมู่ชนผู้อาภีรณด้วยความโคก ถูกชาติและชราครอบงำ ฉนั้น .

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม้ด้วยพหุจักษุอย่างนี้ .

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม้ด้วยสมันตจักษุอย่างไร? พระสัพพัญญตญาณ เรียกว่า
สมันตจักษุ . พระผู้มีพระภาคไปใกล้ ไปใกล้ดีแล้ว เข้าถึง เข้าถึงดีแล้ว เข้าไปถึงดีแล้ว

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ประกอบแล้วด้วยพระสัพพัญญุตญาณ .

สมจริงดังประพันธ์คาถาว่า

สิ่งอะไรๆ ในไตรโลกธาตุนี้ อันปัญญาจักษุของพระตถาคตนั้นไม่เห็น
แล้ว ย่อมไม่มี อนึ่ง ธรรมชาติอะไรๆ อันพระพุทธานุภาพ ไม่รู้แจ้ง
แล้วและที่ไม่พึงรู้ ย่อมไม่มี ธรรมชาติที่ควรแนะนำไดมียู่ พระตถาคต
ทรงทราบแล้วซึ่งธรรมชาติที่ควรแนะนำนั้นทั้งหมด เพราะเหตุนี้ พระ
ตถาคต จึงชื่อว่าผู้มีสมันตจักขุ .

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแม้ด้วยสมันตจักขุอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาค
ผู้มีพระจักขุย่อมปรากฏเด่นชัด .

[๘๙๐] คำว่า ทรงกำจัดมิดทั้งปวง ความว่า ทรงบรรเทา กำจัด ทำให้สิ้นไป ให้ถึง
ความไม่มี ซึ่งความมิดเพราะราคะ ความมิดเพราะโทสะ ความมิดเพราะโมหะ ความมิดเพราะมานะ
ความมิดเพราะทิฏฐิ ความมิดเพราะกิเลส ความมิดเพราะทวารทั้งปวงอันทำให้เป็นคนบอด
ทำให้ไม่มีจักขุ ทำให้ไม่มีญาณอันดับปัญหา เป็นไปในฝ่ายแห่งความลำบาก ไม่ให้เป็นไปเพื่อ
นิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงกำจัดมิดทั้งปวง .

พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลผู้เอก

[๘๙๑] คำว่า เป็นบุคคลผู้เอก ทรงบรรลุแล้วซึ่งความยินดี ความว่า พระผู้มีพระภาค
ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะส่วนแห่งบรรพชา ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะเป็นผู้ไม่มีเพื่อน ทรงเป็น
บุคคลผู้เอกเพราะความละตัณหา ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรธว่า เป็นผู้ปราศจากราคะโดย
ส่วนเดียว ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรธว่า เป็นผู้ปราศจากโทสะโดยส่วนเดียว ทรงเป็นบุคคล
ผู้เอกเพราะอรธว่าเป็นผู้ปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรธว่า เป็นผู้
ไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรธว่า เป็นผู้เสด็จไปตามเอกายนมารค
ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรธว่า เป็นผู้เดียวตรัสรู้ซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม .

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะส่วนแห่งบรรพชาอย่างไร? พระผู้มีพระภาค
ยังทรงหนุ่มจรรยา มีพระเกศาตาสันนิท ยังหนุ่มแน่น อยู่ในปฐมวัย เมื่อพระมารดาและพระบิดา
ไม่ทรงปรารภนาให้ผนวช มีพระพักตร์ชุ่มด้วยน้ำพระเนตรทรงกันแสงรำพันอยู่ ทรงสละหมู่
พระญาติ ทรงตัดความกังวลในยศทั้งหมด ทรงตัดความกังวลในพระโอรสพระชายา ทรงตัด
ความกังวลในพระญาติ ทรงตัดความกังวลในมิตรอำมาตย์ ทรงตัดกังวลในการสังสม ทรงปลง
พระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสายะเสด็จออกผนวช ถึงความเป็นผู้ไม่มีกังวลเสด็จเที่ยว
ไป ยับยั้งอยู่ พักผ่อน ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา ลำพังพระองค์เดียว พระผู้มีพระภาค
ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะส่วนแห่งบรรพชาอย่างนี้ .

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะไม่มีเพื่อนอย่างไร? พระองค์ทรงผนวชแล้ว
อย่างนี้ พระองค์เดียว ชองเสพเสนาสนะเป็นป่าและป่าใหญ่น้อยอันสงัด มีเสียงน้อย ไม่มี
เสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญญาไปมา การทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่วิเวก พระองค์
ทรงพระดำเนินพระองค์เดียว ประทับยืนพระองค์เดียว ประทับนั่งพระองค์เดียว ทรงบรรทม
พระองค์เดียว เสด็จเข้าบ้านเพื่อทรงบิณฑบาตพระองค์เดียว เสด็จออกไปพระองค์เดียว ประทับ
อยู่ในที่ลับพระองค์เดียว ทรงอธิฐานจงกรมพระองค์เดียว ทรงเที่ยวไป ยับยั้งอยู่ พักผ่อน
ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา ลำพังพระองค์เดียว พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะ
ไม่มีเพื่อนอย่างนี้ .

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะความละตัณหาอย่างไร? พระผู้มีพระภาค
นั้นเป็นพระองค์เดียว ไม่มีเพื่อนอย่างนี้ ไม่ทรงประมาท มีความเพียร มีพระทัยเด็ดเดี่ยว ทรงตั้ง
พระมหาปธานอยู่ที่ควงโพธิพฤกษ์ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงกำจัดมารทั้งเสนามารที่ไม่ให้มหาชน
พ้นไป เป็นเผ่าพันธุ์ผู้ประมาท ทรงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไปซึ่งตัณหาเพียงดังข้ายอันให้แล่นไป
ให้เกาะเกี่ยวอารมณ้อย .

สมจริงดังประพันธ์คาถาว่า

บุรุษมีตัณหาเป็นเพื่อน เล่นไปสู่ความเป็นอย่างนี้และความเป็นอย่างอื่น
ตลอดกาลนาน ไม่ล่วงพ้นสงสารไปได้ ภิกษุรู้จักโทษนี้ รู้จักตัณหาเป็น
แดนเกิดแห่งทุกข์ จึงเป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่มีความยึดถือ มีสติ
พึงเว้นรอบ .

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะความละตัณหาอย่างนี้ .

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรธว่า เป็นผู้ปราศจากราคะโดยส่วนเดียว
อย่างไร? พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรธว่า เป็นผู้ปราศจากราคะโดยส่วนเดียว
เพราะอรธว่า ทรงละราคะเสียแล้ว . ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรธว่า เป็นผู้ปราศจากโทสะโดย
ส่วนเดียว เพราะทรงละโทสะเสียแล้ว . ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรธว่า เป็นผู้ปราศจาก
โมหะโดยส่วนเดียว เพราะทรงละโมหะเสียแล้ว . ทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรธว่า เป็นผู้
ไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะทรงละกิเลสทั้งหลายเสียแล้ว .

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรธว่า เป็นผู้เสด็จไปตามเอกายนมารค

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
อย่างไร? สติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรค
มีองค์ ๘ เรียกว่า เอกายนมรรค (ธรรมเป็นหนทางเป็นที่ไปแห่งบุคคลผู้เดียว) .

สมจริงดังประพันธ์คาถาว่า

พระผู้มีพระภาค ผู้เห็นธรรมเป็นส่วนสุดแห่งความสิ้นชาติ ผู้ทรง
อนุเคราะห์ด้วยพระทัยเกื้อกูล ย่อมทรงทราบมรรคเป็นที่ไปแห่งบุคคล
ผู้เดียว บัณฑิตทั้งหลายได้ข้ามก่อนแล้ว จักข้าม และย่อมข้ามซึ่งโอฆะ
ด้วยมรรคนี้ .

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรรถว่า เป็นผู้เสด็จไปตามเอกายนมรรคอย่างนี้ .

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอกเพราะอรรถว่า เป็นผู้เดียวตรัสรู้ซึ่งสัมมาสัมโพธิ-

* ญาณอันยอดเยี่ยมอย่างไร? ญาณ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์
วิมังสา วิปัสสนา สัมมาทิฏฐิ ในมรรค ๔ เรียกว่า โพธิ์ . ด้วยโพธิญาณนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสรู้
ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ตรัสรู้ ว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ตรัสรู้ ว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา
ตรัสรู้ ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ฯลฯ ตรัสรู้ ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและ
มรณะ ตรัสรู้ ว่า เพราะอวิชชาดับ สังขาร จึงดับ ฯลฯ เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ
ตรัสรู้ ว่า นิทุกข์ ตรัสรู้ ว่า เห็นเหตุให้เกิดทุกข์ ตรัสรู้ ว่า นี้ความดับทุกข์ ตรัสรู้ ว่า นี้ปฏิบัติให้ถึง
ความดับทุกข์ ตรัสรู้ ว่า เหล่านี้อาสวะ ตรัสรู้ ว่า เห็นเหตุให้เกิดอาสวะ ตรัสรู้ ว่า นี้ความดับอาสวะ
ตรัสรู้ ว่า นี้ปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ ตรัสรู้ ว่า ธรรมเหล่านี้ควรรู้ยิ่ง ตรัสรู้ ว่า ธรรมเหล่านี้
ควรกำหนดรู้ ตรัสรู้ ว่า ธรรมเหล่านี้ควรละ ตรัสรู้ ว่า ธรรมเหล่านี้ควรให้เจริญ ตรัสรู้ ว่า ธรรม
เหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ตรัสรู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอบายเครื่องสลัดออกแห่ง
ผัสสยตนะ ๖ ตรัสรู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอบายเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ์
๕ ตรัสรู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอบายเครื่องสลัดออกแห่งมหาภูตรูป ๔ ตรัสรู้ ว่า
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา . อีกอย่างหนึ่ง
พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ ตามตรัสรู้ ตรัสรู้เฉพาะ ตรัสรู้พร้อม ตรัสรู้ชอบ ทรงบรรลุ ทรงได้เฉพาะ
ทรงถูกต้อง ทรงทำให้แจ้ง ซึ่งธรรมที่ควรตรัสรู้ การตรัสรู้เฉพาะ การตรัสรู้พร้อม การบรรลุ
การถูกต้อง การทำให้แจ้งทั้งปวงด้วยโพธิญาณนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะ
อรรถว่า เป็นผู้เดียวตรัสรู้ซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมอย่างนี้ .

คำว่า ซึ่งความยินดี ในคำว่า บรรลุแล้วซึ่งความยินดี ความว่า พระผู้มีพระภาคทรง
บรรลุ ทรงถึงเฉพาะ ทรงถูกต้อง ทรงทำให้แจ้ง ซึ่งความยินดี ในเนกขัมมะ ความยินดีใน
ความสงบ ความยินดีในความสงบ ความยินดีในสัมโพธิญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นบุคคล
ผู้เอก บรรลุแล้วซึ่งความยินดี . เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงกล่าวว่

พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักขุ ย่อมปรากฏเด่นชัดแก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก
พระผู้มีพระภาคนี้ทรงกำจัดมิตทั้งปวง เป็นบุคคลผู้เอก บรรลุแล้วซึ่ง
ความยินดี .

[๘๙๒] เรามีความประสงค์ด้วยปัญหา จึงมาถึงพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ไม่
อาศัย ผู้คงที่ ผู้ไม่หลอกลวง ผู้มาเป็นพระคณาจารย์ของคนหมู่มาก
ซึ่งเนื่องในศาสนา .

ว่าด้วยพระนามว่าพุทธะ

[๘๙๓] ชื่อว่า พุทธะ ในคำว่า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ไม่อาศัย ผู้คงที่ คือ
พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระสยัมภู ไม่มีใครเป็นอาจารย์ ตรัสรู้ซึ่งสิ่งจะทั้งหลายเอง ในธรรม
ทั้งหลายอันพระองค์ไม่เคยสดับมาก่อน ทรงบรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในเพราะความตรัสรู้
และทรงถึงความเป็นผู้ชำนาญในพลธรรมทั้งหลาย . คำว่า พุโธ ชื่อว่า เป็นพระพุทธเจ้า
เพราะอรรถาอะไร? ชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า เพราะอรรถว่า ตรัสรู้ซึ่งสิ่งทั้งหลาย . เพราะอรรถว่า
ให้หมู่สัตว์ตรัสรู้ . เพราะเป็นพระสัพพัญญู . เพราะเป็นผู้เห็นธรรมทั้งปวง . เพราะเป็นผู้ทรงรู้ยิ่ง
เพราะเป็นผู้เบิกบาน . เพราะเป็นผู้สิ้นอาสวะ . เพราะเป็นผู้ไม่มีอุปกิเลส . เพราะอรรถว่า เป็นผู้
ปราศจากราคะโดยส่วนเดียว . เพราะอรรถว่า เป็นผู้ปราศจากโทสะโดยส่วนเดียว . เพราะอรรถว่า
เป็นผู้ปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว . เพราะอรรถว่า เป็นผู้ไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว . เพราะอรรถ
ว่า เป็นผู้เสด็จไปตามเอกายนมรรค . เพราะอรรถว่า เป็นผู้เดียวตรัสรู้ซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณ
อันยอดเยี่ยม . ชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า เพราะเว้นจากความไม่รู้ เพราะได้เฉพาะความรู้ พระนามว่า
พุทโธนี้ พระมารดา พระบิดา พระภคินี มิตร อำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณะ
พราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้ พระนามว่า พุทโธ นี้ เป็นวิโมกขันติกนาม (พระนามมีใน
อหัตผลในลำดับแห่งอหัตมรรค) เป็นสังคิกบัญญัติ (บัญญัติที่เกิดเพราะทำแจ่มแจ้งซึ่ง
พระอหัตผลและธรรมทั้งปวง) พร้อมด้วยการทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ คงแห่งโพธิพฤกษ์
ของพระผู้มีพระภาคทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น .

[๘๙๔] ความอาศัย ในคำว่า ไม่อาศัย มี ๒ อย่าง คือ ความอาศัยด้วยตัณหา ๑
ความอาศัยด้วยทิฏฐิ ๑ .

ความอาศัยด้วยตัณหาเป็นไฉน? วัตถุที่ทำให้เป็นเขต เป็นแดน เป็นส่วน เป็นแผนก

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
กำหนดถือเอา ยึดถือเอาว่าของเรา ด้วยส่วนแห่งตัณหาที่มีประมาณเท่าใด ความยึดถือว่าของเรา
ซึ่งวัตถุมีประมาณเท่านั้นว่า สิ่งนี้ของเรา สิ่งนั้นของเรา สิ่งมีประมาณเท่านี้ของเรา สิ่งของของ
เรามีประมาณเท่านี้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เครื่องลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสี ทาส
แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา นาทิน เงิน ทอง บ้าน นิคม ราชธานี แวนแคว้น
ชนบท จาง คลัง เป็นของของเรา ความยึดถือว่าเป็นของเรา แม้ซึ่งแผ่นดินใหญ่ทั้งสิ้นด้วย
สามารถแห่งตัณหา ตลอดถึงตัณหาวิปริต ๑๐๘ นี้ ชื่อว่าความอาศัยด้วยตัณหา .

ว่าด้วยทิวฏฐิ

ความอาศัยด้วยทิวฏฐิเป็นไฉน? สักกายทิวฏฐิมิวัตถุ ๒๐ มิจจาทิวฏฐิมิวัตถุ ๑๐ อันตคา-
* หิกาทิวฏฐิมิวัตถุ ๑๐ ทิวฏฐิ ความไปถือทิวฏฐิ รกเรียวถือทิวฏฐิ กันดารถือทิวฏฐิ เสียนหนามคือ
ทิวฏฐิ ความเดินร่นถือทิวฏฐิ เครื่องประกอบคือทิวฏฐิ ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่น ความ
ยึดถือ ทางผิด คลองผิด ความเป็นผิด ลัทธิเดียรถีย์ ความถือโดยแสวงหาผิด ความถือวิปริต
ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือว่าแน่นอน ว่าจริงในสิ่งที่ไม่จริง อันใด เห็นปานนี้
และทิวฏฐิ ๖๒ มีประมาณเท่าใด นี้ชื่อว่า ความอาศัยด้วยทิวฏฐิ .

พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละความอาศัยด้วยตัณหา สละคือความอาศัยด้วยทิวฏฐิ
เพราะทรงละความอาศัยด้วยตัณหา สละคือความอาศัยด้วยทิวฏฐิ . พระผู้มีพระภาคจึงไม่อาศัย
ไม่อิงอาศัย ไม่พัวพัน ไม่เข้าถึง ไม่ติดใจ ไม่น้อมใจถึง เป็นผู้ทรงออกไป สละ พ้นขาด
ไม่เกี่ยวข้องกับ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

(ธรรมารมณ) สกฺข คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลาน-

* ปิจจยเภสัชบริหาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัณญากภพ อสัณญากภพ
เนวสัณญานาสัณญากภพ เอกโวการภพ จตโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน
รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณที่ทราบ ธรรมารมณที่รู้แจ้ง ทรงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลส
อยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ไม่อาศัย .

ว่าด้วยผู้คงที่โดยอาการ ๕

[๘๙๕] คำว่า ผู้คงที่ ความว่า พระผู้มีพระภาคชื่อว่า เป็นผู้คงที่โดยอาการ ๕ คือ
เป็นผู้คงที่ในอริยธรรมและอนิยธรรม ๑ เป็นผู้คงที่เพราะอรรกว่าสละแล้ว ๑ เป็นผู้คงที่
เพราะอรรกว่า ข้ามแล้ว ๑ เป็นผู้คงที่เพราะอรรกว่า พ้นแล้ว ๑ เป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออก
ซึ่งธรรมนั้นๆ ๑ .

พระผู้มีพระภาคชื่อว่าเป็นผู้คงที่ในอริยธรรมและอนิยธรรมอย่างไร? พระผู้มีพระภาค
เป็นผู้คงที่แม่ในลาภ แม่ในความเสื่อมลาภ แม่ในยศ แม่ในความเสื่อมยศ แม่ในสรรเสริญ
แม่ในนินทา แม่ในสุข แม่ในทุกข์ . หากว่าชนทั้งหลายพึงลบล้างได้ พระพาหาข้างหนึ่งแห่งพระผู้
มีพระภาคด้วยเครื่องหอม พึงถากพระพาหาข้างหนึ่งด้วยมิด . พระผู้มีพระภาคยอมไม่ทรงมีความ
ยินร้ายในการถากด้วยมิดนั้น . พระผู้มีพระภาคทรงละความยินดีและความยินร้ายเสียแล้ว ทรง
ลวงเลวความดีใจและความเสียใจแล้ว ทรงกำลวงความพอใจและความพิโรธเสียแล้ว . พระผู้มี
พระภาคชื่อว่าเป็นผู้คงที่ในอริยธรรมและอนิยธรรมอย่างนี้ .

พระผู้มีพระภาคชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะอรรกว่า สละแล้วอย่างไร? พระผู้มีพระภาคทรง
สละ คาย ปล่อย ละ สละคินราคะ โสสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่
ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความอื้อวอด ความกระด้าง ความแข็งดี
ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวน
กระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อุกุศลาลังขารทั้งปวง พระผู้มี
พระภาคชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะอรรกว่า สละแล้ว อย่างนี้

พระผู้มีพระภาคชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะอรรกว่า ข้ามแล้วอย่างไร? พระผู้มีพระภาคทรงข้าม
คือ ข้ามขึ้น ก้าวล่วง ก้าวล่วงด้วยดี ลวงเลวแล้ว ซึ่งกามโอหะ ภวโอหะ ทิวฏฐิโอหะ อวิชชา-

* โอหะ และคลองแห่งสงสารทั้งปวง . พระผู้มีพระภาคนั้นทรงอยู่จบแล้ว ทรงประพฤติดจระ
แล้ว ดำเนินถึงทางไกลแล้ว ดำเนินถึงทิศแล้ว ดำเนินถึงที่สุดแล้ว ทรงรักษาพรหมจรรย์แล้ว
ทรงบรรลุดมทิวฏฐิแล้ว เจริญมรรคแล้ว ละกิเลสแล้ว มีการแห่งตลอดมิได้กำเริบ มีนิโรธอัน
ทำให้แจ้งแล้ว . พระผู้มีพระภาคทรงกำหนดรู้ทุกข์ ทรงละสมุทัย ทรงเจริญมรรค ทรงทำให้แจ้ง
แจ้งซึ่งนิโรธ ทรงรู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้อย่างยิ่ง ทรงกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ทรงละธรรมที่ควรละ
ทรงเจริญธรรมที่ควรเจริญ ทรงทำให้แจ้งแจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งแจ้ง . พระผู้มีพระภาคนั้น
ทรงถอนอวิชชาอันเป็นดุจลิมสลักออกแล้ว ทรงเรียวยารายกรรมอันเป็นดังคุเสียแล้ว ทรงถอน
ตัณหาเป็นดังเสาระเนียดขึ้นแล้ว ไม่มีสังโยชน์เป็นบานประตู เป็นผู้ไกลจากกิเลสเป็นข้าศึก
มีมานะเป็นดุจธงอันตกไปแล้ว ทรงปลงภาระเสียแล้ว มีโยคกิเลสมิได้เกี่ยวข้อง มีองค์ ๔
อันละเสียแล้ว ประกอบด้วยองค์ ๖ มีสติเป็นธรรมเอกเครื่องรักษา มีธรรมเป็นเครื่องอาศัย
๔ มีทิวฏฐิสัจจะเฉพาะอย่างหนึ่งอันทรงบรรเทาเสียแล้ว มีการแสวงหาอันชอบ ไม่ย่อหย่อนอัน
ประเสริฐ มีความดำริมิได้ขุ่นมัว มีกายสังขารอันระงับแล้ว มีจิตพ้นดีแล้ว มีปัญญาพ้นดีแล้ว
เป็นผู้มีความบริบูรณ์ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว เป็นออดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ถึงความบรรลุป็น
อย่างยิ่ง . พระผู้มีพระภาคนั้นมิได้ก่อ มิได้กำจัด กำจัดดำรงอยู่แล้ว มิได้ละ มิได้ถือมั่น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
แล้วดำรงอยู่ มิได้เย็บ มิได้ยก เย็บแล้วดำรงอยู่ มิได้ดับ มิได้ให้ลุก ดับแล้วดำรงอยู่
ดำรงอยู่เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยศีลชั้นร สมาริชั้นร ปัญญาชั้นร วิมุตติชั้นร วิมุตติญาณ-

* ทัศนชั้นร เป็นอเสขะ เหนงตลอดอริยสังแล้วดำรงอยู่ ก้าวล่วงตั้งหาอย่างนี้แล้วจึงดำรงอยู่
ดับไฟกิเลสแล้วดำรงอยู่ ดำรงอยู่เพราะไม่ต้องไป ยึดถือเอาอดชย แล้วดำรงอยู่ ดำรงอยู่ใน
ความชองเสพวิมุตติ ดำรงอยู่ด้วยความเมตตา กรุณา มุทิตา อเบกขาอันบริสุทธิ์ ดำรงอยู่ด้วย
ความบริสุทธิ์โดยส่วนเดียว ดำรงอยู่ในการเป็นผู้ไม่แข่งกระด้างด้วยตัณหา ทิฏฐิ มานะ อัน
บริสุทธิ์ ดำรงอยู่เพราะเป็นผู้หลุดพ้น ดำรงอยู่เพราะเป็นผู้สิ้นโดย ดำรงอยู่ในส่วนสตรอบแห่ง
ชั้นร ธาตุ อายตนะ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วิภังค์ ดำรงอยู่ในภพอันมีในที่สุด
ดำรงอยู่ในอรรถภาพอันมีในที่สุด ทรงไว้ซึ่งร่างกายมีในที่สุด .

สมจริงดังประพันธ์คำกล่าว

พระผู้มีพระภาคนั้น มีภพนี้เป็นที่สุด มีอรรถภาพนี้เป็นที่หลังมิได้มีชาติ
มรณะและสงสาร ไม่มีภพใหม่ .

พระผู้มีพระภาคชื่อว่าคงที่เพราะอรรถว่า ชำมแล้ว อย่างนี้ .

พระผู้มีพระภาคชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะอรรถว่า พ้นแล้วอย่างไร? พระทัยของพระผู้มี
พระภาคพ้นแล้ว พ้นวิเศษ พ้นดีแล้ว จาการกะ โทสะ โมหะ . ความโกรธ ความผูกโกรธ
ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความกระด้าง
ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง
ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อุกตลาลิสังขารทั้งปวง
พระผู้มีพระภาคชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะอรรถว่า พ้นแล้ว อย่างนี้ .

พระผู้มีพระภาคชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกซึ่งธรรมนั้นๆ อย่างไร? พระผู้มี
พระภาคชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มศีล ในเมื่อศีลมีอยู่ . ชื่อว่าเป็นผู้คงที่
เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มศีลทรา ในเมื่อศีลทรา มีอยู่ . ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดง
ออกว่า เป็นผู้มวิริยะ ในเมื่อวิริยะมีอยู่ . ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มสติ
ในเมื่อสติมีอยู่ . ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มสมาธิ ในเมื่อสมาธิมีอยู่ . ชื่อว่า
เป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มปัญญา ในเมื่อปัญญามีอยู่ . ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรง
แสดงออกว่า เป็นผู้มวิชชา ๓ ในเมื่อวิชชา มีอยู่ . ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า
เป็นผู้มอภิญญา ๖ ในเมื่ออภิญญา มีอยู่ . ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มพละ
๑๐ ในเมื่อพละมีอยู่ . พระผู้มีพระภาคชื่อว่า เป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกซึ่งธรรมนั้นๆ อย่างนี้
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งพระพุทเจ้าพระองค์นั้น ผู้ไม่อาศัย ผู้คงที่ .

ว่าด้วยวัตถุแห่งความหลอกลวง ๓ อย่าง

[๔๙๖] ชื่อว่า ผู้ไม่ทรงหลอกลวง ในคำว่า ผู้ไม่หลอกลวง ผู้มาเป็นพระคณาจารย์
มีอธิบายว่า วัตถุแห่งความหลอกลวง ๓ อย่าง คือ วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยการชอง
เสพปัจจัย ๑ วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถ ๑ วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วย
การพูดเลียบเคียง ๑ .

วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยการชองเสพปัจจัยเป็นไฉน? พวกคฤหบดีในโลกนี้
ย่อมนิมนต์ภิกษุด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร . ภิกษุนั้นมีความ
ปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความต้องการด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและ
คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร อาศัยความเป็นผู้ยากได้มาก ย่อมบอกคินจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ
และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร . พูดอย่างนี้ว่า ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยจีวรมีค่ามาก การที่
สมณะเที่ยวเลือกเก็บผ้าเก่าจากป่าช้า กองหยากเยื่อหรือร้านตลาด แล้วทำสังฆาฏิใช้ เป็นการ
สมควร ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยบิณฑบาตมีค่ามาก การที่สมณะสำเร็จความเป็นอยู่ ด้วย
ก่อนข้าวที่ได้มาด้วยปลีแข้ง โดยความประพฤตเสวหา เป็นการสมควร ประโยชน์อะไรแก่
สมณะด้วยเสนาสนะมีค่ามาก การที่สมณะอยู่โคนต้นไม้ อยู่ใต้ป่าช้าหรืออยู่ที่แจ้ง เป็นการสมควร
ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขารมีค่ามาก การที่สมณะพึงทำด้วยน้ำบุตรเน่า
หรือขี้นลูกสมอ เป็นการสมควร ภิกษุนั้นอาศัยความเป็นผู้ยากได้มาก จึงทรงจีวรที่เศร้าหมอง
ฉันทบิณฑบาตที่เศร้าหมอง ชองเสพเสนาสนะที่เศร้าหมอง และฉันทคิลานปัจจัยเภสัชบริขารที่
เศร้าหมอง . พวกคฤหบดีเห็นภิกษุนั้นแล้ว ย่อมทราบอย่างนี้ว่าสมณะนี้เป็นผู้มีความปรารถนาน้อย
สันโดษชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะปรารถนาความเพียร มีวาตะกำจัดกิเลส ก็ยังนิมนต์เธอ
ด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร . ภิกษุนั้นก็กล่าวว่า เพราะประจวบด้วย
เหตุ ๓ ประการ ฤษฏ์ผู้มีศรัทธา ก็ประสบบุญมาก คือ เพราะประจวบด้วยศรัทธา ๑ เพราะประ-

* จวบด้วยไทยธรรม ๑ เพราะประจวบด้วยทักษิณเยนบุคคล ๑ ท่านทั้งหลายมีศรัทธาอยู่ มีไทยธรรม
น้อย ทั้งอาตมาก็เป็นปฏิภาณ (ผู้ทักษิณเยนบุคคล) ถ้าอาตมาจักไม่รับ ท่านทั้งหลายก็จักเสื่อม
จากบุญไป อาตมาไม่มีความต้องการด้วยปัจจัยนี้ ก็แต่ว่าอาตมาจะรับด้วยความอนุเคราะห์ท่าน
ทั้งหลาย จำเดิมแต่นั้น ภิกษุนั้นก็รับจีวรมาก รับบิณฑบาตมาก รับเสนาสนะมาก รับคิลาน-

* ปัจจัยเภสัชบริขารมาก . ความทำหน้าที่ ความเป็นผู้มีหน้าที่ ความหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง
ความเป็นผู้หลอกลวง เห็นปานนี้ เรียกว่าวัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยการชองเสพปัจจัย .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความประสงค์ในการยกย่อง คิดว่า ประชมนนจิกยกย่องเราด้วยอุบายอย่างนี้ จึงสำรวมการเดิน สำรวมการยืน สำรวมการนั่ง สำรวมการนอน ย่อมตั้งสติเดิน ตั้งสติยืน ตั้งสตินั่ง ตั้งสตินอน ทำเหมือนภิกษุมีสมาธิเดิน ทำเหมือนภิกษุมีสมาธิยืน ทำเหมือนภิกษุมีสมาธินั่ง ทำเหมือนภิกษุมีสมาธินอน และทำเหมือนภิกษุที่เจริญอาภาภกณาน (เจริญภาวนาต่อหน้าพวกมนุษย์) . การตั้งใจทำ การทำ การดำรงอิริยาบถ ความทำหน้าผู้ดี ความเป็นผู้มีหน้าผู้ดี ความหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง เห็นปานนี้ เรียกว่า วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถ .

วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียงเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความประสงค์ในการยกย่อง คิดว่า ประชมนนจิกยกย่องเราด้วยอุบายอย่างนี้ จึงกล่าววาจาอิงอิริยาบถ คือ พูดว่า สมณะใดทรงจิรวินัยนี้ สมณะนั้นมียศศักดิ์มาก สมณะใดทรงบาตรอย่างนี้ . . . ทรงภาชนะโลหะอย่างนี้ . . . ทรงธรรมกรอย่างนี้ . . . ทรงผ้ากรองน้ำอย่างนี้ . . . ถือกุณฑลอย่างนี้ . . . สวมรองเท้าอย่างนี้ . . . ใช้ประคดสำหรับคาดกายอย่างนี้ . . . ใช้สายโยกบาตรอย่างนี้ สมณะนั้นมียศศักดิ์มาก . พูดว่า สมณะใดมีอุปัชฌายะอย่างนี้ มีอาจารย์อย่างนี้ . . . มีพวกร่วมอุปัชฌายะอย่างนี้ . . . มีพวกร่วมอาจารย์อย่างนี้ . . . มีมิตรอย่างนี้ . . . มีพวกอย่างนี้ . . . มีพวกที่คบกันมาอย่างนี้ . . . มีสหยาอย่างนี้ . . . สมณะนั้นมียศศักดิ์มาก . พูดว่า สมณะใดอยู่ในวิหารเช่นนี้ . . . อยู่ในเรือนมีหลังคาแถบเดียวอย่างนี้ . . . อยู่ในปราสาทอย่างนี้ . . . อยู่ในเรือนมีหลังคาโล้นอย่างนี้ . . . อยู่ในถ้ำอย่างนี้ . . . อยู่ในที่เร้นอย่างนี้ . . . อยู่ในกุฏิอย่างนี้ . . . อยู่ในเรือนยอดอย่างนี้ . . . อยู่ในซุ้มประตูอย่างนี้ . . . อยู่ในโรงกลมอย่างนี้ . . . อยู่ในโรงที่ปัก (ปะรำ) อย่างนี้ . . . อยู่ในศาลาที่ประชุมอย่างนี้ . . . อยู่ในมณฑปอย่างนี้ . . . อยู่ในที่โคนต้นไม้อย่างนี้ . . . สมณะนั้นมียศศักดิ์มาก . อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้วางหน้าเจียมเยียม ทำหน้าผู้ดี หลอกลวง ปลิ้นปล้อน ตลบตะแลง อันผู้อื่นสรรเสริญ ด้วยความที่ตนวางหน้าว่า สมณะนี้ได้รับอาหารสมบัติอันมีอยู่เห็นปานนี้ ภิกษุนั้น ย่อมกล่าวถ้อยคำเช่นนั้น อันปฏิสังขยด้วยโลกุตระธรรม และนิพพาน อันลึกลับ สุขุม ละเอียด ปัดบึง . ความทำหน้าผู้ดี ความเป็นผู้มีหน้าผู้ดี ความหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง เห็นปานนี้ เรียกว่า วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียง .

วัตถุแห่งความหลอกลวง ๓ อย่างนี้ อันพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละ ตัดขาดสงบ ระเบียบแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เมาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่าผู้ไม่หลอกลวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่หลอกลวง .

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระคณาจารย์

[๘๙๓] คำว่า ผู้มาเป็นพระคณาจารย์ ความว่า พระผู้มีพระภาคชื่อว่า คณิเพราะอรธว่า มัคคะ . พระผู้มีพระภาคชื่อว่า เป็นคณิเพราะอรธว่า เป็นพระคณาจารย์ . ชื่อว่าเป็นคณิเพราะอรธว่า เป็นพระศาสดาของคณะ ชื่อว่าเป็นคณิเพราะอรธว่า พระองค์ทรงบริหารคณะ ชื่อว่าเป็นคณิเพราะอรธว่า พระองค์ตรัสสอนคณะ . ชื่อว่าเป็นคณิเพราะอรธว่า พระองค์ทรงพร่ำสอนคณะ . ชื่อว่าเป็นคณิเพราะอรธว่า พระองค์มีความองอาจเสด็จเข้าไปสู่คณะ ชื่อว่าเป็นคณิเพราะอรธว่า คณะยอมฟังด้วยดีต่อพระองค์ เจียโลดลงฟัง เข้าไปตั้งจิตเพื่อความรู้ . ชื่อว่าเป็นคณิเพราะอรธว่า พระองค์ยังคณะให้ออกจากอกุศล ให้ตั้งอยู่เฉพาะในกุศล ชื่อว่าเป็นคณิของคณะภิกษุ . ชื่อว่าเป็นคณิของคณะภิกษุณี . ชื่อว่าเป็นคณิของคณะอุบาสก . ชื่อว่าเป็นคณิของคณะอุบาสิกา . ชื่อว่าเป็นคณิของคณะพระราชา . ชื่อว่าเป็นคณิของคณะกษัตริย์ . ชื่อว่าเป็นคณิของคณะพราหมณ์ . ชื่อว่าเป็นคณิของคณะแพศย์ . ชื่อว่าเป็นคณิของคณะศูทร . ชื่อว่าเป็นคณิของคณะเทวดา . ชื่อว่าเป็นคณิของคณะพรหม . พระผู้มีพระภาคเป็นผู้มีหมู่ มัคคะเป็นพระคณาจารย์เสด็จมา เข้ามา เข้ามาพร้อม ถึงพร้อมแล้วซึ่งสังกัส-

* นคร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่หลอกลวง ผู้มาเป็นพระคณาจารย์ .

[๘๙๔] คำว่า ของคนหมู่มาก ในคำว่า ของคนหมู่มากซึ่งเนื่องในศาสนานี้ ความว่า ของกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ฤๅหิสต์ บรรพชิต เทวดา มนุษย์ เป็นอันมาก . คำว่า เนื่อง คือ เป็นผู้เนื่อง มีความประพุดตเนื่องกัน เป็นผู้บำรุง เป็นศิษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของคนหมู่มากซึ่งเนื่องในศาสนานี้ .

[๘๙๕] คำว่า เรามีความประสงค์ด้วยปัญหาจึงมา ความว่า เราเป็นผู้มีความประสงค์ด้วยปัญหาแล้ว คือ เรามีความประสงค์เพื่อจะทูลถามปัญหาแล้ว เรามีความประสงค์เพื่อจะฟังปัญหาแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เรามีความประสงค์ด้วยปัญหาจึงมา . อีกอย่างหนึ่ง ความมา ความก้าวไปเฉพาะ ความเข้าไปหา ความเข้าไปนั่งใกล้ ฟังมีแก่ชนทั้งหลาย ผู้มีความต้องการด้วยปัญหา ผู้ถามปัญหา ผู้ประสงค์เพื่อจะฟังปัญหา แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เรามีความประสงค์ด้วยปัญหาจึงมา . อีกอย่างหนึ่ง อาคม (สูตร) แห่งปัญหาของพระองค์มีอยู่ พระองค์เป็นผู้สามารถจะตรัสถาม กล่าวแก่กับข้าพระองค์ ข้านี้จะเป็นการของพระองค์ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เรามีความประสงค์ด้วยปัญหาจึงมา เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงกราบทูลว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ข้าพระองค์มีความประสงค์ด้วยปัญหา จึงมาถึงพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น
ผู้ไม่อาศัย ผู้คงที่ ผู้ไม่หลอกลวง ผู้มาเป็นพระคณาจารย์ของคนหมู่มากซึ่งเนื่องในศาสนา.

[๙๐๐] เมื่อภิกษุเกลียดอยู่ ช่องศพที่นิ่งอันว่างเปล่า รุกขมูล สสาน หรือที่
นั่งในถ้ำแห่งบรรพตทั้งหลาย

ว่าด้วยปฏิปทาของภิกษุ

[๙๐๑] คำว่า เมื่อภิกษุ ในคำว่า เมื่อภิกษุเกลียดอยู่ ความว่า เมื่อภิกษุที่เป็น
กัลยาณบุรุษ หรือที่เป็นเสขชน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อภิกษุ. คำว่า เกลียดอยู่ คือ
เกลียด อึดอัด ระอา เบื่อหน่าย ด้วยชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์
โทมนัส อุปายาส ทุกข์ในนรก ทุกข์ในดิรัจฉานกำเนิด ทุกข์ในเปรตวิสัย ทุกข์ในมนุษย์
ทุกข์มีความเกิดในครรภ์เป็นมูล ทุกข์มีความตั้งอยู่ในครรภ์เป็นมูล ทุกข์มีความคลอออกจากครรภ์
เป็นมูล ทุกข์ที่ติดตามสัตว์ผู้เกิด ทุกข์อันเนื่องแต่ผู้อื่นแห่งสัตว์ผู้เกิด ทุกข์เกิดแต่ความ
ชวนชววยของตน ทุกข์เกิดแต่ความชวนชววยของผู้อื่น ทุกข์ที่เกิดแต่ทุกข์เวทนา (ทุกข์เวทนา
มีในกายและใจ) ทุกข์เกิดแต่สังขาร ทุกข์เกิดแต่ความแปรปรวน ทุกข์เพราะโรคจักขุ ทุกข์
เพราะโรคหู ทุกข์เพราะโรคจมูก ทุกข์เพราะโรคลิ้น ทุกข์เพราะโรคกาย ทุกข์เพราะโรคศรีษะ
ทุกข์เพราะโรคในหู ทุกข์เพราะโรคปาก ทุกข์เพราะโรคจากฟัน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด
โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่องซึม โรคในท้อง โรคลมสลบ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก
โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหืดเปียย โรคหืดด้าน โรคหุด
โรคละลอก โรคคุดทะราด โรคอาเจียนโลหิต โรคดีเดือด โรคเบาหวาน โรคเรื้อน โรคพุพอง
โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน
อาพาธสิ้นนิบาต อาพาธเกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธ
เกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว
ความกระหาย ปวดอจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์เกิดแต่ความสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด
และสัตว์เลื้อยคลาน ทุกข์เพราะมารดาตาย ทุกข์เพราะบิดาตาย ทุกข์เพราะพี่ชายน้องชายตาย
ทุกข์เพราะพี่หญิงน้องหญิงตาย ทุกข์เพราะบุตรตาย ทุกข์เพราะธิดาตาย ทุกข์เพราะความ
ฉิบหายแห่งญาติ ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งโภคทรัพย์ ทุกข์เพราะความฉิบหายอันเกิดแต่โรค
ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งศีล ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งกสิญฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อ
ภิกษุเกลียดอยู่

[๙๐๒] คำว่า ช่องศพที่นิ่งอันว่างเปล่า ความว่า ที่ใดเป็นที่นั่ง คือ เติงย ตั้ง
ฟูก เสื่อ ท่อนหนึ่ง เครื่องลาดด้วยหญ้า เครื่องลาดด้วยใบไม้ เครื่องลาดด้วยฟาง ที่นั้น
เรียกว่าที่นั่ง. ที่นั้นนั้น ว้าง เปล่า สว่าง เจียบจากการเห็นรูปไม่เป็นที่สบาย ว้าง เปล่า
สว่าง เจียบจากการได้ยินเสียงไม่เป็นที่สบาย ฯลฯ ว้าง เปล่า สว่าง เจียบจากเบญจกามคุณ
ไม่เป็นที่สบาย เมื่อภิกษุช่องศพ ช่องศพเสมอ ช่องศพอาศัย ช่องศพเฉพาะที่นั่งนั้น
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อภิกษุช่องศพที่นิ่งอันว่างเปล่า

[๙๐๓] คำว่า รุกขมูล สสาน ความว่า รุกขมูล คือโคนต้นไม้ สสานคือป่าช้า
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รุกขมูล สสาน.

[๙๐๔] คำว่า หรือที่นั่งในถ้ำแห่งบรรพตทั้งหลาย ความว่า บรรพต คือภูเขา
กันทรคือซอก คิริคหาคือถ้ำในภูเขา ท้องภูเขาแห่งภูเขาทั้งหลาย เรียกว่า ระหว่างภูเขา
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือที่นั่งในถ้ำแห่งบรรพตทั้งหลาย. เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระ
จึงทูลถามว่า

เมื่อภิกษุเกลียดอยู่ ช่องศพที่นิ่งอันว่างเปล่า รุกขมูล สสาน หรือ
ที่นั่งในถ้ำแห่งบรรพตทั้งหลาย

[๙๐๕] ในที่นอนทั้งหลายอันสูงและต่ำ ภิกษุร้องอยู่ เพราะในที่นั้นมีอารมณ์
อันน่าหวาดเสียว อันเป็นเหตุให้ภิกษุไม่พึงหวั่นไหว ในที่นอนที่นั่ง
อันไม่มีเสียงกึกก้อง

ว่าด้วยที่นอนสูงต่ำ

[๙๐๖] คำว่า อันสูงและต่ำ ในคำว่า ในที่นอนอันสูงและต่ำ ความว่า สูงและต่ำ
คือ เลวประณีต ดีและชั่ว. เสนาสนะ คือ วิหาร เรือนมีหลังคาแถบเดียว ปราสาท
เรือนโถง ถ้ำ เรียกว่า ที่นอน ในคำว่า ในที่นอนทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในที่
นอนทั้งหลายอันสูงและต่ำ

[๙๐๗] คำว่า ร้องอยู่ในคำว่า ภิกษุร้องอยู่ เพราะในที่นั้นมีอารมณ์อันน่าหวาด
เสียว ความว่า ภิกษุร้อง เรียก บ่นลือ ออกเสียงอยู่. อีกอย่างหนึ่ง ความว่า อารมณ์อัน
น่าหวาดเสียว มีเท่าไร มีอย่างไร มีประมาณเท่าไร มีกำหนดเท่าไร มีมากเท่าไร. ชื่อว่า
อารมณ์น่าหวาดเสียวเหล่านั้น คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว หมาป่า
โค กระบือ ช้าง งู แมลงปอง ตะขาบ ไจร คนที่ทำการมั่ว หรือคนที่เตรียมทำการมั่ว
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุร้องอยู่ เพราะในที่นั้นมีอารมณ์อันน่าหวาดเสียว.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิาย มหานิทเทส

[๙๐๘] คำว่า อารมณอันนำหาวาดเสียว ในคำว่า อันเป็นเหตุให้ภิกษุไม่พึงหวั่นไหว ความว่า ภิกษุเห็นหรือได้ยินแล้วซึ่งอารมณอันนำหาวาดกลัวเหล่าใด อันเป็นเหตุให้ภิกษุไม่พึงหวั่นไหว ไม่สะทกสะท้าน ไม่ครั่นคร้าม ไม่สะดุ้ง ไม่หาวาดเสียว ไม่ตกใจ ไม่กลัว ไม่ถึงความสยดสยอง ไม่พึงเป็นผู้ขลาด ไม่ขยาด ไม่หาวาดหวั่น ไม่หนี ละความกลัวความหาวาดเสียวปราศจากชนลक्षุณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันเป็นเหตุให้ภิกษุไม่พึงหวั่นไหว .

[๙๐๙] คำว่า ในที่นอนที่หนึ่งอันไม่มีเสียงกึกก้อง ความว่า ในเสนาสนะอันมีเสียงน้อยปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกเร้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในที่นอนที่หนึ่งอันไม่มีเสียงกึกก้อง . เพราะเหตุนี้ พระ-

* สารีบุตรเถระจึงทูลถามว่า

ในที่นอนทั้งหลายอันสูงและต่ำ ภิกษุร้องอยู่ เพราะในที่นั้นมีอารมณ
อันนำหาวาดเสียว อันเป็นเหตุให้ภิกษุไม่พึงหวั่นไหวในที่นอนที่หนึ่ง
อันไม่มีเสียงกึกก้อง .

[๙๑๐] เมื่อภิกษุไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป ภิกษุพึงปราบปรามอันตรายเหล่าใด ในที่
นอนที่หนึ่งอันสงัด อันตรายเหล่านั้นมีเท่าไรในโลก .

ว่าด้วยอันตราย ๒ อย่าง

[๙๑๑] คำว่า มีเท่าไร ในคำว่า อันตรายเหล่านั้นมีเท่าไรในโลก ความว่า มีเท่าไร
มีประมาณเท่าไร มีกำหนดเท่าไร มีมากเท่าไร . ชื่อว่าอันตราย ได้แก่อันตราย ๒ อย่าง คือ
อันตรายปรากฏ ๑ อันตรายปกปิด ๑ .

อันตรายปรากฏเป็นไฉน? ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว หมาป่า โค
กระบือ ช้าง งู แมลงปอง ตะขาบ จอร์ คนที่ทำกรรมชั่ว คนที่เตรียมทำกรรมชั่ว โรคตา โรคหู
โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคหู โรคปาก โรคฟัน โรคโอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้
พิษ โรคไข้เชื่องซึม โรคในท้อง โรคลมสลับ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี
โรคกลาก โรคมองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหืดเปียก โรคหืดดำน โรคหูด โรคละลอก โรคคุดทะราด
โรคอาเจียนโลหิต โรคดีเดือต โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมัตเป็น
สมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสิ้นนิบาต อาพาธเกิด
แต่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง
อาพาธเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความระหาย ปวดอุจจาระ ปวด
ปัสสาวะ ความสัมผัสแห่งเปลือก ขุม ลม แดง และสัตว์เลื้อยคลาน อันตรายเหล่านี้ เรียกว่า
อันตรายปรากฏ .

อันตรายปกปิดเป็นไฉน? กายทุจริต วาจาทุจริต มโนทุจริต กามฉันทนิเวรณ พยาบาท
นิเวรณ ถีนมิทธนิเวรณ อหังจกุกกัจฉนิเวรณ วิจิกิจฉานิเวรณ ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ
ความผูกโกรธ ความลบหลู่คุณท่าน ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ มารยา อื้อวอด
ความกระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง
ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อุกุสลา-

* กิสังขารทั้งปวง อันตรายเหล่านี้เรียกว่าอันตรายปกปิด .

ที่ชื่อว่า อันตราย เพราะอรรถว่ากระไร จึงชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า ครอบงำ .
จึงชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า เป็นไปเพื่อความเสื่อม . จึงชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่
แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย .

เพราะอรรถว่า ครอบงำอย่างไร? จึงชื่อว่าอันตราย อันตรายเหล่านั้น ย่อมครอบงำ
ปราบปราม กตขี ท่วมทับ กำจัด ย่ำยี ซึ้งบุคคลนั้น . เพราะอรรถว่า ครอบงำอย่างนี้ จึงชื่อว่า
อันตราย .

เพราะอรรถว่า เป็นไปเพื่อความเสื่อมอย่างไร? จึงชื่อว่าอันตราย อันตรายเหล่านั้น
ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายนั้นไปแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย . อันตรายเหล่านั้นย่อมเป็นไป
เพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายนั้นไปแห่งกุศลธรรมเหล่านี้? อันตรายเหล่านั้นย่อมเป็นไป
เพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายนั้นไปแห่งกุศลธรรมเหล่านี้ คือ ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร
ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม
ความทำให้บริบูรณ์ในศีล ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ
ความประกอบเนื่องๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ ความประกอบเนื่องๆ ในการเจริญ
สติปัฏฐาน ๔ ความประกอบเนื่องๆ ในการเจริญสัมมปปราณ ๔ ความประกอบเนื่องๆ
ในการเจริญอิทธิบาท ๔ ความประกอบเนื่องๆ ในการเจริญอินทรีย์ ๕ ความประกอบเนื่องๆ
ในการเจริญพละ ๕ ความประกอบเนื่องๆ ในการเจริญโพชฌงค์ ๗ ความประกอบเนื่องๆ
ในการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันตรายเหล่านั้นย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายนั้น
ไปแห่งกุศลธรรมเหล่านี้ . เพราะอรรถว่า เป็นไปเพื่อความเสื่อมอย่างนี้ จึงชื่อว่าอันตราย .

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายอย่างไร? จึงชื่อว่าอันตราย อกุศล-

* ธรรมอันลามกเหล่านั้นย่อมเกิดขึ้นในอัตภาพนั้น อยู่อาศัยในอัตภาพ เปรียบเหมือนเหล่าสัตว์
ที่อาศัยอยู่อยู่ในรู ที่อาศัยน้ำอยู่อยู่ในน้ำ ที่อาศัยป่าอยู่อยู่ในป่า ที่อาศัยต้นไม้อยู่อยู่ที่

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ตันไม้ ฉันทอ อุตฺตลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในอิตถาพณัน อโยธาตัยในอิตถาพ
ณันนัง ฉันทอ เพราะอรรถาว่าเป็นที่อยู่แห่งอุตฺตลธรรมทั้งหลายเมื่อยังนี้ จึงชื่อว่าอันตราย .
สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดุริยทุกขทั้งหลาย ภิกษุผู้ยู่ร่วมกับกิเลสอันอโย
ธาตัยในภายใน อโยร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่ลำบากไม่ผาสุก ดุริยทุกขทั้งหลาย ภิกษุ
ผู้ยู่ร่วมกับกิเลสอันอโยธาตัยในภายใน อโยร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่ลำบากไม่ผาสุกอย่าง
ไร? ดุริยทุกขทั้งหลาย อุตฺตลธรรมอันลามก มีความดำริอันชานไปในอารมณ์ อันเกื้อกูลแก่
สังโยชน ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะเห็นรูปด้วยจักขุ อุตฺตลธรรมอันลามก
เหล่านั้น ย่อมอยู่ชานไปในภายในแห่งภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้ ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า ผู้ยู่
ร่วมกับกิเลสอันอโยธาตัยในภายใน อุตฺตลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมกลุ้มรมุขภิกษุนั้น เพราะ
เหตุดังนี้ ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า อโยร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน . อีกประการหนึ่ง อุตฺตลธรรมอันลามก
มีความดำริอันชานไปในอารมณ์ อันเกื้อกูลแก่สังโยชน ย่อมเกิดแก่ภิกษุ เพราะได้ยินเสียง
ด้วยหู . . . เพราะสูดกลิ่นด้วยจมูก . . . เพราะลิ้มรสด้วยลิ้น . . . เพราะได้ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย . . .
เพราะรู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ อุตฺตลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมอยู่ชานไปในภายในแห่งภิกษุ
นั้น เพราะเหตุดังนี้ ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า ผู้ยู่ร่วมกับกิเลสอันอโยธาตัยในภายใน อุตฺตลธรรม
อันลามกเหล่านั้น ย่อมกลุ้มรมุขภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้ ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า ผู้ยู่ร่วมกับกิเลส
ที่ฟุ้งซ่าน ดุริยทุกขทั้งหลาย ภิกษุที่ยู่ร่วมกับกิเลสอันอโยธาตัยในภายใน ผู้ยู่ร่วมกับกิเลส
ที่ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่ลำบากไม่ผาสุก อย่างนี้แล เพราะฉะนั้น เพราะอรรถา เป็นที่อยู่แห่ง
อุตฺตลธรรมทั้งหลายเมื่อยังนี้ จึงชื่อว่าอันตราย .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดุริยทุกขทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้ เป็นมลทิน
ในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพศฉมาตในภายใน เป็นศัตรูใน
ภายใน ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน? คือ โลกะ เป็นมลทินในภายใน . . . เป็นศัตรูในภายใน โทสะ
เป็นมลทินในภายใน . . . เป็นศัตรูในภายใน โมหะ เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน
เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพศฉมาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน ดุริยทุกขทั้งหลาย ธรรม ๓
ประการนี้แล เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพศฉมาต
ในภายใน เป็นศัตรูในภายใน .

พระผู้มีพระภาคผู้สุตตศาสดา ครันตริสวยากรรมภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถา
ประพันธ์ต่อไปอีกว่า

โลเกยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โลเกยังจิตให้กำเริบ โลเกเป็น
ภัยเกิดในภายใน พาลชนย่อมไม่รู้สึกรู้ภัยนั้น . คนผู้โลภย่อมไม่รู้รอรถ
คนผู้โลภย่อมไม่เห็นธรรม ความโลภครอบงำนารชนในขณะใด ความ
มืดตึ๋นย่อมมีในขณะนั้น โทสะยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โทสะ
ยังจิตให้กำเริบ โทสะเป็นภัยเกิดในภายใน พาลชนย่อมไม่รู้สึกรู้ภัยนั้น .
คนผู้โกรธย่อมไม่รู้รอรถ คนผู้โกรธย่อมไม่เห็นธรรม ความโกรธ
ครอบงำนารชนในขณะใด ความมืดตึ๋นย่อมมีในขณะนั้น . โมหะยังสิ่งที่ไม่
เป็นประโยชน์ให้เกิด โมหะยังจิตให้กำเริบ โมหะเป็นภัยเกิดในภายใน
พาลชนย่อมไม่รู้สึกรู้ภัยนั้น . คนผู้หลงย่อมไม่รู้รอรถ คนผู้หลงย่อม
ไม่เห็นธรรม ความหลงครอบงำนารชนในขณะใด ความมืดตึ๋นย่อมมี
ในขณะนั้น .

เพราะอรรถา เป็นที่อยู่แห่งอุตฺตลทั้งหลายเมื่อยังนี้ จึงชื่อว่า อันตราย .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดุริยทุกขหยาปิต ธรรม ๓ ประการแลเมื่อเกิด
ขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก
ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน? คือ โลกะเมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่
ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก โทสะเมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อม
เกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก โมหะเมื่อเกิดขึ้นในภายใน
แห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ดุริยทุกขหยาปิต
ธรรม ๓ ประการนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล
เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก .

พระผู้มีพระภาคผู้สุตตศาสดา ครันตริสวยากรรมภาษิตนี้จบลงแล้วจึงได้ตรัสคาถา
ประพันธ์ต่อไปอีกว่า

โลกะ โทสะ และโมหะ เกิดขึ้นในตน ย่อมกำจัดบุรุษ ผู้มีจิตลามก
เหมือนขยไผ่กำจัดไม้ไผ่ฉะนั้น .

เพราะอรรถา เป็นที่อยู่แห่งอุตฺตลธรรมทั้งหลายเมื่อยังนี้ จึงชื่อว่าอันตราย .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ราคะ และโทสะมีอิตถาพณันเป็นเหตุ เกิดแต่อิตถาพณัน ไม่ยินดีทุก
ยินดีแต่กามคุณ ทำให้ชนลูกชนพอง บาปวิตกในใจตั้งขึ้นแต่อิตถาพณัน
แล้วผูกจิตไว้ เหมือนพวกเดินผูกกาไว้ที่ข้อเท้า ฉะนั้น .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งกุศลธรรมทั้งหลายเมื่อนี้ จึงชื่อว่าอันตราย. คำว่า ในโลก
คือ ในมนุษยโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันตรายเหล่านั้นมีเท่าไรในโลก.

ว่าด้วยทศที่ไม่เคยไป (อมตนิพพาน)

[๙๑๒] คำว่า เมื่อภิกษุไปสู่ทศที่ไม่เคยไป ความว่า อมตนิพพาน คือความสงบ
สังขารทั้งปวง ความสะกิ้นอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความส้ารอกความดับ ความออกจาก
ตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด เรียกว่าทศที่ไม่เคยไป. ทศที่ยังไม่เคยไปโดยกาลยืดยาวนี้ ชื่อว่าทศที่
ไม่เคยไป. บุคคลพึงประกอบภาชนะน้ำมันอันเต็มเสมอขอบปากมิได้มีส่วนเหลือ จันใด พระ
โยคาวจรเมื่อปรารภนาทศที่ยังไม่เคยไป ก็พึงรักษาจิตของตนเนื่องๆ จันนั้น. เมื่อภิกษุไป ดำเนิน
ไป ก้าวไปสู่ทศที่ไม่เคยไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อภิกษุไปสู่ทศที่ไม่เคยไป.

[๙๑๓] คำว่า ภิกษุพึงปราบปรามอันตรายเหล่าใด ความว่า ภิกษุพึงปราบปราม
ครอบงำ จำกัด ขบไล่ ย่ำยี่อันตรายเหล่าใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงปราบปรามอันตราย
เหล่าใด.

[๙๑๔] คำว่า ในที่นอนที่นิ่งอันสงัด ความว่า ในที่นอนที่นิ่งอันสงัดเป็นที่สุด ส่วนสุด
ส่วนสุดรอบ เป็นส่วนสุดแห่งภูเขาหิน เป็นส่วนสุดแห่งป่า เป็นส่วนสุดแห่งน้ำหรือเป็นส่วน
สุดแห่งแม่น้ำ เป็นสถานที่เขาไม่ไกล ไม่หวน ไม่เป็นอุปจารแห่งพวกมนุษย์ล่วงเลยหมูชน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในที่นอนที่นิ่งอันสงัด. เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงทูลถามว่า
เมื่อภิกษุ ไปสู่ทศที่ไม่เคยไป ภิกษุพึงปราบปรามอันตรายเหล่าใด ในที่
นอนที่นิ่งอันสงัด อันตรายเหล่านั้นมีเท่าไรในโลก.

[๙๑๕] เมื่อภิกษุชอบมรณอยู่ เธอพึงเป็นผู้มีคลองแห่งถ้อยคำอย่างไร? พึงเป็น
ผู้มีใจอยู่ในศาสนาอย่างไร? พึงเป็นผู้มีศีลและวัตรอย่างไร?

[๙๑๖] คำว่า เธอพึงเป็นผู้มีคลองแห่งถ้อยคำอย่างไร? ความว่า พระเถระย่อมทูล
ถามถึงความบริสุทธิ์แห่งวาจาว่า ภิกษุหนึ่ง พึงเป็นผู้ประกอบด้วยคลองแห่งถ้อยคำเช่นไร คือด้วย
คลองแห่งถ้อยคำที่ดำรงไว้อย่างไร มีชนิดอย่างไร มีส่วนเปรียบอย่างไร?

ว่าด้วยความบริสุทธิ์แห่งวาจา

ความบริสุทธิ์แห่งวาจาเป็นไหน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ละมสวาท เป็นผู้เว้นขาดจาก
มสวาท คือ พูดจริง ดำรงคำจริง มีถ้อยคำมั่นคง มีถ้อยคำเชื่อถือได้ ไม่พูดให้เคลื่อนคลาด
แก่โลก ละปิสถาวาจา เป็นผู้เว้นขาดจากปิสถาวาจา คือ พึงจากข้างนี้แล้ว ไม่ไปบอกข้างโน้น
เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือพึงจากข้างโน้นแล้ว ไม่มาบอกคนหมู่นี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้
เป็นผู้สมานคนที่แตกกันบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง มีความพร้อมเพรียงเป็นที่มายินดี
ยินดีในบุคคลที่พร้อมเพรียงกัน มีความเพลิดเพลินในบุคคลที่พร้อมเพรียงกัน กล่าววาจา
ที่ทำให้เขาพร้อมเพรียงกับด้วยประการดังนี้ ละมรสาจา เป็นผู้เว้นขาดจากมรสาจา คือ
กล่าววาจาที่ไม่มิโทษ อันไพเราะโสมม เป็นที่ตั้งแห่งความรัก หยิ่งลงถึงหทัย เป็นคำของชาวเมือง
ที่คนหมู่มากพอใจ ชอบใจ ละสัมผัปปลาปะ เป็นผู้เว้นขาดจากสัมผัปปลาปะ คือ พูดโดยกาลควร
พูดจริง พูดอิงอรถ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย กล่าววาจาเป็นหลักฐานมีที่อ้างอิง มีส่วนสุด
ประกอบด้วยประโยชน์โดยกาลควร เป็นผู้ประกอบด้วยวจีสจรีต ๔ กล่าววาจาปราศจากโทษ ๔
งด เว้น เว้นขาด ออก สงัด พ้นขาด ไม่ประกอบด้วยดิรัจฉานกถา ๓๒ ประการ เป็นผู้
มีจิตปราศจากเขตแดนกิเลสอยู่ ย่อมกล่าว กถาวัตร ๑๐ อย่าง คือ อัปปิจฉากถา สันตฎฐิกถา
ปวิเวกถา อสังสัคคกถา วิริยารัมภกถา สิลกถา สมาริกถา ปัญญาถา วิมุตติกถา วิมุตติญาณ
ทัสนกถา ย่อมกล่าวสดีปฐฐานกถา สัมมัปปรานกถา อิทธิบาทกถา อินทรีย์กถา ผลกถา
โพชฌนกถา มรรคกถา ผลกถา นิพพานกถา เป็นผู้ประกอบส้ารวม ส้ารวมเฉพาะ คัมภีร
ปกรอง รักษา ระวัง ด้วยวาจา นี้ชื่อว่าความบริสุทธิ์แห่งวาจา. ภิกษุพึงเป็นผู้ประกอบด้วย
ความบริสุทธิ์แห่งวาจาเช่นนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เธอพึงเป็นผู้มีคลองแห่งถ้อยคำอย่างไร?

[๙๑๗] คำว่า เธอพึงเป็นผู้มีใจอยู่ในศาสนาอย่างไร? ความว่า พระเถระ ย่อมทูลถาม
ถึงโจรว่า ภิกษุหนึ่ง พึงเป็นผู้ประกอบด้วยโจรเช่นไร คือ ด้วยโจรที่ดำรงไว้อย่างไร มีชนิด
อย่างไร มีส่วนเปรียบอย่างไร? อโจรมีอยู่โจรมีอยู่

ว่าด้วยอโจร

อโจรเป็นไหน? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มิหึงงแพศยาเป็นโจรบ้าง เป็นผู้
มิหึงงหม้ายเป็นโจรบ้าง เป็นผู้มิสวาเพื่อเป็นโจรบ้าง เป็นผู้มิบ้นเพาะกเป็นโจรบ้าง เป็นผู้
มิภิกษุณีเป็นโจรบ้าง เป็นผู้มิโรสุราเป็นโจรบ้าง อยู่คลุกคลีด้วยพวกพระราชา พวกมหา-

*อำมาตย์ของพระราชา พวกเดียรถีย พวกสาวกของเดียรถีย ด้วยความคลุกคลีกับภุหุสถอัน
ไม่สมควร อนึ่ง สกฺลบางแห่งไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ไม่เป็นดุษฎีหน้า มักดา มักบริหาร
มุ่งความเสื่อม มุ่งสิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล มุ่งความไม่สบาย มุ่งความไม่ปลอดภัย
จากโยคกิเลส แก่พวกภิกษุ พวกภิกษุณี พวกอุบาสก พวกอุบาสิกา ภิกษุยอมช้องเสพ
คบหา ติดต่อกับสกฺลเห็นปานนั้น นี้เรียกว่าอโจร. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน
เดินไปตามถนน เป็นผู้ไม่สำรวมเดินไป คือ แลดูข้าง แลดูม้า แลดูรถ แลดูพลเดินเท้า
แลดูสตรี แลดูบุรุษ แลดูกุมาร แลดูกุมารี แลดูร้านตลาด แลดูหน้ามุขเรือน แลดูข้างบน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
แลดูข้างล่าง แลดูทิศน้อยทิศใหญ่เดินไป แม่เขนนึกเรียกว่าอโจร. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็น
รูปด้วยจักขุแล้ว ถือนิมิต ถือนุพยัญชนะ ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อสัจจกฐนทรีย ที่เมื่อไม่
สัจจแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิขมาและโหมนัสครอบงำนั้น ย่อม
ไม่รักษาจักขุทรีย ย่อมถึงความไม่สัจจในจักขุทรีย ฯลฯ รู้แจ้งธรรมามรณด้วยใจแล้ว ถือนิมิต
ถือนุพยัญชนะ ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อสัจจกฐนทรีย ที่เมื่อไม่สัจจแล้ว จะพึงเป็น
เหตุให้อกุศลธรรมอันลามกคือ อภิขมาและโหมนัสครอบงำนั้น ย่อมไม่รักษามนินทรีย ย่อม
ถึงความไม่สัจจในมนินทรีย แม่เขนนึกเรียกว่าอโจร. อีกอย่างหนึ่ง เหมือนอย่างว่า ท่าน
สมณพราหมณ์บางพวกจันโกษณะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่
กุศลเห็นปานนี้ คือการฟ้อน การขับ การประโคม มหรสพ มีการรำเป็นต้น การเล่านิยาย
เพลงประหมือ ฆ้อง ระนาด หนึ่ง เพลงขอทาน ไตราว การเล่นหน้าตพ ขนช้าง แข่งม้า
ชนกระบือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ ชนนกกระทา รำกระบี่กระบอง ชกมวย มวย
ปล้ำ การรบ การตรวจพล การจัดกระบวนทัพ กองทัพ ท่านสมณพราหมณ์บางพวก
ขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ แม่เขนนึกเรียกว่าอโจร. แม่กามคุณ ๕
ก็ชื่อว่าอโจร.

สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าเที่ยวไป
ในแดนอื่นซึ่งเป็นอโจร ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเที่ยวไปในแดนอื่นซึ่งเป็นอโจร
มารจักได้ช่อง ได้อารมณ์ ดูกรภิกษุทั้งหลายก็แดนอื่นซึ่งเป็นอโจรของภิกษุ คืออะไร คือ
กามคุณ ๕ กามคุณ ๕ เป็นไหน? คือ รูปที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา พอใจ ชอบใจ
รักใคร่ ประกอบด้วยกามเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เสียซึ่งที่พึงรู้แจ้งด้วยหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งด้วย
จมูก รสที่พึงรู้แจ้งด้วยลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งด้วยกาย อันน่าปรารถนา พอใจ ชอบใจ
รักใคร่ ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี่เราเรียกว่าแดนอื่น
เป็นอโจรของภิกษุ. แม่เขนนึกเรียกว่าอโจร.

อโจรเป็นไหน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นผู้มีหญิงแพศยาเป็นอโจร ไม่เป็นผู้มี
หญิงหม้ายเป็นอโจร ไม่เป็นผู้มีสาวเทีเป็นอโจร ไม่เป็นผู้มีบัณฑิตเป็นอโจร ไม่เป็นผู้มี
ภิกษุณีเป็นอโจร ไม่เป็นผู้มีโรงสุราเป็นอโจร ไม่อยู่คลุกคลีด้วยพวกพระราชา พวกมหาอำมาตย์
ของพระราชา พวกเดียรถีย์ พวกสาวกของเดียรถีย์ ด้วยความคลุกคลีกับคฤหัสถ์อื่น ไม่สมควร
อเนิง สกฺลบางแห่งมีศรัทธาเลื่อมใส เป็นดุษฎีนา รุ่งเรืองด้วยผ้ากาสาฬสตร์ เป็นที่เดิน
สวนกันเข้าออกแห่งภิกษุผู้แสวงหา มุ่งความเจริญ มุ่งประโยชน์เกื้อกูล มุ่งความสบาย มุ่ง
ความปลอดภัยไปรจากโยคิเลส แก่พวกภิกษุ พวกภิกษุณี พวกอุบาสก พวกอุบาสิกา ภิกษุ
ย่อมชองเสพ คบหา ติดต่อกับสกฺลเห็นปานนั้น นี้เรียกว่าอโจร. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่
ละแวกบ้าน เดินไปตามถนน ย่อมเป็นผู้สัจจเดินไป คือ ไม่แลดูข้าง ไม่แลดูม้า ไม่แลดู
รถ ไม่แลดูพลเดินเท้า ฯลฯ ไม่แลดูทิศน้อยทิศใหญ่ แม่เขนนึกเรียกว่าอโจร. อีกอย่างหนึ่ง
ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถือนุพยัญชนะ ฯลฯ ย่อมถึงความสัจจในมนินทรีย
แม่เขนนึกเรียกว่าอโจร. อีกอย่างหนึ่ง เหมือนอย่างว่า ท่านสมณพราหมณ์บางพวกจันโกษณะ
ที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ไม่ขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ คือ การฟ้อน
การขับ การประโคม ฯลฯ กองทัพ ภิกษุเป็นผู้เว้นขาดจากการขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึก
แก่กุศลเห็นปานนี้ แม่เขนนึกเรียกว่าอโจร. แม่สติปัญฐาน ๔ ก็ชื่อว่าอโจร. สมจริงตามที่พระ
ผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าเที่ยวไปในแดนเป็นของบิดาของตนซึ่งเป็น
อโจร ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้งหลายเที่ยวไปในแดนเป็นของบิดาของตนซึ่งเป็นอโจร มาร
ย่อมไม่ได้ช่อง ไม่ได้อารมณ์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็แดนเป็นของบิดาของตน ซึ่งเป็นอโจรของ
ภิกษุคืออะไร คือ สติปัญฐาน ๔ สติปัญฐาน ๔ เป็นไหน? ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรม
วินัยนี้ ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นภายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกุศล
และโหมนัสในโลกอยู่ เป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย เป็นผู้พิจารณาเห็นจิตในจิต
เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกุศลและ
โหมนัสในโลกอยู่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า แดนเป็นของบิดาของตนซึ่งเป็นอโจรของภิกษุ.
แม่เขนนึกเรียกว่าอโจร. ภิกษุพึงเป็นผู้ประกอบด้วยอโจรเช่นนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็น
ผู้มีอโจรในศาสนาอย่างไร.

ว่าด้วยศีลและวัตร

[๙๑๔] คำว่า พึงเป็นผู้มีศีลและวัตรอย่างไร? ความว่า พระเถระย่อมทูลถามถึง
ความบริสุทธิ์แห่งศีลและวัตรว่า ภิกษุหนึ่งพึงเป็นผู้ประกอบด้วยศีลและวัตรอย่างไร คือ ด้วยศีล
และวัตรที่ดำรงไว้อย่างไร มีชนิดอย่างไร มีส่วนเปรียบอย่างไร.

ความบริสุทธิ์แห่งศีลและวัตรเป็นไหน? บางแห่งเป็นศีลและเป็นวัตร บางแห่งเป็น
วัตรแต่ไม่เป็นศีล.

ศีลและเป็นวัตรเป็นไหน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีล สัจจ ด้วยความสัจจ
ในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เป็นผู้เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย
สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ความสัจจ ความระวัง ความไม่กำกวมในสิกขาบท

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ทั้งหลายนั้น เป็นศีล . ความสมทาน ชื่อว่าเป็นวัตร . เพราะอรรถว่า ส่ำรวม จึงชื่อว่า ศีล .
เพราะอรรถว่า สมทาน จึงชื่อว่า วัตร . นี้เรียกว่าศีลและวัตร .

เป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีลเป็นไฉน? รุดงค์ ๘ คือ อาริยมกุฏีทั้งรุดงค์ ๑ ปิณฑปาตีกังคหะ
๑ ปิงสุกุกังคหะ ๑ เตจิวริกังคหะ ๑ สปัตทานจาริกังคหะ ๑ ขลปิจจกัตติกังคหะ
๑ เนลลชชิกังคหะ ๑ ยถาสันตติกังคหะ ๑ นี้เรียกว่าเป็นวัตร แต่ไม่เป็นศีล . แม้การ
สมทานความเพียร ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล กล่าวคือ พระมหาสัตว์ทรงประกอบตั้ง
พระทัยว่าจะเหลืออยู่แต่หนึ่ง เอ็น กระดุก ก็ตามที่ เนื้อและเลือดในสรีระจะเหือดแห้งไปเกิด
ผลได้อันบุรุษพึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วย
ความบากบั่นของบุรุษ การไม่บรรลุผลนั้นแล้วหยุดความเพียรเสียจักไม่มี ดังนี้ แม้การสมทาน
ความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล . ภิกษุประกอบตั้งจิตว่า
เมื่อลูกศรคือตัณหาเรายังถอนไม่ได้แล้ว เราจักไม่กิน จักไม่ดื่ม จักไม่
ออกจากวิหาร ทั้งจักไม่เอนข้าง [ไม่นอน] ดังนี้ .

แม้การสมทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล . พระมหาสัตว์ทรง
ประกอบตั้งพระทัยว่า เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้จนตลอดเวลาที่จิตของเราจักไม่หลุดพ้นจาก
อาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถ้อยมัน ดังนี้ แม้การสมทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร
ไม่เป็นศีล . ภิกษุประกอบตั้งจิตว่า จิตของเราจักไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะ ไม่ถ้อยมัน
เพียงใด เราจักไม่ลุกขึ้นจากอาสนะนี้เพียงนั้น จิตของเราจักยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย
เพราะไม่ถ้อยมันเพียงใด เราจักไม่ลงจากที่จงกรม จักไม่ออกจากวิหาร จักไม่ออกจากเรือนมี
หลังคาแถบเดียว จักไม่ออกจากปราสาท จักไม่ออกจากเรือนโล้น จักไม่ออกจากเพิง จักไม่
ออกจากถ้ำ จักไม่ออกจากกุฏิ จักไม่ออกจากเรือนยอด จักไม่ออกจากบ่อ จักไม่ออกจาก
โรงกรม จักไม่ออกจากเรือนที่มีเครื่องกั้น จักไม่ออกจากศาลาที่บ่ารุง จักไม่ออกจากมณฑป
จักไม่ออกจากโคนต้นไม้ เพียงนั้น ดังนี้ แม้การสมทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็น
วัตร ไม่เป็นศีล . ภิกษุประกอบตั้งจิตว่า ในเวลาเช้านี้แหละ เราจักนำมา จักนำมาพร้อม
จักบรรลุ จักถูกต้อง จักทำให้แจ้ง ซึ่งอริยธรรม ดังนี้ แม้การสมทานความเพียรเห็นปานนี้
ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล . ภิกษุประกอบตั้งจิตว่า ในเวลาเที่ยงนี้แหละ ในเวลาเย็นนี้แหละ
ในกาลก่อนภัตนี้แหละ ในกาลภายหลังภัตนี้แหละ ในยามต้นนี้แหละ ในยามหลังนี้แหละ
ในฤดูร้อนนี้แหละ ในตอนเช้าต้นนี้แหละ ในตอนกลางวันนี้แหละ ในตอนเย็นหลังนี้แหละ
เราจักนำมา จักนำมาพร้อม จักบรรลุ จักถูกต้อง จักทำให้แจ้งซึ่งอริยธรรม ดังนี้ แม้การสมทาน
ความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล . นี้ชื่อว่าความบริสุทธิ์แห่งศีลและวัตร . ภิกษุ
พึงเป็นผู้ประกอบด้วยความบริสุทธิ์แห่งศีลและวัตรเช่นนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เธอพึงเป็นผู้มี
ศีลและวัตรอย่างไร?

ว่าด้วยการอบรมตน

[๑๔๙] คำว่า อบรมตนอยู่ในคำว่า เมื่อภิกษุอบรมตนอยู่ ความว่า ปรารภความเพียร
มีความเพียรแรงกล้า มีความบากบั่นมั่นคง มิได้ปลงฉันท์ มิได้ทอดธุระ ในธรรมทั้งหลายฝ่าย
กตล . อีกอย่างหนึ่ง ผู้สงตนไป คือ ตนอันภิกษุส่งไปในอิริยาบถอันเป็นประโยชน์ของตน
ในอริยมรรค ในลักษณะ ในเหตุ ในฐานะ และฐานะ คือ สงตนไปว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
สงตนไปว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ สงตนไปว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา สงตนไปว่า เพราะ
อริยชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร ฯลฯ สงตนไปว่า เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ สงตนไป
ว่า เพราะอริยชาดับสังขารจึงดับ ฯลฯ สงตนไปว่า เพราะชาติดับชราและมรณะจึงดับ สงตน
ไปว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ สงตนไปว่า นี้ปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับทุกข์ สงตนไปว่า เหล่านี้อาสวะ
ฯลฯ สงตนไปว่า นี้ปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับอาสวะ สงตนไปว่า ธรรมเหล่านี้ควรรู้อย่าง ฯลฯ
ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง สงตนไปถึงความเกิด ความดับ คุณโทษ และอุปายเครื่องสลัดออก
แห่งผัสสาชยตตะ ๖ สงตนไปถึงความเกิด ความดับ คุณโทษ และอุปายเครื่องสลัดออกแห่ง
อุปาทานขันธ ๕ แห่งมหาภูตรูป ๔ สงตนไปว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้น
ทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา . คำว่า เมื่อภิกษุ ความว่า เมื่อภิกษุที่เป็นกัลยาณบุรุษ หรือเมื่อ
ภิกษุที่เป็นพระเสขะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อภิกษุอบรมตนอยู่ . เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตร
เถระจึงทูลถามว่า

เมื่อภิกษุอบรมตนอยู่ เธอพึงเป็นผู้มีคลองแห่งถ้อยคำอย่างไร? พึงเป็น

ผู้มีโคจรในศาสนาได้อย่างไร? พึงเป็นผู้มีศีลและวัตรอย่างไร?

[๑๕๐] ภิกษุนั้นสมทานสิกขาอะไร? จึงเป็นผู้มีสมาธิ เป็นธรรมเอกผุดขึ้น

มีปัญญารักษาตน มีสติ พึงกำจัดมลทินของตน เหมือนช่างทองกำจัด

มลทินแห่งทอง ฉะนั้น .

ว่าด้วยสมทานสิกขา ๓

[๑๕๑] คำว่า ภิกษุนั้นสมทานสิกขาอะไร? ความว่า ภิกษุนั้นถือเอา สมทาน ยึดถือ
ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งสิกขาอะไร? เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นสมทานสิกขาอะไร? . คำว่า
มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ในคำว่า จึงเป็นผู้มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น มีปัญญารักษาตน มีสติ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ความว่า มีจิตมีอารมณ์เดียว มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน มีใจไม่ถูกอารมณ์ร้ายกระทบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น . คำว่า มีปัญญารักษาตน ความว่า มีปัญญารักษาตน เป็นบัณฑิต
มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส . คำว่า มีสติ ความว่า มีสติ
ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ภิกษุเมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาเห็นกายในกาย ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อ
เจริญสติปัฏฐานพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณา
เห็นจิตในจิต ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ก็ชื่อว่ามีสติ .
ภิกษุนี้เรียกว่าสติ . พระเถระย่อมทูลถามถึงอริยสัจสี่ด้วยคำว่า ภิกษุนี้ สมทานสิกขา
อะไร? ทูลถามถึงอริยสัจสี่ด้วยคำว่า มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ทูลถามถึงอริยญาณสิกขา
ด้วยคำว่า มีปัญญารักษาตน . ทูลถามถึงความบริสุทธิ์แห่งสติด้วยคำว่า มีสติ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ภิกษุนี้สมทานสิกขาอะไร? จึงเป็นผู้มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น มีปัญญารักษาตน
มีสติ .

ว่าด้วยการกำจัดมลทิน

[๙๒๒] คำว่า ฟังกำจัดมลทินของตน เหมือนช่างทอง กำจัดมลทินแห่งทอง ฉะนั้น
ความว่า คนทำทอง เรียกว่าช่างทอง . ทองคำเรียกว่าทอง . ช่างทองย่อมเป่า ไล่ กำจัดมลทิน
อย่างหยาบแห่งทองบ้าง เป่า ไล่ กำจัด มลทินอย่างกลาง แห่งทองบ้าง เป่า ไล่ กำจัด
มลทินอย่างละเอียดแห่งทองบ้าง ฉะนั้น ภิกษุก็ฉะนั้น เหมือนกัน ย่อมเป่า ไล่ กำจัด
ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งกิเลสอย่างหยาบของตนบ้าง ซึ่งกิเลสอย่างกลาง
ของตนบ้าง ซึ่งกิเลสอย่างละเอียดของตนบ้าง . อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุย่อมเป่า ไล่ กำจัด ละ
บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งมลทินคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส
ทุจริตของตน อันทำให้เป็นคนบอด ทำให้ไม่มีจักขุ ทำให้ไม่มีญาณ อันดับปัญญา
อันเป็นไปในฝ่ายแห่งทุกข์ไม่ให้เป็นไปเพื่อนิพพาน . อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุย่อมเป่า ไล่ กำจัด
ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งมีจลาทิกฐิ ด้วยสัมมาทิฏฐิ ซึ่งมีจลา-

*สังกัปปะ ด้วยสัมมาสังกัปปะ ซึ่งมีจลาจลา ด้วยสัมมาวาจา ซึ่งมีจลาจลัมมันตะ ด้วยสัมมา-

*กัมมันตะ ซึ่งมีจลาอาชีวะ ด้วยสัมมาอาชีวะ ซึ่งมีจลาจลาด้วยสัมมาวาจา ซึ่งมีจลาจลัมมันตะ ด้วยสัมมา-
ด้วยสัมมาสติ ซึ่งมีจลาสมาธิ ด้วยสัมมาสมาธิ ซึ่งมีจลาญาณ ด้วยสัมมาญาณ ซึ่งมีจลาวิมุตติ
ด้วยสัมมาวิมุตติ . อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุ ย่อมเป่า ไล่ กำจัด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความ
ไม่มี ซึ่งกิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความ
เดือดร้อนทั้งปวง อุกุศลภังขารทั้งปวง ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังกำจัด
มลทินของตน เหมือนช่างทองกำจัดมลทินแห่งทองฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระ
จึงทูลถามว่า

ภิกษุนี้สมทานสิกขาอะไร? จึงเป็นผู้มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น
มีปัญญารักษาตน มีสติ ฟังกำจัดมลทินของตน เหมือนช่างทองกำจัด
มลทินแห่งทอง ฉะนั้น .

[๙๒๓] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้ว่า ดูกุสลาธิบดี) เราจะกล่าวซึ่งความ
ผาสุกและธรรมตามสมควรนั้น ของภิกษุผู้เกลียด ผู้ช้องเสพ ที่นั่ง
และที่นอนอันสงัด ผู้ปรารถนาสัมผัสโพธิ์แก่ท่าน ตามที่รู้ .

ว่าด้วยความผาสุก

[๙๒๔] คำว่า ผู้เกลียด ในคำว่า ความผาสุก . . . ของ ภิกษุผู้เกลียด ความว่า ผู้เกลียด
ผู้อดัด ผู้เอือมระอา ด้วยชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ฯลฯ
ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เกลียด . คำว่า ความผาสุก ความว่า
เราจักบอกความผาสุก คือ ความอยู่เป็นผาสุก ความอยู่เป็นผาสุกเป็นไหน? ความปฏิบัติชอบ
ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรม
สมควรแก่ธรรม ความทำให้บริสุทธิ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย
ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบเนื่องๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ
สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘
นิพพานและปฏิบัติภาครองให้ถึงนิพพาน นี้ชื่อว่าความอยู่เป็นผาสุก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ความผาสุก . . . ของภิกษุผู้เกลียด .

อธิบายคำว่า ภควา

[๙๒๕] คำว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้ว่า ดูกุสลาธิบดี ความว่า พระผู้มี
พระภาคตรัสเรียกพระเถระนั้นโดยชื่อ . คำว่า ภควา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ . อีกอย่าง
หนึ่ง คำว่า ชื่อว่า ภควา เพราะอรรถว่า ทรงทำลายราคะ ทรงทำลายโทสะ ทรงทำลายโมหะ
ทรงทำลายมานะ ทรงทำลายทิฏฐิ ทรงทำลายเสี้ยนหนาม ทรงทำลายกิเลส . เพราะอรรถว่า ทรง
จำแนก ทรงจำแนกพิเศษ ทรงจำแนกเฉพาะ ซึ่งธรรมรัตนะ . เพราะอรรถว่า ทรงทำที่สุดแห่งภพ
ทั้งหลาย . เพราะอรรถว่า มีพระกายอันอบรมแล้ว มีศีลอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว มี
ปัญญาอันอบรมแล้ว . อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงช้องเสพเสนาสนะอันเป็นป่าละเมาะและป่าทึบ
อันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากคนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
 ของมนุษย์ สมควรแก่วิเวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วน
 แห่งจิรวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.
 อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่ง อริศีล อริจิต อริปัญญา อันมีอรรถรส ธรรมรส
 วิมุตติรส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งฉาน ๔
 อัปปมัญญา ๔ อรูปสมาบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมี
 ส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิกายตนะ ๘ (ฉานเป็นที่ตั้งแห่งความครอบงำอารมณ์) อนุปปพริหาร-
 *สมาบัติ ๙ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐
 กลีสสมาบัติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ อสุภสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง
 พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕
 โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมี
 ส่วนแห่งตถาคตพลญาณ ๑๐ เวสัชชญาณ ๔ ปฏิสัมภิกา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖
 เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. พระนามว่า ภควา นี้ พระมารดา พระบิดา พระภาค
 พระภคินี มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้ พระนามว่า
 ภควา นี้ เป็นวิโมกข์ขึ้นตักนาม (พระนามมีในอรรถผลในลำดับแห่งอหัตตมรรค) เป็นสังจิก
 บัญญัติ พร้อมด้วยการทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ ควงไพริฤกษ์ ของพระผู้มีพระภาค
 ทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้ว่า ดูกุรสาริปตร.

[๙๒๖] คำว่า ผู้ช่องเสฟที่นิ่งและที่นอนอันสงบ ความว่า ที่ใดเป็นที่นิ่ง คือ เตียง
 ตั้ง ฟูก เสื่อ ท่อนหนึ่ง เครื่องลาดด้วยหญ้า เครื่องลาดด้วยใบไม้ เครื่องลาดด้วยฟาง
 เรียกว่าที่นิ่ง. เสนาสนะ คือ วิหาร เรือนมีหลังคาแถบเดียว ปราสาท เรือนมีหลังคาโล้น
 ถ้า เรียกว่าที่นอน ที่นอนและที่นอนอันสงบ ว้าง เรียบ สงัด จากการเห็นรูปไม่เป็นที่สบาย
 จากการได้ยินเสียงไม่เป็นที่สบาย ฯลฯ อันสงบ ว้าง เรียบสงัด จากเบญจกามคุณอันไม่เป็น
 ที่สบายของผู้ช่องเสฟ อาศัยช่องเสฟ ช่องเสฟเสมอ ช่องเสฟเฉพาะ ซึ่งที่นอนและที่นอนอันสงบ
 เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ช่องเสฟที่นิ่งและที่นอนอันสงบ.

ว่าด้วยสัมโพธิและธรรมอันควรแก่สัมโพธิ

[๙๒๗] คำว่า ผู้ปรารถนาสัมโพธิ . . . และซึ่งธรรมอันสมควร ความว่า ญาณ ปัญญา
 ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา วิปัสสนา
 สัมมาทิฏฐิ ในมรรค ๔ เรียกว่า สัมโพธิ. ผู้ปรารถนาเพื่อจะตรัสรู้ ปรารถนาเพื่อจะตามตรัสรู้
 ปรารถนาเพื่อจะตรัสรู้เฉพาะ ปรารถนาเพื่อจะตรัสรู้พร้อม ปรารถนาเพื่อจะบรรลุ ปรารถนา
 เพื่อจะถูกต้อง ปรารถนาเพื่อจะทำให้แจ้ง ซึ่งสัมโพธิ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ปรารถนา
 สัมโพธิ. คำว่า ซึ่งธรรมอันสมควร ความว่า ธรรมอันสมควรต่อโพธิ์เป็นไฉน? ความปฏิบัติ
 ชอบ ความปฏิบัติอันสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์
 ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวาร
 ในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบเนื่องๆ ในความเป็นผู้
 ตัน สติสัมปชัญญะ ธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ธรรมอันสมควรต่อโพธิ์. อีกอย่างหนึ่ง วิปัสสนา
 ในส่วนเบื้องต้นแห่งมรรค ๔ เรียกว่า ธรรมอันสมควรต่อโพธิ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้
 ปรารถนาสัมโพธิ และซึ่งธรรมตามสมควร

[๙๒๘] คำว่า นั้น ในคำว่า เราจักกล่าว . . . นั้น แก่ท่าน ตามที่รู้ ความว่า ธรรม
 อันสมควรแก่โพธิ์. คำว่า เราจักกล่าว ความว่า จักบอกกล่าว ชี้แจง แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง
 เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศ. คำว่า ตามที่รู้ คือ เราทั่ว รู้แจ้ง รู้เฉพาะ แห่งตลอด
 อย่างไร? จักกล่าวซึ่งธรรมที่ประจักษ์แก่ตน อันตนรู้ยิ่งเอง มิใช่โดยต้องเชื่อต่อผู้อื่นว่า ธรรมนี้
 เป็นดังนี้ ธรรมนี้เป็นดังนี้ มิใช่โดยอ้างตำรา มิใช่โดยนึกเดาเอาเอง มิใช่โดยคาดคะเนเอาเอง
 มิใช่โดยตรึกตามอาการ มิใช่โดยเห็นว่าควรแก่ลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราจักกล่าว . . .
 นั้นแก่ท่าน ตามที่รู้. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้ว่า ดูกุรสาริปตร) เราจักกล่าวซึ่งความ
 ฆาสก และธรรมตามสมควรนั้น ของภิกษุผู้เกลียด ผู้ช่องเสฟที่นิ่ง
 และที่นอนอันสงบ ผู้ปรารถนาสัมโพธิ์แก่ท่าน ตามที่รู้.

[๙๒๙] ภิกษุผู้เป็นธีรชน มีสติ ประพฤติในธรรมเป็นส่วนสุตรอบ ไม่พึงกลัว
 ต่อภัย ๕ ประการ คือ ตัวเลื้อย สัตว์ไต่ตอม สัตว์เลื้อยคลาน
 สัมผัสแด่มนุษย์ และภัยแต่สัตว์สี่เท้า.

ว่าด้วยภิกษุผู้เป็นธีรชน

[๙๓๐] คำว่า ผู้เป็นธีรชน ในคำ ผู้เป็นธีรชน . . . ไม่พึงกลัวต่อภัย ๕ ประการ
 ความว่า ผู้เป็นธีรชน เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีปัญญาตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มี
 ปัญญาทำลายกิเลส ไม่พึงกลัว ไม่พึงสะดุ้ง ไม่พึงหวาดเสียว ไม่พึงครั่นคร้าม ไม่พึงถึงความ
 สยดสยอง ต่อภัย ๕ ประการ คือ เป็นผู้ไม่ฉลาด ไม่ครั่นคร้าม ไม่หวาดเสียว ไม่หนี เป็น
 ผู้ละ ความกลัวความฉลาดเสียแล้ว ปราศจากความเป็นผู้มีขนลุกอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้
 เป็นธีรชน . . . ไม่พึงกลัวต่อภัย ๕ ประการ.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

[๙๓๑] คำว่า ภิกษุ ในคำว่า ภิกษุ . . . มิสติ ประพฤติในธรรมเป็นส่วนสูตรรอบ คือ ภิกษุที่เป็นกัลยาณบุรุษ หรือภิกษุที่เป็นพระเสขะ คำว่า มิสติ ความว่า มิสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ เมื่อเจริญสติปัฏฐานคือพิจารณาเห็นภายในกาย ก็ชื่อว่ามิสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานคือพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ก็ชื่อว่ามิสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานคือพิจารณาเห็นจิตในจิต ก็ชื่อว่ามิสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานคือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ก็ชื่อว่ามิสติ ภิกษุนั้นท่านเรียกว่า เป็นผู้มิสติ . ธรรมเป็นส่วนสูตรรอบในคำว่า ประพฤติธรรมเป็นส่วนสูตรรอบ มี ๔ ประการ คือ ธรรมเป็นส่วนสูตรรอบคือ ศีลสังวร ๑ ธรรมเป็นส่วนสูตรรอบคืออินทริยสังวร ๑ ธรรมเป็นส่วนสูตรรอบคือโภชนมัตตัญญูตา ๑ ธรรมเป็นส่วนสูตรรอบคือชาคริยานุโยค ๑ .

ธรรมเป็นส่วนสูตรรอบคือศีลสังวรเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มิตีล สำรวมอยู่ในปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เป็นผู้เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย พิจารณาถึงความเสีย ญ ภายใน ชื่อว่าประพฤติในธรรมเป็นส่วนสูตรรอบคือศีลสังวร ญ ภายใน มิได้ทำลายศีลอันเป็นเขตแดน นี้ชื่อว่า ธรรมเป็นส่วนสูตรรอบคือศีลสังวร .

ธรรมเป็นส่วนสูตรรอบคืออินทริยสังวรเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือินมิต ไม่ถืออนุพยุชณะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทริย ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามกคือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมรักษากจักขุนทริย ย่อมถึงความสำรวมในจักขุนทริย พังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่ถือินมิต ไม่ถืออนุพยุชณะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทริย ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามกคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมรักษามโนทริย ย่อมถึงความสำรวมในมโนทริย พิจารณาอาทิตต-
*ปริยายเทศนา ชื่อว่าประพฤติในธรรมเป็นส่วนสูตรรอบคืออินทริยสังวรในภายใน มิได้ทำลายอินทริยสังวรอันเป็นเขตแดน นี้ชื่อว่าธรรมเป็นส่วนสูตรรอบคืออินทริยสังวร .

ธรรมเป็นส่วนสูตรรอบคือโภชนมัตตัญญูตาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยอุบายอันแยบคายแล้ว ฉันทอาหาร ไม่ฉันทเพื่อเล่น ไม่ฉันทเพื่อเมาเมา ไม่ฉันทเพื่อประดับ ไม่ฉันทเพื่อตกแต่ง ฉันทเพื่อความตั้งอยู่แห่งกายนี้ เพื่อจะให้กายนี้เป็นไป เพื่อเว้นความลำบากแห่งกายนี้ เพื่อนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์ ด้วยมโนสิการว่า เราจะบำบัตเวทนาเก่า จักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น และความดำเนินของเรา ความที่เราไม่มีโทษ ความอยู่สบายของเราจักมี ดังนี้ อย่างเดียวเท่านั้น พิจารณาอาหารเปรียบด้วยน้ำมันสำหรับหยอดเพลากาเรียน ผ้าสำหรับปิดแผล และเนื่อบตร (ของคนทีเดินทางกันดาร) ชื่อว่าประพฤติในธรรมเป็นส่วนสูตรรอบคือโภชนมัตต-
*ตัญญูตา ย่อมไม่ทำลายโภชนมัตตัญญูตาอันเป็นเขตแดนในภายใน นี้ชื่อว่า ธรรมเป็นส่วนสูตรรอบ คือโภชนมัตตัญญูตา .

ธรรมเป็นส่วนสูตรรอบคือชาคริยานุโยคเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกั้นทาง ด้วยการเดิน การนั่งตลอดวัน ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกั้นทาง ด้วยการเดินการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี ย่อมสำเร็จสหัสสา (นอนอย่างราชสีห์) โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มิสติสัมปชัญญะ ใส่ใจถึงสัญญาในความลุกขึ้น ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี กลับลุกขึ้นแล้ว ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกั้นทาง ด้วยการเดิน การนั่งตลอดปัจจุฉิมยามแห่งราตรี พิจารณาถึงความอยู่แห่งบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญ ชื่อว่าประพฤติในธรรมเป็นส่วนสูตรรอบคือชาคริยานุโยคในภายใน ย่อมไม่ทำลายชาคริยานุโยคอันเป็นเขตแดน นี้ชื่อว่า ธรรมเป็นส่วนสูตรรอบคือชาคริยานุโยค เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภิกษุ . . . มิสติ ประพฤติในธรรมเป็นส่วนสูตรรอบ .

ลักษณะตัวเหลือบเป็นต้น

[๙๓๒] เมลงมิตาเหลือบ เรียกว่าเหลือบ ในคำว่า ตัวเหลือบ สัตว์ไต่ตอม สัตว์เลื้อยคลาน . เมลงวันแม้ทั้งปวง เรียกว่าสัตว์ไต่ตอม . เหตุไรเมลงวันแม้ทั้งปวง จึงเรียกว่า สัตว์ไต่ตอม . สัตว์เหล่านั้น ย่อมบิน ตอม กัดกิน เหตุนี้ จึงเรียกว่า สัตว์ไต่ตอม . งูทั้งหลาย เรียกว่า สัตว์เลื้อยคลาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตัวเหลือบ สัตว์ไต่ตอม สัตว์เลื้อยคลาน .

[๙๓๓] คำว่า สัมผัสแด่มนุษย์ และภิกษุแต่สัตว์ ๔ เท้า ความว่า พวกโจร คนที่ทำกรรมชั่ว หรือคนที่เตรียมทำกรรมชั่ว เรียกว่า สัมผัสแด่มนุษย์ . มนุษย์เหล่านั้น พึงถามปัญหาบ้าง พึงยกาทะกะภิกษุบ้าง พึงดำ ค่อนว่า แข่ง เสียดสี เบียดเบียน ย้าย กัด ข่มเหง ข่า เข้าไปฆ่า หรือทำความพยายาม ข่า ความกระทบกระทั่งแด่มนุษย์อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า สัมผัสแด่มนุษย์ . คำว่า ภิกษุแต่สัตว์ ๔ เท้า ความว่า ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว หมาป่า โคน กระบือ ข้าง . สัตว์ ๔ เท้าเหล่านั้น พึงย้าย กัดกิน เบียดเบียน รังแก กัด ข่มเหง ข่า เข้าไปฆ่า ทำความพยายามฆ่าภิกษุ ความกระทบกระทั่งแต่สัตว์ ๔ เท้าอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ภิกษุแต่สัตว์ ๔ เท้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัมผัสแด่มนุษย์และภิกษุแต่สัตว์ ๔ เท้า . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุผู้เป็นธีรชน มิสติ ประพฤติในธรรมเป็นส่วนสูตรรอบ ไม่พึงกลัวภัย

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
๕ ประการ คือ ตัวเหลือบ สัตว์ไต่ตอม สัตว์เลื้อยคลาน สัมผัสแต่
มนุษย์ และภัยแต่สัตว์ ๔ เท้า .

[๙๓๔] ภิกษุ ไม่พึงหวาดเสียวแม้ต่อคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น แม้เห็นอารมณ์อัน
ให้เกิดความขลาดมากของคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่นนั้น ก็ไม่พึงหวาดเสียว
อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายผู้แสวงหากุศล พึงยำยอันตรายอื่นๆ .

ว่าด้วยสหธรรมิก

[๙๓๕] คำว่า ภิกษุ ไม่พึงหวาดเสียวแม้ต่อคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น แม้เห็นอารมณ์อันให้
เกิดความขลาดมาก ของคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่นนั้น ก็ไม่พึงหวาดเสียว ความว่า เว้นสหธรรมิกชน
๗ จำพวก (คือภิกษุ ภิกษุณี สีนฆมานา สามเณร สามเณรี อุบาสก อุบาสิกา) คนเหล่านี้
เหล่าหนึ่งผู้ไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ไม่เลื่อมใสในพระธรรม ไม่เลื่อมใสในพระสงฆ์ เรียกว่า
คนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น . คนพวกนั้นถามปัญหาบ้าง พึงยกวาตะกะภิกษุบ้าง พึงดำ ค่อนว่า แข่ง
เสียดลี เบียดเบียน ย้าย กดขี่ ข่มเหง ฆ่า เข้าไปฆ่า ทำความพยายามฆ่า ภิกษุเห็นหรือได้
ยินอารมณ์อันให้เกิดความขลาดเป็นอันมากของคนเหล่านั้นแล้ว ไม่พึงหวั่นไหวสะทกสะท้าน
ไม่พึงสะดุ้งตื่นหวาดเสียวครั่นคร้าม ไม่พึงกลัว ไม่พึงถึงความสยดสยอง คือ เป็นผู้ไม่ขลาด
ไม่ครั่นคร้าม ไม่หวาดเสียว ไม่หนีไป เป็นผู้ละความกลัว ความขลาดเสียแล้ว ปราศจาก
ความเป็นผู้มีชนลกลอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ ไม่พึงหวาดเสียวแม้ต่อคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น
แม้เห็นอารมณ์อันให้เกิดความขลาดมากของคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่นนั้น ก็ไม่พึงหวาดเสียว .

อันตราย ๒ อย่าง

[๙๓๖] คำว่า อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายผู้ตามแสวงหากุศล พึงยำยอันตรายอื่น ความว่า
อนึ่ง อันตรายแม่เหล่าอื่น อันภิกษุทั้งหลายผู้ตามแสวงหากุศล พึงยำย ครอบงำ ข่มขี่ กำจัด
ขับไล่ มีอยู่ . ชื่อว่าอันตราย ได้แก่อันตราย ๒ อย่าง คือ อันตรายที่ปรากฏ ๑ อันตรายที่ปกปิด ๑
ขลข เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายแม้อย่างนี้ ชื่อว่าอันตราย . คำว่า ภิกษุ
ทั้งหลายผู้ตามแสวงหากุศล ความว่า อันตรายทั้งหลายอันผู้แสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งความ
ปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ขลข
อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และปฏิบัติภาเครื่องให้ถึงนิพพาน พึงยำย ครอบงำ ข่มขี่ กำจัด
ขับไล่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายผู้ตามแสวงหากุศล พึงยำยอันตรายอื่น .
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุ ไม่พึงหวาดเสียวแม้ต่อคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น แม้เห็นอารมณ์อันให้
เกิดความขลาดมากของคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่นนั้น ก็ไม่พึงหวาดเสียว
อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายผู้ตามแสวงหากุศล พึงยำยอันตรายอื่น .

[๙๓๗] ภิกษุถูกผัสสะคือโรคและความหิวกระหายแล้ว พึงอดทนความหนาว
และความร้อน ภิกษุนั้นอันผัสสะเหล่านั้นกระทบแล้วโดยอาการมาก
อย่าง เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส พึงทำความบากบั่น คือความเพียรให้มั่นไว้ .

[๙๓๘] คำว่า ภิกษุถูกผัสสะคือโรคและความหิวกระหายแล้ว ความว่า ความกระทบ
คือโรค เรียกว่า ผัสสะคือโรค . ภิกษุเป็นผู้อันผัสสะคือโรคกระทบ ถูกต้อง ตั้งลง ครอบงำ คือ
เป็นผู้อันโรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย ขลข สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด
และสัตว์เลื้อยคลานกระทบเข้า ถูกต้อง ตั้งลง ครอบงำแล้ว . ความอยากกิน เรียกว่าความหิว .
ภิกษุเป็นผู้อันความหิวกระหายเข้า ถูกต้อง ตั้งลง ครอบงำแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ
ถูกผัสสะคือโรคและความหิวกระหายแล้ว .

ความหนาวมีด้วยเหตุ ๒ อย่าง

[๙๓๙] คำว่า ความหนาว ในคำว่า พึงอดทนความหนาวและความร้อน ความว่า
ความหนาวย่อมมีด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ ความหนาวย่อมมีด้วยสามารถแห่งอากาศภายในกำเร็บ ๑
ความหนาวย่อมมีด้วยสามารถแห่งฤดูภายนอก ๑ . คำว่า ความร้อน ความว่า ความร้อนย่อมมี
ด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ ความร้อนย่อมมีด้วยสามารถแห่งอากาศภายในกำเร็บ ๑ ความร้อนย่อม
มีด้วยสามารถแห่งฤดูภายนอก ๑ . คำว่า พึงอดทนความหนาวและความร้อน ความว่า ภิกษุพึง
เป็นผู้อดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิว ความระหาย ต่อสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม
แดด และสัตว์เลื้อยคลาน พึงเป็นผู้มีปกติอดทนต่อทางถ้อยคำที่เขากล่าวชั่ว มาร้าย และ
ทุกขเวทนาอันเกิดขึ้นในสรีระที่กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สบาย ไม่ชอบใจ สามารถนำชีวิตไป
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงอดทนความหนาวและความร้อน .

[๙๔๐] คำว่า ภิกษุนั้นอันผัสสะเหล่านั้น ในคำว่า ภิกษุนั้นอันผัสสะเหล่านั้นกระทบ
แล้วโดยอาการมากอย่าง เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส ความว่า ภิกษุนั้น เป็นผู้อันผัสสะคือโรค ความหิว
ความหนาว และความร้อนกระทบเข้า ถูกต้อง ตั้งลง ครอบงำแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ภิกษุนั้น อันผัสสะเหล่านั้นกระทบเข้าแล้ว . คำว่า โดยอาการมากอย่าง ความว่า กระทบเข้า
ถูกต้อง ตั้งลง ครอบงำ โดยอาการมีชนิดเป็นอนันต์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้น อันผัสสะ
เหล่านั้นกระทบเข้าแล้วโดยอาการมากอย่าง . คำว่า เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส ความว่า ย่อมไม่ทำโอกาส
แก่วิญญานอันสหระคด้วยอภิสังขาร แม้เพราะเหตุดังนี้ จึงชื่อว่า ไม่เปิดโอกาส . อีกอย่างหนึ่ง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขททกนิกาย มหานิเทศ
ภิกษุยอมไม่ทำโอกาสแก่กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต แม้เพราะเหตุดังนี้ จึงชื่อว่า ไม่เปิด
โอกาส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้น อันผัสสะเหล่านั้นกระทบแล้วโดยอาการมากอย่าง
เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส .

ว่าด้วยการทำความบากบั่น

[๙๔๑] คำว่า พึงทำความบากบั่นคือความเพียรให้มั่นไว้ ความว่า ความปรารถนา
เพียร ความก้าวหน้าไป ความบากบั่น ความดำเนินไป ความพยายาม ความอดสาหัส ความหมั่น
ความไม่ถอยหลัง ความออกแรง ความตั้งไว้ ความบากบั่นคือไม่ย่อหย่อน ความ ไม่ปลงนันทะ
ความไม่ทอดธุระ ความประคองธุระ วิริยะ วิริยอินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ ที่เป็นไปทาง
จิต เรียกว่า ความบากบั่นคือความเพียร . ภิกษุพึงทำความบากบั่นคือความเพียรให้มั่นไว้ คือ พึง
เป็นผู้สมาทานมั่น มีสมาทานตั้งลงมั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงทำความบากบั่นคือความเพียร
ให้มั่นไว้ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุถูกผัสสะคือโรคและความทิวกระทบแล้ว พึงอดทนความหนาว
และความร้อน ภิกษุนั้น อันผัสสะเหล่านั้นกระทบแล้วโดยอาการ
มากอย่าง เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส พึงทำความบากบั่นคือความเพียรให้
มั่นไว้ .

[๙๔๒] ภิกษุ ไม่พึงทำความเป็นขโมย ไม่พึงพูดเท็จ พึงแผ่เมตตาไปยังสัตว์ทั้งที่
สะดุ้งและผู้นั่นคง เมื่อใด ภิกษุพึงรู้ความชื่นใจ เมื่อนั้น พึงบรรเทา
เสียด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ .

[๙๔๓] คำว่า ภิกษุ ไม่พึงทำความเป็นขโมย ในคำว่า ภิกษุ ไม่พึงทำความเป็นขโมย
ไม่พึงพูดเท็จ ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ละอทินนาทาน เป็นผู้เว้นขาดจากอทินนาทาน
ถือเอาแต่ของที่เขาให้ หวังได้แต่ของที่เขาให้ พึงเป็นผู้มีจิต ไม่เป็นขโมยเป็นจิตสะอาดอยู่
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ ไม่พึงทำความเป็นขโมย . คำว่า ไม่พึงพูดเท็จ ความว่า ภิกษุใน
ธรรมวินัยนี้ละมุสาวาท เว้นขาดจากมุสาวาท คือ พูดจริง ดำรงคำสัตย์ มีถ้อยคำมั่นคงเชื่อถือได้
ไม่พูดให้เคลื่อนคลาดแก่โลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ ไม่พึงทำความเป็นขโมย ไม่พึงพูดเท็จ .

การแผ่เมตตา

[๙๔๔] ชื่อว่าเมตตา ในคำว่า พึงแผ่เมตตาไปยังสัตว์ทั้งที่สะดุ้งและผู้นั่นคง คือ ความ
ไมตรี ปรียาที่รัก ความเป็นผู้มีความรัก ความเอ็นดู ปรียาที่เอ็นดู ความเป็นผู้เอ็นดู ความ
แสวงหาประโยชน์ ความอนุเคราะห์ ความไม่พยาบาท ความไม่ปองร้าย ความไม่โกรธ กุศลมูล .
สัตว์เหล่าใดยังละตันทนหาอันทำให้สะดุ้งไม่ได้ และยังละความกลัวและความขลาดไม่ได้ สัตว์
เหล่านั้นชื่อว่าผู้สะดุ้ง . เพราะเหตุอะไร สัตว์เหล่านั้น จึงเรียกว่าผู้สะดุ้ง สัตว์เหล่านั้น ย่อม
สะดุ้งหวาดเสียว ครั่นคร้าม กลัวถึงความสยดสยอง เพราะเหตุนี้ สัตว์เหล่านั้นจึงเรียกว่า
ผู้สะดุ้ง . สัตว์เหล่าใดละตันทนหาอันทำให้สะดุ้งได้แล้ว และละความกลัวและความขลาดได้แล้ว
สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าผู้มั่นคง . เพราะเหตุไร สัตว์เหล่านั้นจึงเรียกว่าผู้มั่นคง . สัตว์เหล่านั้นย่อมไม่
สะดุ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่ครั่นคร้ามไม่กลัว ไม่ถึงความสยดสยอง เพราะเหตุนี้ สัตว์เหล่านั้น
จึงเรียกว่าผู้มั่นคง . คำว่า พึงแผ่เมตตาไปยังสัตว์ทั้งที่สะดุ้งและผู้นั่นคง ความว่า พึงถูกต้อง
พึงแผ่เมตตา คือ พึงเป็นผู้มีจิตสทรรคด้วยเมตตาอันไพศาล ถึงความเป็นใหญ่ ไม่มีประมาณ
ไม่มีเรว ไม่พยายาม แผ่ไปยังสัตว์ทั้งผู้สะดุ้งและผู้นั่นคง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงแผ่เมตตา
ไปยังสัตว์ทั้งที่สะดุ้งและผู้นั่นคง .

คำว่าใจมีชื่อต่างๆ

[๙๔๕] คำว่า เมื่อใด ในคำว่า เมื่อใด ภิกษุพึงรู้ความชื่นใจ ความว่า ในกาลใด .
คำว่า ใจ คือ จิต ใจ มานัส หทัย บัณทะระ มนะ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ
มโนวิญญาณธาตุอันเกิดแต่ผัสสะเป็นต้นนั้น . จิตเป็นธรรมชาติขุ่นมัว เศร้าหมอง ยุ่ง วุ่น
หวั่นไหว หมุ่นไป ไม่สงบ เพราะกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ราคะ โสสะ โมหะ
ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง
ความโอ้อวด ความหัวดี ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท
กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อน
ทั้งปวง อุกุศลภังขารทั้งปวง . คำว่า เมื่อใด ภิกษุพึงรู้ความชื่นใจ ความว่า ภิกษุพึงรู้ รู้ทั่ว
รู้วิเศษ รู้พิเศษเฉพาะ แห่งตลอดความที่จิตขุ่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อใด ภิกษุพึงรู้ความ
ชื่นใจ .

บรรเทาความชื่นใจด้วยมนสิการ

[๙๔๖] ผู้ให้สัตว์ตาย ผู้มีกรรมดำ เป็นผู้ใหญ่ ผู้ให้สัตว์ถึงความตาย ผู้ไม่ให้สัตว์
พ้นไป ผู้เป็นเผ่าพันธ์แห่งผู้ประมาท ชื่อว่าผู้มีกรรมดำ ในคำว่า เมื่อนั้น พึงบรรเทาเสียด้วย
มนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ . คำว่า เมื่อนั้น พึงบรรเทาเสียด้วยมนสิการว่า
นี่เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ . คำว่า พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีด้วยมนสิ-
*การว่า นี่เป็นฝักฝ่ายผู้มีกรรมดำ เป็นฝักฝ่ายมาร เป็นบ่วงมาร เป็นเบ็ดมาร เป็นเหยื่อมาร เป็น
วิสัยมาร เป็นเครื่องให้เดือดร้อนของมาร เป็นอาหารมาร เป็นเครื่องผูกของมาร แม้ด้วยเหตุ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
อย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เมื่อนั้น พึงบรรเทาเสียด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝีกฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ .
อีกอย่างหนึ่ง พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ความไม่มี ด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝีกฝ่ายผู้มี
กรรมดำ เป็นฝีกฝ่ายมาร เป็นฝีกฝ่ายอกุศล เป็นเครื่องให้เกิดทุกข์ เป็นสภาพวิบากเป็นทุกข์
เป็นเหตุให้เป็นไปในนรก เป็นเหตุให้เป็นไปในกำเนิดดิรัจฉาน เป็นเหตุให้เป็นไปในเปรตวิสัย
แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เมื่อนั้น พึงบรรเทาเสียด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝีกฝ่ายแห่งมารผู้
มีกรรมดำ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุ ไม่พึงทำความเป็นขโมย ไม่พึงพูดเท็จ ไม่พึงเมตตาไปยังสัตว์ทั้งที่
สะดุ้งและผู้มั่นคง เมื่อใด ภิกษุพึงรู้ความชื่นใจ เมื่อนั้น พึงบรรเทา
เสียด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝีกฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ .

[๔๔๓] ภิกษุ ไม่พึงล่ออำนาจแห่งความโกรธและความดูหมิ่น พึงขุดรากความโกรธ
และความดูหมิ่นนั้นดำรงอยู่ อนึ่ง ภิกษุเมื่อปราบกัฬิงปราบที่รักและที่
เกลียดชังเสียโดยแท้ .

ความโกรธและความดูหมิ่น

[๔๔๔] ชื่อว่า ความโกรธ ในคำว่า ภิกษุ ไม่พึงล่ออำนาจความโกรธและความดูหมิ่น
คือ ความอาฆาต ความมุ่งร้าย ฯลฯ ความเป็นผู้ดร้าย ความเพาะวางชั่ว ความไม่แช่มชื่นแห่ง
จิต . ชื่อว่า ความดูหมิ่น คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมดูหมิ่นผู้อื่น โดยชาติบ้าง โดยโคตร
บ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอื่นๆ บ้าง . คำว่า ภิกษุ ไม่พึงล่ออำนาจความโกรธและความดูหมิ่น ความว่า
ไม่พึงล่ออำนาจความโกรธและความดูหมิ่น คือ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่ง
ความโกรธและความดูหมิ่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ ไม่พึงล่ออำนาจความโกรธและความดูหมิ่น .

รากของความโกรธและความดูหมิ่น

[๔๔๕] รากแห่งความโกรธ ในคำว่า พึงขุดรากความโกรธและความดูหมิ่นนั้นดำรง
อยู่เป็นไฉน? อริชชา อโยนิโสมนสิการ อัสมิมานะ อหิริกะ อนัตตูปปะ อหังจจะ
(แต่ละอย่าง) เป็นรากแห่งความโกรธ . รากแห่งความดูหมิ่นเป็นไฉน? อริชชา อโยนิโสมน-
*สิการ อัสมิมานะ อหิริกะ อนัตตูปปะ อหังจจะ (แต่ละอย่าง) เป็นรากแห่งความดูหมิ่น .
คำว่า พึงขุดรากความโกรธ และความดูหมิ่นนั้นดำรงอยู่ ความว่า พึงขุด รื้อ ถอน จุด
กระชาก ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งรากความโกรธและความดูหมิ่นเสีย
ดำรงอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงขุดรากความโกรธและความดูหมิ่นนั้นดำรงอยู่ .

ว่าด้วยที่รัก ๒ อย่าง

[๔๔๖] บทว่า อด ในคำว่า อนึ่ง ภิกษุเมื่อปราบกัฬิงปราบที่รักและที่เกลียดชังเสีย
โดยแท้ เป็นบทสนธิ เป็นบทอุปสรรค เป็นบทปทัชฐาน เป็นศัพท์ประชมอักษระ เป็นศัพท์
สละสลวยด้วยพยัญชนะ เป็นลำดับบท . ชื่อว่าที่รัก ได้แก่ ที่รัก ๒ อย่าง คือ สัตว์ ๑
สังขาร ๑ . สัตว์เป็นที่รักเป็นไฉน? สัตว์ในโลกนี้เป็นผู้ปรารถนาความเจริญ ปรารถนาประโยชน์
เกื้อกูล ปรารถนาความผาสุก ปรารถนาความปลอดภัยไปร้งจากโยคกิเลส แก่บุคคลนั้น คือ
เป็นมารดา บิดา พี่ชายน้องชาย พี่หญิงน้องหญิง บุตร ธิดา มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต
(ผู้สืบสาย) สัตว์เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นที่รัก . สังขารเป็นที่รักเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ชอบใจ สังขารเหล่านี้ชื่อว่าเป็นที่รัก . ชื่อว่าที่เกลียดชัง ได้แก่ ที่เกลียด
ชัง ๒ อย่าง คือ สัตว์ ๑ สังขาร ๑ สัตว์เป็นที่เกลียดชังเป็นไฉน? สัตว์ในโลกนี้ เป็นผู้
ไม่ปรารถนาความเจริญ ปรารถนาสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ปรารถนาความไม่ผาสุก
ปรารถนาความไม่ปลอดภัยไปร้งจากโยคกิเลส ปรารถนาจะปลงเสียจากชีวิต แก่บุคคลนั้น สัตว์
เหล่านี้ชื่อว่า เป็นที่เกลียดชัง . สังขารเป็นที่เกลียดชังเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะ อันไม่เป็นที่ชอบใจ สังขารเหล่านี้ชื่อว่า เป็นที่เกลียดชัง . คำว่า โดยแท้ เป็น
คำกล่าวโดยส่วนเดียว เป็นคำกล่าวโดยไม่มีความสงสัย เป็นคำกล่าวโดยไม่มีความเคลือบแคลง
เป็นคำกล่าวไม่เป็นสองส่วน เป็นคำกล่าวไม่เป็นสองอย่าง เป็นคำกล่าวมิได้รวมกัน เป็นคำ
กล่าวไม่ผิด . คำว่า โดยแท้ นี้ เป็นคำกล่าวกำหนดแน่ . คำว่า อนึ่ง ภิกษุเมื่อปราบกัฬิงปราบ
ที่รักและที่เกลียดชังเสียโดยแท้ ความว่า ภิกษุเมื่อปราบกัฬิงปราบ เมื่อย้ายกัฬิงย้ายซึ่งที่รัก
และที่เกลียดชัง ที่ยินดีและยินร้าย สุขและทุกข์ โสมนัสและโทมนัส อภิภูชาวมณและ
อนิภูชาวมณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง ภิกษุเมื่อปราบกัฬิงปราบที่รักและที่เกลียดชังเสีย
โดยแท้ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุ ไม่พึงล่ออำนาจแห่งความโกรธและความดูหมิ่น พึงขุดรากความ
โกรธและความดูหมิ่นนั้นดำรงอยู่ อนึ่ง ภิกษุเมื่อปราบกัฬิงปราบที่รักและ
ที่เกลียดชังเสียโดยแท้ .

[๔๔๗] ภิกษุทำปัญญาไว้เบื้องหน้า มีปีติงาม พึงชมอันตรายเหล่านั้น พึง
ปราบความไม่ยินดีในทีนอันอันสัจ พึงปราบธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่ง
ความรำพัน ๔ อย่าง .

ว่าด้วยการทำปัญญาไว้เบื้องหน้าและมีปีติงาม

[๔๔๘] ชื่อว่า ปัญญา ในคำว่า ภิกษุทำปัญญาไว้เบื้องหน้า มีปีติงาม ได้แก่ ความรู้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ทั่ว ความรู้ชัด ความเลือกเฟ้น ความเลือกเฟ้นทั่ว ความเลือกเฟ้นธรรม ฯลฯ อโมหะ
ธรรมวิจยะ สัมมาทิฐิ. คำว่า ทำปัญญาไว้เบื้องหน้า ความว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้
ทำปัญญาไว้เบื้องหน้าประพตติ เป็นผู้มิปัญญาเป็นธงชัย มิปัญญาเป็นยอดธง มิปัญญาเป็นใหญ่
มีความเลือกเฟ้นมาก มีความเลือกเฟ้นทั่วมาก มิปัญญาเครื่องเห็นมาก มีความเสาะหามาก
อยู่ด้วยความเป็นผู้ทำให้แจ่มแจ้ง ประพตติด้วยปัญญา มิปัญญามาก ตระหนกอยู่ด้วยปัญญา
เอนไปในปัญญา โอนไปในปัญญา โนมไปในปัญญา น้อมไปในปัญญา มิปัญญานั้นเป็นใหญ่
แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ทำปัญญาไว้เบื้องหน้า. อนึ่ง ภิกษุเมื่อเดินก็รู้ว่า เดิน เมื่อ
ยืนก็รู้ว่า ยืน เมื่อนั่งก็รู้ว่า นั่ง หรือเมื่อนอนก็รู้ว่า นอน หรือว่ากายของเธอตั้งอยู่อย่าง
ใดๆ ภิกษุนั้นก็รู้กายนั้นอย่างนั้นๆ แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ทำปัญญาไว้เบื้อง
หน้า. อนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป ในการถอยกลับ ทำความรู้สึกตัวในการ
แล ในการเหลียว ทำความรู้สึกตัวในการคู้เข้า ในการเหยียดออก ทำความรู้สึกตัวในการครอง
สังฆาฏิ บาตรและจีวร ทำความรู้สึกตัวในการฉน การดื่ม การเคี้ยว การลิม ทำความรู้สึก
ตัวในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น
การพูด การนิ่ง แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ทำปัญญาไว้เบื้องหน้า. คำว่า มิปีติงาม
ความว่า ปีติ ปราโมทย์ ที่เกิดขึ้นด้วยความสามารถแห่งพหุธานุสสติ ชื่อว่าปีติงาม ปีติ
ปราโมทย์ ที่เกิดขึ้นด้วยสมมุตธานุสสติ . . . สังฆานุสสติ . . . สีลานุสสติ . . . จาคานุสสติ . . .
เทวตานุสสติ . . . อานาปานุสสติ . . . มรณานุสสติ . . . กายคตาสติ . . . อุปสมมานุสสติ ชื่อว่าปีติ
งาม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุทำปัญญาไว้เบื้องหน้า มิปีติงาม.

ว่าด้วยอันตราย ๒ อย่าง

[๔๔๓] ชื่อว่า อันตราย ในคำว่า พึงชมอันตรายเหล่านั้น ได้แก่ อันตราย ๒ อย่าง
คือ อันตรายปรากฏ ๑ อันตรายปกปิด ๑ ฯลฯ อันตรายเหล่านี้ชื่อว่าอันตรายปรากฏ ฯลฯ
อันตรายเหล่านี้ชื่อว่าอันตรายที่ปกปิด ฯลฯ เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย
แม้อย่างนี้ จึงชื่อว่า อันตราย. คำว่า พึงชมอันตรายเหล่านั้น ความว่า พึงชม ปราบปราม
ครอบงำ กำจัด ย้าย ซึ่งอันตรายเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงชมอันตรายเหล่านั้น
เสีย.

[๔๔๔] ชื่อว่า ความไม่ยินดี ในคำว่า พึงปราบความไม่ยินดีในที่นอนอันสงัด คือ
ความไม่ยินดี ความไม่ชอบใจ ความไม่ยินดียิ่ง ความไม่ยินดีเฉพาะ ความเบือ ความระอา.
คำว่า ในที่นอนอันสงัด ความว่า พึงปราบ ชม ครอบงำ กำจัด ย้าย ซึ่งความไม่ยินดีใน
เสนาสนะอันสงัด หรือในธรรมทั้งหลาย อันเป็นอริกคุณอื่นๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึง
ปราบความไม่ยินดีในที่นอนอันสงัด.

[๔๔๕] คำว่า พึงปราบธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน ๔ อย่าง ความว่า พึงปราบ
ชม ครอบงำ กำจัด ย้าย ซึ่งธรรมอันเป็นเหตุแห่งความรำพัน ๔ อย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อ
ว่า พึงปราบธรรมอันเป็นเหตุแห่งความรำพัน ๔ อย่าง. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึง
ตรัสว่า

ภิกษุทำปัญญาไว้เบื้องหน้า มิปีติงาม พึงชมอันตรายเหล่านั้น พึงปราบ
ความไม่ยินดีในที่นอนอันสงัด พึงปราบธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความ
รำพัน ๔ อย่าง.

[๔๔๖] เราจักฉนอะไร? เราจักฉนที่ไหน? วันนี้เราอนล้าปากหนอ พรุ่งนี้
เราจักนอนที่ไหน? ภิกษุผู้เสาะ พึงบำบัดเสียซึ่งวิตกเหล่านั้นอันเป็นที่
ตั้งแห่งความรำพัน พึงเป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไป.

ว่าด้วยความวิตกอันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน

[๔๔๗] คำว่า เราจักฉนอะไร? ในคำว่า เราจักฉนอะไร? เราจักฉนที่ไหน?
ความว่า เราจักฉนอะไร คือ ข้าวสาก ขนผสม ขนเมแห้ง ปลา หรือเนื้อ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เราจักฉนอะไร คำว่า เราจักฉนที่ไหน ความว่า เราจักฉนที่ไหน คือ ในสกุล
กษัตริย์ สกุลพราหมณ์ สกุลแพศย์ หรือสกุลศูทร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราจักฉนอะไร
เราจักฉนที่ไหน.

[๔๔๘] คำว่า วันนี้เราอนล้าปากหนอ พรุ่งนี้เราจักนอนที่ไหน? ความว่า คินนี้
เราอนล้าปากบนแผ่นกระดาน บนเสื่อ บนท่อนหนึ่ง บนเครื่องลาดด้วยหญ้า บนเครื่อง
ลาดด้วยใบไม้ หรือบนเครื่องลาดด้วยฟาง คินพรุ่งนี้ เราจักนอนสบายที่ไหน คือ ที่เตียง ที่ตั้ง
ที่ฟูก ที่หมอน ที่วิหาร ที่เรือนมีหลังคาแถบเดียว ที่ปราสาท ที่เรือนมีหลังคาไล่ หรือ
ที่ถ้ำ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วันนี้เราอนล้าปากหนอ พรุ่งนี้เราจักนอนที่ไหน

[๔๔๙] คำว่า ซึ่งวิตกเหล่านั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน ความว่า ซึ่งวิตกอันปฏิสังยุต
ด้วยภินทนา ๒ อย่าง ซึ่งวิตกอันปฏิสังยุตด้วยเสนาสนะ ๒ อย่าง อันเป็นที่ตั้งแห่งความ
รำพัน คือ เป็นฐานแห่งความปรินิพพาน เป็นมูลฐานแห่งความรำพัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ซึ่งวิตกเหล่านั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน.

อธิบายคำว่าเสาะและคำว่าศึกษา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ

[๙๖๐] ชื่อว่า เสขะ ในคำว่า ภิกษุผู้เสขะพึงบำบัตเสีย พึงเป็นผู้ไม่มีกังวล
ท่องเที่ยวไป ความว่า เพราะเหตุไรจึงเรียกว่า เสขะ เพราะศึกษา จึงชื่อว่า เสขะ . ศึกษา
อะไร? ศึกษาอริสัจบ้าง ศึกษาอริจิตบ้าง ศึกษาอริปัญญาบ้าง . อริสัจศึกษาเป็นไหน ฯลฯ
นี้ชื่อว่าอริปัญญาศึกษา . ภิกษุคำนึงถึงศึกษา สมมตนี้ ก็ชื่อว่าศึกษา รู้ก็ชื่อว่าศึกษา เห็นก็ชื่อ
ว่าศึกษา พิจารณา ก็ชื่อว่าศึกษา ตั้งจิตก็ชื่อว่าศึกษา น้อมใจไปด้วยศรัทธาก็ชื่อว่าศึกษา ประคอง
ความเพียรก็ชื่อว่าศึกษา เข้าไปตั้งสติก็ชื่อว่าศึกษา ตั้งจิตไว้ก็ชื่อว่าศึกษา รู้ชัดด้วยปัญญาก็ชื่อ
ว่าศึกษา รู้ถึงธรรมที่ควรรู้อย่างนี้ชื่อว่าศึกษา กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ก็ชื่อว่าศึกษา ละธรรม
ที่ควรละก็ชื่อว่าศึกษา ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งก็ชื่อว่าศึกษา เจริญธรรมที่ควรเจริญก็ชื่อ
ว่าศึกษา คือ ย่อมประพฤดิเพื่อ ย่อมประพฤดิเพื่อด้วยดี ย่อมสมทานศึกษา เพราะ
เหตุนั้น จึงเรียกว่า เสขะ . ภิกษุผู้เสขะศึกษาแม้อริสัจ แม้อริจิต แม้อริปัญญา เพื่อบำบัต
กำจัด ละเว้น สงบ สละคืน ระวังเสีย ภิกษุผู้เสขะเมื่อนึกถึงศึกษา ๓ นี้ก็พึงศึกษา เมื่อรู้
ก็พึงศึกษา ฯลฯ เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งก็พึงศึกษา คือ พึงประพฤดิเพื่อ
ประพฤดิเพื่อด้วยดี สมทานประพฤดิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุผู้เสขะพึงบำบัตเสีย .

ว่าด้วยการเที่ยวไปอย่างไม่มีกังวล

[๙๖๑] คำว่า พึงเป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไป ความว่า ภิกษุเป็นผู้มีกังวลท่องเที่ยว
ไปอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบด้วยความกังวลสกุล ด้วยความกังวลคณะ
ด้วยความกังวลอาวาส ด้วยความกังวลจิวร ด้วยความกังวลบิณฑบาต ด้วยความกังวลเสนาสนะ
ด้วยความกังวลคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ภิกษุเป็นผู้มีกังวลท่องเที่ยวไปอย่างนี้ .

ภิกษุเป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไปอย่างไร? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นผู้ประกอบด้วย
ความกังวลสกุล ไม่เป็นผู้ประกอบด้วยความกังวลคณะ อาวาส จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ
คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ภิกษุเป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไปอย่างนี้ .

สมจริงดังภาษิตว่า

ภิกษุทั้งหลายไปนครรัฐ ไปโกศลรัฐ มียุ ภิกษุที่ไปนครรัฐบางพวก
เที่ยวไปต่างหมู่ แต่รัชชิกมิ เป็นผู้ไม่มีกังวลอยู่ ความเที่ยวไปให้
ประโยชน์สำเร็จ ความเที่ยวไปดีให้ประโยชน์สำเร็จ ความเป็นผู้ไม่มี
กังวลอยู่ ให้ประโยชน์สำเร็จทุกเมื่อ การถามถึงประโยชน์เป็นกรรม
ของผู้อยืน นั้นเป็นความเสมอกันแห่งความไม่กังวล ดังนี้ .

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุผู้เสขะพึงบำบัตเสีย พึงเป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไป . เพราะ
เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราจักฉันอะไร? เราจักฉันที่ไหน? วันนี้เราอนล้าปากหนอ
พรุ่งนี้เราจักนอนที่ไหน? ภิกษุผู้เสขะพึงบำบัตเสียซึ่งวิตกเหล่านี้ อัน
เป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน พึงเป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไป .

[๙๖๒] ภิกษุนั้นในธรรมวินัยนี้ ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มในกาล พึงรู้จัก
ประมาณเพื่อสันโดษ ภิกษุนั้นสำรวมในปัจจัยเหล่านั้น เป็นผู้สำรวม
เที่ยวไปในบ้าน แม้ถูกเขาตำ ก็ไม่ควรกล่าววาจาหยาบ .

ว่าด้วยได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มโดยธรรม

[๙๖๓] ชื่อว่า อาหาร ในคำว่า ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มในกาล คือ ข้าวสุก ขนมสด
ขนมแห้ง ปลา เนื้อ . ชื่อว่า เครื่องนุ่งห่ม ได้แก่ จีวร ๖ ชนิด คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย
ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าปาน ผ้าด้ายเจือไหม . คำว่า ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มในกาล
ความว่า ภิกษุนั้นได้จีวรและบิณฑบาต มิใช่ได้ด้วยการหลอกลวง มิใช่ได้ด้วยการพูดเลียบ
เคียง มิใช่ได้ด้วยการบอกใบ้ มิใช่ได้ด้วยความกำจัดคนเขา มิใช่ได้ด้วยการแสวงหาแลกด้วย
แลก มิใช่ได้ด้วยการให้พิน มิใช่ได้ด้วยการให้ไม้ไผ่ มิใช่ได้ด้วยการให้ใบไม้ มิใช่ได้ด้วยการ
ให้ดอกไม้ มิใช่ได้ด้วยการให้ผลไม้ มิใช่ได้ด้วยการให้เครื่องอาบน้ำ มิใช่ได้ด้วยการให้จรัล
มิใช่ได้ด้วยการให้ดินเหนียว มิใช่ได้ด้วยการให้ไม้สีพิน มิใช่ได้ด้วยการให้น้ำบัวนปาก มิใช่
ได้ด้วยการคำพูดมุ่งให้เขารักตน มิใช่ได้ด้วยการถ้อยคำเหลวไหลดั่งแกงกั่ว มิใช่ได้ด้วยการปรจบเขา
มิใช่ได้ด้วยการเป็นผู้นั่งบนตั่ง (ด้วยความตีสันทเขา) มิใช่ได้ด้วยการวิชาดพินที่ มิใช่ได้ด้วย
ตริจฉานวิชา มิใช่ได้ด้วยอังคิชา (รู้จักลักษณะดีร้ายของหญิงชาย) มิใช่ได้ด้วยนักขัตริชา
(รู้จักยาม) มิใช่ได้ด้วยการเดินเป็นทูต มิใช่ได้ด้วยการเป็นผู้รับใช้ มิใช่ได้ด้วยการเป็นผู้
เดินสาสน์ มิใช่ได้ด้วยการเวชกรรม มิใช่ได้ด้วยการนการกรรม มิใช่ได้ด้วยการให้ก้อนข้าวและก้อน
ข้าวตอบแทน มิใช่ได้ด้วยการให้และการเพิ่มให้ ได้รับได้เฉพาะ โดยธรรมสมมาเสมอ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มในกาล .

ความรู้จักประมาณ ๒ อย่าง

[๙๖๔] คำว่า ภิกษุนั้นพึงรู้จักประมาณ ในคำว่า ภิกษุนั้นในธรรมวินัยนี้ . . . พึงรู้จัก
ประมาณเพื่อสันโดษ ความว่า รู้จักประมาณโดยเหตุ ๒ อย่าง คือ รู้จักประมาณโดยการรับ ๑
รู้จักประมาณโดยการบริโภค ๑ .

ภิกษุรู้จักประมาณโดยการรับอย่างไร? เมื่อทายกถวายสิ่งของแก่น้อย ภิกษุก็รับเพื่อความ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
เอ็นดูแก่สกุล เพื่อความรักษาสกุล เพื่ออนุเคราะห์แก่สกุล เมื่อทนายถวายสิ่งของแก่ภิกษุ
รับจีวรพอบริหารกาย รับบิณฑบาตพอบริหารท้อง ภิกษุรู้จักประมาณโดยการรับอย่างนี้ .

ภิกษุรู้จักประมาณโดยการบริโภคอย่างไร? ภิกษุพิจารณาโดยอุบายอันแยบคายแล้วจึง
ใช้จีวร เพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม
แดดและสัตว์เลื้อยคลาน เพื่อจะปกปิดอวัยวะที่ให้ความละอายกำเริบ เป็นกำหนดเท่านั้น .
ภิกษุพิจารณาโดยอุบายอันแยบคายแล้วจึงฉันบิณฑบาต ไม่นั่นเพื่อเล่น ไม่นั่นเพื่อเมา ไม่นั่น
เพื่อประดับ ไม่นั่นเพื่อตกแต่ง ฉันเพื่อความดำรงกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไป เพื่อเว้นความ
ลำบากแห่งกายนี้ เพื่ออนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์ ด้วยมนสิการว่า เราจะบำบัดเวทนาเก่า จักไม่
ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความเป็นไปสะดวก ความไม่มีโทษ ความผาสุกจักมีแก่เรา ดังนี้ เป็น
กำหนดเท่านั้น . ภิกษุพิจารณาโดยอุบายอันแยบคายแล้วจึงเสพเสนาสนะ เพื่อบำบัดความหนาว
เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดดและสัตว์เลื้อยคลาน เพื่อ
ความบรรเทาอันตรายอันเกิดแต่ฤดู เพื่อความยินดีในความหลีกเร้น เป็นกำหนดเท่านั้น . ภิกษุ
พิจารณาโดยอุบายอันแยบคายแล้วจึงใช้คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เพื่อบำบัดทุกข์เวทนาอันเกิด
เพราะธาตุกำเริบ ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว เพื่อความไม่ลำบากเป็นอย่างยิ่ง เป็นกำหนดเท่านั้น ภิกษุรู้จัก
ประมาณโดยการบริโภคอย่างนี้ .

คำว่า ภิกษุนั้นพึงรู้จักประมาณ คือ รู้ รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ แสงตลอดซึ่งประมาณ
โดยเหตุ ๒ อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นพึงรู้จักประมาณ .

[๙๖๕] คำว่า ในธรรมวินัยนี้ . . . เพื่อสันโดษ ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้
สันโดษด้วยจีวร และกล่าวคุณแห่งความสันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้ ทั้งไม่ถึงความแสวงหา
ผัดอันไม่สมควรเพราะเหตุแห่งจีวร ไม่ได้จีวรก็ไม่ละทิ้ง และได้จีวรแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง
ไม่พัวพัน เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดทุกข์ บริโภคอยู่ ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความ
สันโดษ ด้วยจีวรตามมีตามได้นั้น ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติ
ในจีวรสันโดษนั้น ภิกษุนี้เรียกว่า เป็นผู้ดำรงอยู่ในวงศ์ของพระอริยะที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์เลิศ
อันมีมาแต่โบราณ . อีกประการหนึ่ง ภิกษุสันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ และกล่าวคุณแห่ง
ความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ ทั้งไม่ถึงความแสวงหาผัดอันไม่สมควรเพราะเหตุแห่ง
บิณฑบาต ไม่ได้บิณฑบาตก็ไม่ละทิ้ง และได้บิณฑบาตแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน
เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดทุกข์ บริโภคอยู่ ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความสันโดษ
ด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้นั้น ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติ
ในบิณฑบาตสันโดษนั้น ภิกษุนี้เรียกว่า เป็นผู้ดำรงอยู่ในวงศ์ของพระอริยะที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์
เลิศ อันมีมาแต่โบราณ . อีกประการหนึ่ง ภิกษุสันโดษด้วยเสนาสนะตามมีตามได้ และกล่าวคุณ
แห่งความสันโดษด้วยเสนาสนะ ทั้งไม่ถึงความแสวงหาผัดอันไม่สมควรเพราะเหตุแห่งเสนาสนะ
ไม่ได้เสนาสนะก็ไม่ละทิ้ง และได้เสนาสนะแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน เห็นโทษ
มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดทุกข์ บริโภคอยู่ ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความสันโดษ ด้วยเสนาสนะ
ตามมีตามได้นั้น ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติ ในเสนาสนะสันโดษ
นั้น ภิกษุนี้เรียกว่า เป็นผู้ดำรงอยู่ในวงศ์แห่งพระอริยะที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์เลิศ อันมีมาแต่
โบราณ . อีกประการหนึ่ง ภิกษุสันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามมีตามได้ และกล่าวคุณ
แห่งความสันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามมีตามได้ ทั้งไม่ถึงความแสวงหาผัดอันไม่
สมควรเพราะเหตุแห่งคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ไม่ได้คิลานปัจจัยเภสัชบริขารก็ไม่ละทิ้ง ได้คิลาน-
*ปัจจัยเภสัชบริขารแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดทุกข์
บริโภคอยู่ ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความสันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามมีตามได้นั้น
ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติ ในคิลานปัจจัยเภสัชบริขารสันโดษนั้น
ภิกษุนี้เรียกว่า เป็นผู้ดำรงอยู่ในวงศ์แห่งพระอริยะ ที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์เลิศ อันมีมาแต่
โบราณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นในธรรมวินัยนี้ . . . พึงรู้จักประมาณเพื่อสันโดษ .

ว่าด้วยการสำรวม

[๙๖๖] คำว่า ภิกษุนั้นสำรวมในปัจจัยเหล่านั้น ในคำว่า ภิกษุนั้นสำรวมในปัจจัย
เหล่านั้น เป็นผู้สำรวมเที่ยวไปในบ้าน ความว่า สำรวม คัมครอง รักษา ระวัง ในจีวร บิณฑบาต
เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นสำรวมในปัจจัย
เหล่านั้น . อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุนั้นสำรวม คัมครอง รักษา ระวังในอายตนะทั้งหลาย แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นสำรวมในปัจจัยเหล่านั้น . คำว่า เป็นผู้สำรวมเที่ยวไปในบ้าน
ความว่า เป็นผู้สำรวม ระวัง ระวังเฉพาะ คัมครอง ครอบครอง รักษา สังวร เที่ยวไปในบ้าน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นสำรวมในปัจจัยเหล่านั้น เป็นผู้สำรวมเที่ยวไปในบ้าน .

ว่าด้วยการไม่ด่าตอบคนที่ด่า

[๙๖๗] คำว่า แม้ถูกเขาด่าก็ไม่ควรกล่าววาจาหยาบ ความว่า ถูกเขาด่า แข่ง ดุหมิ่น
เสียดสี ดิเตียน ก่อนว่าเข้าแล้ว ไม่พึงกล่าวตอบผู้ที่กล่าว ไม่พึงด่าตอบผู้ที่ด่า ไม่พึงแข่งตอบ
ผู้ที่แข่ง ไม่พึงหมิ่นตอบผู้ที่หมิ่น ด้วยถ้อยคำหยาบ กระด้าง ไม่ควรทำความทะเลาะ
ไม่ควรทำความหมายมั่น ไม่ควรทำความแค้นแค้น ไม่ควรทำความวิวาท ไม่ควรทำความทุ่มเถียง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความ
วิวาท ความทู่เถียง พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออก สลัดออก ปลอยเสีย ไม่เกี่ยวข้องซึ่ง
ความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความวิวาทและความทู่เถียง พึงเป็นผู้มีจิต
ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม่ถูกเขาด่าก็ไม่ควรกล่าววาจาหยาบ . เพราะ
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มในกาล พึงรู้จัก
ประมาณเพื่อสันโดษ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงจยเหล่านั้น เป็นผู้สำรวม
เที่ยวไปในบ้าน แม่ถูกเขาด่าก็ไม่ควรกล่าววาจาหยาบ .

[๙๖๘] ภิกษุพึงเป็นผู้สำรวมจักขุ ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท้า พึงเป็นผู้ชวนชวายน
ในฌาน พึงเป็นผู้ตื่นอยู่มาก พึงเป็นผู้ปรารภอเบกขามจิตตั้งมั่น และ
พึงเข้าไปตัดความตรึกธรรมที่อาศัยอยู่แห่งความตรึก และความรำคาญ .

ว่าด้วยการสำรวมจักขุ

[๙๖๙] พึงทราบอธิบายในคำว่า พึงเป็นผู้สำรวมจักขุ ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท้า
ดังต่อไปนี้ ภิกษุเป็นผู้ทอดจักขุไปอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้โลเลเพราะจักขุ
ประกอบด้วยความเป็นผู้โลเลเพราะจักขุ คิดว่า เราพึงเห็นรูปที่ยังไม่ได้เห็น พึงผ่านเลยรูปที่ได้
เห็นแล้ว ดังนี้ จึงเป็นผู้ประกอบเนื่องๆ ซึ่งความเที่ยวไปนาน ซึ่งความเที่ยวไปไม่แน่นอน
เพื่อเห็นรูป จากอารามนี้ไปยังอารามโน้น จากสวนนี้ไปยังสวนโน้น จากบ้านนี้ไปยังบ้านโน้น
จากนิคมนี้ไปยังนิคมโน้น จากนครนี้ไปยังนครโน้น จากแคว้นนี้ไปยังแคว้นโน้น จากชนบทนี้ไปยัง
ชนบทโน้น ภิกษุเป็นผู้ทอดจักขุไปเมื่อนี้ . อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตาม
ถนนไม่สำรวมเดินไป เดินเล็ดลอดกองพลช้าง เล็ดลอดกองพลม้า เล็ดลอดกองพลรถ เล็ดลอดกองพลเดินเท้า
เล็ดลอดพวกสตรี เล็ดลอดพวกบุรุษ เล็ดลอดพวกกุมาร เล็ดลอดพวกภรรยา เล็ดลอดร้านค้า เล็ดลอดหน้ามชเรื่อน
เล็ดลอดข้างบน เล็ดลอดข้างล่าง เล็ดลอดทิศน้อยทิศใหญ่ ภิกษุเป็นผู้ทอดจักขุไปเมื่อนี้ . อีกอย่างหนึ่ง
ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ถือนิมิต ถือนอนพยุขะ ย่อม ไม่ปฏิบัติ เพื่อสำรวมจักขุในทริย ที่เมื่อ
ไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามกคืออกุศลและโหม่นสลดรอบจำนนั้น ย่อมไม่
รักษากุศลในทริย ไม่ถึงความสำรวมในจักขุในทริย ภิกษุเป็นผู้ทอดจักขุไปเมื่อนี้ . อนึ่ง เหมือน
อย่างว่า ท่านสมณพราหมณ์เจ้าพวกหนึ่ง จันโกษณะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ชวนชวายนการเล่น
อันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ คือ การพ้อ การขับ การประโคม มหรสพมีการรำเป็นต้น
การเล่นนินยา เพลงปรบมือ ฆ้อง ระนาด หนัง เพลง ขอทาน ใต้ราว การเล่นหน้าศพ ชนช้าง
แข่งม้า ชนกระบือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ ชนนกกระทา รำกระบี่กระบอง ชกมวย
มวยปล้ำ การรบ การตรวจพล การจัดกระบวนทัพ กองทัพ ภิกษุเป็นผู้ทอดจักขุไปเมื่อนี้ .

ภิกษุเป็นผู้ไม่ทอดจักขุอย่างไร? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นผู้โลเลเพราะจักขุ ไม่
ประกอบด้วยความเป็นผู้โลเลเพราะจักขุ ไม่คิดว่า เราพึงเห็นรูปที่ยังไม่ได้เห็น พึงผ่านเลยรูปที่
ได้เห็นแล้วดังนี้ เป็นผู้ไม่ประกอบเนื่องๆ ซึ่งความเที่ยวไปนาน ซึ่งความเที่ยวไปไม่แน่นอน
เพื่อเห็นรูป จากอารามนี้ไปยังอารามโน้น . . . จากชนบทนี้ไปยังชนบทโน้น ภิกษุ ไม่เป็นผู้ทอดจักขุ
ไปเมื่อนี้ . อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามทาง ย่อมสำรวมเดินไป
ไม่เดินเล็ดลอดกองพลช้าง ฯลฯ ไม่เล็ดลอดทิศน้อยทิศใหญ่ ภิกษุเป็นผู้ไม่ทอดจักขุไปเมื่อนี้ .
อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถือนอนพยุขะ ฯลฯ ย่อมถึงความ
สำรวมในจักขุในทริย ภิกษุ ไม่เป็นผู้ทอดจักขุไปเมื่อนี้ . อนึ่ง เหมือนอย่างว่า ท่านสมณ-
*พราหมณ์เจ้าพวกหนึ่ง จันโกษณะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ฯลฯ กองทัพ ภิกษุเว้นขาดจากการ
การเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ ภิกษุ ไม่เป็นผู้ทอดจักขุไปเมื่อนี้ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้สำรวมจักขุ .

ว่าด้วยไม่โลเลเพราะเท้า

[๙๗๐] พึงทราบอธิบายในคำว่า ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท้า ดังต่อไปนี้ ภิกษุเป็นผู้
โลเลเพราะเท้าอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้โลเลเพราะเท้า ประกอบด้วยความเป็น
ผู้โลเลเพราะเท้า คือ เป็นผู้ประกอบเนื่องๆ ซึ่งความเที่ยวไปนาน ซึ่งความเที่ยวไปไม่
แน่นอน จากอารามนี้ไปยังอารามโน้น ฯลฯ ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท้าเมื่อนี้ . อีกอย่างหนึ่ง
ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท้า ประกอบด้วยความเป็นผู้โลเลเพราะเท้า ในภายในแห่งสังฆาราม ไม่ไช่
เดินไปเพราะเหตุแห่งประโยชน์ ไม่ไช่เดินไปเพราะเหตุแห่งการให้ทำ เป็นผู้ฟุ้งซ่าน มีจิตไม่
สงบ จากบริเวณนี้ไปยังบริเวณโน้น ฯลฯ พุดเรื่องความเจริญและความเสื่อมด้วยประการนั้นๆ
ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท้าเมื่อนี้ . คำว่า ไม่เป็นผู้โลเลเพราะเท้า ความว่า ภิกษุพึงละ บรรเทา
ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความเป็นผู้โลเลเพราะเท้า คือ พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นขาด
ออก สละ พ้นไป ไม่เกี่ยวข้อง ซึ่งความเป็นผู้โลเลเพราะเท้า พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลส
อยู่ พึงเป็นผู้ชอบในความสัจ ยินดีในความสัจ ชวนชวายนในความสงบจิต ณ ภายใน ไม่
เห็นห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนการอยู่ในเรือนว่างเปล่า เป็นผู้มีฌาน ยินดี
ในฌาน ชวนชวายนในความเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง เป็นผู้หนักอยู่ในประโยชน์ของตน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้สำรวมจักขุ ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท้า .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ว่าด้วยผู้ชวนขายในฉาน

[๙๓๑] คำว่า ฟังเป็นผู้ชวนขายในฉาน ในคำว่า ฟังเป็นผู้ชวนขายในฉาน เป็นผู้ตื่นอยู่มาก ความว่า เป็นผู้ชวนขายในฉานด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ เป็นผู้ประกอบ ประกอบทั่ว ประกอบโดยเอื้อเฟื้อ มาประกอบด้วยดี เพื่อความเกิดขึ้นแห่งปฐมฉานที่ยังไม่เกิดขึ้น เพื่อความเกิดขึ้นแห่งทุติยฉานที่ยังไม่เกิดขึ้น เพื่อความเกิดขึ้นแห่งตติยฉานที่ยังไม่เกิดขึ้น หรือเพื่อความเกิดขึ้นแห่งจตุตถฉานที่ยังไม่เกิดขึ้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้ชวนขายในฉาน . อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุช่องเสฟ เจริญ ทำให้มากซึ่งปฐมฉานที่เกิดขึ้นแล้ว ทุติยฉานที่เกิดขึ้นแล้ว ตติยฉานที่เกิดขึ้นแล้ว หรือจตุตถฉานที่เกิดขึ้นแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้ชวนขายในฉาน . คำว่า เป็นผู้ตื่นอยู่มาก ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมเป็นเครื่องกัน ด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดวัน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมเป็นเครื่องกัน ด้วยการเดินจงกรมและการนั่ง ตลอดปฐมยามแห่งราตรี ย่อมสำเร็จสี่-
*สยา (นอนอย่างราชสีห์) โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ ใส่ใจถึงสัญญาในการลุกขึ้น ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี กลับลุกขึ้นแล้ว ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมเป็นเครื่องกัน ด้วยการเดินจงกรมและการนั่ง ตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังเป็นผู้ชวนขายในฉาน เป็นผู้ตื่นอยู่มาก .

ว่าด้วยอุเบกขา

[๙๓๒] ความเพิกเฉย กิริยาที่เพิกเฉย กิริยาที่เพิกเฉยยิ่ง ความที่จิตสงบ ความที่จิตระับ ความที่จิตเป็นกลาง ในจตุตถฉาน ชื่อว่า อุเบกขา ในคำว่า ฟังเป็นผู้ปรารภอุเบกขามีจิตตั้งมั่น . ความหยุด ความนิ่ง ความแน่วแน ความไม่กวัดแกว่ง ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ความที่ใจไม่กวัดแกว่ง ความสงบ สมาธิในทรีย์ สมาริพละ สัมมาสมาธิ ชื่อว่า ความเป็นผู้มีจิตตั้งมั่น . คำว่า ฟังเป็นผู้ปรารภอุเบกขามีจิตตั้งมั่น ความว่า ปรารภอุเบกขาในจตุตถฉาน เป็นผู้ผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน มีใจอันอะไรๆ ไม่ให้กวัดแกว่งได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังเป็นผู้ปรารภอุเบกขามีจิตตั้งมั่น .

ว่าด้วยความตริก ๙ อย่าง

[๙๓๓] ชื่อว่า ความตริก ในคำว่า ฟังเข้าไปตัดความตริก ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตริก และความรำคาญ ได้แก่ ความตริก ๙ อย่าง คือ ความตริกในกาม ความตริกในความพยาบาท ความตริกในความเบียดเบียน ความตริกถึงญาติ ความตริกถึงชนบท ความตริกถึงเทพเจ้า ความตริกอันปฏิสังขตด้วยความเป็นผู้เอ็นดูผู้อื่น ความตริกอันปฏิสังขตด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญ ความตริกอันปฏิสังขตด้วยความไม่ถูกดูหมิ่น เหล่านี้เรียกว่า ความตริก ๙ อย่าง . กามสัญญาเป็นที่อาศัยอยู่แห่งกามวิตก พยาบาทสัญญาเป็นที่อาศัยอยู่แห่งพยาบาทวิตก วิหิงสาสัญญาเป็นที่อาศัยอยู่แห่งวิหิงสาควิตก . อีกอย่างหนึ่ง อริชชา อโยนิโสมนสิการ อัสสมิมานะ อนัตตตัปปะ อุทธัจจะเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตริก คือ ความดำริทั้งหลาย . ชื่อว่า ความรำคาญ คือ ความรำคาญมือบ้าง ความรำคาญเท้าบ้าง ความรำคาญมือและเท้าบ้าง ความสำคัญในสิ่งไม่ควรว่าควร ความสำคัญในสิ่งควรว่าไม่ควร ความสำคัญในสิ่งไม่มีโทษว่ามีโทษ ความสำคัญในสิ่งมีโทษว่าไม่มีโทษ ความรำคาญ กิริยาที่รำคาญ ความเป็นผู้รำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกมลุ่มใจเห็นปานนี้ เรียกว่า ความรำคาญ . อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกมลุ่มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๒ ประการ คือ เพราะกระทำและไม่กระทำ .

ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกมลุ่มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำและไม่กระทำอย่างไร? ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกมลุ่มใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า เราทำกายทุจริต เราไม่ได้ทำกายสุจริต เราทำวจีทุจริต เราไม่ได้ทำวจีสุจริต เราทำมโนทุจริต เราไม่ได้ทำมโนสุจริต เราทำปาณาติบาต เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาต เราทำอทินนา-
*ทาน เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากอทินนาทาน เราทำกาเมสุมิจฉาจาร เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร เราทำมุสาวาท เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากมุสาวาท เราทำปิสฺสนาวาจา เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากปิสฺสนาวาจา เราทำผรุสวาจา เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากผรุสวาจา เราทำสัมผัปปลาปะ เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ เราทำอภิชฌา เราไม่ได้ทำอภิชฌา เราทำพยาบาท เราไม่ได้ทำอพยาบาท เราทำมิจฉาทิฏฐิ เราไม่ได้ทำสัมมาทิฏฐิ ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกมลุ่มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำและเพราะ ไม่กระทำอย่างนี้ . อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกมลุ่มใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า เราเป็นผู้ไม่ทำความบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ เราเป็นผู้ไม่หมั่นประกอบในความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ เราเป็นผู้ไม่ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ เราไม่ได้เจริญสัมมัปปธาน ๔ เราไม่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ เราไม่ได้เจริญอินทรีย์ ๕ เราไม่ได้เจริญพละ ๕ เราไม่ได้เจริญโพชฌงค์ ๗ เราไม่ได้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เราไม่ได้กำหนดรู้ทุกข์ เราไม่ได้ละสมุทัย เราไม่ได้เจริญมรรค เราไม่ได้ทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ . คำว่า ฟังเข้าไปตัดความตริก ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตริก และความรำคาญ ความว่า ภิกษุฟังเข้าไปตัด ตัดขาด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งความตริก ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตริกและความรำคาญ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังเข้า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ไปตัดความตริก ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตริก และความรำคาญ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุพึงเป็นผู้สำรวมจักขุ ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท้า พึงเป็นผู้ชวนชวายน
ในมาน พึงเป็นผู้ตื่นอยู่มาก พึงเป็นผู้ปรารถนาบอกขาม มีจิตตั้งมั่น
และพึงเข้าไปตัดความตริก ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตริก และความ
รำคาญ .

[๙๓๔] ภิกษุถูกตักเตือนด้วยวาจา พึงเป็นผู้มีสติชอบใจ พึงทำลายความเป็นผู้
กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย พึงเปล่งวาจาอันเป็นกุศล ไม่พึงเปล่ง
วาจาเกินขอบเขต ไม่พึงคิดเพื่อธรรมคือการว่ากล่าวซึ่งชน .

ว่าด้วยการยินดีในการตักเตือน

[๙๓๕] คำว่า ถูกตักเตือน ในคำว่า ภิกษุถูกตักเตือนด้วยวาจา พึงเป็นผู้มีสติชอบใจ
ความว่า พระอุปัชฌายะ พระอาจารย์ พระเถระปุณฺณอุปัชฌายะ พระเถระปุณฺณอาจารย์ มิตรผู้เคย
เห็นกัน ผู้ที่เคยคบกันมา หรือสหาย ตักเตือนว่า ท่านผู้มีอายุ กรรมนี้ไม่ควรแก่ท่าน กรรมนี้ยัง
ไม่ถึงแก่ท่าน กรรมนี้ไม่เหมาะแก่ท่าน กรรมนี้ไม่งดงามแก่ท่าน ภิกษุผู้ถูกตักเตือนนั้น พึงเข้าไป
ตั้งสติยินดี ชอบใจ เบิกบานใจ อนุโมทนา อยากได้ ประสงค์ ปรารถนา รักใคร่ ติดใจ
ซึ่งความตักเตือนนั้น . เหมือนสตรีหรือบุรุษที่เป็นสาวเป็นหนุ่ม กำลังเจริญ ชอบแต่งตัว อวดน้ำ
คำกล่าวแล้ว ได้พวงมาลัยดอกบัวก็ดี พวงมาลัยดอกมะลิก็ดี พวงมาลัยดอกกล้วยไม้ก็ดี รับประทาน
ทั้ง ๒ แล้ว เอาวางไว้บนศีรษะ ซึ่งเป็นอวัยวะสูงสุด พึงยินดี ชอบใจ เบิกบานใจ อนุโมทนา
อยากได้ ประสงค์ ปรารถนา รักใคร่ ติดใจ ฉะนั้น ภิกษุผู้ถูกตักเตือนนั้น พึงเข้าไปตั้งสติ
ยินดี ชอบใจ เบิกบานใจ อนุโมทนา อยากได้ ประสงค์ ปรารถนา รักใคร่ ติดใจ ซึ่งความ
ตักเตือนนั้น ฉะนั้นเหมือนกัน .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

บุคคลพึงเห็นผู้ใด ผู้แสดงโทษ กล่าวขมขี้ มีปัญญาว่า เป็นเหมือน
บุคคลผู้ซึ่งบอกขมขี้ให้ พึงคบหาบุคคลเช่นนั้น ผู้เป็นบัณฑิต
เมื่อคบบัณฑิตเช่นนั้น มีแต่คุณอันประเสริฐ ไม่มีโทษลามกเลย บุคคล
พึงกล่าวสอน พึงพร่ำสอน และพึงห้ามจากกรรมของอสังฆบุรุษ บุคคล
นั้นเป็นที่รักของพวกสังฆบุรุษเท่านั้น เป็นที่ซึ่งของพวกอสังฆบุรุษ ดังนี้ .

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุถูกตักเตือนด้วยวาจา พึงเป็นผู้มีสติชอบใจ .

[๙๓๖] ชื่อว่า สพรหมจารี ในคำว่า พึงทำลายความเป็นผู้กระด้างในสพรหมจารี
ทั้งหลาย คือ บุคคลที่มีกรรมเป็นอันเดียวกัน มีอุเทศเป็นอันเดียวกัน มีสิกขาเสมอกัน . คำว่า
พึงทำลายความเป็นผู้กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย ความว่า พึงทำลายความเป็นผู้มีจิตอันความ
โกรธกระทบเข้าแล้ว ความเป็นผู้มีจิตกระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย คือ พึงทำลายความกระด้าง
แห่งจิตทั้ง ๕ พึงทำลายความกระด้างแห่งจิตทั้ง ๓ พึงทบท ทำลาย กำจัด ซึ่งความกระด้างเพราะ
ราคะ ความกระด้างเพราะโทสะ ความกระด้างเพราะโมหะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงทำลาย
ความเป็นผู้กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย .

ว่าด้วยขอบเขตการเปล่งวาจา ๒ อย่าง

[๙๓๗] คำว่า พึงเปล่งวาจาอันเป็นกุศล ไม่พึงเปล่งวาจาเกินขอบเขต ความว่า พึงเปล่ง
วาจาอันเกิดขึ้นแต่ญาณ คือ พึงเปล่ง เปล่งออก เปล่งออกดี ซึ่งวาจาอันประกอบด้วยอรรถ
อันประกอบด้วยธรรม ซึ่งเป็นวาจาประกอบด้วยประโยชน์ มีที่อ้างอิง มีที่สุด ตามกาลควร
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเปล่งวาจาอันเป็นกุศล . ชื่อว่าขอบเขต ใจคำว่า ไม่พึงเปล่งวาจา
เกินขอบเขต ได้แก่ ขอบเขต ๒ อย่าง คือ ขอบเขตกาล ๑ ขอบเขตศีล ๑ .

ขอบเขตกาลเป็นไฉน? ภิกษุไม่พึงกล่าววาล่วงเกินกาล ไม่พึงกล่าววาล่วงเกินเวลา
ไม่พึงกล่าววาล่วงเกินกาลและเวลา ไม่พึงกล่าววาจาที่ยังไม่ถึงกาล ไม่พึงกล่าววาจาที่ยังไม่ถึง
เวลา ไม่พึงกล่าววาจาที่ยังไม่ถึงกาลและเวลา .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ก็ผู้ใด เมื่อยังไม่ถึงกาลอันควร ย่อมกล่าววาล่วงเกินเวลา ผู้นั้นย่อมถูกขมา
นอนอยู่ เหมือนลูกของนางนกทูเหว่าที่นางกาเลี้ยงไว้ ฉะนั้น ดังนี้ .

นี้ชื่อว่า ขอบเขตกาล .

ขอบเขตศีลเป็นไฉน? บุคคลผู้กำหนดไม่ควรกล่าววาจา ผู้โกรธเคืองไม่ควรกล่าววาจา
ผู้หลงไม่ควรกล่าววาจา และไม่ควรถูกกล่าว บอก พูด แสดง แกล้ง ซ้ำมั่วสาาท ปิสุณาวาจา
ผรุสวาจา สัมผัปปาปะ นี้ชื่อว่า ขอบเขตศีล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเปล่งวาจาเป็นกุศล
ไม่พึงเปล่งวาจาเกินขอบเขต .

ไม่ควรคิดที่จะว่าเขาด้วยศีลวิบัติ

[๙๓๘] ชื่อว่า ชน ในคำว่า ไม่พึงคิดเพื่อธรรมคือการว่ากล่าวซึ่งชน คือ บุคคลที่
เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นคฤหิณห์ เป็นบรรพชิต เป็นเทวดา เป็น
มนุษย์ . ภิกษุไม่พึงคิด คือ ไม่พึงยังความคิดให้เกิดขึ้น ไม่พึงยังความตำหนิแห่งจิตให้เกิดขึ้น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
ไม่พึงยังมนสิการให้เกิดขึ้น เพื่อการกล่าว การค่อนว่า การค้นหา การติเตียน การ ไม่สรรเสริญ
การไม่พรรณนาคุณแห่งชน ด้วยศีลวิบัติ ด้วยอาจารย์วิบัติ ด้วยภิกษุวิบัติ หรือด้วยอาชีวิวิบัติ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงคิดเพื่อธรรมคือการกล่าวซึ่งชน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึง
ตรัสว่า

ภิกษุถูกตักเตือนด้วยวาจา พึงเป็นผู้มีสติชอบใจ พึงทำลายความเป็นผู้
กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย พึงเปล่งวาจาอันเป็นกุศล ไม่พึงเปล่ง
วาจาเกินขอบเขต ไม่พึงคิดเพื่อธรรมคือการกล่าวซึ่งชน .

[๙๓๙] ลำดับต่อไป ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษา เพื่อกำจัดราคะเหล่าใด ราคะ
เหล่านั้น เป็นรูป ๕ ประการในโลก พึงปราบปราม ราคะในรูป เสียง
กลิ่น รส และผัสสะ .

ว่าด้วยรูป ๕ ประการ

[๙๔๐] บทว่า อถ ในคำว่า ลำดับต่อไป . . . ราคะเหล่านั้น เป็นรูป ๕ ประการในโลก
เป็นบทสนธิ เป็นบทอุปสรรค เป็นบทปทปฺรณะ เป็นศัพท์ประชุมอักษระ เป็นศัพท์สละสลวย
ด้วยพยัญชนะ เป็นลำดับบท . คำว่า รูป ๕ ประการ คือ ราคะในรูป ราคะในเสียง ราคะในกลิ่น
ราคะในรส ราคะในโณภูมิจุฬะ . อนึ่ง ได้แก่ ราคะดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ราคะเรากล่าวว่าเป็นรูป มิได้กล่าวละอองว่าเป็นรูป คำว่า รูป เป็นชื่อ
ของราคะ บัณฑิตทั้งหลายนั้นละรูปนี้แล้ว ย่อมอยู่ในศาสนาแห่งพระ-
พุทธเจ้าผู้ปราศจากรูป โทสะเรากล่าวว่าเป็นรูป มิได้กล่าวละอองว่าเป็น
รูป คำว่า รูป เป็นชื่อของโทสะ บัณฑิตทั้งหลายนั้นละรูปนี้แล้ว ย่อม
อยู่ในศาสนาแห่งพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากรูป โมหะเรากล่าวว่าเป็นรูป
มิได้กล่าวละอองว่าเป็นรูป คำว่า รูป เป็นชื่อของโมหะ บัณฑิตทั้ง
หลายนั้นละรูปนี้แล้ว ย่อมอยู่ในศาสนาแห่งพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากรูป .

คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ชนโลก ธาตุโลก อายตนโลก
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ลำดับต่อไป . . . ราคะเหล่านั้นเป็นรูป ๕ ประการในโลก .

[๙๔๑] คำว่า ราคะเหล่าใด ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติ ศึกษาเพื่อกำจัดราคะเหล่าใด
ความว่า ราคะในรูป ราคะในเสียง ราคะในกลิ่น ราคะในรส ราคะในโณภูมิจุฬะ . คำว่า เป็นผู้
มีสติ ความว่า ความระลึก ความระลึกถึง ความระลึกเฉพาะ สติความระลึก ความทรงจำ
ความไม่เลือนลอย ความไม่หลงลืม สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมารค
นี้เรียกว่า สติ . ภิกษุเป็นผู้ถึง เข้าไปถึง เข้าไปถึงพร้อม ไปไกล ไปไกลพร้อม ประกอบด้วยสตินี้
ภิกษุนั้นเรียกว่า มีสติ . ศึกษา ในคำว่า พึงศึกษามี ๓ อย่าง คือ อริยศึกษา อริยศึกษา
อริยปัญญาลึกซึ้ง อริยศึกษาเป็นโณ ๗๗ นี้ชื่อว่า อริยปัญญาลึกซึ้ง . คำว่า พึงเป็นผู้มีสติศึกษา
เพื่อกำจัดราคะเหล่าใด ความว่า บุคคลผู้มีสติ พึงศึกษาเมื่ออริยศึกษา ศึกษาเมื่ออริยจิต ศึกษาเมื่อ
อริยปัญญา เพื่อกำจัด เพื่อกำจัดเฉพาะ เพื่อละ เพื่อสงบ เพื่อสลละคืน เพื่อระงับ ซึ่งราคะ
เหล่าใด คือ ราคะในรูป ราคะในเสียง ราคะในกลิ่น ราคะในรส ราคะในโณภูมิจุฬะ นักถึงอยู่
ชื่อว่า พึงศึกษาลึกซึ้ง ๓ นี้ รู้ก็ชื่อว่า พึงศึกษา ๗๗ ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ก็ชื่อว่า
พึงศึกษา พึงประพฤติก่อเพื่อ พึงประพฤติก่อเพื่อด้วยดี สมาทาน ประพฤติไป เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดราคะเหล่าใด .

[๙๔๒] คำว่า พึงปราบปรามราคะเหล่านั้น คือ ราคะในรูป เสียง กลิ่น รส และ
ผัสสะ ความว่า พึงปราบ ปราบปราม ครอบงำ ครอบงำเฉพาะ กำจัด ย้าย ซึ่งราคะในรูป
เสียง กลิ่น รส โณภูมิจุฬะทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงปราบปรามราคะเหล่านั้น คือ
ราคะในรูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ลำดับต่อไป ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดราคะเหล่าใด ราคะ
เหล่านั้นเป็นรูป ๕ ประการในโลก ภิกษุพึงปราบปรามราคะเหล่านั้น
คือ ราคะในรูป เสียง กลิ่น รส และ ผัสสะ .

[๙๔๓] ภิกษุเป็นผู้มีสติ มีจิตพ้นวิเศษแล้ว พึงกำจัดฉันทะในธรรมเหล่านั้น
ภิกษุนั้น เมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดยชอบตามกาล เป็นผู้มิจิตเป็น
ธรรมเอกผตขึ้น พึงกำจัดความมืดเสีย พระผู้มีพระภาคตรัสว่าดังนี้ .

[๙๔๔] คำว่า เหล่านั้น ในคำว่า พึงกำจัดฉันทะในธรรมเหล่านั้น ความว่า ในรูป
เสียง กลิ่น รส โณภูมิจุฬะ . ชื่อว่าฉันทะ คือ ความพอใจ ในกาม ความกำหนัดในกาม ความ
เพลินในกาม ความปรารถนาในกาม ความเสนาหาในกาม ความเร่าร้อนในกาม ความหลง
ในกาม ความติดใจในกาม กามโสมะ กามโยคะ กามปาทน กามฉันทนิเวรณในกามทั้งหลาย
คำว่า พึงกำจัดฉันทะในธรรมเหล่านั้น ความว่า พึงกำจัด กำจัดเฉพาะ ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป
ให้ถึงความไม่มี ซึ่งฉันทะในธรรมเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงกำจัดฉันทะในธรรม
เหล่านั้น .

[๙๔๕] ชื่อว่า ภิกษุ ในคำว่า ภิกษุเป็นผู้มีสติ มีจิตพ้นวิเศษแล้ว คือ ภิกษุผู้เป็น
กัลยาณบุรุษ หรือภิกษุผู้เสขะ . คำว่า มีสติ ความว่า ความระลึก ความระลึกถึง ๗๗

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
 สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ เอกายมรรค นี้เรียกว่า สติ . ภิกษุเป็นผู้เข้าถึง ฯลฯ ประกอบด้วย
 สตินี้ ภิกษุนั้นเรียกว่ามีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุเป็นผู้มีสติ . คำว่า เป็นผู้มีจิตพิเศษ
 ดีแล้ว ความว่า จิตของภิกษุผู้เข้าปฐมฌาน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากนิวรณ์ทั้งหลาย
 จิตของภิกษุผู้เข้าทุติยฌาน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากวิตกและวิจารณ์ จิตของภิกษุผู้เข้าตติย-
 * ฌาน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากปีติ จิตของภิกษุผู้เข้าจตุตถฌาน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดี
 แล้วจากสุขและทุกข จิตของภิกษุผู้เข้าอากาสนัญญายตนฌาน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจาก
 รูปสัญญา ปฏิสนธิสัญญา นานัตตสัญญา จิตของภิกษุผู้เข้าวิญญานัญญายตนฌาน พ้น พ้นวิเศษ
 พ้นวิเศษดีแล้วจากอากาสนัญญายตนสัญญา จิตของภิกษุผู้เข้าอภิญญาญญายตนฌาน พ้น พ้นวิเศษ
 พ้นวิเศษดีแล้วจากวิญญานัญญายตนสัญญา จิตของภิกษุผู้เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน พ้น
 พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากอภิญญาญญายตนสัญญา จิตของพระโสดาบัน พ้น พ้นวิเศษ พ้น
 วิเศษดีแล้วจากสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย และจาก
 เหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกันกับวิจิกิจฉาเป็นต้นนั้น จิตของพระสกทาคามี พ้น พ้นวิเศษ
 พ้นวิเศษดีแล้วจากกามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยอย่างหยาบ และจากเหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ในฝ่ายเดียว
 กันกับการราคานุสัยเป็นต้นนั้น จิตของพระอนาคามี พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากกาม-
 * ราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ จากกามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยส่วนละเอียด และจากเหล่ากิเลส
 ที่ตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกันกับการราคสังโยชน์เป็นต้นนั้น จิตของพระอรหันต์ พ้น พ้นวิเศษ พ้น
 วิเศษดีแล้วจากอุปราคะ อุปราคะ มานะ อหังการะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชา-
 * นุสัย เหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกันกับอุปราคะเป็นต้นนั้น และจากสรรพนิมิตภายนอก
 เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุเป็นผู้มีสติ มีจิตพิเศษดีแล้ว .

ว่าด้วยจิตที่เป็นกาลของสมณะและวิปัสสนา

[๔๙๖] คำว่า ตามกาล ในคำว่า ภิกษุนั้น เมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดยชอบตาม
 กาล ความว่า เมื่อจิตไม่ฟุ้งซ่านเป็นกาลของสมณะ เมื่อจิตตั้งมั่นเป็นกาลของวิปัสสนา .

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

โยคีผู้ใด ย่อมประครองจิตในกาล ย่อมข่มจิตในกาลอื่น ย่อมให้จิต
 รื่นเริงโดยกาล ย่อมตั้งจิตไว้ในกาล ย่อมวางเฉยในกาล โยคีผู้นั้น
 ชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดในกาล ความประครองจิตควรมีในกาลไหน? ความข่ม
 จิตควรมีในกาลไหน? กาลเป็นที่ให้จิตรื่นเริงควรมีในกาลไหน? และ
 กาลของสมณะเป็นกาลเช่นไร? บัณฑิตย่อมแสดงกาลเป็นที่วางเฉย
 แห่งจิตของโยคีบุคคลอย่างไร? เมื่อจิตของโยคีบุคคลยอหย่อน เป็นกาล
 ที่ควรประครองไว้ เมื่อจิตของโยคีบุคคลฟุ้งซ่านเป็นกาลที่ควรข่มไว้ โยคี
 บุคคลพึงยังจิตถึงความไม่แหล่ขึ้นให้รื่นเริงในกาลนั้น จิตเป็น
 ธรรมชาติรื่นเริงไม่ยอหย่อน ไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมมีในกาลใด กาลนั้นเป็น
 กาลของสมณะ ใจพึงยินดีในภายใน โดยอบายนั้นนั่นแหละ จิตเป็น
 ธรรมชาติตั้งมั่น ย่อมมีในกาลใด ในกาลนั้น โยคีบุคคลพึงวางเฉย
 ไว้ซึ่งจิตที่ตั้งมั่นแล้วด้วยปัญญา ธีรชนผู้รู้แจ้งกาล ทราบกาล ฉลาด
 ในกาลพึงกำหนดอารมณ์อันเป็นนิมิตของจิต ตลอดกาล ตามกาล อย่างนี้ .

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้น . . . ตามกาล . คำว่า เมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดยชอบ ความว่า
 เมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดยชอบว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวง
 เป็นอนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับไปเป็น
 ธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดยชอบ .

[๔๙๗] คำว่า มีจิตเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ในคำว่า เป็นผู้มีจิตเป็นธรรมเอกผุดขึ้น พึง
 กำจัดความมืด พระผู้มีพระภาคตรัสว่าดังนี้ ความว่า เป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน
 มีใจไม่กวัดแกว่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มีจิตเป็นธรรมเอกผุดขึ้น . คำว่า ภิกษุนั้นพึงกำจัด
 ความมืด ความว่า พึงขจัด กำจัด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความมืดคือ
 ราคะ ความมืดคือโทสะ ความมืดคือโมหะ ความมืดคือมานะ ความมืดคือทิฏฐิ ความมืดคือกิเลส
 ความมืดคือทวาริต อันทำให้บอด ทำให้ไม่มีจักขุ ทำให้ไม่มีญาณ ดับปัญญา เป็นฝักฝ่ายความลำบาก
 ไม่ให้เป็นไปเพื่ออันพหวน . คำว่า ภควา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ . อีกอย่างหนึ่ง . ชื่อว่า
 ภควา เพราะอรรถว่า ผู้ทำลายราคะ ทำลายโทสะ ทำลายโมหะ ทำลายมานะ ทำลายทิฏฐิ ทำลาย
 เสียนหนาม ทำลายกิเลส . เพราะอรรถว่า ทรงจำแนก ทรงแจกแจง ทรงจำแนกเฉพาะซึ่ง
 ธรรมรัตนะ . เพราะอรรถว่า ทรงทำที่สุดแห่งภพทั้งหลาย . เพราะอรรถว่า มีพระกายอันทรง
 อบรมแล้ว มีศีลอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว มีปัญญาอันอบรมแล้ว . อนึ่ง พระผู้มี
 พระภาคทรงช่องเสพเสนาสนะอันเป็นป่าละเมาะและป่าทึบอันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียง
 กึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกออก
 เร้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา . อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งจิรวร บิณฑบาต
 เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา . อนึ่ง พระผู้มี
 พระภาคทรงมีส่วนแห่งอริศีล อริจิต อริปัญญา อันมีอรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส เพราะ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิเทศ
 ฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งฉาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูป
 สมบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘
 อภิญญา ๘ อนุปปวิหารสมบัติ ๙ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาค
 ทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กสิณสมบัติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ อสุภสมาบัติ เพราะ
 ฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔
 อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
 ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งตถาคตพลญาณ ๑๐ เวสัชชญาณ ๔ ปฏิสัมภีทา ๔
 อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. พระนามว่า ภควา นี้ พระมารดา
 พระบิดา พระภาคฯ พระภคินี มิตร อำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้
 เจลิมให้ พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกข์นตีกนาม (พระนามมีในอรหัตผลในลำดับแห่ง
 อรหัตมรรค) เป็นสัจฉิกาบัญญัติ พร้อมด้วยการทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ ควางโพธิพฤกษ์
 ของพระผู้มีพระภาคทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มิจิตเป็นธรรมเอกผุดขึ้น
 พึงกำจัดความมืด พระผู้มีพระภาคตรัสว่าดังนี้. เพราะเหตุฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
 ภิกษุเป็นผู้มิจิต มิจิตพื้นวิเศษแล้ว พึงกำจัดฉันทะในธรรมเหล่านั้น
 ภิกษุนั้น เมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดยชอบตามกาล เป็นผู้มิจิตเป็น
 ธรรมเอกผุดขึ้น พึงกำจัดความมืด พระผู้มีพระภาคตรัสว่าดังนี้
 ฉะนั้นแล.

จบ สารีปุตตนิเทศที่ ๑๖.

จบ สุตตนิเทศ ๑๖ นิเทศในอัฐกวรรค.
